

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Slægtsforskning

i lægdruller, søruller og i hærens og søværnets arkiver

Af Jørgen Green

FORLAGET GRIFO

Slægtsforskning

i lægdsruller og søruller og i hærens og søværnets arkiver

Af Jørgen Green

Forsvarets Bibliotek

Forlaget Grifo

Slægtsforskning i lægdsruller, søruller og i hærens og søværnets arkiver

Jørgen Green

1. udgave, 1. oplag

© 2009 Forfatteren & Forlaget Grifo

Layout og dtp: Michael Green Schmidt

Printed in Denmark 2009

~~ISBN 87-89466-72-9~~

Alle rettigheder forbeholdes.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog eller dele deraf uden forlagets skriftlige samtykke er forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

Bogen kan bestilles hos boghandleren eller via:

- Forlaget Grifo, telefon 23 43 50 40.
- e-mail: bestilling@grifo.dk
- www.grifo.dk

Omslagsbilleder

Forside:

Øverst:

Udsnit af Christian Mølstedes (1860-1932) maleri af mandskabet på fregatten »Niels Juel« i kamp mod den Østrigsk-Preussiske eskadre i 1864.

En anonym 19-årig københavnsk kadet giver i bogen »Under vor sidste Krig« af Karl Larsen et godt indtryk af søkrigen i 1864 i al dens råhed:

»Dækket, man gik på, var bedækket med stumper og stykker af alt muligt, tovender, træstumper, granatstumper, og hist og her fandt man også stumper af ben og arme, som desværre tillige med blodpølene var de sørgeligste minder. Alle var helt grå i klæderne af krudtrøgen og sorte i ansigterne af Gud ved hvad. Skibssiden i nærheden af kanonmunden var ganske forkullet, dækket næsten sort af smuds. Jeg følte på kanonerne, de var ganske varme af de omtrent 40 skud, de hver havde besørgt. På batteriet havde stormasten fået en del granatstumper i sig. Agter på chefens spisebord lå et kort, der så forfærdeligt ud. Det var oversprøjet af blod og hjerne af det ulykkelige menneske, der fik hovedet slået i stykker...

Da jeg havde overtaget T's vagt fandt jeg deri godt påskud til ikke at besøge de sårede, for min lyst var just ikke stor for at komme ned og se amputationerne, især da man hørte nogle forfærdelige skrig dernede fra. Det var én, der ikke kunne blive bedøvet, og som nu fik tre fingre skåret af.«

Nederst:

Udsnit af Niels Simonsens (1807-1885)- maleri fra krigen i 1864, hvor en gruppe soldater forsøger at bringe en kanon med sig på tilbagetoget fra Dannevirke (Frederiksborg Slot).

Bagsidebilleder:

Johannes Senns (1780-1861) tegning af en landeværnsmand i 1807. Kjolen skulle være så rummelig, at landeværnsmanden kunne bære sin egen kofte under den. Det var ikke alle landeværnsmænd, der havde snævre benklæder med gamacher. Mange måtte stille op i egne uldstrømper og træsko. Johannes Senn, født i Schweiz i 1780, var maler og kobberstikker. Opholdt sig i årene 1804-1818 i København, hvor han tegnede mange af forlæggene til værker om klædedragter og regimenternes uniformer (Statens Museums for Kunst).

Slægtsforskning

i lægdsruller, søruller og i hærens og søværnets arkiver

Af Jørgen Green

Forlaget Grifo

Hageskytter og i baggrunden kyrasserer, 1608.

Lægdsruller, søruller og hærens og søværnets arkiver - en guldgrube for slægtsforskere

Hærens og søværnets arkiver udgør en guldgrube for slægtsforskere. Det samme gør lægdsrullerne og sørullerne. Men modsat kirkebøgerne og folketællingerne, så er der ikke mange slægtsforskere, som gør brug af de oplysninger, som findes i disse arkiver. Dette skyldes ikke mangel på interesse; men at det opleves som vanskeligt og nærmest uoverskueligt at finde oplysningerne i hærens og søværnets arkiver.

Bogen hjælper slægtsforskeren med at finde frem til de relevante arkivalier og bestille disse på internet på Dansk Arkivalieinformationssystem (Daisy) hjemmeside www.daisy.sa.dk.

Bogen beskriver også den historiske udvikling af den danske hær og søværnet, og de hvervede og udskrevne soldaters og søfolks og deres evt. efterladtes vilkår under og efter tjenesten.

Der er endvidere medtaget oplysninger om borgervæbningerne, kystmilitsen m.fl., som udgjorde en del af det frivillige forsvar.

Bogen er opdelt på de to værn: hæren og søværnet. Dette har dog ikke kunne fastholdes konsekvent, da arkivalierne for hæren og søværnet i nogle tidsperioder – bl.a. med hensyn til pension og økonomisk støtte til evt. efterladte – skal findes hos den samme arkivskaber. Herudover blev der også udskrevet værnepligtige fra lægdsrullen til tjeneste ved søværnet uden, at de pågældende var indskrevet i sørullen.

Det anbefales, at man – inden man går i gang med at søge på »Daisy« – læser kapitlet »Om at søge og bestille arkivalier i Daisy«.

Sidst i bogen findes en oversigt over den anvendte litteratur, ordforklaringer, anvendte forkortelser i lægdsrullerne, adressefortegnelse samt et omfattende stikordsregister.

En række militærhistoriske bøger og F.C. Lunds m.fl. tegninger suppleret af egne undersøgelser på Statens Arkiver udgør det historiske og praktiske grundlag for bogens udarbejdelse.

Arkivregistrator Palle Sigaard og det øvrige personale på Rigsarkivet samt landsarkiverne takkes for hjælp til at finde de relevante arkiver og besvarelse af mine mange spørgsmål.

København, den 1. august 2009
Jørgen Green

Billedfortegnelse:

Hovedparten af tegningerne af soldaterne og deres uniformer er tegnet af maleren Frederik Christian Lund (1826-1901), som selv deltog som frivillig soldat i treårskrigen 1848-1851. Tegningerne findes i bøgerne »Den Dansk-Norske-Hærs historie« af Otto Vaupell.

1. Studenternes deltagelse i Københavns Forsvar i 1659 (Wilhelm Rosenstand).
3. Let infanteri, 1849, linie infanteriet og dragon, 1848 (F.C.Lund).
4. Hageskytter og kyrasserer. 1608 (F.C. Lund).
6. En officers-oppasser (efter Niels Simonsen).
12. Skytter, 1608 (F.C. Lund).
13. Tambur, musketer, grenadér, trompeter og rytter, 1740 (F.C. Lund).
17. Drabantkorpset, 1695 (F.C. Lund).
19. En sjover, 1807 (Johannes Seen).
23. Artilleriet, 1679 (F.C. Lund).
26. Kampene på Københavns Red den 31. august 1807 (Christoffer Wilhelm Eckersberg).
29. Garde, ridende artilleri og guide, 1800 (F.C. Lund).
30. Den Kække, Ferme og Flinke Land-Soldat. Trykt i 1774 i Det kgl. Privil. Adresse Kontors Bogtrykkeri (Det Kongelige Bibliotek).
31. Fodfolket i den skånske fejde 1676 (F.C. Lund).
37. Det nationale fodfolk, 1702.
39. Dragon og rytter, 1706 (F.C. Lund).
41. Fodfolk og rytteri, 1740 (F.C. Lund).
45. Rytteri, 1772 (F.C. Lund).

Iflg. Lov om værnepligt af 2. marts 1861 kunne ingen værnepligtig mod sin vilje befales til at blive oppasser for en officer.

46. Husar, kyrasser, lansener, 1830 (F.C. Lund)
47. Fodfolk og ryttere, 1800 (F.C. Lund).
48. Livjæger, landeværn, borgerofficer, garder, 1807 (F.C. Lund).
52. Fodfolket 1813 (F.C. Lund).
53. Garder, infanterist, jæger, dragon, infanteriofficer, 1854 (F.C. Lund).
57. Fodfolket, 1870 (F.C. Lund).
70. Generalstab, husar, gardist, artillerist 1854 (F.C. Lund).
81. Det nationale fodfolk, 1702 (F.C. Lund).
86. Rytteriet under Københavns belejring, 1658 (F.C. Lund).
87. Infanterist, ingeniør, artillerist, rytter og dragon, 1750 (F.C. Lund).
91. Ingeniør, general, stab, artilleriet, 1830 (F.C. Lund).
92. Militærlæge med sygepasser. Forsvarets billedarkiv.
93. Ingeniør, husar og artilleri, 1874 (F.C. Lund).
94. København Tøjhus, 1578 (F.C. Lund).
97. Borgerligt artilleriofficer, ukendt oprindelse.
99. Landkadetter ved tegne- og skrivearbejde (Landkadet Johan Friederich von Wecker).
Findes i Dronning Juliane Maries Verdensatlas i Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek.
104. Spidsrodsstraffen (P.C. Klæstrup, Københavns Bymuseum).
109. På pælen (Det Kongelige Bibliotek).
112. Lazaret i Borgerforeningens lokale i Flensborg 1864. (træsnit efter tegning af Carl Bøgh).
134. Den danske eskadre ved Helgoland i 1864 (C. Dahl, 1865, Frederiksborg Slot).
135. Panoramabillede af København, 1611 (Wijck).
140. Søofficerer fra omkring 1710. Fra »Flåden gennem 450 år«.
141. Holmens faste stok, ca. 1750 (ukendt oprindelse).
142. De ældste huse i Nyboder (ukendt oprindelse).
144. Nyboder med Grønlandsmøllen, 1843 (Kopi af J.L. Ridter efter tegning af E. Normann).
154. Rugdreng i søvæmet (C. Schleisner).
156. Tappenstreg i Nyboder (Ukendt oprindelse).
157. Marinematroser arresterer sømand, ca. 1790 (Efter maleri på Københavns Bymuseum).
158. Københavns bombardement i 1807 (G.L. Ladhe efter C.W. Eckersberg).
159. Tegning af C. Bayer efter Senn-Eckersberg (Københavns Bymuseum).
161. Husflid i Nyboder (ukendt oprindelse).
162. Børn i Nyboder (ukendt oprindelse).
166. Holmens hæderstegn.
171. Matroser ved kanon (Orlogsmuseet).
184. Udsnit af stukloftet i Ridersalen, Rosenborg.
185. Søfartsbog (Rigsarkivet).
195. Linjeskibet Dronning Marie som logiskib (Orlogsmuseet).
199. Kaperbrev (Rigsarkivet, privatarkiv, Johansen).
200. Flådebatteriet nr. 1 (Willemoes) i slaget på Rheden (Otto Bache). Fra »Den danske og Norske sømagt«.
202. Samtidigt billede af søkadet fra 1795. Fra »Søkadet-akademiet i Oplysningstiden« af Jacob Seerup.
203. Sø- og Landkadetakademiet (Nationalmuseet).
205. Kadetunderofficer og søkadet. Fra »Flåden gennem 450 år«.
206. Sat i bøjen (Illustreret Tidende).
207. Vagten i Nyboder med klokketårn (Illustreret Tidende).
215. Søetatens hospital (Københavns Bymuseum).
226. Pikener, 1608 (F.C. Lund).

Indhold

Kom godt igang - en historisk oversigt	8
Hæren	12
De hvervede (geworbne) soldater	12
Auxiliære korps (hjelpetropper) 1659-1819.....	22
Marineinfanteriet (soldatesken)	26
De nationale rekrutter.....	27
Landmilitsen 1614-1788.....	30
Udskrivningsdistrikter fra 1788.....	45
Værnepligtige soldater fra 1788.....	47
Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen.....	58
Om lægdsruller m.m. på Bornholm og i Sønderjylland.....	68
Forsvarets Arkiver på Rigsarkivet.....	71
Stambøger (stamkort, stamblade).....	75
Regimenternes navnekæder m.m.....	81
Hærens tekniske tjenester og fabrikker.....	93
Fæstningskommandantskaber og garnisonskommandantskaber... ..	95
Kommandanten i København.....	95
Frivillige enheder.....	97
Hærens skoler.....	99
Gendarmerikorpsset, adjutanturtjenesten, faglige tjenester og hestevæsenet	103
Hærens straffearkiver	104
Hærens syge, invalide, udtjente og døde samt deres efterladte	112
Forsvarets billedarkiv.....	132
Søværnet	134
Holmens faste stok	141
Søindrullerede værnepligtige fra 1704.....	171
Finde og følge en søværnepligtig i sørullen fra 1802	186
Søværnets arkiver på Rigsarkivet	193
Flådens lange togter og kaperne.....	198
Søværnets lærlinge og underofficerer	200
Søværnets officerskole.....	202
Søværnets straffearkiver.....	206
Søværnets syge, invalide, udtjente og døde samt deres efterladte.	215
Om at søge og bestille arkivalier i Daisy	223
Adresser	227
Anvendt litteratur	228
Ordforklaringer og anvendte forkortelser	230
Stikordsregister	239

Kom godt igang!

- en historisk oversigt

Om hæren

Som det fremgår af oversigten (Fig. 1), så bestod hæren i 1600-1800 årene dels af geworbne soldater (hvervede soldater og nationale rekrutter) og dels af en landmilitis (landsoldater). Såvel de nationale rekrutter som landmilitisen blev tvangsudskrevet blandt bønderkarlene.

I forbindelse med stavnsbåndets opløsning i 1788 overtog staten ansvaret fra godsejerne m.fl. for udskrivning af værnepligtige soldater blandt bondestandens sønner. Samtidig begyndte man afviklingen af den hvervede hær.

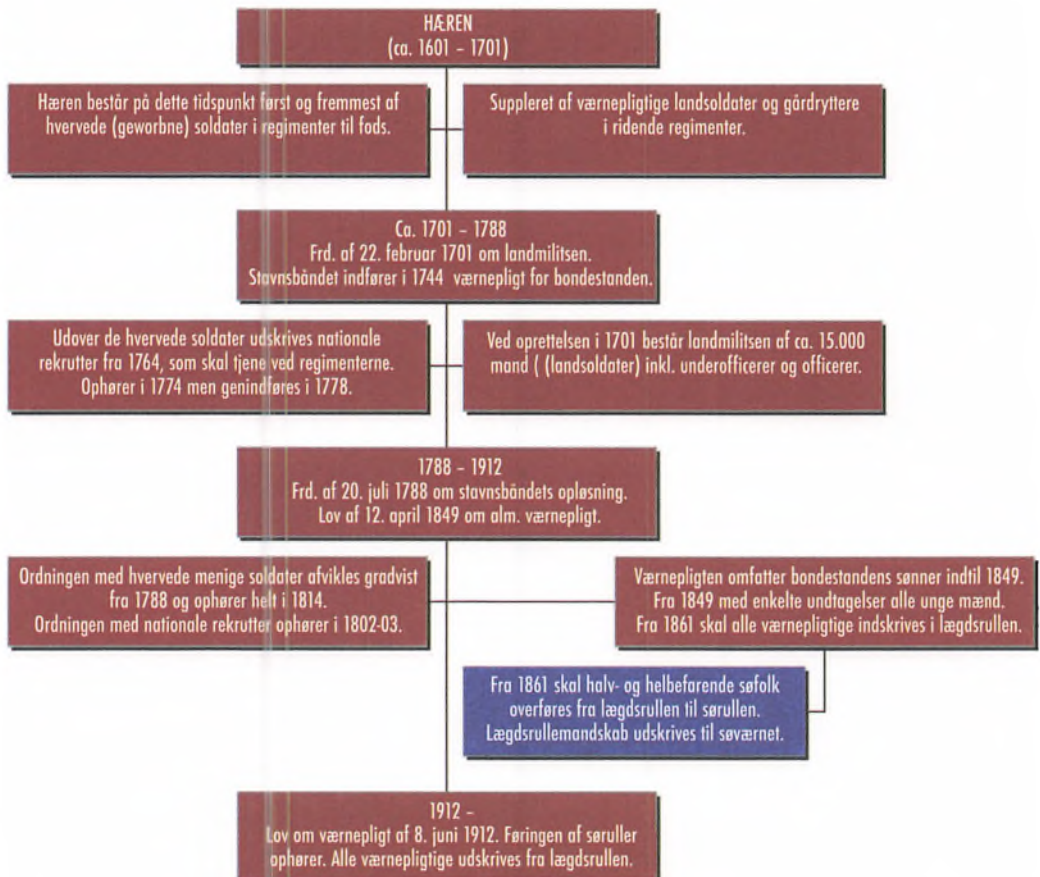
I 1814 ophørte hvervningen helt af soldater og underofficerer.

I 1849 blev den almindelige værnepligt udvidet til at omfatte stort set alle unge mænd. Kun få var fritaget.

Fra hæren blev der også udskrevet marineinfanterister til flådens skibe, som ikke blev overført til sørullerne. Marineinfanteristerne kaldes »soldatesken«, »marineregimentet«, »marinekorpsen« eller »lægdssullemandskab« i hærens og søværnets arkiver. Se mere herom på side 26ff.

Udover de hvervede og udskrevne værnepligtige menige bestod hæren af underofficerer, spillemænd, feltskærere, præster, auditører og officerer m.fl.

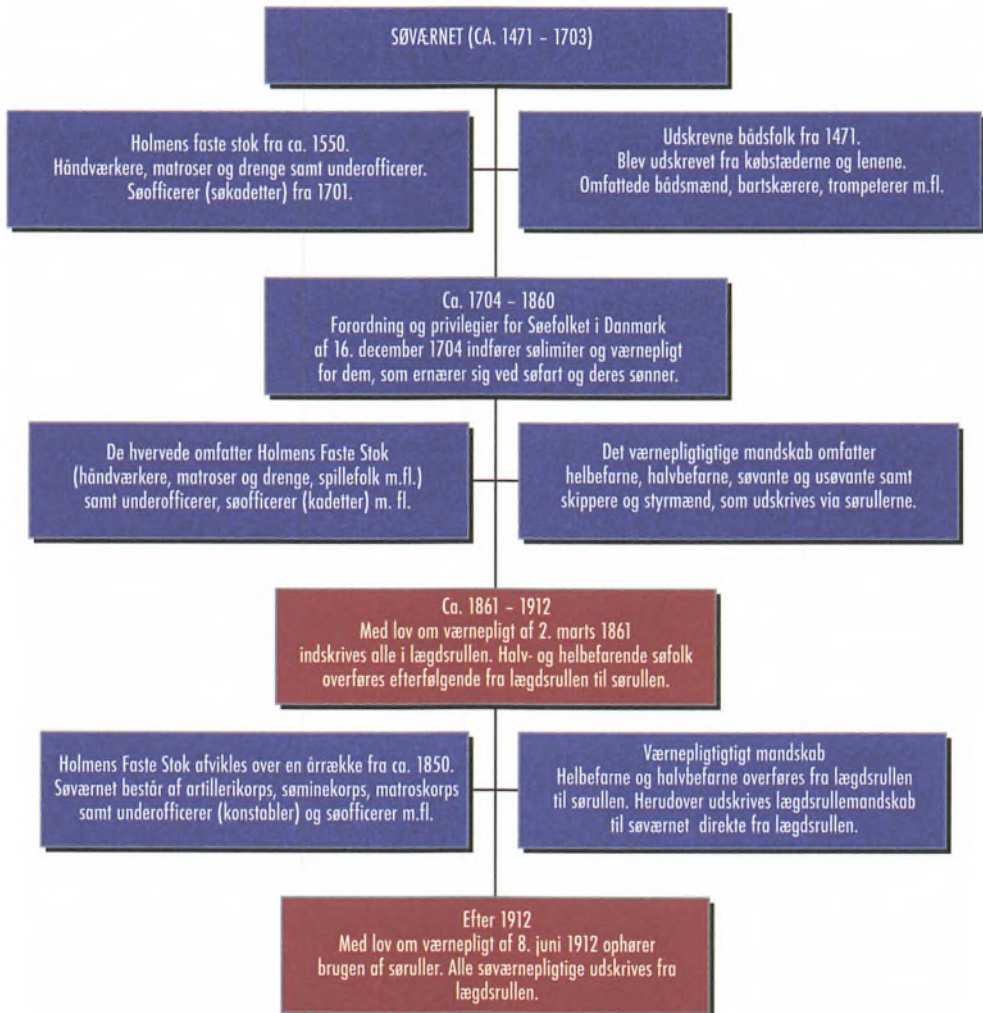
Fig. 1: Hvervning og udskrivning af soldater fra 1614-1920.

Om søværnet

I søværnet (Fig. 2) var der ikke kun behov for hvervede søfolk, men også for håndværkere og drenge, som kunne bygge og vedligeholde skibe og som kunne indgå i den »faste stok« som matroser og som søartillerister (tøjhusfolket). Disse blev fra 1704 suppleret med udskrevne befarne søfolk fra de såkaldte sølimiter, blandt den befolkning, som ernærede sig ved søfart, færgefart, lodstjeneste og fiskeri. Hertil kom så underofficerer, skibskirurger, læger, præster, auditører og søofficerer m.fl. Stavnsbåndets indførelse og opløsning fik ikke den store indflydelse på søværnets folk. Deres forhold var reguleret af andre forordninger; men også inden for søværnet skete der en vis afvikling af det hvervede mandskab efterhånden, som de værnepligtige – suppleret af et marineinfanteri udskrevne fra lægdsrullen og hæren – og støttet af fastansatte underofficerer og søofficerer kunne overtage deres pladser.

Fig. 2: Hvervning og udskrivning til søværnet fra ca. 1471-1920.

Tabel 1: Indskrivningsalder, sessionsår, tjeneste i linien, i forstærkningen og udsletningsalder.

	Indskrivningsalder	På session	Tjeneste i linien	I forstærkningen	Udsletningsalder
1788-1802	0 år	15 år ¹	20-28 år ²	29-35 år	36 år
1802-1808	0 år	15 år ¹	22-27 år ²	28-49 år	50 år
1808-1849 ³	0 år	15 år ¹	19-36 år ²	37-44 år	45 år
1849-1860	15 år ¹	22 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1861-1868	15 år	21 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1869-1912	17 år ⁴	22 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1912 -	17 år	20 år ²	20-35 år ^{2, 5}	-	36 år

1) Det år, hvor pågældende blev konfirmeret. Han kunne melde sig før, men måtte ikke aflægge ed, før han var konfirmeret.

2) Inden for dette tidsrum var han forpligtet til at gøre tjeneste uden for forstærkningen. Selve tjenestetiden varierede gennem årene og var forskellig for hæren og søværnet. Den pågældende kunne fra 18-års alderen melde sig frivilligt til udskrivning; men tjenestetiden på de 16 år blev først beregnet fra det fyldte 22 år. Fra 1912 dog fra det fyldte 18 år.

3) Landeværnsperioden fra 1802-1808 med 2 års tjeneste ved regimentet efterfulgt af 4 år med deltagelse i årlige øvelser og efterfølgende overflytning til landeværnet.

4) I november eller december det år, hvor han fyldte 17 år.

5) Fra 1912 var tjenestetiden 16 år, som blev benævnt 1. - 16. værnepligtsår og blev beregnet fra 1. januar i det år, i hvilket indkaldelsen normalt skulle have fundet sted.

Hvervede soldater

Hvis slægtingen var hvervet (geworben) soldat, så skriv ned evt. oplysninger om hvilket kompagni eller regiment, han var tilknyttet, og hvem hans overordnede var samt hvilken rang, disse havde. Oplysningerne fremgår nogle gange af kirkebogen ved vielse eller dåb. Ved brug af oplysningerne kan du finde ud af, hvilket regiment, han tilhørte og evt. finde hans stambog, da hans overordnede som regel kan findes i de forskellige opslagsværker og kartoteker, som findes om officerer på Rigsarkivet.

Bevarede arkivalier – bl.a. hvervningsprotokoller, edsprotokoller og justitsprotokoller samt stambøger m.m. befinder sig på Rigsarkivet.

De hvervede soldater er omtalt på side 12ff.

Bortset fra de såkaldte nationale rekrutter, så blev de hvervede soldater ikke indskrevet i lægdsrullen.

Landsoldater (1614-1788)

Der er sket udskrivning af soldater siden 1614, men først med forordningen af 22. februar 1701 blev dette sat i system ved oprettelse af en egentlig land-

milits udskrevet blandt karlene på landet. Disse udskrevne soldater, som i kilderne blev omtalt som landsoldater, er omtalt på side 30ff.

Arkivalier om landsoldater findes i godsarkiverne, i amtets arkiver samt i udskrivningsmyndighedens arkiver på landsarkiverne, men kun få ruller er bevaret før 1790. Oplysninger om deres tjeneste ved regimenterne skal findes på Rigsarkivet især i det regiments arkiv, som de har gjort tjeneste ved.

Nationale rekrutter (1764-1803)

Fra 1764 til 1803 blev der også udskrevet nationalrekrutter, som modsat landsoldaterne havde en fastere tilknytning til regimenterne, og som blev betragtet som hvervede soldater med forrang ved udtagning af frifolk og som fik 20 rdl. i håndpenge. De nationale rekrutter er nærmere omtalt på side 27ff.

Arkivalierne skal findes de samme steder, som arkivalierne for landsoldaterne (se dette).

Tabel 2: Indskrivningsalder, ungdomsrulle, hovedrulle, ekstrarulle og udskrivningsalder 1704-1912.

	Indskrivningsalder	Ungdomsrulle	Session	Hovedrulle	Ekstrarulle	Udskrivningsalder
1704...	0-1 år	-	14 år ¹	14- ²	-	- ²
1739...	0-1 år	-	14 år ¹	14 år	-	- ²
1770...	0-1 år	-	14 år ¹	14-49 år ³	50 år	- ²
1802...	0-1 år	0-16 år	17-49 år ¹	16-49 år ³	50 år	- ²
1849...	16 år ⁴	16-17 år ⁴	22 år ⁵	18-37 år ³	38-50 år	50 år
1861 ⁵ ...	15 år	-	22 år ⁶	18-37 år	-	38 år.
1869...	17 år	-	22 år	22-29	-	38 år.
1912...	17 år	-	20 år ⁶	20-35 år	-	36 år.

1) De skulle møde på session hvert år, hvis de opholdt sig i distriktet, hvor sessionen blev afholdt.

2) De blev stående i ekstrarullen, indtil de enten fik fripas, udygtighedspas, afskedspas eller døde.

3) Hvis de, som 36/38-årige ikke ernærede sig ved søfart eller kun var søvante, så kunne de få et afskedspas og blive slettet af sørullen.

4) Året efter, at han var konfirmeret.

5) I 1861 ophørte brugen af såvel ungdomsruller som ekstraruller. Alle værnepligtige blev indskrevet i lægdsrullen som 15-årige.

6) Var pågældende fyldt 18 år, kunne han selv bede om at blive fremstillet for sessionen. Udsættelse kunne ske til det 25. år.

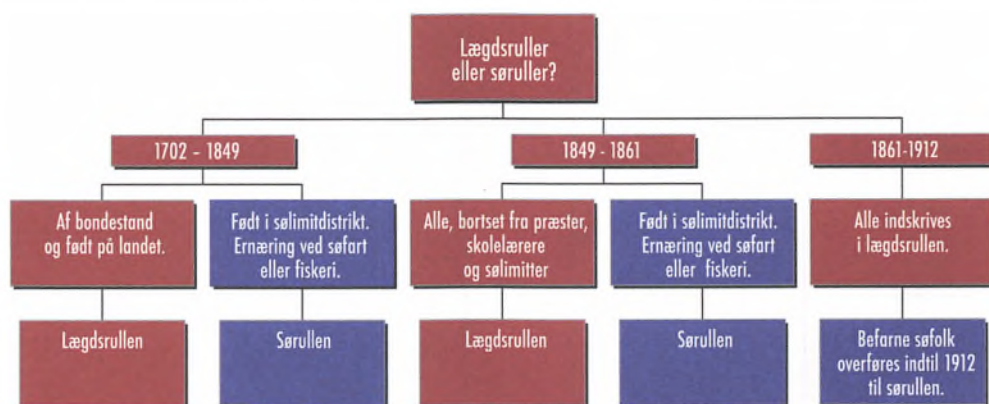

Fig. 3: Indskrevne i lægdsrullen og/eller sørullen.

Holmens faste stok

Tilhørte din slægtning flådens faste stok som håndværker, matros eller artillerikorpsset, så vil kirkebogen for Holmens sogn i forbindelse med dåb, konfirmation, vielse og begravelse og sørullerne for København give gode oplysninger om, hvor du skal lede efter flere oplysninger. Læs mere herom i kapitlet »Holmens faste stok«, side 141ff. Arkivalier om den faste stok befinder sig på Rigsarkivet. Søværnets (søetatens) arkiver findes på Rigsarkivet.

Værnepligtige soldater (1788-)

Fra 1788 med stavnsbåndet løsning blev værnepligten en personlig pligt for bondestandens sønner. Først fra ca. 1790-1792, kan man være sikker på at finde bevarede lægdsruller. Se kapitlet om »Værnepligtige soldater fra 1788«, side 45ff.

Udskrevne (værnepligtige) bådsmand/matros og håndværkere

Udskrivning af folk til søværnet kan føres tilbage til slutningen af 1300-tallet; men med forordningen af 16. december 1704 kom udskrivningen til at omfatte alle dem, der ernærede sig ved søfart og disses sønner og som boede i de såkaldte sølmitter.

Først fra ca. 1802, kan man være sikker på at finde bevarede søruller. Se kapitlet om »Søindrullerede værnepligtige fra 1704«, side 171ff. På Rigsarkivet findes søruller for hele landet fra 1802-1913.

Kig også i andre arkiver!

Udover lægdsruller, så kan der også være bevaret arkivalier fra sessionsmyndighederne på landsarkiverne, bl.a. om kassation og udeblivelse.

Hvis den pågældende har været indkaldt, så kan der evt. findes flere oplysninger om den pågældende i hærens og søværnets arkiver:

- Stamkort/stamsedler/stamruller/gageruller.
- Straffearkiver.
- Kassationsprotokoller.
- Pension og evt. støtte til efterladte.
- Tapperhedsmedaljer, hædersgaver m.m.

Planlæg din søgning!

Start med at skrive det ned, som du ved om den pågældendes evt. militære livshistorie. Hvis du ikke ved om han var i hæren eller søværnet, så kan nedestående være en hjælp.

- Hvor og hvornår han er født.
- Hvis han er født på landet mellem 1755-1849 og af bondestand, så start med at kigge i lægdsrullen.
- Hvis han er født i et sølimit mellem 1755-1860 og faderen eller han selv var beskæftiget med søfart eller fiskeri, så start med sørullen.

Vær opmærksom på, at udover de distrikter, som lå langs havet og fjordene, var alle købstæder også udlagt som sølimitdistrikter.

- Er han født efter 1849, og faderens erhverv ikke er søfart eller fiskeri, så start med lægdsrullen.
- Er han født efter 1860 så start altid med lægdsrullen. Befarne søfolk blev efter dette tidspunkt overført til sørullen; men først efter, at de var indskrevet i lægdsrullen.
- Efter 1912 blev der ikke længere ført søruller kun lægdsruller. Dem, som var indskrevet i sørullen og fortsat var værnepligtige, blev tilbageført til lægdsrullen.
- Den pågældendes og faderens navn og erhverv. *Moderens navn, hvis han er født uden for ægteskabet.*
- Hvilke sogne og steder, han har boet, siden han blev indskrevet i lægdsrullen/sørullen og til han kan forventes at være udskrevet/udslettet (se tabel 1 og 2). Stednavnet kan være vigtigt, da nogle af de værnepligtige i hærens og søværnets arkiver er indskrevet under deres soldatnavn, som ofte er det sogn eller sted, de boede, da de blev indkaldt til aftjening af værnepligt.

Brug Daisy til at finde og bestille arkivalier!

På www.daisy.sa.dk kan man finde og bestille materiale (arkivalier), der befinder på Statens Arkiver, og som er blevet registreret i Daisy (Dansk Arkivalieinformationssystem).

Se mere herom i kapitlet »Om at søge og bestille arkivalier i Daisy«, side 223ff. ■

Hæren

- De hvervede (geworbne) soldater

Helt tilbage i oldtiden og middelalderen var våbenøvelser hver mands sag. Enhver fribåren mand var krigere, og tilbragte flere timer daglig med våben-træning.

Efterhånden som adel og præstestand tiltog sig mere magt, forsvandt den almindelige rejsning til fædrelandets forsvar. Gejstligheden unddrog sig værnepligten, og adelen tiltvang sig nye særrettigheder med en begrænset deltagelse i landets forsvar.

Byrden kom herefter til at ligge på de købstæder og den del af landbefolkningen, der ikke hørte ind under adelen eller kirken. Men da borgerne og bønderne ikke længere blev øvet i våbenbrug og deres antal formindskedes, så tyede regenterne til fremmed hjælp, der købtes i dyre domme.

Datiden var ikke blind for den negative indflydelse, som de hvervede troppers beskaffenhed og handlemåde havde på landets tilstand.

De hvervede (geworbne) soldater

Det kan man bl.a. læse i Arild Huitfeldts (1546-1609) krønike i hans forestilling skrevet i 1599 til Christian IV:

»Hvad nu vor Krigsmagt angaar, så består den af Rytteri, Fodfolk og den kongelige Flåde. Om flåden vil jeg ikke tale, hver mand ved, at den er fornøden, og at vor Velmagt for en stor Del beror paa den, thi disse Lande ere omflydte; men hvad vort Fodfolk angaar, saa har vi i lang Tid foragtet vore egne og brugt fremmede. Vore egne ere værgeløse, der findes hverken Bøsse eller Spyd hos Almuen, og det for en del af den Aarsag, at de ei skal skyde Dyr. I deres Sted har vi brugt fremmede, der ere kjøbte med stor Bekostning, hvorved Landets Rigdom med Skat og Skyld er udført i fremmed Land, og soldtropperne har spist os op og huseret slemmere end Fjenden i vort fredelige Land.

Hvad Troskab har en Herre og Konge af saadant Folk, som sælge deres Liv for Penge, som ikke strider for Fædreland, Arne og Hjem, som ere Venner idag og Uvenner imorgen, som mytte og studse hveranden stund og derved ofte forsømme en god Lejlighed til at knuse Fjenden. Det skulde en Fyrste og Herre føre sig tilsinde og se sig for, om det ej var bedre for ham at bruge sine egne, som kraftig ville stride for Hus og Hjem, Ære og Velfærd, hvilke og skal bo og bygge under ham. Almuen blev da mindre tyngtet med Soldaterhold, og færre Penge førtes ud af Landet.

Jeg bekjender, at der fordum er udrettet en del godt med tysk Folk, i særdeleshed da det første Gang blev brugt til at samle landsknægte, hvilket skete i Keiserne Max' og Frederiks Tid; men da fandtes der en hel Hob Adel i dets Rytteri og Fodfolk; men nu samles derunder en Mængde Løsgjængere og Haandværksfolk, hvorfor de og har mistet deres gamle Lov og Pris. I stedenfor at kæmpe, gjør de Mytteri, saa mangen Herre ved deres slette Adfærd, har tabt alt hvad han ejede. Fremmede Nationer som Italierne, Franske, Engelske og Polske bruger dem ikke længere, men ruste deres egne. Ej Heller kan en Fyrste holde ud at bruge dem, med mindre han har Krøsus Rigdomme, og alligevel burde han ikke, fordi hans egne bliver sløvede«.

Christian IV fulgte delvis dette råd, da han i 1614 oprettede et nationalt fodfolk og forstærkede det nationale rytteri. Men den mægtige adels uvilje imod en stående hær, og kongens hang til at foretrække de hvervede soldater bevirkede, at de nationale tropper i landet i et langt tidsrum ikke kunne måle sig med de hvervede tropper. I 1621 stillede Christian IV (1588-1648) forslag om oprettelsen en lille hvervet styrke på 4.000 mand. Udgifterne skulle dækkes af en afgift betalt af kongens bønder. Herved kunne kongen sikre sig, at han personlig havde rådighed over styrken, og selv kunne bestemme reglerne for hvervning, antagelse af befalingsmænd osv. Hæren ville også afhængig af omstændighederne kunne anvendes i eller uden for riget.

Men Rigsrådet ville ikke gå med til opstilling af en af kongen alene ledet styrke og ændrede forslaget så, at udgifterne skulle påhvile kronens (dvs. kongens) og gejstlighedens bønder og kun skulle omfatte en bondehær på ca. 5.000 karle svarende til selvejernes hær.

Bøndergårdene skulle gå sammen i lægdet til at underholde en karl, der skulle udføre almindeligt bondearbejde inden for lægdets område samtidig med tjenesten i bondehæren. En tilsvarende værnepligt for adelens bønder kunne Rigsrådet under ingen omstændigheder gå med til.

Ved ryttertjenesten bibeholdt man den gamle ordning, at en mindre del stillede af kronens (dvs. kongens) gods, og en større af adelen. Dette sikrede adelen, at dens hær ikke alene var større inden for rytteriet, men også – hvis det var nødvendigt – kunne klare sig mod kongens lille infanterihær af uskrevne bønderkarle.

Men i løbet af en nogle få år fik Christian IV alligevel sikret sig en hær bestående af hvervede regimenter.

De betydelige hærstyrker, som Christian IV fik mønstret i forbindelse med hans deltagelse i trediveårskrigen (1618-1648), bestod hovedsaglig af udlændinge. Disse hvervede soldater kunne – da Christian IV personlig var deres krigsherre og til hvem, de havde svoret lydighed og troskab – efter krigen blive anvendt til at ændre landets styreform – dvs. mod adelen og Rigsrådet.

Som modvægt vedtog Rigsrådet i august 1627 en betydelig forøgelse af landets forsvar ved danske

Tambur, musketer, grenadér, trompeter og rytter, 1740.

bønderkarle, kronens såvel som adelens, men under danske officerers og dermed under adelens kommando. Men få uger efter blev kongens egne hvervede, udenlandske regimenters slået og opløst.

Efter fredsslutningen på tredivårskrigen ønskede kongen at oprette 4 hvervede infanteriregimenter, men Rigsrådet afslog at yde midler til det. Rigsrådet foreslog, at man i stedet begyndte at udtage karle fra adelens godser. Hvilket kongen ikke var tilhænger af. I 1632 gik han dog ind på Rigsrådets forslag om at genoprette de gamle regimenters i et udvidet omfang ved udskrivning af karle fra kronens og i nødsfald også fra adelens godser.

Den vedvarende krigstilstand i Tyskland krævede en stadig bevogtning af Danmarks sydgrænse. Denne opgave kunne kun vanskeligt klares af de udskrevne regimenters selv efter, at disse var blevet betydeligt udvidet med udskrevne karle i hertugdømmerne. I 1637 begyndte man igen at opbygge en hvervet hær til fods og til hest, der i løbet af få år nåede op på ca. 6.000 mand. Men samtidig bevilgede adelen særlige adelskompagnier. Disse skulle dog holdes skarpt adskilt fra såvel de gamle udskrevne regimenters og de nye hvervede regimenters og skulle udelukkende have danske befalingsmænd. Mange af disse befalingsmænd skulle komme fra adelen. Hermed var begyndelsen sket til den todeling af hæren i en hvervet hær med mange udlændinge og en udskreven national del.

Under *Torstenson-Fejden* i 1644-1645 udskrev man mandskab, hvor det fandtes. Antallet af hvervede udlændinge svandt under krigen ind til en ubetydelighed. Da der igen blev fred, bibeholdt man en kort tid en styrke på 3.000 hvervede soldater. Kongen ønskede dette antal forøget med et hvervet rytteri, der skulle stå til hans rådighed. Det ville adelen og Rigsrådet ikke gå med til.

Efter en forbigående nedrustning ved ophøret af krigstilstanden i Tyskland fulgte fra 1653 en stærk forøgelse af såvel det udskrevne fodfolk som af rytteriet, de såkaldte sogneryttere, som var hvervede militære ryttere eksempelvis dragoner, hvis forplejning og husly skulle betales af sognets bønder. Det var navnlig frygten for et angreb fra Sverige, der satte fart i udskrivningen.

Da krigen mod Sverige i 1657 var besluttet, blev hæren forøget med betydelige styrker, der hovedsagelig hvervedes her i landet og blandt danske adelsmænd.

I Holsten opstilledes samtidig, med holstenerne som chefer, et betydeligt antal regimenters, hovedsaglig med hvervet holstens og tysk mandskab.

I 1660 og 1661 foretoges en række reduktioner. Man endte med i Kongeriget at opretholde 4 talstærke, krigsvante infanteri- og 3 rytterregimenters, alle hvervede, bestående af danske (nordmænd og skåninger), holstener og udlændinge. I alt ca. 9.000 mand. Officerskorpset var hovedsaglig enten tyskere eller holstenerne.

Da Frederik III med kongeloven i 1665 indførte enevælden i Danmark og herved stækkede adelens magt, opnåede han det, som Christian IV ikke var lykkedes med, at få en stående hær, dannet af professionelle hvervede soldater fri for adelens indfyldelse og under kongens ledelse.

Efter den nye ordning havde bestået et par år, kunne man igen udskrive fodfolkssoldater, omtrent i samme omfang som før krigen. Senere blev også adelens rostjeneste genetableret. Rostjeningen blev dog snart igen ophævet, da den forstandige og mistænksomme Frederik III ikke ville lade adelen beholde selv et svagt håb om en tilbagevenden til de gamle forhold, hvor det var adelen og Rigsrådet, som styrede landet og ikke kongen.

Et hvervet regiment i 1600-tallet

Et regiment var på dette tidspunkt en ejendom, som blev handlet mand og mand imellem for herefter mod en god betaling at blive stillet til regenternes rådighed, når og dér, hvor der var brug for deres indsats. Regimentets ejer var øversten (dvs. hærchefen), som stillede det til rådighed for dem, som kunne betale mest. Var der ingen regimenters ledige at hverve, gav kongen bevillinger til de øverster, fyrster og eventyrere, som ville påtage sig opgaven.

Hvis der i det syttende århundrede skulle skaffes et regiment eller en mindre afdeling, så traf kongen og Rigsrådet deres valg blandt de mange egenyttige og ærgerrige ansøgere, der meldte sig.

Den mand, der valgtes, fik øverstebefaling. Med ham oprettede nogle af Rigsrådets en kontrakt. Af kontrakten fremgik regimentets styrke og sammensætning; tidsfristen, inden hvis udløb regimentet skulle leveres; hvervepenge, enten for hele regimentet eller for hver mand; om soldaterne skulle leveres med eller uden udrustning, og hvad denne skulle bestå af. I kontrakten blev også aftalt samlingspladsen for de hvervede, dagen, når forplejningen skulle begynde samt soldens størrelse for hver grad.

Officerernes udnævnelse blev i reglen overladt til øversten, som indgik kontrakter med kaptajnerne om oprettelse af kompagnier.

Kaptajnerne ansatte herefter løjtnanterne, fændrikkerne og underofficererne, der tillige gjorde tjeneste som hververe for at skaffe de øvrige folk til kompagniet.

Da Frederik III døde i 1670, var hans efterfølger Christian V (1670-1699) besluttet på at gøre et nyt forsøg på at vinde de tabte landsdele i Skåne, Halland og Blekinge tilbage.

Kongen gik straks efter sin tronbestigelse i gang med organisationen af den hær, som han ville søge at erobre Skåne m. fl. tilbage. Dette førte til en hurtig og betydelig udvidelse af den nationale hær. Et af de vigtigste skridt var oprettelsen af 5 nationale rytterregimenters:

De hvervede (geworkbne) soldater

- Sjællandske nationale rytterregiment (i 1675 opdelt i 1. og 2. Sjællandske nationale rytterregiment).
- Fyenske nationale rytterregiment (i 1675 opdelt i 1. og 2. Fyenske nationale rytterregiment).
- 1. Jydske nationale rytterregiment (i 1675 opdelt i 1. og 2. Jydske nationale rytterregiment).
- 2. Jydske nationale rytterregiment (i 1675 opdelt i 3. og 4. Jydske nationale rytterregiment).
- Slesvigske nationale rytterregiment.

Efter svensk mønster blev der oprettet »rytterdistrikter«, idet der af kronens gods blev udlagt ca. 30.000 tdr. hartkorn til ryttergårde – hver på ca. 8 tdr. hartkorn – rundt omkring i landet. Den, der fik en sådan gård, skulle enten selv tjene som rytter eller »holde for sig en dygtig Karl med tilhørende Hest, Gevær og Klæder«. Denne godsmængde var imidlertid ikke tilstrækkelig til det nødvendige antal ryttere, og man genoptog derfor som supplement »sognerytterinstitutionen«, hvorved man pålagde sogne og to og to at underholde en fuld udrustet rytter. Hertil kom rostjenesten fra adelens godser og en forøget udskrivning af fodfolk.

I fredstid fik den menige rytter ingen løn, selv når han indkaldtes til mønstring. I krigstid sørgede kongen for rytterens underhold (kvarter og forplejning), men rytteren skulle selv vedligeholde sin udrustning, idet han dog fik erstatning for de genstande, som han mistede i kamp.

Befalingsmændene fik derimod – foruden én eller flere gårde, alt efter deres charge – et vederlag i penge, der varierede fra 20-200 rdl. årlig, dog fik en oberstløjtnant 400 og en oberst 800 rdl.

Gårdene blev fordelt kompagnivis: kompagnichefen 4 gårde, løjtnant, kornet og regimentskriver hver 3 gårde, feltskræneren, pauker, kvartermester, korporal, trompeter og profos hver 2 gårde, øvrige underofficerer samt et antal menige – 85 à 100 pr. kompagni – en gård.

Kompagniet bestod i reglen af: 1 chef, 1 løjtnant, 1 kornet, 1 kvartermester, 3 korporaler, 1 skriver, 2 trompetere, 1 smed, 1 sadelmager og ca. 115 ryttere.

I de første år af den skånske krig (1675–1679) gennemførte man en klar adskillelse mellem de hvervede og de udskrevne regimente: men efterhånden som det blev vanskeligt for de førstnævnte at skaffe erstatning for de mange døde og sårede i de blodige kampe, gik man over til at stikke de udskrevne værnepligtige soldater ind i de hvervede regimente.

Da krigen ophørte, og den stående hær skulle nyorganiseres, var antallet af hvervede soldater i hæren reduceret så meget, at man måtte lade et betydeligt antal udskrevne folk forblive i de hvervede regimente. Krigens udfald blev en skuffelse i forhold til håbet om at genvinde de tabte landsdele. Man vendte nu tilbage til udelukkende at have en stående hvervet hær, der var forholdsvis stærk, hvad angik rytteriet, da sognrytterne i 1688 blev erstattet af hvervede gårdryttere.

Et af de væsentligste formål med hvervningen var at skabe en professionel stamme i hæren.

Krigstjeneste blev betragtet som et håndværk. Det var muligt for danskere at melde sig til regimenterne, men hovedparten af mandskabet var udlændinge, der ernærede sig som soldater. Mange af disse forblev i landet efter tjenesten, og de udgør derfor en væsentlig kilde til indvandringen i Danmark i 1700-tallet.

Hvervning, uddannelse og udrustning påhvilede kompagnicheferne, der til dette formål rådede over en fast sum. Hvervningen skete både herhjemme og i udlandet. Men da lavene og godsejerne satte sig imod hvervningen, fordi den havde til følge, at drenge løb af lære og karlene fra gårdene, fandt den hovedsaglig sted i udlandet.

Det var forbudt for andre lande at hverve soldater eller bådsfolk i Danmark uden kongens tilladelse. Ved overtrædelse af dette forbud havde såvel hververen som den, der lod sig hverve »forbrudt deres Liv og alt hvad de med at fare«.

Ifølge Christian VI's håndbog for 1728 var næsten halvdelen af rytterofficererne og en trediedel af fodfolksofficererne indfødte, medens tallene for det hvervede personel var henholdsvis en trediedel og en fjerdedel. Herudover fik cheferne overdraget betlere og løsgængere, som blev lovet straffrihed mod at lade sig hverve som musketerer.

Det hvervede fodfolk bestod i 1733 af 12 regimente, der særlig var samlet i de mest udsatte steder: København og hertugdømmerne. Den største styrke lå dog i Rendsborg med mindre afdelinger i Frederiksort og Glückstadt.

Regimenterne bestod på dette tidspunkt af 12 kompagnier fordelt på to bataljoner. Senere ændret til 10 kompagnier. De menige deltes i musketerer og grenaderer, hvoraf de førstnævnte dannede fodfolkets hovedstyrke.

Mandskabet havde på dette tidspunkt foruden kården en »flinte« og en bajonet. Flinten var et gevær med flintelås. Største skudvidde var cirka 180 meter.

Et særligt grenadérkorps fandtes fra 1717 til 1763, hvor det indgik i garden til fods. De særligt udvalgte og høje grenadérer var oprindelig bestemte til at kaste granater (grenades), hvorfra navnet grenadér stammer. Denne anvendelse af fodfolk som granatkastere viste sig imidlertid at være upraktisk. Grenadéerne blev derfor placeret i kompagnierne. Ved hvert kompagni fandtes otte grenadérer. Senere blev grenadéerne samlet i 1. kompagni (livkompagniet) ved et regiment. Grenadéerne var særligt udvalgte folk og udgjorde en slags elitetropper, ofte med særlige rettigheder og bedre løn. De havde samme bevæbning som musketererne. De blev brugt til sikringstjeneste, rekognoscering og til at gennemføre kampe med håndgranat og bajonet.

Foruden musketerer og grenadérer fandtes ved kompagnierne nogle tømmermænd, der rangerede

med grenaderer og *gefreitere*. De havde økser, sav og skødeskind foruden flinten.

Endelig fandtes seks hoboister ved regimentet. De skulle bl.a. hver dag underholde regimentschefen og én gang om ugen de andre stabsofficerer. Under march gik de foran og skiftedes til at spille med tamburerne og piberne. Under kamp hørte de sammen med tømmermændene til den deling af soldater, der samledes om fænen og ikke deltog i skydningen.

Underofficererne var dels udtaget blandt mandskabet, dels blandt kadetter og volontører.

Hvervning i 1700-tallet

Frem til 1774 bestod hovedparten af den danske hær af hvervede soldater. Ca 60 pct. af de hvervede soldater var udlændinge, fortrinsvis tyskere, resten var kongelige undersåtter fra henholdsvis Danmark, Norge og Hertugdømmeme. Mange af de udenlandske soldater var deserterere fra andre udenlandske hvervede hære. Andre var på flugt på grund af tyveri eller andre i samtidens opfattelse alvorlige forbrydelser.

Bestemmelserne om landmilitsen gjorde det vanskeligt at hverve soldater på landet. Med mindre regimenterne kunne få en aftale i stand med den pågældende godsejer, var det forbudt at hverve bønderkarle, der var omfattet af stavnsbåndet. Og da stavnsbåndet blev lempet i 1788, blev der udstedt et forbud mod at hverve soldater på landet. Derfor var regimenterne nødt til at hverve i byerne.

Dette kunne ikke dække behovet, hvorfor man gennem hele perioden gennemførte hvervninger i udlandet, fortrinsvis i Tyskland.

Hvervning var ikke begrænset til infanteriet. De øvrige våbenarter benyttede sig også af denne rekrutteringsform. Livgarden og artilleriet måtte i princippet kun hverve kongelige undersåtter, dvs. danske, norske, slesvigske eller holstenske. Rytteriet var som infanteriet mere frit stillet.

Der var forskellige former for hvervning:

- Regiments- eller partikulær hvervning.
- Kompagni- eller plukhvervning.
- Skillingshvervning.
- Generalhvervning.

Regimenthvervningen

Regimenterne sendte en hvervekommando, der typisk bestod af en officer, et par underofficerer og en håndfuld menige, til Tyskland. Hverveofficeren forsynes med et hvervepatent/-pas. Dette gav ihændehave- ret til at hverve i det pågældende land og skulle fremvises for den lokale øvrighed på forlangende.

Den danske hær måtte ikke hverve drenge i udlandet, som ikke var konfirmeret. I Danmark måtte man godt hverve dem, men de måtte ikke aflægge ed før, de var blevet konfirmeret.

Hvert eneste år blev op imod tusind hvervede soldater sendt til Danmark, hvor første stop var grænsefæstningen i Rendsborg. Her blev rekrutterne under-

søgt (visiteret) af en militærlæge (feltskærer), inden de fordeltes til de enkelte regimente.

Regimenterne sendte en kommando til Rendsborg for at eskortere de hvervede soldater og forhindre dem i at stikke af. Transporten var altid risikabelt, da nogle ville forsøge at desertere. At indgå en hvervekontrakt og få sine håndpenge udbetalt for herefter at desertere og gentage samme nummer med andre landes hververe, var ikke ualmindeligt i disse tider.

De hvervede soldater tegnede næsten alle kontrakt (kapitulation) for 8 år. Men blev de hvervet som spillemænd, lød kontrakten gerne på 10-12 år, medens underofficerer normalt blev hvervet for 6 år.

Når en hvervet soldats tjenestetid udløb, kunne han rekapitulere, dvs. indgå en fornyet kontrakt. Kompagnicheferne gjorde sig ofte store anstrengelser for at overtale afgående folk til at tegne ny kontrakt.

De første år efter afsked måtte soldaterne ikke lade sig hverve af andre regimente. Hensigten med denne indskrænkning var formentlig at forhindre overbudsforretninger.

Hæren havde altid vanskeligheder ved at hverve nok folk. Hververne benyttede derfor alle kneb, når de skulle lokke potentielle rekrutter. De mest almindelige kneb var at fremstille tjenesten som let og avancementsmuligheder som store, at de skulle tjene ved en særlig fin afdeling, og at de nemt ville kunne få tilladelse til at tjene ekstra osv. Hververne var desuden altid meget gavmilde med udskænkning af øl og brændevin.

Et sidste, men stærkt virkemiddel, var de såkaldte *håndpenge*. Et større kontant engangsbeløb, som blev udbetalt straks efter hvervningen. Håndpengene var ikke nogen fast størrelse, men svingede efter udbud og efterspørgsel. I 1780'erne var det ikke ualmindeligt, at *håndpengene* svarede til, hvad en håndværksvend kunne tjene på 3-4 måneder.

Regimenterne kunne i sjældne tilfælde også foretage indenlandsk hvervning. Dette skete bl.a. i Norge og i København samt på Bornholm.

Kompagnihvervning

Kompagnihvervning var normalt begrænset til lokalområdet og omfattede de folk, som selv dukkede op for at gå i tjeneste eller dem det lykkedes kompagniet egne folk at hverve i fritiden. Belønningen for den soldat der fandt en ny rekrut var de såkaldte *anbringerpenge*. Disse stod altid i omvendt forhold til *håndpengene*. Jo lavere *håndpenge*, desto større *anbringerpenge*.

Skillingshvervning

Skillingshvervning ses allerede i 1740. På den tid kunne en officer mod »den daglige skilling« til drengens far indgå aftale med en dreng om at gøre tjeneste ved et regiment fra sit 15. år. Ved aftalen forpligtede drengen sig til at lade sig hverve, når han nåede den rette alder, dvs. 15-17 år. For at markere sin kontrakt skulle drengen fra det 6. år og indtil, han tiltrådte tjenesten bære et rødt halsbånd.

I 1744 fik regimenterne besked på, at de først og fremmest skulle forsøge at rekruttere deres egne soldaters børn. Fra børnenes femte til og med deres niende år fik forældrene hvert år udbetalt 1 rigsdaler i stedet for *håndpenge*. I 1764 blev skillingshvervningen sat i mere system. Fremover skulle alle soldaterbørn – også pigerne – modtage en skilling daglig. Som modydelse skulle drengebørnene, når de nåede den rette alder, gøre 8 års tjeneste ved det regiment, de var født ved. Ved at give en skilling til pigerne, håbede man på, at flere forældre lod sig overtale til, at deres dreng blev skillingsdreng. Når en skillingsdreng trådte i nummer, skulle han i håndpenge modtage 2 rdl. og efter 4 år endnu 2 rdl.

Den daglige skilling skulle udbetales fra dåben og frem til en given alder. For pigers vedkommende indtil deres 8. eller 10 år. For drenge, indtil de fandtes egnede til at indtræde i tjenesten. Dog kunne udbetalingerne stoppes ved drengens 10. år, hvis det kunne forudses, at han aldrig ville blive egnet. Denne grænse blev senere rykket til det 14. år.

Forældrene kunne »frikøbe« deres drenge, men de blev truet med, at såfremt de afslog tilbuddet, ville deres børn aldrig kunne forvente kongelig nåde. For at lægge pres på forældre, der afslog tilbudet, bestemtes det yderligere, at deres børn ikke måtte nyde fri skolegang.

Det skær af humanitet, man havde forsøgt at give ordningen ved også at lade den omfatte piger forsvandt i 1770, hvor regimenterne blev formånet om, at de så vidt muligt kun skulle lade den daglige skilling tildele drenge fremover. I maj 1772 ophørte ordningen med den daglige skilling. De, der allerede modtog den, kunne dog fortsætte. Man kan derfor finde skillingsbørn omtalt i arkiverne frem til 1789.

Generalhvervning fra ca. 1760-1810

For at begrænse omkostningerne ved hvervning blev der oprettet en fælles overordnet hvervning for infanteriet. Til dette formål nedsattes en generalhvervekommission i Rendsborg i 1764.

Generalhvervekommissionen bestod af en håndfuld administratorer, heriblandt en feltskærer, der skulle visitere rekrutterne, dvs. undersøge deres helbredsmæssige tilstand og evt. fortage kassation.

Regimentet gav ved hvert års begyndelse kommissionen besked om, hvor mange underofficerer og menige, man forventede at få brug for. Disse blev herefter anvist af kommissionen, hvis fordelingsret var ubestridelig. Når kommissionen én gang havde godkendt en rekrut, skulle der dukke svære skjulte legemsfejl op, såfremt regimentet kunne gøre sig håb om at få en anden. Prisen som regimenterne måtte betale for de anviste rekrutter var fast, idet alle regimenter måtte betale det samme.

Rekruttens udseende, højde o.l. samt hvilke vilkår, han var antaget på (menig, spillemand, underofficer) var ligeledes prisen uvedkommende, dog kunne prisen svinge alt efter, hvor mange år rekrutten havde indgået kontrakt om.

For at vanskeliggøre desertion, forsøgte kommissionen så vidt muligt at placere rekrutterne ved de regiment, der lå længst væk fra hjemstavn.

Svenskerne blev således fordelt mellem regimenterne i Jylland og hertugdømmerne, medens de nordtyske rekrutter blev sendt til København.

I maj 1768 blev det bestemt, at kommissionen skulle nedlægges så snart regimenterne var fuldtallige. Fremover skulle regimenterne selv sørge for den fremtidige hvervning.

Generalhvervekommissionen blev dog genoprettet 1. januar 1783 og nedlagt igen 1. juli 1792 for igen at genopstå i september 1795 og fortsætte frem til og med juni 1808, hvor den sidste udlænding blev hvervet.

Hvervekontorer

Generalhvervekommissionen havde hvervekontorer i følgende byer i de nævnte perioder:

1764-1768:

Mühlhausen, Hildburghausen, Nürnberg, Nördlingen, Frankfurt am Main, Worms, Köln, Hildesheim, Bremen og Oldenburg.

1783-1792:

Mühlhausen, Hildburghausen, Nürnberg, Nördlingen, Frankfurt am Main, Worms, Regensburg, Ulm, Hamburg, Lübeck og Altona.

1795-1808:

Mühlhausen, Hamburg, Bremen, Lübeck og Altona. Hvervekontoret i Mühlhausen blev nedlagt i 1801. I 1807 var der kun kontoret i Altona tilbage. Altona hørte ganske vist til det danske rige, da det lå i Holsten, men som grænseby var der en stor tilstrømning sydfra af folk, der ønskede at gå i dansk krigstjeneste. Hovedparten af disse byer var frie rigsstæder.

Drabantkorpset, 1695

Formelle krav til hverningen

Der måtte ikke hverves folk, der var deres husbond eller mester skyldig i noget forhold. Derimod måtte desertører antages på *pardon*. Underofficerer skulle dog i sådanne tilfælde genindtræde i tjenesten som musketerer.

Hæren bestræbte sig på at skaffe unge raske folk med en god kropsholdning og et smukt ydre. I infanterireglementet af 1747 fremgår følgende krav:

- De måtte ikke være under 17 år eller så gamle, at de blev utjenstdygtige, inden deres kapitulation udløb. Dog måtte 15-årige antages uden kapitulation, hvis de var i vækst.
- De skulle være af god statur, rørige og have et smukt ydre.
- De måtte ikke have legemlige skavanker som kunne besværliggøre tjenesten.
- De måtte have deres sansers fulde brug.
- De måtte ikke have fortabt deres ære ved tyvsmærke, afsnittede ører eller stokkeslag.
- De skulle være europæere og bekende sig til en af kristenhedens tre hovedreligioner, dvs. den luthersk-evangeliske, katolske eller reformerte tro.
- De skulle mestre enten det danske eller det tyske sprog.

Kravene til soldaternes udscende var alvorligt ment. De skulle ikke blot forlene standen, men også enevælden med ære og værdighed. Noget lignende gjaldt højden, om end kravene til denne også var betinget af mere saglige grunde. At håndtere de lange geværer sikkert, fordrede en vis højde og styrke. Senere blev kravene formuleret således:

- De måtte ikke være under 18 eller over 34 år.
- De skulle være minimum 65 tommer (170,3 cm. høje).
- Omkring 10 pct. af dem måtte være gift.

I 1792 blev det ændret til:

- De måtte højst være 30 år. Underofficersrekrutter dog 32 år.
- De skulle være 63 tommer høje (ca. 165 cm).
Unge i vækst 62 tommer høje (ca. 162,4 cm).
- Gifte folk skulle minimum holde 65 tommer (ca. 170 cm) og måtte højst medbringe hustru og 2 børn.

I 1795 blev kravene til de gifte folk skærpet. Fremover skulle de minimum holde 66 tommer (ca. 172 cm.) samt være »unge og af smuk anseelse« og de måtte ikke have børn.

I 1806 blev det forbudt at hverve gifte folk.

De mange formelle krav til rekrutterne blev af hverveofficererne forsøgt omgået i stor stil.

En rekrut, der var for lav eller for gammel, prises ofte højt for andre kvaliteter. Det være sig evner som musiker eller regnskabsfører. Forhenværende soldater var i høj kurs, i særdeleshed, hvis der kunne henvises til tidligere krigserfaring.

Når de hvervede soldater blev sendt til Danmark, blev de afkrævet oplysninger om navn, alder, profession, forældre og disses bopæl. Disse oplysninger

blev indført i stambøgerne og i særlige hverveprotokoller, som findes, hvis de er bevaret i forsvarrets arkiver på Rigsarkivet.

Kapitulation og edsaflæggelse

Langt den største del af de menige tegnede kontrakt for 8 år. Underofficerer på 6 år. Ganske unge folk, der blev antaget som tamburerer og pibere, tog ofte imod kapitulationer på både 10 og 12 år.

Ved ankomsten til regimentet, blev soldaten behørigt munderet og udrustet. Herefter blev han af kompagnichefen fremstillet for regimentschefen. Denne udfærdigede en præsentationsedd, som i København blev fremvist ved præsentationen af den hvervede for Landetatens Centraladministration (siden 1767 for Generalitets- og Kommissariatskollegiet). Uden for København fremstilledes den hvervede for den nærmeste krigskommissær.

Når den hvervede var blevet godkendt skulle han aflægge faneeden. Under overværelse af et nærmere bestemt antal officerer og underofficerer forestod regimentsauditøren denne ceremoni.

Stykke for stykke blev Krigsartikelbrevet § 160 (faneeden) oplæst for rekrutten, som med hævede fingre skulle gentage teksten med høj stemme. Den hvervede blev endvidere gjort bekendt med bestemmelserne og straffene for desertion, mord og dueller, samt hvad man ellers måtte finde fornødent.

Der blev skelnet skarpt imellem begreberne »bortløben«, som blev anvendt før mønstringen og faneeden og »desertion« efter disse højtidelige og bindende handlinger. Så længe soldaten, uanset om han var hvervet eller udskrevet, ikke var mønstret og havde fået krigsartiklerne forelæst og havde svoret ved fanen, kunne han ikke straffes efter de militære love, d.v.s. efter krigsartiklerne.

Før rekrutten kunne sværge til fanen, skulle han have været til alters. Det religiøse element var, ligesom resten af ceremoniens højtidelighed, et forsøg på at understrege alvoren overfor soldaten. Soldatens loyalitet over for kongen og staten skulle opbygges og fastholdes gennem den rituelle sværge.

Tjeneste

De hvervedes soldaters tjeneste omfattede først og fremmest vagtjeneste. Garnisonsbyerne var svært bevogtet, og der stod skildvagter ved alle byporte samt ved alle steder af særlig betydning. En vagt var på i 24 timer, men den enkelte soldat stod ikke på post mere end 1-2 timer, hvorefter han blev afløst. Så kunne han hvile sig nogle timer i vagtstuen, inden det atter blev hans tur til at stå vagt. Indtil 1785 skulle der gives to hele nætters fri mellem hver vagt, herefter tre nætter.

I alle garnisonsbyer afholdtes hver dag ved middagstid en vagtparade på en central plads. Her eksercerede hele garnisonen et par timer, inden dagens vagthold gik ud for at afløse den gamle vagt. Resten af styrken gik til andre opgaver. Disse kunne bestå i transport af rekrutter eller slaver (fanger som var

De hvervede (geworbne) soldater

dømt til fæstningsarbejde eller andet tvangsarbejde). Hvervede soldater kunne også blive kommanderet på arbejde for kronen, hvilket kunne indebære anlæggelse af diger, veje, havne, broer og kanaler. Vedligeholdelse af fæstningsvolde var et andet typisk kronarbejde. Også plukning af blomster til de kongelige banketter kunne de hvervede soldater blive sat til. Kronarbejde udløste som regel et ekstra løntillæg. Og hver sommer måtte infanteriet afgive et større kontingent soldater som marineinfanteri til flådens skibe (se særligt afsnit om soldatesken).

Løn

Den faste løn, som en hvervet soldat modtog, var ikke høj. En menig musketer tjente 6 skilling pr. dag i 1785, en korporal 12 skilling, en fourer 14 skilling og en kommandosergent 18 skilling.

Foruden den kontante løn modtog soldaterne naturalier i form af brød, mundering, hjælp fra krigshospitalskassen, frit logi og var også fritaget for at skulle betale visse skatter. Til sammenligning tjente en tømrersvend i København 24 skilling om dagen i vinterhalvåret og 32 skilling i sommerhalvåret.

Frimandsordningen

De hvervede soldaters indtægter var så ringe, at de ikke kunne forsørge kone og børn heraf. Det forudsattes derfor, at soldaterne tjente noget ved siden af som frimand. Herved kunne også regimentet spare penge til aflønning og underhold i den periode, hvor soldaten var frimand.

Bestemmelserne om, hvordan frimændene måtte ernære sig, var allerede blevet fastlagt i forordning af 10. marts 1725. Soldaterne måtte arbejde hos lavsmestre eller i deres eget kvarter ved deres profession med hjælp af kone og børn, men ikke ved medkammerater. Kun fanesmedene måtte holde en medhjælper. Hoboisterne måtte musicere for rangspersoner og landofficerer i deres huse og logementer, men ikke for søofficerer og borgerskabet, der var skulle bruge den stedlige stadsmusikant.

Soldaterne måtte gerne fiske og dyrke frugt og grøntsager eller opkøbe afgrøderne hos bønderne i garnisonsbyens opland og bringe dem til torvs.

De måtte ikke ernære sig om læger eller kirurger, barbere eller klippe civile, brænde brændevin, brygge eller bage. Soldaterne måtte heller ikke tage borgerskab.

Konerne måtte arbejde som hjælp for manden i hans profession og selv spinde, væve, sy og sælge disse produkter og gamle klæder på bestemte steder i byen. Desuden måtte hun ombære og sælge fisk, østers, frugter, citroner og grøntsager ved dørene. På gaden skulle hun udråbe det, som hun handlede med, og hun måtte ikke uopfordret gå ind i folks huse.

En væsentlig del af de hvervede soldater blev i fredstid *permitteret* som frifolk uden løn. Permitteringen gjaldt ofte hele året uden for eksercertiden. Gennem det meste af perioden var det omkring halvdelen af et regiments hvervede soldater, der var

permitteret. Blandt de tjenstgørende var det også almindeligt, at man tog forskellige jobs mellem vagterne.

Muligheden for en højere indtjening på det civile arbejdsmarked bevirkede, at der blandt de hvervede var et stort ønske om at blive frimand.

De folk, som havde lært et håndværk, blev ofte foretrukket, når kompagni- eller regimentschefen skulle udpege, hvem der skulle være frifolk.

Det var forbudt cheferne at permittere folk til arbejdsløshed. Stod en frimand pludselig uden arbejde, havde regimentet pligt til at tage ham tilbage.

Mange hvervede soldater i København fandt beskæftigelse som håndværkere, som arbejdere på fabrikker og skibsværfter, som håndlangere (dvs. arbejdsmand) eller som sjovere (havnearbedjere).

I provinsgarnisonerne kunne der være mulighed for landarbejde på de nærliggende godser og bøndergårde.

I princippet kunne de permitterede tage arbejde hvor som helst, men det var et krav, at regimentet skulle kunne samle sine folk med kort varsel, og at ingen måtte permitteres længere bort end 1/2 mil (ca. 3,7 km.) fra garnisonen uden pas. Regimentet skulle kende frimandens bopæl og hans arbejdsgever.

Johannes Senns tegning fra 1807 af en sjover (arbejdsmand). Uniformstrøjen afslører, at han er soldat.

Hvis lokalområdet ikke kunne ernære frifolkene, havde regimentschefen mulighed for at udstede fri-pas, hvormed frifolkene kunne søge arbejde længere væk. Således tog mange frifolk fra de jyske regimenter til København, hvor beskæftigelsesmulighederne var bedre.

Soldater, der var udlært i et håndværk, lod sig ofte ansætte som svende af de lokale mestre; men dette var ikke altid velset blandt de andre svende, der fik gennemtrumfet, at soldatersvendene skulle afskediges først, hvis beskæftigelsen faldt. Herudover fik soldatersvendene ofte en lidt lavere løn end de civile svende, men sammenlignet med soldaterlønningerne var svendenes lønninger højere. De skulle også dække perioder, hvor der var ledighed i vinterhalvåret inden for erhvervet. Soldaterne skulle som frifolk selv skaffe sig logi og kost og betale en ekstraskat, hvis de fik fast arbejde.

Frimandsordningen førte til en evig strid med håndværkerlavene, der mente, soldaterne underbød deres medlemmer. Der udstedtes derfor gang på gang kgl. forordninger, der skulle dele sol og vind lige mellem de to parter.

De soldater, der ikke havde lært et håndværk, var henvist til diverse forefaldende ufaglært arbejde som arbejdsmænd eller havnearbejder. I København tog de jobsøgende soldater opstilling på Amager eller Kongens Nytorv, hvor hver regiment havde sit gadehjørne. Som tegn på, at de søgte beskæftigelse, bar de et reb om livet i håb om, at en tjenestepige eller en borger havde behov for hjælp til et eller andet tungt arbejde. Ikke mindst på flyttedagene, hvor flere hundrede familier på én gang skiftede bolig, var der brug for soldaternes hjælp til at bære kister og kasser ned og op af husenes ofte elendige vindeltrapper.

Mundering

Normalt fik regimenternes kompagnier hvert tredje år helt ny overmundering. Der bevilgedes en sum penge til dens anskaffelse. En af fordelene ved at være kompagnichef var, at der var mulighed for at tjene noget ved fordelagtigt indkøb af tøjet.

Undermundering blev leveret hvert år undtagen til musketererne, der kun fik to sæt i deres hvervningsperiode. Undermunderingen bestod af et par sko med to ekstra såler, et par strømper, et par knæbukser, et par støvletter, en skjorte, et halsbind og et bånd til hårpisken, samt hvert tredje år en overmundering bestående af en hat, en vest og en uniformskjole.

Regimenterne kendtes fra hverandre dels ved farverne i deres uniformer, dels i mønstret på ærmernes plydsopslag.

I 1731 havde kongen bestemt, at uniformsklædet skulle leveres fra Den Kgl. Uld-Manufaktur, der blev leveringsdygtig i 1736. Reparation af munderingen blev foretaget af soldaterkonerne, der også lavede støvletter af kasserede telte.

Indkvartering

Kaserner var i 1700-tallet endnu et sjældent fænomen, og de fleste hvervede soldater var privat indkvarteret hos garnisonsbyens borgere.

Indkvarteringen var meget forskellig. I København var folkene indkvarterede hos beboerne i lejede kvarterer, medens de i Citadellet Frederikshavn (Kastellet) lå i *stokkene* (murede barakker). I Rendsborg fandtes et stort antal barakker i voldgaderne. Det meste af rytteriet var ligeledes indkvarteret i barakker, da regimenterne af hensyn til græsning af hesten var fordelt til de kongelige slotte. I provinsen blev indkvarteringen pålignet borgerne og gårdene.

Fra 1771 til 1798 blev følgende kaserner taget i brug:

- 1771: Sølvgadens Kaserne (Danske og Norske Livregiment, fra 1791 også Kronprinsens Regiment).
- 1786: Livgardens kaserne ved Rosenborg (Garden til Fods).
- 1791: Strandgade Kaserne (Artillerikorps)
- 1792: Kasernen ved Frederiksholms Kanal (Livgarden til Hest).
- 1795: Remissebygningen ved Christiansborg Slot (Det ridende artilleri).
- 1795: Reberbanen ved Østerport (5. husareskadron).
- 1800: Privat kaserne i Skt. Pederstræde (Prins Frederiks Regiment).
- 1802: Privat kaserne i Kronprinsessegade (Sjællandske Regiment).
- 1802: Privat kaserne i Kongensgade (Marinekorps, flyttede senere til Wildersgade).

Bortset fra Rendsborg var provinsens garnisoner stadig privat indkvarteret.

Arkiver med lister over de indkvarterede og betalingen findes – i det omfang de er bevaret – især i rådstuearkiverne på landsarkiverne, og for Københavns vedkommende i Indkvarteringskommissionens arkiv. På Rigsarkivet i arkivet vedr. Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber.

Et tjenesteforløb for en hvervet menig soldat

For en hvervet soldat indledtes tjenesten med hans hvervning. Ved regimentet fik han tildelt mundering og udrustning, hvorefter han efter sin præsentation aflagde faneeden. Efter nogle ugers rekruttskole med eksercits og geværgreb indgik han i den daglige tjeneste, som bestod af række tilbagevendende gøremål.

Hver dag måtte han sikre en reglementeret fremtoning. Næsten hver tredje dag indgik han efter nogle timers vagtparade i en 24-timers vagt. Hver femte dag måtte han være tilstede ved lønudbetalingen og på søn- og helligdage deltage i den tvungne kirkegang. Ca. hver 14. dag blev han kommanderet til at straffe en af sine kammerater ved deltagelse i spidsrodsalléen.

I løbet af et år deltog han i foråret eksercertid, der hvert tredje år blev forvandlet til en større lejrøvelse. Derudover måtte han påregne med hvert år at udføre kronarbejde i sammenlagt to til tre uger.

I løbet af sin tjenestetid kunne han forvente at blive kommanderet om bord på et af flådens skibe som *soldateske* (marineinfanterist) nogle måneder. Han kunne også regne med kortere eller længere perioder som permitteret frimand uden løn.

Efter udløbet af den 8-årige kapitulation fortsatte 50-60 pct. med at rekapitulere (dvs. tegne sig for endnu nogle år i tjenesten). For nogle blev det til et livslangt engagement, medens andre forlod tjenesten inden udløbet af deres første kontrakt ved at deserte-re.

Familie og ægteskab

En del hvervede soldater havde allerede kone og børn, når de lod sig hverve. Disse fulgte med og blev indkvarteret sammen med manden. Hæren tillod at op til en tredjedel af folkene var gifte (senere kun 10 pct.), og denne grænse blev udnyttet. En soldat måtte ikke gifte sig uden sin regimentschefs skriftlige tilladelse. En sådan tilladelse kaldtes et *fripas* eller en *friseddel*. Regimentscheferne skulle føre tilsyn med, at kompagnicheferne ikke gav flere giftermåltilladelser end fastsat. Frisedlerne blev indført i justisprotokollen og skulle afleveres til præsten, før han måtte foretage vielse.

Tilladelsen til ægteskab afhang af regimentet, der ofte afslog anmodningen. Afslaget førte så til ansøgning til kongen, der altid lod dem gå videre til udtalelse hos kompagnichefen. Denne anbefalede nogle, men erklærede sommetider, at soldaten ikke kunne ernære sig selv, endsiige kone og børn, eller at pigen havde et dårligt rygte.

Hustruen var, ligesom manden, underlagt den militære straffelov og kunne – som manden – blive udsat for korporlig straf. Noget familieliv i traditionel forstand var der ikke tale om. Mand, kone og evt. børn måtte bo på stue sammen med andre af mand-skabet, og hver husstand kunne ikke forvente at få mere end én seng.

I hvert kammer måtte der ligge mindst én soldaterkone, som skulle sørge for renligheden. Hver dag skulle hun i godt og stille vejr holde et vindue åbent i en halv time, for at såvel dampen fra tobaksrøgen, som stanken fra de mange mennesker kunne trække ud, og frisk luft kunne komme ind.

Når en kone skulle føde, blev hun indlagt på kompagniets brandstue, som i den anledning blev opvarmet. Kompagniets mandskab henvistes til det nærmeste kompagnis brandstue.

De små indtægter og den skrøbelige moral førte ofte til tiggeri eller »*endnu værre*« forsyndelser. For at modarbejde dette indførtes bestemmelser, der begrænsede antallet af koner til 30 ved et kompagni af fodfolket og 20 ved rytteriet. Koner, der blev grebet i at tigge, skulle afleveres til indsættelse i Børnehuset på Christianshavn.

De hvervede regimenter blev soldaternes hjem, og regimenterne havde derfor altid været belemret med et meget uregerligt slæng af koner og børn, således, at man ved nogle regimenter havde været

nødt til at ansætte en særlig befalingsmand »*Hurenweibel*« til at styre dem. Efter at regimenterne var blevet fast garnisonerede, kunne man lade koner og børn blive hjemme. Helt undvære dem kunne man imidlertid ikke, og reglementerne tillod, at der medtoges seks kvinder pr. 100 mand. Kvinderne skulle tages mellem de unge, arbejdsomme og marchdygtige og helst være barnløse. Deres opgave var at vaskes og sy samt passe syge og sårede.

Officerernes fruer havde tidligere også været med hæren. Nu blev de yngre officersfruer hjemme, medens i hvert fald generalinderne og deres børn oftest fulgte regimentet. De øvrige koner måtte blive tilbage i garnisonen, hvor de måtte flytte fra barakkerne ud i byen.

Skolegang for regimentets børn

I 1734 ophævedes de gamle regiments- og kirkeskoler i København. I stedet oprettedes fire nye skoler, hvor de mindre børn gratis lærte skrivning, dansk og tysk læsning og regning. Pigerne lærte også at sy.

Fra 1814 måtte forældre ikke forhindre deres børn i at gå i skole. I lighed med statens almueskoler var der i de større garnisonsbyer oprette skoler for underofficerer og spilmændenes børn.

I København var der indrettet skole med 4 klasser heraf en for piger i Sølvgades Kaserne. Pigerne blev også undervist i håndgerning. Artilleriet og fodregimentet på Christianshavn havde også deres egen skole, der kaldtes den Classenske Legatskole.

I Christians Plejehus i København og senere i Eckenförde var der indrettet skole for 80 drenge og 40 piger, som i 1830 blev udvidet til 120 drenge og 60 piger. Undervisningen skete ud fra principperne om indbyrdes undervisning, hvor de ældre elever ved hjælp af tabeller, der var ophængt på væggene, lærte de yngre at stave samt at skrive bogstaver og tal i sand. På landetatens ladegård i København kunne børnene også modtage skoleundervisning.

Avancement

Til trods for at såvel de hvervede som de udskrevne soldater var lovet mulighed for avancementer, var det kun en brøkdel af de menige soldater, der avancerede til underofficerer. Kun ganske få endte som officerer.

Først fra 1816 blev der oprettet skoler for underofficerer. Regimenterne måtte selv uddanne eller oplære dem. Rekrutteringen forgik fortrinsvis ved hvernving af egnede personer, som avancerede til underofficer (dvs. korporal, sergent eller fourer).

De egenskaber, det krævede var først og fremmest skrive- og læsefærdigheder. Dernæst en myndig fremtræden.

De officersaspiranter, der uddannedes ved regimentet benævntes gennem perioden som underofficerer på *avantage*, *frikorporaler* eller *volontører*.

Under deres tjeneste gjorde de underofficers-tjeneste samtidig med, at de modtog undervisning fra regimentets officerer.

Optagelse af de såkaldte »borneofficerer« blev forbudt ved hærplanen i 1789 i forbindelse med indførslen af frikorporalstitlen. Men allerede tre år efter blev det atter tilladt at ansætte børn som underofficerer på *avantage*.

Regimentschefen ansatte sine underofficerer. Normalt var herkomsten af afgørende betydning, men kontant betaling kunne også lette vejen til et *avancement*. Stillingen som fourer krævede dog gode egenskaber i regning, hvilket dikteredes valget.

Menige, der ønskede at blive underofficerer, skulle acceptere den betingelse, at de seks års underofficerstjeneste blev lagt oven i den allerede udståede kapitulation. For den menige soldat, blev det betragtet som et *avancement* at blive overflyttet fra musketer til grenader, jæger eller garder. Ud-lændinge var udelukket fra at blive garder.

Degradering

Hvis soldaten gjorde sig skyldig i en forbrydelse eller en tjenstlig forseelse, kunne han straffes med de-gradering. Degradering kunne både idømmes arbitrært (dvs. uden for retten) af regimentet og ved krigsretten. For underofficerer kunne degraderingen være midlertidig, enten som en selvstændig straf eller som en tillægsstraf. Degradering betød løn-nedgang og ærestab. Også de menige kunne blive degra-deret. F.eks. skulle grenaderer og jægere, der havde løbet spidsrod, degraderes til musketerer. Det blev også betragtet som en degradering, hvis en musketer blev overflyttet til marineinfanteriet (soldatesken).

Indtil hærplanen af 1774 var de hvervede og de udskrevne soldater delt op i henholdsvis hvervede og nationale enheder. Fra 1774 ophørte denne opde-ling, og man begyndte afviklingen af den hvervede hær, samtidig med, at regimenterne blev suppleret med folk fra landmilitsen og nationalrekrutter.

I praksis betød det dog ikke meget for den enkelte landsoldat, da det fortsat var de hvervede soldater der forrettede al garnisonstjeneste evt. sammen med nationalrekrutterne, medens landsoldaterne befandt sig hjemme i deres udskrivningskreds.

Ifølge hærplanen for 1775 omfattede hæren 20.537 hvervede underofficerer, spillemænd og me-nige (gemene).

De udskrevne landsoldater (landmilitsen) udgjorde kun 16.944 mand. Den samlede befolkning ud-gjorde på dette tidspunkt ca. 840.000.

Ophør med hvervning

I 1788 indførtes den personlige værnepligt, der dog kun påhvilede bondebefolkningen og dens sønner.

Efter slaget på Reden i 1801 blev der gennemført en ny værnepligtsordning, der helt afskaffede hverv-ningen. Med 1803-hærplanen blev denne bestem-melse dog modereret, og hvervningen fik lov at fortsætte ved nogle få enheder. – bl.a. soldatesken. Efter 1808 blev der ikke længere hvervet soldater efter det hidtidige princip, og ordningen ophørte helt i 1814.

Auxiliære korps (hjelpetropper)

Det var de færreste lande, som var i stand til ved egne tropper at kunne forsvare sig mod angreb fra nabolande. Det har derfor været de danske kongers politik allerede i fredstid at indgå alliancer med de lande, som kunne være interesseret i at bevare Dan-marks integritet mod, at Danmark ydede landet en tilsvarende hjælp, når de blev angrebet eller gik i krig.

Allerede i 1659 og igen i 1677 fik Danmark hjælp af hollandske soldater og søfolk til afvise svenskernes angreb på København.

Den 15. august 1689 blev der indgået en traktat mellem Danmark og England om, at Danmark skul-le sende hjelpetropper til England bestående af 3 rytterregimenter og 9 fodfolksbataljoner. Soldaterne blev indskibet på 80 skibe og sendt over Nordsøen. Undervejs sejlede de ind i en voldsom storm. Kun 60 af skibene nåede frem til Humberbugten. De øvrige skibe kom efterhånden frem til forskellige byer på Skotlands og Englands østkyst, med undta-gelse af et krigsskib, der havde fire kompagnier af Dronningens Livregiment om bord. De blev taget til fange af franske kapere og ført til Brest. Underoffi-cernerne og de menige (ca. 400 mand), blev stukket ind i et regiment som Ludvig XIV kaldte »*Royal Danois*« og som blev anført af Christian V's søn Gyldenløve. Officererne, der vægrede sig ved at gå i fransk krigstjeneste og kæmpe mod deres kammerater, blev efter et langvarigt fængselsophold sendt hjem. Vinteren 1689-1690 tilbragte det danske korps i Yorkshire i Nord-England. I februar 1690 forlod korpset sine vinterkvarterer og drog til Liverpool, for at blive overført til Irland, hvor Dublin blev ind-taget. Efter en forgæves belejring af Limerick, som kostede ca. 2.000 mand – heraf 136 døde og 305 sårede danske soldater – gik tropperne mod Korck, som blev indtaget. Året efter blev Athlone indtaget og få dage herefter foregik hovedslaget ved Agrim, hvor irerne blev fuldstændig slået. Hele det udsend-te danske korps deltog i kampen. Herefter blev de danske tropper, sammen med størstedelen af de en-gelske tropper sendt til Flandern, for at slås med franskmændene. I begyndelsen af 1692 blev de overført til Holland og deltog i det blodige slag ved Steenkercken den 24. juli, hvor franskmændene sej-rede. De danske bataljoner led alvorlige tab i dette slag. I alt 1.378 registreredes sårede og døde solda-ter. Senere på året blev yderligere 400 danske solda-ter såret eller døde ved slaget ved Neerwinden.

Først i 1697 blev der sluttet fred i Ryswick. Det danske korps gik i gennem Nord-Tyskland tilbage til Danmark sammen med 200 koner og børn. Her blev de indlemmet i hæren i begyndelsen af 1698.

I 1692 overlod den danske konge et korps på 2.400 mand til kejseren af Tyskland. De drog fra Danmark i maj 1692, hvor de deltog i kampe i Un-garn og i forbindelse med Belgrads belejring i 1693. En dansk bataljon faldt i tyrkisk fangenskab og blev

sendt til Konstantinopel. Senere deltog korpset i kampen mod oprørere i Ungarn. Da kejseren, efter at freden var sluttet med Frankrig i Ryswick, ikke længere havde brug for hjælpetropper, fik det danske korps ikke tilladelse til at vende hjem. Christian V overlod i stedet korpset til sin søstersøn, August af Polen og Sachsen, hvor korpset deltog i kampen mod tyrkerne. Efter at freden var sluttet i Larlowitz, gik to af regimenterne til Memel, hvor de blev opløst. 1. Jyske Rytterregiment fortsatte i 1698 til Sachsen og blev stående dér indtil efteråret.

I 1701 indgik Frederik IV en traktat med England-Holland om overladelse af 3.000 ryttere, 1.000 dragoner og 8.000 infanterister med deres over- og underofficerer. Først i 1714 vendte disse tropper tilbage til Danmark efter at have deltaget i den spanske arvefølgekrig. Ligeledes i 1701 blev der indgået en traktat med den tyske kejser Leopold I.

I 1720'erne fik Danmark såvel økonomisk som militær hjælp fra Storbritanien og Frankrig, da Rusland truede os med krig for at skaffe hertugen af Gottorp hans tabte hertugdømmer tilbage.

Auxiliærkorpset i 1734-1736

I 1734 stillede Christian VI auxiliærtropper til rådighed for kejser Carl IV under den polske tronfølgerstrid. Traktaten blev indgået den 26. maj 1732 mellem kongen, kejseren og czarina Anna af Rusland. I traktaten blev det bestemt, at i tilfælde af angreb på Danmark, skulle kejseren stille 3 regimenter til fods, hver på 2.300 mand og 2.000 ryttere. Hvis kejseren blev angrebet, skulle Christian VI sende 4.000 mand til fods og 2.000 ryttere til hest. Hjælpen skulle ydes med tre måneders varsel, og den stillende part skulle selv levere alt undtagen brød, fourage (foderstoffer) og kvarter, som rekvirenten skulle præstere. Tropperne skulle nyde de samme portioner og rationer som rekvirentens egne soldater.

Hjælpetropperne måtte bruges overalt i Europa. Dog forbeholdt Christian VI sig, at de danske soldater ikke blev brugt i Italien og kun i nødsfald i Ungarn. Skulle den angrebne part ønske et større kontingent end fastsat i traktaten, skulle det leveres på hans bekostning. Endelig bestemtes det, at ingen af parterne måtte slutte fred på egen hånd, før den angrebne havde fået fuld erstatning for lidt skade.

De hjælpetropper, Danmark skulle stille til kejserens rådighed, skulle udelukkende tages mellem de hvervede afdelinger. Forpligtelsen lød på 4.000 mand til fods (det vil sige to store regiment) og 2.000 mand til hest (hvilket svarede til tre store rytterregiment). Korpset blev ført af general Joakim Mörner og bestod af Livregiment Dragoner under greve oberst Balthasar von Ahlefeldt, 2. Jyske Rytterregiment under oberst Henrik Bjelke Kaas, Holstenske Rytterregiment under Frederich Eberhertz, Prins Karls Regiment til fods, under oberst Maximilian Wilhelm Dombroick og Fynske Regiment til fods under Henrich Scholten. Om det auxiliære korps deltagelse i krig i 1734-1736 blot dette:

Korpset gik fra Danmark i februar 1734 og stødte i april til den kejserlige hær under Prins Eugen af Savoien, i Baden. Medens det ikke voldte større vanskeligheder at føre Scholtens, Ahlefeldts og Frijses regiment til samlingsstedet ved Elben, og Kaases kun skulle foretage en længere march ned gennem Jylland, blev overførelsen af Dombroicks regiment fra København meget besværlig. En march ad landevej ville tage meget lang tid, og man valgte derfor at sejle regimentet til Egerfnørde, hvorfra det kunne marchere til samlingspladsen. Til samlingsplads havde man valgt Rellingen udenfor Pinneberg, men da det viste sig, at denne var for lille, flyttedes den til Stelling. Her skulle regimenterne komme senest den 7. maj. Krigen blev ført yderst passivt i Tyskland, hvor de stridende parter næsten hele tiden lå overfor hinanden på hver side af Rhinen. Det danske hjælpekorps kom kun til at deltage i et alvorligt sammenstød, som fandt sted samtidig med, at krigen sluttede. Det samlede tab var én hest, én musketer og to ryttere. Der blev ikke meget brug for kirurgerne, men derimod for sårlægere, da mandskabet led en del af epidemiske sygdomme, især tyfus og dysenteri. Disse sygdomme kostede Dombroicks regiment over hundrede mand, inklusiv regimentskirurgen og feltpræsten i vinteren 1734-35. Hertil kom et stort antal deserterede soldater. Området vrirlede med hververe, der søgte at lokke de svage sjæle, og da befolkningen støttede dem, deserterede mange af soldaterne. Trods al altpågivenhed lykkedes det kun sjældent at fange nogen.

Artilleriet, 1679

Man holdt kompagnierne samlet i to – tre huse, men alligevel mistede Scholten indtil den 11. juni 329 mand og Dombroick 457. For at indjage skræk besluttede generalerne, da man var så heldig at fange tre desertører, at lade den ene hænge og de to andre løbe spidsrod 24 gange. Dommen blev øjeblikkelig eksekveret. Mörner sendte også kaptajn Vind til kommandanten i Minden for at få ham til at arrestere desertørerne, men forhandlingerne blev resultatløse.

Franske, spanske og hollandske hjælpetropper i Danmark i 1808

Napoleons plan for at bekæmpe England skulle ske ved den såkaldte fastlandsspærring, der skulle udelukke engelske varer fra fastlandets markeder.

Efter englændernes bombardement af København og det efterfølgende tab af flåden i 1807 indgik kronprins Frederik (senere Frederik VI) et forsvarsforbund med Frankrig i oktober iflg. begge lande forpligtede sig til ikke at slutte fred med England, inden de havde fået erstatning for alle de tab, England havde tilføjet dem. Endvidere blev der med den franske Kejser Napoleon (1769-1821) indgået aftale om et armékorps på 32.800 mand bestående af spaniolere (14.300), hollændere (6.000) og franskmænd (12.500), som skulle bistå Danmark i krigen mod Sverige for at tilbageerobre Skåne.

Overbefalingen over hele denne hær blev givet marskal Bernadotte; en af Frankrigs mest berømte marskaller, den senere Karl XIV af Sverige.

Denne hær skulle angribe Sverige på samme tid, som den svenske hær faldt ind i Finland, idet man ville tvinge den svenske konge til at opgive alliancen med England, afgive Skåne til Danmark og få Sverige til at tiltræde fastlandsspærringen mod England.

Den 29. februar 1808 erklærede den danske regering Sverige krig; men allerede den 15. april gav Napoleon sin hærchef Bernadotte ordre om – uden at orientere den danske konge eller regering – at standse fremrykningen mod Sverige og nøjes med at forsvare Holsten samt Elbens munding. Kun de spanske tropper skulle spredes over hele landet så langt fra hinanden, at de blev hindret i at foretage et samlet mytteri. De franske og hollandske tropper blev trukket væk fra Sjælland og samlet i lejre ved Hamburg, Rendsborg og Flensborg.

Ved oprøret i Asanjuon havde den spanske konge, Carlos IV, måttet frasige sig tronen til fordel for prinsen af Asturien, der blev udråbt til konge under navn af Ferdinand VII. Denne begivenhed fremkaldte Napoleons indblanding. Han indbød begge fyrsterne til en sammenkomst i Bayonne og fik her Carlos IV til at frasige sig spaniernes trone til fordel for hans broder, Josef. En fransk hær skulle rykke over Pyrenæerne frem til Madrid for at sætte Josef på den spanske trone, men befolkningen gjorde oprør mod indsættelsen. Da de spanske tropper erfare-

de, at der var indledt et oprør mod Josef, som krævede, at de spanske soldater aflagde ed til ham, opstod der uro blandt de spanske lejetropper. Det endte med, at de spanske lejetropper, som var indkvarteret på Sjælland omkring Roskilde gjorde oprør mod de franske officerer og forsøgte at dræbe den franske general, som måtte gemme sig i Domkirken og senere iklædt danske uniformer smuglet ud af Roskilde og til København.

På kongens ordre blev de spanske soldater på Sjælland flyttet til andre forlægninger i Ringsted, Sorø og Slagelse. Den 9. og 10. august blev de spanske enheder i Ringsted og Slagelse omringet af danske tropper for at få udleveret hovedmændene bag oprøret. I alt 113 mytterister blev anbragt i fanfangenskab på Gammelholm i København.

De spanske regimentet på Sjælland – i alt 4.209 soldater og officerer – blev afvæbnet og ført til København. Officererne blev internerede i hhv. Roskilde, Ringsted og Holbæk, mens underofficerer og menige som fanger blev ført til København. I løbet af september blev de spanske fanger transporteret fra Sjælland og udleveret til de franske styrker ved Snoghøj og ført til Frankrig og holdt i fangenskab indtil 1809. Mange af dem indgik herefter i et nyoprettet regiment »Joseph-Napoleon«, der deltog i Napoleons felttog mod Rusland i 1812. Her led det store tab og blev næsten fuldstændig udslettet.

De resterende spanske lejetropper – i alt 9.046 soldater og officerer anført af den spanske general Romana marcherede eller kom med skib til Nyborg og Langeland, hvorfra de den 21. august blev evakueret af engelske skibe. I begyndelse af oktober nåede skibene til Spanien.

I oktober 1808 forlod resten af det franske hjælpekors Danmark og tog ophold i Nordtyskland.

Auxiliærkorpserne i 1812-1818

Frederik VI havde ved en ny traktat den 7. marts 1812 knyttet Danmark og Norge endnu fastere til Napoleon (1769-1821) og stillet et korps til rådighed bestående af 2 brigader (10.000 mand). Samtidig forsøgte kongen at få forhandlinger med Rusland og England om en udtræden af forbundet med Frankrig for at opnå dansk neutralitet. England og Rusland krævede, at Danmark indtrådte i et fælles angrebs- og forsvarsforbund imod Frankrig. Dette afslog kongen.

I 1813 forlangte Napoleon, et nyt, mere bindende forbund med Danmark, hvor Danmark skulle forpligte sig til at erklære Sverige, Rusland og Preussen krig 24 timer efter ophøret af den bestående våbenhvile. Danmark accepterede den 10. juli denne betingelse og lovede at stille et armékorps bestående af 12.000 mand og 10.000 heste til rådighed for Napoleon. Korpset skulle lønnes af Frankrig, når korpset var uden for dansk grund. Våbenhvilen udløb den 16. august 1813.

De hvervede (geworkbne) soldater

1. auxiliærkorps bestod af en avangarde (fortrop) og 2 brigader. Fortroppen under Oberst Waldeck bestod af 1 bataljon af Slesvigske Jægerkorps, 2 bataljoner af Holstenske Skarpskyttekorps, 2 eskadroner husarer og et batteri.

1. brigade under general Schulenburg bestod af 3 bataljoner af Oldenburgske Regiment, 1 bataljon af Dronningens Regiment, 4 eskadroner af Holstenske Rytterregiment og et batteri.

2. brigade under general Lasson bestod af 1 bataljon af Fynske Regiment, 2 bataljoner af Holstenske Regiment, 2 bataljoner af Slesvigske Regiment, 4 eskadroner af Jyske Dragonregiment, 4 eskadroner af Fynske Dragonregiment samt 2 batterier.

Den 23. juli 1813 overtog Prins Frederik af Hessen kommandoen over *Det 1. Auxiliærkorps*, som skulle indgå i det 13. armekorps sammen med 3 franske divisioner på i alt 27.000 mand.

Det 13. armekorps skulle understøtte en fremrykning mod Berlin. Dernæst skulle det gå til mod Stettin og derfra til Danzig; men det kom ikke engang halvvejen til Berlin. Det hele endte med, at det danske armekorps anført af Prinsen af Hessen måtte trække sig tilbage til fæstningen i Rendsborg, hvor der i december 1813 blev indgået en våbentilstand på 14 dage med kronprinsen af Sverige.

Våbentilstanden skulle vare til den 29. december. Formålet fra dansk side var, at få den danske hær overført fra Sjælland til Slesvig; men Fredrik VI tøvede med at sende yderligere tropper til Slesvig, da han håbede på, at han kunne nøjes med at afstå Trondhjems Stift til Sverige. Tropperne blev i stedet overflyttet til og fastholdt på Fyn, hvor kongen sad på Hindsgavl og ventede på resultatet af fredsforhandlingerne. Prinsen af Hessen, som havde fået befaling om at forlade Rendsborg med sin division, men som indtrængende havde bedt om, at få den danske hær overført til Slesvig, skrev til Kongen. »*Gud forlade den det, der har raadet Deres Majestæt til at gaa bag Lillebælt. Han har opofret sig Fødeland, Armeens ære og Deres Majestæts Sikkerhed*«. Prinsen bad samtidig om at måtte blive med sin division i Rendsborg. Det blev bevilget. Den svenske konge fastholdt kravet på Norges afståelse og truede med at besætte Fyn; men lod sig overtale til at forlænge våbentilstanden til den 5. januar 1814. Den 14. januar 1814 indgik Frederik VI en fredsftale med Sverige mod afståelse af Norge. Endvidere skulle Danmark erklære sin tidligere forbundsfælle Frankrig krig og stille 10.000 mand under kronprinsen af Sveriges befaling. Den samme dato blev det 1. auxiliærkorps nedlagt og det 2. *auxiliærkorps* oprettet.

Det 2. *auxiliærkorps* skulle udgøre en del af Nordhæren under kronprinsen af Sveriges anførsel, men forberedelserne blev fra dansk side trukket ud.

Det danske korps, der gik imod Frankrig, førtes af general Kardorff. Korpsset bestod af 9 bataljoner, 12 eskadroner og 30 kanoner, inddelt i 2 brigader.

1. brigade under general Schulenberg var sammensat

af 2 eskadroner af Slesvigske Rytterregiment, Livregiment Dragoner, 3. Jyske og Holstenske Fodregiment, Slesvigske Jægerkorps og et batteri.

2. brigade under general Bachmann var sammensat af 2 eskadroner af Slesvigske Rytterregiment, Livregiment Ryttere, Fynske og Slesvigske Fodregiment samt 2 batterier. Først i marts måned gik korpset over Elben og videre til Bremen og herfra til Düsseldorf, men da nye farer truede Danmark i anledning af Norges rejsning mod Sverige, fik det danske korps ordre om at vende hjem så hurtigt som muligt for at dække Holsten, såfremt den svenske kronprins skulle få i sinde at angribe Danmark. Efter tilbagemarchen til Holsten blev armekorpsset nedlagt ved dagsbefaling af 30. maj 1914.

Det 3. *auxiliærkorps* blev oprettet ved en parolbefaling af 19. juni 1815, hvor general Prins Frederik af Hessen blev udnævnt til korpsets chef. Anledningen til oprettelsen var, at nyheden om, at Napoleon havde forladt Elba, var landet i Frankrig og atter besteg Frankrigs trone. Frederik VI tilbød at stille et armekorps på 15.000 mand, men trak bevidst forberedelserne i langdrag. Korpsset omfattede 3 brigader og en reservestyrke. I alt 15.000 mand ført af Prins Frederik af Hessen.

Den lette brigade under oberst Waldeck bestod af Slesvigske Jægerkorps, Holstenske Skarpskyttekorps, 2 husareskadroner samt et batteri.

Den 2. brigade under general Bachmann omfattede bataljoner af Dronningens, Oldenburgske, Holstenske og Slesvigske Fodregiment, 4 eskadroner af Livregiment Ryttere og et fodfolksbatteri.

Den 3. brigade under oberst Castonier var sammensat af 4 bataljoner af 1., 2., 3. Jyske og det Fynske fodregiment, 4 eskadroner af holstenske Ryttere-giment og et fodfolksbatteri.

Reserven under Oberst Flint bestod af 4 eskadroner af Prins Ferdinands Dragoner og et ridende batteri.

I begyndelse af august førtes korpset over Elben og gik igennem Hannover og Oldenburg til Bremen. Her forblev korpset indtil den 7. september, da der kom befaling fra Wellington, at korpset skulle vende hjem. Korpsset vendte tilbage til Holsten, hvor det blev ophævet ved parolbefaling af 4. december 1815.

Ved resolution af 9. november 1815 blev Det Danske Armékontingent i Frankrig oprettet med personel fra 3. Auxiliærkorps og igen med general Prins Frederik af Hessen som chef. Danmark skulle stille med 5.000 mand, der skulle indgå i en besættelseshær i Frankrig på i alt 150.000 mand.

Korpsset bestod af 2 brigader.

1. brigade under general Bachmann bestod af 3 bataljoner af Dronningens, Fynske og 2. Jyske Regiment, 2 eskadroner af Prins Ferdinands Dragoner og et fodfolksbatteri.

2. brigade under oberst Waldeck bestod af Slesvigske Jægerkorps og Holstenske Skarpskyttekorps, 2 eskadroner af Prins Ferdinands Dragoner samt et ridende batteri.

Korpset forlod Holsten i slutningen af november 1915 og ankom til Bremen den 1. december. Fra Bremen gik korpset gennem Holland og Belgien. I slutningen af januar 1816 kom de danske tropper til Nordfrankrig, hvor hovedkvarteret blev opslået i den lille by Levarde midt imellem byerne Bouchain og Douai. Soldaterne blev indkvarteret i de omkringliggende byer. Forholdet mellem tropperne og indbyggerne beskrives under hele opholdet som fortroligt og hjerteligt. Korpset blev til efteråret 1818 stående i Frankrig. Hjemmarchen foregik af samme rute som marchen til Frankrig. Korpset blev op- hævet ved dagsbefaling af 14. december 1818.

Marineinfanteriet (soldatesken)

Udover matroser, håndværkere og drenge, så havde søværnet brug for marineinfanterister, som efter marineregimentet var blevet nedlagt blev udskrevet fra hæren om foråret. Dette marineinfanteri blev kaldt *soldateske*. Udtrykket menes at stamme fra fransk *soldatesquen* eller det ord italiensk *soldateska* for soldat og findes anvendt bl.a. i Danske Lov 3-11-9 »*Ingen Skipper, eller Søfarendis Mand, maa Kongens Baadsmænd, eller nogen af Soldatesket, være sig Ryttere eller Soldater, som i Kongen Tieneste ere, i deris sørende Skiberum indtage, og af Riget og Landene udføre, uden Kongens, eller deris, som af Kongen dertil ere forordnede, Passer*«.

I perioder påhvilede soldatesken særlige enheder. I 1670 oprettedes et Marinekompagni. Skiftede i 1682 navn til Marineregimentet.

C.V. Eckergsberg billede af kampene på Københavns Red den 31. august 1807. En såret bliver båret i land. Til højre ses kastellet, hvor soldater går vagt.

Marineregimentet overgik den 12. december 1691 til hæren, som skulle stille det til rådighed for flåden, når der var behov for dets tjeneste.

I 1779 og 1780 udgjorde soldatesken henholdsvis 1.221 og 1.315 mand fordelt på officerer, underofficerer tamburerer og menige. Disse tal repræsenterer en kulmination. I fredstid var soldatesken væsentlig mindre.

Soldaterne i soldatesken var ikke afgivet hele året. Den enkelte soldats udkommandering til søværnet varede typisk mellem én og seks måneder.

Soldatesken skulle ikke sejle skibene, men havde flere vigtige funktioner.

Om bord på krigsskibene skulle de bemandede kanonerne under ledelse af en af flådens kanonerer. De skulle beskyde fjendtlige skibe med musketild, og de skulle deltage i entringsforsøg og bekæmpe fjendtlige forsøg på entring. Derudover skulle de udgøre en uafhængig styrke, som skibschefen i givet fald kunne bruge mod en opsætsig besætning. På land deltog de i vagttjeneste på Holmen og Kastellet. Soldatesken blev også kommanderet på togter til kolonierne i Vestindien, Afrika og Indien. Dødeligheden på disse togter var som regel stor.

Den høje dødelighed, og det traditionelle modsætningsforhold mellem hærens og flådens folk, gjorde tjenesten som soldateske frygtet og forhadet blandt soldaterne. Nogle af soldatesken benyttede sig derfor af chancen til at rømme, når skibene befandt sig i udlandet, eller når de gik vagt på Holmen eller Kastellet. De andre soldater oplevede det som en degradering at blive overflyttet fra et af de ordinære regimenter til soldatesken.

Fra 1785-1789 var det Kronborgske og 1. og 2. Frederikshavnske bataljoner, der blev udskrevet til flåden. Fra 1789-1798 blev soldatesken pålagt de københavnske regimenter. I 1798 blev Marinekorpset oprettet for at bestride al soldateske. Som følge af slaget på Reden var 1801 et særligt år, hvor der til bemanning af lineskibe, søforter og defensionslinien i Kongedybet var udkommanderet til Marinekorpset 48 officerer, 146 underofficerer og 2.540 menige.

I 1803 skiftede korpset navn til Marineregimentet, som blev formeret af de tiloversblevne hvervede soldater fra alle regimenter, da hæren i 1803 gik over til kun at anvende værnepligtigt mandskab. Generalhvervekommissionen fortsatte dog med at hverve til regimentet indtil 1809. Soldatesken blev på grund af dets talrige landsknægtyper aldrig velfungerende. I løbet af krigen 1807 deserterede mere end 1.000 mand. Under og efter Københavns belejring blev en del af desertørerne fanget og henrettet på Amager Fælled og i Kastellet.

I august 1809 gjorde 200 af Marineregimentets soldater oprør på Christiansø, fængslede deres officerer, foragledede kanonerne, kastede krudt og kugler i vandet og sejlede bort, medførende kommandanten, Kaptajn Kohl, tilligemed med alle officererne. Først efter, at oprørerne var nået i rum sø, blev kommandanten og officererne givet fri og sat om bord i 2 jol-

ler. Soldaterne begav sig til den nærmeste svenske havn og underrettede dem om, at de kunne tage fæstningen. Men kommandanten, Kaptajn Kohl, som var blevet såret i kampen med oprørerne, havde, inden han var blevet overmandet, sendt bud til Bornholm med beretning om oprøret og anmodning om hjælp. Christiansø blev derfor besat af 3 bornholmske kompagnier, kort efter oprørerne havde forladt øen. Da svenskerne, som hurtigt havde rustet en fregat med nogle landtropper, ankom til Christiansø, var øen allerede igen bragt i forsvarsstand, og den svenske fregat vendte derfor hjem med uforrettet sag.

Marineregimentet indlemmedes den 28/10 1813 i Københavns Infanteri Regiment, som blev opløst den 25/1 1816. Indtil omkring 1850 blev der udkommanderet marinere fra hæren med større orlogsskibe. Fra 1862 blev de udskrevet direkte fra lægdsrulleme til tjeneste ved søværnet under betegnelsen »*lægdslullemandskab*«.

De nationale rekrutter 1767-1803

En anden gruppe hvervede soldater var de nationale rekrutter.

Ifølge forordning af 13. april 1764 skulle der – for at spare penge til de hvervede soldater – hvert år udskrives 580 rekrutter, som skulle tjene 6 år ved regimenterne. Der skulle udskrives 1 national rekrut (karl) for hver 500 tdr. land hartkorn. Denne skulle gøre tjeneste omtrent som de hvervede soldater enten ved fodfolket eller rytteriet.

Regimentet skulle sørge for, at afhente rekrutten og efter de 6 år levere ham tilbage til det gods, som han kom fra. Som en slags hvervepenge skulle regimentet betale den pågældende godsejer 20 rdl. for rekrutten.

Nationalrekrutterne modtog som de andre hvervede soldater håndpenge (16 rdl). I modsætning til landsoldaterne (landmilitsen), der skulle blive i deres lægd og kun bruges i »overordentlig påkommen-de« tilfælde, skulle nationalrekrutterne efter de første 28 dages øvelse hele tiden stå til rådighed for infanteriregimenterne »*paa geworben Fod*«, altså lig med de hvervede. De indkaldtes efter behov til garnisonstjeneste.

Fra 1767 blev der hvert år af godsejerne udskrevet 670 nationalrekrutter (580 i Danmark og 90 i Hertugdømmerne) til seks års tjeneste ved de hvervede regimenter, dvs. én for hver 529 tønder hartkorn. Ved udpegning af *frimænd* kom nationalrekrutterne i første række. Således var alle 50 nationalrekrutter *permitteret* i 1777 ved Kronprinsens Regiment.

Ordnningen med nationalrekrutter ophørte i 1774, hvor rekrutterne blev hjemsendt, men blev genindført i 1778, hvor der som en éngangsforanstaltning skulle udskrives 800 nationalrekrutter (1 nationalrekrut pr. 400 tønder hartkorn) til 10 års tjeneste. Disse nationalrekrutter skulle modtage 20 rdl. i håndpenge, som bekræftelse på deres status som hvervede.

Iflg. hærplanen af 1785 skulle udskrivningen af nationale rekrutter genoptages og gøres permanent. Der skulle fremover udskrives en national rekrut pr. 532 tønder hartkorn. I alt 580 rekrutter fra Danmark og fra Hertugdømmerne til 8 års tjeneste. Denne gang modtog nationalrekrutten kun 16 rdl. i håndpenge.

I forbindelse med afviklingen af stavnsbåndet i 1788 blev det bestemt, at antallet af nationalrekrutter skulle gøres afhængigt af folketallet. Udvælgelse skulle ske ved lodkastning mellem de egnede.

De nationale rekrutter skulle foruden at deltage i 28 øvelsesdage om året være parat til at lade sig indkalde til tjeneste ved garnisonen under de 8 år, som tjenesten varede, når der krævedes en større garnisonsstyrke. I årligt vederlag modtog nationalrekrutten 7 rdl. Landsoldaten 5 rdl.

Udover de rettigheder, som landsoldaterne havde, skulle nationalrekrutterne have følgende rettigheder:

- Det var tilladt nationalrekrutten i sit sted, at stille med en anden tjenestedygtig mand fra landet, som var villig til at lade sig indrullere som nationalrekrut, og som ikke selv var tjenestepligtig. Herved kunne han blive fri for udskrivning. Hvis den fremstillede var indskrevet som reserve i landmilitsen, så kunne den, som stillede ham ikke blive fri for at tjene ved landmilitsen.
- Hvis den fremstillede blev godkendt til at tjene i pågældendes sted, og denne havde modtaget den aftalte sum i håndpenge af fremstilleren i stedet for de 2 rdl. som årligt tilkom landrekrutterne af regimentskassen og de 5 rdl., som i følge stavnsbandsforordningen skulle udbetales dem via amtsstuerne, så var fremstilleren berettiget til at modtage disse 7 rdl.
- Hvis landrekrutten allerede selv havde været i tjeneste i nogen tid, havde han ret til at lade sig »udløse«, ved at fremstille en anden egnet person, som ikke var tjenestepligtig, når denne lod sig indrullere et år længere, end den tid, som den afgående landrekrut havde tjent.

I 1789 blev antallet af nationale rekrutter øget en anelse, så også jægerkorpserne kunne få dem tildelt.

I København og Hertugdømmerne skulle der hvert sted være 780 nationale rekrutter, i Jylland 1.080 og på Fyn 1.020 nationale rekrutter.

I 1790'erne blev antallet af nationale rekrutter i København reduceret til 520.

I 1798 nåede antallet af nationalrekrutter et maksimum med 5.720 nationalrekrutter ved infanteriet, 1.088 ved rytteriet og 384 ved artillerikorpset.

En opgørelse over antallet af nationalrekrutter ved de forskellige infanteriregimenter viste, at der var indskrevet 5.720 (23 pct) nationale rekrutter. De andre hvervede soldater udgjorde 7.030 (28 pct) og landsoldaterne 12.112 (49 pct). I rytteriet udgjorde de nationale rekrutter 1.088 mand (21,1 pct) og i Artillerikorpset 384 mand (24 pct.) af den samlede styrke.

Da det viste sig, at det i 1798 nyoprettede Marinekorpset havde store vanskeligheder med at skaffe et til-

strækkeligt antal soldater ved hvervning, blev det besluttet, at de københavnske regimenter fremover kun skulle have 53 nationalrekrutter om året. De overskydende 12 mand pr. regiment skulle herefter tilgå Marinekorpset.

Efter at nationalrekrutterne i Livgarden ikke blev udskrevet som frifolk i samme omfang som tidligere, afkortedes de nationale rekrutters tjenestetid fra 8 år til seks år ved Livgarden til Hest og syv år ved Livgarden til Fods. Ved Livgarden til Fods førte det til, at de nationale rekrutter helt forsvandt i 1801 ved Livgarden til Fods og ved Hestegarden i 1802.

Ved Forordning om Landeværnet af 11. juni 1802 ophørte ordningen med nationalrekrutter.

Hvor findes arkivalierne?

Næsten alle bevarede arkivalier om de hvervede (geworbne) soldater og de nationale rekrutter befinder sig på Rigsarkivet i Forsvarets Arkiver.

Oplysninger om de hvervede (geworbne) soldater og de nationale rekrutter findes i regimenternes arkiver (Se særligt kapitel om *Forsvarets Arkiver på Rigsarkivet*, side 71).

Hverveprotokoller, mønstringsruller m.m. kan bl.a. findes hos følgende arkivskabere:

- Generalhvervekommissionen (1764-1810)
- Den Kongelige Livgarde til Hest (1693-1779)
- Viborgske geworbne Infanteriregiment (1765-1788)
- 3. Artilleriafdeling, 2. Batteri (1769-1769)
- Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli (1612-1645)
- Danske Kancelli (1535-1563)
- Hærens Tekniske Korps, Hærens Ammunitionsarsenal Stambog, hvervede (1841-1867)
- Den Vestindiske Rekruttering (1799-1916).
- Ålborghus-Åstrup-Børglum-Sejlstrup amter og Ålborg Stiftamt)
- Sehested, Christian (kopibog vedr. Frijs' hvervede rytterregiment, 1717-1725)
- Fæstningskommandanten i Rendsborg.
- Det kongelige Artilleri (1779-1849)

Om det auxiliærkorps, som deltog ved Rhinstrømmen i 1733-1736, findes oplysningerne i et arkiv, som er ordnet af stabssekretæren. Oplysningerne herfra kan suppleres gennem et stort antal breve fra krigsskuepladsen i overkrissekretærens indgåede breve, den danske gesandts relationer i Tyske Kancelli og nogle af generalkvarterløjtnanten indsendte planer i Geodætisk Institut og Det kongelige Bibliotek. I Forsvarets Arkiver findes også oplysninger om auxiliærkorpserne i 1813-1815 og Det Danske Armékontingent i Frankrig 1815-1819. Kan findes via Daisy, hvis man skriver 1. henholdsvis 2. og 3. auxiliærkorps i feltet »Arkivskaber«.

Sct. Helena Medaljen

Det var Kejser Napoleon III som indstiftede medaljen i 1857, idet han ønskede »ved et særligt udmærkelsestegn at hædre de militære, der havde kæmpet under Frankrigs faner i de store krige fra 1792 til 1815«.

Medaljen er udført i bronche og har Kejserens billede på den ene side. På den anden side indskriften (oversat til dansk): »Til hans fæller i Hæderen hans sidste tanke, 5. maj 1821«. Medaljen blev båret i et rødt-grønstribet bånd.

Umiddelbart fik indstiftelsen af medaljen ikke betydning for de danske krigsdeltagere, bortset fra nogle få fra perioden 1808-13, der havde gjort tjeneste under de franske faner. På fransk side – men under danske faner – havde Axuliærkorpset fra 1813 kæmpet. Herfra var der på indstiftelsestidspunktet for Sct. Helena Medaljen i 1857 mange veteraner.

Efter en meget lang og trang sagsbehandling endte med, at fanen ikke var afgørende, men »at vedkommende i tidsrummet fra 1702 til 1816 har tjent med tropper, som have forholdt sig til de franske Arméer som allierede eller som auxiliær-Tropper«. Den 16. november 1858 blev sat som sidste og uigenkaldelig ansøgningsdato. Næsten 700 veteraner ansøgte Krigsministeriet om medaljen, og et ukendt antal brugte andre kanaler, f.eks. det franske gesandtskab. I Krigsministeriets Kjudngørelser for Armeen 1858-1859, kan man finde mere end 500 navne på modtagere af medaljen. De mange ansøgninger kan findes i kopi på Rigsarkivet på 1. sal i publikumsmagasinet. Ansøgningerne er sorteret alfabetisk på efternavn (ikke stednavn eller soldaternavn). Da det ikke tydeligt fremgår af ansøgningerne, om disse er berettigede eller ej, er der ikke lavet nogen opdeling. Dog er ansøgninger med et rødt kryds i højre hjørne fundet berettigede iflg. »Kundgørelse for Armeen« resp. »Officielle Meddelelser« fra 1858-1859«.

Hvor ansøgningen er mærket »MARINEMIN«, skal man finde de originale ansøgninger i Marineministeriets arkiv (2. afdeling).

Der kan herudover findes flere oplysninger om Sct. Helena Medaljen i:

- Militært Tidsskrift 1929, tillægshæfte.
- Tidsskrift for Søværnen 1929, side 136.
- Sønderjysk Årbog 1931, side 89 (om sønderjyder tildelt medaljen).
- Militær Historisk Tidsskrift. Nr. 2. 1996.

Oplysninger om Marineregimentet og Marinekorpset skal ligeledes findes på Rigsarkivet, hos følgende arkivskabere:

- Falsterske Fodregiment vedrørende Marineregimentet (1682-1741)
- Auditøren ved Marineregimentet (1722-1880)

For perioden 1785-1789 kan evt. bevarede oplysninger findes i arkiverne for:

- Auditøren ved Kronborg Bataljon.
- Auditøren ved 1. Frederikshavnske Bataljon.
- Auditøren ved 2. Frederikshavnske Bataljon.

Herudover findes der oplysninger i Marineregimentets arkiver og i Auditøren for Marineregimentets arkiver om Marineregimentet (1798-1810).

Marineregimentet

- 1790-1810 G. Stambøger
- 1790-1806 G. Stambøger
- 1798-1810 B. Ekstrakter af Generalkommissariats Collegie ordrer
- 1798-1804 C. Kopibog
- 1798-1804 C. Udgåede skrivelser
- 1802-1810 D. Befalingsbøger
- 1803-1807 A. Afskrifter af indgåede skrivelser
- 1803-1808 G. Frimandsprotokol
- 1803-1806 G. Til- og afgangliste
- 1802-1810 M. Listebøger
- 1803-1810 V. Edslistes m.m.
- 1803-1810 V. Varia
- 1807-1810 Ø. Forplejningsprotokol
- 1805-1810 Ø. Lønningsbog

Auditøren ved Marineregimentet

- 1798-1803 F. Navneregister til justitsprotokoller
- 1798-1810 F. Justitsprotokoller
- 1804-1810 F. Sagsakter
- 1804-1810 F. Justitsakter

Samtidens opfattelse af de hvervede soldater var, at de var nogle »liderlige og ryggesløse tyveknegte« med trang til slagsmål, drik og spil, som havde en dårlig indflydelse på samfundets lavere klasser og som var årsag til mange uægte børn.

I Karsten Skjold Petersens bog »Geworbne krigskarle« fra 2002, kan man finde en mere nuanceret og grundig beskrivelse om de hvervede soldater i Danmark fra 1774-1803.

Oplysninger om de nationale rekrutter findes i de samme arkiver som rummer oplysninger om Landmilitisen (se side 30ff); men også indtil 1803 i de samme arkiver, som de værnepligtige soldater. For perioden efter 1790 og frem til 1803 også i lægdsrullerne på landsarkiverne. ■

Garde, ridende artilleri og guide, 1800

Landmilitsen 1614-1788

Den kække, ferme og flinke Land-Soldat (1774)

Udviklingen af en egentlig national hær i Danmark startede under Christian IV (1588-1648) i 1614, hvor man påbegyndte et system med udskrivning af selvejerbønder. I alt blev der udskrevet 4.000 mand.

Den 17. november 1614 udsendte kongen med Rigsrådets samtykke et missiv med instrukser til landets lensmænd om, at der af kronens gods skulle udlægges 4.000 gårde til soldaterhold. Heraf 2.000 i Jylland, 200 på Fyn, 200 på Sjælland og 1.600 i Skåne, Halland og Blekinge. Samtidig blev der udsendte åbne breve til alle jordegne bønder og andre bønder om oprettelse af en militis fodfolk, »som altid skulle være rede til med deres Geværer og anden Nødtørft for at afværge Rigets skade«. Bønderne skulle møde, når lensmændene tilsagde dem og rette sig efter lensmanden ordre.

Lensmændene skulle sørge for udarbejdelse af oversigter over de indkaldte bønder og fortælle dem,

hvad de kunne forvente af tjeneste i fredstid og i krigstid.

Besidderen af en sådan gård skulle nyde den fri for skatter mod, at han enten selv skulle være rede til krigstjeneste eller lønne en kraftig karl til at gå i stedet for ham. Landsoldaten skulle første gang forsynes med våben af staten. Herefter skulle han selv sørge for vedligeholdelsen.

Allerede i 1615 var etableringen af landmilitsen så langt fremme, at hele det nationale fodfolk kunne mønstres. Den 17. juni samme år blev et krigsartikelbrev udfærdiget for det.

Landmilitsen inddeltes i 18 kompagnier: otte i Jylland, et på Fyn, et på Sjælland og otte i provinserne i Skåne. I missiverne til lensmænd og instrukser for de udvalgte kommissærer blev det fastlagt, hvorledes de 4.000 udskrevne soldater skulle fordeles på landets len.

Leverandørerne af soldater var først og fremmest selvejerbønderne. Hvor der ikke var tilstrækkeligt af dem, inddrog man i 1620-1621 kronens fæstebønder. I de første dokumenter var det noget uklart, om det var bonden selv, der skulle møde, eller om bonden skulle stille med en af sine karle som soldat. Det sidste blev dog hurtigt det almindelige.

I 1638 kom også adelens fæstebønder med i udskrivningen.

Soldaterne fik løn, når de var i tjeneste. Når de var hjemme hos bonden, fik de den sædvanlige karleløn samt noget ekstra for deres »rådighedspligt«. Dette tillæg fik bønderne kompensation for ved fritagelse for at betale landgilde, skyld og skatter, samt for at yde ægter (pligtkørsel) for lensmanden.

For de selvejerbønder, der var sat til lav landgilde samt de små fæstebønder, var det en alvorlig belastning, at de nu skulle udrede løn til en soldat, for de havde ikke ret meget »at trække fra i skat« og manglede karlen på gården, når han var indkaldt eller var til eksercits.

Bønderne sparede landgilden. Fra kronens side bestræbte man sig bevidst på at finde gårde med lille landgilde, for derved ville kronens indtægtstab blive mindre.

Ifølge Krigsordinansen 17. december 1615 skulle bonden give en karl, der gjorde tjeneste som soldat 12 rdl. om året i løn; men karlene pressede bønderne til højere betaling, simpelthen fordi de vidste, at det var bonden, som blev straffet, hvis de ikke mødte op.

Bønderne sparede som tidligere nævnt alle skatter, og de sparede også alle ægter (pligtarbejder og -kørsel) og hoveri (tvangsarbejde). Især det sidste kunne nogle steder være ganske tyngende.

Lensmændene klagede over, at de umuligt kunne undvære de bønder, der boede ved landevejene som skulle holde vejene i god stand eller som skulle bruges til hoveri på slottet. Lensmændene selv måtte også betale for den nye ordning. De gik glip af den landgilde og det arbejde, som de udskrevne bønder skulle have leveret. Det gjorde ikke så meget i de len, hvor lensmanden var sikret en fast indtægt. Men for afgiftslenene (det var ca. halvdelen af samtlige len) måtte lensmanden betale denne udgift af egen lomme. Kongen selv blev holdt skadesløs ved en til formålet givet bevilling.

Dertil kom, at officererne (kaptajner og løjtnanter) hver skulle have en gård kvit og frit.

Den 29. juni 1615 fik en række lensmænd således ordre om, at de i deres len skulle udse en god bekvem gård til kaptajnerne og en noget ringere til løjtnanterne. Lensmændene skulle give bønderne ordre om at forlade gårdene til påske, men også skaffe disse bønder ligeså gode gårde i stedet, så de ikke fik noget at klage over.

Den 16. august 1615 blev der – for at sikre sig, at geværene var til stede og i orden – givet ordre om, at mændene ikke skulle beholde deres geværer hos sig. Geværene skulle forvares på et bestemt sted

udenfor de tider, hvor kaptajnen eksercerede soldaterne. Lensmændene skulle i udvalgte kirker lade fremstille et skab med »lukkelse og lås« til opbevaring af geværene, så disse velforvarede kunne blive hængt derind.

Kompagnierne var opdelt i korporalskaber, som var den del af enhed, som blev ledet af en korporal, der enten var en hvervet underofficer eller værnepligtig befalingsmand.

Regimentscheferne var højadelige, mens kompagnichefer og løjtnanter var ikke-adelige danske men ikke bønder som underofficererne. De fleste kom fra byerne og havde ofte taget navn efter den købstad eller landsby, hvor de var født.

Udskrivning af bønderkarle til hæren kunne have været en god ordning, hvis den bare var blevet brugt med fornuft, således at de udskrevne enheder efter en vis uddannelse blev hjemsendt med et højt beredskab og hurtigt kunne mobiliseres. Dette var bare ikke tilfældet. Soldaterne blev i stedet for uddannelse brugt til meget, som egentlig mere ligner udnyttelse af billig arbejdskraft til hårdt fysisk arbejde som fæstningsbyggeri og digebyggeri i hertugdømmeme. Beredskabet var heller ikke særlig tilfredsstillende.

Det gik derfor ikke godt med den nye nationale hær. Lensmændene og Rigsrådet var trætte af ordningen. Det samme gjaldt bønderne og soldaterne. Mange soldater vendte ikke tilbage til den gård, som de var udskrevet fra eller kom hjem som syge.

I København var man godt klar over, at der var noget fundamentalt galt med udskrivningssystemet.

Fodfolket i den skånske krig, 1676

Først den 11. december 1618 fastsatte man en maksimal løn for karlene. Christian IV var godt informeret om problemerne. I et missive af 16. april 1619 til en række lensmænd i Skåne og på øerne oplyses det, at kongen er klar over, at størstedelen af bønderne ikke formår at klare soldaterudskrivningen. For at forhindre, at gårdene bliver forladt, og at riget mister disse folk, anser konger det nødvendigt at søge en anden måde og vej, som »*formentlig med Guds hjælp kan løse problemerne*«.

Lensmændene skulle forhandle med de udskrevne bønder, om hvad de kunne og ville betale for at slippe for soldaterudskrivningen for samtidig at blive ved med at være fritaget for landgilde, skat og arbejde. Lensmændene skulle sikre, at ingen kom til at give mindre, end gårdene kunne tåle, og heller ingen skulle give mere, end at andre senere ville overtage gården.

Nogle bønder svarede, at da kongen havde forordnet, at de skulle give soldaten 12 rdl., så vil de også give 12 rdl. for at slippe for udskrivningen, da deres gårde var meget højt skattede, og de fleste meget forarmede. Andre bønder ville give betydeligt mindre.

På Ods herreds ting, hvor de enkelte bønder kom med bud på mellem 9 og 15 rdl., svor mange repræsentanter fra sognene heriblandt flere sognefogeder på, at afgifterne ikke kunne sættes højere, hvis godset ikke skulle blive ødelagt, fordi de i den tid, hvor de havde holdt soldater, var kommet så meget til »*agters og armod, at de fleste af dem var blevet forarmede*«.

Lensmanden på Kalundborg slot, Steen Brahe, meddelte i dramatiske vendinger, at en del af gårdene i hans len lå øde. Der var ingen, som ville fæste dem på grund af det store besvær med at holde soldater. Flere bønder var så forarmede, at de havde bedt om lov til at forlade gårdene, da deres gårde var så ringe, at de ikke kunne fremskaffe de nødvendige midler til at holde soldater.

Såvel fæstebønderne som en del af de jordegne bønder erklærede, at de hellere ville miste deres ejendom, end »*udgive den tyngde som nu er dem foreholdet, og de ville ikke godvilligen indgå nogen aftale*«.

Den 28. februar 1620 meddelte Christian IV Rigsrådet, at ordningen ikke kunne fastholdes. Da forhandlingerne om en pengeafløsning af soldaterholdet havde vist sig at give alt for lidt, foreslog kongen, at byrden skulle fordeles på samtlige bønder i riget (dog ikke adelens). Kongen antog, at samtlige bønder bedre kunne tåle byrden end nogle få, og det var bedre at levere besoldning i proviant end i rede penge. Derfor bad han Rigsrådet (Rentekammeret) om at udregne, hvad der behøvedes til 4.000 mand, når samtlige kronens og gejstlighedens bønder blev taget med i beregningen.

Rigsrådet svarede den 7. marts 1620, at dette ville koste hver bonde mindst 3 dir. kurant udover

deres sædvanlige landgilde. Eftersom dette var mere end en dobbeltskat, og en enkeltstat kun med største besvær kunne inddrives, måtte Rigsrådet skarpt fraråde en sådan ordning. Til gengæld foreslog Rigsrådet et nyt system, der var kopieret efter det svenske udskrivningssystem, at 9 bønder skulle gå sammen om at underholde én soldat. Soldaterne skulle udtages blandt de skikkeligste unge karle, som der var at finde i riget. Soldaterne skulle blive i tjenesten i 3 år. Når de ikke var i krigstjeneste, skulle de nøjes med den løn på gården, som var aftalt. De 9 bønder skulle tilsammen give soldaten – ud over den sædvanlige årsløn – 5 mark kurant og 6 skl. til et par sko og til krudt og lunter.

Den 13. september 1620 fik 4 kommissærer ordre til i Skåne, Halland og Blekinge at lægge bønderne sammen i et lægd på 9, der skulle underholde en ugift tjenestekar, der skulle tjene som soldat i 2 eller 3 år. Dagen efter kom der så en ny krigsordinans om fodfolket i Skåne, Halland og Blekinge. Den var identisk med den der den 12. april 1621 blev udstedt for hele riget. Sammen med den var også udsendt en instruks til et antal kommissarier for øerne og Jylland om at foretage inddeling i lægder og samtidig tildele hver kaptajn de karle, som skulle være hans undergivende soldater. Det var kommissærene, der skulle udskrive de bønderkarle, som skulle tjene under kompagnierne.

Ydermere skulle der i hvert kompagni være 10 »*Adelsburscher eller frie knægte*«, som skulle være gamle og øvede soldater, der kunne marchere i det forreste geled. Disse soldater skulle fortsat underholdes af 10 af de bedste gårde i hvert kompagnis område. På samme måde skulle underofficererne tildeles nogle af de gamle udskrivningsgårde som underhold.

Rostjenesten

Oprindeligt havde det være adelsens forpligtelse at stille til tjeneste til hest i fuld udrustning, således at adelsmanden personlig og i fuld rustning vovede livet for fædrelandet. Det var denne pligt, som udgjorde det egentlige grundlag for hans privilegerede stilling og som blev kaldt rostjeneste (om at møde til tjeneste i rustning). Fra 1525 og mere specificeret i en forordning 1625 blev ydelsens omfang graderet efter adelsmandens godsmængde.

Det var dog kun de velhavende, der stillede ryttere. Den fattige adelsmand skulle »*komme til hest eller til fods efter sin yderste evne*«.

Denne pligt, blev af adelen efterhånden ændret fra en personlig pligt til en pligt, som påhvilede godset og ikke godsejeren (proprietæren).

Efterhånden var forpligtelsen svundet ind og havde ikke været i anvendelse i mange år.

Christian IV bragte den atter til live i 1625.

Af to hundrede tønder hartkorn skulle adelen stille en soldat, der mødte op med skovl og spade til befæstningsarbejde i København eller Fredericia fire måneder hvert år i 3 år.

De blev inddelt i kompagnier, og befalingsmændene blev lønnet på samme måde, som de nationale regimenter. I 1600-tallet havde rostjenesten mindre militær værdi, og efter dens suspendering i 1661 blev den blot kortvarigt genoplivet i midten af 1660'erne og 1673-79.

De nationale regimenter

Trods genoplivelse af rostjenesten blev de nationale regimenter uden anseelse og kraft. Kongen arbejdede forgæves på at styrke de nationale regimenter, men blev lammet i sine bestræbelser af godsejerne, lensmændene og de af disse afhængige officerer,

Kun på Bornholm lykkedes det for Christian IV at grundlægge et virkeligt landeværn. Kongen gjorde alle købstadsfolk og bønder til selvejere, mod at de påtog sig almindelig værnepligt med faste lønne- de befalingsmænd.

I 1638 gik adelen, som hidtil udelukkende havde bidraget til forsvaret ved rostjenesten, med til også at stille med fodfolkssoldater fra adelsgodset. Dog i første omgang kun 2 pr. 300 tdr. hartkorn. I 1641 blev antallet forøget til 4 mand pr. 300 tdr. Et fundamentalt element i hele systemet var, at adelens tropper ikke på nogen som helst måde måtte blandes med kronens (kongens).

Den 29. november 1641 blev også de traditionelle landsregimenter forøget ved, at der af de gamle lægder skulle udskrives endnu en ung karl, der to gange om måneden, eller om muligt oftere, skulle ekserceres af de sædvanlige officerer.

Den øgede udskrivning betød, at der næppe var en gård i hele landet, der ikke direkte eller indirekte var involveret i det militære system.

En direkte virkning af, at der nu kom langt flere våben end tidligere ud i lokalsamfundene, kan bl.a. aflæses af de ordrer, der blev udstedt, om at løsgængere og andre kumpaner, som med bøsser og andet gevær løb rundt i landene, straks skulle fanges og sendes i jern til Bremerholm til tvangsarbejde.

Adelens soldater blev udskrevet på samme måde, som kronens bønder var blevet det efter 1614-ordningen.

Bønderne synes ikke at have været ivrige for selv at være soldater eller sende deres egne sønner. Der er mange eksempler på, at velstående bønder »købte« en anden til at være soldat for sønnerne, og selvfølgelig også mange eksempler på, at disse aftaler ikke blev overholdt og måtte for retten.

En bonde kunne også mod at betale »frihedspenge« (4 rdl.) blive fritaget for at levere en soldat.

I 1646 blev der iværksat en ny ordning med en reduktion af de hvervede tropper og en forøgelse af de udskrevne. Lægdernes størrelse blev sat ned til én soldat pr. 5 gårde. Samtidig fik bønderne mulighed for at købe sig fri for udskrivning ved selv at skaffe sig en knægt, give ham et hus med jord fra hver af de 5 bønder samt årligt give pågældende et læs høg og noget tørvebrændsel og hver betale 1 rdl. til ham.

Fra 1646 kan man iagttage et nyt og ejendommeligt fænomen i forbindelse med udskrivningsvæsenet. De udskrevne soldater (eller deres fædre) tilbyder deres tjeneste til bønderne i lægdet, således at faderen anbefaler sønnen til bønderne. Det synes at være blevet herredstingets opgave at registrere disse aftaler om soldaterhold.

Der blev samtidig indført en nyordning for rytteriet. Det blev bestemt, at man både fra krongodset og fra adelsgodset skulle stille med en rytter pr. 400 tønder hartkorn. Rytteren skulle være fri for skat, ægt, landgilde og andet kgl. tyngde, men han skulle dog betale tiende til præsten, hvilket må betyde, at han faktisk skulle drive gården. Den manglende landgilde skulle kompenseres af de bønder, som indgik i lægdet på 400 tønder hartkorn.

Efter, at Christian IV (1588-1648) havde oprettet landmilitsen, blev den videreudviklet under Frederik III (1648-1670), men uheldigvis i den retning, at den viste sig næsten ubrugelig under kampen mod den svenske konge Karl Gustav.

Landmilitsen blev i 1653 udvidet til at omfatte sogneryttere. For første gang skulle alle beboere i et sogn uanset ejendomsforhold stille en rytter med hest og udrustning. Selv adelens *ugedagsbønder* (bønder, som boede tæt på hovedgården og arbejdede dér 1-3 dage hver uge) skulle bidrage. Samtidig blev det bestemt, at alle våbenføre mænd på landet hyppigt skulle øve med deres gevær og ekserceres under kommando af lensmændene og landkommisærerne. Eksercerpladserne skulle fortrinsvis så vidt muligt lægges ved en kirke så, at soldaten kunne gå hjemmefra om morgenen, deltage i gudstjenesten, derefter eksercere og siden gå hjem igen inden aften.

De øgede militære krav til landbefolkningen gav dog problemer med disciplin og mødeeffektivitet.

Mødte karlene ikke op blev det pålagt bønderne »uden nogen forsømmelse at tilholde og fremskaffe deres soldater udi skansen eller selv personligen udi deres sted fremgå, såfremt de ikke derfor ville stande til rette og straffes som vederbør«. Der er mange eksempler på, at soldater som var udskrevet på adelsgods, løb bort fra hjemstavnen, hvilket var forbudt, hvorfor de blev efterlyst på herredstingene.

I 1651 tvang adel og rigsråd Frederik III (1648-1670) til at nedsætte rostjenesten til det halve antal kompagnier under ledelse af en ritmester: tre i Jylland under ritmestrene Kristoffer Hvas, Niels Lykke og Mogens Arenfelt, to på Fyn under ritmestrene Steen Bille og Jørgen Kaas, to på Sjælland under ritmestrene Ivar Flemming og Bjørn Ulfelt; og to i Skåne under ritmestrene Henrik Lindenov og Jakob Grubbe. Ritmestrene fik ingen løn. Kunne der ikke fremskaffes løjtnanter, som ville påtage sig hvervet uden sold, så skulle Rigmarsken ansætte en løjtnant med besolding ved hvert kompagni, der ligeledes skulle holde en lønnet trompeter. De øvrige underofficerer skulle vælges blandt de dygtigste ryttere og tjene på gammel vis uden sold.

For at erstatte tabet af rostjeneren oprettede Fredrik III i slutningen af 1652 et nyt nationalt rytteri, efter at kongen og Rigsrådet trods hård modstand havde opnået enighed med adelen om at bevilge soldater fra egne gårde. De såkaldte adelsfaner eller adelige soldater, der var opdelt i egne kompagnier.

Den 5. maj 1653 blev der udstedt en ny forordning om landmilitsen. Den blev indledt med nogle ganske alvorlige betragtninger om, at det udskrevne landfolk forholdt sig meget »uskikkeligt og ufor-svarligt«, og at mange løb fra deres pligt og anstillede sig modvillige og forsømmelige, når de blev kaldt til mønstring.

Forordningen indskærpede, at hvis nogen ikke mødte frem eller var utilbørlig og modvillig under marchen, skulle han straffes med eksekution ved pæl, hest- eller gadeløb eller straffes med en civil dom til i 1-3 år at arbejde i jern på Bremerholm.

I 1664 kom forordningen af 4. juli. Den kan betragtes som »grundloven« for udskrivning af nationale fodfolk. Disse lovbestemmelser forandredes kun ubetydeligt under de efterfølgende regeringer.

1. Af 60 tønnder hartkorn skulle dannes et lægd og skaffes en soldat. Dog medtages indtil videre ikke øde gods i beregningen af hartkornet.
2. I hvert lægd skulle en af de unge karle, som dér var født og tilstede udskrives som soldat. Hvis der fandtes mange dygtige karle i lægdet, skulle der i kaptajns og amtmanden eller husbondens eller hans fuldmægtigs nærværelse med terningskast afgøres, hvem af dem der skulle være soldat. Den, der angav og beviste, at nogen af lægdets unge karle ved udskrivningen havde skjult sig eller på grund af modvilje ikke havde meldt sig, skulle selv være fri for udskrivning, medens den udeblevne – hvis han vurderes egnet som soldat – i stedet skulle udskrives. Var der ingen ung karl som fandtes egnet, skulle lægdet fremskaffe én, og kunne det ikke ske, så skulle en af de tjenstdygtige lægds mænd efter terningskast udskrives som soldat.
3. For kronens bønder var det amtmanden som havde ansvaret. Husbonden havde ansvaret for sine egne bønder. Amtmanden havde også ansvaret for, at lægderne blev sat rigtig efter matriklen, at alt mandskab mødte frem til udskrivningen, at, hvor der var ungt mandskab, ingen fremmed karl blev lejet eller betinget på måneds- eller årstid og i særdeleshed, at ingen blev tvungen, samt at den, der en gang var løsgiven og kunne fremvise sit rigtige afskeds-pas, ikke blev udskrevet mod sin vilje.
4. Hvor flere selvejere lå i samme lægd, skulle udskrivningen ske på samme måde.
5. Kaptajnen skulle bedømme de fremmødtes tjenestdygtighed ved udskrivningen og skulle sammen med amtmanden eller husbonden eller dennes fuldmægtig underskrive fortegnelsen over soldaterne.
6. Den soldat, som blev udskrevet, skulle af hele lægdet i håndpenge have 2 slettedaler, derefter skulle en af lægds mændene tage ham i sin tjeneste og give ham løn og kost som andre tjeneste folk. Desuden skulle hele lægdet – under kontrol af officererne – én gang for alle give ham en kårde med livrem og hver 3. år en ny kjole af samme farve som kompagniets. To ud af tre skulle bevæbnes med musket. Den tredje med pike (langt spyd). Ammunition med tilhørende lædertøj skulle leveres fra Tøjhuset.
7. Når en soldat blev befalet til kronarbejde eller krigstjeneste, skulle hans løn betales af lægdet. Dog skulle han ikke have den udbetalt, før han kom hjem. I samme periode ophørte lønnen hos den lægdsmand, som han havde tjent hos. Når han kom hjem igen og tog tjeneste hos en af lægds mændene, skulle han igen have sin kost og løn af denne.
8. Når en soldat indkaldtes til mønstring, samling eller i en fæstning, skulle lægdet forsyne ham med proviant i den tid, som gik til ud- og hjemrejsen.
9. Når en soldat stod i rullen, måtte han ikke tjene uden for det lægd, hvor han var indskrevet.
10. I hovedrullen kunne ingen forandring finde sted uden kongelig anordning, ej heller kunne nogen udskreven soldat frigives uden tilladelse af kongen eller den, som han havde beskikket.
11. Blev en plads i hovedrullen ledig, så skulle såvel kaptajnen som den vedkommende embedsmand anføre dagen og årsagen, og kaptajnen skulle melde afgangens til øverst (regimentschefen), som skulle sørge for at give meldingen videre til Krigskollegiet.
12. Blev en plads ledig ved sygdom, død eller udygtighed, skulle den straks, når ufred påkom og/eller når befaling til udskrivning udgik, fyldes af det lægd, i hvilket den ledige plads opstod.
13. Løb en soldat bort, før han kom under fanen, så skulle lægdet straks stille en anden i hans sted, og den bortrømte måtte søges med »Lov og Ret« samt tiltales og forfølges af lægdet, som havde ret til at lade ham anholde og sætte i arrest, hvor end han blev truffet og holde ham i arresten, indtil han kunne stille *borgen* (kaution) for sig eller blev frikendt ved »Lov og Dom«.
14. Løb en soldat bort fra fanen, straffedes han efter krigsartiklerne og hans lægd skulle ikke erstatte ham, før ny befaling blev udsendt. Straffen var galgen. Hvis flere stak af sammen, blev der trukket lod blandt de bortrømte og fangede. Den uheldige blev hængt og de øvrige blev »benådet« med spidsrod).
15. Da ingen karl måtte begive sig fra et sogn til et andet uden skudsmål fra præsten, skulle præsten i skudsålet anføre, om karlen var soldat.

Selvejere på landet, samt borgmester og råd i købstæderne var forpligtede til at lade anholde enhver udskreven soldat, som var løbet bort fra fanen, og udlevere ham til kaptajnen for det kompagni, ved hvilken han stod, såfremt kompagniet endnu var samlet. Var kompagniet ikke mere samlet, da skulle de melde sagen til Krigskollegiet og holde den bortløbne i arrest, indtil der blev givet befaling om at afhente ham, så han kunne blive straffet.

16. Den, som gemte, hjalp eller tog nogen bortrømt soldat i tjeneste, eller hindrede lægds mændene eller befalingsmændene i at gribe ham, skulle straffes på deres ære.
17. Over de kongelige lægder, som findes forsømmelige, skulle amtmanden fælde dom, men hvor andre selvejere havde retten, skulle øvrigheden selv have indseende og stå til ansvar over for kongen.
18. Når der udgik befaling om, at de udskrevne soldater skulle samles, skulle alle amtmænd og selvejere lade det forkynde for prædikestolen og efter sessionen lade soldaterne følge deres befalingsmænd.
19. Når tropperne blev hjemforlovet (hjemsendtes), skulle befalingsmændene føre deres folk til de amter og herreder, hvor de ved indkaldelsen havde haft deres samlingsplads, og derfra lade enhver gå hjem til hans lægd.
20. Øvelsespladserne skulle være ved kirkerne, hvor de skulle øve efter endt gudstjeneste.
21. Ved alle mønstringer skulle der gøres melding om dem, der havde tjent længst. Disse skulle forsynes med rigtigt pas og have tilladelse til frem for andre at fæste gårde.
22. Så længe soldaterne på landet var hos deres lægds mænd, var de underlagt Landsloven, men når de stod under fanen, var de undergivet Krigsretten og skulle rette sig efter Krigsartiklerne.
23. De officerer, som var beskikkede til Folkeværnet (landmilitsen), skulle i fredstid, når de boede på landet, på deres liv, ære, lønning og gevær dømmes efter den militære ret. I sager vedrørende deres gods, såvel som i civile sager, var de underkastet Landsloven og øvrigheden på det sted, hvor de havde deres gårde. Begik de mord eller andre grove forseelser, skulle de som forbrydere arresteres af fogeden på det sted, hvor misgerningen var begået og føres til den militære ret.

Christian V (1670-1699) videreudviklede landmilitsen, samtidig med, at han oprettede et nationalt rytteri på krongodset. Disse nationale rytter- og fodfolksregimenter gjorde god fyldest under den skånske krig, men førte til stor forarming af landbruget og landet. De mange dræbte gik kraftigt ud over de yngre karle og var en følge af de blodige slag i krigen. Dette på et tidspunkt, hvor det ikke var særligt indbydende at være fæster på en gård.

Dette førte til, at langt flere gårde end tidligere kom til at ligge øde hen. Konsekvensen var, at gårdene forfaldt og jorden blev liggende udyrket og utilsået.

Kort tid efter den skånske krig (1675-1679) blev al udskrivning stoppet. Også krongodset ophørte med at stille ryttere.

I stedet for, at en bonde, der havde en gård på 8 tønder hartkorn i fæste, enten selv skulle stille til militærtjeneste eller stille en karl, blev gårdene på det såkaldte ryttergods henlagt til underhold af de ryttere, der hvervedes.

I 1696, da forholdet til Gottorp atter var truende, blev spørgsmålet om at genoprette en landmilit forhandlet mellem Christian V (1670-1699) og hans vigtigste rådgivere. Disse sendte kongen et forslag til en forordning om en milit på 4.000 mand. Men kongen ville ikke godkende forslaget.

Først med Frederik IV (1699-1730) indså den enevældige konge, at Danmarks vanskelige politiske beliggenhed gjorde det nødvendigt at råde over en betydelig større forsvarsstyrke end den, der fandtes i landet.

Den kortvarige krig, som blev ført i året 1700 viste med al tydelighed, at selv en fuldt feltdygtig hær af det omfang, som riget formåede at bære, ikke var stor nok til at løse alle de opgaver, som en langvarig krig kunne stille.

Foruden en egentlig feltstyrke var der brug for tropper til besætning af de faste pladser, til marineinfanteriet (soldatesken), til erstatning for afgang i feltregimenterne o.s.v. En yderligere grund til at opstille en landmilit bestående af værnepligtige udskrevne soldater var også udlejningen af det stærke og velorganiserede hjælpekorps til fremmede regenter.

Der blev derfor fremsat forslag om genoprettelse af landmilitsen. Men Frederik IV fandt rådgivernes forslag upraktisk. Kongen foretrak derfor et forslag fremsat af Hertugen af Württemberg om en landmilit på 12.000 menige soldater og 3.000 officerer og underofficerer.

Den nye landmilit af 1701

Resultatet blev forordning af 22. Februar 1701, hvorved indretningen af landmilitsen blev påbudt. Den nye Landmilit kom til – med officerer og underofficerer – at udgøre ca. 15.000 mand.

Dette antal oversteg langt, hvad man tidligere havde kendt i Danmark og var sammen med den hvervede hær en betydelig militær faktor.

Hæren skulle bestå af 7 regimenter: to sjællandske, et fynsk og fire jydsk. Hvert regiment havde sit bestemte udskrivningsdistrikt. Det samme gjaldt for de enkelte bataljoner og kompagnier.

Få uger efter at forordningen om landmilitsens oprettelse var udkommet, udstedte Frederik IV den 19. Marts 1701 en instruks til de kommissærer, der skulle gennemføre forordningen. Her hedder det, at kommissionen i hvert lægd blandt det unge mand-

skab, som findes dér, skal udskrive »en af de bedste og værhaftigste unge Karle, som derudi er født og en Bondes eller Husmands Søn«. Hvis der fandtes flere egnede unge mænd i lægdet, så skulle der i samtliges nærværelse kastes terninger om, hvem der skulle indrulleres i hæren.

Den påbudte brug af lodkastning vedrørte den situation, når der i et lægd fandtes mange, som var lige egnede til at blive udskrevet som soldater. Men de fleste steder var der kun få at vælge mellem, og lodkastninger har derfor kun været i begrænset brug.

Den almindeligste fremgangsmåde var, at officererne udarbejdede lister over, hvem de fandt bedst egnede til militærtjeneste i de distrikter, der hørte til deres kompagnier.

Når så mandskabet fremstilledes af godsejerne eller lægds mændene til udskrivning på session, kontrollerede officererne, at de, som de havde fundet for mest brugelige, var til stede. Hvis dette ikke var tilfældet, krævede de dem fremstillet, med mindre der kunde gives gyldige grunde til, at de ikke var mødt frem, f.eks. den, at de havde fæstet gårde. Efter forhandling med officererne fandt så sessionens valg sted.

Det grundprincip, som udskrivningen var bygget op på, var at alt jordegods ager og eng, med undtagelse af ryttergodset, hoved- og sædegårdstaxterne, de gårde, hvor præsterne boede samt nogle mindre ejendomme, skulle opdeles i lægder, som blev sat til 20 tønder hartkorn.

Hver lægd var forpligtet til at stille en soldat, og i hvert lægd blev en bonde udnævnt som lægdsmand med det hverv, at udføre de ordrer om udskrivning, der blev tilsendt lægdet.

Var der fra lægdet ikke mødt en tjenstdygtig rekrut, og godsejeren eller lægdsmanden erklærede, at der ikke kunde skaffes nogen, kunne der anvendes straf for at fremtvinge, at lægdet stillede med en tjenstdygtig soldat. Men hvis der ikke var nogen udskrivningsegnede ung mand i lægdet skulle en inderste eller husmand, som ikke var over 35 år gammel, indrulleres i stedet.

På de dele af krongodset, der ikke var ryttergods, skulle lægderne administreres af amtmændene og andre kongelige embedsmænd. Godsejerne fik tilladelse til at indrette lægderne på deres godser, men de fik ikke retten til at udskrive soldater. Det var sessionen, som skulle påse om »dog at Mandskabet saa dygtigt, som tilbørligt og muligt er, vorder præsterenteret«. For at sikre sig dette ville kongen ikke lade godsejerne få udskrivningsretten. Sessionen kunne kassere rekrutten, hvis den ikke fandt ham egnet til krigstjeneste; men den havde ikke ret til at undersøge, hvilke brugelige karle, der fandtes på godserne.

Da godsejerne ikke havde udskrivningsretten, måtte alle udskrivningspligtige møde ved sessionen for hvert enkelt lægd, for at der kunne vælges blandt dem alle. Det kunne også ske på grundlag af det

kendskab, sessionens medlemmer i forvejen havde skaffet sig om det udskrivningspligtige mandskab i lokalområdet. Sessionen kunne rette krav til godsejeren om, at man ville have en bestemt person fremstillet for sessionen med henblik på evt. udskrivning til krigstjeneste.

Kongens tankegang ses tydelig i Forordningen af 30.10 1702, der indeholder en række nærmere bestemmelser om Landmilitsens ordning.

Det var tilladt godsejerne, at de, når en udskreven soldat var villig til at fæste en gård på deres gods, måtte få ham fri for tjenesten mod, at der blev stillet en ny rekrut fra vedkommende lægd.

Forordningen meddelte også, at de indrullerede karle, som på denne måde gik ud af rullen, også skulle fremstilles for sessionen, så sessionen kunne vurdere deres egnethed. Hvis der ikke var tilstrækkeligt med egnede karle på godset, skulle disse findes på godsejers gods i det næste lægd eller i nærmeste sogn eller i herredet.

Det var et stort problem for godserne, når alle unge karle skulle møde frem på session langt fra lægdet. En fynsk amtsforvalter, der fungerede som krigskommissær og skulle lede sessionen på Fyn, udstedte en plakat, som »tilholdt alle lægds mænd, Husmænd, Inderster, unge Karle og Drenge at møde i Odense 26. Maj 1710, hvor Sessionen til de dygtigste deraf at enrullere var berammet«. De langelandske godsejere skrev herefter til kongen, at mødeindkaldelsen medførte, at ikke mindre end 700 mennesker måtte rejse fra Langeland til Odense. De ansøgte derfor om, at sessionen for deres vedkommende måtte blive holdt i Rudkøbing. En ansøgning, som kongen bevilgede.

Men selv om godsejerne og deres ridefogder undertiden kunne have grund til at klage over den behandling, de var udsat for ved sessionerne, havde de utvivlsomt tit selv givet anledning til den mistro, der herskede imod dem. Den ene gang efter den anden forsøgte de at få en indflydelse på udskrivningen, der iflg. loven ikke tilkom dem. Straks efter, at Landmilitsen blev oprettet i 1701, så kommissærerne på Fyn sig nødsaget til at klage til kongen over, at »nogle uretsindige, skarnvorne Proprietærer eller Fuldmægtige holde af deres bedste Karle til Side og ej lade dem til Enrullering fremkomme og, som berettes, tager Penge af dem for at undgaa Indskrivninger; i den Sted kommer de frem med det sletteste Mandkjøn, som er paa Godset, hvilket synes at være forgjæves at anvende nogen Exercits paa«.

For at forhindre dette udstedte kongen et forbud mod alle den slags ulovligheder. Jævnlig klager viser, at disse ulovligheder fortsatte, da kongen flere gange måtte gentage forbudet.

En værre lovovertrædelse var imidlertid, når godsejerne – for at sikre sig at kunne stille rekrutter på sessionen – forbød bønderkarle, at flytte andetsteds hen. Det blev i forordningen af 27. marts 1725 indskærpet, at dette var ulovligt, og at karlene – hvis

de ikke var udskrevet til militærtjeneste – efter lovlig opsigelse måtte tage tjeneste, hvor de ville, når de rejste til rette *færdag*. Hvis de var udskrevet til militærtjeneste, så skulle de iflg. forordningerne fra 1701 tage tjeneste i det lægd eller sogn, hvorfra de var udskrevet eller i alt fald i det eksercerdistrikt, hvori lægdet lå. Senere blev denne tilladelse givet, uden nogen betingelse.

Fritaget for værnepligten

De udskrevne soldater havde fortrinsret til at fæste gård. Fæstede den udskrevne soldat gård, blev han straks fritaget for al militærtjeneste og eksercits. Sådanne gårde kunne de få i fæste på et hvilket som helst gods.

I disse tilfælde skulle godsejeren straks informere vedkommende amtmand og kaptajn og samtidig fremstille en anden dygtig karl i hans sted. Det samme var tilfældet, når den, der var udskrevet til soldat, af en eller anden grund blev kasseret af sessionen; så skulle lægdsmanden eller godsejeren inden tre uger stille med en anden sund, frisk og dygtig karl eller ung person for amtmanden eller i hans fræver for amtsforvalteren og kaptajnen.

I sådanne situationer havde sessionen intet at gøre med valget, og man kunne tro, at godsejeren havde friere hænder. Men han var i virkeligheden under stærkt tilsyn af officererne, hvem det påhvilede at skaffe sig kundskab om, hvilke karle der var brugelige til udskrivning og hvilke der ikke var det. Der var ved sådanne situationer kun tale om en midlertidig udskrivning. Når sessionen trådte sammen, havde den ret til at kassere valget og udvælge en anden af lægdets samlede unge mandskab.

Soldatertjenesten

Landmilitsen var delt i regimenter, som hvert bestod af 3 bataljoner og 12 kompagnier. Kompagniernes mandskabstal var oprindeligt 150, men blev i 1711 nedsat til 120, og i 1717 yderligere reduceret til 100. For dragonregimenternes vedkommende var reduktionen endnu større.

Den soldatertjeneste, som kongen krævede af de unge landsoldater var begrænset. Den ene halvdel af året skulle de møde til eksercits hver søndag, den anden halvdel hveranden søndag. Om sommeren måtte der kun ekserceres to timer og om vinteren én time, dertil kom to dages kompagnivøvelser om året. Bataljonsøvelser på to dage skulle ligeledes holdes to gange om året. Regimentsøvelser én gang om året i 6 dage.

Regeringen forsøgte at sikre, at de udskrevne soldater kun skulle have kort vej til eksercerpladserne, og de større øvelser blev, så vidt det lod sig gøre, henlagt til de tider på året, som ville være til mindst ulejlighed for agerbruget.

Instruksen for Kommissærerne til Landmilitsens Indrettelse af 19. Marts 1701 fastsatte i § 4, at eksercerpladserne skulle vælges således, at mandskabet ikke havde længere til pladsen end 1 mil (ca.5

km) eller i det længste 3 mile (ca. 23 km), »*thi ellers kunne Folkene ej komme hjem om Aftenen, især om Vinteren, som dog vil falde noget besværlig, særdeles i Jylland ved Vesterkanten og paa Heden, hvor Byerne og en Del Gaarde ligge 1 til 2 Mil fra hinanden*«.

Krigstjenesten skulle vare 6 år. Den udskrevne blev ikke revet ud af sine daglige forhold. Han vedblev at tjene i sit lægd eller i sit sogn. Der skulle tilstås ham visse fordele, ligesom det blev foreskrevet, at der ikke måtte gives ham mindre end en bestemt løn om året, hvor han tjente som karl. Det blev indskærpet godsejerne og lægdsmandene at drage omsorg for, at de udskrevne soldater frem for andre karle kom »*til at nyde Tjeneste og Løn*«. Viste de sig lærvillige og flittige, skulle de også kunne opnå at blive underofficerer ved landregimenterne og evt. avancere til officer.

Så længe de stod i tjenesten, skulle de have en nedsættelse i familie- og folkeskatten, og det blev påbudt, at de skulle »*agtes og æres udi alle Samkvem frem for de andre unge Karle, saa og altid have det øverste Sæde og Gang over dem*«.

På det tidspunkt hvor landmilitsen blev organiseret, hævdede Frederik IV den 21. Februar 1702 *vornedskabet* for alle dem, der var født eller blev født efter hans tronbestigelse, og han indførte lettelser for dem, der var født tidligere og vedblev med at være *vornede*. En vorned person var iflg. Danske Lov 3-14-1 pligtig til at fæste det hus eller den gård, som hans husbond forlangte. Husbonden kunne efter eget forgodtbefindende flytte en vorned fra én gård til en anden.

Det nationale fodfolk, 1702

Den glæde, som dette vakte i nogle kredse, skaffede sig luft i flere samtidige digte. Da Frederik IV holdt den første mønstring over en del af landmilitsen på Sjælland, greb gehejmearkivar Frederik Rostgaard (1671 – 1745) lejligheden til i et latinsk digt at skildre, hvorledes bonden med glæde ilede til eksercitsen, fordi han ikke længere var en trælbunden mand. I virkelighedens verden, var det dog ikke den stemning, der prægede bøndernes og deres sønners holdning til landmilitsen. Kendsgerningen var, at budskabet om landmilitsens oprettelse fremkaldte skræk hos mange bønder. Mange forsøgte at unddrage sig den truende udskrivning, dels ved at rømme ind på ryttergodset, der endnu var fritaget for at skulle stille rekrutter, dels ved at søge til købstæderne. Nogle forlod helt landet. Tilskyndelsen til at søge bedre fortjeneste udenlands ved at lade sig hyre som sømand i Holland, fik øget styrke – især hos de vestjyske bønder.

Forordningen kom også til at stå i et uheldigt lys ved, at de ældre, der i sin tid havde været med som udskrevne i den skånske krig, kunne fortælle om deres egen skæbne den gang. Af dem fik de unge at vide, at landsoldaterne var blevet blandet med de hvervede soldater og behandlet lige så hårdt og dårligt som disse, at de var blevet brugt lige så tit uden for landet som i landet, og at krigen havde ryddet voldsomt op i deres rækker.

Nu hed det i forordningens indledning, at det nye værn kun skulle bruges til at hindre fjendtligt overfald og vold og til »*Vort Rige Danmarks og derunder liggende Provinsers og Landes, samt deres Grænsers og Fæstningers Defension og Forsvar*«; men ingen var i tvivl om, at i tilfælde af krig ville de udskrevne soldater ligesom sidst blive brugt alle vegne, hvor de kunne gøre nytte. At det let kunne komme til krig, var ingen i tvivl om.

Ligesom det var gået i samtlige krige i det 17. århundrede således skete det også i den store nordiske krig (1700-1721).

Den udvej, en del af bønderkarlene havde grebet til, at søge ind på ryttergodset, havde regeringen let ved at standse. Der blev på disse godser indført en udskrivning som dragoner på det samme grundlag, hvorpå udskrivningen til fodfolket hvilede, altså én dragon udskrevet af hver 20 tønner hartkorn. Herudover indskærpede regeringen de gældende forordninger og lovbestemmelser med hensyn til rømninger. Man søgte endvidere at lette det tryk, indførelsen af landmilitsen måtte medføre, ved at fastsætte, at i de første 4 år skulle øde gods, ikke tages med i beregningen af det hartkorn, hvoraf de enkelte lægder sammensattes.

Den hårde disciplin inden for hæren var også et afskrækkende moment. Det var påbudt, at der ved eksercerpladserne skulle der opstilles en træhest og en straffepæl. Derimod afviste kongen et forslag, der blev fremsat af en af krigskommissærerne om, at der skulle kunne bruges spidsrodsstraf imod de

landsoldater, der viste hårdnakket vrangvilje under øvelserne. Frederik IV var her enig med sine rådgivere om, at denne straf ikke i fredstid burde bruges imod andre soldater end de hvervede.

Det var indskærpet over- og underofficerer, at de ikke måtte udsætte landsoldaterne »*med nogen Haardhed, Skjældsord, Hug eller Slag, men dennem med al Sagtmodighed underviser, med mindre nogen maatte findes modvillig eller fortræden*«. Men dette blev ikke overholdt.

Kongen udtalte i Forordningen af 30. december 1702 sin vrede over, »*at en og anden af underofficererne, istedenfor at undervise de gemene med Sagtmodighed, skal understaa sig, Vores forrige i saa Maader allernaadigst udgangne Forordninger uagtet, ilde at traktere de ny enrollerede med Hug og Slag*«.

Kongen fastsatte kassation som straf for den underofficer, der uden kaptajnens vidende dristede sig til at lægge hånd på den menige.

Krigskommissærerne og amtmanden skulle uopholdelig, »*saa kjær dennem Vores Naade er*«, indgive indberetning til kongen, såsnart der blev klaget over overgreb mod de menige. Som et værn imod vilkårligheder fra officerernes side påbød kongen i samme forordning, at ved hver session skulle de deputerede offentligt spørge, om de indrullerede karle havde noget klagemål imod officererne, og om officererne havde noget at klage over soldaterne.

Sessionsindberetningerne viser, at der i de første år oftere er blevet klaget over officerer, som pryglede soldaterne. Man kan se af indberetningerne, at disse soldater ikke har været bange for at indgive en sådan klage, som de også kunne finde på at sende direkte til kongen. Denne anmodede sine embedsmænd om, at sagen blev omhyggeligt undersøgt af de lokale myndigheder.

Under alle omstændigheder var den tjenestevilje, som mange af landmilitsens soldater lagde for dagen, ikke et tegn på, at de følte sig tilfredse med deres forhold. Nogle gange udeblev de udskrevne soldater fra samlingerne, og der var fortsat mange som rømte fra deres lægd eller sogn.

Da f.eks. de soldater, der var udskrevne på Thurø, skulle sættes over til Fyn for at deltage i eksercitsen dér, benyttede de lejligheden til at stikke af, og kongen gav derfor øens ejer Grev Carl Ahlefeldt tilladelse til, at han måtte stille rekrutter fra gods, som han ejede på Sjælland, i stedet for dem, der skulle møde fra Thurø.

På en lignende måde greb de udskrevne soldater på Langeland tit lejligheden til at slippe over til Als og Ærø for at slippe for militærtjenesten.

Gehejmeråd Otto Krabbe (1641-1719) skrev i en forestilling til kongen i 1703, at »*mangfoldige af de unge Mandkjøn fra Landet nu retirere sig udi Købstæderne, særdeles her til Staden, uden Pas eller Skudsmaal . . . nogle gaa hemmelig tilmelig til Helsingør og andre Søstæder og bortsejle med fremme-*

de, saavel som andre Skibe, saa de skyer for Landet af Frygt for Udskrivning».

Størst omfang havde rømmingerne i Jylland, hvorfra det var lettest at slippe bort.

Men alt dette hindrede ikke Frederik IV i inden 1706 at få en indøvet landmilits på over 15.000 infanterister (incl. befalingsmændene) og 1.700-1.800 dragoner, som kunne fungere som en reservestyrke for de hvervede regimenter og flåden.

Problemet opstod først efter, at de første 6 år var gået. Når hele mandskabet i 1707, eller i det mindste den langt overvejende del deraf, nemlig alle de, der allerede var blevet udskrevet i 1701, blev sendt hjem, skulle man så begynde forfra? Selv om man havde fred på dette tidspunkt, var stillingen udadtil ustabil på grund af Karl XII's fremgang imod Saxen-Polen.

Regeringen frygtede – ved overgangen fra 1706-1707 – et pludseligt angreb af den svenske konge Karl XII syd fra.

Hertil kom et andet stort problem ved organisationen – inddelingen af landet i lægder som grundlag for udskrivningen. I stedet for at gå ud fra antallet af mænd i aldersklasserne, havde man brugt landets inddeling efter skatteværdien (hartkornet). Man mente, at den byrde – at stille soldater – burde fordeles ligelig omkring i landet ganske som skatterne. For hver tønne hartkorn blev der ydet en pengesum i skat. Man fandt det derfor naturligt, at et vist antal tønner hartkorn blev lagt til grund for pligten at stille en soldat. Ellers ville en egn kunne klage over, at den kom til at yde et større antal soldater og lide et større tab af arbejdskraft end andre. Desuden var det praktisk, at regeringen ved denne ordning havde bestemte mænd, godsejere og lægdsmand, som den kunde gøre ansvarlige for, at der blev stillet en soldat for hvert lægd.

Problemerne trådte særlig stærkt frem, hvor lægderne var for små. Selv om regeringen, så godt som det lod sig gøre, havde stræbt sig for at fordele husmænd og inderster på de enkelte lægder, var det umuligt, at disse kunne blive blot nogenlunde ens stillede med hensyn til antallet af dem, der kunne udskrives til soldater. Men der var også stor uenighed, da der blev stillet forslag om, at pligten til at stille rekrutter i lige grad skulle stilles til alle lægderne. Den godsejer, der havde et stort gods, havde som regel ingen problemer, idet han kunne tage rekrutter fra et nærliggende, folkerigere lægd på hans ejendom til at hjælpe på de lægder, hvor der manglede krigsdygtigt mandskab. Men for godsejerne, der kun ejede et lille antal lægder, udgjorde det et problem.

Men et endnu større problem havde de mange lægder, der ikke hørte til større samlede godser.

Disse såkaldte »strølægder«, var tit sammensatte af gårde, der tilhørte forskellige småfolk. Dem var der mange af – især i Jylland. For disse folk kunne det blive et knugende tryk at skulle stille en soldat.

Rent galt gik det i de egne af Jylland, hvor jordens beskaffenhed, drev de unge mænd til at søge andetsteds hen for at få bedre føde og højere løn. Også i de lægder, hvis gårde var for små til, at børnene, når de voksede op, kunne finde underhold på dem. Men der hjalp ingen undskyldninger. Soldaten skulle stilles af lægdet, og det blev lægdets sag, på hvilken måde det ville bære sig ad med at få en brugelig rekrut sendt til sessionen. Kongen ønskede ikke at indlade sig på at tage imod penge i stedet for rekrutter. Det var ved den personlige soldatertjeneste af landets egne sønner hele værnet fik sin betydning, mente kongen.

Kun hvis udskrivningsalderen blev breddet ud til flere aldersgrupper var det muligt for de folkefattige lægder at stille rekrutterne.

Så man ændrede reglerne således, at alle karle kunne tages til soldater, når de var gamle nok til at bære våben og ikke for gamle dertil samt, at udskrivningen ligeledes kunne omfatte alle husmænd og inderster, der var yngre end 35 år.

De lister, som alle vegne i landet blev skrevet over dem, der var i udskrivningsalderen, og som blev kaldt »hovedkrigsjordebøgerne« eller »reserverullerne«, kom også til at omfatte unge mænd, der kun var 14 år gamle. Det gjorde man, fordi det var nødvendigt at vide, hvor mange, der kunne påregnes i løbet af de kommende år at ville nå en sådan alder, at de kunne bruges som soldater.

Når der ved disse rullers oprettelse blev gjort forskel på de ugifte karle og husmændene samt indersterne, var det på grund af et humanitetshensyn til disse. Regeringen mente, at gifte folk ikke burde udskrives i en ældre alder end 35 år, medens den godt kunne lade sig gøre med de ugifte karle.

Dragon og rytter, 1706

Ved at gifte sig og blive indsiddere kunne disse således befri sig fra udskrivningen, hvis de var over 35 år. En del år efter militsens oprettelse blev dette dog forandret, således at man heller ikke tog karle, der var ældre end 35 år.

Hvor nødvendigt det end var for regeringen at gøre rammerne for de udskrivningspligtige så retfærdige som muligt, fremkom der i forbindelse med lægdssystemet en fortsat stor ulighed.

Medens soldatertjenesten kun var en ringe byrde for en ung karl, forholdt det sig anderledes med den, der som gift husmand som 34-årig blev taget til soldat. For ham kunne det være nødvendigt at have sine søndage til egen rådighed, og de gik selvfølgelig tabt ved eksercitsen om søndagen samt gåturen til og fra eksercerpladsen. Hvor surt måtte det ikke være for en sådan husmand at trække i munderingen, medens han måske så unge karle i nabolægger gå fri for tjenesten, fordi der i dem tilfældigvis var overflod af ungt mandskab!

Det udskrivningsprincip, der var beregnet på, at skulle skabe lighed i fordelingen af byrden, førte altså fortsat til en vis ulighed.

Når regeringen ikke ville skride til en hel ny forordning om rekruttering, måtte den bryde det tilfald, der ved forordningen var givet befolkningen om, at tjenesten skulle vare 6 år. Det blev foreslået at forøge tjenestetiden med 3 år, for at der kunne være tid til, at tilstrækkelig meget ungt mandskab kunne vokse op.

Det endelige resultat blev Forordningen af 19.2.1707.

Dens titel taler kun om »*Forandring til Lettelse*« for de udskrevne dragoner og soldater, og selve forordningen begynder med en udtalelse om, at kongens øjemed med militsens oprettelse havde været, »*at den gemene Almue til deres eget Bedste kunde lære Krigsexercitierne, for i paakommende Tilfælde imod fjendtligt Overfald at forsvare sig selv, deres Gods og Fædreland*«.

Kongen udtalte sin tilfredshed med den flid, som både dragoner og soldater havde vist under øvelserne, hvorfor han ophævede den ene bataljons- og den ene kompagnisamling. Med en motivering, der ser ud, som om der kun er tale om en begunstigelse, bevilger han, at der må afskediges tyve mand af hvert kompagni. Vedrørende de ældste karle skulle der på samme måde hvert år hjemsendes mindst 20 mand af de 150 mand, som hvert kompagni talte, indtil de alle var afskediget. De karle, som blev stående i regimenterne længere end 6 år, skulle være forskåned for de ugentlige eksercitsen undtagen hver fjerde søndag, ligesom der også indrømmedes dem en lille økonomisk begunstigelse. Men det der lå bag ved alle disse indrømmelser og tilladelser, var den kendsgerning, at næsten 70 pct. af mandskabet ville få en længere tjenestetid, end de havde måtte forvente efter den oprindelige forordnings udtrykkelige ord. Nogle kunne endog komme til at gøre tjeneste 6 år længere.

Selv om den soldatertjeneste, de nu ville komme til at udføre, var blevet indskrænket til et minimum, var de bønderkarlene dog blevet begrænset i deres frie bevægelse længere. De måtte blive som tjenestekarle i deres sogn eller den nærliggende egn, med mindre de fik en gård i fæste, og det var tit ikke en fristende udvej.

Ved årligt at hjemsende en del af mandskabet, havde kongen dog været mere human end hans rådgivere. Disse havde ment, at hvis man det første år ville hjemsende 20 mand, så burde man ikke senere afskedige mere end 12 mand årlig.

Kongen ville heller ikke godkende det forslag, rådgiverne havde fremsat om, at de, der blev kasseret ved udskrivningen, skulle betale en vis skat til statskassen. Kongen fandt det utilbørligt »*at lægge en Skat paa dem, som dog af Gud noksom er straf-fet*«.

Kongens ønske var, at man nogle år senere igen kunne komme ned på de 6 års tjenestetid. Men i 1709 kastede den samme konge landet ind i den store nordiske krig, som kostede ikke alene det danske og det norske folk mange penge; men som også i høj grad forøgede de byrder, landmilitstjenesten i begge lande lagde på bondebefolkningen.

Kongen havde fra først af lovet, at den danske landmilit kun skulle tjene til at forsvare selve landet; men da krigen bredte sig, sendte kongen afdelinger af landmilitsen over til krigen i Skåne. Desuden havde krigens udbrud også medført, at kongen havde givet ordre til, at ingen, der stod i et af landets regimenter, måtte hjemsendes for at fæste en gård.

Værst var det, at efter nederlaget ved Helsingborg blev ikke mindre end en tredjedel af landmilitsens soldater brugt til at komplettere de hvervede infanteriregimenter. Oven i købet havde det til følge, at der blev påbudt en ekstraudskrivning af en mand for hver 60 tønder hartkorn til at dække afgangene i de nationale regimenter af det mandskab, som blev stukket ind i de hvervede regimenter.

Landmilitsen skulle således stille med mellem 18.000 og 19.000 fodfolk foruden de dragoner, som blev udskrevet på ryttergodset, og hvis antal ligeledes blev forøget med en tredjedel.

Den nationale del af hæren bestod nu af 22.000 mand. Hvortil kom, at befolkningen havde ydet en ikke ringe del af mandskabet til flåden og i forbindelse med hvervninger til den hvervede hær.

Der havde især i 1699 og 1700 fundet store hvervninger sted, hvis udbytte for en ikke ringe dels vedkommende var kommet de regimenter til gode, som Frederik IV havde overladt Ludvig XIV's modstandere under den spanske arvefølgekrig.

Et par år senere havde kongen – åbenbart tilskyndet dertil af hensynet til udskrivningen til landmilitsen – skærpet et ældre forbud om, at der uden hans tilladelse måtte hverves soldater og matroser i nogle af hans riger. Han havde også sat dødsstraf både for hververen og den, der lod sig hverve. Men hverv-

ningerne fortsatte dog, og nåede et sådant omfang, at selv officerer ved de nationale regimenter hvervede rekrutter blandt bønderne, som de solgte til de hvervede regimenter i landet eller til de regimenter, som var blevet overladt til andre lande. Det har næppe hjulpet stort, at kongen udstedte en forordning som forbød indenlandsk hvervning.

Få år efter klagede chefen for et af de jyske nationale regimenter over, at al rekruttering blev hindret ved den hvervning, der ugenert blev drevet af officerer fra næsten alle hvervede regimenter i Danmark. En enkelt hververofficer havde nået at skaffe sig 50 soldater på denne måde.

Den forholdsvis lille landbefolkning har under disse omstændigheder måtte stille en overvældende mængde mandskab til såvel hær som flåde.

Når der allerede i landmilitsens første år havde været tilbøjelighed til enten på den ene eller den anden måde at unddrage sig krigstjenesten, voksede den selvfølgelig i høj grad nu, da tjenesten havde fået en ganske anden og mere farlig karakter end tidligere. Selv om krigen ikke havde kostet store ofre på valpladsen efter slagene ved Helsingborg og Gadebusch, da der i begge disse slag kun deltog en ringe del af landmilitsen, så forvoldte sygdomme (bl.a. farsoten på flåden i 1711) og rømninger store huller i regimenternes rækker.

I året 1713 havde de to bataljoner på Lolland og Falster ikke færre end 393 ledige numre, det vil sig at omtrent en tredjedel af mandskabet manglede.

Vanskelighederne ved at skaffe rekrutter blev nu på mange steder uoverstigelige. Som et sørgeligt kor lyder klagen fra regimentschefer og sessionsdeputerede over resultaterne af de sessioner, der blev holdt, enten det var til fodfolket eller til dragonregimenterne. Der mødte kun slette og udygtige folk eller slet ingen. Ved en session i Viborg 1710 kunne man fra 189 lægder kun skaffe 114 karle tilveje.

De problemer, der havde været ved hele lægdsinddelingen fra starten, viste sig nu tydeligere end nogensinde. De unge karle søgte selvfølgelig at undgå at få tjeneste på godser, hvor der var »vakante lægder«. I det ene strøllæg efter det andet var der ingen brugelige rekrutter at finde, hverken blandt karle, husmænd eller inderster. De små befolkningsgrupper i store dele af landet var den ene hovedgrund til problemet. Rømninger og handlinger, der kunde befri en person fra udskrivning, den anden. Forgæves blev det indskærpet, at der skulle findes det bedste mandskab, der kunde fås. Men netop de bedste karle kom tit ikke til session, enten fordi godsejerne ulovligt holdt dem borte, eller fordi de selv unddrog sig udskrivning. De rømte fandt ofte hjælp rundt omkring, og ofte lykkedes det dem at slippe ud af landet.

Der blev udfoldet stor snildhed for at undgå at blive soldat. Nogle lod sig endog optage som disciple i latinskolerne i håb om at undgå dem, der var sat til at eftersøge dem.

Der blev derfor den 17. oktober 1712 udstedt en forordning om, at ingen bondesøn måtte optages i en latinskolet, når han var over 17 år, og at alle de bondesønner, som over tre års tid havde været over 17 år på det tidspunkt, de var blevet indskrevet på skolen, under trussel om straf skulle udleveres.

Da ingen kunne udskrives til soldat, uden at han havde nydt nadverens sakramente, søgte bønderkarle rundt omkring også at vinde udsættelse af udskrivningen ved at undlade at gå til alters. Det blev derfor indskærpet præsterne at forhindre dette.

En anden forholdsregel greb regeringen til i anledning af rømningerne, idet den lod kundgøre, at enhver udskreven soldat, der fangede »undvigte personer«, selv skulle fritages for tjenesten, medens den pågrebne skulle indtræde i hans sted som soldat. Men det hjalp kun lidt.

Bønderne var også utilfredse med landmilitsen. I nogle dele af landet var den løn, der sædvanligvis blev givet tjenestefolk, mindre end den, som regeringen forlangte, de skulle udrede til soldaterne, når de tjente som karle. Skønt tiden til større øvelser ved forordningen var indskrænket til det mindst mulige, gjorde afstanden fra hjemstedet til samlingspladserne det nødvendigt for de fjernt boende at bruge en del tid på det. Ofte forlængedes fraværet fra hjemmet, som følge af officerernes lyst til at udvide øvelserne, og fordi soldaterne holdt af at bruge længere tid på frem- og tilbagemarchen, end de behøvede. Det kunne gå så vidt, at øvelser, der skulle vare i 12 dage, resulterede i, at soldaten blev borte fra hjemmet i over 30 dage. Da det påhvilede den

Fodfolk og rytteri, 1740

bonde, hos hvem en landsoldat var tjenestekarl, også at udrede løn til ham for den tid, tjenestekarlen var indkaldt til de større øvelser. kunne det blive en stor byrde, som staten her havde ladet falde på bønderne. Byrden blev ikke mindre af, at de bønder, der udgjorde et lægd, enten skulle yde soldaten underhold i naturalier eller 6 skilling for hvert døgn, han var borte på disse øvelser. Herudover kom endelig, at øvelserne og opholdet ved samlingspladserne ikke havde nogen god indflydelse på soldaternes moral.

De benyttede kun alt for tit lejligheden til druk og svir. De kroer, som fandtes i nærheden af øvelsespladserne, eller som soldaterne måtte passere på vejen til og fra eksercerpladserne eller samlingsstederne, udgjorde en uimodståelig tillokkelse på dem.

Tjenestekarlene følte, at kunne de ikke slippe for tjenesten, så var det bedst at gribe den lejlighed, de kunne finde til at slå sig rigtig løs; men især fik de opfattelsen af, at de, når de tjente kongen som soldater, kunne te sig overfor bønderne, som de ville. På nogle steder tog de sig den frihed, uden at spørge bønderne om lov, at sætte sig op på disses heste og ride til eksercerpladsen på dem. Gjorde bonden vrøvl og ville hindre dem deri, lod de ham vide, at hvis han ikke ville tillade det, så ville de ikke længere være i hans tjeneste. Regeringen forsøgte at standse disse udskjelser ved udstedelse af forordninger; men uden den store effekt.

Kongen var på grund af de kaotiske forhold nødt til at gøre nogle indrømmelser for at berolige stemningen blandt bønderne og tjenestekarlene og finde en løsning på vanskelighederne.

Kongen stod fast ved, at ingen af de landsoldater, der var blevet optaget i et hvervet regiment, måtte hjemsendes; men han tillod, at de, der var indskrevet ved nationalregimenterne, måtte hjemsendes, når de havde tjent i 6 år, og en godsejer ville give dem en gård i fæste. I så fald skulle godsejeren skaffe en anden soldat i stedet. Den 26. juni 1716 tillod kongen, at fire mænd måtte hjemsendes fra hvert kompagni ved de sjællandske regimenter »til bøndergaardens besættelser«. Mere vigtigt var, at kongen efter General Scholtens (1641-1719) råd formindskede landmilitsens styrke ved at reducere hvert kompagni fra 150 mand til 120. Det skulle være den mindst dygtige del af mandskabet, der blev sendt hjem til tjeneste hos godsejerne og bønderne. For hver mand, der blev hjemsendt, skulle der inden 4 uger betales 25 rdl.

Ved rekrutteringer til erstatning for dem, der enten ved dødsfald eller anden årsag senere mistedes, skulle erstatningen ikke komme fra det pågældende lægd, men skulle udvælges på grundlag af hartkornet. Det blev gennemført, da kongen – for at få de mange huller udfyldt i året 1712 – måtte kræve en udskrivning af en soldat for hver 140 tønnder hartkorn, og det næste år særlig for Jyllands vedkommende en soldat for hver 80 tønnder hartkorn. Det blev også tilladt de lægder, som ikke kunne stille værnepligtige, at betale sig fra denne forpligtelse. For at afhjælpe manglen på soldater, så godkendte

kongen, at der kunne bruges svenske og tyske krigsfanger som landsoldater. Blandt andet, blev krigsfangerne fra den svenske hær efter kapitulationen i Tønning i Sønderjylland den 6. maj 1713, fordelt rundt omkring i landet. Kongen tillod, at af de indfødte svenske fanger, måtte hver kompagni antage 10 mænd. Hvis de var af tysk afstamning, måtte de antage lige så mange, som de ville.

Da Frederik IV sendte 4 jydsk bataljoner til Norge for at forstærke hæren deroppe, befalede han dog samtidig, at de svenskere, som var blevet optaget skulle forblive i Jylland. Når det regiment, som de svenske og tyske soldater var optaget i, blev hjemsendt, så skulle de tidligere krigsfanger gøre tjeneste som bønderkarle ligesom de danske landsoldater; men bønderne var ikke meget for at ansætte dem som bønderkarle, da de jo var hvervede til at være soldater, ikke til at være bønderkarle.

Også efter den store nordiske krigs slutning i 1721 var der stor uvilje mod landmilitsen.

Frederik IV forsøgte at mindske trykket på landbefolkningen ved at fastsætte de enkelte lægders størrelse til 32 tønnder hartkorn i stedet for 20 tønnder hartkorn. Det samme var allerede sket i slutningen af krigen med hensyn til dragonudskrivningen. Endvidere blev tjenestetiden igen nedsat til 6 år. Kongen forsøgte også at hindre overgreb på soldaterne fra officerernes side. Han skærpede også forbudene mod al slags mishandling af landsoldaterne. Han nedsatte øvelsestiden for dem, der havde stået halvandet år i tjeneste, og fritog dem, der havde været soldater tre år helt for søndagseksercitsen. Endvidere gav han alle soldater, der var indsiddere, fritagelse for indsidder-, folke- og familieskat både for soldaterne selv men også for deres hustruers og børn. Endelig tilstod han dem den samme begunstiggelse som de hvervede soldater, at de skulle forskånes for at udstå åbenbart skriftemål første gang, de gjorde sig skyldige i lejemål. Men lige lidt hjalp det. Rømningerne og kritikken fortsatte.

Ophævelse af landmilitsen i 1730

Den 30. oktober 1730 ophævede den nye konge Christian VI (1730-1746) landmilitsen under henvisning til det misbrug, der havde fundet sted og for at imødekomme landbrugets ønske om en ophævelse, da godsejerne mente, at den udgjorde en utålelig byrde for dem. Kongens stærke interesse for landbrugets udvikling, de mere sikre og rolige udenrigsforhold og den almindelige udvikling i de fleste andre lande henimod stærke stående hvervede hære påvirkede kongens beslutning.

Men kongen erkendte snart, at ophævelsen med rette eller urette skadede landbruget mere end den nyttede, da bønderkarlene med ophævelsen af landmilitsen frit kunne rejse fra godserne og bosætte sig, hvor man ville.

Kort tid efter, at Christian VI havde ophævet landmilitsen klagede godsejerne over, at havde det

før nedlæggelsen af landmilitsen været slemt, så var det nu blevet meget værre. Godsejerne mente, at de slet ikke havde styr på deres folk. De ønskede derfor nye måder, hvorpå de kunne holde på deres bønderkarle, da de ikke kunne undvære deres arbejdskraft.

I januar 1732 indsendte en jysk godsejer af adelslægten Marsvin, et forslag til kongen om indførelse af livegenskabet som sikkerhed mod bøndernes rømning af godserne

Kongen afviste forslaget, men fik den tanke, at han kunne indføre landmilitsen igen. Hans krigsminister, Løvenørn, støttede ideen, mens statsrådet var imod. Statsrådet, der mest bestod af godsejere, var dog helt med på forslaget om at stavnsbinde bønderne. Dette ses i en betænkning fra august 1732, hvori de advarer mod militsens genindførelse, men samtidig forslår en forordning, således at bønderkarle fra det 14. til det 40. år ikke må forlade godset, når godsejeren kan skaffe dem underhold eller tjeneste, eller en gård i fæste og ikke behandler dem utilledeligt hårdt.

Forordning af 4. februar 1733 om Land-Milice

Trods protester fra bl.a. bønderne besluttede kongen at genindføre landmilitsen med forordningen af 4. februar 1733, men samtidig knyttede han et stavnsbånd til loven, næsten som statsrådet havde ønsket. Dermed var stavnsbåndet af bønderne blevet en realitet.

I forordningens indledning står, at den gives »saasom Bønderkarlene misbrugte den ved forrige Landmillits'es Ophævelse bekomne Frihed ved at lade Agerdyrkingen fare og begive sig ud Landet«.

I forordningens § 18 står der endvidere »Ingen Bondekarl maa begive sig fra det Gods, hvor han er født, så længe hans Husbond kan forskaffe ham Tjeneste medmindre han er over de til Indrulleringen ansatte Aar, eller han har udtjent«.

Hvis han var over 36 år eller havde udtjent sin værnepligt kunne godsejeren ikke nægte ham fripas. Gjorde han det, kostede det 50 rdl. i bøde – halvdel til karlen og halvdel til regimentskassen.

Af forordningen fremgår:

- at der af hvert område af 60 tdr. land hartkorn på bøndergods og krongodset, skal indrettes et lægd, hvoraf en karl, husmand eller inderst, skal optegnes og indføres i en lægdsrulle,
- at enhver hartkornbesidder skal indgive en liste over det unge mandskab fra 14 til 36 år.
- at hvis en soldat ville fæste en gård, skal han selv stille med en anden.

Loven gjaldt for hele landet, dog ikke Bornholm.

Medens næsten samtlige tidligere landmilitssordninger havde overladt det til bønderne i et lægd, selv at skaffe en karl fra lægdet til landmilitsen, som altså måtte lejes og aflønnes af lægdet, som herefter skulle godkendes af sessionen, så blev det fremover godsejeren som fik lov til at udtage blandt sine karle, hvem han ville.

Heraf ses, at hovedhensigten med stavnsbåndet ikke var det militære hensyn til, at godsejerne skulle levere soldater, men at fastholde bondebefolkningen som arbejdskraft for godsejerne og som fæstere af deres bøndergårde. Herved var vejen åbnet for vilkårlighed og overgreb.

Sessionerne skulle holdes hvert år straks efter Michaelis (29. september) i hvert amt. I sessionen skulle obersten, amtmanden og krigs- og landkommisæreren deltage evt. ved deres fuldmægtige.

På sessionen skulle obersten – eller den officer, som trådte i oberstens sted – vurdere om de karle, som var mellem 18 år og 36 år, der blev fremstillet af godsejerne, var tjenesteduelige.

Så snart personen var blevet godkendt til indrulning skulle han for sessionen aflægge sin troskabsed, som havde dette indhold:

»Jeg N.N. lover og sværger, at jeg skal være, blive og tjene ærlig, trolig og vel udi Hans kongelige Majestæts Kong Christian den Sjettes Tjeneste, som en ærekær og redelig Karl og Soldat ved egner og anstaar: Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord.«

Men godsejerne var fortsat ikke tilfredse med det opnåede resultat. De klagede over, at stavnsbåndet var begrænset til en for kort tid af bøndernes liv til, at de kunne skaffe fæstere og tjenestefolk nok.

Protesterne blev hørt og regeringen udstedte den 30. juni 1741 en ny forordning og en plakat af 12. oktober 1742, hvorved godsejerne opnåede at få stavnsbåndet til at omfatte bøndernes liv fra deres 9. til 40. år. Samtidig blev det bestemt, at når en soldat efter endt tjeneste ikke ville overtage en fæstegård på det gods, han hørte til, kunne godsejeren afgive ham til tjeneste ved et hvilket regiment i en tid fra 6 til 8 år, undertiden helt op til 10 år.

I stedet for de tidligere 22 år var stavnsbåndstiden med den nye forordning udvidet til 31 år, og godsejeren kunne true de udtjente soldater til at tage mod en nok så forfalden fæstegård.

Bonden var nu fra sit 9. år næsten for livstid bundet til det gods, hvor han var født, og han havde ingen udsigt til at slippe bort fra en brutal husbond.

Hvis de unge mænd ønskede at forlade godset, skulle de have en særlig tilladelse fra godsejeren. Denne tilladelse blev kaldt »frihedspas«.

En meget almindelig form for sådanne fripas havde været, at godsejeren ved bortfæste i kontrakten forpligtede sig til at holde fæsterens drengebørn, – fødte som endnu ufødte – fri for udskrivning til landmilitsen. Som regel under fastsættelse af en pengesum for de ufødte børn, som skulle betales efterhånden, som børnene var blevet født.

Godsejerne kunne nægte at udstede passet, og når de gav fripas til en karl, tog de sig godt betalt for det. Derfor var der en del unge mænd, der stak af fra godserne. Dem, som stak af blev efterlyst på tingstedet.

I 1746 blev det også tilladt godsejeren, at en udtjent landsoldat, som altså havde overstået sin vær-

nepligt, men som ikke ville tage fæste på rimelige betingelser under iagttagelse af visse formaliteter af godsejeren, kunne tvangsudskrives til indtil 6 års tjeneste ved de hvervede regimente. Der var det forkastelige ved disse tvangsudskrivninger til de hvervede regimente, at samtidig med, at godsejeren eller hans foged udøvede en hævnhandling mod karlen og dennes familie, stak de oftest den meget betydelige pengesum, 50 rdl. eller mere i deres egen lomme, som regimentet betalte af sine hvervemidler, men som rettelig tilkom karlen og ikke godsejeren.

Det er bl.a. derfor, at kammerherre Driberg skriver i sin beretning til Danske Kancelli »*Ved de forrige landmilits indretninger blev det efterhånden til en byrde at værne for fædrelandet, siden denne ære blev behandlet som straf for landets sønner, hvilke ved mindste afvigelse fra godsejerens hensigter blev truet og straffet med at gå soldat. Den fattige bondes søn blev født til denne straf, siden den riges søn sjældent blev taget til soldat, så længe han ejede godsejerens yndest. Naturlig sukkede den fattige bondes søn over hans ublide skæbne, som bød ham, uden brøde, at blive det, hans rige nabos søn blev til straf, nemlig soldat.*«.

Men fortsat var godsejerne ikke tilfredse. Med forordningen af 13. april 1764 blev stavnsbåndets begyndelse udvidet til drengebørnenes 4. år.

I Forordningen af 14. september 1774 blev godsejernes rettigheder fastholdt.

Godsejerne udlovede ofte dusør til den, der indfangede en bortrømt karl. Mange af de unge mænd flygtede derfor til udlandet, hvor de gik i fremmed militærtjeneste eller søfart. Hvis bondekarlen blev fanget, blev han sendt hjem til godset. Straffen var fængsel på vand og brød første gang, han rømte. Hvis han igen rømte og blev fanget, var straffen strafarbejde på Bremerholm eller den nærmeste fæstning. Hvis karlen ikke blev fundet, kunne godsejeren beslaglægge hans ejendele og alt, hvad han senere arvede.

Protesterne mod den uretfærdighed, som bønderne blev udsat for, tiltog i styrke i 1780'erne.

Den 11. juni 1786 indgav Rentekammeret efter forudgående samtale mellem kronprinsen – den senere Frederik VI – og første deputerede fra Rentekammeret greve Christian Ditlev Frederik Reventlow en forestilling til kongen Christian VII (1766-1808) om bl.a. fastsættelse af grænserne for fødestavnsrettighederne – dvs. for stavnsbåndet.

Rentekammeret foreslog nedsættelse af en kommission af civile embedsmænd, nogle godsejere og nogle jurister med greve Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827) som formand og generalprokurør og deputeret i kancelliet Christian Colbjørnsen (1749-1814) som sekretær.

Straks efter nytår forelagde Colbjørnsen et indlæg der i 22 punkter behandlede stavnsbåndsspørgsmålet. På trods af betydelig modstand fra såvel godsejerne som militæret, var det disse 22 punkter, som kom til at danne grundlag for forordningen om

stavnsbåndets opløsning af 20. juni 1788, hvor især Rewentlow sammen Christian Colbjørnsen var de drivende kræfter sammen med Danske Kancelli.

Hvor findes arkivalierne?

Bevarede udskrivningsarkivalier for landmilitsen 1700-1788 kan være svære at finde, da de kan ligge spredt på mange forskellige arkivskabere. Kun Landsarkivet i Viborg har for perioden 1700-1788 foretaget en registrering og udarbejdet en samlet oversigt over disse arkivalier. De bevarede udskrivningsarkivalier kan findes hos nedenstående arkivskabere:

- Land- og krigskommissærernes arkiver.
- Amternes arkiver
- Amtstuenes arkiver
- Købstædernes arkiver vedr. borgervæbning og og søindrulleringen.
- Godsarkiverne.
- I arkiverne for krongodserne, kirke-, embeds-, skole- og hospitalsgodserne, ryttergodserne, bisperne, præsterne og kirkerne, universitet og latinskolerne samt hospitalerne.

I amts- og amtsstuearkiverne på landsarkivernes findes de bevarede lægdsruller for lægder, hvor størsteparten af jorden var strøgods, eller hvor kongen var den største lodsejer.

I de private godsarkiver samt kirke-, embeds-, skole- og hospitalsgodsarkiver findes lægdsrullerne for de lægder, hvor en proprietær var den største lodsejer.

De fleste frihedspas er gået tabt, men man kan være heldig at finde dem i privateje, som dokumenter i retssager eller som afskrift i ting- og justitsprotokoller i Retsbetjentens arkiver. Hvis passets ægtthed blev draget i tvivl, kunne det indsendes til bedømmelse i Danske Kancelli, i hvis arkiv, der derfor findes enkelte frihedspas. Bevarede oplysninger om betalingen for fripassene findes i godsregnskaberne i godsarkiverne på landsarkiverne.

Efterlysningerne kan findes i retsbetjentarkiverne i Tings- og Justitsprotokollerne samt i amtsarkiverne.

Om de nationale regimente kan der bl.a. findes oplysninger i:

- Rentekammerets arkiver.
- I stiftamternes, amtens arkiver og amtsstuenes arkiver.
- Christian Ahlefeldt-Laurvigs arkiv.

Om underofficererne i:

- Forsvarets seddelkartoteker over underofficerer, se side 74ff.

Om officererne i:

- i Hirschs 12 håndskrevne bind om »*Danske og Norske Officerer*«

Om artilleriofficerer i 1764-1889 er der udgivet et 4-binds-værk med biografier.

- Forsvarets Arkiver på Rigsarkivet (se side 71ff).

Udskrivningsdistrikter fra 1788

Fra 1789-1793 blev landet inddelt i 1.656 lægder, der som tommelfingerregel var nogenlunde identiske med sognene, som nummereredes fortløbende inden for de enkelte amter.

Med lægderne som udgangspunkt opbyggedes en civil administration, delt i fire trin:

- 1) En lægdsmand for hvert lægd-så vidt muligt var lægdsmanden vedkommende sogns sognefoged,
- 2) en lægdsforstander for et eller flere lægder - på godsområderne pågældende godsejer (indtil 1850), ellers amtsforvalteren eller herredsfogeden/birke-dommeren,
- 3) en krigskommissær for lægderne i flere amter (fra 1802: Land- og søkrigskommissærer), og
- 4) for hele Kongeriget - fra 1794 en generalkrigskommissær, som sorterede under Danske kancelli for så vidt angik udskrivning til hæren og - siden begyndelsen af det 19. årh. - under Admiralitets- og kommissariatskollegiet for så vidt angik udskrivning til flåden.

I 1843 blev købstæderne særlige lægder. Indtil 1843 havde de værnepligtige i købstæderne (bønder, som var rejst til byen, og disses sønner) stået i rulle i det nærmeste landlægd, f.eks. for Københavns vedkommende i Hvidovre lægd/sogn indtil 1833. København fik først sit eget lægdsvæsen 1845.

Lægdsforstander i købstæderne var byfogeden.

Land- og søkrigskommissærerne (fra 1802) afløstes 1851 af 8 udskrivningschefer, samtidig med at landet inddeltes i 8 udskrivningsdistrikter.

I 1869 ændredes udskrivningsdistrikterne til 6 udskrivningskredse, men i praksis, dvs. hvad angår lægdsinddelingen i rulleføringen, skete det med tilbagevirkende kraft fra begyndelsen af 1860'erne. Den øverste ledelse af udskrivningsvæsenet under generalkrigskommissæren overgik 1851 til Justitsministeriet og derfra 1914 til Indenrigsministeriet.

Søindrulleringens udskrivningsdistrikter

I 1680 fulgte den første inddeling af Danmark, Norge og Hertugdømmerne i indrulleringsdistrikter. En ordning, der først fik sin endelige form i 1704, da Danmark, Norge samt Hertugdømmerne inddeltes i hver 5 søindrulleringsdistrikter, som med enkelte småændringer, blev opretholdt til 1848. Distrikterne i Danmark var: Sjælland incl. København, Møn-Lolland-Falster-Langelands (Langeland overgik senere til Fyn), Fyn og Langeland, Øster Jyllands, Vester Jylland-Slesvigs, hvorfra Slesvig dog senere udskiltes som et selvstændigt 7. søindrulleringsdistrikt.

Den egentlige rulleføring foregik hos lægdsmand og lægdsforstander, hvorimod krigskommissær/udskrivningschef og generalkrigskommissær/ministerium var reviderende og kontrollerende organer.

Udskrivningsdistrikter 1788-1793

I det første par år skete opdelingen fordelt på grundlag af de gamle amter opdelt i 4 udskrivningsdistrikter (Sjælland m.v., Fyn m.v., Århus og Ribe stifter). Fra 1794 i 6 distrikter:

1. Sjællandske distrikt

Københavns, Frederiksborg og Holbæk amter.

2. Sjællandske distrikt

Sorø, Præstø og Maribo amter.

Fyns distrikt

Odense og Svendborg amter.

1. Jyske distrikt

Århus', Vejles og Ribes amter. Senere også Skanderborg amt.

2. Jyske distrikt

Randers, Ringkøbing og Thisted amter.

3. Jyske distrikt

Viborg, Hjørring og Ålborg amter.

Rytter, 1772

Købstæderne var oprindeligt udenfor lægdsinddelingen. Købstæder blev fra 1843 oprettet som særlige lægd. Indtil da havde værnepligtige fra landet som flyttede til købstæderne stået i rullen for det nærmeste landlægd. For Københavns vedkommende i lægdet for Hvidovre.

1. Sjællandske distrikt

Københavns amt, Frederiksborg amt og Holbæk amt.

2. Sjællandske distrikt

Roskilde amt, Sorø amt, Præstø amt og Maribo amt.

1. Jyske distrikt

Ribe amt og Vejle amt.

2. Jyske distrikt

Århus amt, Randers amt, Thisted amt og Ringkøbing amt.

3. Jyske distrikt

Hjørring amt, Ålborg amt og Viborg amt.

Fyns distrikt

Odense amt og Svendborg amt

Udskrivningsdistrikter 1851-1864

I 1851 blev antallet af udskrivningskredse ændret til 8. udskrivningsdistrikter samtidig forsvandt titlen som land- og søkrigskommissær. Hver udskrivningsdistrikt havde i stedet en udskrivningschef:

1. Udskrivningsdistrikt

Staden København.

2. Udskrivningsdistrikt

Københavns. Frederiksborg og Holbæk amter.

3. Udskrivningsdistrikt

Sorø, Præstø og Maribo amter.

4. Udskrivningsdistrikt

Odense og Svendborg amter.

5. Udskrivningsdistrikt

Ålborg og Hjørring amter.

6. Udskrivningsdistrikt

Viborg, Thisted og Ringkøbing amter.

7. Udskrivningsdistrikt

Randers, Skanderborg og Århus amter.

8. Udskrivningsdistrikt

Vejle og Ribe amter.

Bornholm

Bornholm var indtil 1867 fritaget for udskrivning til hæren; men ikke til søvænet, hvorefter bornholm indordnedes i det almindelige værn, dog således, at bornholmerne kun havde to års værnepligt, hvorefter de værnepligtige indtrådte i øens særlige bornholmske væbning med pligt til at deltage. I 1869 fik Bornholm sin eget 6. udskrivningskreds.

Udskrivningskredse 1869 - 1914

Ved værnepligtsloven af 6. marts 1869 blev landet igen inddelt i seks udskrivningskredse, som var fælles for hæren og søvænet:

1. Udskrivningsdistrikt

Staden København, Københavns og Frederiksborg amter.

2. Udskrivningsdistrikt

Holbæk, Sorø, Præstø og Maribo amter.

3. Udskrivningsdistrikt

Odense og Svendborg amter samt Vejle amt med undtagelse af Bjerge, Hatting, Nørvang herreder og købstaden Vejle.

4. Udskrivningsdistrikt

Århus, Ribe og Randers amter samt resten af Vejle amt.

5. Udskrivningsdistrikt

Viborg, Ringkøbing, Thisted, Ålborg og Hjørring amter.

6. Udskrivningsdistrikt

Bornholms amt.

7. Udskrivningskreds

Efter 1920 blev den genforenede del af Sønderjylland 7. udskrivningskreds. 7. udskrivningskreds omfattede fra begyndelsen de sønderjyske distrikter. Den 19. oktober 1921 blev kredsen udvidet med Ribe amt samt Kolding med omliggende landdistrikt.

I hver udskrivningskreds var der en kgl. udnævnt udskrivningschef. På Bornholm var det øens kommandant.

Hver udskrivningskreds var opdelt i lægdsforstanderskaber, bestående af herreder og købstæder, med hver sin lægdsforstander, som efter 1850 altid var retsbetjenten (dvs. byfogeden, herredsfogeden eller birkedommeren). På Bornholm og i København var udskrivningschefen tillige lægdsforstander.

Husar, kyrasser, Landsener 1830.

Værnepligtige soldater fra 1788

Med forordning af 20. juni 1788 bortfaldt stavnsbåndet for personer under 14 år og over 36 år samt dem, der havde udtjent deres værnepligt eller var erklæret utjenstdygtige.

De, der var under 14 år, skulle kun de følgende 3 måneder være bundne til godserne og kunne herefter tage ophold, hvor de ville indenfor et vist område (et eller par amter); men de skulle melde til- og afgang.

For de øvrige skulle stavnsbåndet bortfalde efterhånden, men senest den 1. januar 1800. Efter 1800 kunne også de frit flytte inden for det amt, de boede i. Ville de flytte til et andet amt, skulle de i perioden 1788-1860 have amtpas udstedt af amtmanden.

Fremover var værnepligten en »almindelig og personlig pligt mod Konge og Fædreland« – men fortsat kun for mænd af bondestanden og de udskrevne fra sølimitdistrikterne. For sidstnævnte gjaldt fortsat dem i forordningen af 1. februar 1770 hjemlede privilegier, som gav dem ret til at sejle med danske skibe samt at opholde sig i sølimitdistrikterne, når de ikke var ude at sejle uden at været bundet af en godsejer.

Om værnepligten blev det anført:

»Til at hævde og beskytte Staten mod udvortes og indvortes Fiender og at understøtte Regjeringen i dens Bestræbelser for dens Sikkerhed og Vel udføres en bevæbnet Magt, der kaldes Krigsmagten. I forrige Tider have for en stor Deel Fremmede været hvervede til denne Hensigt; men med Grund er det antaget, at Landets Børn selv bør forsvare deres Land og haandhæve dets Rettigheder.

Denne Forpligtelse hviler fortrinligviis paa Bondestanden, som den, der på Grund af en haardfør Opdragelse og fordi den fra Barndommen af er vant til legemligt Arbejde i frie Luft, i Almindelighed maa antages at være den sundeste og stærkeste, saaledes som den er den talrigeste Klasse blandt Statsborgerne, hvilket gjør den fortrinlig skikket til fremfor andre Statsborgere at føre Vaaben til Statens Forsvar. Krigstjenesten, saavel til Lands som Wands, er derfor som en personlig Pligt paalagt Mandskabet af Bondestanden; og indskrives dette desaarsag fra Fødselen af i en saakaldet Reserve- eller Lægdsrulle, det er: en Fortegnelse over alt det Mandskab i et vist Distrikt, som til Krigstjeneste nu eller i Tiden er forpligtet.«

Godsejerne blev fritaget for forpligtelsen til at udtage soldater. Udtagelsen til soldat skulle fremtidig ske på grundlag af folketallet, ikke efter hartkorn; fortrinsvis ved udskrivning blandt de yngste, dvs. de tyveårige. Dette skulle ske ved lodkastning, hvis ikke alle i en aldersklasse blev udtaget.

Indførelse i lægdsrullen skulle ske allerede fra fødslen, og lægds mændene skulle til enhver tid holde rullen ajour for deres lægds vedkommende. Godsjerne for deres område.

Tjenestetiden i landmilitisen (hæren), skulle efterhånden nedsættes til 8 år og kunne ikke afkortes ved fæste af gården efter faderens dødsfald.

Efter konfirmationen skulle det unge mandskab af sessionen tages i ed på, at de ikke uden tilladelse ville forlade distriktet.

Ved sessionen skulle hele det voksne mandskab men navnlig dem under 24 år være til stede.

Den soldat, som blev udtaget som landsoldat, skulle have 5 rdl. årlig.

Også landrekutterne, som blev betragtet og udskrevet som hvervede soldater, skulle udtages i forhold til folkemængden og blandt de mest tjenstdygtige værnepligtige. Regimenterne måtte ikke længe hverve soldater blandt landbefolkningen.

Den mest tabende part var godsejerne, som fik begrænset deres magt og deres indtjening, da salg af fripas for soldaterudskrivning, udstedelse af frisedler til bortrejse for et vist tidsrum, salg af frihed for fødestavn og retten til at iværksætte tvangsforanstaltninger mod karle og modvillige fæstere blev ophævet.

Fodfolk og ryttere, 1800

Efter stavnsbåndets opløsning kunne også de rømte vende hjem til Danmark uden at blive straffet.

Ved stavnsbåndets ophævelse overtog staten både udskrivningen og registreringen samt kontrollen med de værnepligtige.

Landet blev nu inddelt i 1.656 lægder, der for det meste svarede til et sogn. Store sogne kunne dog godt være delt op i flere lægder.

Ekstrasessionerne i 1789-1792

Det ny værnepligtssystem skulle gennemføres ved ekstrasessioner. Mere end 200.000 værnepligtige blev indført i rulleme.

Generalkommissær Wildenradt, som var medlem af Generalitetet, og som tidligere havde været officer og senere udskrivningschef i Slesvig og herudover havde varetaget betydningsfulde civile hverv, skulle sammen med sekretær Colbjørnsen fra Rentekammeret drage ud i landet for på kommissionens vegne at deltage i de ekstrasessioner, som skulle holdes i alle lægder.

De opgaver, som de skulle udføre, var deltagelse i den årlige udskrivning af rekrutter og afskedigelse af udtjente værnepligtige, udtagelse af nye lægds-mænd og instruktion af disse i overensstemmelse med forordningen. Endvidere en fuldstændig omorganisering af lægdsvesenet og udskrivningsområderne samt opdeling af regimentsdistrikterne efter folketallet.

Som grundlag for alt dette, skulle der – af de hidtidige lægds-mænd – udarbejdes nye lægdsruller for de mange tusinder af de gamle lægder samt sognelister af sognefogederne. Sognepræsterne skulle nøje gennemgå og attestere ved fremsendelse af fødselslisterne og senere konfirmationslister, at sognelisterne

Livjæger, landeværn, borgerofficer og garder, 1807

var i overensstemmelse med kirkebøgerne. Endelig skulle samtlige godsejere indgive lister over deres mandskab under 36 år uden nogen undtagelse.

Alt dette materiale skulle indsendes til Danske Kancelli, der herefter skulle sende til hver af de 4 udskrivningschefer deres andel til udarbejdelse af hovedlister til brug for den nedsatte store kommission. Udskrivningscheferne skulle foretage en kritisk gennemgang af materialet. Det var et uhyre stort arbejde, der her blev gennemført. Danske Kancelli skyndte på udskrivningscheferne for at få arbejdet færdigt og søgte samtidig – efter bedste evne – at besvare de mangfoldige og ofte vanskelige spørgsmål, som arbejdet gav anledning til.

Et bevis på de store papirmængder får man af, at da kommissionen i 1792 forlagde sit arbejdsfelt til nordjylland, så skulle der bruges 18 køretøjer, hvoraf 2 var til befordring af personer. De 16 var til arkivet. Men inden ekstrakommissionen, generalkommissionen, kunne begynde arbejdet udbrød der krig mellem Sverige og Rusland.

Danmark-Norge var i forbund med Rusland og den dansk-norske hær blev krigsberedt ved indkaldelse af frifolkene og det hjemsendte mandskab og ved udskrivning af tusinder af kuske og heste fra land og by samt af heste til rytteriet.

Endvidere opstilledes der nogle nye formationer af lette tropper samt et pionerkorps.

Størstedelen af hæren i Danmark samledes til direkte forsvar af Sjælland, mindre korps i Holsten og Nordjylland. Det sidste bestemt til overførelse til Norge, hvorfra et angreb med den norske hær skulle føres ind i Sverige under ledelse af kronprinsen og prins Carl af Hessen.

I alle garnisonerne efterlod regimenterne en depotbataljon, der skulle uddanne reservemandskab.

Krigstilstanden endte hurtigt for Danmark-Norges vedkommende efter en kortvarig indrykning på svensk grund, og den dansk-norske hær sattes igen på freds fod i efteråret 1788.

Da generalkrigskommissær Wildenradt var udsat til chef for feltkommissariatet kunne han ikke deltage i ekstrasessionerne. I stedet blev der udpeget to regeringskommissærer som skulle forestå arbejdet.

Det var først påtænkt, at direktør i Danske Kancelli, geheimeråd Brandt og sekretær Colbjørnsen skulle danne en ekstrakommission, som skulle drage rundt i landet. Men på grund af det store arbejde blev det ændret til, at generalkrigskommissær Wildenradt og sekretær Colbjørnsen skulle forestå arbejdet.

Senere måtte Colbjørnsen trække sig ud af arbejdet, fordi arbejdet i danske kancelli lagde beslag på ham og på grund af helbredsproblemer. Så det blev Wildenradt der sammen med Colbjørnsens efterfølger Driberg, som måtte fortsætte det store arbejde.

I 1789 blev der udfærdiget en instruks for de to regeringskommissærer, ligesom der blev udstedt forholdsordrer til amterne og udskrivningscheferne om,

hvorledes de skulle forholde sig med hensyn til de ekstrassessioner, som skulle afholdes over hele landet.

Hovedpunkter i instruksen var, at ekstrassessionen nøje og på stedet skulle kontrollere mandskabet efter de forskellige indkomne ruller og lister og nøje undersøge, om nogen godsejer i de nærmest forudgående årtier ved misbrug af tilladelsen til at udstede fripas havde formindsket godset for tjenstdygtigt mandskab. Endvidere skulle ekstrakommissionen af-dække proprietærernes (godsejernes) formodede misbrug af deres stilling, samt oplyse bønderne om de goder, som forordningen om stavnsbåndets løsning bragte dem, og de forpligtelser, der vedblivende påhvilede dem.

De almindelige sessioner skulle tage del i kommissærernes arbejde ude i distrikterne; men selv om disse sessioner bestod af det pågældende regiments kommandør (ofte en general), amtmanden eller stiftamtmanden samt udskrivningschefen, var det bestemt i instruksens, at i tilfælde af meningsforskellighed mellem de fem herrer, skulle de to regeringskommissærers skøn og kendelser være de alene gældende.

Ekstrasessionerne gennemførelse tog over 2 år. Man startede den 3. august 1789 i Koldinghus amt.

Handlingen begyndte hvert sted med højtidelig oplæsning af instruksens for de forsamlede.

Derefter foretoges en gennemgang af de væsentligste punkter i forordningen og navnlig de mange bestemmelser om lægdsmandenes pligter. De nye lægds mænd blev udvalgt, og de nye lægdsområder blev fastsat. Til lægds mænd valgtes næsten udelukkende sognefogeder.

Lægderne kom som regel til at omfatte hele sogne. Kun enkelte sogne blev delt i to lægder. I alt 1.656 lægder der fik deres faste nummer inden for hvert amt.

Gennemførelsen var i høj grad afhængig af de grundlister, som var blevet udarbejdet.

Det var vanskeligt at skaffe lægds mænd, der havde tilstrækkelige færdigheder i skrivning og læsning til føring af lægdsrullens lister; men kommissærerne havde ikke noget at udsætte på lægds mændene pålidelighed og tjenesteiver.

Derimod klagede kommissærerne over præsternes upålidelighed og mangel på god vilje til at udføre deres del af arbejdet og udtalte til Danske Kancelli, at det ville blive nødvendigt at statuere et eksempel ved at drage visse præster til ansvar. Især var man utilfreds med præsternes letsindige omgang med at udstede sygeattester til de karle, der udeblev fra mønstringerne. Dette problem blev delvist afhjulpet, da de to kommissærer havde fået udformet en anordning om, at samtlige udeblivere skulle møde til en 4 ugers øvelse om efteråret.

Et indtryk af omfanget af generalkommissærernes arbejde får man, når man ser på de mange mennesker, der skulle møde til ekstrassessionerne.

Det var samtlige mænd i reserverullerne, som var i alderen mellem 18 og 36 år. Lægds mændene fra de gamle lægder. Lægds mændene fra de nye lægder, sognefogederne. Samtlige små og store godsejere eller deres fogeder. Alle selvejere. og mange forældre eller vægter, der deltog på de unges vegne.

I de 24 dage, som sessionen for Odense og Rugårds amter varede i Odense, kom over 10.000 mennesker ind fra landet for at deltage i handlingen.

Til hjælp med arbejdet medbragte kommissærerne nogle underofficerer til skriveriet, andre til at betjene måleapparatet samt en lille trop soldater til at holde ro og orden og om nødvendigt at afhente genstridige karle, der ikke godvillig ville møde til behandlingen på sessionen.

Som regel kunne der nås to til fire sogne pr. dag. Da antallet af mandskab i reserverullen i den mødepligtige alder kunne variere fra en snes stykker op til et par hundrede eller mere, og antallet af de andre mødende kunne være lige så stort, var trængslen stor og arbejdsforholdene vanskelige i de to-tre rum, der kunne skaffes til sessionsbehandlingen.

Samtidig med, at sessionen ved brug af rullerne holdt mandtal over de fremmødte karle og én for én synede dem, for at få et nogenlunde nøjagtigt skøn over det antal af fuldt eller delvis tjenstdygtige eller helt udygtige, så påhørte sessionen og de to kommissionsmedlemmer også de mangfoldige erklæringer, oplysninger, klager og besværinger fra unge og gamle. Vurderede erklæringer fra stridende parter, undersøgte attester, fæstebreve og frihedspas, som blev dem forelagt og træf ofte på stedet beslutninger af største betydning for den enkelte.

I ganske særligt vanskelige tilfælde blev sagen henvist til afgørelse ved »Lands Lov og Ret« – dvs. ved domstolene eller blev videresendt til afgørelse hos Danske Kancelli. Folk blev også i visse sager rådet til at ansøge kongen om særlig gunstbevisning.

Alt imens dette skete, blev de yngste karle nærmere undersøgt af feltskæreren i de tilfælde, hvor karlen angav at have en skade eller svaghed, målt og bedømt med hensyn til tjenstdygtighed til de forskellige våben og værnepligtsskasser.

Af de 20-årige udtoges fortrinsvis alle, hvad der var tjenstdygtige. Hvis dette ikke gav det antal, som ifølge overslaget skulle ydes af det pågældende lægd, udtog man de 21-årige og sådan fortsatte man op gennem aldersgrupperne, indtil man havde fundet det nødvendige antal.

Hvis ikke en hel årgang blev udtaget fordi, der var for mange tjenstdygtige i årgangen, så fandt der lodtrækning sted.

Tidligere havde man anvendt lodtrækning ved at spille terninger, hvor det var antallet af øjne som angav om karlen skulle udtages eller ej. Men nu skete det på den måde, at der i en pose lagdes et antal trækapsler svarende til antallet af tjenstdygtige i årgangen. I nogle kapsler, svarende til det antal, der skulle udskrives fra lægdet, var der så indlagt en

seddel med ordet »soldat«, medens de andre var tomme. Det var i forvejen udregnet, efter hvilket forhold der hvert år skulle udtages landrekruiter henholdsvis landsoldater eller reservesoldater på hvert sted. Næmlig af landrekruiter 1 pr. 59 af reservemandskabet og 1 landsoldat pr. 32 af reservemandskabet.

Grundlaget for kommissionens resolutioner var først og fremmest selve stavnsbåndsforordningen og de yderligere instrukser og bestemmelser, som knyttede sig til forordningen, hvor især Reskript af 28. august 1789 var vigtigt.

I reskriptet blev det bl.a. fastslået, at det ved fremlæggelse af fæstekontrakter ikke var afgørende hvilken dato, der stod på kontrakter, men det tidspunkt, fra hvilket fæsterne ifølge præsteattest eller erklæring under ed havde holdt »dug og disk« på ejendommen.

Hvis et fripas for udskrivning som soldat fra en godsejer var udstedt til personer, der den 20. juni 1788 ikke havde opnået den laveste udskrivningsalder, 18 år, skulle passet erklæres ugyldigt. Navnlig i Jylland og allermost i den nordlige del af Jylland, havde mange forældre købt sådanne fripas af godsejere. Nu var disse fripas ugyldige.

Hvor kommissionen erfarede, at godsejere imod forordningen havde afgivet karle mod deres vilje til regimenterne som »geworbne«, skulle de straks kræves tilbage fra regimentet og alene tjene som landsoldat for den resterende tid.

Hver gang der på sessionen fremstod en karl som erklærede, at han var blevet »solgt« af sin husbond, dekreterede sessionen ufravigelig, at en sådan behandling var ulovlig, beordrede soldaten fri fra den geworbne tjeneste og erstatning ydet ham af godsejeren. Først når karlen selv overfor kommissionen erklærede sig fuld tilfreds og gav sit samtykke hertil, bortfaldt sagen mod godsejeren. Kunne der ikke opnås enighed med godsejeren, blev sagen fremsendt til Danske Kancellis afgørelse.

Kun i ganske enkelte tilfælde kunne der konstateres ulovligheder ved udstedelse af fripas, efter at forordningen af 20. juni 1788 var blevet offentliggjort.

Overalt i landet var der sket større eller mindre overtrædelser af den givne bestemmelse om, at den højeste betaling, nogen godsejer måtte tage for fripas fra stavnsbåndet og fra soldatertjeneste, var 50 rdl. Hvor der blev konstateret overtrædelse pålagde kommissionen godsejeren at betale tilbage, hvad de havde taget for meget. Det var ofte sket det, at strølægdsbønder, navnlig selvejere, fra godsejere havde overtaget fattige indsidderes og landsbyhåndværkeres drenge for at disse, når tiden var inde, kunne stille som soldat i lægdet i stedet for deres egne sønner.

Kommissionen annullerede regelmæssigt disse aftaler, uden at tilkende bønderne og gårdmændene nogen erstatning.

Kommissionen var ikke kun hård men retfærdig over for godsejere og bønderne. Hvis karlene ikke gav møde for ekstrasesionen, blev de idømt 14 dage på vand og brød, aldrig bødestrafte. Senere gik ekstrasesionen over til at udtage udeblivere forlods til landsoldat »som den, der har frivilligt meldt sig«, og skete det en anden gang, lød kendelsen på øjeblikkelig opsøgning, anholdelse og aflevering som national rekrut til 4-8 års tjeneste ved garnisonen.

Det skete jævnlige, at simulanter foregav en eller anden svaghed af en art som vanskelig kunne påvises, navnlig tunghørighed, men hvis han svarede på syv spørgsmål, som blev stillet med »løselig røst«, så blev han udskrevet eller blev udtaget som trainusk.

Hvis den pågældende simulerede eller fortalte om en skade, som ikke fandtes, så blev han ikke alene forlods udskrevet, men han kunne også risikere at blive idømt en bøde eller ikendt 8 dage på vand og brød.

Navnlig på Sjælland mødte mange karle frem med hakkelseskæring på venstre pegefingert. At bevise, at dette var sket med fortsæt, var umuligt; man udskrev dem så i stedet som artillerikuske, hvoraf kun en ringe del i fredstid blev indkaldt.

Mange steder på Sjælland mødte karle frem med afskrifter af de snart halvandet århundrede gamle frihedsbreve, der efter Københavns belejring (1658-1660) var udstedt til bønderne, som havde deltaget i forsvaret i København mod svenskerne, og som til løn, for sig og deres efterkommere, skulle være fri for *vornedskab*. Men det fritog dem ikke for værnepligt, erklærede kommissionen.

Derimod turde man ikke træffe afgørelse angående 3 unge mænd, der nedstammede fra »Laurids Ibsens sønne-datter-datter, Barbra Olesdatter«, som i 1650 havde fået frihedsbrev af Frederik III personlig.

En ung karl, som var indskrevet i rullen som reservelandsoldat, havde udvist ulydighed mod sin fader og trods over for godsejeren, der ifølge forordningen af 20 juni til enhver tid skulle vide, hvor det på godset hjemmehørende unge mandskab befandt sig. Karlen havde uden melding og uden tilladelse forladt sin hjemegn, og da han var blevet beordret hjem, havde han trodsigt sagt, at han rejste igen, så snart det passede ham. Da dette blev indberettet til kancelliet, beordrede dette, at karlen straks skulle udskrives til national rekrut til fulde 8 års tjeneste. Regimentet fik påbud om, at karlen i de 8 år skulle holdes til uafbrudt tjeneste, og at der ikke måtte bevilges ham at blive *frimand*.

I overenstemmelse med § 33 i Stavnsbåndsforordningen udbad de fleste større godsejere sig, når udskrivningen i amtet var endt, og kommissionen havde fået et sikkert skøn over mængden af ungt mandskab, et antal karle fri for udskrivning til deres personlige tjeneste som kuske, tjenere, ladefogeder, gartnere osv. Kommissionen ses dog ikke i første omgang at have efterkommet disse anmodninger, men uskødte afgørelsen til et senere tidspunkt.

Om rømninger fra lægderne 1791-1800

Efter forordningen om stavnsbåndets opløsning, havde lægdsmanden og godsejernes m.fl. pligt til at melde til amtmanden, hvis en dreng eller en karl forsvandt fra lægdet/amtet.

Disse indberetninger kan bl.a. findes i amtmandens/stiftamtmandens arkiver.

Som eksempler herpå skal nævnes en række indberetninger til Skanderborg og Aakier amter i 1872

Fra N Sehested, Viborg

Efterlyser Peder Jensen Kragdsahl af Schaumgård. Reservemandskab, der er undvejet fra sin tjeneste hos Christian Jensen i Lerborg [Lerbjerg] under Grevskabet Frijsborg. Han er født i Brandstrup, Vindum Sogn, Hald Amt, 63 - 64 tommer, har en lille skade på det ene Øje. Var iklædt en hvid Vadmels Trøje, gule Skindbukser, rund Hat og Støvler. Bedes ved mulig fremkost, anholdt. 7 April 1792.

Efterlyser den under Vindumgårds Gods i Halds Amt, fra Lægdet no 15 løbe no 109, Reserve Niels Hansen, der er født i Fårup, men er undvejet fra sin tjeneste hos Jacob Nielsen i Vistrup, Vinkel Sogn. Klædedragten kendes ikke, men beskrives som 23 år og 62 1/2 tomme. Bedes efterlyst overalt, og om muligt arresteret. 31 December 1792.

Efterlyser Morten Jensen Rud af Lynderupgårds Gods, der har forladt sin tjeneste hos Niels Mortensen i Skals. Han er født i Rind, 18 år gammel, middelmådig af vækst, klein af Lemmer, smalle Ben, langt hvidt Hår og lyse Øjenbryn. Stuber noget fremad i gangen. Var iklædt en blå rød og hvid sribet Trøje, Brystdug med hvide Benknapper, hvide Vadmels Bukser og et par Skind do, 2 Vadmels Kofter med Messing Knapper. Bedes efterlyst overalt, og om muligt pågrebet. 30 April 1792.

Fra Sehesteds Fuldmægtig, Viborg. Henviser til modtagne anmeldelse, hvorefter Laurs Christensen Farsø, der ved Extra Sessionen er indrouleret med bemelte navn under Mariager Amt, under løbe no 50 hos Lægdsmand Knud Sørensen i Gislum, men altså indskrevet i Lerkenfeldts Rulle under no 40, fra hvilken Gård han er undvejet. Beskrives som 63 - 64 tommer høj, 20 år, med blakket Hår, Fregnet, tykke Mundlæber. Er født enten i Farsø eller Morum. Var iklædt hvide Vadmels klæder. Bedes efterlyst og om muligt pågrebet. 11 April 1792.

Fra P R Gersdorff, Vosnæsgård:

Henviser til en anmeldelse, hvoraf fremgår, at en til Lægdet no 2 i Kalø Amt, Peiter Sørensen, der for ca 2 år siden, ankom til sine forældre, nu den 6 er undvejet fra sin tjeneste hos Lægdsmanden i Mørke. Han var næsten 21 år, liden af Vækst, før af lemmer, skarp Ansigt, sort Hår og brune Øjne. Var iklædt en blå Trøje og Bukser, hvide Strømper, Sko og en rød Hue. Bedes efterlyst og om muligt pågrebet. 20 Februar 1792.

Henviser til anmeldelse af 1 d.m. fra Forvalter Jesperen på Grevskabet Scheel, hvori Lægdsmanden i Karleby Sogns efterlyser Gårdmand Jens Kanniches Søn, Søren Jensen, der beskrives som 18 år 58 tommer høj, klein af Lemmer, sort bruset Hår, idet denne Natten mellem den 28 og 29 April er bortrømt, uden at efterlade sig spor af sine Klæder. Bedes efterlyst og om muligt pågrebet. 3 Maj 1792.

Fra Gersdorffs Fuldmægtig, Vosnæsgård. Efter modtagne anmeldelse skal følgende, uden tilladelse, være bortgået fra Lægdet no 9 i Todbjerg, og nu opholder sig på følgende steder i Skanderborg Amt: [første navn formentlig Faderen]

Mads Pedersen. No 117 Niels Madsen Bendstrup, 26 år i Sjelle Sogn.

Jørgen Kolbek. No 116 Jørgen Jørgensen Bendstrup 24 år i Lyngå. Vedkommende må tilholdes, enten straks at indfinde sig i det Lægde de tilhører, eller skaffe sig forordningsmæssig tilladelse, til at opholde sig uden for Amtet. 19 Juli 1792.

Fra Th v Lewetzau, Ålborg Slot. Henviser til anmeldelse fra Herredsfoged Vadsted i Kliim, hvoraf fremgår, at Lægdsmanden Niels Pedersen i Vester Thorup, har angivet, at Landsoldaten i Strø Lægdet no 44, Thomas Christensen Thorup, er bortrømt Natten til den 30 April og medtaget alle sine Klæder. Beskrives som høj og klein, brunt Hår og Koparret, lidt rødagtigt og velskabt af Lemmer, taler langsomt og lidet, men dristig. Han tjente Skudejeren Jens Sand ved Thorup Strand. Bedes efterlyst overalt, og om muligt pågrebet. 7 Maj 1792.

Fra Stiftamtmand Lewetzaus Fuldmægtig, Ålborg Slot. Efterlyser følgende undvegne personer:

- 1) Af Åstrup og Overklits Godser Christen Pedersen Hundelev, født i Jelstrup Sogn, ca 28 år gammel, der er bortrømt fra sin tjeneste hos Niels Mølbech i Hundelev.
- 2) Af Høstemark Gods, Skomager Lars Mogensen, som skal have den Veneriske Syge. 29 år, omtrent 64 tommer høj, bred af Skuldre og stærk af Ben, sortbrun Hår og rundagtig Ansigt.
- 3) Af Birkelse Gods Peder Jensen Alstrup, 37 år gammel.

4) Af Sejlstrup Gods:

- a) Jens Laursen 25 år, 62 tommer høj, sort slet Hår, brune Øjenbryn og Øjne, noget mørkladen af Ansigt, men glat og ser godt ud, taler rent, er ellers undersætsig af Krop og temmelig før af Lemmer og Ben.

Af samme Gods

- b) Jacob Christensen Wellingshøi, 23 år 64 tommer høj, ligeledes sort slet Hår, sorte Øjenbryn og brune Øjne, noget sortagtig og rund af Ansigt, er bredskuldret, men klein af Krop og lemmer.

5) Af Børglum Klosters Gods:

- a) Peder Laursen Wittrup, 33 år og 63 tommer høj. Er kendelig på en indslaget Næse med et stort ar tværs over samme, der går hen under højre Øje.

- b) Christen Jørgensen Vrendsted, 24 år og 56 tommer høj. Er stammende i udtalen.

Ved undvigelsen har de alle medtaget deres Klæder, hvorfor denne ikke kan angives. Skulle de antræffes bedes de pågrebet. 23 Juli 1792.

Kommissionens arbejde varede over 3 år. Heraf blev 3 måneder om vinteren hvert år anvendt til at bearbejde resultaterne af rundreisen og forberede den næste. Som resultat af arbejderne fremlagde Driberg senere et meget indgående statistisk værk, der kan være af stor interesse for den som beskæftiger sig med befolknings- og værnepligtsforhold.

Blandt de mange tal kan oplyses, at antallet af de i reservelisterne opførte mandspersoner i alderen indtil 36 år var 204.203 foruden dem, der havde fæstet gårde.

I runde tal fordelte mændene sig med 73.000 på Sjælland, Lolland og Falster, 30.000 på Fyn og 100.000 i Jylland.

Selv om man ved udskrivningen til landsoldat gik ned til en højde af 61 tommer blev antallet af »*undermålere*« (dem under 61 tommer) opgjort til over 15.000. En del af disse blev udskrevet som trankuske.

Antallet af rømte udgjorde 2.316 personer. Næsten alle var rømt før stavnsbåndsforsløsningen. Da ekstrassessionen i 1792 var færdig med sin forretning, var der tildelt hæren 18.916 mænd, men endnu var der i disse aldersklasser omtrent 30.000 fuldt tjenstdygtige mænd tilbage som reserve.

Antallet af karle, der fra Kongeriget, navnlig fra Jylland blev afgivet til regimenterne i Hertugdømmerne, var godt 3.000.

En særlig oversigt i Dribergs og Wildenradts statistik viser, at antallet af dem, der »*søger deres næring på søen*« udgjorde 13.313 mænd, hvoraf over halvdelen befandt sig i Jylland.

Tiden var nu inde til, at man i stedet for geworbne udenlandske soldater satsede på den indenlandske hvervning, som var i fremgang samtidig med, at antallet af hvervede i hæren nedsattes.

Fodfolket, 1813

Der var i danske kancellier en større forståelse for, at det var mest gavnligt for landet, at krigsmagten først og fremmest bestod af egne undersåtter.

Ud fra dette synspunkt havde kancelliet befalede sessionerne, at i de tilfælde, hvor en udskreven landrekruit stillede en fri karl eller en udtjent soldat for sig, måtte der kun antages indfødte.

Befalingen skal ses i sammenhæng med den praksis, som fandt sted efter stavnsbåndsforordningen, hvor regimenterne agerede som mellemmand for de udskrevne landrekruiter, som ville købe sig en stedfortræder, og de geworbne soldater, hvorved regimentet kunne beholde stillingssummen. Fremover kunne den udskrevne landrekruit ikke alene mod betaling af en pengesum befri sig for indkaldelse, men skulle selv stille med sin stillingsmand for sessionen. Samtidig blev det forbudt regimenterne at optrede som mellemmand.

I en årrække blev der hvert år uddannet ca. 4.000 mænd samtidig med, at et tilsvarende antal forlod hæren. Straks i begyndelsen af det nye århundrede opstod der uro i Europa, hvor Frankrig og England kæmpede om at beherske fastlandet og havene. Denne uro påvirkede også situationen i Danmark, hvor der opstod en patriotisme som medførte, at der overalt blev der kommanderet, ekserceret og manøvreret folk med våben i hånd. Ved kysterne blev der bygget forskansninger, mens man spejdede efter angriberen.

I januar 1801 befalede først oprettelsen af et landeværn, der skulle bestå af det fra regimenterne udgåede, uddannede mandskab, hovedsaglig folk i alderen 28 - 45 år. Samtidig opmuntredes til dannelsen af borgerkorps i de købstæder, hvor dette ikke allerede fandtes. Disse forberedelser blev også udstrakt til hertugdømmerne.

Landeværnet

Efter at man i sommeren 1801 havde udstedt forordningen om »*almindelig opbydelse til Landets Forsvar i Fejdetid*« foretog man året efter det skridt at nedsætte det tidsrum, det udskrevne mandskab skulle tilhøre liniehæren, fra 8 til 6 år og samtidig ophævede man den hidtidige forskel mellem de to kategorier af udskrevne soldater: landrekruiter (de såkaldte nationale geworbne rekruiter) og landsoldater. Fremover skulle samtlige karle tjene de to første år under fanerne, men i de sidste 4 år kun deltage i de årlige våbenøvelser.

Efter de 6 år skulle det fuldt uddannede mandskab overflyttes til landeværnet, som skulle opdeles i 3 afdelinger: det »*virkelige landeværn*« med 6 år, de » *yngre reserver*« med 6 år og endelig de »*ældre reserver*« indtil de pågældende var fyldt 45 år.

Det »*virkelige landeværn*« skulle mønstres årligt og deltage i lidt øvelser. De to andre skulle ikke samles i fredstid. Et lignende landeværn skulle oprettes i hertugdømmerne samtidig med, at det blev bestemt, at der fremover ikke skulle afgives mand-

skab fra kongeriget til regimenterne i hertugdømmerne, der selv skulle afgive det dertil fornødne mandskab. Samtidig blev 2. jyske regiment forlagt fra Rendsborg til Viborg.

Man regnede med, at fra 1804 skulle landeværnet være fuldt organiseret. Det blev dette landeværn, man i efteråret 1807 søgte at rejse til modstand mod englænderne i det såkaldte »træskoslag« ved Køge.

Træskoslaget ved Køge i 1807

Under belejringen af København havde det danske landeværn på Sjælland, Møn og Lolland-Falster under generalløjtnanterne Joachim Castenschiold og Peter Oxholm på kronprinsens ordre samlet sig ved Køge, hvor styrken udgjorde en trussel mod den engelske belejringshær af København. For at få ryggen fri sendte englænderne ca. 6.000 professionelle anført af general Arthur Wellesley mod landeværnet.

Af frygt for et dansk udfald fra København, mens Wellesley var borte, bad englænderne om en time våbenhvile for af humanitære grunde at evakuere de afsindige patienter på Ladegården.

Evakueringen blev bevidst trukket ud, og danskerne forlængede våbenhvilen, uden at vide, at den var et skalkeskjul for det engelske angreb på landeværnsstyrkerne ved Køge.

Englænderne stødte på de forreste landeværnsbataljoner ved Skensved Å og kastede dem hurtigt tilbage gennem Køge by, og takket være en omgående bevægelse, lykkedes det dem at slå de danske styrker på flugt.

Under flugten smed landeværnsfolkene deres træsko for at løbe hurtigere, og det gav kampen navnet »træskoslaget«.

Englænderne havde 29 døde, 122 sårede og 21 savnede, altså et tab på beskedne 171 mænd.

Danskerne havde 15 døde, ca. 200 sårede og ca. 1150 fanger, altså i alt ca. 1365 mænd. En mindsten er rejst for de faldne i Køge.

Den danske hærchef under dette slag, generalløjtnant Castenschiold, blev – ligesom et antal højststående officerer i København – dømt for medvirken til udfaldet af krigen i 1807. For Castenschiolds vedkommende blev det dog – inden afsoning af straffen – bestemt, at han kun skulle betale sagsomkostninger.

Træskoslaget viste med al tydelighed, at et landeværn bestående af tildels ældre folk, med utidsvarende bevæbning og uden virkelig indøvelse i forvejen, ville spredes som avner for vinden, når de kom i kamp med trænede soldater.

Ophør med hvervning

På samme tid blev det besluttet at den hidtidige regimentshvervning i indlandet skulle ophøre, og at alt mandskab til linieinfanteriet skulle skaffes ved udskrivning.

Hvad regimenterne endnu havde af hvervede soldater udover underofficerer og spillemænd skulle afgives til Marineregimentet (soldatesken).

De udskrevne rekrutter skulle fremover møde ved regimenterne hvert år i to hold med 125 mand i hvert hold. Man ordnede det således, at de to års tjeneste i praksis kun blev til godt halvandet år.

Fra 1804 var hæren, enkelte afdelinger undtaget, udelukkende en national, udskreven hær.

Men endnu i 1806-1807 hvervedes der lidt udenlandsk mandskab, navnlig efter den preussiske hærs opløsning. I 1808 blev den sidste udlænding hvervet som menig soldat i den danske hær.

Musikere hvervedes derimod fortsat helt frem til hærloven af 1867. Det havde altid voldt vanskelighed at oplære danskfødte til dygtige trompetere og hoboister, skønt regimenterne til tider både havde anvendt megen tid og mange penge på opgaven. De fremmede musikfolk rangerede næsten på linie med underofficerer, men de dannede et sluttet broderskab med internationale love og vedtægter, og de stod på et forholdsvis højt kulturtrin, der nedarvedes fra far til søn.

Efter at udskrivningen af hvervede menige soldater var ophørt var det nødvendigt at gå tilbage til de 8 års tjeneste, for at der ved rekrutteringen kunne tages tilstrækkeligt hensyn til landbrugets tarv.

Det 7. og 8. år skulle mandskabet stå i reserve ved regimentet for at blive indkaldt ved risiko for krig. Dette gjaldt også for Hertugdømmerne.

Begivenhederne i august-september 1807 (englændernes bombardement af København) førte til en forøget udskrivning. Alt tjenstdygtigt reservemandskab i alderen 21 til 26 år blev udskrevet til den stående armé – dog således at gifte og jordbrugende folk i størst mulig udstrækning blev skånet. Reserverne i aldersgruppen 27 til 36 år blev udtaget på tilsvarende måde til »virkelige« landeværnsmand og indkaldt til uddannelse i 6-8 uger.

Garde, infanterist, jæger, dragon og infanteriofficer, 1854

I 1808 blev landeværnet bundet til en enhed i den stående hær, samtidig som det blev ophævet som en særlig institution.

Af landeværnets yngste årgang skulle der i Kongeriget opstilles 19 bataljoner, og 2 og 2 af disse som knyttet til et liniregiments som dets 3. og 4. annekterede bataljoner. Den overskydende bataljon blev opstillet på Langeland og forblev der. Tilsvarende skete ved de 4 regimenter i Hertugdømmerne.

Tjenestetiden i disse annekterede (tilknyttede) forstærkningsbataljoner skulle ligesom i de gamle bataljoner være 8 år.

Kystmilitsen

Kystmilitsen var oprettet i anledning af krigen 1801 og 1814 forskellige steder i landet.

Kystmilitsen, havde til opgave at overvåge kysterne i hjemstavn, melde om evt. fjendtlige flådefartøjer, samt imødegå en evt. landsætning.

Styrken bestod af hver våbendygig mand fra det 20. - 50. år, der boede ved havet og fjordene, fra strandkanten og op til to mil ind i landet, såfremt de ikke hørte til noget militært korps eller var indkaldt i kongens eller statens tjeneste.

Kystmilitsen var endnu dårligere udrustet og uddannet end landeværnet. Bevæbningen skulle skaffes af den enkelte og kunne bestå af jagtvåben, bådshager, høtyve og lignende. Uformuende kunne dog få tildelt spyd eller en piker af staten.

Uniformeringen var den enkeltes private tøj, men ønskede man – for egen regning – at anskaffe uniform. Kystmilitsen var i fredstid underlagt de respektive amtmænd, men i krigstid kommanderet af en officer, der kendte egnen. Disse amtsdistrikter var underopdelt i distriktsafdelinger med hver fire til otte forstanderier, som hver bestod af ca. 50 mand.

Uddannelsen i våbenbrug skulle ske to gange om året på søndage efter gudstjenesten.

Kystmilitsen blev formelt aktiveret samme dag (11. august) som resten af Landeværnet og dermed sat under kommando af de udpegede officerer, der ofte havde hofstjeneste som militær baggrund. Officersuniformerne var imponerende, men det må antages, at deres militære rutine var på samme lave niveau som i resten af den i øvrigt – formelt – talstærke kystmilitis. De bevarede arkivalier kan både befinde sig på landsarkiverne i retsbetjentens og amtets arkiver og på Rigsarkivet.

Hvornår blev man registreret i lægdsrullen?

- Fra 1788-1848 blev man indskrevet ved førstkommande lejlighed efter fødslen.
- Fra 1848-1869 var 15 år kriteriet for optagelse i lægdsrullen.
- Fra 1869 og fremefter, når man var 17-18 år. Ved beregning af alder anvendte man den såkaldte »lægdsrullealder«. D.v.s. den alder, som den pågældende havde, ved kalenderårets begyndelse. F.eks. blev de, som var født i året 1838, anset som 22-årige i 1861.

Hvem var værnepligtig?

Indtil 1849 var det kun bondestandens mænd, der var værnepligtige. Hvis en værnepligtig flyttede til byen, vedblev både han og hans sønner at være værnepligtige. Det var således faderens herkomst og erhverv, der var afgørende for sønnernes værnepligt.

Sønner af forældre, der boede på købstadsjord uden for købstæderne og ikke drev borgerlig næring, var værnepligtige.

Sønner født uden for ægteskabet af en ugift kvinde, der bor på landet, skulle indskrives som værnepligtig i lægdsrullen, hvis moderens fader hørte til den værnepligtige stand. Hvis hun blev gift eller var enke, var hendes mands stand og erhverv afgørende.

Hvis en ugift kvinde fødte sit uægteskabelige barn i en købstad, var barnet værnepligtig, hvis hun ni måneder før fødslen boede på landet.

Drenge, som var født på Fødselsstiftelsen i København og børn, som var overladt til stiftelsens forsorg, blev værnepligtige, hvis de blev sendt i pleje på landet, hvis de ikke inden 6 år kom tilbage til deres naturlige forældre eller forsørgere. I nogle af de tidlige ruller (ca. 1790-1820), blev disse børn i lægdsrullerne kaldt *skuffebørn* eller *kassebørn*. Bønder, som tog disse børn i pleje kunne også lade disse drenge indtræde i værnepligten som *substitut* for deres egne sønner.

Der var en del usikkerhed om, hvem der skulle betragtes som tilhørende bondestanden og hvem, som ikke skulle gøre det og dermed blive fritaget for værnepligt.

I 1820 blev det slået fast, at godsforvaltere, kontorbetjente og skovridere også var fritaget for værnepligt.

Den 8. maj 1829 blev der udstedt en ny forordning, der skulle præcisere reglerne, samtidig blev værnepligten udvidet.

Hovedreglen var fortsat, at bondestanden og dens sønner, uanset hvad de senere beskæftigede sig med, var værnepligtige.

De grupper, som iflg. forordningen var fritaget for værnepligt var:

- Adelen, gejstlige og verdslige embedsmænd og deres sønner.
- Godsforvaltere, kontorbetjente og skovridere og deres sønner, der ikke var bondefødte eller beskæftigede sig med bondenæring.
- Gartnere, der havde aflagt eksamen, og herskabs-tjenere, med mindre de var født inden for bondestanden.
- Sønner af skolelærere eller kirkesangere var fritaget for værnepligt, hvis deres fædre var blevet beskikket før Frd. af 11. juni 1802 udkom. Hvis faderen var udnævnt efter frd. udkom, så blev sønnerne kun fritaget, hvis fædrene var akademiske borgere eller havde en uddannelse fra et skolelærerseminarium. Fritagelsen gjaldt uanset om sønnerne var født før eller efter fæd-

renes ansættelse. Havde fædrene ikke en akademisk uddannelse eller uddannelse fra et lærerseminarium, var sønnerne værnepligtige.

Sønner af skolelærere og kirkesangere, som ansattes efter at frd. af 8. maj 1829 var udkommet, skulle indføres i lægdsrullen og udskrives til krigstjeneste, hvis de ikke, enten ved at blive optaget på et skolelærerseminarium eller på anden måde erhvervede ret til fritagelse.

- Møllere, kromænd og landhåndværkere og deres sønner var fritagne indtil 1829. Sønner af leje- og fæstemøllere var dog værnepligtige.
- Mejeriforpagteres sønner var fri for værnepligt, når faderen mindst ejede 200 tdr. land fri hovedgårdsjord til nytte og brug.
- Indtil 1829 var hovedgårdens daglejere og andre ansatte, der ikke var bondefødte, også fritagne for værnepligt.
- Købstadsbefolkningen og befolkningen i København, hvis de ikke var bondefødte. Hvis en bybo flyttede ud på landet, blev han ikke værnepligtig, men det gjorde de af hans sønner, der blev født på landet, hvis de ikke var fritagne på grund af deres erhverv.
- Når nogen, som ikke er af bondestanden men som ejede en gård på landet, og dér ernærede sig ved bondehåndtering før Frd. af 8. maj 1829 udkom, kunne få sine sønner men ikke fjernere afkom eller stedbørn fritaget for udskrivning, hvis han opførte et hus med 3-4 tdr. land til, og der havde bosat en familie.
- Personer uden for bondestanden, som overtog en gård på landet, som ikke var født ind i den værnepligtige stand, kunne ved ansøgning til Danske Kancelli få deres sønner fritaget for værnepligt, mod at betale et beløb til *Landmilicefondet*.
- Indtil forordningen af 8. maj 1829 udkom, var en for krigstjeneste fri mands værnepligtige sønner og plejesønner, som endnu ikke var fyldt 10 år, fritaget for krigstjeneste, hvis de sammen med faderen flyttede til købstad. Men kom de igen ud på landet og drev bondehåndtering, skulde de indføres i rullen på det sted, hvor de søgte ophold. Samme ret tilkom enker.
- En værnepligtig som havde været i slaveriet eller i tugt- eller rasphuset blev udslettet af rullen. Værnepligtige, som var dømt til tvangsarbejde i Forbedringshuset skulle, efter de havde udtjent deres straf, aftjene deres værnepligt.

Straffede personers fritagelse for værnepligt

Personer, som var idømt tugthustraf eller rasphusstraf *forud* for indkaldelsen blev betragtet som uværdige til at gøre militærtjeneste; medens dem, som var idømt forbedringshusstraf blev fundet værdige til aftjening af værnepligt. Blev tugthus- eller rasphusstraffen idømt *efter* endt indkaldelse og efter de var overført til reserven, så var ikke uværdige til at gøre tjeneste. Efter 1849 blev straffede personer ind-

skrevet i lægdsrullen, hvor de kunne udskrives til særlige arbejdskolonner (arbejdstropperne).

Bybefolkningens manglende værnepligt

Man kan undre sig over, at man ikke i den alvorlige situation, som Danmark på dette tidspunkt befandt sig i, overvejede at indkalde bybefolkningen som soldater. Spørgsmålet blev rejst i 1806. I Danske Kancelli, der navnlig var sammensat af jurister, nærede nogle af medlemmerne betænkeligheder af formelle grunde, først og fremmest af hensyn til købstadsbefolkningens privilegier. Og generalitetet ville nødig tage stilling til spørgsmålet, men nøjedes med at udtale, at købstadsbefolkningen principielt godt kunne anvendes i hæren, da det blot krævede, at vedkommende var tjenestedygtig. Af hensyn til, at en sådan udskrivning ville stille store i forbindelse med fremstilling af de store mængder fornødenheder af udrustning og beklædning m.m. til hæren, overlod Generalitetet den endelige afgørelse til kancelliet, men anbefalede, at der i givet fald toges hensyn til visse arter af håndværkere.

Tiden var således ikke moden til at indføre en almindelig værnepligt for alle mænd.

Købstæder, Frederiksberg og København

Købstæderne var oprindeligt holdt uden for lægdsinddelingen, men da mange værnepligtige flyttede til en købstad, blev købstæderne i 1843 selvstændige lægder. Indtil da blev de værnepligtige i byernes registreret i det tilgrænsende landlæg.

På Frederiksberg var ejerne og brugerne og deres sønner samt forhenværende ejeres og brugeres sønner, som var født, medens forældrene var i besiddelse af Frederiksberg Slots hovedgårdsjord og jorde (dvs. hele Frederiksberg sogn), fritaget for værnepligt helt frem til 1849. Retten til fritagelse for indrullering fremgår af § 7 i de kongelige skøder, som blev udstedt ved salget i 1765 og blev fastholdt ved kgl. resolution af 4. april og 14. november 1832.

For Københavns vedkommende blev de værnepligtige indtil 1833 registreret i Københavns amt, l. lægd, Hvidovre.

Lægdsruller og søruller

Frem til 1860 blev de værnepligtige indført enten i lægdsrullen eller i sørullen.

Fra 1861 blev alle først indført i lægdsrullen og her fra evt. overført til sørullen.

Almindelig værnepligt for alle fra 1849

I februar 1849 blev der ved Grundloven indført en almindelig værnepligt for mænd med dansk indfødsret og med fast ophold i det egentlige Danmark (ikke Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg samt Grønland, Island, Færøerne og kolonierne). Ved indførelsen af almindelig værnepligt blev der lavet en overgangsordning for den af den mandlige befolkning, som hidtil havde været fri for værnepligt.

Overgangsordningen medførte:

- at drenge født i 1822 eller tidligere ikke blev berørt af den almindelige værnepligt,
- at drenge født i perioden 1823-1825 kun var værnepligtige under den igangværende treårs-krig (1848-50),
- at drenge født i 1826 eller senere var underlagt den almindelige værnepligt.

Fritaget for værnepligt efter 1849 var kun ordinerede fastansatte skolelærere (fritaget indtil 1861) og præster (indtil 1869).

Ifølge Lov om Værnepligt af 6. marts 1869 var enhver mand, der havde dansk indfødsret undergivet dansk værnepligt, dog ikke, hvis pågældende var født på Island, Færøerne eller de danske besiddelser uden for Europa, så længe de ikke erhvervede fast bopæl her i landet.

I loven fandtes også en bestemmelse om, at enhver dansk undersåt uden hensyn til, at om han endnu ikke var påbegyndt aftjeningen af sin værnepligt eller havde udtjent den, var pligtig til, når landet blev udsat for fjendtligt overfald, på Kongens opfordring eller på opfordring af den, som Kongen havde bemyndiget dertil, at gribe til våben eller udføre den tjeneste, hvortil han måtte blive bestemt.

Fra 1869 var ingen undtaget for værnepligt. Præster var dog fritaget for at blive overført til reserven.

Frihedspas

Alle værnepligtige blev indført i lægdsrullerne. Men nogle kunne få udstedt frihedspas frem til 1860, som betød, at de var fritaget fra værnepligten. Det drejede sig om gamle og syge gårdmænds samt gårdbrugende enkers eneste søn, hvis sønnen tjente hjemme. Hvis der var flere sønner, måtte forældrene selv vælge, hvem af dem der skulle fritages.

Fritagelsen skulle ske ved kongelig resolution efter ansøgning til Danske Kancelli og efter 1849 til Justitsministeriet.

Herudover var følgende fritaget:

- Gifte husmænd med børn.
- Gårdmænd, der havde købt eller fæstet en gård.
- Bondestandens sønner, der studerede eller havde taget en akademisk uddannelse.

Flytning og rejsepas (amtspas)

For at sikre, at alle værnepligtige stod i lægdsrullen, der hvor de boede, var der faste regler for, hvordan de skulle anmelde flytning til et andet lægd. Den eneste begrænsning på de værnepligtiges flytninger efter 1778 var, at de ikke måtte forlade amtet uden rejsepas, som skulle udstedes af amtmanden.

Session

Indtil 1849 skulle alle værnepligtige, der var konfirmeret, hvert år møde på sessionen. Sessionerne blev afholdt amtsvis.

Første gang den værnepligtige mødte på session, skulle han aflægge troskabsed til Kongen. Efter-

hånden indførtes dog, at de udskrevne først aflagde ed ved ankomsten til den militære enhed. På sessionen blev den værnepligtige fremstillet for den stedlige regimentschef, amtmanden, amtsforvalteren (1774-1785) og land- og krigskommissæren (fra 1802 land- og søkrigskommissæren), der fungerede som sekretær for sessionen.

De værnepligtige blev underkastet en lægelig undersøgelse, der i begyndelsen blev foretaget af bataljonernes feltskærere og senere af distriktkirurgerne eller distriktslægerne.

På sessionen blev de egnede værnepligtige udskrevet til hæren og fordelt på infanteriet, rytteriet og artilleriet. Efter 1802 også til flådens marineinfanteri.

Som følge af krigsudbruddet i 1848 skulle alle, der var født i 1823-1825, som ikke tidligere havde været omfattet af værnepligten, stille på session.

Tjenstydgtighed og kassation

Der blev udstedt en række regulativer om sessionernes bedømmelse af de værnepligtiges tjenstydgtighed som løbende blev ændret og med koder, som skulle anvendes ved sessionens bedømmelse »*angående de Legemsfeil og Svagheder, som bør anses hinderlige for de Værnepligtiges Anvendelse til Landkriststjenesten deels som soldater deels som Militairarbeidere*«.

En oversigt over koder vedr. helbredsfejl fylder langt mere end tabellerne med koder for egnethed og er af pladmæssige grunde ikke medtaget her.

På Landsarkivet i København står der et ringbind »*Lægdsruller: Sessionskoder: Koder 1855 - for sessionens bedømmelse af de værnepligtiges helbred og egnethed*«. Ringbindet er placeret i publikumsreolen i receptionen under »L« for »*Lægdsvæsen*«.

Sidst i bogen i afsnittet »*Ordforklaringer og anvendte forkortelser*« findes der en oversigt over de anvendte forkortelser vedrørende udskrivningen til de forskellige militære enheder. Hvilken afdeling den værnepligtige kom til at gøre tjeneste ved, indførtes siden i rullen.

Vær opmærksom på, at hvis soldaten først er blevet kasseret efter indkaldelsen, så skal oplysningerne om hans kassation søges i regimentets/ganisonskommandantens arkiver med kassationsprotokoller på Rigsarkivet. Også i Københavns Militærhospitals arkiv findes der kassationsprotokoller fra 1822.

Stillingsmænd

Alle, der var udskrevet til tjeneste i hær eller flåde, kunne stille med en stillingsmand, som var pligtig til at opfylde alle forpligtelser, der påhvilede stilleren. Stillingsmanden skulle fremvise sin dåbsattest, have dansk indfødsret, ikke være ældre end 28 år (dog op til 32 år, hvis den pågældende tidligere havde været udskrevet til militærtjeneste), være fri for tjeneste, være egnet til militærtjeneste og være ustraffet. Var vedkommende håndværker, skulle han fremlægge sit uddannelsesbevis. Kone og børn måtte ikke medta-

ges til regimentet. Var den stillede overgået til forstærkningen, skulle han komme fra samme udskrivningsbataljon, som stilleren. I mange tilfælde blev der udarbejdet en kontrakt mellem stilleren og stillingsmanden. Den fritagne stiller skulle, hvis han ikke var gårdmand, betale 50 rdl. men kun 25. rdl. hvis fritagelsen alene gjaldt tjenestepligten i forstærkningen. Beløbet indgik i Landmilitsfonden.

Stilleren var – indtil krigskommissæren havde modtaget bevis fra vedkommende regiment eller korps, at den stillede var mødt og var fundet tjenestedygtig – personlig ansvarlig for, at den stillede mødte op. Stillingsmanden var forpligtet til at påtage sig fulde 8 år tjeneste ved den stående hær, selv om stilleren selv kun havde kortere tjenestetid tilbage.

På session efter 1849

Fra 1849 skulle de værnepligtige først møde på session det år, hvor de fyldte 22 år. Pligtig til at møde til bedømmelse på session var enhver værnepligtig, der i det år, sessionen blev holdt, opnåede 22 års lægdsrullealder, idet der dog undtagelsesvis kunne gives udsættelse. Det tidspunkt pågældende skulle møde på session blev i 1912 ændret til 20 år.

Den lægelige undersøgelse af de værnepligtige foretoges af militærlæger, der ikke havde stemmeret til sessionerne.

Aftjening af værnepligt

Når den pågældende først var blevet udskrevet overgik den pågældende til det værn, som han var udskrevet til. Værnepligten skulle aftjenes ved hæren eller søværnet efter 18 års lægdsrullealder (dvs. alder, vedkommende har fyldt ved kalenderårets begyndelse). Værnepligten varede i 16 år, af hvilke den værnepligtige stod indskrevet 8 år i linien og 8 år i forstærkningen. Som regel blev den pågældende indkaldt til aftjening af værnepligt kort tid efter sessionen medmindre, at der blev søgt om udsættelse.

Hvor findes arkivalierne?

Behandling, fritagelse og kassation

Mange arkivalier vedrørende sessionerne er gået tabt; men i udskrivningsdistrikternes og udskrivningskredsens arkiver på det regionale landsarkiv kan man være heldig og finde:

- sessionsforhandlingsprotokoller (med behandling af ansøgninger om fritagelse),
- visitationsprotokoller (lægens bedømmelse af sundhedstilstand og tjenestedygtighed),
- sessionsekspeditionsprotokoller med oplysning om den enkelte værnepligtige, dennes sundhedstilstand og tjenestedygtighed.

Også i amts- og embedslægernes arkiver kan der findes supplerende oplysninger om sessionsbehandlingen herunder evt. bevarede kassationsprotokoller.

Kassationsoplysninger om dem som først blev kasseret efter, at de var blevet indkaldt, kan findes i Forsvarets og Søværnets arkiver.

Amtspas og lægdsruller i amtmandens arkiver

Efter frd. af 20. juni 1788 § 12 skulle amtmanden fra vedkommende krigskommissær modtage en genpart af lægdsrullen, da det kun var amtmanden (§ 6), som havde ret til at udstede amtspas (dvs. give tilladelse til at flytte uden for amtet mod kaution). Amtmandens pligt til at føre egne ruller ophørte med Justitsministeriets cirkulære af 15. oktober 1859, hvor ordningen med at udstede amtspas ophørte.

Frihedspas indtil 1860

Oplysninger kan findes i Danske Kancellis arkiv, 4. departement, brevbogen og efter 1848 og indtil 1860 i Justitsministeriets arkiv.

Lodtrækning

Efter Frd. af 20/6 1788 § 33 kunne man trække et frilod, så man blev fritaget for tjeneste. Ved loven af 12. februar 1849, § 23, skulle alle trække numre, men kun dem med laveste numre blev udskrevet til soldatertjeneste. Udskrevne soldater havde mulighed for at bytte lodtrækningsnummer med en anden tjenstdygtig person. Denne mulighed eksisterer fortsat. Det er meget sparsomt, hvad der er bevaret af lodtrækningslister, som – hvis de er bevaret – kan findes i amtet, udskrivningskredsens eller i de centrale udskrivningsmyndigheders arkiver m.fl.

Stillingsmænd indtil 1867

Oplysninger om stillingsmænd kan findes i sessionsarkiverne på landsarkiverne eller i forsvarrets arkiver på Rigsarkivet i de militære enheders arkiver. Reglerne om stillingsmænd blev ophævet i 1867. ■

Fodfolket, 1870

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

Dette kapitel beskriver, hvordan man kan finde oplysninger om sine mandlige slægtninge inden de evt. blev indkaldt for at aftjene deres værnepligt ved hæren eller søværnet.

Oplysninger om deres evt. militære tjeneste skal findes i kapitlerne om hæren henholdsvis søværnet afhængig af, hvor de har aftjent deres værnepligt.

Vær opmærksom på, at der fra sølimitdistrikterne også blev udskrevet værnepligtige til hæren, samt at der også via lægdsrullerne blev udskrevet folk til flåden til særlige marinekompagnier til at besætte de stillinger, som ikke krævede at den pågældende var hel- eller halvbefaren matros eller søvant, uden at disse værnepligtige blev overført til sørullerne.

Vær også opmærksom på, at udskrivningsvæsenet var civilt. Udskrivningsvæsenets arkiver findes derfor ikke i forsvarrets eller søværnets arkiver.

Den almindelige værnepligt blev først indført i Danmark i 1848, og siden har der været indkaldt 15.000-20.000 mand om året til militærtjeneste.

Om lægdsruller

Ordet »Lægd« kommer af ordet »sammenlægning« af personer eller ejendomme. Det har siden 1600-tallet været brugt som betegnelse for det antal gårde, der i fællesskab skulle stille én soldat.

Siden 1701, hvor landmilitisen blev oprettet, var landet inddelt i lægder af 20 tdr. hartkorn. Hver lægd skulle som udgangspunkt stille med én soldat.

I 1788 blev stavnsbåndet ophævet og civil værnepligt indført for bondestændens sønner med forordning af 20. juni 1788.

Tidligere havde godsejerne haft retten til at udvælge mandskab til hæren.

Fra 1788 var det staten, som stod for udskrivningen til hæren. Landets udskrivningsvæsen blev ændret, og landet inddelt i 1.656 lægder.

Tilgængelighedsfrist og lægdsruller

Bemærk, at arkiverne fortolker 75-års-tilgængelighedsfristen således, at de 75 år beregnes fra det tidspunkt, hvor den pågældende ikke længere forventes at stå i lægdsrullen. Dvs. fra det tidspunkt, hvor den pågældende er ca. 39 år.

Dette skyldes, at der kan forekomme personfølsomme oplysninger i lægdsrullerne (f.eks. oplysninger om civile straffeforhold) indtil udskrivningen af lægdsrullen. Husk muligheden for at søge om dispensation for tilgængelighedsfristen.

Hvert lægd blev på landet stort set identisk med et sogn. Fra 1843 blev byerne identisk med en købstad evt. med et tilknyttet landsogn. Lægderne blev fortløbende nummererede inden for hvert amt.

Soldater skulle ikke længere udskrives på baggrund af lægdets antal hartkorn men ud fra folkemængden i lægdet. Et lægd var nu blevet til den mindste af de kredse, hvor landet er inddelt med henblik på udskrivning til militærtjeneste.

Efter 1806 til 1861 forekommer betegnelsen »Udelt lægd«, hvorved forstås et lægd, hvorfra der udskrives mandskab enten udelukkende til hæren eller udelukkende til søværnet.

Lægdsinddelingen i købstæderne og København
Købstæderne var indtil 1843 udenfor lægdsinddelingen. Men eftersom mange værnepligtige fra landet flyttede til byerne, blev købstæderne i 1843 selvstændige lægder. Værnepligtige, som flyttede til København blev indtil 1833 registreret i Københavns Amts 1. lægd (Hvidovre) og fra 1833-1843 hos Krigskommissæren for 1. Sjællandske Distrikt. Først i 1845 fik København sit eget lægdsvæsen.

Hvilke oplysninger indeholder lægdsruller?

Lægdsrullerne kan indeholde oplysninger om:

- Lægdsrullen. Dette nr. skal bruges, hvis man skal følge den værnepligtiges evt. flytninger fra lægd til lægd.
 - Den værnepligtiges og faderens navn. For den værnepligtige i de tidlige ruller ofte kun et fornavn. For børn født uden for ægteskab moderens navn, stedfaderens eller plejefaderens navn.
 - Føde- og opholdssted.
 - Højde og evt. legemlige skavanker, når den pågældende havde været på session.
 - Militærafdeling benævnt ved regiment eller bataljon, evt. overførsel til sørullen, hvis den pågældende er blev udskrevet til militærtjeneste.
 - Evt. straffe uden for militæret.
 - Bøder ved udeblivelse fra session eller andre overtrædelser vedr. tilmelding til lægdet og fremmøde på session.
 - Flytninger eller afrejseår til andet lægd eller udlandet.
 - Udstedelse af søpatent eller søfartsbog.
 - Bevilling vedr. navneændring.
 - Fritagelses- og kassationsgrund før indkaldelsen.
 - Evt. dødsår, hvis dette er myndigheden bekendt.
- I feltet »Anmærkninger« kan der nogle gange finde oplysninger om den værnepligtiges fysiske tilstand, kassationsgrund, hvor og hvor længe han har gjort tjeneste samt evt. straffe uden for militæret.

Ud fra de oplysninger, som man finder om hans evt. indkaldelse i lægdsrullen, kan man søge videre på Rigsarkivet i Forsvarets Arkiver om stambøger m.m.

Forskellige ruller

Hovedruller, tilgangsruller, omskrevne ruller og »afgangsruller« findes i det omfang, som de er bevaret på landsarkiverne.

Hovedruller er fortegnelser over alle værnepligtige i det pågældende lægd det år, hvor hovedrullen er skrevet.

Tilgangsruller indeholder alle, der blev optaget i lægdsrullen i det år, hvor der ikke blev oprettet en hovedrulle. Indtil 1848 indeholder de alle dem, som er født det pågældende år og fra 1849, dem som nåede den registreringspligtige alder (15 år) samt dem, som flyttede til lægdet.

De *omskrevne ruller* omfatter alle, der har boet i lægdet i samtlige 11 år og fortsat boede der og fortsat var værnepligtige. Herudover kan man nogle gange finde såkaldte »afgangsruller« i retsbetjentens arkiv. Årsagen til afgangsen af rullen kan være, at den værnepligtige enten flyttede, blev kasseret, udgik af rullen pga. alder, blev fritaget af andre årsager eller døde.

1789-1795:

Der blev ført hovedruller hvert år. Rullerne findes dog ofte først bevaret fra begyndelsen af 1790'erne.

1795-1849:

Hovedruller blev kun ført hvert 3. år. I de mellem-liggende to år førtes kun tilgangsruller.

1849-1861:

Hovedruller blev kun ført hvert 6. år. I de mellem-liggende fem år førtes tilgangsruller.

1861-1871:

En overgangsperiode. Hovedruller skulle kun udarbejdes hvert 10 år, og disse skulle ikke indeholde de sidste fem års tilgang. I rullerne fra ca. 1861 til 1870 skete der en dobbeltnummering af lægderne.

Det skyldes, at man ved inddelingen af hele Danmark i 6 udskrivningskredse i 1869/70, valgte at lave rullerne efter den nye inddeling allerede fra ca. 1861. Derfor er der på hvert folioark i lægdsrullerne påført to lægdsnumre. Den ene er skrevet i hånden og er lig med det gamle nummer for lægdet i amtet. Det andet er påført med stempel på et senere tidspunkt og er lig med det nye lægdsnummer i udskrivningskredsen.

1871-1956:

Der blev kun ført tilgangsruller hvert år, og de skulle omskrives efter 11 års forløb og kaldes omskrevne ruller.

Efter 1871 er der på ryggen af lægdsrulleprotokollerne fra den centrale udskrivningsmyndighed påført to årstal, eksempelvis 1874 og 1892.

Det første årstal (1874) oplyser fødeåret for dem, der er optaget i rullen, fordi de har nået den registreringspligtige alder og ældre værnepligtige, som er flyttet til lægdet, det år, hvor hovedrullen er ført. Det andet årstal (1892) fortæller, hvilket år rullen er ført. Det sidste årstal er vigtigt, når du skal følge flytninger, da det er dette år, bogstavbetegnelserne på side 63 henviser til.

Flere næsten identiske lægdsruller

Lægdsrullerne blev ført på 4 forskellige administrative niveauer:

1. Af den lokale lægdsmand, som ofte var sognefogeden. I købstæderne efter 1843 af byfogeden. I København efter 1843 af krigskommissæren i 1. sjællandske distrikt. Lægdsmanden havde det lokale kendskab og har derfor nogle gange tilføjet oplysninger, som man ikke kan genfinde i de kopier af lægdsrullen, der blev ført på de tre andre højere administrative niveauer.
2. Af lægdsforstanderen, som kunne have ansvaret for et eller flere lægder. Han førte dels egne lægdsruller, og dels kontrollerede han lægds-mændenes lægdsruller.

Fra 1788-91 fungerede amtsforvalteren som lægdsforstander for lægder, hvor størsteparten af jorden var strøgods eller, hvor kongen var den største jordejer. I lægder, hvor en godsejer var den største lodsejer, var det den største godsejer, som var lægdsforstander.

Fra 1791-1850 var det retsbetjenten (herredsfogeden eller birkedommeren), som var lægdsforstander, hvis størsteparten af jorden var strøgods. Amtsforvalteren, hvis kongen var den største lodsejer, og godsejeren, hvis han var den største lodsejer.

Fra 1850-1970 var det altid retsbetjenten (den lokale dommer) som var lægdsforstander.

3. Fra 1802-1851 førte land- og krigskommissæren i hvert udskrivningsdistrikt ruller over alle værnepligtige i deres distrikt og kontrollerede lægdsmandenes og lægdsforstandernes lister over de værnepligtiges flytning. Fra 1851 blev land- og krigskommissæren kaldt udskrivningschef. Land- og krigskommissæren (udskrivningschefen) var ansat og aflønnet af kongen.
4. Fra 1794 var det generalkrigskommissæren som på det øverste administrative niveau som førte lægdsruller og kontrollerede de tre nederste niveauer. I 1851 overgik opgaven til Justitsministeriet og efter 1914 til Indenrigsministeriet.

Der kan derfor for den samme tidsperiode i forskellige arkiver findes næsten identiske lægdsruller for det samme lægd for den samme periode.

Hvor findes lægdsrullerne?

På landsarkiverne findes evt. bevarede lægdsruller udarbejdet af lægdsmandene. De fleste er dog gået tabt, men Tikøb er bevaret for årene ca. 1866-1956.

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

De lægdsruller, som er udarbejdet af lægdsforstanderne findes også på landsarkiverne; dels i amtsstuearkiverne (indtil 1850), de private godsejers og godsejende institutionens arkiver (indtil 1850) og indtil 1919 i retsbetjentarkiverne (udskrivningsvæsenet). Efter 1919 i politimestrenes arkiver.

Også udskrivningskredsenes/distrikternes lægdsruller findes, hvis de er bevaret, på landsarkiverne. Indtil 1802 i Landkrigskommissærens arkiver, land- og søkrigskommissærens arkiver fra 1802 til 1851 og i udskrivningschefernes arkiver fra 1851 og fremefter.

Indrulleringschefernes lægdsruller (1802-51) findes i indrulleringschefsarkiverne på Rigsarkivet og landsarkiverne. De er dårligt bevaret.

De lægdsruller, som blev ført på det øverste administrative niveau (Generalkrigskommissæren-/Justitsministeriet/Indenrigsministeriet) findes i:

- Generalkrigskommissærens arkiv indtil 1851.
- I Justitsministeriets arkiv efter 1851-1914.
- I Indenrigsministeriets arkiv efter 1914.

Disse lægdsruller er nu opstillet på Landsarkivet i København (se nedenfor).

Kig også i amtsarkiverne

I amtsarkiverne kan man være heldig af finde supplerende materiale til lægdsrullerne, da amtmanden fik et sæt af lægdsrullerne, da han skulle udstede amtspas i perioden 1788-1860.

Lægdsruller for hele landet i København

Landsarkivet i København har de lægdsruller for hele landet, som er ført af de centrale myndigheder. Disse hovedruller og tilgangsruller er så godt som komplet bevaret. De er opstillet i publikumsmagasinet på landsarkivet. På Landsarkivet i København i publikumsmagasinet er der således to sæt af de københavnske lægdsruller.

Til det ene sæt er der opstillet navneregistre ved lægdsrullerne. I de københavnske lægdsruller, som er opstillet ved navneregistre er der lidt flere oplysninger – bl.a. om de adresser i København, som pågældende har boet på i København. Herudover findes der på Landsarkivet i København på film-læsesalen navneregistre til lægdsrullen for Frederiksberg (1857-1952) og København (1847-1952).

Finde en slægtning i lægdsrullen

Når du skal lede efter en slægtning i lægdsrullerne, sørullerne eller hærens og søværnets arkiver, så start altid med at kigge på:

- pågældendes fødselsår,
- på faderens erhverv,
- på hans fødested samt
- oplysninger i kirkebøger og folketællinger m.m. om hans soldaterforhold samt pensionsforhold for den pågældende og evt. efterladte.

Ændring i 1849

Ændringen af den nedre grænse i 1849 betød, at drenge under 14 år, der stod i rullen, nu blev slettet. Først, når de nåede 14-års-alderen (blev konfirmeret), blev de på ny optaget i rullen.

Er pågældende født før 1849 men endnu ikke er blevet konfirmeret, så vil man kunne opleve, at han bliver registreret som 0-1 årig for i 1849 at forsvinde ud af lægdsrullen for så senere igen at blive indskrevet ved konfirmationen.

Født før 1752

Oplysninger om værnepligtige, der er født før 1752 og hvervede soldater og håndværkere kan *ikke* findes i lægdsrullerne. Er han født før 1752 og af bondestand, så kan have været udskrevet til den nationale militis eller – hvis faderen beskæftiger sig med fiskeri, færgefart, lodsvæsen, søfart eller bosat i sølimidtdistrikt – til søværnet. Han kan også have lade sig hverve som soldat, matros eller håndværker i den faste stok.

Tablet 3: Indskrivningsalder, sessionsår, tjeneste i linien, i forstærkningen og udsletningsalder.

	Indskrivningsalder	På session	Tjeneste i linien	I forstærkningen	Udsletningsalder
1788-1802	0 år	15 år ¹	20-28 år ²	29-35 år	36 år
1802-1808	0 år	15 år ¹	22-27 år ²	28-49 år	50 år
1808-1849 ³	0 år	15 år ¹	19-36 år ²	37-44 år	45 år
1849-1860	15 år ¹	22 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1861-1868	15 år	21 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1869-1912	17 år ⁴	22 år ²	22-29 år ²	30-37 år	38 år
1912 –	17 år	20 år ²	20-35 år ^{2,5}	-	36 år

1) Det år, hvor pågældende blev konfirmeret. Han kunne melde sig før, men måtte ikke aflægge ed, før han var konfirmeret.

2) Inden for dette tidsrum var han forpligtet til at gøre tjeneste uden for forstærkningen. Selve tjenestetiden varierede gennem årene og var forskellig for hæren og søværnet. Den pågældende kunne fra 18-års alderen melde sig frivilligt til udskrivning; men tjenestetiden på de 16 år blev først beregnet fra det fyldte 22 år. Fra 1912 dog fra det fyldte 18 år. Tjenestetiden kunne også for 1849 variere af det regiment, som man var udskrevet til. F.eks. skulle garden til hest tjene 6 år, garden til fods 10 år, train- og artillerikkuske 12 år i 1822.

3) Landeværnsperioden fra 1802-1808 med 2 års tjeneste ved regimentet efterfulgt af 4 år med deltagelse i årlige øvelser og efterfølgende overflytning til landeværnet.

4) I november eller december det år, hvor han fyldte 17 år.

5) Fra 1912 var tjenestetiden 16 år, som blev benævnt 1. - 16. værnepligtsår og blev beregnet fra 1. januar i det år, i hvilket indkaldelsen normalt skulle have fundet sted.

Født efter 1752 men før 1861

Hvis han er født efter ca. 1752 men før 1861 og havde en far, som beskæftigede sig med fiskeri, fægefart, lodstjeneste, søfart eller boede i et sølimit-distrikt, så kig i sørullerne. Hvis han født på landet efter ca. 1752 og før 1861 og hans far var af bondestanden, så kig i lægdsrullerne.

Hvis han er født efter 1861

Hvis han er født efter 1861 så start altid med at prøve at finde ham i lægdsrullerne.

Skriv alle oplysninger ned!

Inden du starter med at kigge i lægdsrullerne, så skriv de oplysninger ned, som du allerede ved:

- Hans navn.
- Hvornår han er født.
- Hvor han er født.
- Hvor han har opholdt sig, indtil hans ca. 40. år.
- Hans faders og moders navn.
- De oplysninger, som du evt. har om hans militærtid. Hvis der findes oplysninger om kompagni, regiment eller pension, så kan disse oplysninger bruges til at finde ham i forsvarrets eller søværnets arkiver på Rigsarkivet.

1. Start med at finde de år, hvor han kan være indskrevet i lægdsrullen. Se tabel 3, som bl.a. viser,

Bogen »Lægdsruller – Sognefortegnelser og forkortelser« kan på Landsarkivet i København findes i publikumsmagasinet i reolen ved lægdsrullerne. Her står også Justitsministeriets cirkulære vedr. lægdsvæsenet, hvor man kan finde lægdernes navne på de forskellige lægdsnumre.

hvornår de pågældende blev indskrevet og udslettet af lægdsrullen.

- 2) Dernæst skriv det sogn eller de sogne ned, som han har boet i den tid, hvor han kan være indskrevet i lægdsrullen.
- 3) Slå herefter op i Landsarkivets oversigt »Lægdsruller – Sognefortegnelse og forkortelser« og find sognet. Sognene er indført alfabetisk.
- 4) Skriv sognets navn ned, de år, som oplysningerne dækker, udskrivningskreds, amt samt lægdets nr.

Bemærk, at et lægd over en årrække kan ændre amt/udskrivningskreds og lægdnr. Gør det for alle de lægder, som han kan have boet i fra tidspunktet for indskrivning til udsletning.

Fig. 4: Udsnit af side fra bogen »Lægdsruller – Sognefortegnelser og forkortelser« som findes på arkiverne.

SOGNEREGISTER J				
Jerne S	1790-1793	1. jy. dist.	Riberhus a.	lægd 45-46
	1794-1850	1. jy. dist.	Ribe a.	lægd 45-46
	1851-1861	8. u. dist.	Ribe a.	lægd 45-46
	1862-	4. u. kreds		lægd 33
Jeruløse, Nørre	1792-1800	1. sj. dist.	Holbæk a.	lægd 19
	1801-1850	1. sj. dist.	Holbæk a.	lægd 19
	1851-1859	2. u. dist.	Holbæk a.	lægd 19
	1860-	2. u. kreds		lægd 27
Jeruløse, Spøder	1792-1800	1. sj. dist.	Holbæk a.	lægd 18
	1801-1850	1. sj. dist.	Holbæk a.	lægd 18
	1851-1859	2. u. dist.	Holbæk a.	lægd 18
	1860-	2. u. kreds		lægd 23
Jernved S	1790-1793	1. jy. dist.	Riberhus a.	lægd 7-8
	1794-1850	1. jy. dist.	Ribe a.	lægd 12-13
	1851-1861	8. u. dist.	Ribe a.	lægd 12-13
	1862-	4. u. kreds		lægd 12

Bemærk også, at der ud for nogle sogne (fig. 4) står et »S«, hvilket henviser til, at sognet også er et sølimit. Hvis du ikke finder pågældende i det første sogn, så søg i det næste sogn, hvor han kan have været indskrevet i. Hvis man ikke kender lægdets navn, så kan man slå op i Justitsministeriets Cirkulærestemmelser vedkommende lægdsvæsenet af 22. juli 1870, som findes på Rigsarkivet og Landsarkiverne.

Lægdsrullerne kan være svære at læse. Ikke mindst de ældste ruller. Så det vil være en god idé, at tage et billede af lægdsrullen med et digitalkamera, så du i fred og ro og evt. med hjælp fra andre kan tyde, hvad der står, og hvad de forskellige forkortelser betyder. Du kan også få hjælp i receptionen på landsarkiverne og Rigsarkivet til tydning af korte tekster.

Også på foreningen »DIS-Danmark«s hjemmeside (www.dis-danmark.dk) er der hjælp at hente.

Endvidere findes der sidst i denne bog ordforklaringer og en oversigt over de mest anvendte forkortelser i lægdsrullerne.

At følge den værnepligtige i lægdsrullerne

Alle værnepligtige skulle give besked, når de flyttede. Flytningerne blev indskrevet i lægdsrullen med krydshenvisninger. I lægdsrullen kan man følge den pågældende både bagud til det tidspunkt, hvor han blev indskrevet i lægdsrullen og fremad til det tidspunkt, hvor han på grund af alder, helbred eller dødsfald bliver udskrevet af lægdsrullen.

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

Løbe- No.	Husfædres og Mandskabets Navne.	Fødested.	Ålder. År.	Stor- rolle. Tome- mer.	Opholdssted.	Anmærkninger.
176	Jens Knud	Reistrup	1		Jens	
177	Jens Knud	Mendel	8		Reistrup	
178	Jens Knud	Reistrup	10			

Fig. 5. Lægdsrulle for Nørre Jernløse sogn, 1792.

Følge en person før 1861 inden for samme amt
I Statens Arkivers vejledning om lægdsruller findes et eksempel på, hvordan man kan følge en person fra amt til amt før 1861.

Jens er født i 1786 i Nørre Jernløse sogn. Af bogen »Sognefortegnelse og forkortelser« fremgår, at Nørre Jernløse ligger i 1. Sjællandske Udskrivnings-distrikt, Holbæk amt, lægd 19.

Den tidligste hovedrulle for lægd 19 i Holbæk amt er hovedrullen for 1792.

Her findes Jens indskrevet i lægdsrullen (Fig. 5) under løbenummer 137. Det fremgår, at han er 8 år gammel og bor i Reistrup.

Den næste hovedrulle for lægdet er hovedrullen fra 1793 (Fig. 6). Her finder vi Jens under lægd 19 med dels sit gamle nr. 137 og dels sit nye nr. 92. Han er således rykket op i nr., som skyldes, at der er sket afgang fra rullen i den mellemliggende tid. Det oplyses, at han er 9 år og fortsat bor i Reistrup.

Fig. 7. Lægdsrulle for Nørre Jernløse for 1796.

137 92	Jens Knud	Reistrup	9		Reistrup	
138 93	Jens Knud	Reistrup	11			

Fig. 6. Lægdsrulle for Nørre Jernløse for 1793.

I den efterfølgende hovedrulle (Fig. 7) for Nørre Jernløse fra 1796, er Jens indskrevet med det gamle nr. 92, og det nye nr. 69. Jens er nu 13 år. Jens' navn er streget ud og der er tilføjet 11 H 130 efter navnet. Det er en oplysning om, at Jens er flyttet. Krydshenvisningen skal læses på følgende måde:

11 = flytter til lægd 11 i samme amt (Holbæk).
H = årstalbogstav (se oversigt side 63) = år 1800.
130 = Jens' nummer i det nye lægd.

I »Lægdsnøgler 1870« på landsarkivet kan man se, at lægd 11 i Holbæk amt er Søstrup sogn.

91 68	Jens Knud	Reistrup	6			
92 69	Jens Knud	Reistrup	13		Reistrup	
93 70	Jens Knud	Reistrup	15		Reistrup	
94 71	Jens Knud	Reistrup	11			

Hvilket lægdsrulleår?

I lægdsrullen vil man nogle gange stå et bogstav i stedet for et årstal. Bogstaverne blev efter nogle år genbrugt, f.eks. kan bogstavet B både betyde året 1794, 1804, 1816, 1827, 1852, 1878, 1904 og 1930.

Bogstav/år:

A	1793	1803	1815	1826	1851	1877	1903	1929
B	1794	1804	1816	1827	1852	1878	1904	1930
C	1795	1805	1817	1828	1853	1879	1905	1931
D	1796	1806	1818	1829	1854	1880	1906	1932
E	1797	1807	1819	1830	1855	1881	1907	1933
F	1798	1808	1820	1831	1856	1882	1908	1934
G	1799	1809	1821	1832	1857	1883	1909	1935
H	1800	1811	1822	1833	1858	1884	1910	1936
J	1801	1812	1823	1834	1859	1885	1911	1937
K	1802	1813	1824	1835	1860	1886	1912	1938
L	-	1814	1825	1836	1861	1887	1913	1939
M	-	-	-	1837	1862	1888	1914	1940
N	-	-	-	1838	1863	1889	1915	1941
O	-	-	-	1839	1864	1890	1916	1942
P	-	-	-	1840	1865	1891	1917	1943
Q	-	-	-	1841	1866	1892	1918	1944
R	-	-	-	*1842	1867	1893	1919	1945
S	-	-	-	*1842	1868	1894	1920	1946
T	-	-	-	1843	1869	1895	1921	1947
U	-	-	-	1844	1870	1896	1922	1948
V	-	-	-	1845	1871	1897	1923	1949
X	-	-	-	1846	1872	1898	1924	1950
Y	-	-	-	1847	1873	1899	1925	1951
Z	-	-	-	1848	1874	1900	1926	**1952
Æ	-	-	-	1849	1875	1901	1927	**1952
Ø	-	-	-	1850	1876	1902	1928	1953

*) R 1842 = maj 1841 – april 1842, S 1842 = maj 1842 – december 1842. **) 1952 fjk både bogstavsbetegnelsen Z og Æ.

Lægdsrulleår er ikke altid kalenderår:

Indtil 1843 er et lægdsrulleår ikke det samme som et kalenderår.

1793-1802: Fra november det foregående år til oktober i lægdsrulleåret, gælder alle ruller.

1803-1806: Fra november det foregående år til oktober i lægdsrulleåret, gælder tilgangsruller.

1803-1806: Fra maj det foregående år til april i lægdsrulleåret, gælder hovedruller.

1808-1842: Fra maj det foregående år til april i lægdsrulleåret, gælder alle ruller.

Hovedruller:

1789-1795: Findes først fra begyndelsen af 1790. Blev ført hvert år.

1795-1849: Hovedrullerne blev ført hvert år 3. år. I de mellemliggende år førtes kun tilgangsruller.

1849-1861: Hovedrullerne blev ført i de år, hvor hovedrullen ikke blev ført.

1861-1871: Var en overgangsperiode. Hovedrullerne skulle udarbejdes hvert 10. år, og disse skulle ikke indeholde de sidste fem årgange.

1871: Den sidste hovedrulle.

Tilgangsruller:

Tilgangsruller indeholder dem, der blev optaget i rullen i et givet år, enten fordi de nåede den registreringspligtige alder eller fordi de flyttede til lægdet, og i forvejen stod indskreven i rullen i det lægd, de fraflyttede.

1795-1861: Tilgangsrulle blev ført i de år, hvor hovedrullen ikke blev ført.

1861-1871: En overgangsperiode, hvor der principielt hvert år blev ført tilgangsruller.

1871-1956: Tilgangsrullerne blev ført hvert år.

Omskrevne ruller:

Alle tilgangsruller blev omskrevet 11 år efter deres tilblivelse. De omskrevne ruller indeholder kun oplysninger om de værnepligtige, som havde boet i lægdet i samtlige 11 år og som stadigvæk var værnepligtige. F.eks. vil en tilgangsrulle fra 1897 være omskrevet i 1908.

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

5067b II

Lit. H	№.	Navne.	Fødested.	Al. der	Høj. de.	Nu havende Opholdssted.	Betegninger.
11	130	Jens Jernløse 19 J 300	Nørre Jernløse	14	17	Nørre Jernløse	19. 69
11	131	Jens Jernløse	Nørre Jernløse	5	-	-	19. 49
11	132	Madsen	Bauksrum	1	-	-	19. 15

Fig. 8. Tilgangsruille for Søstrup for 1780.

Hvis der ikke i 1800 er ført nogen hovedruille for lægdet, skal Jens findes i tilgangsruille som dækker året 1800. I tilgangsruille for Søstrup sogn findes Jens indført under nr. 130 (Fig. 8). Jens opholder sig i Søstrup. Han er 13 år.

Det fremgår også hvilket lægd, han er kommet fra, og hans nr. i det gamle lægd. Men herudover er der en ny krydshenvisning om flytning »19 J 300«.

Krydshenvisningen viser, at Jens er flyttet tilbage til Nørre Jernløse (=19) i 1801 (= J), og at hans nye løbnummer i dette lægd er 300.

I hovedruille for Nørre Jernløse (= 19) for 1801 (=J) er Jens indskrevet som forventet under nr. 300. Der står også, at Jens i 1804 er blev indkaldt som husar. Ud fra denne oplysning kan man på Rigsarkivet prøve at finde oplysninger om hans aftjening af værnepligt ved Husarregimentet (se kapitlet »Forsvarets Arkiver på Rigsarkivet«, side 71).

Fig. 9. Hovedruille for Nørre Jernløse 1801.

Lit. H	№.	Fædrenes og Sønnernes Navne.	Sønnernes Fødested.	Alder	Højde	Nu havende Opholdssted.	Betegninger.
1	110	Jens Jernløse	N. Jernløse	14	62 1/2	N. Jernløse	19. 30 - 11 200 Cemb. med Cemb. ulygt 1502
1	111	Jens Jernløse	Nørre Jernløse	14	62 1/2	Nørre Jernløse	19. 49 - 11 130 Cemb. med Cemb. ulygt 1502
1	112	Jens Jernløse	Nørre Jernløse	14	62 1/2	Nørre Jernløse	19. 15 - 11 206 Cemb. med Cemb. ulygt 1502

Udeblivelse og afrejse til udlandet

I lægdsruillerne fra ca. 1861 og frem vil man nogle gange se, at der i lægdsruille før 1869 er anført § 18, § 42, § 43 og § 44; før 1912 § § 13 og § 49; og fra 1912 § 13, § 29, § 43 og § 45.

Paragrafferne henviser til at den pågældende enten ikke har meldt for at blive indskrevet i lægdsruille, eller er udeblevet fra session eller indkaldelse eller er rejst til udlandet uden tilladelse. Udeblivelse kunne medføre bøder på 2 til 200 rdl. (fra 4 til 400 kr. i 1912) og fængsel afhængig af antallet af udeblivelser og om udeblivelsen skete i krigstid. Under formildende omstændigheder kunne straffen nedsættes og ved misforståelse helt bortfalde. Bødens størrelse vil normalt fremgå af lægdsruille. Udeblivelse fra indkaldelse kunne straffes efter den militære straffelov.

Indtil 1843 måtte den værnepligtige ansøge om kgl. bevilling ved rejse til udlandet. Fra 1843 kunne amtmanden udstede et pas ved rejse til udlandet. Fra 1849 bortfaldt kravet om pas for alt mandskab, som ikke var indkaldt. Indkaldte skulle ansøge Krigsministeriet om lov.

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

At følge en person som flytter til et andet amt eller udskrivningskreds efter 1861

I dette eksempel skal vi følge Frode Valdemar Frederik Brandt, som er født omkring 1851 i København. Ved hjælp af navneregistre for de københavnske lægdsruller, som står i publikumsmagasinet på Landsarkivet i København, og som findes fra 1847, lykkedes det, at finde ham indført (Fig. 10) – men først i 1875?

Her er anført, at hans nr. i lægdsrullen for 1875 er »4014«.

Navn	Adresse	Nr.
Björck	Carl Emil	2418
Brandt	Jul Andersen	2419
Büsch	Hugo Andreas	2592
Börck	Viktor Lauritz Andreas	2598
Brüch	Jacq. Hvide	3253
Bülow	Christian Adolph Norman	3966
Brandt	Frode Valdemar Frederik	4014
Bruun	Carl Rudolph	4027
Boysen	Boj Frederik	4177

Fig. 10: Navneregister for København i 1847/1875.

Jeg kan så finde lægdsrullen for København fra 1875 (Fig. 11) frem »Tilgangsliste, Landrulle 1. Udskrivningskreds Æ 1 (2201 – 4290)«, hvor jeg kan finde ham under nr. 4014. Æ = 1875.

Fig. 11: Lægdsrulle for København i 1875.

Lægds Nr.		(Amt		Sogn.)				
Bog- nr.	Nr.	Den Værnepligtiges fulde Navn.	Faderens eller Moderens Navn og Stilling.	Fødested.	Fødselsaar og Fødselsdag.	Høide (Tommer.)	Indfaldt til at møde.	Hjemsendt fra Afdelingen
		Frode Valdemar	Præst-Carl I	Kjøbenhavn	1851	63	d. 5/74	d. 28/75
		Frederik Brandt	Brandt	Kjøbenhavn			d. 13/76	d. 28/76
Bemærkninger: Brandt 26-31 med Rest. 28/75 2-140-R-4, Sultforvocht. 1874-4 Drag. Regt.								
2-107. Ø 36								

I lægdsrullen for København (Fig. 11) er han indskrevet med følgende oplysninger:

- E 4014
- Frode Valdemar Frederik Brandt,
- Faderen er præsten Carl J. Brandt
- Født i København 1851
- Højde 63
- Strandgade 25/01
- Modtaget Besk. 28/10 75
- 2-140-R 4
- Amtsforvalter.
- 1874 4. dragonregiment
- 15/1 74 - 28/9 75
- 13/8 76 28/9 76
- 2-137 Ø 36

E viser, at han er indskrevet i lægdsrullen i 1855, se oversigt side 63.

Det fremgår, at der kommet besked den 28/10 1875 om, at han er tilgået fra 2. udskrivningskreds, lægd 140, og at han er indskrevet i lægdsrulleåret R = 1867, og dér er indskrevet under nr. 4. Det fremgår også, at han er født i 1851 i København og er 63 tommer høj samt, at han har været indkaldt som soldat til 4. dragonregiment fra den 15/1 74 – 28/9 75 og har været genindkaldt fra den 13/8 76 til 28/9 76.

Endvidere fremgår det, at han igen er fraflyttet København. Dette fremgår af krydshenvisningen »2-107 Ø 36«:

- 2 = 2. udskrivningskreds.
- 107 = lægd 107 i 2. udskrivningskreds.
- Ø = lægdsrulleåret 1876, se side 63.
- 36 = hans nye nr. i lægd 107 i 2. udskrivningskreds.

Ved brug af disse oplysninger, kan jeg på denne måde følge ham bagud til det foregående lægd og finde ud af, hvor og hvornår, han er indskrevet i lægdsrullen og fremad til det nye lægd, indtil han udskrives eller udslettes af rullen.

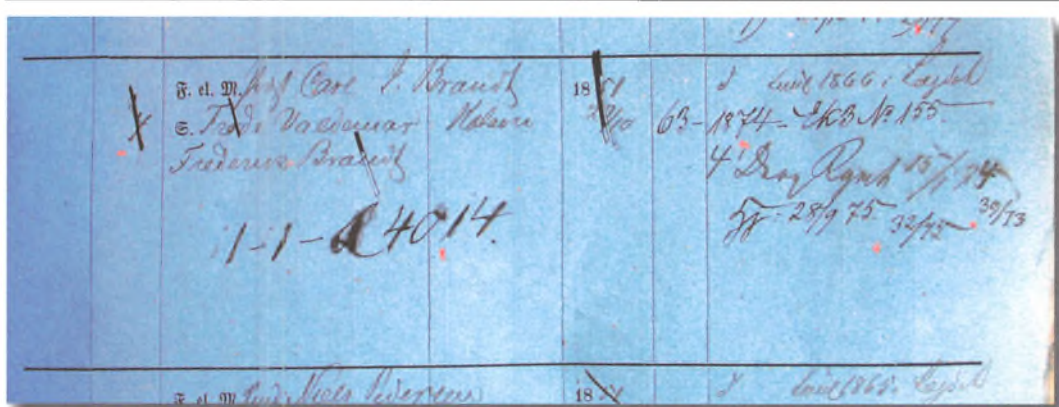

Fig. 12: Lægdsrulle for Rønnebæk.

Navneregistre til lægdsrullerne for København fra 1847

Navneregistret indeholder navnene på de københavnere, som har opnået den alder, at de skal indskrives i lægdsrullen eller er flyttet til kommunen det pågældende år og fortsat er værnepligtige. Bemærk, at de to tal på ryggen henviser til henholdsvis fødselsåret, og det år tilgangsrullen er oprettet.

På ryggen af navneregistret vil der f.eks. kunne stå: »A. 1851 (1835)« hvor A er = 1851 som igen er = med året for lægdsrullens oprettelse og (1835) er = med fødselsåret, men kun, hvis han bliver indskrevet som 15-årig pr. 1. januar 1851 (som 17-18-årig efter 1869). Det vil han blive, hvis han opholder sig i København på dette tidspunkt. Hvis han er flyttet til København i 1851 og er blevet indskrevet i lægdsrullen, så vil han blive indskrevet i lægdsrullen for 1851 uafhængig af hans fødeår.

Indtil 1902 er personer født udenfor København indført i den første halvdel af navneregistret under deres fødested. Personer født i København er indført i den sidste halvdel under deres efternavn. I navneregistret vil der være anført et løbenummer, som henviser til pågældendes nummer i lægdsrullen for det år, som navneregistret dækker.

Det sogn, han kommer fra, viser sig at være Rønnebæk (læg 140). Af nye oplysninger fremgår af lægdsrullen (Fig. 12), at han er født den 27/10 1851. Han er optaget i lægdet i 1866. Han har været på session i 1874 og er blevet udtaget til EK 3 = Kavallerister eller artilleriets trainkonstabler samt, at hans lodtrækningsnummer er 155. Den 15. januar 1874 er han blevet udskrevet til 4. Dragonregiment. Af krydshenvisningen (1-1-Æ 4014) fremgår flytningen til København.

Af lægdsrullen for København (Fig. 11, side 65) fremgik også, at han i 1876 igen er flyttet til 2. udskrivningskreds, lægd 107 og dér er indført under nr. 36. Læg 107 i 2. udskrivningskreds er Roholte sogn. Her finder jeg ham som forventet indskrevet i året 1876 under nr. 36 (Fig. 13).

Af lægdsrullen fra Roholte fremgår med krydshenvisningen »I - I A 3146«, at han igen er flyttet til København.

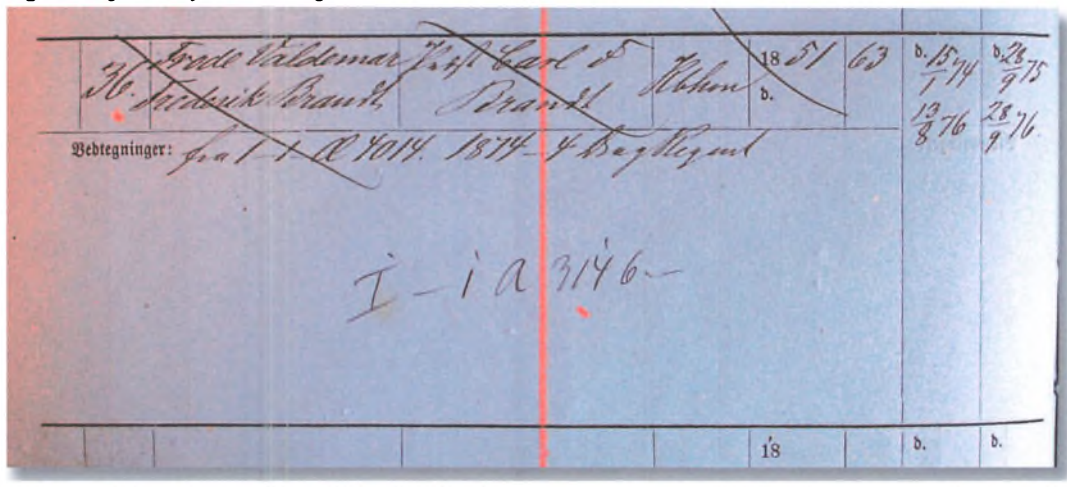
I = 1. udskrivningskreds.

I = 1. lægd = København.

A = lægdsrulleåret 1877. Se side 63.

3146 = hans nr. i lægdsrullen for 1877 i København.

Fig. 13: Lægdsrullen for Roholte sogn, 1876.

Finde og følge en værnepligtig i lægdsrullen

27/7/77	3/1/76	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Vilhelm	1851	63	d. 15/1/74	d. 27/7/78
1/4/77	-	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Brandt			13/1/76	27/7/76
Betegninger: Strandgade 26, st. 2-107-4-36 19/7/77: Philosophgangen 89-1. 1874. 4 Drag. Reg. Underkorp.						29/7/78	30/7/78
2-120-834							

Fig. 14: Lægdsrulle for København 1877.

I Lægdsrullen for København for 1887 (Fig. 14) oplyses det, at han har boet i Strandgade 26, st. og fra 19/4 1881 i Philosophgangen 89, 1. sal. Han har været genindkaldt 29/6 78 til 30/7 78 til forstærkningen og har rang som underkorporal.

Det fremgår af krydshenvisningen 2-120 E 34, at han igen er flyttet fra København.

2 = 2. Udskrivningskreds.

120 = med lægd 120 = Ferslev.

E = året 1881. Se side 63.

34 = hans nr. i lægdsrullen for Ferslev i 1881.

Datoen for flytningen er den 9/7 1881.

Fig. 15: Udsnit af lægdsrullen for Ferslev sogn, 1881.

34	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Vilhelm	1851	4 Drag. Reg.			
	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Brandt					
Betegninger: 1-1-A 3146. U.d. 1874. Underkorp.							
100 g 30.							

Fig. 16: Lægdsrullen for Vejlø sogn, 1876.

30	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Vilhelm	1851	4 Drag. Reg.		d. 15/1/74	d. 27/7/78
	Frøde Valdemar Knud Carl F. Vilhelm Brandt	Brandt				13/1/76	27/7/76
Betegninger: 2-120-E-34. U.d. 1874-1882 Forst. Underkorp.						29/7/78	30/7/78
2-120-834							

Af lægdsrullen fra Ferslev (Fig. 15) fremgår, at han igen har været genindkaldt denne gang fra 27/6 1878 til 30/7 1878, og at han igen er flyttet til lægd 160 i lægdsrulleåret G = 1883, hvor han er indskrevet som nr. 30. Da der ikke står anført nogen udskrivningskreds, så er lægd 160 i samme udskrivningskreds = 2. udskrivningskreds.

Lægd 160 er = med Vejlø sogn. I lægdsrullen for Vejlø (Fig. 16) fremgår det kun, at han er afskediget (Afsk) i 1885.

Da jeg nu ved, at han har aftjent sin værnepligt ved 4. dragonregiment, kan jeg forsøge at finde oplysninger om hans tjenestetid i 4. Dragonregiments arkiver på Rigsarkivet.

Udslettet af lægdsrullen

Hvis man blev erklæret uegnet til militærtjeneste, eller hvis man af andre grunde blev fritaget, kunne man blive slettet af rullen, før den øvre aldersgrænse blev nået. Når en person blev slettet fra rullen, blev det noteret i den rulle, hvor den værnepligtige senest var indført. En person slettes typisk af rullen, når han nåede ud over den værnepligtige alder, flyttede, blev kasseret, blev fritaget af andre årsager eller døde. Sletning af rullen er typisk markeret med overstregning eller stempel og betegnelsen »sletter«, »afsk«, »Afsked« eller »Utspas« og nogle gange med angivelse af årsagen til sletningen.

Om lægdsruller m.m. på Bornholm og i Sønderjylland

Bornholm

Bornholm havde i henhold til et kongeligt privilegiebrev fra 1670 sin egen milit, som var oprettet af Christian 4 i 1611 for at forsvare øen. Militen blev for alvor sat på prøve i 1645, da svenskerne angreb Bornholm.

I 1658 blev øen ved fredsslutningen i Roskilde afstået til Sverige.

Ved det efterfølgende oprør på øen, var det ikke så meget militsen som øens borgere, der fik afgørende betydning. Borgerne gjorde oprør mod svenskerne, løb sig, og Bornholm kom tilbage under dansk herredømme.

Det medførte, at Bornholms befolkning indtil 1867 var fritaget for udskrivning til hæren uden for Bornholm, men mange tjente alligevel som frivillige f.eks. under treårskrigen (1848-50) og krigen i 1864.

Man skal også være opmærksom på, at bornholmske søfolk og fiskere kunne udskrives til søværnet ligesom landets øvrige søfolk og fiskere m.fl. og kan findes i de københavnske søruller.

I militsen tjente alle våbenføre mænd undtagen embedsmænd og deres sønner.

Militen bestod af infanteri, artilleri, jægere og dragoner. Dertil kom købstædernes særlige borgerkompagnier. Derudover var der særlige »reserveafdelinger« kaldet herredskompagnierne.

Mændene blev indskrevet i militsen allerede som drenge og udgik først, når de blev 70 år. I 50-års alderen overgik de til Herredskompagnierne, og i alderen 60-70 var de fritaget fra eksercits og skulle blot gøre vagtjeneste.

Infanteriet var inddelt i 4 kompagnier. Artilleriet blev i 1809 forøget og inddelt i 2 kompagnier. Jægerkorpsen blev oprettet i 1809. Dragonerne blev i 1808 inddelt i 4 kompagnier. Herredskompagnierne var ligeledes inddelt i 4 kompagnier.

I 1867 ophævedes Bornholms Milit og erstattes af Bornholms Væbning.

Hvor findes arkivalierne?

Bornholm

Oplysninger om Bornholms Milit og Bornholms Væbning findes på Rigsarkivet.

Fra 1869 udgjorde Bornholm sin egen udskrivningskreds. Lægdsrullerne befinder sig på Landsarkivet i København. De øvrige arkivalier på Rigsarkivet.

Søg på www.daisy.sa.dk

- Arkivskaber: *Bornholms Milice*
- Arkivskaber: *Bornholms Væbning*

Sønderjylland

Udskrivning af soldater i Sønderjylland var anderledes end i Kongeriget.

I Sønderjylland blev der oprettet en landmilit i 1737-1739. Som i kongeriget var det kun landbefolkningen, der var omfattet af udskrivningen, og det var godsejernes opgave at forestå udskrivningen.

Indtil 1800 blev udskrivningen i Slesvig foretaget efter antal plove, som også blev anvendt som skatteberegningssenhed.

Mens den almindelige værnepligt blev indført med Grundloven i 1849 i Kongeriget og enklavesognene, fik Slesvig først året efter en tilsvarende lov. Den provisoriske regering havde dog allerede i juli 1848 bestemt, at alle slesvig-holstenerne fra deres 21.-40. år inklusiv var værnepligtige.

Med enklavesogn menes en del af et landomraade (stat, kommune osv.), der er omsluttet af fremmed land.

Optagelse i lægdsrulle i Sønderjylland

1788-1808	0-36 år
1808-1850	0-45 år
1850-1867	15*-38 år
1867-1920	20-38 år
1920-	17-36 år

* eller efter konfirmationen

1850-1866

Loven fra 1850 svarede til loven for kongeriget fra 1849, dvs. alle mænd uanset stand og herkomst født 1826 eller senere skulle optages i lægdsrullerne. Kun ordinerede gejstlige og lærere var undtaget.

1867-1920

I perioden 1867-1920 var Sønderjylland underlagt de preussiske love, der også bestemte, at alle mænd var værnepligtige. Lægdsrullerne blev erstattet af alfabetiske lister, der indeholder mere detaljerede oplysninger end de danske lægdsruller for denne tid. Bl.a. begge forældres navne, deres erhverv, om de lever, og hvor de boede. Desuden anførtes årsagen til den værnepligtiges evt. udeblivelse fra session. Udeblivelsen kunne bl.a. skyldes, at den værnepligtige var udvandret til Danmark eller USA, at han var blevet dansk statsborger (optant), eller at han var flyttet til en anden udskrivningskreds langt nede i Tyskland (f.eks. som vandrende håndværkssvend).

Den værnepligtige blev optaget på den alfabetiske liste det år, han fyldte 20 år. Kredsen brugte

forskellige betegnelser for listerne. Nogle steder blev listernes benævnt med de værnepligtiges fødselsår; andre steder med udskrivningsåret. For alle kredsenes sogne blev der ført en alfabetisk liste over alle 20-årige mænd i distriktet.

De værnepligtige blev stående i samme liste, selv om de flyttede til et andet sogn i samme udskrivningskreds, men hvis de flyttede til en anden kreds, blev de overflyttet til den nye kreds, hvor de dog stadig stod under fødselsårgangen. Da de alfabetiske lister blev indført i årene 1867-1868 blev det bestemt, at der skulle udarbejdes lister tilbage til fødselsårgang 1842.

Efter Genforeningen i 1920 indførtes de danske værnepligtsregler fra 1912 i Sønderjylland.

Fra 1921 til 1970 udgjorde Sønderjylland sammen med Ribe amt og Kolding med omliggende landdistrikt 7. udskrivningskreds.

For at få overblik over de værnepligtige i Sønderjylland kom den første lægdsrulle fra 1920 til at omfatte alle, der var født i perioden 1888-1902 og var bosiddende i Nordslesvig. I denne lægdsrulle blev også indført om de værnepligtige havde været i tysk krigstjeneste, soldatetidens varighed, evt. krigsfangeskab, uddannelse og militærgrad. Fødselsårgang 1888 blev slettet af den danske rulle i 1921, årgang 1889 i 1922 osv.

Lægdsrullen for 1921, som var den første regulære lægdsrulle har bogstavsbetegnelsen T og omfatter fødselsårgang 1903 og ældre værnepligtige, som er flyttet i 1921.

Hvor findes arkivalierne?

Arkivmaterialet, der ligger i amtsarkiverne på Landsarkivet i Aabenraa, minder om jordebøger, hvor hver jordbruger (gårdmand, bolsmand og husmand) er opført med antal plove, skattebeløb samt navn og alder på de mandlige medlemmer.

De kongerigske lægdsruller er bevaret intakt tilbage til 1788. For enklavernes vedkommende skal man være opmærksom på, at de i tiden 1789-1793 har lægdsbetegnelsen Riberhus amt, lægd nr. 1-4, 13, 18 og 24.

I godsarkiverne på Landsarkivet i Aabenraa kan man være heldig at finde lægdsruller, selv om materialet før 1800 er dårligt bevaret.

Af lister ældre end 1800 findes i amtsarkiverne:

Haderslev amt:

1782 (Hvidding, Nr. Rangstrup Frøs og Kalvslund herreder, St. Marie kirkes og hospitalets fæstere, herfra også 1756).

Aabenraa amt:

1789-1795.

Løgumkloster amt:

1737, 1740-1744, 1765, 1775, 1789-1792, 1797-1800.

Sønderborg og Nordborg amter:

1740 (Ulkebøl, Hørup, Kegnæs, Lysabil og Tandslet sogne, 1753 Sønderborg amt).

Tønder amt:

1785 (ekstrakt af rullen for Tønder, Lundtoft, Slogs og

Kær herreder. 1770-1809: Tønder herred, 1775-1805: Slogs herred og Solvig kommune, 1768-1807 (div. år): Lundtoft herred, 1790-1809: Hestholm, Rudbølkog og Hajstrupgård.

Også i godsarkiverne kan man undertiden finde lægdsruller. Således findes fra Gram og Nybøl godser lægdsruller fra 1761, 1768, 1774-1782 og 1800-1869 (div. år) med af- og tilgangslister 1809-1864. Fra Trøjborg findes lægdsruller fra 1746 (div. år) samt søruller. I Schackenborg godsarkiv er der lægdsruller fra første trediedel af 1700-tallet og militære udskrivningssager fra 1714-1851. Materialet i de øvrige godsarkiver er hovedsagelig fra tiden efter 1800 og supplerer ikke på væsentlige punkter amternes arkiver.

Efter 1800 blev udskrivningen statslig og foretaget efter folketal, men det var stadigvæk kun landbefolkningen, der var omfattet. Adelige, gejstlige og verdslige embedsmænd samt degne og skoleholdere på landet var fritaget. Desuden blev gifte værnepligtige over 24 år og enestesønner (dvs. sønner uden brødre) så vidt muligt fritaget fra udskrivning, selv om de også blev indført i lægdsrullen.

Lægdsrullerne findes i amtsarkiverne på Landsarkivet i Aabenraa, men der er mange lægdsruller, som ikke er bevaret. Man kan dog herudover finde supplerende materiale om militær- og udskrivningssagerne i amtsstuearkiverne, der også findes på Landsarkivet i Aabenraa.

Rigsarkivet har kun spredte udskrivningsarkivalier fra Sønderjylland; dog findes materiale fra Gottorp amt og 1. Adelige Angler godsdistrikt for perioden 1845-1846. Disse findes også på mikrofilm på landsarkivet.

Lægdsruller fra 1850-1864 er velbevarede og kan findes i amtsarkiverne på Landsarkivet i Aabenraa og Landsarkivet i København.

Lægdsrullerne fra enklaverne findes under daværende 8. udskrivningsdistrikt, Vejle og Ribe amter, spredt i lægd nr. 1-9 og 86-101 på Landsarkivet i Aabenraa. Herudover kan man finde supplerende oplysninger om byernes værnepligtige i byarkiverne, der også for Sønderjyllands vedkommende befinder sig på Landsarkivet i Aabenraa.

Fra perioden fra 1864 og til genforeningen kan man finde alfabetiske lister og andet materiale vedrørende udskrivningen i landsrådsarkiverne og evt. supplerende materiale i de preussiske kommunearkiver, der alle befinder sig på Landsarkivet i Aabenraa.

I de første år efter 1864 søgte mange at slippe for preussisk værnepligt ved udvandring til Danmark eller Amerika eller ved at »optere« for Danmark – dvs. vælge dansk statsborgerskab. Lister over dem, der unddrog sig preussisk militærtjeneste, kan findes hos politimyndighederne, dvs. for tidens indtil 1889 i herredsfogedarkiverne. Trykt registratur findes på landsarkivet. Efter 1889 findes listerne i amtsforstanderarkiverne.

Om lægdsruller m.m. på Bornholm og Sønderjylland

Allerede i krigen mod Frankrig 1870-71 faldt adskillige sønderjyder. En fortegnelse over de sønderjyske tab i den fransk-tyske krig 1870-1871 er udarbejdet af Karl Lund og findes i Aabenraa i landsarkivets manuskriptsamling.

På landsarkivet i Aabenraa findes en meget omfattende samling af de såkaldte »mindeblade« om de personer, som faldt under 1. verdenskrig.

En trykt fortegnelse over navnene på dem, der er optaget på Mindemuren i Marselisborg Mindepark ved Århus med angivelse af fødsted og dato samt dødssted og -dato er udgivet i 1932. Herudover har landsarkivet i Aabenraa et supplement til samlingen »Forskelligt«. En fortegnelse over faldne sønderjyder begravet på kirkegården i Braine i Frankrig findes på landsarkivets læsesal.

En næsten fuldstændig fortegnelse over sønderjyder faldet i første verdenskrig er udarbejdet af Paul Harris og findes i manuskript på Sønderborg Slot med kopi på Landsarkivet i Aabenraa.

Persondødsregistret for den kommune, hvor den faldne boede ved indkaldelsen, indeholder ofte oplysning om, hvor og hvornår en værnepligtig er faldet. Man kan finde en oversigt over de sønderjyske sognes lægdsnumre for tiden 1920-1958 på læsesalen på Landsarkivet i Aabenraa. En tilsvarende oversigt over lægderne fra ca. 1863 findes på Rigsarkivets læsesal og på Landsarkiverne i Aabenraa og København.

Funktionerne som udskrivningschef var tillagt landråden, og der er disses arkiver bevaret et stort og fuldt tilgængeligt materiale, som også kan bruges til at vise, hvornår den værnepligtige person er udvandret og hvorhen.

Generalstab, husar, gardist, artillerist, 1854

Restantenlister indeholder oplysninger om værnepligtige, som var udeblevet fra session uden gyldig grund med henvisninger til Recherer-sager og Nachweisungs-listerne. *Recherer-sager* indeholder eftersøgninger efter udeblevne værnepligtige. *Nachweisungs-listerne* indeholder oplysninger om opholdssted, afrejsetidspunkt, hvordan vedkommende er rejst og hjemsendte breve. Lettest tilgængeligt er her de såkaldte »Alfabetiske lister«, som i deres væsentligste indhold ligner de danske lægdsruller fra tiden efter 1920. De har dog noget fyldigere oplysninger om den værnepligtiges forældre, idet både faderens og moderens navne opgives, om disse lever samt deres evt. bopæl. Om den værnepligtige anføres desuden årsag til evt. udeblivelse. Kommunerne førte stamruller, som dannede forlæg for de alfabetiske lister, hvis oplysninger stamrullerne kan supplere. De alfabetiske lister blev anlagt årgangsvis i det år, hvor den værnepligtige fyldte 20 år. Listerne betegnes enten ved fødselsårgang eller udskrivningsårgang forskelligt fra kreds til kreds. Den værnepligtige blev i modsætning til det danske system stående i samme liste, også selv om de flyttede efter optagelsen, hvis det blot var inden for samme udskrivningskreds. Ved flytning til en anden kreds overførtes den pågældende til den nye liste, men stadig under sin fødselsårgang.

Der findes alfabetiske lister fra:

- Haderslev kreds inkl. Hviding herred (1847-1899).
- Aabenraa (1824-1844, 1848-1899).
- Sønderborg (1851-1857, 1859-1898 samt Sønderborg by for 1899 og rekrutteringsstamruller fra 1847-1869).
- Tønder kreds (1845, 1848-1852, 1854-1873, 1875-1879, 1881-1900. Omfatter også de dele, der i dag ligger syd for grænsen, dvs. amtsdistrikterne Nykirke, Emmelsbøl, Niebøl, Lindholm, Fårtoft, Dagebølkog, Sdr. Løgum, Klægsbøl, Ladelund, Medelby, Løj, Enge, Sild, Øster- og Vesterland.

Efter 1864/1867 og frem til 1920 befinder lægdsrullerne sig i Landrådsarkiverne (de alfabetiske lister) samt i de preussiske landkommuner (rekrutteringsstamrullerne). Efter 1920 i 7. udskrivningskreds arkiv.

På Landsarkivet i København findes der i publikumsmagasinet for Sønderjylland opstillet:

- 1845-1869: Slesvig – Landruller.
- 1844-1864: Slesvig – Søruller.
- 1920- Lægdsruller.

Forsvarets Arkiver på Rigsarkivet

Forsvarets Arkiver befinder sig på Rigsarkivet. Det er et meget omfattende arkiv. I bogen er der kun medtaget den del af arkivet, som er af særlig interesse for slægtsforskere.

Rigsarkivet har på Forlaget G.E.C. Gad udgivet bogen »Forsvarets Arkiver, 1. bind i 1984«, som indeholder en beskrivelse af dette arkiv.

Forudsætningen for at finde oplysninger om en slægtning og evt. pårørende i forsvarers arkiver er, at den pågældende har gjort tjeneste i hæren.

I Forsvarets Arkiver findes oplysninger om hvervede (geworbne) soldater, nationalrekrutter, landmilitser og udskrevne værnepligtige soldater samt underofficerer og officerer, som har gjort tjeneste ved hæren og hærens centrale ledelse m.fl..

Herudover findes der mange oplysninger om de institutioner, virksomheder og skoler m.m., som hørte ind under landetaten (hæren) samt om den centrale administration.

For at finde oplysninger om personer vil det normalt være nødvendigt at vide ved hvilket regiment eller anden militær virksomhed, den pågældende har gjort tjeneste.

Hvis man har været underofficerer eller officer, så findes der en række personalhistoriske hjælpemidler (hovedsaglig seddelkartoteker og bøger), som kan være en stor hjælp, når man skal finde ud af i hvilket arkiv, man skal kigge.

Regimenternes arkiver

Regimenternes arkiver består af mange forskellige arkivalier:

- **Befalinger (Befalingsbøger)** er bøger, hvori de befalinger føres, som enheden selv udsteder.
- **Dagbøger** indeholder referater af begivenheder ved enheden.
- **Disciplinærbøger** med oplysninger om disciplinære straffe.
- **Edsbøger - Edsprotokoller.**
- **Fortroligt eller klassificeret arkiv** indeholder oplysninger om ind- og udgåede sager – normalt omfattende mobiliserings- og personelsager.
- **Indgående skrivelser eller indkomne sager** er al indgået post pakket kronologisk eller sagsvis.
- **Kopibøger** indeholder kopier af udgået post.
- **Korrespondancebøger** er registrering af udgået post med hel eller delvis kopi (ekstrakter).
- **Listebøger** var oprindeligt en oversigt over personel og heste (en slags rapportbog), men afløstes gradvist i tiden ca. 1867-1880 af **liste-, kopi- og korrespondancebøger**, der var enhedernes blandede bogføring,

- **Ordrebøger** er bøger over de ordrer, som er tilgået den pågældende enhed fra overordnede kommandomyndigheder. Bøgerne blev også kaldt **Paroljournaler**.
- **Personalia** er personeloptegnelser, som ikke kan henføres under betegnelsen stambøger.
- **Rapportbøger** er af særlig interesse for slægtsforskere. De blev indført omkring 1800 og overtog på dette tidspunkt **listebogens** funktion som oversigtsbog over personel og heste, ligesom der i rapportbøgerne blev ført lister over officerer og underofficerer, og for sidstnævntes vedkommende tillige over deres koner og børn, herunder datoer for giftemål og fødsler m.m. Rapportbøgerne angiver ofte enhedens dislokation (hvor de er blevet forflyttet til). Rapportbøgerne ændrede sig efterhånden til **Meldingsbøger** i en periode og ophører som bog i 1957, hvor dens rolle overtages af **Daglig Melding**, der ikke indeholder særlige oplysninger af betydning for slægtsforskere.
- **Registraturlister** er en registrering af indgået post med angivelse af dato, nr. og resumé. Blev efter 13/5 1957 erstattet af **Postlister og Emnekort**.
- **Regnskaber** omfatter arkivalier vedrørende regnskabspligtige enheders regnskabsføring. Heri kan findes gode mandskabslistor (lønninglister).
- **Stambøger** er protokoller og lister med hærens personel med mere eller mindre fyldige oplysninger om disses personlige data samt evt. lægdsbetegnelse. Stambøger findes i meget begrænset antal og indhold fra midten af det 18. århundrede og derefter i tiltagende antal og indhold. Bøgerne benævnes for de ældstes vedkommende som **Til- og Afgangsprotokoller**.
- **Straffebøger og justitsprotokoller** indeholder fortegnelser over soldater, der er idømt arbitrære straffe (dvs. straffe, som er blevet idømt af enheden eller af en militær domstol).

Start med at finde regimentets navn

Før man kan gå i gang med at bestille disse arkivalier, så skal man ved brug af hærens »navnekæder« finde frem til under hvilket regiment, bataljon eller anden militær enhed arkivalierne befinder sig.

For at kunne gøre det skal man vide, hvilket regiment eller enhed, den pågældende har gjort tjeneste ved.

I kirkebøgerne, retsprotokoller og evt. folketællingerne fra 1787 og 1801 vil pågældendes regiment eller kompagni evt. være nævnt med henvisning til

den person, som den pågældende har gjort tjeneste under. Problemet er dog ofte, at det er kompagnichefens eller regimentschefens navn, som er anført, men ud fra disse oplysninger kan man finde regimentets navn.

En god hjælp til at finde navnet på regimentet er Hirschs 12 håndskrevne bind om »*Danske og Norske Officerer*« som dækker perioden 1648-1814, som findes på Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og Københavns Hovedbibliotek.

Bindene er desuden blevet overført film. Filmene kan benyttes på alle de regionale landsarkiver og på de større biblioteker.

Om artilleriofficerer i 1764-1889 er der udgivet et 4-binds-værk med biografier, som kan ses på de fleste større biblioteker.

På Det Kongelige Garnisonsbibliotek på Kastellet i København findes der også mange oplysninger om officerer i hæren.

Regimenternes navnekæder

Når man har fundet navnet på det regiment, hvor den pågældende har gjort tjeneste, så skal man være opmærksom på, at hærens enheder gennem årene har ændret navne bl.a. som følge af organisatoriske ændringer.

Som fast regel vil hærens enheders arkiver derfor være betegnet ved det navn, som enheden har i dag, eller som den havde, da den pågældende enhed blev nedlagt.

Det er dette navn, der skal bestilles på og uanset, hvad den militære enhed hed på det tidspunkt, hvorfra man skal bruge f.eks. en stambog.

Også på dette område har Daisy gjort det nemmere for slægtsforskere. Ved brug af Daisy kan du nu søge direkte på regimentets navn ved at skrive navnet i feltet »*arkivserie*«.

Du har f.eks. en slægtning, som har gjort tjeneste ved Slesvigske Jægerkorps omkring 1820.

På Daisy skriver du i feltet »*Arkivskaber*« »*Slesvigske Jægerkorps*«

Du vil så kunne se flere arkivskaber, hvor Slesvigske Jægerkorps' navn indgår og som skyldes, at korpset gennem tiden skifter navn eller optages i andre regimenter.

Fra-Til	Arkivskaber	Arkivserie
1788-1951	Danske Livregiment (1. Regiment), Slesvigske Jægerkorps	vis arkivserier
1788-1880	Generalauditøren, Auditøren ved Slesvigske Jægerkorps	vis arkivserier
1785-1951	Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), 2. Jægerkorps	vis arkivserier
1789-1951	Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), 5. Jægerkorps	vis arkivserier
1789-1951	Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), 5. Jægerkorps	vis arkivserier
1789-1951	Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), Holstenske Jægerkorps	vis arkivserier
1789-1951	Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), Lauenborgske Jægerkorps	vis arkivserier

1785-1951 Slesvigske Fodregiment (2. Regiment), Sjællandske Jægerkorps vis arkivserier

Hvis du trykker på teksten »*vis arkivserie*« ud for én af arkivskaberne – f.eks. 1788-1951 Danske Livregiment (1. Regiment) – vil du kunne se:

- at Slesvigske Jægerkorps i 1842 har skiftet navn til 4. Jægerkorps og senere er indgået i 21. infanteribataljon/Infanteriregiment for til sidst at indgå i Danske Livregiment (1. regiment),
- at arkivnummeret er 0210-110 samt
- at arkivet befinder sig på Rigsarkivet.

Danske Livregiment (1. Regiment), Slesvigske Jægerkorps

Fra-Til Officielle navne

1867-1951	21. Bataillon
1865-1867	21. Infanteribataillon
1863-1865	21. Infanteriregiment
1860-1863	21. Infanteribataillon
1852-1860	4. Jægerkorps
1842-1848	4. Jægerkorps
1788-1842	Slesvigske Jægerkorps

Arkivnummer: 0210-110

Arkivinstitution: Rigsarkivet, København

Endvidere vil du kunne se, hvad arkivet indeholder.

Fra-Til Arkivserier

1778-1950	Forsvarets Billedarkiv vedr. Fodfolksbataljonerne
1803-1938	V. Varia
1803-1952	Ø. Økonomi
1803-1952	Ø. Regnskaber
1806-1932	G. Stambøger
1808-1951	D. Befalingsbøger
1816-1819	Fortegnelse over underofficerer og menige ved Slesvigske Jægerkorps
1831-1951	E. Rapportbøger
1834-1840	D. Parolbefalinger
1836-1870	D. Ordrebøger
1842-1951	P. Underafdelings arkiver
1852-1951	F. Straffebøger
1852-1939	P. Underafdelings arkiver
1854-1951	B. Registraturbøger
1854-1950	M. Korrespondancebøger
1858-1931	G. Stambøger
1860-1867	M. Listebøger
1861-1929	F. Straffebøger
1863-1951	A. Indgående skrivelser
1863-1951	A. Sagsarkiv
1864-1939	K. Fortroligt arkiv
1864-1939	K. Klassificeret arkiv
1864-1920	Memorabilia fundet i Forsvarets Arkiver og dets billedsamling
1864-1932	Ø. Økonomi
1864-1932	Ø. Regnskaber
1864-1939	E. Rapportbøger
1864-1930	B. Registraturbøger
1866-1932	D. Befalingsbøger
1866-1869	V. Stillingsprotokol
1866-1923	M. Listebøger
1887-1922	G. Stamlade
1887-1922	G. Stamkort
1892-1951	C. Kopibøger
1892-1951	C. Udgåede skrivelser
1914-1916	O. Kompagnisager

1914-1916 O. Rapportbog for Korporalskolen
 1918-1938 Glasnegativer af soldater ved 21. Bataillon
 1949-1956 P. Underafdelings arkiver

Bemærk, at jeg har foretaget en kronologisk sortering af arkivet for at få de ældste arkivalier først.

Du vil her bl.a. kunne se, at der bl.a. findes »Stambøger« og »Fortegnelser over underofficerer og menige ved Slesvigske Jægerkorps« for den søgte periode (markeret med fed skrift). Men herudover er der så Generalauditørens arkiv. Hvis du vender tilbage til dette arkiv og trykker på »vis arkivserie«, så får du en oversigt over arkivets indhold.

Bemærk, at jeg også her har foretaget en kronologisk sortering af arkivet for at få de ældste arkivalier først.

1775-1879 F. Sagsakter
 1775-1879 F. Bilag til justitsprotokol
 1810-1814 V. Overauditør F. C. Clausewitz' arkiv
 1816-1816 F. Akter i sagen imod kaptajn Fischer
 1810-1814 V. Varia
 1819-1819 Akter for overkrigscommissionen ang. det af afskediget oberstløjtnant Lorenz Jakob Wasmer ved II/Slesvigske Jægerkorps aflagte regnskab
 1819-1819 Akter ang. det af afsk. oberstløjtnant Wasmer ved II/Slesvigske Jægerkorps aflagte regnskab
 1832-1862 F. Fortegnelse over de til Overformyndieriet under Slesvigske Jægerkorps, senere 4. Jægerkorps henhørende umyndiges midler
 1832-1862 F. Fortegnelse over de til Overformyndieriet under korpset henhørende umyndiges midler
 1832-1862 F. Fortegnelse over umyndiges midler
 1839-1864 F. Overformyndersager
 1840-1863 F. Register til skifteprotokol
 1840-1863 F. Skifteprotokol
 1852-1880 F. Bilag til justitsprotokol
 1852-1880 F. Justitsprotokoller
 1852-1880 F. Sagsakter
 1853-1880 F. Registre til justitsprotokoller
 1855-1864 F. Akter til skifteprotokol
 1855-1862 A. Sagsarkiv
 1855-1862 A. Indgåede skrivelser
 1857-1863 F. Auktioner og licitationer
 1862-1864 B. Korrespondancebog
 1862-1865 F. Journal

Bemærk, at der ikke findes nogen Justitsprotokol bevaret for den søgte perioden (omkring 1820), men at der findes »Sagsakter« og »Bilag til Justitsprotokollen« for perioden, som måske kan indeholde oplysninger af interesse.

Ofte finder du flere arkivalier om regimentet, hvis du først skriver regimentets navn i feltet »Arkivskaber« og foretager en søgning – og derefter laver en ny søgning, hvor du skriver regimentets navn i feltet »Arkivserie«, som nedenstående eksempel viser.

En søgning, hvor jeg skriver Drabantgarden i feltet arkivserie, giver dette resultat:

1700-1960 Rigsarkivet, BK-afdelingen, Forsvarets Arkiver. Kartotek over Drabantgarden og Slesvigske Gendarmekorps

1684-1693 Krigskollegiet, Krigskancelliet
 Ruller over Drabantgarden

Bemærk, at jeg også får oplyst, hvilke arkivserier der er.

En ny søgning på Daisy, hvor jeg skriver »Drabantgarden« i feltet »Arkivskaber« giver følgende resultat:

1738-1763 Generalauditøren, Auditøren ved Drabantgarden

1571-1763 Hæren (Infanteriet), Drabantgarden.

Bemærk, at jeg ikke her kan se hvilke arkivserier arkivet rummer. Her skal jeg trykke på »vis arkivserie« for at få at se, hvilke arkivserier, som findes bevaret i arkivet.

Hvis jeg nu laver en 3. søgning, hvor jeg skriver Drabantgarden i såvel feltet »Arkivskaber« som »Arkivserie«, så får jeg meddelelsen »Der blev ikke fundet nogen poster.«

Jeg mangler nu at se, hvilke arkivserier, der befinder sig i 1) Generalauditøren, Auditøren ved Drabantgardens arkiv og i 2) Hæren (Infanteriet), Drabantgardens arkiv. Ved at trykke på feltet »vis arkivserier« kommer følgende frem:

I Auditøren ved Drabantgardens arkiv:

1738-1841 F. Justitsprotokoller

1738-1807 F. Registre til justitsprotokoller

I Drabantgardens arkiv

1695-1763 A. Kongelige Resolutioner

1695-1763 A. Sagsarkiv

1695-1764 B. Registratur

1705-1764 A. Indgåede skrivelser

1705-1764 A. Kongelige ordrer

1705-1764 A. Sagsarkiv

1705-1740 V. Reglementer

1705-1740 V. Varia

1718-1763 G. Stamliester

1740-1752 M. Kopi og listebog m.m.

Det er således altid vigtigt at foretage to søgninger på regimentets navn indskrevet i henholdsvis »Arkivskaber« og »Arkivserie«. Ved at gøre det, fandt jeg i alt 4 arkivskabere med hver sit arkiv for Drabantgarden.

1. Rigsarkivet, BK-afdelingen, Forsvarets Arkiver med kartotek Kartotek over Drabantgarden og Slesvigske Gendarmekorps (1700-1800).
2. Krigskollegiet, Krigskancelliets arkiv med ruller over Drabantgarden (1684 - 1693).
3. Auditøren ved Drabantgardens arkiv (1738-1763)
4. Drabantgardens arkiv (1571-1763).

Andre muligheder

Christians Plejehus

Hvis man ikke kan finde navnet på pågældendes regiment, men ved, at den pågældende eller hans efterladte har modtaget pension, så kan man forsøge at finde den pågældende i de navneregistre, som fin-

des til bl.a. krigshospitalskassen, det militære kvæsthus eller Christians Plejehus og Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering m.m.

Se kapitlet om »*Hærens syge, invalide, udtjente og døde samt deres efterladte*« (side 112ff).

Frisedler i forbindelse med ægteskab

Officerer, underofficerer og gemene hvervede soldater skulle have regimentets tilladelse, før de kunne indgå ægteskab. Det samme gjaldt de såkaldte nationale rekrutter men ikke landmilitsen eller de andre udskrevne værnepligtige.

Oplysninger om frisedler til f.eks. indgåelse af ægteskab blev indført i regimentets justitsprotokol og skulle afleveres til præsten, før han måtte foretage vielsen. Afslag førte ofte til ansøgninger til kongen, der altid lod dem gå videre til udtalelse hos kompagnichefen, der anbefalede nogle, men andre gange erklærede, at soldaten ikke kunne ernære sig selv, endsize kone og børn, eller at pigen havde et dårligt rygte.

Også her er der på Rigsarkivet forskellige hjælpemidler, som kan gøre det lidt nemmere. I Forsvarets arkiver findes følgende papirkartoteker:

- Artilleriets Underofficerer, Frisedler før 1842.
- Frisedler 1650-1960.

I Personalhistorisk Tidsskrift findes en artikel om »*Kongelige Resolutioner 1815-1847 faldne paa Ansøgninger om Giftermaalstilladelser fra Hærens Officerer og ligestillede*« af H. Hjorth Nielsen som giver oplysninger om resolutionens dato og arkivnummer.

Hvis den pågældende har været underofficer

Hvis den pågældende har været underofficer kan man på Rigsarkivet bestille følgende kartoteker der bl.a. henviser til stambøger og justitsprotokoller:

- Fodfolkets underofficerer og spillemænd.
- Rytteriets underofficerer.
- Artilleriets underofficerer.
- Raket-, Sappør- og Ingeniørkorpsets underofficerer.

Nogle af disse kartoteker findes på film på filmlæsesalen på Rigsarkivet i København.

Hvis den pågældende har været hvervet

En bestandig generalhvervning var oprettet fra 1764-1768 og senere igen fra 1783.

Generalhvervekommissionen oprettedes i Rendsborg direkte under Generalitets- og Commisariats Collegiet, som blev ophævet i 1809.

I Generalhvervekommissionens arkiver på Rigsarkivet findes:

- Indgåede sager 1795-1809.
- Korrespondancebøger 1764-1806.
- Hverveprotokoller 1765-1810.

Også i andre af Forsvarets Arkiver findes der hverveprotokoller.

Forsvarets seddelkartoteker

I forsvarrets (hærens) arkiver er der en række hjælpemidler – som regel i form af seddelkartoteker – der kan anvendes som indgang til eftersøgning af slægtninge i hærens arkiver.

Disse arkiver er ofte oprettet af interesserede medarbejdere eller brugere af arkiverne og senere overtaget af Rigsarkivet. Kvaliteten og systematikken kan derfor være svingende.

Nogle af arkiverne er overført til rullefilm.

- *Erindringsmedaljen for slaget på Reden 1801* tildelt officerer, underofficerer og menige.
- *Drabantgarden* og Slesvigske Gendarmerikorps.
- *Skandinaviske frivillige* i de slesvigske krige.
- *Faldne i Istedslaget*.
- *Faldne 1848-50 og 1864*.
- *Sct. Helena Medaljen*. Ansøgninger findes i publikumsmagasinet på Rigsarkivet.
- *Medaljesager*: Navne på veteraner m.fl. som først søgte medaljen efter 1884.
- *Carl af Hessens Arkiv*. Personelsager.
- *Berliens kartotek*. Officerer og militære afdelinger 1679-1721. Findes også på rullefilm.
- *Fodfolkets underofficerer* og spillemænd med henvisning til stambøger og justitsprotokoller. (1700-1960)-
- *Rytteriets underofficerer* med reference til stambøger (1700-1960).
- *Artilleriets underofficerer* (1700-1960).
- *Artilleriets underofficerer*. Kartotek over frisedler før 1842.
- *Raket-, Sappør- og Ingeniørkorpsets underofficerer* (1800-1960).
- *Kirurger, feltskærere, dyrlæger og kursmede, feltpræster, fanesmede* m.fl. (1700-1960).
- *Kadetattester* (fødsels-, dåbs- og helbredsattester).
- *Reserveofficersaspirantskolen* 1861-1868.
- *Centralkorporalskolen* 1867-1868.
- *Kommandoskoler* 1848-1849. Artillerikadetter. Stykjunkere.
- *Justitsarkivet* med bl.a. frisedler.
- *Militære skiftesager*. Henvisning til de respektive afdelingers justitsprotokoller m.fl.
- *Livgardens justitsprotokoller* fra 1680.
- *1. Feltartillerireg.* justitsprotokol.
- *Holstenske infanterireg.*, 15. Bataillons edsprotokol.
- *Grenaderkorpset*, justitsprotokol.
- *4. Dragonregiments* justitsprotokol
- *1.-4. Dragonregiments* Justitsprotokol.
- *Fæstninger*. Justitsprotokol.
- *Generalhvervekommissionen* 1764-1810.
- *Mønstringer i Rendsborg* fra 1748.
- *Bestallinger for afdøde officerer* 1809-1850.
- Notater om *artilleriofficerer*.
- Navnelister til *Overkrigssekretærens* håndbreve 1744.
- *Rejserapporter* fra officerer 1769-1913.
- *Faldne i krigen 1864*.

- *Rockstrohs kartotek* til navne og erhverv. Københavns Garnisons journaler. Fra 1663.
- *Lützens kartotek* vedrørende personalia for artilleriofficerer.
- *J.H.F. Jahn*: Personalialia for danske officerer.
- *P.F. Rist*: Personalhistoriske oplysninger om danske og norske officerer i 17. og 18. århundrede.
- *Feilberg og Dittmann*: Spredte alfabetiske optegnelser om officerer i 18. og 19 århundrede.
- *Pontoppidan, Axel*: Biografier af og nekrologer over danske og norske officerer i 19. og 20. århundrede.
- *Grüner, F.F.*: Oplysninger om artilleriofficerer 1763-1867.
- *Paroljournaler* 1790-1853.
- Registratur over kgl resolutioner med alfabetisk register 1699-1842.

Andre registraturer og arkiver

V. Richters to bøger om Den danske Landmilitæretat 1801-1894 udgivet i 1896 og 1897 indeholder oplysninger om kongelig udnævnte militære og civilmilitære embedsmænd (officerer, embedsmænd i Generalitetet og Krigsministeriet m.m., auditører, intendanter, læger og officianter) ført frem til 1896.

For officerernes vedkommende er kun de såkaldte faste officerer medtaget i bøgerne. Officerer af de *annekerede* bataljoner, landeværnsofficerer, reserveofficerer, officerer af borgervæbningen, livjægerkorpset, livkorpset eller brandkorpset er *ikke* taget med. Bogen findes bl.a. på læsesalen i Rigsarkivet.

Regimenternes stambøger

De første stambøger for de hvervede regiment er indeholdt kun få oplysninger, men senere blev de mere oplysende. Stambøgerne blev indtil 1774 ført på tysk. I dansk oversættelse omfatter oplysningerne i stambogen:

1. Nummer
2. Navn.
3. Fædreland.
4. Religion.
5. Erhverv.
6. Om vedkommende er gift og har børn.
7. Om hans forældre lever, hvor de bor og faderens erhverv.
8. Om hvor og hvor længe han tidligere har stået i vor (dvs. den danske konges) tjeneste.
9. Hvilke andre herrer han havde tjent under og hvor længe.
10. Hvor eller af hvem han er blevet hvervet.
11. I hvilken alder.
12. Hvor og hvornår han er blevet indrullet.
13. Hvornår han er blevet noteret hos Generalkommissariatet.
14. Hvornår han har aflagt faneed.
15. Tid og dato for hans kontrakt.
16. Hvornår og hvor lang tid han har tegnet ny kontrakt.
17. Hvornår, hvordan og hvorhen han igen er afgået fra kompagniet.

18. Hvor lang tid har han været i vores (kongens) tjeneste.
19. Hvilket nr. i betalingsrullen han sidst stod i.

Og for underofficerer disse oplysninger:

15. Hvornår han er blev udnævnt til korporal, fører eller sergent.
16. Hvornår, hvordan og hvorledes han igen er afgået fra kompagniet.
17. Hvor længe han har været i kongens tjeneste.
18. Hvilket nr. i betalingsrullen han sidst stod i.

Finde en stambog

I bogens kapitel »Om at finde og følge en slægtning i lægdsrullen« er omtalt Frode Valdemar Frederik Brandt, som i 1874 var indkaldt ved 4. Dragonregiment.

Stambøger skal findes i regimentets arkiv på Rigsarkivet. Bøgerne befinder sig på fjernarkiv og kan bestilles via Daisy ved at skrive følgende:

Arkivskaber: 4. Dragonregiment

Arkivserie: *Stambøger*

Ved at trykke på teksten »G. Stambøger« får jeg en ny side, hvor jeg kan se, at arkivserien består af 33 fysiske enheder. Ved at trykke på »vis/bestil« får jeg oversigt over stambøgerne. Den stambog, som jeg er interesseret er G9, som vedrører værnepligtige i årene 1874 – 1877 Ved trykke på teksten »gå til bestilling« kommer jeg hen til den side, hvor jeg kan bestille stambogen. Af magasinopstillingen »Glo« kan jeg se, at stambogen befinder sig på Rigsarkivets fjernarkiv i Glostrup.

Stambogen ankommer efter to arbejdsdage. De indskrevne værnepligtige er indskrevet i rækkefølge efter lægdets nr.

Fig. 17: Forside af stambogen for Frode Brandt.

Fødsels dato: 1852		Aldring (Betalingsnr.) Nr. 10		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Fødsels sted: København		Ektekone: 1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900			
Militær		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Værnepligtig		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Indtækt		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Indtækt II		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Bemærkninger og Indkaldelsesnr.		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Aldring		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
Indtækt		Barn		1874		1875		1876		1877		1878		1879		1880		1881		1882		1883		1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	

Af stambogen (Fig. 17, side 75) fremgår bl.a.:

- At han er født den 24. oktober 1851 i København.
- Hans højde er 63", middel af vækst, mørkt hår, blå øjne og ingen andre særlige kendetegn.
- Han har gjort tjeneste ved 4. dragonregiment, hvor han været indskrevet eksercerskolen den 16/1 – 13/6 1874, 1. eskadron 14/6 1874 – 14/6 1878, 3. eskadron 15/6 1878 – 31/10 1880 og 1/11 1880 igen tilbageført til 1. eskadron. Bemærk, at ovennævnte datoer ikke betyder, at han har været indkaldt hele tiden kun, at han er indskrevet ved de pågældende enheder.
- Det fremgår, at han er blevet udskrevet på session den 6/10 1873 samt de udskrivningskredse, lægder og år, han har været indskrevet i lægdsrullen.
- Han har været rekrut fra 16/1 1874. Blev menig 28/10 1874 og er udnævnt som underkorporal 28/10 1874.
- Han har været indkaldt til tjeneste ved eksercerskolen fra 16/1 1874 – 13/6 1874, ved 1. eskadron fra 14/6 1874 – 27/9 1875, genindkaldt fra 14/8 1876 til 27/9 1876 og igen genindkaldt men

Fig. 18: Bagside af stamseddel for Frode Brandt. denne gang ved 3. eskadron fra 30/6 1878 til 29/7 1878.

Bemærk, at hvis man sammenligner datoerne med datoerne i lægdsrullerne (se side 65-67), så er datoerne ikke helt identiske. I lægdsrullen tillægges han en ekstra dag ved indkaldelse og ligeledes en ekstra dag ved hjemsendelsen.

- Hjemsendelses- og indkaldelsesnummer 11.
- Han har fået betegnelsen 2 i duelighedsnummer.

Fig 19: Forside til stamblad for værnepligtig Jesper Julius Jespersen Sørensen født 1918.

STAMBLAD FOR VÆRNEPLIGTIGE Manig af Garnisons/roppers

Menig ¹⁾ 4	1918	Afdeling	Underafdeling	fra	til	Nr. 2140	
Befrudelev.		I Nummer ved				Aargang: 1909	
Underkorporal		6' Bat. 5' Komp. 19/39				Udskrivningsaar: 1939	
Korporal						Sørensen (Efternavn)	
Kornet						Jesper Julius Jespersen (Fornavn)	
Sekondløjtnant						Født den 17/10 1918	
Særlig Uddannelse:		Til tjeneste ved				i Raaby	
	Se	6' Bat. 5' Komp. 19/39 29/39				Hjemsted: Raaby	
		3' Regts. Stb.ko. 19/39 19/40				Livsstilling: Land	
		15' Regts. 2' Komp. 29/41 29/42				Gift:	
Brugbarhed:	1					Højde: 166 Vækst: 100	
Forhold:	4					Haar: mørkt Øjne: grøn	
Egnet til Forf.:	1					Særlige Kendetegn:	
Lodtræknings-Nr.:	23					Ikke straffet ved Hæren.	

1) Saaledes den menig herer til Garnisons/roppers eller Hjelptroppers tillæg eller "Menig" beholdsvis "G" eller "H".

- Den 1/1 1882 er han blevet overført til forstærkningen.
- På bagsiden (Fig. 18) kan man finde oplysninger om evt. militære straffe under indkaldelsen. Det fremgår, at han er blevet idømt to straffe:
- 1) Den 25/7 74 2 dages kasernearrest på grund af uopmærksomhed og mangel på militær anstand.
 - 2) Den 28/7 74 24 timers mørk og ensom arrest på indskrænket kost efter at have sovet på sin post som staldvagt natten mellem den 26/7 og 27/7.
- Ud fra disse oplysninger kan man så finde flere oplysninger i auditørens for 4. Dragonregiments arkiver (se afsnittet om »Hærens Straffearkiver«).
- Nogle af de bevarede militære stambøger er tilgængelige på film (særlig filmoversigt findes); men nogle er blevet overset, og hverken artilleriets eller ingeniørkorpsets stamlister er filmet.

Nyere stamblade i Krigsministeriets arkiv

I Krigsministeriets arkiv findes en omfattende samling af stamblade (Fig. 19 og 20) for menige, stam

Fig 20: Bagside af stamblad for værnepligtig Jesper Julius Jespersen Sørensen.

2149

Dato	10/239	1/840	1/13-47					Passede ved Hjemsend.			
Kreds	4	4	4					Aar	19	19	19
Lægd	422	427	311w					Frakke			
Bogstav	72	16	J					Benkl.			
Nr.	15	574	2					Kappe			
Omraade	III ₄	III ₄	III ₅					Hue			
Sessions-	Vedtegning: <i>H. I. 2. To.</i>			Slettet af Rullen:			Halsb.				
	Lodtrækningsnr.: 218						Stevler				

Rejsetilladelse:

Andre Oplysninger: *Uk. højstb. 2.4.*
Årsk. u. 2000.
Blodtype B. Gr. liv 20/4 42.
 Overført III region II Balge
 km. skr. nr. 8. nr. 957 - 248

Sørensen
Jesper Sørensen
Paulsen, Sørensen

Forandring i Indkaldelser til fortsat Øvelse:

Udebleven fra Indkaldelse:

i forhold til disse oplysninger. Det kan derfor være nødvendigt at søge Rigsarkivet om dispensation, før man kan bestille og få adgang til stambladene. Stambladene befinder sig på Rigsarkivets nærarkiv og kan bestilles frem ved besøget, hvis det ikke kræves, at man søger om dispensation. Det nemmeste er at bestille kasserne via Daisy, så slipper man for at udfylde bestillingssedlen og får samtidig en bekræftelse på bestillingen via mail; men husk at søge en dispensation først, hvis dette er nødvendigt.

Hvis man selv vil udfylde bestillingssedlen skal sedlen udfyldes med nedenstående oplysninger:

Arkivskaber: Krigsministeriet

Arkivnummer: 007

Titel: Stamblade

Nummer: Nummeret på kassen for den søgte periode

År: Fødselsdato og -år samt navn på den pågældende.

Arkiver om Auxiliærtropperne

Oplysninger om auxiliærtropperne (hjelpetropper sendt til udlandet) kan findes på Rigsarkivet.

Om det auxiliærkorps som deltog ved Rhinstrømmen i 1733-1736 findes der et arkiv, som er ordnet af stabssekretæren. Alle indgåede skrivelser er samlet efter brevskrivervens og forsynet med nummer, alle udgåede breve indført i korrespondancebogen, regnskaberne er samlet i store pakker. Oplysningerne herfra kan suppleres gennem et stort antal breve fra krigsskuepladsen i overkrigssekretærens indgåede breve, den danske gesandts relationer i Tyske Kancelli og nogle af generalkvarterløjtnanten indsendte planer i Geodætisk Institut og Det kongelige Bibliotek samt regimenternes arkiver, bl.a. stambøger.

På Rigsarkivet findes i Forsvarets Arkiver bl.a. følgende om auxiliærkorpset 1813-1815 og Det Danske Armékontingent i Frankrig 1815-1819:

- Indkomne sager fra diverse inden- og udenlandske myndigheder og personer samt fra de udlagte enheder af kontingentet med ansøgninger og stamlistes fra 1815-19.
- Kongelige Rescripter 1816-19.
- Dagsbefalinger fra det engelske hovedkvarter 1816-17.
- Dagsbefalinger 1815-18.
- Kopi af udgåede sager 1816-19.
- Diverse lister 1815-18.
- Dislokations- og indkvarteringsprotokol 1815-18.
- Revyer og manøvrer 1816-18.
- Kaptajn Abrahamsens rapporter til Prins Frederik af Hessen 1816-18.
- Hospitalssager 1815-19.
- Regnskaber for staben og de underlagte enheder 1815-10.

Der findes også oplysninger i 1. Brigades arkiv:

- Befalinger 1816-18.
- Korrespondancebøger 1815-17.

De slesvigske krige 1848-1851 og 1864

Hvis man leder efter oplysning om en slægtning, som er faldet i de slesvigske krige, så findes der to gode opslagsværker om de døde på Rigsarkivet ved receptionen.

Cohen, A.D.

Krigen i årene 1848, 1849 og 1850 og de faldnes minde, Odense 1851.

Cohen, V.

Krigen 1864 og de faldnes minde. København 1865.

Begge værker gennemgår regiment for regiment navnene på de faldne med oplysninger om døds- og begravelsessted. Ud fra oplysningerne om den pågældendes regiment kan man finde flere oplysninger om den pågældende i regimentets arkiver og i de bøger m.fl., som er udgivet om de slesvigske krige.

Et navnerregister til de to bøger findes på internet på hjemmesiden:

<http://www.strandparken33.dk/RegisterFaldne.pdf>

Registret er opstillet i alfabetisk rækkefølge.

Registret henviser til de to bøger af henholdsvis A.D. Cohen og V. Cohen, som indeholder de militære data. Der er således ikke andre slægtsforskningsmæssige data at finde i registret. Disse skal findes i bøgerne på Rigsarkivet, men registret gør det nemmere at finde oplysningerne i bøgerne.

Ved receptionen på Rigsarkivet findes endvidere:

- Danske krigsfanger 1848, 1 bind.
- Danske krigsfanger 1864, 4 bind.
- Meddelelser fra Krigsarkiverne, udgivet af Generalstabens, 9 bind.
- Register over faldne danske underofficerer i 1864, udarbejdet af E. Borgstrøm.
- 1848-50. Danske soldater i Slesvig-Holstens krigsfangeskab, udarbejdet af Robert Lemming.
- Register over døde i krigen af Robert Lemming.
- De Slesvigske krige 1848-50 og 1864. Danske arméofficerer af Robert Lemming.
- Sårede danske soldater i 1864 af Robert Lemming.
- 1864, danske soldater i preussisk og Østrig/Ungarsk fangeskab af Robert Lemming.

En anden mulighed er:

- Boeck, H.

Danske Mindesmærker og Krigergrave i Sønderjylland fra krigen 1813, 1848-1850 og 1864
Grænseforlaget. København 1940.

I bogen findes en udmærket navnefortegnelse.

Der er dog ikke alle, der fik rejst et mindesmærke med navn over sig. Mange danske og tyske soldater ligger i de fællesgrave, der bl.a. blev gravet ved Dybbøl i 1864.

I Forsvarets Arkiver findes også krigsarkiverne for de slesvigske krige. I disse arkiver findes de fægtningsberetninger (optegnelser om krigshandlinger), der ligger til grund for Generalstabens værker om krigen i 1848-1850 og 1864.

Til belysning af forhold om faldne og sårede kan anbefales følgende arkivalier:

- Tabslister 1848-1849 i Krigsministeriets arkiv.

- Holze, Peder Madsen's (Holze) fra krigsfangeskabet i Schlesien 1863-1864 (Rigsarkivet) med artikel fra Ny dag med referat fra dagbogen og historien bag den.
- Fortegnelse over danske i krigsfangskab 1848-50
- Uregistrede sager: Lister over døde, sårede og fanger 1848.
- Oplysninger om savnede 1848.
- Faldne i Istedslaget (kartotek på Rigsarkivet).
- Faldne i 1848-1850 og 1864 (kartotek på Rigsarkivet).

Herudover findes der oplysninger om forsvarets forskellige lazaretter fra 1848-1895, således også lazaretterne i forbindelse med krigen i 1848-1850 og 1864 (129 enheder):

Arkivskaber: Forsvarets lægekorps

Arkivserie: Lazaretter Treårs-krigen 1848-1895

Tapperhedsmedalje, erindringsmedalje, hædersgave og jubilæumsgave

Om de overlevende fra de slesvigske krige indeholder Forsvarets Arkiver et meget stort materiale i forbindelse med ansøgninger om tapperhedsmedaljen, erindringsmedaljen, hædersgaver og jubilæumsgaver. I 1848-1850 blev der slået *medaljer for tapperhed* for deltagelse i slaget i Slesvig, Fredericia, Isted og Frederikstad. I 1864 blev der ligeledes slået medaljer for tapperhed for deltagelse i slaget ved Sankelmark, Mysunde samt Dybbøl; men medaljerne blev aldrig uddelt af politiske grunde trods henvendelser til kongen og omtale i pressen. De indsendte ansøgninger befinder sig på Rigsarkivet og kan findes på Daisy:

Arkivskaber: Arkivfunktionen Medaljesager

Arkivserie: Senere ansøgninger

Arkivserien kaldes »*senere ansøgninger*« selv om indstillingerne og ansøgningerne er indsendt i henholdsvis 1848 (pakke nr. 59) og 1864 (pakke nr. 60).

Henvendelserne og omtalen førte i stedet til udelingen af en erindringsmedalje. Forudsætningen for at komme i betragtning var, at man var i live på ansøgningstidspunktet og havde været tilknyttet afdelinger, der havde været på feltfod. Personer, der havde gjort garnisonstjeneste i København kunne ikke komme i betragtning. Men også de afslæede ansøgninger er bevaret. Herudover er det kun dem, som har indsendt en ansøgning, som kan findes i arkivet.

Kopier af ansøgningerne vedr. *erindringsmedaljen* fra henholdsvis 1848-1850 og 1864, som skulle indsendes i 1876, er opstillet alfabetisk efter efternavn/soldaternavn i Publikumsmagasinet på 1. sal på Rigsarkivet. Et soldaternavn er typisk det lægd eller det sted, hvor den pågældende boede, da han blev indkaldt som soldat. Arkivet er opdelt i berettigede og uberettigede ansøgninger for henholdsvis 1848-1850 og 1864 og de personer, der deltog i begge krige. Bemærk, at ansøgninger, som er indsendt efter 1884 (1885-1924), skal findes i:

Arkivskaber: Arkivfunktionen Medaljesager

Arkivserie: Senere ansøgninger

Der findes et særskilt kartotek vedr. de ansøgninger, som er indsendt efter 1884.

Arkivskaber: 3. Afdeling (Forsvarets Arkiver)

Arkivserie: Medaljesager, Veteraner søgt efter 1884.

Kartotekets navn kan sammenholdes med protokol 34, medaljesager, hvor de pågældende er opført alfabetisk efter året for pågældendes ansøgnings indsendelse. I protokol 34 er angivet, hvorvidt ansøgeren blev anset for berettiget eller uberettiget (evt. tvivlsom). Ministeriets skrivelse til de pågældende kan findes i Krigsministeriets 1. kontors kopibøger.

Under Arkivskaber: Arkivfunktionen Medaljesager. Arkivserie: Senere ansøgninger, findes også »*Fortegnelse over begravede Garnisons Kirkegård 1864-1867*« og »*Rekvirerede underofficerers hæderspatenter 1850*« samt »*Erindringsmedalje for pleje af syge og sårede 1864*« samt Kongens Hæderstegn i guld til 26 slesvigske damer, som plejede de sårede i 1864. Hæderstegnet blev uddelt i 1865.

I 1898 kunne veteranerne fra 1848-1850 søge om en 40-års *jubilæumsgave*, der for hver enkelt ikke måtte overstige 100 kr. og som var et engangsbeløb. Ansøgningerne er opstillet på 1. sal i publikumsmagasinet på Rigsarkivet fordelt på byer, amter og udlandet. Øvrige arkivalier vedr. 40-års jubilæumsgaven for treårskrigen befinder sig i Finansministeriet, Finansdepartementet, Sekretariatets arkiv.

I 1906 fik veteranerne fra 1848-1850 mulighed for at søge om en livsvarig hædersgave på 100 kr. pr. år. På 1. sal i publikumsmagasinet på Rigsarkivet er ansøgningerne vedr. *hædersgaver for treårskrigen* 1848-1850 opstillet opdelt på byer, amter og udlandet. Øvrige arkivalier vedr. jubilæumsgaven for treårskrigen befinder sig i Finansministeriet, Enkeforsørgelseskontorets arkiv. Ved receptionen på Rigsarkivet findes et navneregister over ansøgerne.

En tilsvarende hædersgave fik veteranerne fra 1864 i 1914. Ansøgningerne og øvrige arkivalier vedr. hædersgaven for 1864 befinder sig i Bestyrelsen for de Militære Underklassers Pensionering og for Invalideforsørgelsens arkiv. Ansøgningerne kan bestilles ved angivelse af det sagsnummer som fremgår af det navneregister, som er opstillet ved receptionen på Rigsarkivet.

Hvis soldaten er død eller invalideret i forbindelse med krigen eller i tjenesten kan der findes flere oplysninger om den pågældende og evt. familie i Krigshospitalskassens og i Bestyrelsen for de Militære Underklassers pensionering m.v.'s arkiver.

Se under kapitlet »*De syge, invalide, udtjente og døde soldater samt deres efterladte*«.

Andre kilder til krigen i Forsvarets Arkiver

Det vil være muligt såvel under de enkelte afdelinger, som i Forsvarets Arkivers arkiv med Særlige Sager at finde kilder til de Slesvigske krige.

F.eks. de militære personarkiver hvor der findes en række dagbøger og personlige optegnelser.

Arkivskaber: Militære personarkiver

Arkivserie: Personarkiver 1700-1997

En anden mulighed er billeder og portrætter i Forsvarets Billedarkiv (se kapitlet om »Forsvarets Billedarkiv«, side 132).

For krigen 1864 findes i forsvarrets Arkiver en oversigt »Danske officerer ved den aktive armé 1864«, hvoraf fremgår navnene på de enkelte enheders chefer.

På Rigsarkivet er der på 1. sal i publikumsmagasinet opstillet C.F. Schiöppfes kartotek over hans samling om danske som har været officerer i fremmed krigstjeneste. Samlingen dækker perioden 1815-1965. Arkivet indeholder oplysninger om 3.396 navngivne primært danske mænd, der i den pågældende periode har været i fremmed krigstjeneste samt enkelte kvinder og en række personer fra modstandsbevægelsen. Dog ingen oplysninger om dem, som gjorde tysk krigstjeneste i forbindelse med 1. og 2. verdenskrig. Disse kan der findes oplysninger om ved henvendelse til Deutsche Dienststelle, Eichborndamm 179, D-13403 Berlin, som kan kontaktes via deres hjemmeside på www.dd-wast.de og i Krigsministeriets arkiv (se nedenfor).

På Rigsarkivet er der ved receptionen mapper med oplysninger om:

- Garnisoneringen før 1720.
- Danske militære enheders garnisonering.
- Danske hærstyrkers navne gennem 400 år i 1570-1970 samt hærordninger 1660-1977.
- Faldne sønderjyder i 1. verdenskrig, rettet indtil 24. december 1931 (Monumentet i Marselisborg).

Andre arkivalier i Krigsministeriets arkiv

På www.daisy.sa.dk kan man ved at søge i feltet »Arkivskaber« på »Krigsministeriet« se en oversigt over, hvad der er registreret i Daisy. Nedenstående liste, som er ordnet kronologisk er ikke udtømmende.

- 1704-1919 Anciennitetslister
- 1737-1966 Rejserapporter fra danske officerer
- 1746-1966 Militære rejserapporter
- 1746-1966 Bilag til militære rejserapporter
- 1762-1906 Gageringsprotokoller
- 1764-1849 Konduite- og advancementslister
- 1809-1850 Bestallinger for afdøde officerer
- 1823-1999 Stamblade (menige, stampersonel og underofficerer samt civile); Hæren, Søværnet, Flyvevåbnet.
- 1829-1852 Konfirmationsbestallinger
- 1839-1909 Såkaldt »senere indkomne sager« vedr. Treårs-krigen
- 1842-1925 Aldersordensliste for det faste Officerskorps
- 1842-1925 Forfremmelsesbedømmelseslister
- 1843-1847 Eder
- 1845-1848 Sager vedrørende lazarettet m.v.
- 1845-1845 Liste over gifte underofficerer
- 1847-1847 Lister over gifte- og ugifte underofficerer ved armeen
- 1847-1847 Navneliste over underofficerer af fodfolket
- 1848-1848 Sag vedr. den danske besættelse af Glücksburg Slot
- 1848-1854 Styrkelister

- 1848-1849 Officielle tabslister
- 1848-1850 Trykte tabslister for Den danske Hær
- 1848-1850 Tabslister for Insurgentthæren
- 1848-1850 Fortegnelse over danske i fangenskab
- 1848-1868 Resolutioner og cirkulærer
- 1848-1850 Breve stiledt til krigsministeren 1848, 50
- 1848-1850 Afregninger for mandskaber der har været kommanderet på orlogsskibe
- 1848-1943 Uberettede til medalje 1848-1864
- 1848-1943 Ansøgn., krigsdelt. om erindringsmed, 1848-1850 og 1864
- 1848-1943 Fortegnelser over erindringsmedalje 1848-1864, Tjenstgørende i 1876
- 1848-1851 Indkomne breve vedr. frivillige gaver
- 1848-1932 Stambog for ansatte i ministeriet
- 1848-1943 Ansøgninger om erindringsmedalje 1848-1850
- 1848-1851 V. Uddrag af dags- og korpsbefalinger, vedr. ansættelse og forflyttigelse af officerer
- 1848-1851 Gaver til sårede insurgenter
- 1850-1851 Månedssregnskaber og undermunderingsregnskaber for soldatesken fra krigsskibene ved Eckernförde
- 1850-1850 Opråb fra Komiteen til understøttelse af de udkommanderede land- og søkrigeres familier, de sårede og kvæstede og de faldnes efterladte
- 1851-1852 Indkomne skrivelser fra de militære politidistrikter i Slesvig Holsten
- 1856-1856 V. Supplement til advancementsbekendtgørelse
- 1856-1856 B. Register til supplement til advancementsbekendtgørelse
- 1857-1857 Sct. Helena Medaljen
- 1858-1868 Sager vedrørende »Præstofferet«
- 1863-1865 Diverse materiale vedrørende Krigen 1864
- 1863-1865 Tabslister
- 1863-1865 Dødsattester
- 1863-1865 Telegrammer
- 1863-1865 Forstærkningsmandskab
- 1863-1868 Styrkelister
- 1864-1864 Udgåede sager vedrørende Krigen 1864
- 1864-1864 Koncepter til udgåede sager vedrørende Krigen 1864
- 1864-1864 Indkomne rapporter om fægtninger
- 1864-1864 Rapport om fægtninger til tryk
- 1864-1864 Dagbog vedr. 1864
- 1864-1864 Rapporter om fægtninger - afskrifter
- 1864-1943 Ansøgninger om erindringsmedalje 1864
- 1868-1909 Forfremmelseslister
- 1868-1909 Konduitelister
- 1873-1930 Uddrag af rapporter over tjenesterejser til udlandet
- 1880 Officersstamblade, Hæren og Flyvevåbnet
- 1880-1980 Officersforfremmelsesbedømmelser for officerer udtrådt af aktiv tjeneste
- 1900 Officersstamblade, Lærere ved forsvarrets skoler
- 1900 Officersstamblade, Læger, tandlæger og dyrlæger
- 1909-1923 Forfremmelsesbedømmelseslister
- 1909-1923 Aldersordenslister for faste embedsmænd
- 1910-1945 Fortrolige forfremmelsesbedømmelser vedr. officerer, der gik i tysk tjeneste 1940-1945
- 1932-1950 Forfremmelsesbedømmelser for afskedigede befalingsmænd af officiantgruppen ■

Regimenternes navnekæder m.m.

Hærens enheder har gennem årene ændret navne bl.a. som følge af organisatoriske ændringer.

Som fast regel vil enhederne i hærens arkiver være betegnet ved det navn, som enheden har i dag, eller som det havde, da den pågældende enhed blev nedlagt. Det navn, der skal bestilles på, findes ved at gå ind på regimenternes »navnekæde«.

I 1965 fik alle bestående regimente igen historiske navne. *Kun regimente oprettet før 1951 er medtaget i oversigten.*

Bestillingsnavnet, som skal skrives i feltet »Arkivskaber« er neden for angivet med **fed skrift**.

F.eks. skal evt. bevarede stambøger for 1. Danske Infanteriregiment oprettet i 1703 findes i arkivet for **Prinsens Livregiment**.

Evt. bevarede stambøger for 1. Jægerkorps skal også findes i **Prinsens Livregiments** arkiver.

Danske Infanteriregiments arkiver skal findes i **Viborgske geworbne Infanteriregiment**, som blev ophævet i 1789 o.s.v.

For at finde et regiments navnekæde, så brug stikordsregistret sidst i bogen, som henviser til den eller de sider, hvor regimentet/bataljonen er omtalt. **Bemærk også, at Statens Arkiver mange gange staver bataljon »bataillon«.**

Det nationale fodfolk, 1702

Infanteriet (fodfolket) 1661-1976

REGIMENTER 1661-1819

Drabantgarden oprettet i 1571, nedlagt i 1764. Blev også kaldt Scholtens geworbne Regiment.

Grenaderkorpset oprettet 1717, nedlagt i 1763.

Viborgske geworbne Infanteriregiment (1758-1772)

Oprettet i 1703 som Danske Infanteriregiment.

Fra 1704-1732 benævnt efter cheferne.

1704: Maltzans Regiment

1707: Gaffrons Regiment

1708: Krag's Regiment

1724: Eichstedts Regiment

1728: Aderkaas Regiment

1732: Rosenørns Regiment

1734: Scholtens geworbne Infanteriregiment.

1735: Holstenske geworbne Infanteriregiment.

1785: **Viborgske geworbne Infanteriregiment**.

Ophævet i 1789.

2. Danske geworbne Infanteriregiment (1711-1774).

Oprettet 1703. Ophævet 1721. Der findes til- og afgangslister for 1711-1714.

Sjællandske Infanteriregiment (1748-1779)

Oldenborgske nationale Regiment oprettet i 1675.

1678: Oldenborgske geworbne Infanteriregiment.

1785: **Sjællandske Infanteriregiment**.

I 1803 indlemmet i Marinekorpset.

Fyenske geworbne Infanteriregiment (1765-1779)

Delmenhorstske geworbne Infanteriregiment oprettet i 1764.

1788: Sjællandske geworbne Infanteriregiment.

1785: **Fynske geworbne Infanteriregiment**, ophævet 1789 og indlemmet i Prins Frederiks Infanteriregiment.

Pløenske geworbne Infanteriregiment

Oprettet i 1765. Ophævet i 1767.

Kielske Geworbne Infanteriregiment

Oprettet i 1773. Ophævet 1774.

Jyske Skarpskyttekorps (1789-1819)

2. Bataillon let Infanteri (Sjælland) oprettet 1789.

1790: 2. Sjællandske Bataillon let Infanteri.

1808: **Jyske Skarpskyttekorps** ophævet i 1816.

Marineregimentet (1798-1812)

Marinekorpsset oprettet 1798.

1803: **Marineregimentet.**

I 1810 indlemmet i de Københavnske Infanteriregimenter.

NATIONALE REGIMENTER 1742-1774

Fynske Nationale Infanteriregiment oprettet 1733.

1763: Delt i 1.-3. Fynske Bataillon. Ophævet i 1765.

Nørre Jyske Nationale Infanteriregiment oprettet i 1733.

1763: Delt i 1.-3. Nørre Jyske Bataillon, ophævet i 1765.

Søndrejyske nationale Infanteriregiment oprettet i 1733.

1763: Delt i 1.-3. Søndre Jyske Bataillon, ophævet i 1765.

Sjællandske nationale Infanteriregiment oprettet i 1733.

1763: Delt i 1.-3. Sjællandske Bataillon ophævet i 1765.

Slesvigske nationale Infanteriregiment oprettet i 1737. Ophævet 1765.

Slesvig-holstenske nationale Infanteriregiment oprettet i 1737. Ophævet 1765.

Oldenborgske nationale Infanteriregiment oprettet i 1704.

1763: **Oldenborgske Bataillon**, ophævet i 1765.

3. Sjællandske nationale Bataillon oprettet 1768.

1774: Ophævet.

1. Fynske nationale Bataillon oprettet 1768.

Ophævet i 1774.

LANDEVÆRNSREGIMENTER (1801-1810)

Nordre Sjællandske Landeværnsregiment

oprettet i 1801. Ophævet i 1808.

Søndre Sjællandske Landeværnsregiment oprettet i 1801. Ophævet 1808.

Fynske Landeværnsregiment oprettet i 1801.

Ophævet 1808.

Nørre Jyske Landeværnsregiment oprettet i 1801.

Ophævet i 1808.

1. Østre Jyske Landeværnsregiment oprettet i 1801. Ophævet i 1808.

2. Østre Jyske Landeværnsregiment oprettet i 1801. Ophævet 1808.

Vestre Jyske Landeværnsregiment oprettet 1801. Ophævet 1808.

Slesvigske Landeværnsregiment oprettet i 1801. Ophævet i 1808.

Holstenske Landeværnsregiment oprettet i 1801. Ophævet i 1808.

Langelandske Landeværnsbataillon oprettet i 1801.

1808-1816 Langelandske Infanteribataillon ophævet i 1816.

INFANTERIREGIMENTER 1703-1976

Den Kongelige Livgarde (1703-)

Hans Kongelige Majestæts Livregiment oprettet i 1658.

1684: Vor Garde til Fods.

1687: Livgarden til Fods.

1763: Den kongelige Livgarde til Fods.

1765: Den kongelige Livgarde til Fods.

1767: Den kongelige Livgarde til Fods og til Hest.

1769: Den kongelige Livgarde til Fods.

1771: Ophævet.

1772: Den kongelige Livgarde til Fods.

1867: Livgardens Liniebataillon.

1867: Livgardens Liniebataillon og Livgardens forstærkningsbataillon.

1909: 1. og 2. Livgardebataillon.

1923: 1., 2. og 3. Livgardebataillon.

1951: 1. Bataillon Livgarden.

1961: 1. Bataillon. **Den Kongelige Livgarde.**

1. Regiment (1880-1961).

1880-1951: 1. Regiment.

1951-1961: 1. Regiment, Danske Livregiment

1961-2001: **Danske Livregiment.**

2. Regiment

1880-1951: 2. Regiment

1951-1961: 2. Regiment, Slesvigske Fodregiment

1961-2000: **Slesvigske Fodregiment**

3. regiment

1880-1951: 3. Regiment

1951-1961: 3. Regiment, Prinsens Livregiment

1961-2004: **Prinsens Livregiment**

4. regiment (1880-1959)

1880-1951: 4. Regiment.

1951-1961: 4. Regiment, Sjællandske Livregiment.

1961: **Sjællandske Livregiment.**

5. regiment (1880-1953)

1880-1951: 5. Regiment

1951-1961: 5. Regiment, Falsterske Fodregiment

1961-1976: Falsterske Fodregiment

6. Regiment (1880-1957)

1880-1951: 6. Regiment
1951-1961: 6. Regiment, Fynske Livregiment
1961-1991: Fynske Livregiment

7. Regiment (1880-1957)

Oprettet i 1880:
1951-1957: 12. bataillon.

8. regiment (1880-1932, 1951-1959)

Oprettet i 1880.
1932: Regimentet ophæves.
1951-1961: Regimentet genoprettes.
1961-2000: Dronningens Livregiment.

9. regiment (1880-1932, 1951-1961)

Oprettet i 1880.
1932: Regimentet ophæves.
1938-1951: Fodfolkspionerbataillon
1951-1961: 1. Bataillon

10. regiment (1880-1932, 1951-1961)

Oprettet 1880.
1932: Regimentet ophæves.
1951-1961: 1. Bataillon

FODFOLKSPIONERKOMMANDOET (1938-1951)

1. Fodfolkspionerbataillon

Oprettet 1938. Ophævet 1951.

2. Fodfolkspionerbataillon

Oprettet 1938. Ophævet 1951.

INFANTERIBATAILLONER (1680-1951)

1. Bataillon (1763-1951)

Danske Livregiment til Fods oprettet i 1763.
1819: 1. Livregiment til Fods.
1842: 1. Linieinfanteribataillon.
1848: 1. lette Infanteribataillon.
1860: 1. Infanteribataillon.
1863: 1. Infanteriregiment.
1865: 1. infanteribataillon.
1867: **1. Bataillon**, ophævet i 1951.

2. Bataillon (1680-1951)

Oberst Eckerick Johann Lübbes Regiment oprettet i 1657.
1662: Oberst Henrik Rüses Regiment.
1673: Oberst Adam Weyhers Regiment.
1676: Prins Frederiks Regiment.
1699: Prins Christians Regiment.
1747: Kronprinsens Regiment.
1748: Kongens Livregiment.
1764: Norske Livregiment til fods.
1819: 2. Livregiment til Fods.
1842: 2. Linie Infanteribataillon.
1855: 2. Linie-Infanteri-Bataillon.

1860: 2. Infanteribataillon.
1863: 2. Infanteriregiment.
1865: 2. Infanteribataillon.
1867: **2. Bataillon**. Ophævet i 1951.

3. Bataillon (1842-1951)

3. Linie-Infanteribataillon oprettet 1842.
1860: 3. Infanteribataillon.
1863: 3. infanteriregiment.
1865: 3. Infanteribataillon.
1867: **3. Bataillon** ophævet i 1951.

4. Bataillon (1842-1951)

1614: Fyenske Kompagni af Jyske Regiment Knægte.
1661: Fyenske Landregiment til Fods.
1679: Fyenske Regiment.
1729: Prins (arveprins) Frederiks Regiment.
1730: Fynske geworbne Regiment.
1749: Kronprins Christians Regiment.
1766: Kongens Regiment.
1808: Kronens Regiment til fods.
1839: 3. Livregiment til Fods.
1842: 4. Linie-Infanteribataillon.
1860: 4. Infanteribataillon.
1863: 4. Infanteriregiment.
1865: 4. Infanteribataillon.
1867: **4. Bataillon** ophævet i 1951.

Fyenske Landregiment til fods blev i 1675-1677 også kaldt Cicignons Bataillon og i 1663-1679 1. Fyenske nationale Regiment.

5. Bataillon (1842-1951)

1614: Sjællandske Kompagni af Skånske Regiment Knægte.
1628: Sjællandske nationale Regiment.
1661: Sjællandske Landregiment til Fods.
1679: Sjællandske geworbne Regiment til Fods.
1768: Kronprinsens Regiment.
1808: Kongens Regiment til Fods.
1839: Kronens Regiment til Fods.
1842: 5. Linie Infanteribataillon.
1863: 5. Infanteriregiment.
1865: 5. Infanteribataillon.
1867: **5. Bataillon**. Ophævet 1951.

Blev også kaldt Kronprins Frederiks Regiment (1768-1808), 5. linie-Bataillon (1860-1863) og 5. Regiment (1863-1865).

6. Bataillon (1722-1951)

Ebersteins Regiment oprettet i 1657.
1665: Bremers Regiment.
1672: Max Rosenkrants Regiment.
1676: Prins Christians Regiment.
1695: Prins Carls Regiment.
1730: Schacks Regiment.
1734: Dombroicks Regiment.
1735: Laalandske Infanteriregiment.
1753: Prins Frederiks geworbne Infanteriregiment.

1806: Prins Christian Frederiks Regiment.
1839: Kongens Regiment til fods.
1842: 6. Linie Infanteribataillon.
1860: 6. Infanteribataillon.
1863: 6. Infanteriregiment.
1865: 6. Infanteribataillon.
1867: **6. Bataillon**. Ophævet i 1951.

7. Bataillon (1680-1951)

Marineregimentet oprettet i 1680.
1741: Bornholmske Infanteriregiment.
1785: Århussiske Infanteriregiment.
1790 1. Jyske Infanteriregiment.
1842: 7. linie Infanteribataillon.
1860: 7. infanteriregiment.
1865: 7. infanteribataillon.
1867: **7. Bataillon**, ophævet i 1951.

8. Bataillon (1841-1951)

8. Linie Infanteribataillon oprettet i 1842.
1860: 8. Infanteribataillon.
1863: 8. Infanteriregiment.
1867: **8. Bataillon** ophævet i 1951.

9. Bataillon (1746-1951)

1. Danske Infanteriregiment oprettet i 1703.
1735: Slesvigske Infanteriregiment.
1785: Riberske Infanteribataillon.
1790: 2. Jyske Infanteriregiment.
1842: 9. Linie Infanteribataillon.
1860: 9. Infanteribataillon.
1863: 9. Infanteriregiment.
1865: 9. Infanteribataillon.
1867: **9. Bataillon** ophævet i 1951.

10. Bataillon (1842-1951)

10. Linie Infanteribataillon oprettet i 1842.
1848: 10. lette Infanteribataillon.
1855: 10. Linie Infanteribataillon.
1860: 10. Infanteribataillon.
1863: 10. Infanteriregiment.
1865: 10. Infanteribataillon.
1867: **10. Bataillon** ophævet i 1951.

11. Bataillon (1747-1951)

Falsterske Regiment oprettet i 1747.
1785: Aalborgske Infanteriregiment.
1790: 3. Jyske Infanteriregiment.
1842: 11. Linie-infanteri-bataillon.
1860: 11. Infanteribataillon.
1863: 11. Infanteriregiment.
1865: 11. Infanteribataillon.
1867: **11. Bataillon** ophævet i 1951.

12. Bataillon (1730-1951)

Jyske Wedelske Regiment til Fods oprettet i 1679.
1684: Jyske nationale Regiment.
1702: Jyske Regiment.
1715: Jyske geworbne Regiment.
1780: Jyske Regiment til fods.

1781: Jyske Infanteriregiment.
1790: Fynske Infanteriregiment.
1842: 12. linie-Infanteri-Bataillon.
1848: 12. Lette-Infanteri-Bataillon.
1855: 12. Linie-Infanteri-Bataillon.
1860: 12. Infanteribataillon.
1863: 12. Infanteriregiment.
1865: 12. Infanteribataillon.
1867: **12. Bataillon** ophævet i 1951.

13. Bataillon (1778-1951)

Fynske Infanteriregiment oprettet 1778.
1785: Slesvigske Infanteriregiment.
1842: 13. Linie-infanteri-Bataillon.
1860: 13. Infanteribataillon.
1863: 13. Infanteriregiment.
1865: 13. Infanteribataillon.
1867: **13. Bataillon** ophævet i 1951.

14. Bataillon (1842-1951)

14. Linie Infanteribataillon oprettet i 1842.
1848: slettet af Armeen.
1848: Lauenborgske Jægerbataillon.
1851: 14. Lette Infanteribataillon.
1855: 14. Linie Infanteribataillon.
1860: 14. Infanteribataillon.
1863: 14. Infanteriregiment.
1865: 14. Infanteribataillon.
1867: **14. Bataillon** ophævet i 1951.

15. Bataillon (1778-1951)

Lollandske Infanteriregiment oprettet i 1778.
1785: Holstenske Infanteriregiment.
1842: 15. Linie Infanteribataillon.
1848: Slettet af armeen.
1851: 1. Holstenske Infanteribataillon.
1852: 15. Linie Infanteribataillon.
1860: 15. Infanteribataillon.
1863: 15. Infanteriregiment.
1865: 15. Infanteribataillon.
1867: **15. Bataillon** ophævet i 1951.

1867: 16. Bataillon ophævet i 1951.

Mønske geworbne Infanteriregiment oprettet i 1747.
1785: Oldenborgske Infanteriregiment.
1842: 16. Linie Infanteribataillon.
1848: Slettet af Armeen.
1851: 2. Holstenske Infanteribataillon.
1852: 16. Linie Infanteribataillon.
1860: 16. Infanteribataillon.
1863: 16. Infanteriregiment.
1865: 16. Infanteribataillon.
1867: **16. Bataillon**. Ophævet i 1951.

17. Bataillon (1803-1951)

Ulrik Christian Gyldenløves Regiment Dragoner oprettet i 1657
1658-1659 Holcks Regiment Dragoner

1659: Dronningens Livregiment.
1842: 17. Linieinfanteribataillon.
1848: Slettet af armeen.
1851: 3. Holstenske Infanteribataillon.
1852: 17. Linie Infanteribataillon.
1860: 17. Infanteribataillon.
1863: 17. Infanteriregiment.
1865: 17. Infanteribataillon.
1867: **17. Bataillon**, ophævet i 1951.

Blev i 1785-1857 også kaldt 1. Holstenske Contingentbataillon

18. Bataillon (1785-1951)

Sjællandske Jægerkorps oprettet i 1785.
1842: 2. Jægerkorps.
1860: 18. Infanteribataillon.
1863: 18. Infanteriregiment.
1865: 18. Infanteribataillon.
1867: **18. Bataillon** ophævet i 1951.

19. Bataillon (1799-1951)

1. Sjællandske Bataillon let Infanteri oprettet i 1789.
1790: 1. Sjællandske Bataillon let Infanteri.
1808: Sjællandske Skarpskyttekorps.
1816: Jyske Jægerkorps.
1842: 3. Jægerkorps.
1860: 19. Infanteribataillon.
1863: 19. Infanteriregiment.
1865: 19. Infanteribataillon.
1867: **19. Bataillon** ophævet i 1951.

20. Bataillon (1842-1951)

1. Jægerkorps oprettet i 1842.
1860: 20. Infanteribataillon.
1863: 20. Infanteriregiment.
1865: 20. Infanteribataillon.
1867: **20. Bataillon** ophævet i 1851.

21. Bataillon (1803-1951)

Slesvigske Jægerkorps oprettet i 1788.
1842: 4. Jægerkorps.
1848: Slettet af armeen.
1852: 4. Jægerkorps.
1860: 21. Infanteribataillon.
1863: 21. Infanteriregiment.
1865: 21. Infanteribataillon.
1867: **21. bataillon** ophævet i 1951.

22. Bataillon (1791-1943)

1. Holstenske Bataillon let Infanteri oprettet i 1789.
1790: 1. Slesvig-holstenske bataillon let infanteri.
1808: Holstenske Skarpskyttekorps.
1816: Holstenske Jægerkorps.
1820: Lauenborgske Jægerkorps.
1842: 5. Jægerkorps.
1848: Slettet af armeen.
1851: Holstenske Jægerbataillon.
1852: 5. Jægerkorps.
1860: 22. Infanteribataillon.

1863: 22. Infanteriregiment.
1865: 22. Infanteribataillon.
1867: 22. Bataillon ophævet 1951.

23-33 Bataillon (1867-1933)

Oprettet i 1867 som reservebatailloner.
1880: Liniebatailloner.
1923: Reservebatailloner.
1932: Forstærkningsbatailloner.
1951: Ophævet.

33. Bataillon får i 1923 navneændring til 3. Livgardebataillon.

34.-40. Bataillon (1867-1932)

Oprettet i 1867 som reservebatailloner.
1880: Liniebatailloner.
1923: Reservebatailloner.
1932: Ophævet.

41.-42. Bataillon (1909-1924)

Oprettet 1870 som 1. og 2. Bataillon af Københavns Væbning.
1909: 41.-42. Bataillon.
1923: Ophævet.

43.-50. Bataillon (1910-1923)

Oprettet 1910 som reservebatailloner.
1923: Ophævet.

RESERVE- OG FORSTÆRKNINGSENHEDER (1848-1932)

1.-6. Reservebataillon

Oprettet 1848. 6. Reservebataillon dog først 1849.
Ophævet 1852.

1.-5. Forstærkningsbataillon

Oprettet 1848. 5. Reservebataillon dog først 1849.
Ophævet 1852.

1. og 3. Reservejægerkorps

Oprettet 1848. Ophævet i 1852.

11. Regiment

Oprettet 1909 bestående af stab, 31., 32, 41. og 42. Bataillon.
1923: 41. og 42. Bataillon udgår. 33. Bataillon (3. Livgardebataillon) tilgår. Ophævet i 1932.

12. Regiment

Oprettet i 1909 bestående af stab, 33. og 34. Bataillon.
1910: 43. og 44. Bataillon tilgår. Ophævet i 1923.

13. Regiment

Oprettet i 1909 bestående af stab, 35., 37., 45. og 47. Bataillon. Ophævet i 1923.

14. Regiment

Oprettet i 1909. Bestående af stab, 36., 38., 46. og 48. Bataillon. Ophævet i 1923.

15. Regiment

Oprettet i 1909. Bestående af stab, 39. og 40. Bataillon.

1910: 49. – 50. Bataillon tilgår. Ophævet i 1923.

Rytteriet under Københavns Belejring, 1658.

Rytteriet

1. Jyske nationale Rytterregiment oprettet 1670.
1747: **Sjællandske Kyrasserregiment** ophævet i 1767.

Blev i 1724-1734 kaldt Oberst Numsens Kyrasserregiment.

1. Kavalleribrigade oprettet 1842. Ophævet 1864.

2. Fyenske nationale Rytterregiment oprettet i 1675.
1680: **Sjællandske nationale Rytterregiment** ophævet i 1721.

2. Jyske Nationale Rytterregiment oprettet i 1670.
1675: 3. Jyske nationale Rytterregiment.
1748: 2. Jyske Regiment Rytteri.
1763: Sjællandske Dragonregiment.
1772: 2. Sjællandske Regiment Rytteri.
1785: **Sjællandske Dragonregiment.** Ophævet i 1789.

Blev i 1766-1771 også kaldt Sjællandske geworbene Dragonregiment.

2. Jyske nationale Rytterregiment oprettet i 1675.
1748: 1. Jyske Nationale Rytterregiment.

1763: Jyske Kyrasserregiment.

1772: 1. Sjællandske Regiment Ryttere.

1785: Sjællandske Rytterregiment.

1816: Sjællandske Lanseregiment (Lansenregiment).

1842: **4. Dragonregiment** ophævet i 1923.

2. Kavalleribrigade oprettet 1842. Ophævet 1864.

3. Kavalleribrigade oprettet 1842. Ophævet 1864.

Ahlefeldts Kyrasserregiment oprettet i 1700.

1705: Württembergske Kyrasserregiment.

1717: Schubarts Kyrasserregiment.

1731: Neunbergs Kyrasserregiment.

1748: Holstenske Rytterregiment.

1763: Holstenske Kyrasserregiment.

1767: Holstenske Dragonregiment.

1772: Holstenske Regiment Rytteri.

1816: **Holstenske Lanseregiment.** Ophævet i 1842.

Ditmersens Rytterregiment oprettet i 1703.

1706: Trappaudes Rytterregiment.

1707: Winterfeldts Rytterregiment.

1707: Prehns Rytterregiment.

1709: Dewitz Rytterregiment.

1717: Friis Frisensborgs Rytterregiment.

1734: Holstein Holsteinsborg Rytterregiment.

1748: Oldenborgske Rytterregiment.

1763: **Oldenborgske Kyrasserregiment.** Ophævet 1767.

Fynske Ridende Jægerkorps oprettet 1807. Ophævet i 1814.

Holstenske Rytterregiment oprettet i 1672.

1673: Livregiment Ryttere.

1701: Livregiment til Hest.

1763: Livregiment Kyrasserer.

1772: Danske Livregiment Ryttere.

1785: Livregiment Ryttere.

1816: Livregiment Kyrasserer.

1842: 1. Dragonregiment.

1848: Ophævet.

1852: **1. Dragonregiment** ophævet i 1856.

Blev i 1849-1850 også kaldt for 1. Slesvigholstenske Dragonregiment.

Livgarden til hest oprettet i 1661.

1763: Den Kongelige Livgarde til Fods og Hest.

1765: Den Kongelige Livgarde til Hest.

1767: Den Kongelige Livgarde til Fods og Hest.

1771: Den Kongelige Livgarde til Hest.

1772: Den Kongelige Livgarde til Hest.

1854: Den Kongelige Livgarde til Hest

1843: Den Kongelige Garde til Hest ophævet i 1866.

Regimenternes navnekæder m.m.

Løvendahls Dragoneskadron oprettet i 1683.
1684: Løvendahls Dragonregiment.
1693: Livregiment Dragoner.
1772: Norske Livregiment Rytteri.
1785: Livregiment Dragoner.
1791: Livregiment lette Dragoner.
1842: 2. Dragonregiment.
1848: Ophævet.
1851: Holstenske Dragonregiment.
1852: 2. Dragonregiment.
1865: Ophævet.
1867: **2. Dragonregiment** ophævet i 1910.

Moltkes Husarregiment oprettet i 1762
1774: Späts Husarer.
1780: 1. og 2. Husarregiment.
1785: 1. og 2. Husarkorps.
1788: Husarregimentet.
1842: Gardehusardivisionen.
1843: Den Kgl. Livgarde til Hest.
1854: Gardehusardivisionen.
1855: Husarregimentet.
1856: **Gardehusarregimentet**.

Langelands ridende Jægerkorps oprettet 1808.
Ophævet 1814.

Prins Frederik Ferdinands Dragonregiment oprettet i 1807.
1807: Sjællandske Dragonregiment.
1816: Prins Frederik Ferdinands lette dragoner.
1842: **3. Dragonregiment**. Ophævet 1865.

Rauchs Rytterregiment oprettet i 1675.
1677: Oertzens Rytterregiment.
1677: Von der Goltz's Rytterregiment.
1679: Bernstorffs Rytterregiment.
1682: Oldenborgske Rytterregiment.
1688: Bernstorffs Rytterregiment.
1702: Holstenske Rytterregiment.
1748: Slesvigske Rytterregiment.
1763: Slesvigske Kyrasserregiment.
1767: Slevigske Dragonregiment.
1772: Slesvigske Regiment Rytteri.
1816: **Slesvigske Kyrasserregiment**. Ophævet 1842.

Sjællandske ridende Jægerkorps oprettet 1807.
Ophævet 1814.

Slesvigske nationale Rytterregiment oprettet i 1670.
1675: Slesvig-holstenske nationale rytterregiment.
1678: Slesvigske nationale Rytterregiment.
1681: 2. Fyenske nationale Rytterregiment.
1763: Fyenske Dragonregiment.
1772: Fyenske Regiment Rytteri.
1785: Fyenske Regiment Dragoner.
1796: Fyenske Regiment lette dragoner.
1842: 6. Dragonregiment.
1865: **3. Dragonregiment**.

Blev i 1763-1772 også kaldt Fyenske Rytterregiment.

Wedels geworbne Rytterregiment oprettet i 1679.
1681: 5. Jyske nationale Rytterregiment.
1748: 3. Jyske nationale Rytterregiment.
1763: 3. Jyske geworbne Dragonregiment.
1772: Jyske Regiment Rytteri.
1785: Jyske Regiment Dragoner.
1796: Jyske Regiment lette Dragoner.
1842: 5. Dragonregiment.
1932: **Jyske Dragonregiment**.

Infanterist, ingeniør, artillerist, rytter og dragon, 1750.

Artilleriet

Artilleriafdelinger

Vedrørende 1- 5. afdeling, se under Artilleribatterier).

- 6. Artilleriafdeling (1923-1951).
Fra 1951 fordelt på 21. Artilleriregiment.
Kongens Artilleriregiment og 1952 Nørrejske Artilleriregiment.
- 7. Artilleriafdeling, se 9. *Batteri*.
- 8. artilleriafdeling (1923-).
- 9. Artilleriafdeling (1923-1990).
- 10. Artilleriafdeling (1952-1997).
- 11. Artilleriafdeling (1945-)
- 12. Artilleriafdeling (1923-1951). Fra 1951 32. Artilleriafdeling.
- 13. Artilleriafdeling, se 13. *Luftværnsafdeling*.
- 14. Artilleriafdeling, se 14. *Luftværnsafdeling*.
- 15. Artilleriafdeling (1923-1932).
- 16. Artilleriafdeling (endnu ikke registreret).
- 21. Artilleriafdeling (1951-2002).
- 22. Artilleriafdeling (1923-).

Artilleribatailloner (1867-1923)

- 1. Artilleribataillon (1867-1909)
- 2. Artilleribataillon oprettet (1867-1922).
- 3. Artilleribataillon (1895-1922).
- 4. Artilleribataillon (1909-1923).
- 5. Artilleribataillon (1909-1918).

Artilleridetachementer

Et artilleridetachment var dele af en artillerienhed, der med en bestemt opgave var udstationeret fra sin stamenhed. Der findes arkiver for følgende detachementer:

- Fehmern (1850-1851).
- Fredericia (1810-1877).
- Frederiksværk (1800-1909).
- Føhr (1850-1851).
- Gottorp (1850-1850).
- Holsten (1773-1802).
- Kronborg (1766-1870).
- Middelfart (1848-1848).
- Nyborg (1822-1898).
- Randers (1842-1860).
- Røjle (1852-1852).

Artilleriets batterier

Artilleriets batterier har fra artilleriets oprettelse ca. 1684 været grundstammen i artilleriets udvikling. Indtil 1780 var artillerikompaniet, kendetegnet ved chefens navn.

Fra 1780-1828 får kompaniet såvel nummer som chefens navn.

I 1828 ændres betegnelsen kompani til batteri og dette kendetegnes fremover kun ved et nummer.

1. Batteri (1765-1910)

M. Kroghs kompani oprettet 1765.
1773: F. Rosbachs kompani.
1780: 8. Artillerikompani.
1791: 8. ridende Artillerikompani.
1814: 1. Artillerikompani.
1828: 1. Batteri, ophævet 1913.

Kaldenavne:

1780-1782: G. J. Heiligers kompani.
1782-1788: H. A. Kruues' kompani.
1788-1794: C. F. Rummelhofs kompani.
1795-1805: C. G. Wurtzens kompani.
1805-1808: J. W. Hofners kompani.
1808-1816: K. F. T. Krebs' kompani.
1816-1819: J. F. C. Saintaubains kompani.
1819-1828: J. C. F. Friboes kompani.
1828-1828: C. F. W. Sælboes batteri.
1828-1828: F. Winkel Horns batteri.

2. Batteri (1764-1909)

H. E. Mecklenburgs kompani oprettet i 1764.
1773: Scheels kompani.
1780: 2. Artillerikompani.
1828: 2. Batteri, ophævet 1909.

Kaldenavne:

1780-1787: Scheels kompani.
1788-1796: Weckers kompani.
1796-1804: Sprechlers kompani.
1804-1810: H. A. Friboes kompani.
1804-1804: Oppens kompani.
1811-1828: Blichers kompani.
1828-1828: Fensmarchs batteri.
1828-1828: Brechwaldz batteri.
1829-1838: Fibigers batteri.

3. Batteri (1799-1909)

21. Artillerikompani oprettet i 1799.
1814: 9. Artillerikompani.
1828: 9. Batteri.
1848: 1. Reservebatteri.
1850: 9. Batteri.
1852: 9. Batteri (tidl. 12. Batteri).
1867: 9. Batteri.
1909: 3. Batteri, ophævet i 1909.

Kaldenavne:

1799-1800: Vendts kompani.
1800-1800: Hoffmanns kompani.
1800-1805: Hans von Bechs kompani.
1805-1807: Würtzens kompani.
1807-1810: Gestenbergs kompani.
1810-1828: Lützows kompani.
1828-1842: Næglers batteri.
1828-1828: C. F. Sælboes batteri.
1848-1850: Halvbatteri Jonguilier.
1848-1848: Halvbatteri Boeck.
1848-1848: Halvbatteri Haxthausen.
1848-1850: Halvbatteri Tillisch.
1850-1852: Batteri Kaufmann.

4. Batteri (1761-1914)

1761: Bertauchs kompani oprettet i 1761.
1764: Prins Anhalt-Bernburgs kompani
1765: Prins Carl af Hessens kompani
1780: 4. Artillerikompani
1828: 4. Batteri.
1909: 2. Batteri, ophævet i 1914.

Kaldenavne:

1780-1785: Prins Carl af Hessens kompani.
1785-1800: Hogmanns kompani.
1800-1805: Dustads kompani.
1805-1806: Hoffners kompani.
1806-1811: Lammers' kompani.
1811-1814: Hoffmanns kompani.
1814-1828: Lundbyes kompani.
1828-1842: Ellbrechts batteri.

5. Batteri (1764-1916)

1764: Mushardts kompani.
1773: Grüners kompani.
1780: 5. Artillerikompani.
1828: 5. Batteri.
1909: 1. Batteri, ophævet 1916.

Kaldenavne:

1780-1790: Grüners kompagni.
1790-1793: Krebs' kompagni.
1793-1794: Caroe's kompagni.
1794-1796: Oppens kompagni.
1796-1805: St. Aubains kompagni.
1805-1809: H. A. Friboes kompagni.
1809-1814: Michaelsens kompagni.
1816-1819: W. P. Billes kompagni.
1819-1823: F. A. Weadfeldt.
1823-1832: C. I. G. Heltzens batteri.

6. Batteri (1767-1911)

1767: P. Kjøbings kompagni.
1773: Roosens kompagni.
1780: 6. Artillerikompagni.
1828: 6. Batteri.
1909: 2. Batteri, ophævet i 1911.

Kaldenavne:

1780-1787: Roosens kompagni.
1787-1801: Hirsch's kompagni.
1801-1804: Bielefeldts kompagni.
1804-1805: N. C. Hals' kompagni.
1805-1819: F. G. Friboes kompagni.
1819-1828: Friis' kompagni.
1828-1835: Mallings batteri.

7. Batteri (1764-1924)

1764: Brüggemanns kompagni.
1773: Geddes kompagni.
1780: 7. Artillerikompagni.
1828: 7. Batteri.
1909: 1. Batteri, ophævet i 1924.

Kaldenavne:

1780: Geddes kompagni.
1798: Wendells kompagni.
1805: Muncks kompagni.
1808: Billes kompagni.
1808: Seidelins kompagni.
1816: Michaelsens kompagni.
1826: Schønnings kompagni.

8. Batteri (1758-1910)

1758: Tranemoes' kompagni.
1775: Heiligers kompagni.
1776: Binzers kompagni.
1780: 9. Artillerikompagni.
1814: 8. Artillerikompagni.
1828: 8. Batteri.
1909: 2. Batteri, ophævet 1910.

Kaldenavne:

1780-1784: Binzers kompagni.
1784-1805: H. Becks kompagni.
1805-1809: C. G. Würtzens kompagni.
1809-1814: Diettrichsens kompagni.
1814-1819: G. Laubs kompagni.
1819-1828: B. E. Lunds kompagni.
1828-1836: C. J. de Mezas batteri.

9. Batteri (1799-1923)

1799: 21. Artillerikompagni.
1814: 9. Artillerikompagni.
1828: 9. Batteri.
1848: 1. Reservebatteri.
1850: 9. Batteri.
1852: 9. Batteri (tidl. 12. Batteri).
1867: 9. Batteri.
1909: 3. Batteri, ophævet 1923.

Kaldenavne:

1799-1800: Vendts kompagni.
1800-1805: Hans von Bechs kompagni.
1800-1800: Hoffmanns kompagni.
1805-1807: Würtzens kompagni.
1807-1810: Gestenbergs kompagni.
1810-1828: Lützows kompagni.
1828-1842: Næglers batteri.
1828-1828: C. F. Sælboes batteri.
1848-1850: Halvbatteri Jonguilier.
1848-1848: Halvbatteri Boeck.
1848-1848: Halvbatteri Haxthausen.
1848-1850: Halvbatteri Tillisch.
1850-1852: Batteri Kaufmann.

10. Batteri (1803-1911)

1803: 22. Artillerikompagni.
1814: 10. Artillerikompagni.
1828: 10. Batteri.
1849: 2. Reservebatteri.
1850: 10. Batteri.
1852: 10. Batteri (tidl. 11. Batteri).
1867: 10. Batteri.
1910: 1. Batteri, ophævet 1911.

Kaldenavne:

1803: Poppes kompagni.
1803: 22. kompagni.
1814: 10. kompagni.
1815: Wechlers kompagni.
1828: Schmidts batteri.
1828: Fensmarcks kompagni.
1849: Batteri Wegener.

11. Batteri (1816-1910)

1816: Glahns kompagni.
1828: 11. Batteri, ophævet 1842.
1849: 11. Batteri, ophævet 1865.
1910: 3. Batteri, ophævet 1910.

Kaldenavne:

1816-1828: Glahns kompagni.
1828-1842: Deichmanns kompagni.
1851-1852: Batteriet Just.

12. Batteri (1816-1910)

1816: 12. Artillerikompagni.
1828: 12. Batteri, ophævet 1842.
1847: 12. Batteri.
1852: 9. Batteri, ophævet 1865.
1867: 12. Batteri.
1910: 12. Batteri, ophævet 1910.

Kaldenavne:

1816-1818: Myhres kompagni.
1818-1829: Pruust's kompagni.
1829-1829: Fibigers batteri.
1829-1830: Fensmarks batteri.
1830-1842: Krossings batteri.
1849-1850: Budde-Lunds batteri.
1850-1851: Batteri Lundbye.

13. Batteri (1776-1910)

1776: 17. Artillerikompagni.
1814: 13. Artillerikompagni.
1828: 13. Batteri.
1842: 1. Batteri, ophævet 1848.
1863: 13. Batteri, ophævet 1864.
1880: 13. Batteri (forstærkningsbatteri), ophævet 1910.

15. Batteri (1780-1910)

1780: 3. Artillerikompagni.
1791: 3. ridende Artillerikompagni.
1814: 11. Artillerikompagni.
1816: 15. Artillerikompagni.
1828: 15. Batteri.
1842: 3. Batteri, ophævet 1848.
1880: 15. Batteri (forstærkningsbatteri), ophævet 1910.

Danske Artilleribataillon (1808-1816)

Landeværnsartilleribataillon i Sjælland.

Danske Artilleribrigade (1685-1867)

1685: Danske Artillerikorps.
1764: Det kongelige Artillerikorps.
1842: Den kongelige Artilleribrigade.
1861: Det kongelige Artilleri, ophævet 1867.

Kaldenavne:

1684-1929 Artillerikorps.
1684-1764: Holstenske Artillerikorps.
1803-1842: Norske Artilleribrigade.
1803-1842: Holstenske Artilleribrigade.
1803-1842: Danske Artilleribrigade.
1842-1861: Artilleribrigaden.
1684-1764: Norske Artillerikorps.
1861-1929: Artilleriet.

Artilleriregimenter

1. artilleriregiment:

1764: Danske Artilleribrigade.
1842: 1. Artilleriregiment.
1865: Artilleriregimentet.
1867: 1. Artilleriregiment.
1909: 1. Feltartilleriregiment.
1961: Kronens Artilleriregiment.
1982: **Kongens Artilleriregiment.**

2. Artilleriregiment:

1803: Holstenske Artilleribrigade.
1842: 2. Artilleriregiment. Ophævet 1848.
1852: 2. Artilleriregiment. Genoprettet.

1865: Artilleriregimentet.
1867: 2. Artilleriregiment.
1909: 2. Feltartilleriregiment.
1961: **Sjællandske Artilleriregiment.**

3. feltartilleriregiment:

Oprettet i 1923.
1961: **Nørrejske Artilleriregiment.**

4. feltartilleriregiment:

Oprettet i 1951.
1961: **Sønderjyske Artilleriregiment.**

Espingolbatteriet (1823-1864)

1823: Espingolbatterierne, ophæves i 1864.

Felthaubitgruppen (1916-1923)

Oprettet i 1916 bestående af 18. Fæstningskompagni. Ophævet 1923.

Fæstningsartilleriregimentet (1892-1922)

- Fæstningsartillerikommandoen (1892-1895).
- Fæstningsartilleriregimentet (1895-1922).

Fæstningskompagnier

- 1. Fæstningskompagni (1863-1867).
- 2. Fæstningskompagni (1863-1867).
- 3. Fæstningskompagni (1863-1867).
- 4. Fæstningskompagni (1863-1867).
- 5. Fæstningskompagni (1863-1867).
- 6. Fæstningskompagni (1863-1867).

Kystartilleribataillon

- 1. Kystartilleribataillon (1909-1923).
- 2. Kystartilleribataillon (1909-1923).
- 3. Kystartilleribataillon (1909-1923).

Kystartilleriets Forter og Batterier

- Charlottenlund Fort (1855-1932).
- Dragørfort (1914-21)
- Hårbøllebatteriet (1916-18).
- Kastrupfort (1890-1923).
- Langeliniebatteriet (1914-18)
- Lynetten (1864-1919).
- Lynæs Batteri (1916-18).
- Mellemfors (1864-1919).
- Middelgrundsfors (1895-1932).
- Mosede Batteri (1916-18).
- Prøvesten (1864-1923).
- Saltholmbatterierne (1914-27).
- Saltholmflakfort (1914-32).
- Spodsbjergbatteriet (1916-1918).
- Trekroner (1856-1932).
- Tårnbækfort (1915-32).

Luftværnsartilleriet

10. Artilleriafdeling oprettet i 1923.
1932: 10. Artilleriafdeling (luftværn).
1937: Underlagt Luftværnsregimentet.
1951: **1. Luftværnsafdeling.**

Luftværnsregimentet oprettet i 1937.
1951: Sjællandske Luftværnsregiment.
1973: Indgået i **Kronens Artilleriregiment.**

Københavns Luftværnsartilleri oprettet i 1951.

1952: Københavns Luftværnsartilleriforsvar.
Overgået til Flyvevåbnet i 1962.

13. Artilleriafdeling oprettet i 1923.

1932: Ophævet.

1937: Genoprettet som Luftværnsafdeling.

1951: **13. Luftværnsafdeling.**

14. Artilleriafdeling oprettet i 1923.

1932: Ophævet.

1937: Genoprettet som 14. Artilleriafdeling.

1951: **14. Luftværnsafdeling.**

Raketkompagniet (1813- 1816)

Raketkompagniet oprettet som Raketfabrikken i 1811.

1813: Raketkorpset, Raketbatteriet.

1816: Raketkorpset. Ophæves i 1842.

Ingeniør, general, stab og artilleriet, 1830

Ingeniørtropperne

Det Kongelige Ingeniørkorps

Oprettet i 1684 under navnet Danske Fortifikationsetat.

1684: Danske Fortifikationsetat.

1763: Det kongelige Ingeniørkorps.

1867: Ingeniørkorpset.

Kaldenavne:

1684-1932: Ingeniørkorpset.

1684-1932: Ingeniørkorpsets Arkiv.

1697-1865: Ingeniørkorpsets danske arkiv.

1809-1816: Den danske Ingeniørbrigade.

1816-1820: Det danske ingeniør detachment.

Danske Ingeniørdetachment

1763: Danske Ingeniørdetachment.

1809: Danske Ingeniørbrigade.

1816: Danske Ingeniørdetachment.

1848: Danske Feltingeniørdetachment.

1851: Danske Ingeniørdetachment.

Kaldenavne:

1763-1851: Danske Fortifikationsetat.

1763-1867: Danske Ingeniørdetachment.

Holstenske Fortifikationsetat

Oprettet i 1684.

1763: Holstenske Ingeniørdetachment.

1809: Holstenske Ingeniørbrigade.

1816: Holstenske Ingeniørdetachment. Ophævet i 1848.

Ingeniørbatailloner (1909-)

- 1. Ingeniørbataillon (1909-1922), blev kaldt 1. pionerbataillon fra 1922- 1951 og fra 1951 igen 1. Ingeniørbataillon.
- 2. Ingeniørbataillon (1909-1922), blev kaldt 2. pionerbataillon fra 1922- 1951 og fra 1951 igen 2. Ingeniørbataillon.
- 3. Ingeniørbataillon (1952-).
- 4. Ingeniørbataillon (1951-).
- 5. Ingeniørbataillon (1961).

Ingeniørkompagnier (1820-1958)

- 1. Ingeniørkompagni (1828-1951).
- 2. Ingeniørkompagni (1821-1951).
- 3. Ingeniørkompagni (1820-1951).
- 4. Ingeniørkompagni (1853-1954).
- 5. Ingeniørkompagni (1879-1943).
- 6. Ingeniørkompagni (1867-1925).
- 7. Ingeniørkompagni (1901-1958).
- 8. Ingeniørkompagni (1909-1951).
- 9. Ingeniørkompagni (1895-1951).
- 10. Ingeniørkompagni (1914-1955).
- 11. Ingeniørkompagni (1916-1953).
- 12. Ingeniørkompagni (1914-1931).
- 13. Ingeniørkompagni (1927-1952).
- 14. Ingeniørkompagni (1927-1952).

Ingeniørregimentet (1880-1951)

1880: Ingeniørregimentet.

1922: Chefen for Ingeniørtropperne.

1932: Ingeniørregimentet.

Kaldenavne:

1839-1867: Kommandoen over Ingeniørtropperne.

1839-1880: Ingeniørkorpset.

1867-1880: 1. Ingeniørbataillons Stab.

Ingeniørteknisk Tjeneste (1951-1968)

Jyske Ingeniørregiment (1951-1997)

Norske Ingeniørdetachment

Oprettet i 1687 under navnet »Norske Fortifikationsetat«.

1763: Norske Ingeniørdetachment.

1809: Norske Ingeniørbrigade. Ophævet i 1814.

Telegraftropperne

Telegrafbataillon

1909: 3. ingeniørbataillon.

1922: 3. pionerbataillon.

1951: Telegrafbataillon.

Hærens signaltekniske Tjeneste oprettet i 1934.

Forsyningstropperne

Train er den samling af køretøjer på hvilke en militærafdeling medfører de kamp- og vedligeholdelsesmidler, der ikke kunne bæres af manden eller hesten og som bl.a. omfattede ammunition, sanitets- og teknisk materiel, proviant, læge- og sygevogne.

Sjællandske Trainregiment (1865-1951)

Trainkompagniet oprettet i 1865 af 3. fæstningskompagni i Rendsborg.

1865: Trainkompagniet.

1867: 1.- 2. Trainkompagni.

1880: Trainafdelingen.

1951: **Sjællandske Trænregiment.**

Traindepoter

- Traindepotet i Odense (1848-1851).
- Det Nørrejske Armékorps' Reservetraindepot (1849).
- Den aktive Armés Reservetraindepot (1850-1852).

Militærlæge med sygepasser, 3. bataljon, 1895.

- Reservetraindepotet (1849-1852).
- Traindepotet (1848-1849).
- Traindepotet i Flensborg (1852).
- Traindepotet i Skanderborg (1848).
- Hestedepotet i Århus (1848-1850).

Arbejdstropperne

Blev oprettet som 1.-4. Trainkusedepot i henhold til værnepligtsloven af 12. februar 1849.

1849: 1.-4. Trainkusedepot.

1868: Hærens Militærarbejderdepot.

1909: Arbejdstropperne.

1925: Arbejdstropperne og Sundhedstropperne
jyske og sjællandske depoter.

1932: Hærens Hjælpetropper.

I trainkusedepotet og arbejdstropperne blev værnepligtige, der ikke opfyldte kravet om en vis højde eller var fuldt tjenestdygtige placeret som trainkuske eller arbejdstropper.

Ved søgning på Daisy, skriv følgende i feltet »Arkivskaber«:

- For perioden 1848-1851 »trainkusedepot«
- For perioden 1868-1933 »arbejdstropperne«.

Hærens tekniske tjenester og fabrikker

Også hærens tekniske tjenesters og fabrikkers arkiver indeholder oplysninger af slægtshistorisk interesse. Arkiverne kan findes via Daisy ved at indtaste navnet angivet med **fed skrift** på den tekniske tjeneste eller fabrik i feltet for »*Arkivskaber*«.

Artilleriets Prøveanstalt

1906: Artilleriets Prøveanstalt.
1909: Prøveanstalten.
1922: Hærens tekniske Korps Prøveanstalt.
1932 **Hærens Prøveanstalt**.
1941: Indgået i Hærens Forsøgslaboratorium.

Artilleriets tekniske tjenester

1895: Artilleriets Tekniske Tjeneste.
1909: Hærens Tekniske Korps.
1951: Forsvarets Krigsmaterielforvaltning.
1961: **Hærens Tekniske Korps**.

Arkivet indeholder bl.a.:

1854-1895 F. Straffebog over tidligere straffe udstået af sergenter
1895-1967 F. Straffebøger
1895-1930 G. Stambøger
1928-1956 H. Fortegnelse over personel

Den militære Brødfabrik

Før 1849 en civil brødfabrik.
1849: Det Militære Brødbagningsetablisement.
1854: Den Militære Brødfabrik.
1912: Hærens Brødfabrik.
1951: Den Militære Brødfabrik. Nedlagt i 1961.

Arkivet indeholder bl.a.:

1900 1961 Ø. Lønningsbøger

Den Militære Klædefabrik

Oprettet i 1695.
1695: Den Militære Uldmanufaktur.
1719: Det Kongelige Militære Uldmanufakturværk i Rigsgade
1814: De Militære Uldmanufakturværker.
1818: Det Militære Uldmanufakturværk i Usserød.
1872: Den Militære Klædefabrik i Usserød.
1981: Statens Konfektion

Arkivet indeholder bl.a.:

1723-1761 »Gold Haus Protocolle« for Den militære Uldmanufaktur
1723-1744 Kopibog for børnehuset
1822-1828 Fabrikationen i fattig- og straffeanstalter
1824-1965 Fortegnelse over arbejdere
1911-1972 Stamlade for pensioneret personel, samt ansatte afgået før deres fyldte 25. år; Usserød
1934-1980 Stamlade for pensioneret personel samt korttids-ansatte; Lyngbyvej
1939-1986 Stamkort for afgået personel

1941-1979 Timesedler for afgået personale
1953-1955 Personaleoversigt
1955-1965 Røde mapper med stamoptegnelser for fabriks- og værkstedspersonel
1958-1981 Fortegnelse over afgået personale, Usserød
1962-1964 Røde mapper med stamoptegnelser for afgået personale

Den Militære Klædeoplag

Oprettet i 1782.
1782: Direktionen for Klædemanufacturet på Blågård og Det kongelige klædeoplag.
1786: Direktionen for Det danske Dugmanufaktur eller Klædeoplag.
1817: Det kongelige Klædeudsalg.
1837: En selvstændig institution.
1843: Underlagt Det Militære Varedepot.
1868: Indgået i Munderingsdepotet.

Arkivet indeholder bl.a. en fortegnelse over spindelrørlingene på Blågård 1782-1784.

Depot- og Garnisonsenheder

- Garnisonskompagniet i Nyborg 1801-1804.
 - Københavns Garnisonsbataillon 1848-1849.
 - Infanteriets Hoveddepot i København 1848-1854.
 - Hoveddepotet i Citadellet 1848.
 - Depotkompagnier 1849-1852.
- Under krigen i 1848-1851 oprettedes et antal depotkompagnier, der alle blev ophævet efter krigen.

Ingeniør, husar og artilleri, 1874

- Garnisonskompagniet i Citadellet Frederikshavn 1850-1851.
- Oberst Arenfeldts Depotkommando 1850-1851. Under den pågældende blev der også oprettet en række depotkompagnier.
- Krigsreservens Centraldepot 1851-1868.
- Garnisonskompagniet i Helsingør 1864.
- Arbejdsbataillonen 1864.

Hærens Krudtværk

Oprettet i ca. 1756 som Frederiksværk Krudtmølle.
1858: Frederiksværk Krudtværk under landetaten.
1909: Hærens Krudtværk.
1951: Krudtværket. Nedlagt i 1966.

Jyske Arsenal

1923: Jyske Arsenal.
1934: Hærens tekniske Korps jyske depoter.
1936: Jyske Arsenal.
1951: Jyske Tøjhus.
1968: Nordjyske Parkområde.
1983: **Jyske Parkområde.**

Kronborg Geværfabrik i Hellebæk

Oprettet ca. 1600 som »*Hammermøllen*«. Efter 1858 omdannet til geværfabrik. I 1769 **Kronborg Geværfabrik.** Nedlagt i 1870.

Københavns Laboratorium

1822: Københavns Laboratorium.
1840: Laboratorieetaten i København.
1867: Laboratorieafdelingen.

Københavns Tøjhus, 1675.

1895: Laboratorieværkstederne.
1909: Laboratorieværkstedet.
1923: **Hærens Laboratorium.**

Laboratorieetaten

1828: Laboratorieetaten.
1867: Laboratorieafdelingen.
1909: Hærens Laboratorium.
1937: Hærens Ammunitionsarsenal.
1951: **Ammunitionsarsenalet.**

Laborarietkompagniet i København og Rendsborg (1854-1934)

Laboratoriemagasinerne (1854-1938)

Københavns Tøjhus

1604: Københavns Tøjhus oprettes.
1614: Tøjetaten oprettes som en del af Tøjhuset.
1764: Tøjetaten forsætter som en del af Københavns Arsenal.
1867: Tøjhusafdelingen.
1909: Hærens Tøjhus.
1932: Hærens Våbenarsenal.
1951: **Våbenarsenalet.**
1970: Ophævet (indgået i Hærens Materielkommando).

Arkivet indeholder bl.a.:

1866-1960 Ø. Lønningsbog
1876-1924 G. Stambog
1918-1923 E. Rapportbog for civile
1926-1947 G. Læringskontrakter
1933-1936 V. Oversigt over arbejdere og håndværkere
1933-1936 G. Oversigt over arbejdere og håndværkere
1936-1960 KG. Generalia vedrørende afgået personel samt diverse forfremmelsesbedømmelser

Der findes også et arkiv fra **Tøjetaten, Københavns Arsenal**, omfattende bl.a.:

1722-1919 Forordninger vedrørende museet
1750-1900 Fortegnelse, biblioteks- og tegningsarkiv
1814-1851 G. Listebog
1825-1864 G. Stambog
1833-1833 L. Keypers forslag til artillerimuseum

Endvidere et arkiv vedr. »*Fonden til fattigpengene ved Københavns Tøjhus*« 1637-1718, som endnu ikke er færdigregistreret iflg. Daisy.

Tøjhusets Geværfabrik

1866: Tøjhusets Geværfabrik.
1899: Geværfabrikken.
1895: Håndvåbenværkstederne.
1909: Rustkammerværkstedet.
1923: **Hærens Rustkammer (geværfabrikken).**
Arkivet indeholder bl.a.:

1892-1932 G. Styrkebøger
1892-1932 G. Mandtalsliste
1897-1931 G. Af- og tilgangsliste
1897-1931 G. Register over unge mennesker mellem 14 og 18 år
1911-1926 G. Stambøger

Fæstningskommandantskaber og garnisonskommandantskaber m.fl.

Fæstningskommandoer (1657 -1958)

- Kommandanten i Altona 1813-1864
Bl.a. med begivenhederne i Altona december 1813
- Citadellet Frederikshavn (Kastellet) 1680-1958
Bl.a. om fanger og slaver på Kasteller 1680-1881.
- Fredericia Fæstning 1764-1913
Bl.a. Rapportbøger for trainkuske 1851-1852.
- Frederiksort Fæstning 1681-1855
Bl.a. Betalings- og mønstringsprotokol 1713-1763, månedslister 1781-1833, sygehusprotokol 1823-1833.
- Glückstadt Fæstning 1720-1814
- Gottorp 1855-1864.
- Fæstningskommandanten i Hals Skanse 1800-1814.
- Pladskommandanten i Itzehoe 1853-1854
- Pladskommandanten i Kiel 1853-1856
- Fæstningskommandanten i Korsør 1751-1931
Med bl.a. bog over rejsende til og fra Korsør 1824-1849.
- Fæstningskommandanten på Kronborg 1663-1914
Med bl.a. materiale vedr. stokhus og slaver på Kronborg 1665-1878, skrivelser til kommandanten på Kronborg vedr. personel 1758-1772, domme og generalia vedr. løsladte slaver 1832-1850 og straffebog 1879-1904.
- Fæstningskommandanten i Nyborg 1705-1913.
Med bl.a. materiale vedr. Stokhuset 1799-1852, kvarterliste for 1864.
- Fæstningskommandanten i Rendsborg 1676-1864
Med bl.a. kirke- og skolesager 1727-1863, mønstringsruller 1736-1748.
- Slesvig Garnison 1850-1863
Med bl.a. skolearkiv 1820-1864.

Herudover findes der auditørprotokoller for mange af fæstningskommandantskaberne med justitsprotokoller, sagsakter, protokoller over slaver m.m.

Endvidere arkiver vedrørende de garnisonshospitaler, som evt. var oprettet i tilknytning til garnisonen.

Der findes også lister over fangerne i Glückstadt Tugthus 1828-1860.

Garnisonskommandanter (1663-1974)

Arkiverne indeholder bl.a. straffearkiver, da garnisonskommandanterne havde straffemyndighed, når soldaterne var i garnison og kom fra forskellige regimenter.

- Garnisonskommandanten i Esbjerg 1945-1957.
- Garnisonskommandanten i Farum 1956-1967.
- Garnisonskommandanten i Fredericia 1900-1953.
- Garnisonskommandanten i Haderslev 1921-1957.
- Garnisonskommandanten i Helsingør 1793-1957.
- Garnisonskommandanten i Holbæk 1910-1972.

- Garnisonskommandanten i Holstebro 1953-1957.
- Garnisonskommandanten i Næstved 1881-1957.
- Garnisonskommandanten i Odense 1867-1957.
- Garnisonskommandanten i Randers 1870-1957.
- Garnisonskommandanten i Ringsted 1914-1951.
- Garnisonskommandanten i Roskilde 1913-1974.
- Garnisonskommandanten i Slagelse 1913-1959.
- Garnisonskommandanten i Sønderborg 1923-1958.
- Garnisonskommandanten i Tønder 1923-1952.
- Garnisonskommandanten i Varde 1953-1958.
- Garnisonskommandanten i Vejle 1945-1956.
- Garnisonskommandanten i Viborg 1869-1953.
- Garnisonskommandanten i Vordingborg 1913-1953.
- Garnisonskommandanten i Ålborg 1866-1942.
- Garnisonskommandanten i Århus 1867-1954.

Kommandanten i København (1657-1957)

Arkivet indeholder bl.a.:

- 1663-1671 E. Garnisonsjournals
- 1708-1793 A. Kgl. ordrer samt skrivelser fra Generalkommissariatet og rentekammeret
- 1708-1793 A. Indgåede skrivelser
- 1709-1796 A. Uregistrerede skrivelser til kommandanten
- 1716-1740 A. Indgåede skrivelser til general Spønneck
- 1751-1936 P. Vagtjenestens arkiver
- 1763-1957 M. Korrespondancebøger
- 1768-1860 P. Stokhusets arkiver
- 1778-1972 A. Indgåede skrivelser til kommandanten
- 1778-1972 A. Sagsarkiv
- 1778-1838 A. Ekstrakter af kgl. ordrer og Collegieskrivelser
- 1778-1838 A. Indgåede skrivelser
- 1779-1970 D. Befalingsbøger
- 1807-1857 D. Ordrebøger
- 1807-1811 M. Ugelister fra Københavns Politi over indpasserede rejsende
- 1818-1843 M. Journaler over officerers ankomst og afrejse
- 1824-1830 B. Registraturlister, ind- og udgåede skrivelser
- 1831-1956 B. Registraturlister
- 1839-1909 Såkaldt »senere indkomne sager« vedr. Treårs-krigen
- 1841-1852 M. Gouvernementets korrespondanceliste
- 1843-1870 G. Listebog
- 1846-1970 F. Straffebøger
- 1848-1886 F. Straffeprotokol for underklassen
- 1849-1893 M. Meldingsbøger
- 1850-1926 G. Stambøger
- 1864-1864 G. Stillingskontrakter
- 1867-1892 F. Arbitrære straffe
- 1868-1934 D. Blivende befalinger
- 1868-1973 K. Fortroligt arkiv
- 1868-1973 K. Klassificeret arkiv
- 1869-1885 M. Meldingsbog for souskommandanten
- 1881-1897 F. Straffe ifølge krigsretsdøm

- 1900-1972 C. Kopibøger
- 1900-1972 C. Udgåede skrivelser
- 1902-1926 F. Arrestbøger
- 1910-1958 E. Rapportbøger
- 1914-1932 Oversigtstegninger over forter og befæstninger
- 1949-1957 B. Korrespondancebøger
- 1952-1957 D. Befalinger
- 1955-1973 F. Arrestprotokoller
- 1955-1970 F. Afhøringsrapporter
- 1957-1971 B. Postlister
- 1971-1973 KF. Straffesager

Kasernekommandantskaber (1793-1977)

Arkivet indeholder materiale vedrørende administrationen af den enkelte kaserne, idet kasernekommandantskabet varetager administrationen med vedligeholdelse, belysning, vand, opvarmning og udsmykning m.v.

- Ammunitionsarsenalet 1889-1922.
- Artillerivejens Kaserne 1945-1974.
- Bülovs Kaserne 1936-1956.
- Bådsmadsstrædes Kaserne 1845-1972.
- Farum Kaserne 1956-1958.
- Fodfolkskasernen i Næstved 1914-1924.
- Fredensborg Kaserne 1855-1914.
- Frederiksborg Slot 1915-1943.
- Frederiksholms Kanals Kaserne 1793-1925.
- Fyensgades Kaserne 1945-1961.
- Gardehusarkasernen i Næstved 1940-1957.
- Grønnegade Kaserne i Næstved 1909-1953.
- Guidekasernen 1842-1865.
- Haderslev Kaserne 1920-1957.
- Herluf Trollegades Kaserne 1940-1946.
- Holbæk Kaserne 1914-1957.
- Høvelte Telegrafkaserne 1957-1977.
- Jægersborg Kaserne 1867-1945.
- Kastellet 1854-1945. (*Citadellet Frederikshavn*).
- Kjellerupgades Kaserne 1948-1967.
- Kong Georgsvejs Kaserne 1923-1932.
- Kronprinsessegades Kaserne 1805-1914.
- Kvæsthusgades Kaserne 1868-1871.
- Langelandsgade Kaserne 1920-1931.
- Lysemose Kaserne 1851-1858.
- Mølleparkens Kaserne 1954-1959.
- Ny Tøjhus 1919-1929.
- Nørre Uttrups Kaserne 1956-1958.
- Odense Kaserne 1906-1957.
- Prinsessegades Kaserne 1940-1943.
- Rigensgades Kaserne 1914-1973.
- Ringsted Kaserne 1913-1963.
- Roskilde Kaserne 1913-1962.
- Sjølsmark Kaserne 1953-1957.
- Slagelse Kaserne 1912-1959.
- Svanemøllens Kaserne 1941-1975.
- Sølvgadens Kaserne 1947-1927.
- Sønderborg Kaserne 1937-1957.
- Tønder Kaserne 1920-1951.
- Varde Kaserne 1953-1957.
- Vester Allés Kaserne i Århus 1930-1953.
- Vordingborg Kaserne 1915-1953.

- Wildersgades Kaserne 1845-1924.
- Østerbrogades Kaserne 1933-1953.

Lejrkommandantskaber (1868-1968)

Arkiverne indeholder administrationen af den enkelte lejr, idet lejrkommandantskabet varetager vedligeholdelse, belysning, vand, opvarmning og udsmykning.

- Arresødallegren 1909-1914.
- Avedørellegren 1913-1944.
- Barfredshøjlegren 1917-1919.
- Berritsgårdlegren 1942
- Boris (Funderlegren) 1892-1942.
- Dyrehavelegren (Kolding) 1949-1957.
- Esbjerg (artillerilegren) 1946-1957.
- Frederiksværk 1901-1914.
- Grevelegren 1917-1919.
- Hald Kaserne 1868-1880.
- Høveltelegren 1910-1949.
- Jægersborg Dyrehave 1878.
- Jægersprislegren 1899-1948.
- Kertemindelegren 1943.
- Lammefælleden 1885, 1894 og 1896.
- Melbylegren 1887-1949.
- Møhlholmlegren 1945-1956.
- Oksbøllelegren 1930-1959.
- Padborglegren 1949-1968.
- Ryvangen 1908-1912, 1940.
- Sandholmlegren 1912-1919.
- Skibsbylegren 1948-1960.
- Søgårdlegren 1938-1958.
- Værløselegren 1938-1952.

Krigsmedaljer

I Danmark indstiftedes de første egentlige krigsmedaljer i 1673 af Christian 5. bl.a. i form af en tapperhedsmedalje for Søetatens officerer.

I 1709 indstiftede Frederik 4. tapperhedsmedaljen *Virtuti et fidei* og i 1719 en medalje for Marstrands erobring. Siden fulgte Hæderstegn for Slaget på Reden i 1801, der i guld blev givet til alle deltagende officerer og i sølv til særlig fortjente soldater og søfolk. I anledning af felttoget 1848 i Slesvig indstiftede Frederik 7. en tapperhedsmedalje, som af politiske grunde aldrig blev uddelt; samme skæbne led Christian 9.s tapperhedsmedalje fra krigen 1864. Danske militærfolk, der havde gjort sig særlig fortjent under krigen i 1800-tallet, blev i en vis udstrækning benådet med Dannebrogordenen og Dannebrogsmændenes Hæderstegn. Flere end 100.000 veteraner fra De Slesvigske Krige fik i 1876 en kobbermedalje til erindring om krigsdeltagelsen. I 1940 indstiftede Christian 10. en erindringsmedalje, der skulle uddeles til alle, som rykkede ud med enheder, som blev sat i kamp 9. april 1940, men af politiske årsager blev medaljesagen efter befrielsen henlagt. Derimod indstiftedes i 1946 Kong Christian den Tiendes Frihedsmedalje og Kong Christian den Tiendes Erindringsmedalje for Deltagelse i Krigen 1940-45 til udlændsdanske og danske i udenlandsk tjeneste.

Frivillige enheder

Borgervæbningen

En fastere ramme for borgerskabets pligt til at forsvares deres by skabtes på *herredagen* i 1537, der fastsatte, at købstadsmænd skulle være rede til at rykke ud under egen fører, oftest en borgmester, bevæbnet med hamisk, spyd og andet værge. I 1593 mønstrede Ålborg 419 mænd og Århus 390 mænd i 1588. Den samlede styrke for hele landet anslås til ca. 15.000.

Christian IV påbød regelmæssige mønstringer og spydene afløst af bøsser.

Under svenskekrigene var der flere borgervæbninger, der gjorde en hæderfuld indsats, bl.a. Nakskov og Stege og under den store nordiske krig betød de af borgervæbningen bemandede kystkanoner en sikring mod svenske kaperes overfald.

Borgerlig artilleriofficer

I 1801 nyorganiseredes borgervæbningen med to afdelinger i hver købstad. De våbenduelige med og uden borgerskab.

Den første afdeling skulle sørge for ro og orden i byen, mens den anden først skulle sættes ind, når fjenden truede byen.

Hertil kom frivillige jæger- og artillerikorps, ofte af ældre dato.

Artilleristerne skulle helst være håndværkere, som fik de samme rettigheder som frimestre.

Borgervæbningen stod under kommando af egen stadshauptmand. Våben og uniformer anskaffedes på borgernes eller byens bekostning, men udgifterne til borgervæbningen hørte til de mindste på de kommunale budgetter.

Tjenestepligten gjaldt til det 50. år, men man kunne købe sig fri.

I 1830'erne blev borgervæbningen anslået til at omfatte ca. 10.000 mænd, heraf mere end halvdelen i København.

Borgervæbningen blev ophævet i de mindre byer efter 1814 og senere i de større købstæder, i Århus i 1869 og i København i 1870.

Bortset fra Københavns Borgervæbning, så findes arkiverne for borgervæbningerne i købstædernes rådstuearkiver eller magistratsarkiver på de regionale landsarkiver.

Københavns Borgervæbning (1720-1870)

Indtil 1808 eksisterede diverse borgerkompagnier i København. Fra 1660 overtog Københavns Magistrat ledelsen af disse. I 1808 oprettedes Københavns Borgervæbning. Københavns Borgerlige Infanteri og Københavns Artilleri indgik i borgervæbningen. Ophævet 1/7 1870.

Arkivalierne befinder sig på Rigsarkivet under følgende arkivskaber:

- 1659-1870: Københavns Borgervæbning
- 1720-1870: Københavns Borgervæbning, Infanteriet
- 1757-1870: Københavns Borgervæbning, Staben
- 1787-1870: Københavns Borgervæbning, Artilleriet
- 1802-1869: Generalauditøren, Auditøren ved Københavns Borgervæbning
- 1829-1870: Københavns Borgervæbning, Indrulleringskommissionen

Indtast på »Daisy« navnet på arkivskaber for at se, hvad der er i arkiverne.

Herudover findes der enkelte arkivalier – især regnskaber – vedrørende Københavns Borgervæbning på Københavns Stadsarkiv. Kan findes via Københavns Stadsarkivs database »Starbas« på www.starbas.dk/soeg.html

Kystmilitsen (kystmilicen) på Fyn, Als, Svansen og Holsten (1801-1812) samt Herregårdsjægere på Fyn (1807)

Forskellige enheder oprettet i anledning af krigen 1801 og 1807-1814.

- 1801-1812 Kystmilitsen på Fyn
- 1809-1809 Kystmilitsen på Svansen
- 1812-1812 Kystmilitsen i Holsten
- 1807-1807 Herregårdsjægerne på Fyn

Kongens Livkorps (1801-1864)

Oprettet i 1801 som Kronprinsens Livkorps. Fra 20. marts 1808 Kongens livkorps.

- 1801-1864 Auditøren ved Kongens Livkorps
- 1801-1864 Kongens Livkorps

Kongens Livjægerkorps (1801-1938)

Oprettet i 1801, ophævet 1. juli 1870. Genoprettet 8. april 1866. Ophævet 1937.

- 1801-1870 Auditøren ved Kongens Livjægerkorps
- 1801-1937 Kongens Livjægerkorps

Hendes Kongelige Højhed Hertuginde Louise Augustas Livjægerkorps (1807-1816)

Oprettet i 1807. Ophævet 1. februar 1816.

- 1808-1821 Hertuginde Louise Augustas Livjægerkorps

Københavnske Infanteriregiment (1808-1816)

Oprettet i 1808 som Københavns Infanteriregiment. Den 28. oktober Københavnske Infanteriregiment. Ophævet 1. februar 1816.

- 1808-1816 Auditøren ved Københavnske Infanteriregiment
- 1808-1816 Københavnske Infanteriregiment

Akademisk Skytteforening og Skyttekorps (1867-1947)

Oprettet ved studentermøde af 4. april 1861. Skiftet navn 9. maj 1866 til Skyttekorpsset. Ophævet i 1947.

- 1861-1937 Akademisk Skytteforening
- 1937-1947 Akademisk Skytteforening

Københavns Væbning (1870-1910)

Oprettet 1. juli 1870 bestående af stab, 1. og 2. bataillon. Københavns Væbning ophæves 20. april 1910. 1. og 2. Bataillon ændres ved kongelig anordning af 26. oktober 1909 til 41. og 42. Bataillon.

- 1870-1910 Københavns Væbning
- 1870-1910 Københavns Væbning, 1. Artillerikompagni
- 1870-1910 Københavns Væbning, 2. Artillerikompagni
- 1870-1909 Københavns Væbning, Kassationskommissionen
- 1870-1924 Københavns Væbning, Københavns Væbnings Musikkorps

Københavns Amts Skyttekorps (1909-1937)

Oprettet i 1905 som Dansk Ungdomsforbundet. Den 9. februar 1909 udskilles Københavns Skyttekorps. Fra 7. april 1914 Københavns Amts Skyttekorps. Ophævet ved lov i 1937.

- 1909-1937 Københavns Amts Skyttekorps

Centralkomiteen for frivillige korps (1910-1938)

Oprettet ved Krigsministeriets skrivelse af 15. november 1910. Ophævet i 1938.

- 1910-1938 Centralkomiteen for de frivillige Korps

Motorordonnanskorpsset (1911-1937)

Oprettet i 1911 som Frivilligt dansk Motorordonnanskorps. Fra 1928 Motorordonnanskorpsset. Ophævet i 1937.

- 1911-1937 Motorordonnanskorpsset

Den frivillige Uddannelse (1914-1919)

Oprettet ved Krigsministeriets skrivelse af 19. september 1914 som uddannelsessted for frivillig til fæstningsforsvaret. Ophævet 11. februar 1919.

- 1914-1919 Den frivillige uddannelse

Vilna-Kommandoet (1920-1921)

Oprettet ved Lov af 4. december 1920 om tilvejebringelse af et kommando af hæren til at indtræde i det internationale korps i de mellem Litauen og Polen omstridte territorier. Ophævet i 1921.

- 1921-1921 Vilna-kommandoet

Landstormen (1922-1932)

Oprettet i henhold til hærordningen af 7. august 1922. bestående af 1. og 2. Landstormsbataillon. Ophævet 1. november 1932.

- 1922-1932 Auditøren ved Landstormen
- 1923-1932 Generalkommandoen, Landstormen
- 1923-1932 Landstormen, 1. Bataillon
- 1923-1932 Landstormen, 2. Bataillon

Danske FN-styrker 1956-1974

Omfatter dansk deltagelse i FN's fredsbevarende styrker.

- 1956-1967: Dansk FN-Kommando, Danorbataillonerne I-XXI i Gaza, UNEF-Hospitalet i Rafah (Gaza)

- 1966-1974: Dansk deltagelse i Congo 1960-1964 og det danske kontingent på Cypem fra 1964. ■

Hærens skoler

Landkadetakademiet 1712-1861

Landkadetkompagniet (normalt benævnt som Landkadetakademiet) blev oprettet 26. august 1713 af Frederik IV (1699-1730) for at forberede unge mennesker til indtrædelse som officerer i rytteriet og fodfolket. Samtidig oprettedes et landkadetkompagni, som den 2. december 1803 skiftede navn til Landkadetkorpset. Undervisningen startede 1. januar 1714.

Landkadetkompagniet blev indkvarteret i den såkaldte Frii'es gård på Kongens Nytorv.

Den 19. august 1720 flyttede kompagniet til »Ny Operahus« (Fredericiagades Kaserne) på hjørnet af Fredericiagade og Bredgade, som det i en del tid delte med søkadetkorpset.

Bortset fra den 20. oktober 1767 til 5. juli 1788, hvor kompagniet var indkvarteret i det Brockdorff's Palæ på Amalienborg, havde landkadetkorpset sine lokaler i Fredericiagade/Bredgade, som i dag huser Østre Landsret.

Landkadetter i deres røde kjoler ved deres tegne- og skrivearbejde på Landkadeakademiet i 1762. Kunstneren er Johan Friedrich von Wecker, som selv var kadet ved Akademiet. Fra Dronning Juliane Maries Verdensatlas i Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek.

Landkadetterne blev oprindelig rekrutteret blandt officerernes børn, hvis opdragelse og uddannelse skete på statens regning. Senere blev der også oprettet betalingspladser, først for officersbørn, men senere også for sønner af »adelen og den civile stand«.

Kadetterne boede enten på akademiet og blev benævnt som »akademikadetter« i modsætning til de kadetter, som boede i byen, der blev kaldt »bykadetter«. De kadetter, der fik uddannelse på Landkadetakademiet, kaldtes »virkelige kadetter«, mens de kadetter, som besatte de betalende pladser fik navn af »kostkadetter«. Endelig fandtes der kadetter, som enten helt eller delvis underholdtes af kongens kasse eller af forskellige legater, som blev kaldt »hofkadetter«, »legatkadetter« og »kadetter med fri undervisning«. Den årlige betaling for en kadet var stadig stigende fra 73 rdl. i 1769 til 208 rdl. 1832, foruden 60 rdl. i undervisningspenge.

Antallet af kadetter har varieret betydelig. Ved kompagniets oprettelse i 1714 blev der optaget 100 kadetter. I 1730 50 kadetter og i 1763 kun 36 kadetter. I begyndelsen af det 19. århundrede steg antallet. I 1812 var der således 300 kadetter inddelt i to kompagnier, men dette antal aftager således, at der kun var 45 kadetter i 1861, hvor landkadetakademiet ved kgl. resolution ophæves.

Antallet af undervisningsklasser rettede sig efter elevtallet og fra 2 til 5 klasser.

Alderen på kadetterne ved optagelsen varierede gennem tidens løb. Minimumsalderen var 8 år og maksimumsalderen 19 år. Undertiden tillades aspiranter direkte adgang til de ældste klasser, hvorved optagelsesalderen kunne overstige de 19 år.

I den sidste halvdel af det 18. århundrede kunne det ske, at elever, der for længst var blevet udnævnt som officerer, blev indsat på Landkadetakademiet som straf for at deltage i undervisningen.

Fra den periode, hvor aspiranterne kunne optages som 8-årige var der ansat en skolemester i »Katekismus og bogstavering«.

I 1812 fandtes en såkaldt »volontærklasse«, hvori drenge kunne indtræde, som ikke var fyldt 13 år. De måtte ikke bære navnet kadetter, før de indtrådte i den nederste kadetklasse.

Fra Struensees tid (1769-1772) blev et stigende antal af de kadetter, som var blevet færdige med deres uddannelse, beskæftiget som »pager« ved hoffet. I 1812 oprettedes en »pogeklasse« til den sidste del af uddannelsen af de kadetter, der havde bestået officereksamen, men som endnu et år forblev i landkadetkorpset for at uddanne sig til indtrædelse i Generalstaben eller Ingeniørkorpset og samtidig delta-

ge i undervisningen af de yngre kadetter. De blev kaldt »repetenter«. Benævnelsen »repetenter« afskaffedes igen i 1854 og erstattedes med navnet »kadetunderofficerer«. Pøgeklassen blev nedlagt ved Den Militære Højskoles oprettelse i 1830, men pogetjenesten ved hoffet fortsatte indtil 1848.

Indtil 1832 fik kadetterne anciennitet som officerer fra det tidspunkt, de havde bestået afgangseksamen. Fra 1832 fik de tillagt anciennitet efter de resultater, som de havde opnået under uddannelsen. Dem med de højeste karakter kunne således få et halvt års tjenestealder forud for dem med de dårligste karakterer.

I 1838 bestemtes det, at ancienniteten skulle dateres et år forud for afgangseksamen, men denne bestemmelse blev ophævet i 1854, fra hvilket tidspunkt ancienniteten igen regnedes fra selve udnævnelsen efter afsluttet afgangseksamen.

Opdragelsen på landkadetakademiet var streng, til tider yderst streng. Men forholdene på Landkadetakademiet varierede over tid. I midten af det 18. århundrede var undervisningen og disciplinen samt kadetternes indbyrdes forhold meget dårlige. I 1760'erne blev der indført store forbedringer.

Landkadetakademiet blev nedlagt ved kgl. resolution den 31. oktober 1861.

Den kongelige militære Højskole (1830-1868)

Oprettet den 1. november 1830. Skolens formål var at uddanne officerer af generalstaben, ingeniørkorpset og artilleriet samt at oplære officerer til at bekæmpe lærerposterne ved skolen. Officerer fra søetaten kunne også deltage i undervisningen.

Som elever kunne optages såvel officerer, der havde gjort 2 års aktiv tjeneste, som civile. Begge skulle have bestået en adgangseksamen, før de kunne blive optaget på højskolen. Elevtallet blev ved oprettelsen i 1830 sat til 15, som skulle gennemgå to afdelinger, hver på 2 år.

Højskolen trådte for artilleriets vedkommende i stedet for det artillerikadetinstitut, der var blevet oprettet i 1772.

I løbet af de 37 år, som skolen bestod, undergik skolen forskellige forandringer.

Selv om skolen opfyldte sin forpligtelse ved at uddanne dygtige officerer til de forskellige våben og til generalstaben, herskede der i fodfolket og i andre kredse utilfredshed og en vis misstemning mod »højskoleofficererne«. Dette var medvirkende til at højskolen blev ophævet ved Hærloven af 1867 med virkning fra den 30. april 1868. Fremover skulle uddannelsen af officerer ske på officersskolen (Hærens Officerskole), som blev oprettet samme år, som højskolens nedlæggelse.

Hærens Officerskole (1868-)

Hærens Officerskole blev oprettet 1. maj 1868. Skolen var fra starten fælles for hele hæren og til dels for søværnet.

Ved sin oprettelse havde skolen lokaler i det tidligere landkadetkorpsets bygning i Fredericiagade. I maj 1869 flyttedes officersskolens til Frederiksborg Slot.

Ved skolens oprettelse bestod officersskolen af 4 klasser, men den yngste klasse bortfaldt ved Hærlovens ændring i 1880.

Den oprindelige yngste klasse, som bestod indtil 1881, havde til formål at give eleverne den militære dannelse og praktiske udvikling, der blev krævet af hærens sekondløjtnanter. Som elever optoges underofficerer af de forskellige våben. Klassen varede 7-8 måneder. Ved nedlæggelsen overgik undervisningen til de forskellige våbenenheders sekondløjtnantskoler.

Den næstnyeste klasse havde til formål at give eleverne lejlighed til at erhverve sig de kundskaber, som var nødvendige for indtrædelsen i næstældste klasser. Denne klasse var dog ikke et nødvendigt gennemgangsled.

Som elever optoges begavede og vel anbefalede befalingsmænd, uanset deres grad.

Klassen påbegyndtes kun hvert andet efterår i ulige år og varede ca. 1 1/2 år.

Næstældste klasse havde til formål at give eleverne den videregående uddannelse, som blev krævet af hærens faste officerer. Den var et nødvendigt gennemgangsled for dem, som ønskede at blive premierløjtnanter.

For at blive optaget som elev krævedes i 1880, at man dels havde gennemgået våbenes rekruttskole og herudover havde bestået afgangsprøven til yngste klasse, eller almindelig forberedelseksamen eller en dertil svarende prøve, ofte i forbindelse med del af afgangsprøven fra yngste klasse.

Klassen begyndte hvert år i oktober og varede ca. 1 1/2 år.

Ældste klasse havde til formål at undervise de officerer, som ønskede at uddanne sig videre. Det var en frivillig sag, om man ville gennemføre denne klasse, men gennemførelsen ansås dog for ønskeligt for samtlige officerer af artilleriet og ingeniørkorpset. Som elever optoges officerer fra hæren og søværnet, der havde bestået næstældste klasse eller fra søværnets officersskole.

Officererne fra søværnet undervistes sammen med klassens forskellige afdelinger, men fritoges for visse fag og modtog i dets sted undervisning i andre færdigheder, der havde særligt interesse for tjenesten om bord.

Klassen begyndte i oktober hvert 3 år og varede ca. 2 1/2 år undtagen for de officerer af stabsafdelingen, der ikke ønskede uddannelse til topografisk virksomhed, men kun i generalstabstjeneste og sprog. For disse varede undervisning 1 1/2 år.

Hærens Elevskole (1816-1912)

Før 1816 skete tilgangen af underofficerer til artillerikorpset ved hvervning – først og fremmest af nordmænd – eller ved antagelse af ukonfirmerede drenge fra den Classenske legatskole, der efter re-

kruttskolen gennemgik en videre uddannelse til underofficerer. Efter 1814 kom tilgangen til artilleriets underofficersstillinger fra soldaterbørnene på Garnisonsskolerne.

I 1816 blev en ansøgning fra artilleriets daværende chef, generalmajor Hans V. Beck om antagelse af 50 drenge som elever på den daværende underofficerskole godkendt af kongen.

Den 1. februar 1816 blev Den kongelige Artillerikorps Underofficersskole oprettet, hvor 74 elever – heraf 24 elever fra den daværende underofficerskole ved artilleriet – begyndte en uddannelse, som, efter de var blevet konfirmerede, efter 12 års kapitulation kunne gøre dem til underofficer eller overkonstabler.

De antagne var i alderen 10-16 år og blev ifølge skolens stambog hovedsaglig leveret fra fattighuset. De var alle ukonfirmerede, men blev i løbet af skoletiden konfirmerede, enkelte dog først 5-6 år efter antagelsen.

Skolen i København blev i »*Det gamle laboratoriums*« barakker i Overgaden neden Vandet på Christianshavn men flyttede i 1837 til den nye artillerikaserne på Christianshavn.

Eleverne blev indkvarteret, undervist og forplejet på skolen, hvor de modtog undervisning i eksercits, gymnastik, svømning, dansk og tysk læsning, skønskrivning, ortografi, artilleri, regning og aritmetik, geometri, geografi, kort- og frihåndstegning, historie samt – for de ukonfirmerede – religion. Hertil kom de praktiske fag: syning og havearbejde.

Skolen var i 1816 en midlertidig uddannelsesinstitution, der skulle råde bod på en aktuel mangel på underofficerer i artilleriet. Eleverne skulle kapitulere (indgå kontrakt) for 12 år, hvilket dog i 1833 blev nedsat til 8 år.

Først ved Arméplanen af 1842 blev skolen en fast institution som 1. artilleriregiments underofficersskole for 40 underofficerselever til artilleriet og 6 til ingeniørkorpset. Uddannelsen foregik i 4 et-årige klasser, og eleverne trådte ved afgang ind i hæren som korporaler. I 1842 oprettedes en lignende, mindre skole i Rendsborg, som blev ophævet i 1852. Samtidig blev elevtallet på 1. artilleriregimentets underofficersskole hævet til 65 underofficerselever til artilleriet og 15 til ingeniørkorpset og skolen ændrede navn til »*Underofficerselevskole*«.

I 1860 udvidedes elevtallet til 100. Herved kom man til at uddanne flere, end der var brug for. Det overskydende antal blev forpligtet til at indtræde i rytteriet eller fodfolket på samme kapitulationsbetingelser. Samme år flyttede skolen til Frederiksberg Slot.

Ved Hærloven af 1867 skiftede skolen navn til »*Hærens Elevskole*« og blev samtidig ændret til en centralskole for underofficerselever for alle våbenarter. Elevtallet blev fastsat til 120 elever i 3 et-årige klasser. Efter afgang trådte eleverne ind i hæren for at tjene 2 år i hæren som underofficerer.

Med Hærloven af 1880 blev underofficerselevskolen en forberedelsesskole for underofficerselever til artilleriet og ingeniørkorpset. Eleverne blev optaget som 14-16 årige. De skulle have en fejlfri legemsbygning og bestå en adgangsprøve i dansk, skrivning og regning. Efter afgang indtrådte eleverne som rekrutter i artilleriet eller ingeniørregimentet med forpligtelse til at tjene 4 år som underofficerer i hæren. Skolen blev ophævet den 16. januar 1912.

Andre af hærens Skoler

Den Kongelige norske militære matematiske Højskole (1750-1814)

Oprettet 1750. Ophævet 1814.

Det danske militære Institut 1799-1811

Oprettet 8. november 1811. Ophævet 1. januar 1812.

Holstenske Militære Institut (1804-1812)

Oprettet 1798 i Rendsborg. Indgik i 1811 i Det danske militære Institut i København.

Direktionen for Garnisonsskolerne i København (1790-1868)

Børneskolerne var oprettet ved kongelig befaling af 18. december 1789 som Den bestandige Direktion for garnisonsskolerne i København. Den bestod af fæstningskommandanten og to garnisonspræster samt på skift to regimentschefer. I 1815 benævnt som Skolekommissionen og i 1819 som Direktionen for Garnisonsskolevæsenet i København og Citadellet Frederikshavn. Ophævet i 1868.

Hærens Gymnastikskole (1804-1951)

Oprettet 25. august 1804 som Det militære gymnastiske Institut. Skiftede navn i 1829 til det Det Kongelige militære gymnastiske Institut. I 1867 til Hærens Gymnastikskole og i 1951 til Forsvaret Gymnastikskole.

Rytteriets- og pansertroppers skoler

- Ride- og beslagskolen 1809-1938.
- Panserskolen 1875-1938.

Infanteriets Skoler 1795-1975

Eksercerskoler 1848-1864

I perioden 1848-1868 oprettedes under infanteriets eksercerskoler flere steder eksercerskoler i forbindelse med krigen 1848-1851 og 1864 med det formål, at give mandskabet en militær grunduddannelse.

- Eksercerskolen i Fredericia 1861.
- Eksercerskolen i Horsens 1850.
- Eksercerskolen på Kronborg 1864
- Eksercerskoler i København 1848-1864.
- Eksercerskoler i Nyborg 1848-1864.
- Eksercerskoler i Odense 1848-1864.
- Eksercerskolen i Randers 1849.
- Eksercerskolen i Slesvig 1852
- Eksercerskoler i Ålborg 1848-1863.

Rekruttskoler under sikringsstyrken (1914-1919)

- Rekruttskolen i Fredericia 1915.
- Rekruttskolen i Helsingør 1915-1918.
- Rekruttskolen i Holbæk 1915-1918.
- Rekruttskolen i Odense 1915-1918.
- Rekruttskolen i Roskilde 1915-1919.
- Rekruttskolen i Sandholmlejren 1915-1918.
- Rekruttskolen i Slagelse 1915-1918.
- Rekruttskolen i Viborg 1915 og Århus 1917-1919.
- Rekruttskolen i Ålborg 1915-1919.

Underofficersskoler, korporalskoler (1848-1951)

Arkivet omfatter en række underofficersskoler oprettet i anledning af krigen 1848-1851:

- Kommandoskolen 1848-1849.
- Centralkorporalskolen for Fodfolket, oprettet i 1867.
- Sjællandske Korporalskolen, oprettet i 1909.
- 2. Generalkommandos Korporalskole, oprettet i anledning af sikringsstyrkens formering.
- Fodfolkets sommerkorporalskoler.
- Jyske Divisions Korporalskole, oprettet 1922.

Reserveofficersaspirantskoler (1861-1868)

Oprettet i 1861 med første skole ved Landkadet-akademiet og på Kronborg:

- Artilleriets Reserveofficersaspirantskole 1850 og 1861-1867.
- Reserveofficersaspirantskolen på Lankadetakademiet 1861-1863.
- Reserveofficersaspirantskolen på Fredriksberg Slot 1861-1862.
- Reserveofficersaspirantskolen i København 1864.
- Reserveofficersaspirantskolen 1866-1867 og Officersaspirantskolen 1867-1868.

Infanteriets Reserveofficersskole i Kronborg

Oprettet i 1887 som Fodfolkets sekundløjtnantsskole. I 1910 Fodfolkets Kornetskole. I 1922 Fodfolkets Komet- og Løjtnantsskole. I 1951 Fodfolkets Reserveofficersskolen. I 1961 Infanteriets Reserveofficersskole.

Infanteriets Befalingsmandsskole på Kronborg

Oprettet 1909 som underofficersskole. Ophævet i 1922. Genoprettet som Fodfolkets Sergentskole. I 1961 som Infanteriets Befalingsmandsskole. Ophævet i 1966.

Infanteriets Befalingsmandsskole i Sønderborg

Oprettet i 1909 som underofficersskole i Århus. I 1922 Fodfolkets Sergentskole. I 1926 i Sønderborg. I 1932 Fodfolkets Sergent- og Oversergentskole. I 1951 Fodfolkets Sergentskole. I 1961 Infanteriets Befalingsmandsskole.

Infanteriskolen (1869-1974)

Oprettet i 1869 under navnet Skydeskolen. I 1922 Skydeskolen for Håndvåben. I 1961 Infanteriskolen.

Artilleriets skoler

Det Kongelige Artillerikadetinstitut (1774-1863).

Kongelige Artillerikorps Underofficersskole

Oprettet i 1816. I 1852 Underofficersselevskole og i 1867 Hærens Elevskole. Nedlagt i 1912.

1. Artilleribataljons Befalingsmandsskoler

Oprettet 1867. Ophævet 1909.

Artilleriets Befalingsmandsskoler

Oprettet i 1923 som Feltartilleriets Befalingsmandsskole. I 1932 Artilleriets Befalingsmandsskoler.

Artilleriskydeskolen

Oprettet i 1923 som Artilleriskydeskolen.

Kystartilleriets Befalingsmandsskoler

Oprettet i 1909. Ophævet i 1932.

Ingeniørtroppernes skoler

Ingeniørskolen

Oprettet i 1923 som Pioner- og Telegrafskolen. I 1951 Ingeniørskolen.

Ingeniørtroppernes Befalingsmandsskoler

Før 1867 forskellige sappeur- og pionerskoler. Oprettet i 1867 som Ingeniørkorpset Korporal- og Sergentskole. I 1937 Ingeniørtroppernes Befalingsmandsskole.

Telegraftroppernes skoler

Telegraftroppernes Befalingsmandsskoler

Oprettet i 1951. Indgik i 1970 i Hærens Signalskole.

Hærens Signalskole

Oprettet i 1951. I 1961 Signalskolen. I 1970 Hærens Signalskole.

Forsyningstroppernes skoler

Forsyningstroppernes Befalingsmandsskoler

Oprettet i 1951.

Militærpolitiskolen

Oprettet i 1947.

Tekniske tjenesters skoler

Hærens Tekniske Korps Skole

Oprettet i 1938 som Hærens Tekniske Korps Reservehåndværkerskole. I 1951 Forsvarets Krigsmaterielforvaltnings Skole. I 1962. Hærens Tekniske Korps Skole.

Lægekorpsets skoler

Underlægeskolen Oprettet i 1881.

Sygehjælperkolen Oprettet i 1897.

Intendanturkorpsets skole

Oprettet i 1868 som Hærens Forplejningskorps's Skole. I 1951 Intendanturkorpsets Skole.

Hvor findes arkivalierne?

Alle arkivalier befinder sig på Rigsarkivet og kan findes og bestilles via Daisy ved at indskrive enhedens eller skolens navn enten i feltet »Arkivskaber« eller i feltet »Arkivserie«.

Gendarmerikorpset, adjutantertjenesten, faglige tjenester og hestevæsenet

Gendarmerikorps (1851-1894)

Det slesvigske Gendarmerikorps 1851-1864

Dette korps blev oprettet den 18. februar 1852 i Hertugdømmet Slesvig til opretholdelse af ro og orden i den tysksindede del. Ophævet ved kgl. resolution af 14. november 1864.

Arkiverne befinder sig på Rigsarkivet.

Det militære Gendarmerikorps 1885-1894

Det militære Gendarmerikorps blev oprettet efter attentatet på konsejlspræsidenten J.B.S. Estrup ved en foreløbig Lov af 27/10 1885 for at bekæmpe den politiske uro i landet. Især i de traditionelle Venstre-områder var dette korps, som blev kaldt »Estrups blå gendarm« særligt forhadet. Korpsset var inddelt i 4 afdelinger med placering i København, Ringsted, Kolding og Århus. Fra disse stationer blev der udsendt afdelinger til mange forskellige steder i landet.

Korpsset stod umiddelbart under Krigsministeriet og havde til formål at yde de civile myndigheder støtte til opretholdelse den offentlige sikkerhed. Korpsset blev især rekrutteret blandt nyligt afgåede værnepligtige.

Det blev nedlagt i forbindelse med det politiske forlig i 1894.

Korpsset er omtalt i Krigshistorisk Tidsskrift 1967 af E.O.A. Hedegaard »Det militære Gendarmerikorps 1885-1894«.

Dets arkiver befinder sig på Rigsarkivet.

Det vestindiske Gendarmerikorps 1903-1917

Arkivserie er endnu ikke registreret, men arkiverne befinder sig på Rigsarkivet.

Grænsegendarmeriet 1838-1969

Var ikke underlagt militæret men politiet. Dets arkiver befinder sig på Landsarkivet i Aabenraa.

Adjutantertjeneste

Adjutantstaben 1848-1969.

Faglige Tjenester

Forsvarets Intendanturkorps

Oprettet i 1868 som Hærens Forplejningskorps. I 1951 Forsvarets Intendanturkorps. Dets arkiver befinder sig på Rigsarkivet.

Forsvarets Materielintendantur

Oprettet i 1868 som Materielintendanturen. I 1951 Forsvarets Materielintendantur.

Inventariedepotet 1854-1951

Oprettet 1854 som Kaserne- og Lazarettdepotet. I 1868 Inventariedepotet. Ophævet i 1951.

Munderingsdepotet (1774-1952)

Oprettet i 1774 som Det Kongelige Militære Varemagasin. I 1791 Det Militære Varedepot. I 1868 Munderingsdepotet. Ophævet i 1951.

Hestevæsenet

Remontekommissionen

Oprettet i 1796. Ophævet i 1852. Genoprettet i 1856. Ophævet i 1965.

Hærens Dyrlægkorps

Oprettet i 1810 som Den danske Hærs Veterinærtjeneste. I 1867 Hærens Dyrlægkorps. Ophævet i 1965.

Overmønstringskommissionen

Oprettet i 1869 med opgave at foretage eftersyn af udstationerede heste eller heste til tjeneste ved afdelingerne. Ophævet i 1965. Dets arkiver befinder sig på Rigsarkivet.

Remontedepotet på Koldinghus Staldgård

Oprettet i 1908. Ophævet 1923.

Ride- og Beslagsskolen

Oprettet 1809. Ophævet 1938.

Hvor findes arkivalierne?

Alle arkivalier for de nævnte enheder befinder sig på Rigsarkivet bortset fra Grænsegendarmeriets og kan søges og bestilles via Daisy, ved at skrive enhedens navn i feltet »Arkivskaber«.

Hærens straffearkiver

Spidsrodsstraffen udført i et eksercerhus på Frederik VI's tid. Straffen blev afskaffet i hæren i 1836. Ved rytteriet blev ved samme straf anvendt stigmene i stedet for spidsrødder; men denne straf, som var mere brutal blev afskaffet 1791. Soldater, som havde været idømt spidsrodsstraffen måtte ikke ansættes som jæger, grenadier eller garder.

Efter at det ældre nationale ledingsvæsen og riderfanerne i løbet af det 14. og 15. århundrede lidt efter lidt blev erstattet af hvervede tropper bestående af lejetropper og landsknægte, så var det nødvendigt at udarbejde regler og konsekvenser til regulering af deres forhold til hæren.

I den hvervede hær var mandstugten meget hård. Efter preussisk forbillede herskede der kadaverdisciplin, hvor prygl hørte til dagens orden. En hvervet soldat skulle til alle tider vise sin fortsatte lydighed, og alle tilløb til opsætsighed blev straffet hårdt.

De såkaldte »Krigsartikler« – også kaldet »Krigsartikelsbreve« – blev den form for militære love som regulerede mandskabets og dets befalingsmænd gensidige forhold og straffen for deres begåede forbrydelser eller forseelser og endelig om rettergangsmåden og dommenes fuldbyrdelse.

Af ældre krigsartikler i Danmark og Norge findes bl.a. Frederik II's Artikelsbrev af 1568 og Christian IV's fra 1613. Begge er udarbejdet efter tysk forbillede, men hver især kun gældende for det nærmest forestående felttog.

Christian V's Krigsartikelbrev af 9. marts 1683 omhandler forbrydelserne, forseelserne og straffene. Krigsretsinstruktionen af samme dato byggede på den svenske konge Gustav Adolf's krigsartikler fra 1621, der var udarbejdet af den svenske konge på grundlag af Maximilian II's militærlove. Begge var skrevet på tysk. Først i 1808 forelå der officiel dansk udgave af krigsartiklerne, som i mellemtiden var blevet forøget med søkrigsartikelsbrevene af 8. januar 1732 for flåden og af 29. juli 1756 for landtjenesten ved søetaten (soldatesken).

Krigsartiklerne og krigsartikelsbrevene var gældende, indtil der den 7. maj 1881 kom en ny militær straffelov og et disciplinærreglement af 20. juni 1881. Men selve rettergangsmåden fortsatte med at foregå efter Christian V's for længst forældede instruktion om krigsretter fra 1683 helt frem til 1919

Først i 1919 blev krigsretterne afskaffet ved, at de borgerlige domstole overtog behandlingen af de militære straffesager, som ikke var løst med en disciplinær afgørelse uden rettens medvirken.

Auditørerne

Hvornår en egentlig auditørtjeneste er opstået i Danmark vides ikke. Før Christian IV's tid var regimenternes straffemyndighed hovedsageligt lagt i hænderne på de militære chefer.

I Frederik II's krigsartikler fra 1564 siges det, at forbydelser skal straffes »*efter oberstens kendelse*«, og dette også selv om der var idømt livsstraf (dødsstraf).

De soldater, som blev hvervet til hvert felttog, kom for hovedpartens vedkommende fra udlandet og de medbragte deres egen specielle militærlovgivning med krigsretter, som blev ledet af en af regimentsobersten udvalgt retsmyndig »*schultheiz*«, som havde aflagt højtidelig dommered med forpligtelse til at skifte lige ret for alle domme »*stricte efter love og forordninger*«. Schultheiz blev stavet på forskellige måder. Pågældende blev også benævnt som »*Skult*«.

I Christian IV's krigsartikler fra 1625 oplyses det om »*Krigsretten*«, at »*Kammer- og Stueretten*« skulle bestå af 12 personer og »*Skulten*« og i en følgende artikel står der, at den »*stående ret*« skulle holdes af 24 personer, og at auditøren havde to stemmer.

Fra ca. 1630 blev »*schultheiz*« nogle gange kaldt »*auditør*«.

Navnlig under 30-årskrigen (1618-1648), skete der en alvorlig forringelse af lejetroppernes moralske kvalitet. Der kom en klar tendens til at koncentrere al straffemyndighed hos befalingsmyndighederne som eneste middel til at opretholde disciplinen – ikke mindst i den såkaldte »*soldateske*«.

Auditøren blev efterhånden ikke længere rettens håndhæver, men kom nærmest til at fungere som sekretær for regimentsobersten, der i virkeligheden udøvede domsmyndigheden.

Det var først omkring enevældens indførelse i Danmark i 1660, at man for alvor søgte at bremse den tilbøjelighed, der var hos regimenterne til, at skubbe den juridisk sagkundskab til side. Det skete ved, at der blev oprettet et generalauditoriat, hvor Danmark fik sit første egentlige korps af auditører og en generalauditør, der havde ret og pligt til løbende, at holde kongen orienteret om alle vigtige straffesager før fuldbyrdelsen af dommen.

Auditøren har lige fra Christian V's tid været betegnet som embedsmand og ikke som officer. Han hørte ligesom de tre andre militære embedsmænd – feltskæreren, kvartermesteren og dyrlægen – til den såkaldte mellemstab og har altid været udnævnt af kongen. Auditøren blev ved kgl resolution af 18. marts 1870 indrangeret i den militære rækkefølge, men egentlig lovhjemmel fik denne indordning først ved hærloven af 1909, hvorefter auditørerne blev ligestillede med kaptajner og fik byttet sin kårde med en officerssabel.

Med sæde i General- og Overkrigsretten skulle generalauditøren i henhold til krigsretsinstruktionen af 9. marts 1683, artikel 33-41 bl. a. føre tilsyn med

krigsretterne og sikre, at retsprocessen blev gennemført efter de fastsatte former, samt at domme blev ført til protokollen. Protokollerne skulle fremsendes til Danske Kancelli, når krigstogtet var overstået.

Når regimenterne var på felt fod, skulle generalauditøren også underskrive juridiske dokumenter. F.eks. testamenter, obligationer, kontrakter m.m. Herudover skulle han holde øje med fremmede, som opholdt sig i nærheden af regimenterne, afhøre krigsfanger, afgøre stridigheder mellem hæren, markederne og købmændene og kontrollere mål, vægt og de levnedsmidler, som blev leveret til hæren.

Generalauditøren skulle endvidere afgive resolution (indstilling) vedr. domme, som blev afsagt i General- eller Overretten til kongen i fredstid og i krigstid, når kongen selv befandt sig ved hæren eller hæren befandt sig kongens riger og lande.

Hvis hæren befandt sig i udlandet, og kongen ikke selv var med, så skulle generalauditøren udarbejde indstilling til generalen, som skulle godkende dommenes fuldbyrdelse.

Endvidere foreskrev artikel 28 og 29 i instruktionen, at generalauditøren skulle medvirke i General- og Overkrigsretten både som auditør og som stemmeafgivende dommer ved sagens afgørelse. General- og Overkrigsretten behandlede de meget alvorlige sager såsom forbydelser mod kongemagten og kongens rettigheder, forræderi, klager over underretterne og i visse tilfælde også ankesager.

Krigsretsinstruktionen fra 1683 blev senere udvidet med en »*forklaring*« af Frederik IV i 1703, I denne instruktion var der fastsat regler for auditørens virksomhed i krigsretten – regler som senere blev optaget i »*Tjenestereglement for Hæren*«, og som faktisk, omend i en efterhånden moderniseret form, var gældende, så længe krigsretterne bestod, d.v.s. indtil 1919.

De forskellige regimentter havde deres egne auditører.

Generalauditøren var oprindelig ikke chef for de auditører, som befandt sig ved regimentterne, men han var faglig leder af dem.

Regimentterne skulle, hvis deres auditør fik lovligt forfald, henvende sig til generalauditøren, der så skulle drage omsorg for at få udpeget en stedfortræder.

Auditøren var ansat ved jurisdiktionen. Jurisdiktionsmyndigheden var fra Christian V's tid (1670-1699) lagt i hænderne på regimentscheferne.

Hvis straffesagen ikke angik regimentet, var det kommandanterne i garnisonerne, fæstningerne og lejrene, som havde jurisdiktionsmyndigheden.

Man kom derved til at skelne mellem regimentsauditører og garnisonsauditører.

Med lov om Hærens Ordning af 6. juli 1867 fik det danske forsvar et samlet auditørkorps med en generalauditør og 8 auditører, hvoraf 1 tillige var kancellist hos generalauditøren. En af hærens auditører gjorde tillige tjeneste som auditør i flåden.

Hærloven medførte således, at generalauditøren og auditørkorpset blev fælles for hær og flåde.

Ved Lov af 27. maj 1908 om forandringen i den militære retspleje blev muligheden for at anke krigsretsdomme udvidet, og der oprettedes en Overkrigsret, hvor generalauditøren var dommer sidestillet med overkrigsrettens øvrige 6 dommere (3 officerer og 3 højesterets- eller landsverretsassessorer).

Da der i 1916 blev vedtaget en ny lov om rettens pleje, der trådte i kraft i 1919, og som bl.a. indførte en klar adskillelse af anklagemyndighed og domsmyndighed, måtte den militære retspleje bringes i overensstemmelse hermed.

Det medførte, at man i den nye militære retsplejelov af 4. oktober 1919 afskaffede krigsretterne og henviste militære retsafgørelser til de ordinære borgerlige domstole, medens jurisdiktionschefen, der fremover blev benævnt som rettergangschef, alene fik påtaleret.

Krigsforhør og krigsretten

De militære chefer har fra gammel tid og med hjemmel i den militære retsplejelov haft myndighed til at afgøre militære forseelser ved pålæg af en straf, der dog, hvis den pågældende ønskede det, kunne indbringes for domstolene.

Enhver chef kunne straffe sine undergivne for mindre forseelser med disciplinære foranstaltninger, medens alvorlige sager henvistes til *krigsretterne*.

Hovedparten af de fleste militære straffesager blev afgjort ved pålæg af straf uden dom og blev kaldt arbitrære (dvs. skønmæssige, vilkårlige) afgørelser. Også i forbindelse med de arbitrære afgørelser fungerede auditøren som rådgiver for de militære chefer.

Når der blev begået lovovertrædelse som krævede, at sagen blev henvist til en krigsret, blev sagen oversendt til den person, som havde ansvaret for at udøve påtalemyndigheden og hævde krigsdisciplinen i regimentet – d.v.s. normalt regimentschefen eller garnisonschefen.

Auditørens væsentligste virksomhed bestod i ledelsen af processen i krigsretterne efter Christian V's krigsretsinstruks fra 1683.

Der blev som start på processen nedsat et krigsforhør, der blev ledet af auditøren som også førte protokollen.

Krigsforhøret bestod af en kaptajn som præses (præsident, formand for retten) og to løjtnanter som assessorer (bisiddere).

Var den tiltalte officer, blev der indkaldt til stabskrigsforhør med en oberst eller oberstløjtnant som formand og med to kaptajner som bisiddere.

Havde den tiltalte endnu højere charge, blev det nærmere beskrevet, hvordan forhøret sammensætning skulle være i den ordre, hvorved det blev nedsat.

Formen for retten var inkvisitorisk – dvs. at den tiltalte var genstand for den af auditøren ledede undersøgelse uden egen juridisk hjælp.

Når forhøret var tilendebragt blev der afgivet melding til jurisdiktionschefen, der efter indstilling fra auditøren traf afgørelse om anvendelse af varetægtsfængsling m.v. og bestemte om der skulle gennemføres en krigsretssag, hvis ikke forseelsen kunne sønes med en arbitrær straf, eller den sigtede – hvad han var berettiget til – forlangte, at sagen blev indbragt for krigsretten.

Krigsretten bestod af en præses (præsident) og 12 bisiddere, som var beskikket af jurisdiktionschefen efter omgang og fordelt på 6 klasser, hver på to medlemmer af den pågældende charge. Men ligesom ved krigsforhøret vekslede bisiddernes charger efter den tiltaltes tjenstlige rang og stilling.

Var den tiltalte menig soldat eller underofficer, skulle han dømmes af en oberst som præses og 2 kaptajner, 2 premierløjtnanter, 2 sekondløjtnanter, 2 sergenter, 2 korporaler og 2 menige.

Var den pågældende officer indtil kaptajn, dømmes han af en oberst som præses, 4 kaptajner, 4 premierløjtnanter, 4 sekondløjtnanter.

Var vedkommende stabsofficer, var det ikke Krigsretten men General- og Overkrigsretten som skulle dømme i sagen. Men som regel blev disse sager af praktiske grunde henvist til behandling og kendelse ved en ved kgl. resolution nærmere sammensat dømmende kommission.

Krigsretten blev indledt med, at præses lagde Krigsartikelbrevet på bordet, hvorefter auditøren oplæste nedenstående ed for rettens præses og bisiddere:

»Vi til den nærværende Krigs-Ret forordnede dommere sværge ved den Almægtige Gud, at vi denne for Retten forefaldende Sag hverken for Vid eller Venskab, Frændskab eller Bevogenhed, Skienk eller Gave eller Vrangvillighed, men alene efter Tiltale og Giensvar formedelst Hans Kongelige Majestæt til Danmark etc. , Vores Allernådigste Konges og Herres Krigsartikler, Ret og Ordninger vil afsige og skal dømme, som vi ville, at Gud på den yderste Dag over os skal sige og dømme«.

Når auditøren oplæste denne ed, skulle præses med bisidderne stå op og række tre fingre i vejret og efter den oplæste ed svare *»Ja, det ske«.*

Herefter måtte officererne sætte sig, medens underofficererne og de menige soldater måtte blive stående. Det var herefter den retskyndige auditør, som havde hovedrollen. Det var ham, som – efter at have ledet og protokolleret retsmøderne – forelagde krigsretsdommerne en domskonklusion til prøvelse og påkendelse.

I den forbindelse skulle han tydelig oplæse protokollens indhold og de oplysninger, der i øvrigt måtte være fremkommet om sagen. Også om den tiltaltes fortid, samt, såfremt et sådan måtte være indgivet, tiltaltes forsvarsskrift, ved hvis affattelse den tiltalte var berettiget til at rådføre sig med en sagfører eller anden retskyndig. Men i øvrigt havde den tiltalte intet andet forsvar, end hvad han selv fik mulighed for

mundtlig at tilføje på spørgsmål efter, at akterne var blevet læst op. Auditøren skulle også varetage den tiltaltes upartiske forsvar.

Efter at dommerne havde aflagt dommered på ikke at lade sig påvirke af personlige følelser overfor den tiltalte, men kun at have Gud og retfærdighed for øje, gennemgik auditøren sagen. I den forbindelse redegjorde han for dommerne, uden at tiltalte var til stede, hvad der måtte anses for at være bevist i sagen. Endvidere fremdrog han evt. formildende eller skærpene omstændigheder, nævnte de lovsteder, det måtte komme i betragtning ved påkendelsen og endte med at foreslå en domkonklusion.

Derefter begyndte voteringen nedenfra, således at den laveste klasse (de menige soldater) vøterede først, dernæst fændrikkerne o.s.v. og præses til sidst. Auditøren havde ingen stemme i krigsretten. Kunne en classes medlemmer ikke enes, afgjorde den ældste eller øverste resultatet af klassens votering. Dommen blev afgjort med simpelt klasseflertal.

I liv- og æressager skulle præses erindre bisidderne ved deres ed, at holde deres stemme forborgne (skjult).

I princippet var dommerne berettigede til at følge deres overbevisning – hvad også den ed, som dommerne skulle aflægge, henviste til – og fravige auditørens forslag til dom. Men resolution af 20. marts 1706, der endnu var gældende i slutningen af 1800-tallet, indskærpede ikke desto mindre, at skulle nogen assessor i krigsretten *»ikke ville lade sig af præses og auditøren informere og korrigere«* og *»i saa maade forvirre krigsret og dommen«*, da skulle det indføres i protokollen, og den pågældende skulle ikke blot være udelukket fra *»efterdags at beklæde nogen krigsret som dommer«*, men også at være pligtig til *»at indestaa og erstatte alle de Bekostninger, som ved Dommens ophold og Forandring og ellers formedelst deres vranghed er forvoldt«*.

Efter voteringens afslutning udarbejdede auditøren dommen, som blev underskrevet af præses.

Hvorvidt den derpå blev meddelt den tiltalte og offentliggjort, afhæng af, om sagen var en *remissionssag* eller ej.

Hvis en jurisdiktionschef fik opfattelsen af, at der var begået væsentlige fejl i en straffesag ved sagens behandling og/eller pådømmelse fra auditørens eller krigsrettens side, kunne han forlange sagen indsendt til generalauditøren til vurdering.

Det samme skulle ske, hvis sagen var en såkaldt *»remissionssag«*, d.v.s. en sag, i hvilken en officer eller en anden person, som havde fået tildelt ridderkors eller dannebrogsmændenes hæderstegn, var blevet idømt fæstningsarrest eller strengere straf, eller en militærperson uden hensyn til rang eller charge var blevet idømt offentligt arbejde (tvangsarbejde) eller højere straf. Disse sager skulle bilagt alle sagens dokumenter altid fremsendes til generalauditøren med dommen, som ikke måtte offentliggøres heller ikke for den sigtede, før sagen var blevet behandlet af generalauditøren.

Fandt generalauditøren, at krigsretten havde været inkompetent til at dømme i sagen, kunne han hjemvise sagen til behandling ved den rette domstol.

Fandt han, at der var blevet afsagt en forkert dom på grund af urigtig anvendelse af loven, kunne han pålægge krigsretten at ændre dommen, så den blev i overenstemmelse med loven.

Fandt generalauditøren, at sagen var dårligt oplyst, kunne han hjemvise sagen til krigsretten med ordre om at få sagen bedre belyst og herefter at afsige en ny dom.

Generalauditøren kunne også indtil 1854 i forbindelse med sagen afgive en *»relation«* (indstilling) til kongen og herefter til vedkommende ministerium, i hvilken han gav en kort beretning om sagens sammenhæng og behandling og indstillede den fældede dom til kongelig stadfæstelse eller formildelse, når benådning eller andre hensyn talte derfor.

Kongens beslutning blev påtegnet dommen og underskrevet af ministeren og herefter fremsendt til krigsretten, hvor den sigtede i et nyt retsmøde fik dommen forkyndt.

Standret

Inden for militæret kunne der efter krigsretsinstruksen af 9 marts 1683, § 21 etableres standret for visse forbrydelser, hvor der kunne idømmes dødsstraf, når hær og flåde eller dele af samme i krigstid blev udsat for øjensynlig fare, hvis gerningen ikke straks blev straffet. Dog kun, hvis sagen kunne afgøres uden vidtløftig (omfattende) undersøgelse, idet *»Gerningen, som det hedder, er sin egen Anklager og Vidne«*. Men i øvrigt savnes i krigsretsinstruksen nærmere regler for rettergangsmåden, hvis etablering i hvert tilfælde måtte besluttes af den højstbefalende.

Blev der begået grove overtrædelser, der krævede øjeblikkelig afstraffelse, så blev der afholdt standret. Straffen blev dømt af den, som var betroet den dømmende myndighed. Kommandanten i en fæstning havde den dømmende myndighed over de kompagnier, som var skilt fra deres regimenter og som opholdt sig i fæstningen. Hvis det drejede sig om hele regimenter, bataljoner eller eskadroner skulle enhedens chef (regimentschefen) underrettes, og dommen kunne kun fuldbyrdes med regimentschefens godkendelse.

Straffene

Straffene i krigsartiklerne omfattede pengebøder, legemsstraffe som vand og brød, bolt og jern, træhesten, pælen, bæren af tunge våben eller sadelen på ryggen. De korporlige legemsstraffe omfattede spidsrod, piskning, brændemærkning, afskæring af øre, afhugning af hånd eller finger og straffe på livet ved skydning, halshugning, hængning, radbrækning eller brænding. Eller en kombination af disse. Æresstraffe var degradering og navnet slået på galgen.

Af de forskellige forbrydelser var rømning (desertering) en speciel militær forseelse. Den blev betragtet som en af de alvorligste forbrydelser og straffen var hård, hvis den pågældende blev fanget.

Allerede i Christian III's krigsartikler af 1543 står der, at rømningsmanden skal straffes døden; men som oftest »*nøjedes*« man med at lade desertøren løbe *spidsrod*, i det håb, at han trods den hårde straf overlevede, så man slap for at skulle hverve en ny soldat. Men holdningen var ikke ensartet. Til tider hængte man desertøren, så snart man fik fat i ham, eller, hvis der var flere, så lod man dem kaste terninger på en tromme under galgen, hvorefter nogle blev hængt, medens resten slap med at løbe *spidsrod*. Til tider udstedte man *generalpardon* og lovede desertørerne frit lejde, hvis de mødte inden en vis dag. Men i virkeligheden var begge fremgangsmåder ofte virkningsløse.

Spidsrod og krumslutning var de mest almindelige straffemetoder i den hvervede hær og anvendtes ved såvel tjenstlige forseelser som almindelige forbrydelser, såsom tyveri.

Spidsrodsstraffen idømtes for desertion, ulydighed, hvis man forlod vagten og lignende forseelser.

Ved spidsrodsstraffen var det den dømtes soldattekammerater, der stod for afstraffelsen. Spidsrod (af tysk Spiesz- eller Spitzruten) har sit navn fra de middelalderlige landsknægtes autonome strafferet. Fra landsknægtenes eneret til at bære spyd udvikledes den for dem ejendommelige fuldbyrdelsesmåde af dødsstraf, hvor delinkventen (soldaten) blev jaget gennem de opstillede kammeraters spyd. Den svenske konge Gustaf Adolf gjorde i sine krigsartikler spidsrodsstraffen til almindelig anvendt legemsstraf for soldaterne, hvor spydene dog blev erstattet af hassel- eller pilekviste.

Spidsrodsstraffen var den meste frygtede straf af soldaterne. Den var lige så rå som uhensigtsmæssig. Rå, fordi soldaterne blev tvungne til at være deres kammeraters bødler, og fordi dens udførelse virkede depraverende på soldaternes moral. Den var uhensigtsmæssig, fordi den soldat, som blev udsat for straffen, var prisgivet nye misgerninger, da den kvalte soldaternes æresfølelse og kun lærte dem at tage hensyn til legemlig smerte og lysten til at rømme.

Den kommando, der hørte til udførelsen af en spidsrodsstraf, bestod af en kaptajn, 2 premierløjtnanter, 3 sekondløjtnanter, 12 underofficerer, 6 tamburer, 6 pibere og 200-300 mand.

Arrestanten blev i jern bragt til eksekutionspladsen af *gevaldigeren*, som derefter løste ham fra lænkerne på adjutantens ordre. Det var *gevaldigeren*, som skulle stå inde for, at arrestanten ikke var beruset, og at han ikke havde nogen kniv eller tilsvarende på sig.

Soldaterne blev opstillet på 2 geledder med front mod hinanden og underofficererne på fløjene af hvert geled. Tamburerne stillede sig to ved hver fløj og to bag midten. *Gevaldigeren* gik herefter gennem rækkerne og uddelte spidsrødderne.

I munden fik soldaten en blykugle for at kunne bide smerten i sig.

Derefter blev der givet et slag på trommen på venstre fløj, som gentoges fra midten og fra den højre fløj.

Gevaldigeren førte nu soldaten – afklædt til bæltstedet med blottet hoved, opbundet hår og med hænderne bundne på ryggen – gennem rækken af soldater, der, når soldaten blev ført forbi, hver tildelte soldaten et hårdt slag på ryggen med en hassel- eller pilekæp. For at forhindre en for hurtig gang gik en underofficer foran den dømte, hvis smertesudbrud søgtes overdøvet ved stadige trommehvirvler.

Underofficererne fordelte sig på begge sider af kompagniet for at holde øje med, at soldaterne slog hårdt nok. Gjorde soldaten ikke det, blev han selv tildelt slag af de officerer, som overvågede afstraffelsen.

Majoren red op og ned med delinkventen bag første geled. Adjudanten red bag andet geled, og begge så også efter, at soldaterne slog rigtigt og hårdt nok. Hvor hård spidsrodsstraffen skulle være afhang af antallet af »*roder*« (antallet af soldater), og hvor mange gange en soldat skulle føres igennem rækkerne af soldater. Seks gange spidsrod gennem 300 mand i 3 dage regnedes lig med dødsstraf og medførte som regel også døden.

De kongelige betjente måtte sørge for at skaffe spidsrødder (som regel hasselkæppe) til stede i rigelige mængder. Der blev brugt ca. 4.000 stykker.

Sank den domfældte soldat under marchen om på jorden således, at spidsrodsstraffen ikke kunne gennemføres til ende, blev han lagt på strå og fik tildelt resten af de idømte slag. Efter eksekutionen blev spidsrødderne brækket og delinkventen bragt til vagten, hvor han, hvis straffen endnu ikke var udsønet, atter »*blev sluttet i jern.*«

Straffen fandt sted offentligt, f.eks. på Grønnehave ved Helsingør. Da eksekutionerne gav anledning til uro i København, blev de flyttet indendørs til Stokhuset og til Ekskerhuset ved Rosenborg.

Den brutale straf blev efterhånden mildnet. Den blev helt afskaffet i Norge i 1814 og i Danmark i 1836.

På Tøjhusmusseets hjemmeside

www.thm.dk/udstil/rk_online/start_musik.htm

kan man høre de ildevarslende trommehvirvler af spidsrods-marchen.

Krumslutning var en tidsbestemt straf, der indelbar, at den dømtes hænder og fødder blev lænket sammen mellem 6 og 48 timer. Straffen kunne skærpes ved baglæns krumslutning.

Af de mange andre straffe var der *træhesten* og *pælen*. Træhestestraffen var indført fra det tyske militær. Det var kun menige og tamburer, som blev straffet med træhesten. Ved artilleriet måtte underkonstableterne ride på en kanon i stedet for. Træhestestraffen fandt senere anvendelse over for bønderne på herregårdene.

At »stå på pælen« var en straf for underofficerer og menige og den bestod i, at den skyldige måtte stå i en vis tid på en spids pæl eller spidse jernstænger. Efter omstændighederne enten med sko eller med bare fødder, medens han med hænderne var bundet fast til en mur eller en høj pæl. Straffen blev afskaffet for menige i 1792. Noget tidligere for underofficerer.

Ved visse sager kunne en soldat (ligesom civile) også blive idømt strafarbejde, det såkaldte slaveri. I København var slaverne placeret i Københavns Stokhus tæt ved Nyboder og på Kastellet, hvorfra de dagligt blev sendt på arbejde forskellige steder på fæstningen bl.a. ved skubkarren. Tidligere foregik tilsvarende tvangsarbejde i jern på Bremerholm.

Fælles for disse straffe var, at de krævede en krigsrettsdom, hvis den pågældende var inden for militæret.

I den daglige tjeneste kunne officerer og andre befalingsmænd næsten frit revse de hvervede soldater. Man skelnede mellem almindelig korrektion, der indebar en lussing eller et par rap med en stok, og de straffe, som krævede en dom ved krigsretten.

Med straffelov for Krigsmagten af 11. maj 1881, som trådte i kraft den 1. juli 1881, skete der en op

Pælen var en af de legemlige straffe, som kunne iværksættes over for menige og underofficerer.

hævelse af de i krigsartikelbrevene og andre bestemmelser gældende straffebestemmelser.

Ifølge Straffeloven kunne der – foruden de neden for nævnte disciplinære straffe – idømmes: livsstraf (dødsstraf), strafarbejde, fængselsstraffe opdelt i simpel arrest, dvs. kvarterarrest eller vagtarrest, arrest i bøjnen simpel eller streng, mørk og lys arrest med eller uden indskrænket kost, fængsel på vand og brød simpel eller strengt, fæstningsarrest simpel eller strengt og statsfængsel.

Herudover kunne der ske embeds- eller bestillingsfortabelse samt irettesættelse.

De disciplinære straffe var irettesættelse, simpel arrest, ensom arrest, arrest i bøjnen, mørk arrest, fængsel på vand og brød, ekstraarbejde, bøder m.fl.

Auditørernes andre juridiske opgaver

Udover auditørens virksomhed med den militære strafferetspleje påhvilede der auditøren allerede fra Christian V's tid andre juridiske opgaver end straffesager.

Skiftesager

Auditøren forestod skifteforretningen efter afdøde militærpersoner. Skiftet blev gerne foretaget af en skiftekommission, bestående af auditøren og to officerer; men det var auditøren, der som jurist forestod forretningen.

I Chr. V's krigsartikler (artikel 151) var der givet regler for skifterne efter afdøde »krigsfolk«, hvorved man pålagde auditøren at registrere arven og foretage evt. bortauktionering af afdødes ejendele, for hvilket arbejde auditøren oppebar et »skriver og auktionsgebyr«.

Denne skifteret blev nærmere beskrevet i forordning af 30. april 1707, hvorved de militære skiftekommissioner fik en slags eneret på de militære skifter og »stervboer« (dødsboer) og fik halvdelen af salæret.

Ved forordning af 14. juli 1730 fik de militære øvrigheder helt overdraget de militære skifter, og det blev pålagt de civile øvrigheder at holde sig fra alle tjenestegørende officerers skifter, dødsboer og auktioner.

De med disse forretninger forbundne salærer gav undertiden anledning til tvister mellem de militære og de civile myndigheder. Ved forordning af 16. jun 1752 blev der fastsat nærmere bestemmelser om hvilke myndigheder (civile eller militære), der havde ret til at afholde auktioner over afdøde militærpersoners ejendele af forskellig art. Der var forskel på, om disse ejendele var løsøre eller fast ejendom.

Ved forordning af 15. juni 1771 oprettede Københavns Hof- og Stadsret, hvorved alle militære sager, der ikke angik tjenesten, blev overført til den nye domstol.

Ved Plakat af 19. april 1805 blev den hidtidige skiftejurisdiktion og den deraf følgende ret til en del af auktionsforvaltningen, som hidtil havde tilhørt de

militære embedsmænd, overført til den civile øvrighed på stedet (d.v.s. byfogeden og herredsfogeden). De midler, der havde været under militært overformynderi, blev ligeledes afleveret til de civile myndigheder.

Overformyndersager og børnepenge

Endelig forestod auditøren på juridiktionschefens vegne overformyndervirksomhed med hensyn til umyndiges arv.

Regimentschefen var jo sine undergivnes øvrighed, og det var ikke alene umyndiges arv, regimentschefen administrerede, men også de børnepenge (alimenterationsbidrag), som soldaterne var pligtige at udrede til børn født uden for ægteskabet.

For at hjælpe mødrene skulle disse børnepenge ifølge forordning af 30. maj 1794 ved den militære øvrigheds foranstaltning indeholdes i den pågældendes »formue, løn eller anden indkomst«.

Indgåelse af ægteskab

Auditørens skulle ifølge infanterireglementet føre bog over alle gifte underofficerer og menige.

Den menige/underofficeren skulle inden ægteskabets indgåelse over for auditøren aflægge ed på, at han ikke var forlovet med nogen anden. Auditøren udstedte så en attest (friseddel) for, at eden (copulationseden) var blevet aflagt, og hvilke officerer, der havde overværet det. Auditøren har åbenbart beregnet sig et salær for dette arbejde, da der ved skrivelse af 21. november 1767 til samtlige regimenter om begrænsning af tjenstlig gæld blev bestemt, at soldaterne ikke længere skulle betale auditøren salær for udstedelsen af friseddel, men at dette arbejde skulle udføres af auditøren ex officio (i embeds medfør). Denne tvungne copulationsed blev først afskaffet i 1870.

Ved infanterireglementet af 1747 fjernede man begrebet gifte soldater, hvis koner boede på kaserne. Helt frem til nyere tid, skulle officerer have til ladelse af kongen for at gifte sig. Frem til 1912 skulle også menige inden indgåelse af ægteskab have en erklæring fra regimentets side om, at der intet var at erindre derimod. Men efterhånden var disse giftermålstilladelser mere af formel art.

Formålet for officererne været at have indseende med, at disse ikke ved at stifte familie kom ind i økonomiske forhold, der kunne indebære fare for den forsvarlige udførelse af tjenesten.

Auditøren selv måtte også søge kongen om tilladelse til at indgå ægteskab. Lige som andre officerer måtte han opfylde Forordningen af 4. august 1788 om, at embedsmænd inden indgåelse af ægteskab skulle betale et efter deres indkomst bestemt indskud i Den almindelige Enkekasse.

Bestemmelserne forsvandt ved indførelse af generelle tjenestemandsløve efter 1848.

Andre pligter

Af andre tjenesteplichter, som påhvilede auditøren var

- at fungere som juridisk rådgiver for regimentschefen ved forekommende juridiske spørgsmål, såsom erstatningssager, fortolkning af kontrakter,
- at sammen med adjudanten og regimentskvartermesteren (regnskabsføreren) at skrive alle regimentets breve,
- at føre ekstraktprotokol over alle indkomne kgl. rescripter, resolutioner samt ordrer og breve fra militære og andre kollegier,
- at oplæse eden for mandskabet, når de skulle sværge troskab til fanen og
- sammen med mønsterskriverne mindst fire gange om året at oplæse krigsartiklerne for regimenterne og kompagnierne, så »enhver kunde sky Skam, Skændsel og Spot og sig selv for den visse paafølgende Straf tage vare og tvært imod lægge Vind på Dyyd, Tapperhed og Ære«.

Ved de afdelinger, hvor auditørens juridiske forretninger var af mindre omfang, blev auditørstillingerne gerne forenet med stillingen som regimentskvartermester (efter 1842 kaldet regnskabsføreren). Dette var bl.a. tilfælde ved rytterregimenterne, jægerkorpserne og skarpskyttekorpserne samt ved livgarden. Ved den militære retsplejelovs ikrafttræden i 1919 blev auditøren igen sat uden for den militære rækkefølge, da det i loven blev bestemt, at auditøren var en »selvstændig embedsmand«. Dette skal ses i relation til officererne, da han jo i faglig henseende var underlagt generalauditøren og hørte til det korps, som generalauditøren var chef for.

Disciplinens opretholdelse var en væsentlig bestanddel af det militære system og – ligesom de civile domstoles tingbøger – rummer de militære justitsprotokoller et meget alsidigt og farverigt socialt og slægtshistorisk stof, som kun i ringe grad er udnyttet af slægtsforskere.

Hvor findes arkivalierne?

Arkiverne befinder sig på Rigsarkivet i Forsvarets Arkiver. Auditørernes arkiver omfatter i hovedsagen følgende:

- Justitsprotokoller.
 - Sagsakter.
 - Domprotokoller.
 - Skiftesager.
 - Frisedler i forbindelse med indgåelse af ægteskab.
 - Edslistes.
 - Slavesager.
 - Navneregistre over straffede militære personer.
- For at finde straffeoplysninger om en slægtning i Forsvarets Arkiver er det nødvendigt at vide:
- ved hvilket regiment eller korps og hvornår, han har gjort tjeneste (*fremgår af lægdsrullen*),
 - hvornår, og hvor han evt. er straffet (*fremgår af hans stamkort/stamseddel i regimentets arkiv*).

Et eksempel på søgning i Daisy

Hvis slægtningen f.eks. har gjort tjeneste ved 6. dragonregiment i 1854, så søg efter dette regiment i Daisy ved at skrive 6. dragonregiment i feltet »Arkivskaber«.

Der vil så komme 3 arkivskabere frem:

- 1670-1932 Generalauditøren, Auditøren ved 6. Dragonregiment
- 1670-1932 Hæren (Rytteriet), 6. Dragonregiment
- 1848-1848 Detachmentet af 5. og 6. Dragonregiment i Nyborg

Vælg »vis arkivserier« ud for teksten »Generalauditøren, Auditøren ved 6. Dragonregiment«. Følgende arkivserier vil herefter komme frem på skærmen:

- 1711-1920 F. Justitsprotokoller
- 1711-1717 F. Retsprotokol
- 1756-1756 F. Krigsretssag mod rytter Jesper Hansen
- 1785-1932 F. Sagsakter
- 1785-1932 F. Bilag til justitsprotokol
- 1794-1911 F. Registre til justitsprotokoller
- 1806-1809 F. Feltjustitsprotokol
- 1808-1869 F. Justitsprotokoller
- 1851-1869 F. Registre til justitsprotokoller
- 1915-1915 F. Krigsforhør
- 1920-1920 Akter fra Vestre Landsret ang. Oberstløjtnant Chr. Bahnsen, chef for 3. Dragonregiment
- 1920-1973 A. Sagsakter
- 1920-1973 F. Domsakter
- 1931-1949 A. Aktprotokol

I justitsprotokoller og retsprotokoller vil der være en omtale af sagen med angivelse af dommens afgørelse og evt. anke. I arkiverne med sagsakter og domsakter samt bilag til justitsprotokoller, kan du være heldig at finde dokumenter, som knytter sig til sagen.

Nogle gange er der registre i doms- og justitsprotokollen. Der kan også – som i dette tilfælde – være et selvstændigt navnerregister, som henviser til sagen i justitsprotokollen eller domprotokollen.

Generalauditørens arkiv

Et andet sted, hvor man bl.a. kan finde gode oplysninger om tiltalte og straffede militære personer er i generalauditørens arkiv.

Generalauditørens arkiv kan man finde og bestille via Daisy ved at skrive »Generalauditøren« i feltet »Arkivskaber« og trykker på »Søg«.

Ved at trykke på teksten »vis arkivserier« på teksten »1657-1995 Generalauditøren« så vil man få frem en oversigt over de arkivserier, som indgår i generalauditørens arkiv.

Neden for har jeg i kronologisk rækkefølge vist et udsnit af de arkivserier, som er mest relevante, når man leder efter en straffesag.

- 1722-1736 Justitsekstrakter
- 1728-1742 Generaljustitsprotokol
- 1741-1849 F. Register over underofficerer og menige nævnt i justitsprotokollerne
- 1742-1762 Originale relationer med foreløbige kgl. resolutionsvedtegninger

- 1743-1752 Register til erklæringsprotokol
- 1743-1752 Erklæringsprotokol
- 1743-1750 Specifikationer til generaljustitsprotokollerne
- 1749-1833 F. Bilag til resolutions- og reskriptprotokol
- 1750-1849 F. Justitsprotokoller
- 1750-1914 F. Designationer til justitsprotokoller
- 1750-1907 A. Navnefortegnelse for officerer og ligestillede til relationer til kongen
- 1752-1848 F. Erklæringsprotokoller
- 1752-1848 F. Navne- og sagsregistre til erklæringsprotokoller
- 1756-1812 F. Originale domme
- 1763-1907 A. Relationer til kongen
- 1799-1907 A. Bilag til relationer til kongen
- 1801-1848 F. Bilag til erklæringsprotokoller
- 1809-1848 F. Afhøringsrapporter
- 1809-1811 F. Bilag til Generalauditorsrettens justitsprotokol
- 1813-1907 F. Alfabetisk navnerregister til remissionssager
- 1828-1942 F. Straffelister
- 1839-1846 Koncepter til udgående breve
- 1848-1865 F. Månedlige straffelister fra afdelingerne
- 1848-1852 F. Indberetninger om domme indført i justitsprotokoller for andre afdelinger end dem, hvortil domfældte hørte
- 1848-1852 F. Indberetninger om domme over train-kuske
- 1854-1932 F. Bilag til justitsprotokol
- 1864-1865 F. Fortegnelse over de i 1864 - 1865 pådømte straffesager
- 1864-1864 F. Domsudskrifter
- 1874-1903 C. Udgåede skrivelser vedr. marinesager
- 1876-1880 F. Statistisk oversigt over arbitrære straffe
- 1876-1880 F. Statistisk oversigt over straffe ifølge krigsretsdomme

Herudover kan der i Tyge Kroghs bog »Oplysningstiden og det magiske« findes mange oplysninger om korporelige militære straffe i begyndelsen af 1700-tallet med kildeangivelse.

Benådningsansøgninger, fuldbyrdelse af domme

Ofte blev der efter de mere alvorlige krigsretsdomme indsendt benådningsansøgninger til kongen. Herudover havde generalauditøren ret og pligt til til at forelægge før domsfuldbyrdelsen alle vigtige sager for kongen. Disse forstillinger blev indsendt nedenstående arkivskabere og skal findes i dets arkiver:

- 1652-1848 Generalauditoriatet
- 1848-1950 Krigsministeriet.

Svenske krigsfanger

På Rigsarkivet kan der findes oplysninger om svenske krigsfanger hos bl.a. følgende arkivskabere:

- 1633-1646 Christian rigsgreve Pentz, guvernør i Glückstadt. Akter vedrørende danske og svenske krigsfanger
- 1813-1814 Generalauditøren. Alfabetisk register til protokol ang. svenske krigsfanger
- B. Protokol ang. svenske krigsfanger
- F. Bilag til journalen og protokolen ang. svenske krigsfanger
- 1713-1720 Vemmetofte Klosters Gods. Byggeri og svenske krigsfanger
- 1713-1721 Havreballegaard-Stjernholm Amter. Dokumenter ang. svenske krigsfanger

Hærens syge, invalide, udtjente og døde samt deres efterladte

Felllazaret i Borgerforeningen i Flensborg, 1864.

I krigstid var det i hovedstaden efter gammel sædvane borgernes pligt at indkvartere og forpleje de sårede i krigstid. Det skete normalt i lavenes huse.

Regimenternes sygetjeneste blev ledet af regimentsfeltskæreren, der rådede over nogle svende, hvoraf der altid skulle følge én med ved *detacheringer* fra regimentet. Hans instrumenter og medicin blev transporteret på en særlig vogn. Som hjælp kunne han råde over en menig pr. kompagni og to til tre soldaterkoner. Senere fik regimenterne egne sygestuer i byen.

I 1659 oprettede Frederik III (1648-1670) i København et fælles kvæsthus (indviet i 1660) for landetaten og søetaten på Bremerholm. Da den faste hær voksede efter enevoldsmagtens indførelse, blev dette kvæsthus snart for lille, og i året 1674 skænkede Christian V (1670-1699) en stor sum penge til opførelse af et nyt og mere hensigtsmæssigt kvæsthus. De urolige år fra 1675-1670 hindrede dog projektet gennemførelse. I stedet benyttede man det såkaldte »Guldhus« i Rigensgade som sygehus.

Kvæsthuset blev i 1677 delt i Søkvæsthuset og Krigshospitalet. Krigshospitalet blev indrettet på Ladegården.

Selv om disse kvæsthus under krigsforhold anvendtes som sygehuse, var de hospitaler i den tids opfattelse af ordet, dvs. først og fremmest lemmestiftelse for fattige, syge, udtjente og deres børn.

På Christian IV's tid (1588-1648) var ladegården til Københavns Slot blevet for lille, hvorfor en ny og større avlsgård opførtes i 1623 ved Ladegårdsåen (ved starten af den nuværende Åboulevard). Christian IV henlagde til gården hele det areal, som i dag udgøres af Frederiksberg kommune. Gårdens økonomi blev aldrig god, og kongen satte årligt penge til. Til sidst blev den bortforpagtet. Derefter begyndte en udstykning af jordene; mest til de hollandske bønder. Da svenskerne belejrede København i 1658-59, blev Ladegården skudt i grus.

Hovedbygningen var en lang et-etages bygning. Værelserne lå nede i jorden. De var fugtige og lave. Soverummene var så overfyldte, at der lå 40 personer i hvert rum i senge med flere etager oven over hinanden.

Til understøttelse for de gamle, aftaktede soldater havde man Krigshospitalskassen, men pensionerne var så små, at det var nødvendigt, at de gamle selv kunne tjene noget ved siden af. I 1733 oprette-

des et spinderi af blå og hør samt et væveri på Ladegården til beskæftigelse af landetatens fattige og pensionister, hvor man kunne beskæftige 1.000 udtjente soldater med deres koner og børn. Børnene modtog samtidig undervisning i almene skolefag og håndværk.

I 1764 foreslog Generalkrigsdirektoriet, at ommande Ladegården til et hjem for 400 faderløse soldaterbørn, soldaterrenker samt enkelte udtjente svagelige soldater. Planen blev godkendt ved en kgl. resolution af 17. april 1764. Det viste sig imidlertid snart, at Krigshospitalskassen – hvis formue bl.a. var blev skabt ved årlige afkortninger af officersgængerne – ikke var i stand til at dække de nødvendige midler, da kassen også skulle dække udgifterne til tre garnisonsskoler (børneskoler) og Det militære Plejehus i St. Pederstræde samt give støtte til invalider og pensionister.

Garnisonssygehuset i København

Garnisonssygehuset i Rigensgade, som var bestemt for syge fra landetaten (hæren), var indrettet i bygninger, der blev kaldt »*Guldhusbygninger*«, fordi bygningerne i året 1668-1670, opførtes af Frederik III til brug for alkymisten dr. Joseph Frants Borro. Denne skulle i bygningen søge at udvinde guld af sølvbarer fra Kongsberg. Da dette ikke lykkedes, brugtes huset fra 1660 som »*kvæsthus*« for landetatens folk. Derefter anvendtes det fra Christian V's tid (1670-1699) til silke- og uldmanufaktur, der bl.a. skulle forsyne arméen med de fornødne uldstykker. På grund af statens pengekrise, blev det i 1814 besluttet at flytte hele klædefabrikationen til Usseørd. Af bygningerne var der kun én tilbage fra Borro's tid. De andre bygninger var blevet fornyet efter en stor ildebrand i 1759 og med senere tilbygninger i 1776 og 1787. Ved kgl. Resolution af 24. maj 1815 blev det bestemt, at disse bygninger skulle anvendes til et almindeligt garnisonssygehus for hele garnisonen i København. I 1818 kunne man tage sygehuset i brug.

I virkeligheden betød oprettelsen af Garnisonssygehuset kun, at de tidligere spredte regimentssygestuer nu samledes i en bygning. Det var fortsat regimentets egne læger, der behandlede de syge på sygehuset, hvor hvert regiment havde sine egne sygestuer, sygesergenter og opvarningskoner. Men placeringen af Garnisonssygehuset var uheldig. Den lå på en gammel kirkegård, som var blevet nedlagt i 1711 og på en gammel losseplads og lergrav. Grunden var meget fugtig. Sygehuset lå også i et område med mange brændier og kreaturhold. Først 60 år senere blev området kloakeret.

På de omkringliggende grunde blev der med årene opført mange fabriksbygninger, som ikke alene generede hospitalet ved deres støj, men navnlig efter, at man var begyndt at fyre med kul, forpestede hospitalet med kulrøg og damp. Klager fra hospitalet over den stank og larm, som udgik fra omgivelserne og over, at rendestenene i gaden stank, fordi

de var overfyldte med komøg – og omvendt klager fra de omboende over den stank, der udgik fra hospitalet, var der mange af.

Drikkevandet, fik man fra brønde i gården. Brøndene var ikke murede, så forurenede spildevand trængte ind i brøndene. Dette fik skæbningsvanger betydning under koleraepidemien i 1853. Herudover fandtes kun enkelte vandrender, og i gården flere åbne latriner og urinballer, hvor sygehusets natpotter m.m. blev tømt.

Det var ingeniørkorpset opgave at fremkomme med forslag til afhjælpning af de betydelige gener og den stank, som den manglende kloakering medførte. Men de forslag, som korpset fremsatte blev ofte afslået af General-Commissariats-Collegiet, som fandt forslagene for dyre. Hertil kom, at sygehusets direktion måtte kæmpe for enhver nok så lille bevilling til sygehuset drift. Direktionen modtog konstant afslag fra General-Commissariats-Collegiet og smålig kritik fra revisionen bl.a. over indkøb af mælk til garnisonssygehusets kat, som skulle holde rotterne væk fra syge.

Direktionen bestod af 3 personer: Kommandanten i København, en oberst, som skiftede hvert år og stabskirurgen. Den daglige drift blev varetaget af en inspektør (direktør).

I perioden 1829-1834 blev der indlagt ca. 5.000 personer hvert år på sygehuset. Gennemsnitsopholdstiden lå på ca. 1 måned.

Ved sygehusets oprettelse blev soldaterne indlagt på regimentets sygestuer og behandlet af regimentets kirurg med assistance af dennes kompagnikirurg, der var indkvarteret på sygehuset. Underlægerne kaldtes indtil 1842 kompagnikirurger, fra 1842 underlæger og efter 1867 for reservelæger.

I forbindelse med hærreformen i 1842 skete der en stor forandring for Garnisonssygehuset. Fremover skulle der være 14 militære afdelinger i København. Stabskirurgen fremsatte forslag om opdeling af hospitalet i 3 afdelinger med 3 overlæger og 6 underlæger. Forslaget blev godkendt. Overlægerne skulle dog fortsat kun behandle syge fra eget regiment. Regimentslægerne skulle fortsat behandle de syge, så længe de var ved regimenterne.

De syge mandskaber af Livgarden til Hest skulle fortsat indlægges på Frederiks Hospital, hvor også landkadetter og guider (ordonnanser med rang som underofficerer) blev indlagt indtil 1857. Fra dette tidspunkt blev alle fra landetaten indlagt på Garnisonssygehuset.

I 1854 blev der fremsat forslag om, at sygehuset bestyrelse fremover skulle bestå af inspektøren i forning med en af sygehusets overlæger, men først i 1864 blev forslaget gennemført. I 1866 blev der ansat en ny chef for sygehuset. Denne chef var læge. Overlægerne blev ansat for 2-3 år ad gangen. Det samme gjaldt underlægerne (reservelægerne). Sidstnævnte dog uden håb om forlængelse. Reservelægerne skulle være eksaminerede og ugifte. Hospitalsvagten skulle varetages af reservelægerne, som

havde vagt hver 6. dag. Så længe reservelægerne var i tjeneste ved sygehuset, var de fri for tjeneste ved deres regimenter, men de fik fortsat deres gage fra regimentet. De måtte ikke være gifte. Hvis de med regimentets tilladelse blev gift, så måtte hustruen ikke flytte ind på hospitalet. Dette blev dog ikke altid overholdt.

Sygehuset bestod af den store hovedbygning med facader mod gården og Rigensgade, Herudover var der en kirurgbygning, en bygning for vaskeriet, en bygning for indlagte kvinder (fruentimmerafdelingen) og et lighus. Der var også et særligt officers-lazaret indrettet i Borro's gamle Laboratorium.

I hovedbygningen, som bestod af kælder og to etager, var der indrettet sygestuer. På sygehuset havde hvert regiment egne sygestuer. Gardehusarerne og Livgarden, som følte sig for fine til at ligge sammen med andre regiments soldater, fik dog lov til beholde deres egne sygestuer. Et forslag om, at lade gardehusarerne og livgarden have fælles sygestuer blev afslået af livgarden, som fik støtte af kongen.

Når man kom ind på sygehuset, så kunne man ikke undgå den blandede lugt fra de forskellige slags te: brystte, kamillete, salviete osv. som holdtes varme på kakkelloven, og den vandle lugt fra grødomslagene. Hertil en generende brænderøg fra bl.a. køkkenet, hvor økonomen havde svært ved at få folk, da der var så meget røg i køkkenet, at man ikke kunne holde ud at være der i længere tid.

Gulvene i sygestuerne var hvidskurede. Først i 1875 begyndte man at fernisere dem. I hver sygestue fandtes en kakkellov i flere etager. I begyndelsen brugte man træ. Senere fyrede man med stenkul. Sengene var af træ. Fra 1883 blev de udskiftet med jernsenge. I sengene var der en halmmadras og en krølhårsmadras ofte i ringe stand. Herudover en skråpude til hovedet. Ofte lå der to syge i samme seng eller man stillede to senge sammen og lagde 3 syge i »dobbelt sengen«.

Tæpperne i sengene var grå, nogle af dem stammede tilbage til 1774. I 1848 blev de udskiftet med hvide tæpper, men man fik kun lov til at få vasket 150 af dem om året. Senere fik man lov til at få vasket 200 om året. Da der fandtes ca. 1.100 tæpper i alt, kan man regne ud, at tæpperne kun blev vasket hvert 5. år.

Når de syge blev indlagt, fik de udleveret rent linned for at sikre sig, at sengene kunne være fri for utøj og andre urenligheder. Hvis vejret tillod, at man kunne tørre tøjet, så fik de indlagte skiftet skjorte, nattrøjer, bukser og halsklæder hver 8. dag. Lagener blev efter omstændighederne udskiftet hver 2., 3. eller 4. uge. Dog efter lægens ordination oftere.

Sygestuerne skulle udluftes og rengøres dagligt. Om sommeren kl. 7 og om vinteren kl. 9 om morgenen. I sygestuerne stod der to egetræsvandspande, hvoraf den ene blev benyttet som urinspand, den anden til rent vand, som blev brugt at opvarningskonerne til opvask af spisegrejer og til gulvvask. Men også her kneb det med at få bevilget to spande til

hver sygestue. Ofte blev spandene forbyttet. De manglende urinspande medførte, at opvarningskonerne måtte ud i gården og tømme natpotterne for stuerne. Først i 1837 blev der bevilget to urinspande til hver sygestue.

En egentlig operationsstue fik hospitalet først midt i 1880'erne. Indtil da opererede man den syge på sygestuen, hvor der kun fandtes tællelys som belysning. I 1853 gik man over til at anvende olie til belysning og i 1857 gaslys.

Klosetterne udgjorde et stort problem. Latriner fandtes forskellige steder i gårdene og ved sygestuerne. Der blev konstant klaget over den store urenlighed omkring latrinerne. Og naboerne klagede over, at patienterne ladede vandet ved hospitalets plankeværker, så at urinen flød ind på deres grunde.

Arbejdet med at skure og vaske lokummerne var overladt til *slaverne* fra det nærliggende stokhus. En vognmand sørgede for, at latrinerne blev tømt.

I 1875 blev der installeret klosetter ved 1. afdeling og i de følgende år i de andre afdelinger, men rørene gik ofte i stykker.

Ved hver sygestue nærmest gangen var der indrettet et rum for opvarningskone. Opvarningskonens rum var så smalt, at hvis hun stillede sengen på tværs af rummet, så kunne hun ikke ligge udstrakt. Hvis hun stillede sengen på langs, så kunne der ikke være andre møbler i rummet. Kakkellov var der ikke. I sygestuerne fandtes der udover sengene kun bænke og i begyndelsen ikke andre stole end de store lænestole, som blev brugt af nattevagterne. Der fandtes kun små dårlige spejle og få vandfade. Spisegrejet var fremstillet af tin. Det var først i 1871, at disse blev godkendt udskiftet med glas og fajance.

Oprikelig var det økonomen som skulle stå for rengøringen af spisegrejerne, men i 1822 blev det opvarningskone som skulle skure og vaske skålene i køkkenet og badekældrene. Til dette arbejde fik opvarningskonerne udleveret aske samt hø eller halm til at skure tintøjet med. Først i 1874 blev der udleveret viskestykker for at undgå, at håndklæderne blev brugt til opvask. Men i praksis foregik opvasken i gulvspanden på sygestuerne, da køkkener lå alt for langt borte. Først i 1880'erne blev der indrettet tekøkken ved sygestuerne, hvor opvasken kunne foregå.

Bademulighederne er af stor betydning for renligheden på et sygehus. Men heller ikke her var Garnisonssygehuset selvforsynet. Der var ganske vist to badekældre; men tilsammen havde man kun 4 badekar til 500 patienter. I 1829 bemærker direktionen, at der ikke ved sygehusets oprettelse var blevet indrettet styrtebade. Et sådant styrtebad foreslog direktionen anbragt i vaskerummet, selv om der ikke rigtig var plads til det. Derfor skulle indretningen kunne flyttes. Denne gang fik direktionen sin ansøgning bevilget. Styrtebadsapparatet fungerede også som et chok- og torturapparat, som skulle afsløre og behandle de »sindsforvirrede simulanter«, som for-

søgte at slippe for militærtjenesten. Efter at apparatet var blevet stillet frem blev den ulykkelige patient slæbt over og klædt af i vaskeriet og herefter puttet ind i styrtebadsapparatet. I 1832 ansøgte direktionen om at få ansat en bademester. Det blev i første omgang afslået, men da direktionen anmodede om, at sagen blev forelagt kongen, så endte det med en bevilling mod, at en af de 6 sygesørgere skulle afgå.

I 1862 blev badekælderens yderligere udvidet med et »russerbad«. Man fik mulighed for at råde over tre douchemåder: en regndouche, en tyk stråledouche og bevægelig douche i form af en pistol.

I en indberetning fra direktionen fra 1876 kan man læse: »Da det til Sygehusets Badeanstalt hørende styrtebadsafslukke på Grund af dets større Rumfang tillader Patienterne at unddrage sig Badet ved at trykke sig op i et af Baderummets Hjørner, og Hensigten med samme, navnlig naar Strytebadet anvendes på Simultanter, altsaa ikke opnaas, anmoder man om bemyndigelse til at lade anskaffe en Gjord eller Sele – som en almindelig svømmesele med stropper og 4 i hjørnerne af styrtebadet anbragte Ringe, således som vedføjede Skitse udviser, for en Betaling af 10 kr. Ved anlæggelse af en saadan Sele paa den badende, vil denne formentlig ikke kunde unddrage sig Stryten eller Douchen.«

Den formodede simulatant pakkedes inde i styrtebadsapparatet, der var i et skab. En sygepassersergent eller -korporal, som stod udenfor, hvor hanen var, kunne efter behag lade det kolde vand strømme ned over den ulykkelige formodede simulatant.

I starten blev alt vasket i hånden, men allerede i 1824 blev der bygget og indrettet et dampvaskeri, hvor der blev benyttet lud fremstillet af bølgeaske af en af sygehuset kirurger. Men dampvaskningen gav også anledning til mange klager. Det endte med, at man gik over til vask med soda. Fra 1873 blev sygehusets vask overdraget til et privat firma. Men direktionen var ikke tilfreds med Dehns Vaskeri. Det blev derfor foreslået, at sygehuset igen overtog opgaven. I 1875 tog man vaskeriet i brug. Men helt frem til sygehusets nedlæggelse i 1918 måtte konerne stå og vaske i hånden.

Lighuset, som lå i forgården, blev ikke kun benyttet som lighus og obduktionsstue, men også som værksted. Dette ophørte, da Ingeniørkorpset meddelte, at de ikke kunne få snedkerne til at arbejde i lighuset. Lighuset blev brugt, som begravelseskapel for hospitalets afdøde patienter, og for officerer som var døde ude i byen. Collegiet forsøgte at forbyde sidstnævnte praksis i 1825. Men støttet af samtlige kirurger ved sygehuset fastholdt direktionen sin ret til at indlægge afdøde officerer i lighuset. I 1871 blev lighuset flyttet om til baggården. I 1909 blev der bygget et laboratorium i tilslutning til lighuset, så obduktionsstuen kom i forbindelse med laboratoriet. Samtidig blev det besluttet at obduktionerne fremover skulle foretages af særlig sagkyndige læger. Tidligere var det lægerne på den enkelte sygeafdeling, der havde foretaget obduktionerne.

Garnisonssygehuset havde også sin egen arrest. I den vestlige del af kirurgbygningen fandtes i kælderet en par »kachotter«, der havde vinduer forsynet med jernstænger ud mod tørrepladsen. Kachotterne blev dog ikke brugt til de syge arrestanter, men som straf for indlagte soldater og for personalet. Patienter kunne således komme 4 timer i kachotten, for at drikke brændevin på sygestuerne. Indtil 1843 blev opvartningskonerne af og til straffede med ophold i kachotten. Selv reservelægerne kunne risikere i blive indsat ved tjenstlige forseelser.

Stuegangstiden var om sommeren (maj-september) sat til kl. 8 om morgenen og den øvrige tid om året til kl. 9. Patienterne måtte ikke vækkes før kl. 5.30 i sommerhalvåret og kl. 6 i vinterhalvåret.

Det ældste spisereglement for »fuldkost-patienter« så således ud:

Morgen:

15 lod (1 lod = 15,625 gram) rugbrød og 1 lod smør samt 1/2 pot (1 pot = 0,966 liter).

Middags- og aftensmad:

Søndag, tirsdag og torsdag:

Middag: kødsuppe og kød samt 11 lod rugbrød.

Aften: 3 pægle byggrynsgrød med 1 lod smør, 15 lod rugbrød med 1 lod smør samt 1/2 pot øl.

Mandag og fredag:

Middag Byggrynsgrød med 1 lod smør, 11 lod rugbrød med 1 lod smør og 1/2 pot øl.

Aften: 1 pot bygsuppe, 15 lod rugbrød med 1 lod smør og 1/2 pot øl.

Onsdag og lørdag:

Middag Byggrynsgrød med 1 lod smør, 11 lod rugbrød med 1 lod smør og 1/2 pot øl.

Om aftenen byggrynsøllebrød, 15 lod rugbrød med 1 lod smør og 1/2 pot øl.

Tre gange om ugen (senere dog ændret til 4 gange) fik de syge, som var fuldkost kødsuppe og kød men ellers såvel til middag som til aften stod det på byggrynsgrød eller bygsuppe. Syv gange om ugen vandgrød, 2 gange øllebrød og 2 gange bygsuppe. Ikke mærkeligt, at garnisonssygehuset også helt frem til dets nedlæggelse blev kaldt »grødslottet«.

Officererne havde deres egne bygning på Garnisonssygehusets grund med en meget smuk have. Til denne bygning var knyttet sygehusets eneste legat, der var stiftet af hofråd David Amsel Meyer. Legatet var på 12.500 rdl. Renterne af dette legat blev brugt til at dække alle udgifter vedrørende officerslazarettet indtil 1829. Men revisionen gjorde opmærksom på, at det var i strid med fundatsen, idet legatet kun gav mulighed for at betale vedligeholdelse af inventaret. Da der ikke blev anvendt mange penge til dette formål, voksede fondens kapitalformue stærkt. Ved kgl. resolution i 1860 blev det godkendt, at legatet blev opdelt i to fonde. Den ene fond på det oprindelige beløb skulle anvendes til indkøb af inventar til officerslazarettet i København. Den anden skulle senere anvendes til et nyt officerslazaret i København. Renterne måtte indtil da anvendes til

understøttelse til syge officerer, for at sætte dem i stand til at genvinde deres helbred. Hofråd David Amsel Meyers Legats eksisterer fortsat.

Oprindelig måtte kun officerer fra Københavns og Kastellet's garnisoner indlægges på hospitalet, og de måtte ikke være stabsofficerer. Senere blev det godkendt, at alle tjenestegørende officerer og afskedigede officerer fra hele landet kunne blive indlagt på Garnisonssygehuset.

Officererne lod hente mad fra byen eller fik forplejning af sygehuset økonom mod betaling. Også ekstraforplejning og drikkevarer kunne bestilles hos økonomen. De frie forhold for officererne kunne give anledning til konflikter mellem lægerne og officererne, bl.a. når de indlagte officerer udeblev om natten eller ikke var til stede, når lægen kom på inspektion. I 1845 fik sygehusets overlæger ret til at udskrive en officer, hvis der blev konstateret misbrug af den udgangstilladelse som gjaldt til klokken 10 om aftenen eller, hvis officeren efter dette tidspunkt havde selskab på sit værelse.

På Garnisonssygehuset var der fra starten ansat opvartningskoner i stedet for sygevogtere fra garnisonen. Kun til vagt hos særlig urolige kunne der rekvireres mandskab fra vedkommendes regiment. Endvidere var der ansat vågekoner.

Der blev ikke stillet krav om nogen uddannelse. Men i 1831, hvor der var stor fare for koleraepidemi, blev Garnisonssygehuset bedt om at antage et antal ekstraordinære sygeopvartere til uddannelse. Uddannelsen varede dog kun ca. 2 uger. De to uger blev en rettesnor for, hvornår man kunne komme ind på hospitalet og blive opvartningskone for en stue.

Lønnen til opvartningskonerne var ikke høj. Først 1 rdl. om ugen, frokost og middagsmad som fuldkostpatienter samt i sygdomstilfælde fri kur og pleje. Vågekonerne fik 16 skl. for hver nat, de vågede, men ikke bolig og intet krav på fri kur i sygdomstilfælde.

I 1880'erne blev der indrettet bedre værelser til opvartningskonerne, men de fleste var fortsat meget små og tarvelige, tildels beliggende i kælderens. I 1898 blev der indrettet en spisesal til opvartningskonerne. Konerne var henvist til at tilbringe al deres tid undtagen natten på sygestuerne. Dog skulle de ikke, som på mange andre sygehuse og anstalter (bl.a. Almindeligt Hospital) sove på sygestuerne.

Opvartningskonerne måtte ikke modtage besøg af kærester, børn eller andre, som kunne forhindre hende i hendes tjeneste. Overtrådte de forbudet blev de afhængig af omstændighederne risikere at blive idømt en bøde, indsat i arresten eller afskediget. På trods af de mange forbud, så var det ikke ualmindeligt, at opvartningskonerne indsmuglede spise- og drikkevarer til patienterne for gode ord og betaling.

Opvartningskonerne levede af den samme kost som de indlagte på fuldkost. I en skrivelse fra hospitalet fra 1843 oplyses, at den kost, som de får, ikke er tilstrækkeligt for et sundt menneske, som har

strengt arbejde. Opvartningskonerne var derfor nødt til at bruge af deres løn for at få en tilstrækkelig kost. Desuden måtte de ikke – som det var tilfældet på andre sygehuse – modtage dusører eller gaver fra patienterne som supplement til lønnen. Deres risiko for at blive afskediget var også større, da deres ansættelse var afhængig af antallet af patienter. Dette antal kunne svinge meget.

I 1857 lykkedes det direktionen at få ændret løningerne til opvartningskonerne til 9 mark og for vågekonerne til 6 mark om ugen. Men i de næste 17 år skete der ingen forandring i lønnen. Først i 1896 blev der fra lægekorpsset udarbejdet en grundig fremstilling af opvartningskonerens uddannelses- og lønforhold. På dette tidspunkt modtog opvartningskonerne en løn på 8 øre daglig, fri bolig, delvis med lys og brændsel, en daglig fuldkostportion som for de syge dog uden brød og i sygdomstilfælde fri kur og pleje i 3 måneder imod, at deres løn bortfaldt. Vågekoner blev på dette tidspunkt aflønnet med 1 kr for hver nat, og dagpiger med 1 kr. 50 øre for hver dag og kunne opsiges med 24 timers varsel. Lægekorpsset foreslog, at der fremover blev ansat en stab af plejersker bestående af overplejersker, plejersker, assistenter og elever, og at der blev krævet samme uddannelse af dem, som man krævede af sygeplejersker på de civile hospitaler. Dette blev gennemført i 1898.

Når opvartningskonerne blev så gamle og affældige, at de ikke længere kunne bestræbe deres anstrengende og byrdefulde post, så direktionen sig ikke i stand til at give dem nogen form for underhold eller støtte, men måtte overlade dem til fattigvæsenets forsørgelse. Kun i ganske få tilfælde fik nogle af opvartningskonerne hjælp i deres alderdom. Så længe Krigshospitalskassen sorterede under Krigsministeriet, blev der nogle gange tilstået en årlig understøttelse til udtjente og værdige opvartningskoner af Krigshospitalskassens midler. Men efter, at denne kasses midler var overført til Invalidebestyrelsen, var der ikke længere lovhjælp til at yde hjælp til opvartningskonerne. Først fra 1898 blev opvartningskonerne pensionsberettigede, når de havde tjent 10 år efter, at de var fyldt 25 år og afskediget på grund af svagelighed.

I 1867 ophørte søetatens at benytte Søetatens Sygehus, idet søetatens syge fra dette tidspunkt blev indlagt på Garnisonssygehuset; men i 1886 måtte man igen tage Søetatens Sygehus i brug som epidemihospital. Fra 1867-1880 var lægekorpsset fælles for hær og flåde, men efter den tid blev det hærens læger, der behandlede marinens syge. I 1890 blev det ændret således, at det blev en marinelæge, der blev chef for den afdeling, hvor marinens og del af hærens syge blev indlagt. Dette forhold varede til 1915, da marinen tog sit nye hospital i brug.

På Søetatens Epidemihospital skiftedes hæren og flåden om at besætte overlægestillingerne. I slutningen af 1897 var der plads til ca. 350 patienter.

ter på Garnisonssygehuset. Om sommeren forøgedes sengetallet betydeligt ved opstilling af telte. Tilsvarende kunne ske ved Søetatens Hospital. Før nedlæggelsen i 1928 havde hospitalet tre afdelinger, 60 sygestuer og 514 senge.

I 1928 afløstes Garnisonssygehuset i Rigensgade af Københavns Militærhospital på Tagensvej.

Andre garnisonshospitaler

I forbindelse med de enkelte garnisoner har der også været oprettet garnisonshospitaler, hvis arkiver typisk består af indkomne skrivelser, registraturløjer, sygeprotokoller, kassationsprotokoller, korrespondancebøger og regnskaber.

Der var garnisonshospitaler i Altona, Fredericia, Glückstadt, Haderslev, Helsingør, Holbæk, Jægersborg, Nyborg, Næstved, Odense, Randers, Rendsborg, Ringsted, Roskilde, Slagelse, Slesvig, Viborg, Vordingborg, Ålborg og Århus.

Hvor findes arkivalierne?

Garnisonshospitalets og Militærhospitalets arkivalier befinder sig på Rigsarkivet og kan findes og bestilles via Daisy ved at skrive »Københavns Garnisonshospital« i feltet »Arkivskaber« og herefter trykke på teksten »vis arkivserier«.

Neden for er vist i kronologisk rækkefølge nogle eksempler på de arkivserier, som findes i arkivet og som rummer både Garnisonshospitalets og Militærhospitalets arkiver:

1818-1935	V. Sygeprotokoller
1819-1963	V. Oversigter over døde
1822-1929	V. Kassationsprotokoller
1848-1852	V. Kassationsattester
1848-1861	V. Fortegnelser over ugentlig syge
1848-1861	V. Ugentlige sygerapporter
1849-1851	V. Kassationsattester for 6. Reservebataillon
1850-1850	V. Sygelister for 6. Reservebataillon
1852-1972	V. Navnekartoteker, indlæggelser, ambulante
1853-1857	V. Journal over kassationer
1858-1946	V. Udskrivningsbøger
1859-1943	V. Indlæggelser
1859-1935	G. Stambøger
1876-1908	V. Årsberetninger
1915-1918	A. Indgåede skrivelser vedr. arrester
1928-1962	V. Indlæggelsesprotokoller
1929-1965	V. Kassationsprotokoller
1930-1964	V. Årsberetninger og regnskaber
1934-1963	G. Skadebøger
1934-1935	V. Fortegnelse over syge, værnepligtige af Søværnet
1935-1950	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet i Sandholmløjren
1936-1946	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet på Kastellet
1936-1940	V. Fortegnelser over sygeprotokoller, Infirmeriet på Ingeniørkasernen
1936-1952	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet på Ingeniørkasernen
1939-1947	V. Fortegnelser over sygeprotokoller, Infirmeriet ved Hærens Gymnastikskole
1939-1954	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet ved Hærens Gymnastikskole

1939-1965	V. Blandede skrivelser vedr. kassation
1940-1955	V. Sygeprotokoller for infirmerierne
1940-1941	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet på Sundholmen
1946-1955	V. Sygeprotokoller, Infirmeriet i Stokhusgade
1948-1950	V. Indlæggelser ved Infirmerierne på Ingeniørkasernen, Holmen, Sundholm og Stokhusgade

De øvrige garnisonssygehuses arkiver befinder sig ligeledes på Rigsarkivet og kan findes og bestilles via Daisy ved at skrive garnisonshospitalet navn i feltet »Arkivskaber«, f.eks. »Fredericia Garnisonshospital« og herefter trykke på teksten »vis arkivserier«.

- Altona Garnisonshospital 1850-1863.
- Fredericia Garnisonshospital 1849-1957.
- Glückstadt Garnisonshospital 1840-1863
- Haderslev Garnisonshospital 1923-1960.
- Helsingør Garnisonshospital 1833-1972.
- Holbæk Garnisonshospital 1911-1968.
- Jægersborg Garnisonshospital 1884-1916.
- Nyborg Garnisonshospital 1843-1913.
- Næstved Garnisonshospital 1908-1952.
- Odense Garnisonshospital 1865-1939.
- Randers Garnisonshospital 1909-1956.
- Rendsborg Garnisonshospital 1843-1864.
- Ringsted Garnisonshospital 1936-1951.
- Roskilde Garnisonshospital 1913-1974.
- Slagelse Garnisonshospital 1913-1940.
- Slesvig Garnisonshospital 1852-1864.
- Viborg Garnisonshospital 1864-1961.
- Vordingborg Garnisonshospital 1906-1935.
- Ålborg Garnisonshospital 1848-1939.
- Århus Garnisonshospital 1864-1978.

Lazaretter og ambulancer i forbindelse med krigen i 1848-1851 og 1864 m.m.

Arkivalierne findes i Krigsarkivet og befinder sig på Rigsarkivets fjernarkiv. Arkivet er meget omfattende. Indholdet varierer meget, men kan bestå af stamliстер/protokoller, sygeprotokoller/journaler, kassationsprotokoller, straffeprotokoller, protokoller over døde, kirkegårdsprotokoller, kopibøger, regnskabsprotokoller, undermunderingsprotokoller m.m.

De vigtigste arkivalier er lazaretternes sygeprotokoller, som kan findes ved at søge på:

Arkivskaber: Forsvarets lægekorps

Arkivserie: Lazaretter Treårs-krigen 1848-1895

Bemærk, at arkivet dækker hele perioden fra 1848-1895, således også krigen i 1864. Da arkivet består af 129 enheder, er man nødt til at bladere for at finde frem til det søgte lazaret.

Invalideforsørgelse og pension samt hjælp til evt. efterladte enker og børn

Officerer

Frem til begyndelsen af 1700-tallet var pensioner til officerer meget sjældne. Hvor det forekom, blev det altid givet som en personlig nådesbevisning af kongen og var ingen ret. I stedet overlod man det til hver officer at afhænde sin afdeling, sit kompagni eller regiment, så at den pågældende officer kunne leve af købesummen i sin alderdom.

Ældre officerer, som ikke havde midler til deres egen og familiens forsørgelse. forsørgede man ved at give dem en gård for resten af deres levetid eller ved tildeling af civile bestillinger. Da man i 1679 skulle reducere antallet af officerer optoges således 106 af disse i drabantgarden til fods, så at man fremdeles havde dem til rådighed i tilfælde af krig.

I 1739 oprettedes der et garnisonsregiment (invalide-Regiment) på 15. kompagnier, bestående af gamle, veltjente soldater, der ikke var feltdygtige længere og havde haft pension fra Krigshospitalskassen. Garnisonsregimentets kompagnier fordeltes rundt omkring i rigets fæstninger, hvor de navnlig forrettede vagttjeneste og opgaver som transport og bevogtning af slaver og arrestanter. De var fritaget for eksercits og øvelser. I 1774 fandtes der garnisonskompagnier i Nyborg, Frederiksort, Fladstrand og Helgoland. Disse blev suppleret med et i Korsør i 1777 og med to på Kronborg i 1793. Kompagnierne i Korsør, Fladstrand og på Kronborg blev nedlagt i 1799. Nyborg garnisonskompagni var i 1785-89 overflyttet til Rendsborg. De menige soldater oppebar den samme løn, men oplevede det alligevel som en degradering at blive overflyttet til et garnisonskompagni. For underofficerer betød overflytningen yderligere en mindre lønnedgang. Udgifterne til pensionerne og støtte til evt. efterladte blev afholdt af regimentet eller af generalpostkassen.

Ordningen af pensionsvæsenet vedblev dog at være højest ufuldkomment. Efter at man var kommet bort fra, at gamle eller forældede officerer solgte deres kompagni eller regiment til en yngre, så var man kommet ind på en anden uheldig form for pensionering ved at lade alle officerer i et kompagni eller regiment afholde pensioneringen. Var det f.eks. en regimentskommandør, der ville gå af, men ikke kunne få pensionen ordnet på almindelig vis, arrangeredes det – med finanskollegiets billigelse – således, at samtlige officerer i afdelingen, for hvilke jo afgang betød en oprykning, årlig afgav en vis sum i forhold til deres gages størrelse, så længe den afgående levede. Som følge af manglen på bestemte aldersgrænser og et ordnet pensionsvæsen var den enkelte officer i almindelighed nødt til at blive hængende ved stillingen langt udover det forsvarlige.

Generalfeltmarskal Claude Louis de Saint-Germain (1707-1768) fik i 1764 indført ventepenge (vartpenge) og pensioner efter faste regler til officererne og deres efterladte. Udgifterne skulle tages af Krigshospitalskassen samt af enkekasen. Iflg. Frd. af 29.2 1764 udgjorde det årlige beløb for en general 600 rdl, oberst 500 rdl, oberstløjtnant 400 rdl, major 300 rdl, kaptajn 200 rdl, premierløjtnant 72 rdl, sekondløjtnant, kornet eller fændrik 60 rdl.

Selv om der med forordningen var skabt mulighed for pension, så var det ikke sikkert, at den pågældende kunne få tilladelse til at gå på pension. Det afhang meget af den situation, som landet befandt sig økonomisk og militært.

Da Christian VII (1766-1808) i 1785 ønskede at sætte hæren i en »bevægeligere stand« – dvs. befri sig for udtjente, ældre officerer – tilbød han de officerer, der p.g.a. alder eller svagelighed m.m. måtte anses for ikke-feltdygtige, lejlighed til på særlig gunstige vilkår m.h.t. pension at tage deres afsked.

Først med Grundloven af 5. juni 1849 (§ 22) blev der indsat en bestemmelse om, at kongen kunne afskedige de af ham ansatte embedsmænd, og at disse pensioner skulle fastsættes i overensstemmelse med pensionsloven. I henhold til denne bestemmelse blev der udstedt en pensionslov af 5. januar 1851.

Enker og børn efter officerer

Den 3/6 1707 oprettedes landofficerernes enkekasse, som fik sine midler fra de bøder, der blev idømt ved de militære domstole, fra inddragne gager ved dødsfald og avancement, fra kgl. gaver m.m. Ved kgl. resolution af 22/5 1739 oprettede Pensionskassen for Landmilitæretatens Enker og Børn, hvori enkekasen af 1707 optoges, og hvori officeren selv skulle gøre indskud. Ved den nye fundats blev det for alle officerer gjort til betingelse for ægteskabstilladelse, at de ved indskud i kassen sikrede hustruen en vis enkepension. Den 6/2 1741 blev den tillige åbnet for søofficerer, efter at deres enkekasse var optaget i kassen. Pensionskassen ophævedes den 17/11 1775, og dens pensionister blev overført til Den Almindelige Enkekasse af 19/7 1775, idet dog dens fond fortsat holdtes separat.

Den almindelige Enkekasse blev i 1845 lukket for nye indskud og kom i 1848 under Finansministeriets administration. Efter at dens fond i 1865 var opbrugt, overtoges dens forpligtelser af statskassen.

Nye pligtige pensionsforsikringer blev fra 1845 tegnet i den i 1842 oprettede Livrente- og Forsørgelsesanstalt, som skiftede navn i 1871 til Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871 og i 1893 til Statsanstalten for Livsforsikring.

Underofficerer og hvervede gemene soldater

Iflg. Frd. af 4.5. 1764 var det kun underofficerer og gemene, som havde tjent 24 år lang og som var erklæret utjenstdygtige, der kunne gøre sig håb om pension. Havde de tjent 14 år kunne de få tilladelse til at etablere sig som frimester inden for deres håndværk. Hvis pågældende var berettiget til at gå på pension, så skulle han ved afskeden afgive erklæring om, at han forlangte »naadensbrød« – dvs. pension fra kongen. Pensionen udgjorde pr. år 60 rdl. for en sergent, 20 rdl. for en korporal og 12 rdl. for en menig soldat.

Fra 1767 blev det bestemt, at en række underordnede embeder skiftevis skulle besættes med civile og militære. I 1771 skulle ledige stillinger som undertoldbetjente besættes med duelige underofficerer, der kunne regne og skrive, forstå dansk, ej være for gamle og besidde munterhed. Det blev også henstillet i en kabinetsordre, at duelige militærpersoner skulle foreslås som underbetjente ved kollegierne.

Fra 1776 krævedes der dansk indfødsret ved besættelse af offentlige embeder. Hærens hvervning af underofficerer, musikere og menige var undtaget herfor, men afskedigede underofficerer, der var udlændinge, måtte erhverve indfødsret, hvis de ønskede at beklæde en af ovennævnte stillinger. I perioden 1776-1840 blev i alt 2.819 udlændinge naturaliseret, heraf var 1.114 fra landetaten. Blandt disse militære var 676 underofficerer, musikere eller menige. I 1786 blev der givet adgang til at søge stilling ved told- og konsumtionsvæsenet, når de, efter at have tjent tro og vel udi 10-12 år, måtte findes kvalificerede.

For at skaffe tilstrækkelig med duelige underofficerer i forbindelse med indførelsen af den nationale værnepligt, blev der den 18. maj 1804 udstedt en resolution, som bl.a. fastsatte bestemmelserne for underofficerers pensionering og støtten til evt. efterladte. I samme resolution nævnes alle de embeder, der kunne komme på tale.

- 1) Enhver, der tiltrådte tjenesten som underofficer, skulle have 20 rdl. til ekvipering og andre omkostninger; den, der i tjenesten avancerede til underofficerer, 5 rdl. I begge tilfælde mod, at de tjente i mindst 6 år som underofficer.
- 2) Den, som havde tjent i 12 år fik et tillæg på 2 rdl. udbetalt ved årets udgang for hvert år, han forblev længere i den militære tjeneste.
- 3) Den, der har tjent i 20 år, fik et tillæg på yderligere 2 rdl. årlig til sin pension,
- 4) Den, der havde tjent 20 år og ikke af u lyst eller uvilje forlangte sin afsked eller fik anden beskæftigelse, kunne få en årlig pension på 20 rdl. Hvis han efter de 20 år ventede med at gå på pension, så kunne han få et tillæg til denne pension på 2 rdl. for hvert år, han forblev i tjenesten, indtil 30 års tjeneste, og derefter 1 rdl. indtil 40 års tjeneste. Den, der havde tjent 40 år fik i alt 50 rdl. årlig i pension foruden en kjole, en vest og en hat hvert 3. år og hvert år et par bukser, et par sko, et par strømper og 2 skjorter hvis de havde tjent 30 år eller længere; ligesom disse »Oldinge« måtte få en sabel og et gehæng til deres dødsdag, for at bære samme med munderingen.

Den underofficer, som ved sin pensionering ikke havde noget sted at tage hen, skulle regimentet tage sig af ved at tilbyde ham ophold ved regimentet således, at han »fremdeles henhøre under Kompagniets Opsigt og Omsorg, til den Ende have sin Pension og modtage sin Mundering ved samme«.

Underofficererne, som havde tjent 12 år eller mere havde fortrinset til ansættelse i embeder med en årlig indkomst på 100 rdl. og derover og kunne blive opførte på særlige *ekspektancelister* og endvidere søge beskæftigelse ved civile fag bl.a. som *frimestre*.

Underofficerer og menige blev ikke omfattet af Grundlovens bestemmelser om pension, da de ikke var kongelig udnævnte. Deres pensioner skulle før 1851 ydes af krigshospitalskassen og efter 1851 af

Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering m.m. Med ændringerne af pensionslovene i 1870 og 1871 blev der indført regler om, at der skulle fratrækkes 5 pct. af de faste underofficerers løn for efter finansministerens bestemmelse at anvendes til forsørgelse for dem selv og deres efterladte og med Lov af 30. november 1876 om Pensionering af Underbefalingsmænd og Menige samt de med disse klasser ligestillede af hæren og søværnet m.m. blev pensionsreglerne udskilt af loven om invalideforsørgelse.

Enker og børn efter underofficerer og menige

Forsørgelsen af enker og forældreløse børn samt invalider af de militære underklasser skete bl.a. ved optagelse i Christians Plejehus. De enker, der ikke fik plads i plejehuset, skulle ifølge en resolution fra 1765 tildeles 9 rdl. i årlig pension fra Krigshospitalskassen. Optagelse i plejehuset krævede en indstilling fra regimentschefen, og enkerne skulle have haft et dadelfrit levned og være dygtige til håndarbejde. Forsørgelsen af de forældreløse børn forsøgte man at lægge over på regimenterne. Direktionen for plejehuset skulle så vidt muligt forsøge at få anbragt de mindre børn i familiepleje hos borgerne.

Først med Lov af 9. april 1850 ang. pensionering af militæretaternes understøttelse samt om invalideforsørgelse, blev der fastsat regler om forsørgelsen af enker og børn af de til militæretaternes underklasser hørende personer m.fl.

Krigshospitalskassen

Krigshospitalskassen er i arkivmæssig henseende en fællesbetegnelse for:

- Kvæsthuskassen (1745-1796).
- Krigshospitals-, Enke- og Pensionskassen (1745-1796).
- Landmilitæretatens pensionskasse og Krigshospitalskassen (1682-1851).

Krigshospitals-, pensions- og enkekasserne udgør på tidspunktet omkring 1780 én hjælpekasse.

Krigshospitalskassen blev oprettet under Skånske Krig (1680-1686) til understøttelse af sårede og pensionerede soldater.

I landetaten var der for de menige soldater og underofficerer, der kom til skade, kun udsigt til at få en mindre pension på 18 rdl. årlig af krigshospitalskassen, hvis de var kommet så meget til skade i tjenesten, at de på grund af deres skade ikke var i stand til at tjene til eget underhold. De kunne herudover få et lille tillæg fra landmilicifonden, men den samlede pension måtte ikke overstige 30 rdl. pr. år. Deres øvrige underhold måtte invaliderne søge hos den private godgørenhed. Her var det især »Fonden for Kvæstede og Faldnes efterladte«, som kunne være en mulighed. Denne fond dannedes hovedsagelig ved de gaver, der i sin tid blev indsamlet blandt private efter søslaget den 2. april 1801. Senere gav staten tilskud til fonden.

Det kongelige Christians Plejehus

Generalkrigsdirektoriet fremsendte omkring 1760 en plan om at sælge Ladegården, skolerne og Plejehuset og samle alle tre institutioner i én eneste fællesanstalt: »*Det Kongelige Frederiks Plejehus*«. Plejehuset skulle optage 160 invalider, 40 soldaterenker, 60 forældreløse drenge samt 40 forældreløse piger af soldaterstanden. Planen blev godkendt. Begyndelsen blev gjort i 1765. En gård i Store Kongensgade nr. 108 blev købt af kommerceråd Daemens til byggegrund. Tegningerne til den nye bygning var allerede udarbejdet og godkendt, og byggeriet godt i gang, da Frederik V's død standsede projektet. Man tænkte først på at opgive projektet, men skiftede så mening, og den nye anstalt, der stod færdig i 1767, fik navnet »*Det kongelige Christians Plejehus*«. Christians Plejehus var ikke kun beregnet for Københavns garnison, men for hele hæren. Børnene i plejehuset var oprindeligt forældreløse børn, men fra 1772 blev det tilladt at optage børn, som forældrene ikke selv magtede at forsørge. Denne mulighed ophørte dog i 1787. Mindre børn skulle anbringes i pleje hos borgerne. Plejehuset havde sin egen skole, hvor børnene blev undervist i samme fag som i garnisonsskolerne. For drengenes vedkommende var formålet at skabe velegnede rekrutter, som senere kunne blive underofficerer. De drenge, som ikke ansås som egnede til militærtjeneste, skulle oplæres i et håndværk enten af en af invaliderne i plejehuset eller hos en mester i byen. Som 16-årige skulle de forlade plejehuset. Pigerne boglige undervisning var tilsyneladende som drengenes, men i stedet for militær eksercits blev de sat til forskellige former for håndarbejde.

I 1771 blev der indrettet et lærredsvæveri i plejehuset, hvis produktion blev aftaget af Det militære Varedepot. Arbejdskraften var dels plejehusets beboere, dels almindelige soldaterkoner der sad hjemme og spandt. Væveriet blev nedlagt i 1778.

Christians Plejehus flyttede i 1775-1785 til Sølv-gades Kaserne. I 1785 blev plejehuset flyttet til Eckernförde, hvor Prins Carl af Hessen havde stillet nogle bygninger til rådighed, men samtidig oprettedes et anneks i Domestiquebygningen i Rosenborg. Ved overenskomst i 1799 mellem Københavns Fattigvæsen og Generalitets- og Kommissariatskollegiet fik Københavns Fattigvæsen overdraget anneksket sammen med et årligt vederlag på 1200 rdl. Til gengæld påtog fattigvæsenet sig indtil videre at forsørge de afskedigede militærpersoner, som skulle flytte til Eckernförde. 1845 blev anneksket givet tilbage til militæret mod en årlig godtgørelse på 250 rdl., der ophørte i 1927. Efter fattigvæsenets overtagelse af depotet blev dettes bestyrelse overdraget til en »*speciel direktion*«, medens en inspektør ledede den daglige administration.

Ved dekret af 20. oktober 1815 lagdes hele fattigvæsenet ind under den administrerende direktion for Fattigvæsenet og den 31. december 1815 afsluttede den specielle direktion sin virksomhed.

Den militære Plejestiftelse i Eckernförde blev oprettet ved kgl. resolution af 15. marts 1854 som afløser af Det Kongelige Christians Plejehus og ophævet i januar 1864.

Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen 1851-1909

Den 22. juli 1848 skænkede Frederik VI (1848-1863) Marienlyst Slot med tilliggende jorde m.m. til invalide soldater. Det var oprindeligt tænkt at indrette slottet til en invalidebolig. Da slottet fandtes mindre egnet til dette formål, forandredes denne bestemmelse til at omfatte udbyttet af ejendommen.

Gaven var et udtryk for den erkendelse, der ved krigens udbrud i 1848 opstod om, at det var nødvendigt at udforme bedre bestemmelser om forsørgelsen af de til militæretaternes underklasser hørende personer, der under landet forsvar kom således til skade, at de ikke var i stand til at sørge for eget og familiens fremtidige underhold.

Der opstod et pres mod staten om at sørge for sine invalide soldater således, at de frivillige gaver kun blev et supplement til den understøttelse, som staten burde være pligtig til at yde de pågældende.

Da *Centralkomitéen af 1848* erklærede sig villig til og i stand til foreløbig at tilfredsstille alle krav, som måtte blive rejst, fandt man det rigtigst ikke straks at udforme nye bestemmelser, men først at underkaste sagen en nøjere overvejelse i en fælles kommission mellem Finans-, Krigs- og Marineministeriet nedsat den 4. februar 1850.

Kommissionen fik bl.a. til opgave at undersøge de gældende bestemmelser for en række fonde, kasser, foundationer og legater og i den forbindelse vurdere, om disse kunne anvendes til de militære underklassers fremtidige pensionering eller til forsørgelse af deres invalider samt disses og de faldnes efterladte.

På grundlag af en betænkning afgivet den 25. september 1850 fremsatte regeringen den 6. februar 1851 forslag om »*Lov om angående Pensionering af Militæretaternes Underklasser samt om Invalideforsørgelse*«, som blev forelagt Rigsdagen, der gav forslaget en så hurtig behandling, at loven kunne vedtages den 9. april 1851.

Loven omfattede såvel hærens som søværnets underklasser, dvs. menige og underofficerer samt dem med dem ligestillede (f.eks. fastansatte håndværkere og civile medarbejdere).

Som resultat af loven dannedes der to fonde:

- *Den almindelige invalidefond*, til hvilken henlagdes Søkvæsthusets og Krigshospitalskassens midler samt den i 1801 grundlagte fond til understøttelse af kvæstede og faldnes efterladte, foruden årlige tilskud fra statskassen,
- *Den overordentlig invalidefond*, til hvilken henlagdes centralkomiteens midler, udbyttet af Marienlyst Slot samt forskellige legatmidler.

Den almindelige Invalidefond skulle udredes samtliges før lovens vedtagelse bevilgede pensioner og understøttelser til militæretaten underklasse, hvad en-

ten de var bevilget på grund af alder og svagelighed eller til invalider og deres efterladte, og de ordinære pensioner og understøttelser, der måtte blive bevilget dem i henhold til loven.

Af *Den overordentlige Invalidefond* skulle der kun udredes ekstraordinær understøttelse til krigsinvalidere samt deres og de faldnes efterladte. Civile, som var blevet kvæstet i krigen og deres efterladte, kunne dog også komme i betragtning.

Den almindelige Invalidefond sorterede under finansministeren og havde en bestyrelse bestående af direktør og to medlemmer samt en undersøgende læge. Den samme bestyrelse bestyrede også *Den overordentlige Invalidefond*, uden at denne måtte belastes med nogen administrationsudgifter. Det officielle navn var »*Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen*« – kaldt »*Invalidebestyrelsen*«.

I henhold til loven skulle alle indbetalte midler til Den overordentlige Invalidefond fra *Centralkomitéen af 1848*, for så vidt de ikke var anvendt, udbetales til komitéen til anvendelse i henhold til den oprindelige formålsbestemmelse. I alt blev der tilbageleveret 323.400 kr. til Centralkomitéen.

Specielt for loven af 1851 var, at den lagde stor vægt på den enkelte invalids personlige forhold. Deriblandt navnlig på hans trængende stilling, hans mulighed for at få invalideforsørgelse, invaliditetens omfang, muligheden for senere forsørgelse og formindskelse eller ophør med pensionen. Der var hverken tale om en national belønning eller en erstatning. Man fandt statens forpligtelse fyldestgjort på rette måde, når de invalide og deres familier fremover kunne leve på et niveau svarende til situationen før tjenesten i statens tjeneste. En følge af denne betragtning var det, at der i loven stilledes som betingelse for, at invalideforsørgelse blev ydet, at invaliderne ikke var formuende.

Loven af 1851 var indtil 1876 både en pensionslov og en invalidelov, som omfattede pågældende selv og evt. efterladte. Invalideforsørgelsen omfattede dem, der ved udførelsen af sin militære forpligtelser tjenesteplichter havde fået en sådan legemsbeskadigelse eller svaghed, af han for bestandig eller for en tid måtte udtræde af den militære tjeneste i hæren eller søværnet. Den invalide havde, selv efter kort tjenestetid, krav på statens særlige forsorg, hvis han ikke var formuende, og legemsbeskadigelsen eller svagheden helt eller delvis gjorde ham ude af stand til at forsørge sig selv eller sin familie.

Et tilsvarende krav havde de, der, uden at høre til hæren eller søværnet, beordres til at udføre militær tjeneste (f.eks. ved skansearbejde, pligtkørsel m.m.). Hvis skaden var opstået i forbindelse med krig, havde pågældende et forøget krav på statens særlige forsorg. Forsørgelsen skulle gives som et årligt bidrag, som blev bevilget for enten som vedvarende forsørgelse eller for et år ad gangen.

De invalide blev opdelt i 3 afdelinger:

1. afdeling

Dem, som ikke kunne undvære andres daglige hjælp eller tilsyn. Denne afdeling skulle omfatte dem, som havde mistet synet på begge øjne, eller mistet to af de større lemmer og dem, som led af omfattende lamhed og stivhed, som gjorde dem helt uarbejdsdygtige.

2. afdeling

Dem, som helt eller næsten helt havde mistet evnen til at erhverve det fornødne til eget og familiens underhold, som men ikke behøvede hjælp af andre. Denne afdeling skulle omfatte dem, som havde mistet en arm eller hånd eller fået det beskadiget i et sådant omfang, at den var ganske ubrugelig og dem, som havde mistet et ben eller fået det beskadiget i et sådant omfang, at de måtte have et kunstigt ben, samt dem, som havde fået beskadiget et eller begge ben, at de ikke kunne bevæge sig uden krykker, eller havde mistet hørelsen på begge ører.

3. afdeling

Dem, som ikke var omfattet af de to første afdelinger men var så kvæstede eller havde fået en skade, som gjorde, at de ikke i tilstrækkeligt omfang kunne forsørge dem selv og deres familie

Hvis invalideforsørgelsen skyldtes en skade, som var pådraget i krig, skulle forsørgelsen fastsættes af 2 beløb:

- Dels et *pensionsbeløb*, som var afhængig af pågældendes tjenestetid og hans tjensteklasse. Krigsårene regnes dobbelt.
- Dels et *invaliditetsbeløb*, som var afhængig af den afdeling, som skaden var omfattet af.
 1. afdeling: 160-200 rdl. om året, 2. afdeling: 80-100 rdl, 3. afdeling: op til 70 rdl. om året.

Var skaden ikke pådraget i krig, var invaliditetsbeløbet lavere, henholdsvis 100-120 rdl, 50-70 rdl. og op til 40 rdl. Hvis den pågældende var tilkendt vedvarende forsørgelse og blev ansat i en af staten lønnet stilling, så blev invalideforsørgelsen inddraget, hvis lønnen udgjorde halvdanden gang det bevilgede pensions- og invaliditetsbeløb. Pension og forsørgelsen ophørte helt eller delvis, hvis staten bevilgede den pågældende ansættelse i en lønnet militær eller civil stilling, og hvis han uden særlig tilladelse tog fremmed tjeneste eller tog ophold i udlandet samt, hvis han i 3 år ikke havde hævet sin pension m.m. Hvis pensionen eller understøttelsen ikke blev hævet i et helt år, tilfaldt beløbet den fond, som havde ydet beløbet. Forsørgelsen kunne også inddrages eller formindskes, hvis pågældende ved dom fandtes skyldig i en i den offentlige mening vanærende handling. Dog kunne den i sidstnævnte tilfælde atter blive tillagt ham efter erhvervet æresoprejsning.

Officerer af linien, faste officerer af søetaten og det kgl. beskikkede civil-militære embedsmænd fik, hvis de var blevet invalide i krigen og måtte udtræde af tjenesten, et invalideforsørgelsestillæg på op til 1/3 af deres embedsindtægter udover deres pension, som udgjorde 2/3 af deres embedsindtægter.

Officerer af reserven og forstærkningen, månedsløjtnanter og personer, der uden at være beskikkede af kongen udførte civilmilitært arbejde, havde, hvis

de i krigen var blevet så invalide, at de måtte udtræde af tjenesten, ret til pension svarende til 2/3 af deres løn samt et invaliditetsbeløb afhængig af den afdeling, som deres invaliditet var blevet placeret i.

Disse ydelser blev efter ansøgning udbetalt af et i 1849 oprettet pensionskontor under Finansministeriet og ikke af Invalidebestyrelsen.

Enker

Enker efter pensionister havde ret til enkepension, uafhængigt af, om de var i besiddelse af formue eller arbejdsevne. Enker efter invalider havde kun krav på enkepension, hvis de var trængende.

Hvis manden var faldet eller dødeligt såret eller var blevet invalid i krigen havde enkerne et særligt krav på statens forsørgelse. Enken havde ikke krav på enkepension, hvis ægteskabet var indgået efter at manden var udtrådt af den militære tjeneste; på hans dødsleje; efter han var fyldt 60. år eller, hvis ægteskabet ved skilsmisse var ophørt. Var de separeret eller flyttet fra hinanden havde enken fortsat krav på enkepensionen. Understøttelsens størrelse var afhængig af mandens tjenestetid og hvilken afdeling mandens invaliditet var blevet placeret i. Enkepensionen udgjorde ca. 1/3 af den pension, som manden havde oppebåret. Hvis den pågældende var død eller var blevet invalideret i krigen var enkepensionens størrelse afhængig af mandens lønklasse:

- 1. klasse: fra 30-80 rdl. om året.
- 2., 3. og 4. klasse: fra 15-60 rdl. om året.
- 5. og 6. klasse: fra 10-30 rdl. om året.

Var manden død eller blevet invalid i krig, kunne der gives et særligt tillæg, men understøttelsen måtte ikke være højere halvdelen af den forsørgelse, som den afdøde mand havde været berettiget til.

Giftede enken sig bortfaldt enkepensionen, men kunne under visse omstændigheder igen blive tildelt hende, hvis hun igen blev enke.

Enkepensionen bortfaldt endvidere, hvis enken uden særlig tilladelse tog ophold i udlandet, hvis hun i 3 år ikke havde hævet pensionen, og hvis hun fandtes skyldig i en i den offentlige mening værnående handling. Hvis hun ikke inden et år havde hævet sin pension, så tilfaldt beløbet den fond, hvorfra det var bevilget.

Børn

Børn efter invalider og dem, som var blevet dræbt eller dødeligt såret under tjenesten, fik ved faderens død adgang til understøttelse, især når deres far var blevet dræbt eller invalid i krigen.

Understøttelsen udgjorde i 1851 6-20 rdl. årlig, hvis moderen levede, og 12-30 rdl. årlig, hvis begge forældre var døde. Understøttelsen blev givet til barnets 15. år; men kunne i særlige tilfælde blive forlænget til det fyldte 18. år.

Lovændring i 1876

Ved lovens revision af 1. marts 1876 fandt man, at man skulle have to adskilte love:

- Lov om pensionering af underbefalingsmænd og menige samt de med disse klasser ligestillede af hæren og søværnet m.m.
- Lov om invalideforsørgelse m.m.

Ligestillede af hæren og søværnet var bl.a. de håndværkere, civile arbejdere og embedsmænd, som var fastansatte af staten ved hæren og søværnet.

Ved revisionen lod man hensynet til invalidernes formueforhold helt bortfalde. Man fandt, at invalideforsørgelsen mere burde opfattes som en anerkendelse af det i statens tjeneste ydede offer end som fattigunderstøttelse. Invalideforsørgelsen størrelse skulle udelukkende ske på grundlag af beskadigelses betydning for arbejdsdygtighed og erhvervssevne og ikke af noget andet personligt forhold eller pågældendes økonomiske forhold. En anden væsentlig forandring var ophævelse af den forskel, der i 1851 var gjort mellem krigs- og fredsinvalider.

Invalideforsørgelse tilkom fremover den, der i anledning af sine militære tjenesteplichters udførelse, havde fået en sådan legemsbeskadigelse eller svaghed, at han for bestandig eller en tid måtte udtræde af den militære tjeneste, når legemsbeskadigelsen eller svagheden helt eller delvis satte ham ude af stand til at sørge for sit eget og/eller familiens underhold.

Den invalide havde selv efter en kort tjenestetid krav på statens særlige forsorg. Loven omfattede også enhver, der uden at være i egentlig militær tjeneste, blev beordret til at udføre arbejde i militært øjemed, når han ikke kunne undslå sig for dette arbejde – f.eks. skansearbejde, ægtkørsel o.l. – hvis han derved blev invalid.

I loven af 1876 åbnedes der også adgang til, at den, der havde fået en legemsbeskadigelse eller en svaghed, som ikke straks berettigede ham til invalideforsørgelse, men som i fremtiden kunne medføre følger, der ville berettigede ham til en sådan forsorg, at indgive anmeldelse for Bestyrelsen for Invalideforsørgelsen. Bestyrelsen skulle undersøge forholdet og give den pågældende en attest om resultatet af undersøgelsen. Denne pension kunne gives med 1 års tilbagevirkende kraft. Dog ikke tidligere end ved første andragendes indgivelse.

Størrelsen af invalideforsørgelsen, skulle bestemmes uden hensyn til tjenestetid eller tjenestegrad, efter den fastsatte inddeling af invaliderne:

- En invalid i første afdeling fik i henhold til Lov af 20. november 1876 fra 440 til 700 kr. om året,
- En invalid i anden afdeling fra 200 til 440 kr.
- En invalid i tredje afdeling indtil 270 kr.

Beløbets størrelse inden for hver afdeling var afhængig af de konkrete personlige omstændigheder. Desuden fik de her omhandlede personer af de militære underklasser den pension eller understøttelse, de havde krav på efter den gældende pensionslov af samme dato.

Enker efter invalide underbefalingsmænd og menige og de med de sidste ligestillede klasser m.fl., som ikke havde kongelig udnævnelse, kunne udover

den dem tillagte enkepension eller understøttelse fra Invalidefonden få et tillæg op til 100 kr. om året, og hvis pågældende var blevet invalid eller dræbt i krig yderligere et beløb på op til 100 kr.

For børnene udgjorde understøttelsen 18-60 kr. årlig, hvis moderen endnu levede, og 36-90 kr., hvis begge forældre var døde. Understøttelsen ophørte, når barnet fyldte 15 år.

Lovændring i 1897

Ved loven af 27. februar 1897 blev det bestemt, at invalideforsørgelsen også skulle omfatte dem, som havde deltaget i en krig og havde pådraget sig en sygdom, der havde medført hjemsendelse med erklæring om, at han for stedse var udygtig til al krigstjeneste. Endelig bevilges en forhøjelse af samtlige invalidepensioner fra 1. april samme år med yderligere 25 pct.

Fremover skulle loven også omfatte de tilfælde, hvor den antagne årsag til en tilstedeværende invaliditet – sår, kvæstelse, sygdom – selv om den ikke er pådragen i den militære tjeneste, dog stod i en sådan forbindelse med denne, at der efter omstændighederne skønnes at være anledning til, at yde den pågældende forsørgelse. Endvidere de tilfælde, hvor pådragelsen ikke var godtgjort at hidrøre fra den militære tjeneste, at krav på invalideforsørgelse efter de almindelige invalidelove kunne støttes, men dette dog findes så antageligt, at der efter omstændighederne også her skønnes at være anledning til at yde forsørgelse. Invalideforsørgelsen i disse særlige tilfælde, måtte dog ikke overskride 2/3 af den ordinære invalideforsørgelse, og kravet kunne ikke gøres gældende ved domstolene.

Ophævelse

Ved lov af 29.3. 1904 ophævedes Den Almindelige Invalidefond, og dens midler og forpligtelser overtoges af statskassen. Ved lov af 14.5. 1909 nedlagdes bestyrelsen for de Militære Underklassers Pensionering m.m. Behandlingen af pensions- og invalidesager skete herefter i Kontoret for Pensions- og Invalidesager under Finansministeriets 3. departement, hvortil også bestyrelsens ekspeditionskontor henlægges som anvisnings- og bogholderikontor.

Lov om invalideforsørgelse

Den 22. december 1919 kom der en ny lov om invalideforsørgelse, som trådte i kraft den 1. januar 1920. Loven var opdelt i 4 kapitler:

- om invalider,
- om enker og
- om børn samt
- almene bestemmelser.

Ved definitionen af invalidebegrebet lagde den nye lov ikke vægten på, at legemsbeskadigelsen gjorde den pågældende udygtig til krigstjeneste, men hvorvidt pågældendes erhvervssevne var blevet væsentlig indskrænket som følge af den i militærtjenesten pådragne beskadigelse eller sygdom.

Inddelingen af invaliderne i 3 hovedafdelinger fastholdtes, men betingelserne for at henføres til de forskellige afdelinger var ændrede til gunst for invaliderne i 1. afdeling.

Under 1. afdeling faldt de, som på grund af invaliditeten havde mistet enhver erhvervssevne. Personlig hjælpeløshed kræves ikke, således som det gjorde efter loven fra 1876. Under 2. afdeling var de, som havde mistet størstedelen af deres erhvervssevne (ca. 60-90 % invaliditet). Under 3. afdeling resten af invaliderne.

For dem i 1. afdeling udgjorde forsørgelsesydelsen i 1920 3.000 kr. om året.

I 2. afdeling 1.200-2.400 kr.

I 3. afdeling 1.000 kr.

For invalider fra krigsårene 1848-50 og 1864 blev grænsebeløbene forhøjet med 300 kr. om året.

Der skulle fortsat ikke gøres forskel mellem »fredsinvalider« og »krigsinvalider« eller på officerer og menige, og de tidligere tillæg efter tjenestetid bortfaldt.

Bevilling af invalidepension blev betinget af et efter almindelige bevisregler fyldestgørende bevis for, at invaliditeten var pådraget i anledning af udførelsen af militære tjenestepligter. Hvor et sådant bevis ikke forelå, kunne Finansministeriet tilstå en nedsat forsørgelse (2/3), når det var rimeligt at antage, at invaliditeten hidrørte fra udførelsen af militære tjenestepligter, eller når dens pådragelse var sket under forhold, der stod i forbindelse med den militære tjeneste.

Enke- og børneforsørgelse blev givet til trængende enker og børn efter invalider og dem, der var dræbt eller dødelig såret under tjenestens udførelse eller var døde af en ved tjenesten pådraget sygdom.

De ny regler kom alle hidtil anerkendte invalider til gode.

Støtte fra Den Overordentlige Invalidefond

Udover ovennævnte støtte kunne der gives supplerende støtte til invalider og deres efterladte, hvor der blev taget hensyn til givernes vilje og de pågældendes trang og værdighed fra *Den Overordentlige Invalidefond*. Med virkning fra 1. april 1858 blev de tidligere nævnte satser forhøjet med op til 50 pct.

Sønderjylland

Ved lov af 1. december 1920 blev der truffet bestemmelse om midlertidig understøttelse til militære invalider og sådanne efterladte i de sønderjyske landsdele i tilfælde, hvor en tildelt tysk invaliderente indtil videre ikke kom til udbetaling på grund af Sønderjyllands genforening med Danmark. En sådan understøttelse kunne kun tilstås personer, der havde dansk indfødsret eller efter omstændighederne, når de senere havde erhvervet en sådan.

Understøttelsernes størrelse blev fastsat af et invalidenævn med sæde i Sønderborg, der også afgjorde ansøgninger om forhøjelse, nedsættelse eller ophør af understøttelsen samt begravelseshjælp.

Invalidenævnets afgørelse kunne inden for en frist af 3 måneder indbringes for Invaliderådet i København, men kunne ikke indbringes for domstolene. For de udbetalte understøttelsesbeløb indtrådte statskassen i de pågældendes krav over for den tyske stat. Endelig blev der ved lov af 15. december 1920 givet regler for sygehjælp til militære invalider i de sønderjydske landsdele samt oprettet en invalideskole for invalider i Sønderborg, hvis arkiver befinder sig på Landsarkivet i Aabenraa.

Tjenestemandsløven af 1919

Tjenestemandsløven af 12. september 1919 erstattede alle ældre pensionslove og var gældende for tjenestemænd i almindelighed.

Udbetaling af pension

Uden for København foregik udbetalingerne via amtsstuerne, det lokale poststed eller toldkontor.

Var pågældende bosat i udlandet kunne betaling ske via konsulatet eller til en bemyndiget person her i landet.

Hvor findes arkivalierne?

Arkivalierne ligger spredt på mange forskellige arkivskabere afhængig af:

- tidspunktet for tildelingen af pension/enkepension eller støtten,
- pågældendes charge (officer, underofficer, menig, civil militær arbejder m.fl.) og
- den sammenlægning af arkivalier, som har fundet sted gennem årene af organisatoriske eller praktiske grunde.

Nedenfor (Fig. 21) har jeg anført nogle af de arkivskabere, hvor der er størst sandsynlighed for at finde

oplysninger om de pågældendes ansøgninger og udbetalinger af pension og anden form for økonomisk støtte fra staten. Alle arkiverne befinder sig på Rigsarkivet. Vær også opmærksom på, at en pensions sag godt kan være startet under én arkivskaber og senere overført/flyttet til en anden arkivskaber på grund af organisatoriske ændringer. F.eks. fra »Krigshospitalskassen« til »Bestyrelsen for de Militære Underklassers Pensionering og Invalidforsørgelsen« og senere til »Pensionskontoret« under Finansministeriet. Herudover kan der være ydet supplerende økonomisk støtte fra andre arkivskaber i form af nådesbevillinger, legater og anden økonomisk støtte.

Krigshospitalskassens arkiv

Arkivet indeholder arkiverne for:

- Krigshospitals-, Enke- og Pensionskassen (1745-1796)
- Kvæsthuskassen (1745-1796)
- Landmilitæretatens pensionskasse og Krigshospitalskassen (1682-1851).

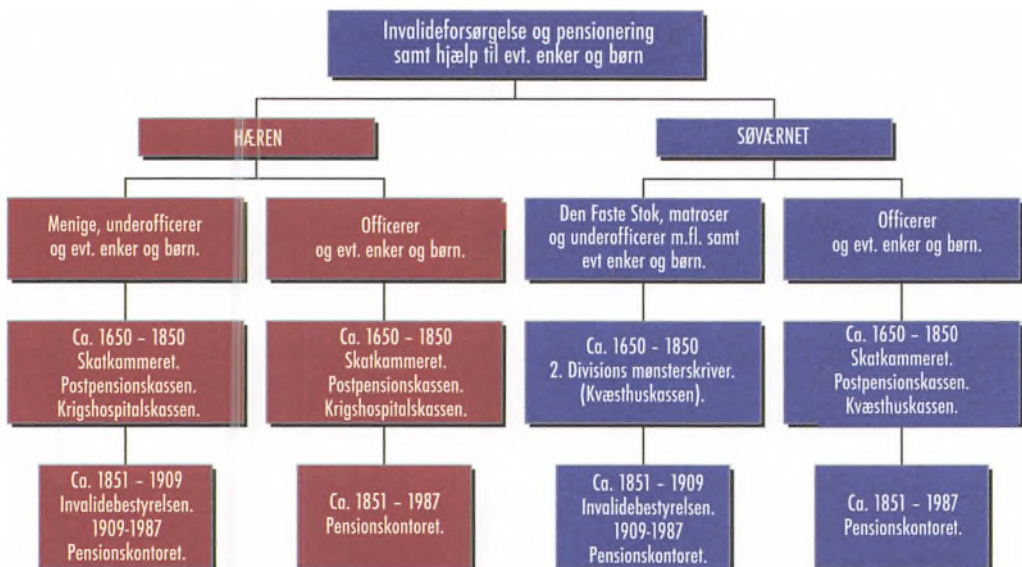
Arkivet, som er meget omfattende, befinder sig på Rigsarkivet og kan findes via Daisy ved at skrive

Arkivskaber: Krigshospitalskassen

Ved herefter at trykke på teksten »vis arkivserier« kan man se en oversigt over arkivets indhold. De vigtigste arkivalier for slægtsforskere er:

- Register over pensionsmodtagere.
- I arkivet vedr. indkomne sager finder du evt. bevarede dokumenter og ansøgninger.
- I kopibøgerne finder du kopier af de beslutninger og breve, som er skrevet i sagen).
- Der findes også ekstrakter (kortfattede uddrag) af de indkomne sager m.m..
- Pensionsrullerne med udbetalinger m.m.

Fig. 21: Forenklet diagram over de arkiver, hvor der er størst sandsynlighed for at finde oplysninger om invalider, pensionerede og døde fra hæren og søværnet samt deres evt. efterladte enker og børn.

Alle de arkivalier, som er nævnt her, befinder sig på Rigsarkivets fjernarkiv. Hvis man selv vil udfylde bestillingssedlen skal sedlen eksempelvis udfyldes med nedenstående oplysninger:

Arkivskaber: Krigshospitalskassen

Arkivnummer: 474

Titel: Register over pensionsmodtagere

Nummer: 4153

År: 1750-1780

Ud fra de oplysninger, som man finder i registret kan man gå videre med at søge efter pensionsrullerne, hvor man kan følge udbetalingerne og evt. finde ud af, hvornår pensionisten døde.

Ansøgningen kan både komme fra pågældende selv eller fra regimentet, hvor flere personer indstilles samtidig. Jeg har i nedenstående oversigt kun medtaget de arkivalier, som vedrører invalider, pensionister og efterladte.

I oversigten er der foretaget en kronologisk sortering på begyndelses- og slutår for arkivaliet. Dateringen af arkivalierne er omtrentlig, og arkivalierne er kun bevarede for dele af de nævnte perioder.

1682- 1786 Kongelige ordre og resolutioner til Krigshospitalskassen
 1707-1783 Hovedbog for Krigshospitalskassen
 1707- 1774 Kongelige ordre og resolutioner vedrørende Landofficerernes enkekasse og Landmiliteretatens pensionskasse
 1707-1774 Kgl. ordre og resolutioner vedr. enke- og pensionskasse
 1712-1712 Indkomne breve til Krigshospitalskassen
 1733-1774 Diverse sager for Krigshospitalskassen
 1735-1735 Bilag til Landofficerernes Enkekasses regnskaber
 1750-1763 Kongelige ordre og resolutioner vedrørende pensionister til Krigshospitalskassen
 1750-1763 Kgl. ordre vedr. pensionister til Krigshospitalskassen
 1750-1756 Korrespondanceprotokol
 1751-1796 Regnskabsjournal
 1751-1789 Pensionsrulle
 1751-1789 Register over pensionsmodtagere
 1751-1789 Personalerulle
 1761-1763 Ordre om hvem der er tilbudt plads i Garnisonsregimentet eller Ladegården
 1767-1779 Kopier af udgående breve
 1767-1789 Ekstrakter
 1770-1845 Diverse fortegnelser over personer der modtager pensioner fra de militære fonde
 1770-1845 Modtagere af pensioner fra de militære fonde
 1774 1774 Indkomne ikke-refererede sager
 1777-1802 Register over indkomne sager
 1780-1852 Kopibog
 1780-1802 Register over udgående breve
 1780-1802 Register til kopibog
 1780-1802 Register over ekspederede sager
 1788-1797 Generalrulle over Krigshospitalskassens pensionister
 1788-1797 Register over Krigshospitalskassens pensionister
 1790-1802 Kopibog

1790-1802 Register til kopibog
 1790-1802 Indkomne sager
 1790-1802 Ekstrakter af indkomne sager
 1790-1802 Register til indkomne sager
 1790-1802 Kopibog for Krigshospitals- og Landkadetskassen
 1792-1799 Generalrulle over den nye Krigshospitalskassens pensionister
 1792-1799 Register over den nye Krigshospitalskassens pensionister
 1796-1838 Depositaprotokoller
 1800-1802 Rulle over Krigshospitalskassens pensionister i København
 1800-1802 Rulle over Krigshospitalskassens pensionister uden for København
 1802-1852 Kopibøger for Krigshospitalskassen
 1802-1852 Kopibøger for Krigshospitalskassen og landkadetskassen
 1802-1852 Kopibøger for Krigshospitalskassen og underofficersfondet
 1802-1852 Register til kopibøger for Krigshospitalskassen
 1803-1851 Rulle over Krigshospitalskassens pensionsister udenfor København.
 1803-1851 Rulle over Krigshospitalskassens pensionister
 1804-1827 Register til generalrulle over den til underofficerers pensionering m.v. etablerede fonds pensionister
 1804-1827 Generalrulle med register over den til underofficerernes pensionering m.m. etablerede fonds pensionister
 1805-1830 Historiske notater
 1807-1851 Generalrulle over Krigshospitalskassens pensionister
 1807-1851 Register til generalrulle over pensionister
 1808-1818 Regulativer angående den militære sygepleje
 1831-1839 Udbetalingsprotokoller for den militære pensions- og rentefond
 1831-1839 Pensionsnydende blandt underklasserne og disses efterladte
 1845-1848 Sager vedrørende lazaretter m.v.
 1848-1850 Sager vedrørende understøttelser til krigsinvalidere og efterladte

Start altid med

at nedskrive pågældendes charge (militære stilling) og den periode, hvor den pågældende, enken og/eller efterladte børn (op til 15/18 år) kan have ansøgt om og modtaget pension eller anden økonomiske støtte.

Ofte vil det fremgå af folketællingerne om den pågældende modtager pension eller anden form for støtte.

Husk, at de efterladte ofte søgte om ekstra støtte og at få dækket begravelsesudgifter hos den myndighed, som udbetalte pensionen.

Bemærk forskellen på de menige/underofficers og officerernes pensionsforhold. Først i 1912 blev der vedtaget en fælles pensionslovgivning.

Husk, at pensionskasserne også omfattede de med menige, underofficerer og officerer ligestillede, dvs. militærets civile ansatte samt embedsmænd, samt at kgl. udnævnte embedsmænds pensionssager og hjælp til de efterladte skal søges samme sted, hvor oplysningerne om officererne befinder sig. Brug journalregistre og navneregistre til at finde de pågældende.

Christians Plejehus

Christians Plejehus arkivalier kan findes via Daisy ved at skrive »Christians Plejehus« i feltet »Arkivskaber« og herefter trykke på teksten »vis arkivserier«.

- 1764-1854 G. Stambøger
- 1765-1854 M. Listebøger
- 1765-1854 G. Afgangsprotokoller
- 1770-1854 C. Udgåede skrivelser
- 1775-1786 M. Ekstraktbog
- 1775-1847 A. Indkomne skrivelser til overdirektionen
- 1775-1847 A. Sagsarkiv
- 1817-1862 F. Straffebog
- 1821-1832 B. Ekstraktbog
- 1825-1836 B. Korrespondancebog

Også på Københavns Stadsarkiv findes der arkivalier om Christians Plejehus. Disse kan findes ved at søge på stadsarkivets database www.starbas.dk og skrive »Christians Plejehus« i feltet »Arkivskaber«.

Bemærk, at dette arkiv også rummer oplysninger om kommunens egne fattige. I arkivserien »Korrespondance + lemmer« findes bl.a.:

- 1768-1798 Journal over pensionister udenfor Plejehuset og de til dem udbetalte penge
- 1769-1788 Manual over indkomne pensioner, børnepenge og lønninger til syge soldater
- 1782-1812 Fortegnelser over lemmer
- 1794-1846 Indkomne skrivelser
- 1802-1843 Undersøgelser vedr. lemmeme
- 1813-1835 Kopibøger over ind- og udgåede breve
- 1813-1846 Koncepter til udgåede breve etc
- 1813-1846 Referatprotokoller (direktionen)
- 1813-1863 Mandtal over lemmer
- 1843-1870 Afhøringer
- 1865-1872 Mandtal over lemmer i Alm. hospital

I arkivserien »Regnskaber« findes for perioden 1782-1812 »Fortegnelser over lemmer med beregninger over udbetalte dagpenge«.

Den Militære Plejestiftelse i Eckenfördes arkivalier fra 1817-1864 kan findes på Daisy ved at skrive »Den Militære Plejestiftelse« i feltet »Arkivskaber« og herefter vælge »vis arkivserier«.

- 1817-1862 F. Straffebog
- 1854-1864 A. Indgåede skrivelser
- 1854-1864 A. Sagsarkiv
- 1854-1864 B. Korrespondancebøger
- 1854-1863 G. Stambøger
- 1854-1861 M. Listebog
- 1854-1864 Ø. Økonomi
- 1854-1864 Ø. Regnskaber
- 1855-1864 G. Afgangsprotokol

Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen

Arkivalierne befinder sig på Rigsarkivet. Nogle af arkivalierne er på fjernarkiv. Arkivet er meget omfattende, men velordnet. Arkivet omfatter også økonomisk støtte til officerer til deres evt. efterladte i forbindelse med krigen i 1848-1850.

Ved at søge på www.daisy.sa.dk og indtaste »Invalidebestyrelsen« i feltet »Arkivskaber« og herefter trykke på teksten »Vis arkivserier« kan man se en oversigt over arkivets indhold i alfabetisk rækkefølge efter arkivseriens navn. Jeg har i oversigten (Fig. 22) kun medtaget de vigtigste arkivalier, som vedrører invalider, pensionister og efterladte.

Bemærk, at der i oversigten er der foretaget en kronologisk sortering på begyndelses- og slutår for arkivaliet. Og at arkivet også indeholder oplysninger om sårede, kvæstede og faldne efterladte for krigsårene 1848-1850 samt pensionsprotokoller for hærens og søværnets underklasser m.fl.

- 1848-1852 Forhandlingsprotokoller for sektionen for de sårede, kvæstede og faldne efterladte.
- 1849-1909 Understøttelsesprotokoller
- 1850-1851 Fortegnelse over de til understøttelse ved Centralkomiteens I. sektion af de udkommanderede landkrigeres efterladte gifte familier
- 1851-1852 Fortegnelse over udbetalte understøttelser af alle kasser til officerers, underofficerers og meniges enker og børn.
- 1851-1853 Udbetalte understøttelser til officerer, underofficerer og menige.
- 1851-1859 Fortegnelse over afgang og tilgang af pensions- og forsørgelsesberettigede.
- 1851-1864 Register til kopibogen
- 1851-1893 Register til kopibog
- 1851-1893 Anvisningsprotokoller for invalider(civile).
- 1851-1907 Kopibøger**
- 1851-1909 Journal.**
- 1851-1909 Journalregister**
- 1851-1909 Journalsager
- 1852-1852 Gratifikationer af enkedronning Marie Sophie Frederikke
- 1852-1853 Fortegnelse over de af Centralkomiteen i
- 1852-1857 Journal over ekstraordinære understøttelser af Den overordentlige invalidefond.
- 1852-1858 Skrivelser m.m. om Christians Plejehus i Eckernförde
- 1852-1860 Registre til journaler
- 1852-1860 Journaler**
- 1852-1863 Journal over uddelingen af Høstfestkomiteens gave
- 1852-1890 Pensionsruller vedr. Søetaten.
- 1852-1906 Lægeprotokoller.**
- 1853-1870 Pensionsruller vedr. Den overordentlige invalidefond.
- 1877-1889 Lægeprotokollens kopibøger.
- 1882-1936 Pensionsprotokoller G, K og L (invalider og enker efter invalider fra krigen 1848-50).
- 1888-1900 Skrivelser til bestyrelsens kasserer om tilladelse til at nyde pension i udlandet.
- 1889-1936 Pensionsprotokoller A (mænd af søværnet)
- 1890-1894 Kopibog for Den almindelige invalidefond.
- 1890-1892 Kopibog for Den Overordentlige Invalidefond.
- 1890-1894 Kopibøger for Søkvæsthusfonden.
- 1906-1920 Ansøgninger om hædersgaver til veteraner fra Treårskrigen (1848-50). Kopier af ansøgningerne er opstillet i publikumsmagasinet på Rigsarkivet.
- 1906-1920 Journal over hædersgaver.
- 1907-1907 Afskrift af veteraners navne fra Krigen 1864.

De syge, invalide, udtjente og døde soldater samt deres efterladte

- 1907-1936 Pensionsprotokol MA (flådens civile håndværkere)
- 1907-1936 Pensionsprotokoller MB (enker efter flådens civile håndværkere)
- 1907-1936 Pensionsreglementer for embedsmænd

Et eksempel på at finde en sag fra krigen 1864

Der er især i 5 arkivalier (fremhævet med fed skrift i oversigten), hvor man kan finde oplysninger om invalide soldater, som har været med i krigen 1864 og deres efterladte:

1. **Journalregistret**, hvor man skal finde den pågældendes litra og nr. (Rigsarkivet).
2. **Journalen**, hvor man kan se hvilke ansøgninger, der er indsendt fra den invalide, de efterladte eller fra myndigheder, som har været involveret i sagen og hvornår de er indsendt (Rigsarkivet).
3. **Journal-sag**, som indeholder de dokumenter, som knytter sig til sagen (Rigsarkivets fjernarkiv).
4. **Kopibøgerne**, hvor man se et kortfattet notat om henvendelsens indhold og sagens ekspedition (Rigsarkivets fjernarkiv).
5. **Lægejournalen**, hvor der kan findes oplysninger om de invalide (Rigsarkivets fjernarkiv).

Journalregistret

Man er her nødt til at vide, hvornår pågældende ca. er blevet invalid eller er død og pågældendes efternavn/soldatnavn. Som regel vil det fremgå af folketællinger og/eller kirkebøger, at den pågældende eller enken modtager pension. Fig. 22 viser, hvor arkiverne befinder sig.

For at bestille det rigtige journalregister, så er det efter 1853 nødvendigt at vide, under hvilket navn

pågældende er indført. For pensionister, invalider og deres efterladte før 1853 findes kun én protokol (nr. 1), men også for denne protokol, kan soldaten og enken være indført enten under mandens soldatnavn eller hans dåbsnavn eller afledninger heraf. Soldatnavnet kan være sognets navn eller et stednavn.

Afledninger af efternavnet kan f.eks. være Christensen, som er blevet til Christiansen osv.

På Daisy kan man i stedet for at skrive »Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering« nøjes med kaldenavnet »Invalidebestyrelsen« i feltet »Arkivskaber«.

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

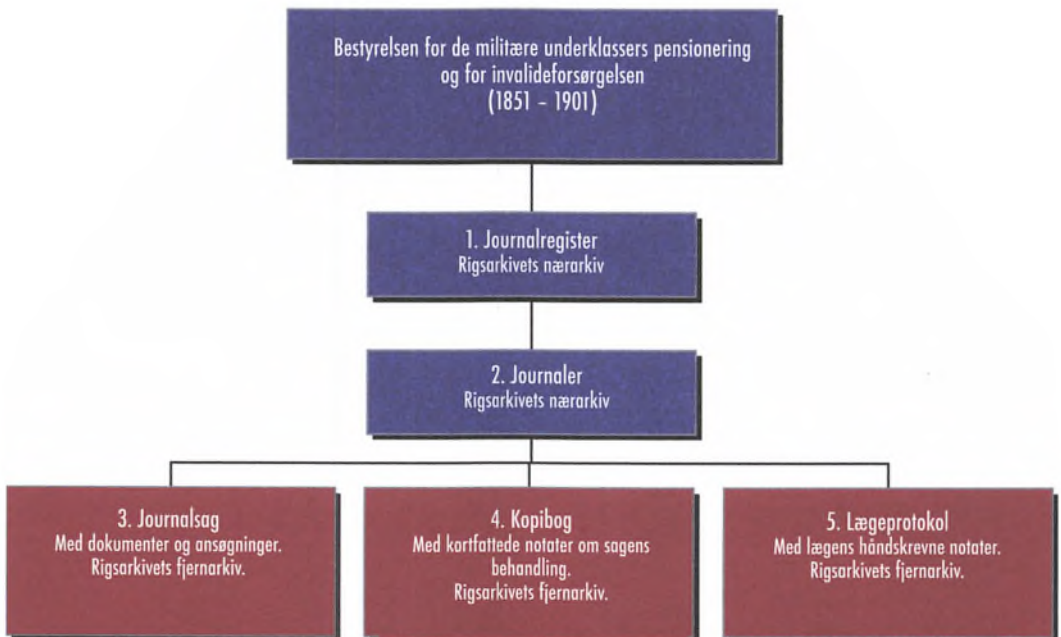
Arkivserie: Journalregister

Der findes 7 journalregistre. Bogstaverne henviser til soldatens efternavn eller soldatnavn.

- Nr. 1: 1851 A -1853 Ø
- Nr. 2: 1853 A -1891 G
- Nr. 3: 1853 H -1891 P
- Nr. 4: 1853 Q -1891 Ø
- Nr. 5: 1892 A -1909 G
- Nr. 6: 1892 H -1909 P
- Nr. 7: 1892 Q -1909 Ø

Eksemplet vedrører Johanne Hansdatters ansøgning om understøttelse efter, at ægtefællen Niels Christiansen fra Forsinge i Ubby sogn var faldet ved Dybbøl den 18. april 1864. Hendes ansøgning skal findes under mandens navn/soldatnavn, dvs. Christiansen (evt. Christensen) eller hans soldatnavn som kan være Ubby (sognet) eller Forsinge (stednavnet).

Fig. 22: Oversigt over de vigtigste arkivalier i arkivet.

Start med at bestille »Journalregistret« for det eller de år, hvor den pågældende er blevet pensionist invalid eller død. Journalregistret, som befinder sig på Rigsarkivets nærarkiv, kan bestilles frem ved besøget. En hjælp til at finde navnet efter faldne i krigen 1848-1850 og 1864 er »Register over faldne i krigen 1848 – 1864« udarbejdet af udarbejdet af Holger A. Frisenette, som findes på denne hjemmeside:

www.strandparken33.dk/RegisterFaldne.pdf

og som er et register til Exam. juris. Vilhelm Cohens's bøger om »Krigene 1848-1864 og de faldnes Minde«. Et tilsvarende register findes i en mappe på Rigsarkivet ved receptionen.

Christiansen, Christensen og stednavnet Forsinge skal findes i journalregister 2. Hvis han er indført under Ubby, så skal der bruges journalregister 4. Begge dækker årene 1853-1891. Bestillingssedlerne udfyldes med følgende oplysninger:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: Journalregister

Nummer: 2 (henholdsvis 4)

År: 1853-1891

Man kan også finde og bestille journalregistret via Daisy.

Det lykkedes ikke, at finde pågældendes sag under hverken Christensen eller Christiansen men under stednavnet »Forsinge«.

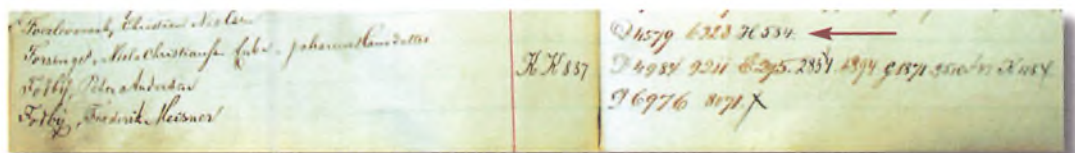
I journalregistret (Fig. 23) er han indført med følgende oplysninger på venstre side: »Forsinge, Niels Christiansen, enke Johanne Hansdatter søger« og på højre side: »D 4579, 6323, H 584.«

Hvert bogstav + nummer henviser til:

1. en indførsel i journalen,
2. et notat i kopibogen og
3. et eller flere dokumenter i journalsagen.

Man skal også være opmærksom på, at dokumenterne og ansøgningerne hele tiden flyttes frem til en evt. efterfølgende journalsag. Så man kan godt, hvis man ikke vil gå alle indførslerne i journalerne og kopibøgerne igennem, starte med at bestille journalsagen på det sidste bogstav og nr., hvor der er størst sandsynlighed for at finde evt. bevarede dokumenter. I dette eksempel H 584; men kun hvis sagen slutter her, og der ikke indkommer flere ansøgninger og oplysninger. Hvis man ønsker at finde alle oplysninger, så kan man gå videre med at finde indførslerne i journalen.

Fig. 23: Udsnit af journalregister

Journalen

Journaler er protokoller som blot viser, hvor henvendelsen er kommet fra, hvad den vedrører, og hvad der er foretaget i sagen.

Journalerne kan findes via Daisy ved at skrive:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivserie: Journal

Den, jeg skal bruge er arkivserien:

- 1851-1909 Invalidebestyrelsen Journal

Ved at trykke på teksten »Journal« får man frem en oversigt over journalerne. Der findes 28 journaler i kronologisk og alfabetisk rækkefølge fra 1851-1909 efter journalnr. Journalnumrene D 4579, D 6323, som jeg har fra journalregistret (se Fig. 23), findes i journal nr. 9 og H 584 i journal 16.

Ved at trykke på teksten »gå til bestilling«, kommer jeg til den side på Daisy, hvor jeg kan bestille journalen. Af magasinopstillingen »Rig« kan jeg se, at arkivalet befinder sig på Rigsarkivet og kan bestilles frem ved besøget. Hvis man selv vil udfylde bestillingssedlen, skal sedlen udfyldes med nedensstående oplysninger.

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: Journal

Nummer: 9 (henholdsvis 16)

År: 1864

I journalen vil der stå nogle få bemærkninger vedrørende ansøgningens behandling. En lidt mere fylldig omtale findes i kopibøgerne under samme litra og nummer.

Kopibøgerne

Hvis man ønsker at gå videre til kopibøgerne, så skal man være opmærksom på, at de forskellige indførsler i kopibøgerne ikke er indført i nummerrækkefølge, så man er nødt til lede rundt i kopibogen for at finde den pågældende indførsel, og man skal kende årstallet for indførslen (findes i journalbogen). Der findes dog også registre til kopibøgerne, som skal bestilles særskilt.

Kopibøgerne findes via Daisy ved at skrive:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivserie: kopibøger

Det fremgår af Daisy, at der findes kopibøger som dækker perioden 1851-1907. Ved at trykke på teksten »Kopibøger«, kan man se, at der findes i alt 36 fysiske enheder som dækker perioden 1851-1907. Da jeg ikke præcist ved, hvornår bøgerne skiltes i nr. bestiller jeg bind 5 og 6, som begge dækker 1864, hvor de første ansøgninger er indsendt.

Kopibøgerne befinder sig på fjernarkiv. Bestillings-sedlen udfyldes med følgende oplysninger:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: Kopibøger

Nummer: 5 og 6

År: 1864-54

Man kan også finde og bestille kopibogen over Daisy ved at trykke på teksten »vis/bestil«.

Journal-sag

En evt. bevaret journalsag med tilhørende dokumenter skal findes under et af de litraer og numre, som jeg tidligere har fundet i journalregistret

Der kan befinde sig sagsdokumenter under alle nr., men der er størst sandsynlighed for, at sagens dokumenter befinder sig under det sidste litra og journalnummer, hvis sagen ellers er bevaret, dvs. i dette eksempel under H 584.

Der er i alt 526 fysiske enheder. Ved at trykke på tallet »526« under teksten fysiske enheder, får man en oversigt over, hvad enhederne indeholder.

Under nr. 167 findes den kasse, som kan indeholde journalsag H 584. Bestillingssedlen udfyldes med følgende oplysninger:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: Journalsag

Nummer: 167

År: 1853-1891

Man kan også finde og bestille journalen over Daisy ved at søge på nedenstående:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivserie: Journalsag

Hvis sagen er bevaret, så vil antallet af dokumenter afhænge af, om soldaten var invalid eller død. Hvis soldaten var invalid vil der som regel i sagen være en række udfyldte ansøgningsskemaer med sociale og helbredsmæssige oplysninger, hvor også den lokale kreds-læge bidrog med oplysninger. Hvis pågældende er død findes enkens ansøgningsskema.

Herudover vil der også normalt være en række dokumenter og evt. kopier af vielsesattester og dåbsattester samt ansøgninger fra den pågældende med erklæringer fra det lokale sogneråd og præsten.

I denne journalsag findes bl.a. enkens udfyldte ansøgningsskema sammen med dåbsattester på familiens børn og erklæringer fra sogneråd og præst.

Hvis sagen ikke kan findes i Invalidebestyrelsens arkiv, og den invalide efter 1908 har fået bevilget eller udbetalt pension, så kan sagen være overført til Pensionskontorets arkiv.

Lægeprotokoller

Hvis den pågældende blev invalid i forbindelse med militærtjeneste, vil man også kunne finde oplysninger i lægeprotokollerne (Fig. 24). Lægeprotokollerne består af 15 fysiske enheder, som dækker årene

1852-1906. For at finde en sag i lægeprotokollerne skal man vide, hvilket år, den pågældendes ansøgning er blevet vurderet af lægen. Som hovedregel, vil den være vurderet det år, hvor den første ansøgning er indsendt. Hvis den f.eks. er indsendt i 1865, så skal bestillingen omfatte lægejournal bind nummer 4, som dækker perioden 1862-1865.

Hvis der er flere lægeprotokoller for den samme periode – f.eks. året 1864, hvor mange blev invalide under krigen, så er man nødt til at bestille alle lægeprotokoller for perioden.

- Protokol 3 dækker årene 1852 - 1864.
- Protokol nr. 4 dækker årene 1862 - 1865.
- Protokol nr. 4 dækker årene 1864 - 1866.

Da de ligger i rækkefølge kan man bestille dem på én bestillingsblanket. Der findes et navnerregister til protokollerne, som ligger i samme kasse, som protokollerne.

Vær opmærksom på at kigge efter såvel pågældendes rigtige navn og hans soldatnavn. Som hovedregel er den pågældende i lægejournalerne indført efter hans rigtige navn. Lægejournalerne befinder sig på Rigsarkivets fjernarkiv i Glostrup. Bestillingssedlen udfyldes med følgende oplysninger:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: lægejournal

Nummer: 1, 2 eller 3

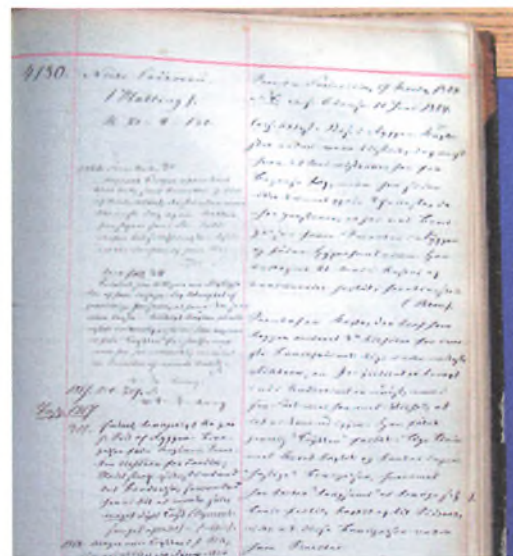
År: 1864

Man kan også finde og bestille lægejournalen over Daisy ved at søge på nedenstående og bladere sig frem til journalregistre og herefter foretage bestilling:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivserie: Lægejournal

Fig 24: Udsnit af en side i lægeprotokollen.

Vær opmærksom på følgende:

Hvis den invalide dør, så havde enken ret til at søge om enkepension. Det skete ved udfyldelse og indsendelse af et særligt skema på to sider. Ansøgningen skal normalt findes under mandens soldaternavn eller efternavn. Der kunne også søges om hjælp til efterladte børn. Vær sikker på, at du bestiller journalsagen under det sidste nr. i Journalregistret. Hvis hustruen får enkepension, så videreføres sagen og tildeles et eller flere nye nr. i journalregistret, og det er under det sidste nr. der er størst sandsynlighed for at finde selve sagen. Vær også opmærksom på, at i journalregistret fra 1890 og fremover, skal man som hovedregel kigge efter mandens »rigtige« navn og ikke efter hans soldaternavn.

Der kan også nogle gange være flere oplysninger i nogle af de andre arkivalier i .

B.l.a. arkivet: 1882 - 1936 Pensionsprotokoller G, K og L (Invalidere og enker efter invalider fra krige 1848-50), som indeholder oplysninger vedrørende pensioner og udbetalinger i de pågældende år.

Arkivet, som findes på Rigsarkivets nærarkiv, består af 2 enheder benævnt som nr. 1 og 2.

- Nr. 1 dækker perioden 1882 - 1936.
- Nr. 2 dækker perioden 1914 - 1936.

Udover lægeprotokollens lægeoplysninger kan der i selve journalsagen befinde sig lægeoplysninger fra den lokale distriktlæge, som blev bedt om en udtalelse, hvis den pågældende søgte om pension eller supplerende støtte på grund af helbredsmæssige forhold.

Hvis den pågældende eller dennes børn har været i live efter 1914 er man nødt til at bestille begge protokoller. Bestillingssedlen udfyldes med følgende oplysninger:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivnummer: 1173

Titel: Pensionsprotokoller

Nummer: 1 og 2

År: 1882 - 1936

Man kan finde og bestille pensionsprotokollerne over Daisy ved at søge på nedenstående:

Arkivskaber: Invalidebestyrelsen

Arkivserie: Pensionsprotokoller

Vær opmærksom på, at Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen blev nedlagt i 1909 og dets sager overflyttet til Anvisnings- og Bogholderikontoret i Finansstyrelsen, hvor journalsagen skal findes, hvis der er sket udbetalinger efter 1909.

Slaget på Reden 1801

I dagene fra 5. april til 3. juli begravedes ca. 500 i fællesgraven på Holmens kirkegård. En stor del af de faldne var optaget fra søen. Mange blev indført i Holmen sogns kirkebog uden navns nævnelse. På obeliskens findes kun navnene på de 11 officerer, som blev dræbt under slaget.

Andre arkiver, hvor der kan findes oplysninger om pensioner og støtte til officerer, underofficerer og menige under landetaten

Postpensionskassen (1712-1786)

Under enevælden (1660-1848) var pension ikke en ret, men i princippet en individuel kgl. nådesakt. Enhver tildeling af pension krævede en individuel sagsbehandling, der til slut skulle konfirmeres ved kongens resolution.

En væsentlig del af de af staten udbetalte pensioner blev i ældre tid betalt af postvæsenets indtægter. Med Postpensionskassen af 1712 oprettedes et egentligt pensionsvæsen, som dog stadig kun kom til at omfatte en del af pensionerne under enevælden, idet bl.a. den daværende Skattekammerdirektion var bestyrer af en del af pensionsvæsenet.

Embedsmanden, enken eller de efterladte børn sendte en ansøgning, formelt stilet til kongen, til den forvaltning, hvor embedsmanden havde været ansat. På grundlag heraf sendte denne forvaltning dels en ansøgning til Pensionskassedirektionen og dels en ansøgning i form af en forestilling til kongen. Når kongens resolution herpå forelå, blev pension midlertidigt udbetalt af den pågældende forvaltning, indtil Pensionskassedirektionen havde færdigbehandlet sagen og dermed overtog udbetalingerne.

Flertallet af ansøgerne var enker og børn, idet der ingen øvre aldersgrænse var for embedsmænd. De arbejdede, til de ikke kunne mere, med mindre særlige omstændigheder gjorde sig gældende.

Postkassepensionsdirektionen (1786-1816)

Ved kgl. reskript af 19.5. 1786 blev det bestemt, at bestyrelsen af postpensionskassen af 1712 for fremtiden skulle bestyres af en ny og særlig direktion: postkassepensionsdirektionen. Af kassens midler udbetaltes ikke alene pension til embedsmænd og deres efterladte, men også til andre. I 1816 overtoges postkassepensionsdirektionens og skattekammeradministrationens pensionsudbetalinger af den da oprettede Almindelige Pensionskasse, og dens sager overtoges af Den almindelige Pensionskassedirektion. Ved kgl. kundtgørelse af 26/2 1842 blev direktionen afskediget, og dens sager henlagt under Finansdeputationen men i arkivmæssig henseende er dens sager fra tiden 1842-1848 fortsat anført under Den Almindelige Pensionskassedirektion.

Statssekretariatet for Naadessager (1840-1849)

Ved kancelliplakat af 3/1 1840 blev det vidtgående gratialvæsen samlet under én myndighed: Statssekretariatet for Naadessager (1840-1849). Til de gratialer, der derigennem skulle tildeles til civile og militære embedsmænd, såvel som disses enker og børn og andre trængende, skulle der afsættes en fast og efterhånden aftagende sum, som under ingen omstændigheder måtte overskrives. Sekretariatet blev ophævet den 28/12 1848, og dets sager overgik til Finansministeriet, pensionskontoret m.v. (1848-

1987). Understøttelsessagerne ligger samlet på ansøgerens efternavn.

Pensionskontoret i Finansministeriet (1848-1987)

Pensionskontoret blev kaldt:

- Pensionskontoret 1848-1909.
- Kontoret for Pensions- og Invalideforsørgelsen 1909-1926.
- Kontoret for Pensions- og Enkeforsørgelsessager 1926-1932.
- Kontoret for Pensionssager, 5. kontor 1932-1987.

Kontoret sagsområde var dels pensionsvæsen og den pligtige enkeforsørgelse, dels sagerne fra det i 1849 ophævede Statssekretariat for Nådessager samt pensions- og invalidesager fra den i 1909 ophævede Invalidebestyrelse (Bestyrelsen for de Militære Underklassers Pensionering og for Invalideforsørgelsen).

Enkeforsørgelsen blev udskilt i perioden 1909-1926 til et særligt kontor og i 1932 afgivet til Enkeforsørgelses-, Anvisnings- og Bogholderikontoret. Dets arkiver indeholder bl.a. journalsager på pensioner og støtte til officerer og deres efterladte fra ca. 1851-1987 og for underofficerer og menige samt dem med disse ligestillede fra ca. 1910-1987.

Der findes også et særligt arkiv om veteraner fra krigene i 1848-1850 og 1864, som fortsat var i live i 1816 »Diverse journalsager vedr. veteraner«. Også om veteraner, som bor i udlandet samt tilbagesendte beviser på hædersgaven af 19. december 1906.

Arkivet er meget omfattende og kan ses på Daisy ved at indtaste »pensionskontoret« i feltet »Arkivskaber« og herefter trykke på teksten »Vis arkivserier«. Der findes navneregister ordnet på efternavn.

Enkeforsørgelseskontoret m.fl. (1909-1973)

Enkeforsørgelseskontoret udskiltes i 1909 af Pensionskontoret og blev i 1926 sammenlagt med Kontoret for Pensions- og Invalideforsørgelsessager. I 1932-1948 blev sagerne afgivet til Enkeforsørgelses-, Anvisnings- og Bogholderikontoret, hvis sager i 1948-1973 blev videreført af Anvisningskontoret.

Arkivmæssigt omfatter arkivet arkivalier fra:

- 1909-1932 Anvisnings- og bogholderikontoret
- 1932-1948 Enkeforsørgelses-, anvisnings- og bogholderikontoret.
- 1948- 1973 Anvisningskontoret.

Arkivet kan findes via Daisy ved at søge på nedestående arkivskaber:

- Finansmin., Lønnings- og Pensionsdept., Anvisningskontoret

Andre arkiver

- Den almindelige enkekasse (1684-1891).
- Landmilitæretatens pensionskasse (1739-1846).
- Finanskollegiet (1756-1784).
- Skatkammeret, sekretariatet (1769-1803).
- Generalitets- og kommissariatskollegiet, 3. departement (1788-1802).
- Kommissionen til Understøttelse for Kvæstede og Faldnes Efterladte Oprettet efter slaget på Reden (1801-1857).

- Skatkammeret, bogholderkontoret (1803-1848).
- Generalkommissariatskollegiet, Bogholderkontoret (1803-1851)
- Den almindelige pensionskassedirektion (1816-1848).
- Finansdeputationen (1842-1846).
- Centralkomiteen af 1848 (1848-1956). Oprettet i anledning af krigen i Slesvig i 1848. Administrerede også Høstfestkomiteens ydelser.
- Finansministeriet, lønnings- og pensionsdepartementet Anvisnings- og bogholderikontoret (1871-1972).
- Enkeforsørgelseskontoret m.fl. (1909-1973).

Ved at søge på arkivskaberens navn, kan man se, hvad arkivet indeholder.

I forbindelse med Pensionskontorets, Anvisnings- og Bogholderikontorets samt Enkeforsørgelseskontoret sagsbehandling blev der brugt en række koder som henviser til følgende grupper:

Pensionsprotokoller:

- A Mænd af søværnet (1889-1936)
- B Enker efter mænd af søværnet (1922-1933)
- C Børn af mænd af Søværnet (1913-1931)
- D Mænd af hæren (1901-1936)
- E Enker efter mænd af Hæren (1913-1931)
- F Børn af mænd af hæren (1913-1931).
- K.E Enker efter hærens civile håndværkere (1923-1936)
- K.F Børn af hærens civile håndværkere (1923-1936)
- M.A Flådens civile håndværkere (1907-1936)
- M.B Enker efter flådens civile håndværkere (1907-1936)
- M.C Børn af flådens civile håndværkere (1922-1936)
- O.P.U Ekstraordinære invalider og enker fra krigen 1864 (1917-1933)

Den militære invalideforsørgelse:

- F.G Fredsinvalider af søværnet (1910-1936)
- F.H Enker efter fredsinvalider af søværnet (1910-1936)
- F.J Børn af fredsinvalider af søværnet (1910-1936)
Alle i henhold til de ordinære invalidelove.
- F.T Fredsinvalider af søværnet (1917-1933)
- F.O Enker efter fredsinvalider af søværnet (1917-1933)
- F.Y Børn af fredsinvalider af søværnet (1917-1933)
Alle i henhold til de ekstraordinære invalidelove.
- F.K Fredsinvalider af hæren (1909-1936)
- F.K Fredsinvalider af hæren (1910-1936)
- F.L Enker efter fredsinvalider af hæren (1910-1936).
- F.M Børn af fredsinvalider af hæren (1910-1936).
Alle i henhold til de ordinære invalidelove.

- F.P Fredsinvalider af hæren (1917-1933).
- F.U Enker efter fredsinvalider af hæren (1917-1933)
- F.Z Børn af fredsinvalider af hæren (1917-1933)
Alle i henhold til ekstraordinære invalidelove.

G, K og L Invalider og enker efter invalider fra krigene 1858-50 og 1864 (1922-1936).

Forsvarets billedarkiv

Rigsarkivet ligger inde med forsvarets billedarkiv.

Neden for er der i kronologisk rækkefølge medtaget de fleste af de arkivserier, som indgår i arkivet.

Billederne fra Forsvarets Billedarkiv kan ligesom andre arkivalier bestilles via www.daisy.sa.dk.

Ved at indtaste »Forsvarets Billedarkiv« i feltet »Arkivskaber« kan man se den samlede oversigt over arkivserier, som er indført i Daisy. Ved at trykke på arkivseriens navn f.eks. »Forsvarets Billedarkiv vedr. nationale krige« kan man se, at billedarkivet består af 11 fysiske enheder der dækker perioden 1807-1864. Ved at trykke på teksten »vis/bestil« kommer man hen til den side, hvor man kan se, hvad der findes af billeder i de 11 fysiske enheder. . og vælge den fysiske enhed.

1570-1980	Forsvarets Billedarkiv vedr. Det danske Kongehus	1848-1864	Glasiapositiver fra/om de Slesvigske krige
1578-1983	Forsvarets Billedarkiv vedr. danske uniformer	1849-1912	Forsvarets Billedarkiv vedr. militære læreanstalter
1628-1940	Skematisk oversigt over den norske hærs organisation 1940	1850-1900	Portrætalbum over officerer ved 19. Bataljon gennem tiderne
1640-1957	Forsvarets Billedarkiv vedr. udenlandske uniformer	1857-1857	Portrætalbum af 2. Jægerkorps officerskorps
1670-1988	Forsvarets Billedarkiv vedr. Den kongelige Livgarde	1860-1960	Forsvarets Billedarkiv vedr. militære jubilæer
1717-1930	Affotograferede malerier fra 1700-tallet	1860-1960	Forsvarets Billedarkiv vedr. Skydeskolen for Håndvåben
1746-1976	Forsvarets Billedarkiv vedr. Forsvarets etableringer	1860-1862	Forsvarets Billedarkiv vedr. Gendameri/militærpoliti
1750-1963	Forsvarets Billedarkivs samling af billeder i stort format	1860-1950	Forsvarets Billedarkiv over militære karikaturer
1774-1950	Bataillebilleder fra div. europæiske krige	1860-1962	Officersportrætter (dubletter)
1778-1950	Forsvarets Billedarkiv vedr. Fodfolksbataljonerne	1861-1908	Forsvarets Billedarkiv vedr. Den kongelige Livgarde til hest
1790-1983	Forsvarets Billedarkiv vedr. flag og vimpler	1864-1968	Forsvarets Billedarkiv vedr. løjtnantskoler ved Infanteriet
1792-1960	Officersportrætter (negativer)	1864-1986	Forsvarets Billedarkiv vedr. Infanteriet/fodfolk
1800-1977	Forsvarets Billedarkiv vedr. Rytteriet	1864-1955	Forsvarets Billedarkivs samling af gruppe-/portrætbilleder
1800-1968	Forsvarets Billedarkiv vedr. højere stabe, korps, divisioner, brigader	1864-1970	Forsvarets Billedarkivs samling af portrætter af udenlandske officerer
1803-1990	Officersportrætter - alfabetisk	1864-1864	Portrætalbum af 3. Infanterie-Regiments officerskorps 1864
1803-1990	Officersportrætter - Varia (storformat)	1864-1920	Memorabilia fundet i Forsvarets Arkiver og dets billedsamling
1803-1990	Officersportrætter - Opsamling / uregistrerede	1867-1867	Portrætalbum af 8. Bataljons underofficerskorps
1803-1990	Underofficerer - alfabetisk	1867-1876	Portrætalbum af 4. Bataljons officerskorps
1803-1990	Underofficerer - Opsamling / ukendte	1867-1978	Forsvarets Billedarkiv vedr. Ingeniør-, telegraf- og forsyningstroppe
1803-1990	Diverse portrætter - ukendte	1867-1978	Forsvarets Billedarkiv vedr. øvrige enheder
1803-1990	Forsvarets Arkivers Billedarkivs Nyere Samling	1868-1950	Forsvarets Billedarkiv vedr. Forplejnings-, intendantur- og lægekorpsene
1804-1929	Forsvarets Billedarkiv vedr. Gymnastikskolen	1869-1976	Forsvarets Billedarkiv vedr. Hærens Officersskole
1807-1864	Forsvarets Billedarkiv vedr. nationale krige	1870-1958	Forsvarets Billedarkiv vedr. underofficersskoler ved Infanteriet
1807-1950	Forsvarets Billedarkiv vedr. krigergrave	1870-1870	Portrætalbum af Lejrdivisionens stab i lejren ved Hald
1808-1937	Forsvarets Billedarkiv vedr. Frivillige Korps	1871-1871	Portrætalbum til Erindring om Generalstabsøvelsen i 1871
1820-1970	Forsvarets Billedarkiv vedr. musikkorps	1871-1990	Forsvarets Billedarkiv vedr. Artilleriet
1830-1957	Forsvarets Billedarkiv vedr. Dansk Vestindien	1873-1956	Forsvarets Billedarkiv vedr. diplomer, medailler, adresser m.v.
1830-1930	Udenlandske publikationer	1874-1989	Forsvarets Billedarkiv vedr. tjeneste i udlandet
1847-1927	Portrætalbum over 7. Bataljon (I)	1874-1874	Portrætalbum af Generalkommandoens stab september 1874
1847-1927	Portrætalbum over 7. Bataljon (II)	1876-1876	Portrætalbum af underofficerer ved Artilleriet
1848-1970	Forsvarets Billedarkiv vedr. Søværnet	1877-1980	Forsvarets Billedarkivs samling af private fotoalbums
1848-1918	Forsvarets Billedarkiv vedr. krigsfangelejr og lazaretter	1877-1995	Portrætfotos af navngivne officerer udskilt af Hærens militærhistoriske Arbejder
		1879-1879	Portrætalbum af 8. Bataljons faste underofficerer 1879
		1879-1879	Portrætalbum af 8. Bataljons officerskorps

Forsvarets Billedarkiv

1880-1880	Portrætalbum af 4. Regiments chefer med adjutanter 1/11-1880	1909-1909	Portrætalbum af underofficerer ved 3. Artilleriafdeling
1880-1880	Portrætter af Artilleriets faste officerer	1910-1910	Portrætalbum af 1. Regiments officerer på Kastellet
1880-1923	Portrætfotos af officerer ved Nørrejske Artilleriregiment	1912-1912	Portrætalbum af Elevskolens afgangsklasse
1880-1930	Billedmateriale til oberstløjtnant E. Niemanns bog om Feltartilleriet i Århus	1912-1977	Forsvarets Billedarkiv vedr. Flyvevåbnet
1882-1882	Portrætalbum over Pastor Krog-Meyers krigstidsbekendte	1912-1931	Glasplader/negativer vedr. Motorordonnans-korpset
1884-1965	Forsvarets Billedarkiv vedr. Hærens Materielkommando	1914-1918	Fotografier af Sikringsstyrken, herunder fra 27. Bataljon, fra Ishøj-egnen
1885-1885	Portrætalbum over Løjtnant-holdet 1885	1914-1918	Portrætalbum fra Avedørelejren og Paradislejren
1886-1886	Portrætalbum af 8. Regiments officerskorps	1914-1918	Forsvarets Billedarkiv vedr. Sikringsstyrken
1886-1887	Portrætalbum af 4. Artilleriafdelings underofficerskorps	1914-1915	Fotoalbum fra Sikringsstyrkens indkvartering på Edelsgave 1914 - 1915
1887-1887	Portrætalbum af officerer ved 4. Bataljon	1914-1918	Billedsamling af krigsfanger i tysk fangenskab under 1. Verdenskrig
1887-1895	Portrætalbum over 4. Regiments officerskorps	1915-1915	Portrætalbum af 4. Dragonregiments underofficerskorps
1887-1967	Generalmajor A. Wulff Haves fotosamling	1915-1938	Fotografier af militære gravsteder og mindesmærker der vedligeholdes af Krigsministeriet og Marineministeriet
1889-1889	Portrætalbum af befalingsmænd ved 30. Bataljon	1918-1939	Glasnegativer af blandede grupper
1889-1889	Portrætalbum af underofficerer ved 1. Artilleribataljon	1918-1939	Glasnegativer fra militære skoler
1890-1900	Officersportrætter fra 20. Bataljon	1918-1938	Glasnegativer af soldater med huemærke af krydsede rifler eller sabler
1890-1895	Portrætalbum af underofficerer ved 20. Bataljon	1918-1938	Glasnegativer af officerer
1890-1910	Glasnegativer fra Eskemosegård	1918-1938	Glasnegativer af soldater ved 22. Bataillon
1891-1891	Portrætalbum af 27. Bataljons officerskorps	1918-1938	Glasnegativer af soldater ved 24. Bataillon
1891-1891	Portrætalbum af 27. Bataljons underofficerskorps	1918-1938	Glasnegativer af soldater ved 21. Bataillon
1892-1895	Portrætalbum af 2. Artilleriregiments officerer	1918-1938	Glasnegativer af soldater ved 15. Bataillon
1892-1892	Portrætalbum af underofficerer ved 4. Artilleriafdeling	1918-1938	Glasnegativer af soldater ved 1. Bataillon
1893-1893	Portrætalbum af underofficerer ved 1. Artilleriregiment	1918-1939	Glasnegativer af civilarbejdere/militært personel i arbejdstøj
1893-1904	Portrætalbum af officerer ved 4. Bataljons 4. kompagni	1918-1938	Glasnegativer af soldater muligvis fra 1. Regiment
1895-1898	Glasdiapositiver fra Generalstabens geodætiske opmålinger på Færøerne	1919-1919	Portrætalbum af Fæstningsartilleriregimentets underofficerspersonel
1896-1905	Portrætalbum af 12. Fæstningskompagni og Avedørelejren	1920-1950	Skematiske oversigter over det danske forsvars organisation m.m.
1896-1896	Portrætalbum af Artilleriets underofficerskorps	1920-1920	Forsvarets Billedarkiv vedr. Genforeningen
1900-1900	Portrætalbum af 4. Regiments officerskorps d. 11/4-1900	1920-1950	Forsvarets Billedarkiv over avisudklip
1900-1987	Forsvarets Billedarkiv vedr. kantonement, øvelser m.v.	1920-1920	Glasnegativer fra den nedlagte landbefæstning omkring København
1900-1939	Glasnegativer af parade/manøvrer	1927-1927	Glasnegativer af parade ved 15. Bataillon
1900-1930	Negativer af parade/manøvrer	1938-1938	Glasnegativer af soldater ved 17. Bataillon
1901-1905	Portrætalbum til erindring om 25. Bataljon	1938-1958	Skolefotos fra Søgaardlejren og fra Sønderborg
1902-1902	Portrætalbum af officerer m.v. i Generalstaben	1938-1938	Glasnegativer af soldater ved 18. Bataillon
1904-1904	Portrætalbum af 8. Bataljons underofficerskorps	1939-1939	Filmrulle fra Søgaardlejren
1905-1905	Portrætalbum af underofficerer ved 4. Artilleriafdeling	1939-1939	Glasnegativer af soldater ved 2., 3., 4. og 13. Bataillon
1905-1905	Portrætalbum af underofficerer ved 23. Bataljon	1939-1945	Forsvarets Billedarkiv vedr. 2. Verdenskrig
1905-1905	Portrætalbum af 10. Fæstningskompagnis underofficerskorps	1940-1945	Portrætalbum over Hærens faldne og sårede
1906-1906	Portrætalbum af 2. Artilleriafdelings underofficerskorps	1942-1942	8. Bataljons mindealbum fra 100-års jubilæet
1906-1906	Portrætalbum af Søbefæstningens personel	1946-1960	Negativer fra 8. Regiments Soldaterforening
1907-1907	Portrætalbum af Foreningen af Officerer udenfor aktiv tjeneste 1907	1946-1960	Billeder/negativer fra Underofficersforeningen
		1946-1960	Billeder/negativer fra Foreningen af Oversergenter og Underofficerer
		1947-1958	Negativer (fra Den Danske Kommando i Tyskland?)
		1948-1970	Forsvarets Billedarkiv vedr. Hjemmeværnet, inkl. Lottekorpset

Søværnet

Søværnet frem til 1801

Fra slutningen af 1200-årene og frem til 1647 lå København gemt og beskyttet bag en fæstningslinie, som omtrent fulgte nutidens gader Vester Voldgade, Nørre Voldgade, Gothersgade og Kongens Nytorv til et stykke syd for Vingårdsstræde. Gennem middelalderen blev befæstningen om- og udbygget adskillige gange, hvor fæstningslinien blev forlænget helt ned til Bremerholms kirke (senere Holmens kirke). Ligesom byen var befæstet på land, var den også beskyttet til vandsiden.

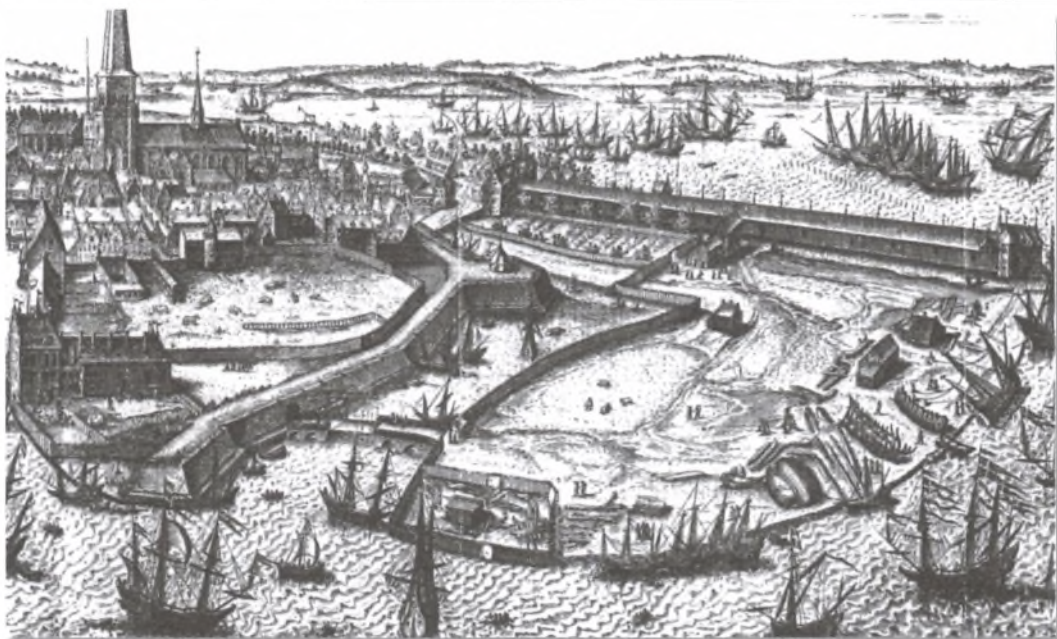
Den danske orlogsflådes tidligste historie kan føres tilbage til slutningen af 1398-tallet, hvor Dronning Margrethe I (1347-1412) befalede udrustningen af en flåde bestående af 3 skibe med bøsser (kanoner) og 200 mand, som i alliance med skibe og folk fra Lübeck, Hamborg, Preussen og Lifland skal bekæmpe de sørøvere, der gik under navnet Vitaljebrødrene. Men først under Erik af Pommern (1412-1439) hører man om en flåde, hvori der også indgår skibe ejet af kongen i kampen mod Hansestæderne.

I løbet af 1400-tallet øgedes handelssøfarten, og i 1429 blev sundtolden indført. Herved opstod et behov for en permanent flåde til at beskytte handelen og håndhæve det forenede kongerigers suverænitet.

Antallet af kongelige skibe steg i forhold til de rekvirerede skibe fra adelen, kirken og købstæderne. Samtidig var det flådens hovedopgave under kongerne Christoffer III af Bayern (1439-1448), Christian I (1448-1481), Hans (1481-1513) og Christian II (1513-1523) at holde den spirende svenske selvstændighed nede.

Holmen nævnes som base for flådens skibe første gang i 1461. Formentlig har den navn efter Slotsholmen, der lå ud for Københavns Slot, og som gav mulighed for oplægning og vedligeholdelse af flådens skibe.

Første gang der høres om indkaldelse af folk fra købstæderne er i 1471, hvor Christian I indkaldte 525 mænd fra Sjælland og Møn. Lolland og Falster skal stille med 160 mand. Fyn med 254 mand og Jylland med 567. Herudover skulle bisper, gejstlige og adelige stille med 1.577 mand.

Udsnittet af Wijcks panoramabillede af København 1611 viser begyndelsen til Holmens Kirke med Nikolaj Kirke i baggrunden og skibsværftet »Bremerholm« med kølhalede skibe og den lange reberbane. Det Kgl. Bibliotek.

Der blev også udskrevet skibe med mandskab fra købstæderne, når kongen skulle på togt eller for at håndhæve kongens rettigheder i hans farvande. Købstæderne kunne dog købe sig fri for at stille med skibe og mandskab.

I 1496 blev der fra købstæderne udskrevet i alt 1.947 mand, mens der af lensmænd, bispes og klostre blev udskrevet 1.831 mænd. Næsten tilsvarende udskrivning skete i 1508.

Som den første danske konge forsøgte Kong Hans i starten af 1500-tallet at skabe en decideret dansk flådemagt med skibsbyggerier på blandt andet Engelsborg på Slotø ved Nakskov, i Sønderborg, i Kalundborg og sikkert også på Bremerholm i København, som snart udviklede sig til flådens hovedbase. Kong Hans gav flåden en fastere organisation og for første gang hører man om skibe, som er bygget på kongens befaling. Bremerholm nævnes også.

Christian II (1513-1523) fortsatte sin fars arbejde med at udbygge orlogsflåden. I 1520 udrustede kongen en flåde og indtog Stockholm, hvor han gav ordre til drabet af størstedelen af den svenske adel (Stockholmske blodbad). Tre år senere måtte Christian II gå i landflygtighed i Nederlandene. Kongen valgte at medtage hovedparten af flåden med, som han betragtede som sin personlige ejendom. Det var derfor nødvendigt at etablere en ny dansk flåde med base i København. Men højadelen modsatte sig Frederik I's (1523-1533) ønske i 1525 om at komme til at eje flere skibe. Kongen skulle gøre brug af de orlogsskibe, som bispesne holdt og de jagter, som de

rigeste af adelen holdt samt de skibe, som København, Malmø og andre købstæder skulle stille med.

Da Grevens Fejde var slut i 1536, og Christian III (1534-1559) sad fast på tronen, begyndte kongen genopbygningen af den danske orlogsflåde. Der blev sendt et åbent brev til købstædernes borgmestre, rådmænd og alle undersåtter om at bistå kongens udsendte folk med at fremfinde, registrere og udtage gode og forfarne duelige bådsmand og styrmænd samt tømmermænd. De udtagne skulle være fri for rytterhold, landsknægtesold og anden tyng under udskrivningen til flåden. Samtidig blev det forbudt noget skib at udløbe eller sejle førend de nævnte bådsmand og styrmænd til orlogsskibene var blevet registreret og udtaget »under skibs eller gods fortabelse«.

Man anslår, at der i ufredstider blev indkaldt et par tusinde søfolk, mens det kun var omkring 500 i fredstid. For at sikre et nogenlunde fast antal af de bådsmand, som man havde uddannet, og som man ikke havde brug for om vinteren, fik købstæderne hver tildelt et antal søfolk, som de skulle have i vinterleje (borgeleje). Man fastsatte også regler for, hvorledes købstæderne skulle behandle disse folk. Antallet af folk i vinterleje varierede gennem årene fra ca. 500 til et par tusinde. Købstæderne skulle sørge for indlogering og underhold i form af mad og øl. Købstæderne kunne også vælge at betale søfolkene nogle penge, så de selv skaffede sig logi og underhold, hvorefter de ofte drog hjem eller til andre egne. Opstod der problemer med søfolkene i vinterleje skulle de sendes til København for at blive tilbørligt straffet.

Det var også under Christian III, at der blev fastansat et egentligt søofficerskorps, og at de første krigsartikler med søretten udarbejdes.

Da Frederik II (1559-1588) kom til magten blev værftet på Bremerholm udbygget. Kongen ophørte med at kræve orlogsskibe fra købstæderne. Fremover skulle købstæderne kun supplere med skyts, be-manding og forsyninger. Under Frederik II lykkes det at få genetableret en dansk orlogsslåde.

Da det viste sig, at en del af de søfolk, der var lagt i vinterleje og som havde fået udbetalt penge til logi og underhold, rejste ud til landsbyerne »og dér blandt bønderne med løgn og skalkhed søger deres næring og underhold, og andre undviger og rømmer af kongens tjeneste«, bestemte Frederik II i oktober 1587:

- at de, der var forskrevne i vinterleje, skulle blive i købstaden og ikke drage bort uden tilladelse,
- at de ikke måtte få udbetalt kostpenge for mere end 8 dage ad gangen.

Hvis nogen fik udbetalt kostpenge for mere end 8 dage og rejste fra købstaden uden tilladelse, skulle vedkommende miste sin årsløn, lægges i lænker og lide den straf, som han forseelse berettigede til. Hvis nogen undveg og rømte fra tjenesten, skulle han erklæres æreløs (fredsløs).

Da udskrivning af bådsfolk ikke kunne dække behovet blev der for at skaffe tilstrækkelig med båds-mænd og styrmænd om vinteren sendt skippere eller andre kyndige folk rundt til købstæderne for at hverve disse til forårets togter. De hvervede fik udbetalt 1/2 eller 1 gylden i håndpenge. Når de mødte op fik en bådsmand i 1579 udbetalt 4 mark og en pødker (skibsdreng) 3 mark om måneden. Herudover fik de udleveret klæder.

Det antages, at det første skibsværft lå på Slots-holmen, hvorfra det i starten af 1500-tallet blev flyt-tet over på Bremerholm. Bremerholm var oprindelig en ø, som var skilt fra Staden København af et smalt, lavvandet sund. I slutningen af 1500-tallet er der sket opfyldning, så Bremerholm blev landfast med København. Det antages, at Bremerholm lå ud for Vingårdsstræde og Nikolaj Kirke.

Man har kun oplysninger om, at der blev bygget fem orlogsskibe på Bremerholm. Alle andre blev bygget rundt omkring i landet på de lokaliteter, hvor materialet (træet) fandtes. Byggeriet blev enten udført af kongens skibsbygmestre eller på private skibsværfter. Orlogsværftet på Bremerholm synes først og fremmest at være brugt til at vedligeholde flådens skibe og færdiggøre de skibe, som blev leveret fra landets andre skibsværfter. Meget tyder op, at skibene allerede fra første halvdel af 1500-tallet blev ekviperet fra Bremerholm, ligesom de senere blev det i den af Christian IV i 1598 påbegyndte krigshavn ved navn Tøjhus havnen.

Rester af havneanlægget fra denne havn kan stadigvæk ses i Det Kongelige Biblioteks Have ved Rigsarkivet. Haven med springvandet og Søren Kierkegaards statue er det opfyldte havnebassin

fortsat omgivet af Tøjhuset og Provianthuset og med Bryghuset længere ude mod Frederiksholms Kanal.

Bag Charlottenborg findes en rest af den lange reberbane fra 1555 og stykke af Sejlhuset fra 1579.

På den anden side af havnen lå Revshalen med Grønnegårds Havn, der var flådens vinterhavn og Amager bag ved dette.

Fra midten af 1500-tallet havde også Sverige fået opbygget en stor flåde og en langvarig kamp om magtforholdet i Østersøen var begyndt. Kampen blev indledt med den 1. nordiske krig i 1563-1570, hvor danskerne tilføjede svenskerne flere nederlag.

Frederik II's søn Christian IV (1588-1648) havde arvet interessen for flåden fra sin far. Gennem hans regeringstid oplevede flåden en opblomstring. Skibsbyggeriet blev udviklet betydelig. Skibene voksede i størrelse ligesom flådens faciliteter i København blev udvidet. Fra 1606 begyndte Christian IV at modernisere den gamle befæstning, hvorved både Slotsholmen og Bremerholm blev en del af byen befæstningslinje.

På Revshalen grundlagde Christian IV i 1617 en ny by, der fik navnet Christianshavn og samme år påbegyndtes opførelsen af den første Knippelsbro.

En fast stok af håndværkere og sømænd blev an-sat for at sikre orlogsslådens klargøring og vedlige-holdelse.

Tvangsarbejdsanstalt på Bremerholm

Fra omkring 1580 til 1741 var der også indrettet en tvangsarbejdsanstalt på Bremerholm.

Her modtog man mænd fra hele landet, der var blevet dømt til at bære Bremerholms jern og udføre tvangsarbejde som slaver. Når de ikke udførte slavearbejde var de spærret inde i bl.a. en bygning, som blev kaldt Trunken. Til Trunken hørte en kirke og et køkken, hvor en kok tilberedte mad til slaverne. Kirken var i funktion indtil, man i 1741 nedlagde slaveriet på Bremerholm.

Skipperboderne og Nyboder

Mellem 1614 og 1624 lod Christian IV opføre boliger til den faste stok (skipperboderne). Der findes en beboerliste fra 1620 over de første 119 boliger. De var beliggende i de gader, som senere fik navne Størestræde, Hummergaden, Laksegaden og Delphinstræde. Beboerne var 37 skippere, 13 styrmænd, 28 højbådsmand og 34 bådsmand foruden en kaptajn, en kvartermester og en plitzfoged (Pligtsfoged = opsynsmand) samt deres familier.

St. Annæ By (Nyboder) lod Christian IV opføre fra 1631-41 som supplement til Skipperboderne.

Mellem 1631 og 1639 blev der opført 619 huse, der alle synes at have været hvidkalkede.

Husbøger eksisterer først fra Frederik III's tid (1648-1670).

Den 29. oktober 1694 blev den sidste skipperbod solgt ved offentlig auktion. Kun Nyboder fungerede herefter som bolig for Holmens faste Stok. De sidste skipperboder forsvandt under branden i 1795.

Den del af Nyboder, der blev anlagt efter 1640, blev ikke opført efter den oprindelige stjerneformede byplan, men blev anlagt mellem de lige gader Borgergade og Store Kongensgade.

Mellem 1755 og 1757 blev der yderligere opført 94 toetagers huse, og i slutningen af 1700-tallet blev nogle af de oprindelige huse erstattet af flere toetagers huse.

Boligerne blev som nævnt bygget til flådens faste stok (såvel hvervede matroser som hvervede håndværkere).

Udover den faste stok skulle der også i Nyboder bo en skolemester, som skulle lære den faste stoks børn at skrive og læse, en bartskaar, en brygger og en bager til betjening af familierne i Nyboder.

Oprindelig var det også tanken, at der skulle bo officerer i Nyboder, som skulle holde øje med mandskabet dér. Det ses også, at en »*Schoutbynacht*« har boet ved Nyboder og i 1721 nævnes det udtrykkeligt, at kaptajnen ved hver af Nyboders Divisioner skal »*nyde helt hus*« i Nyboder. Også Christian VI bestemte i 1738-39, at nogle kompanichefer skulle tage fast bolig i Nyboder.

Officererne fik stillet et helt hus til rådighed og de slap for den indvendige vedligeholdelse, som staten overtog. Da Nyboder var størst var der 24 officersboliger, som oftest var indrettede i hver ende af husrækkerne. Men det var svært at overtale officererne til at tage bolig i Nyboder, når de samtidig skulle fungere som en art politi for Nyboderfolket.

I 1850'erne rev man store dele af Christian IV's Nyboder ned og erstattede de gamle bygninger med fleretagers bygninger.

Den eneste Nyboderlænge, der i dag kan dateres tilbage til Christian 4's tid, ligger i Sankt Paulsgade 20-40 og huser i dag museet Nyboders Mindestuer (se side 142).

Holmens Kirke og dens kirkegårde

Den gamle skibssmedie på Bremerholmen blev i 1619 indrettet til kirke for Holmens folk. Kirken blev i starten kaldt Bremerholms Kirke men skiftede senere navn til Holmens Kirke.

Menigheden bestod af alle de personer i København, som var tilknyttet orlogsflåden eller som boede i kirkens område. Siden kom også Nyboder og Slotsholmen til. Og før christianshavnerne fik deres egen kirke, hørte også de til Holmens Kirke.

Holmens Sogn har haft fem forskellige kirkegårde, af hvilken den nuværende Holmens Kirkegård (Skibskirkegården), som blev indviet i 1666, er den yngste. Af Københavns ibrugværende kirkegårde er Holmens Kirkegård således den ældste, idet Garnisons Kirkegård først blev taget i brug halvtreds år senere i 1711 og Assistens Kirkegård små hundrede år senere i 1760. Holmens Kirkegård var anlagt som fattigkirkegård til begravelse af de ubemidlede uniformerede matroser og deres familier, som var i kongens tjeneste. Andre ubemidlede, som boede på Bremerholm, skulle også begraves på Skibskirke-

gården. Efter 1728 kunne også officerer og skibsførere og andre blive begravet på Skibskirkegården, dog mod betaling.

Torstenssonkrigen 1643-1644

Torstenssonkrigen blev indledt 12. december 1643 med en total overrumpling af Danmark, da en svensk hær, ledet af den svenske general Lennart Torstensson, marcherede op i Holsten. I løbet af januar erobrede den uden besvær hele Jylland, hvor befolkningen led stærkt under plyndringer.

I februar 1644 rykkede svenske tropper under feltmarskal Gustav Horn ind i Skåne i den såkaldte Horns krig, hvori de under et meget brutalt felttog erobrede bl.a. Helsingborg og Landskrona, mens Malmø holdt stand.

Hollandske købmænd, der var stærkt utilfredse med den stigende Øresundstold, sendte en hjælpeflåde til svenskerne, men den blev fordrevet ved Slaget i Listerdyb af den dansk-norske flåde.

1. juli ledede Christian 4. selv et søslag på Kolberger Heide mellem Femern og Kielerfjord. Det var under dette søslag, at kongen mistede synet på det ene øje. Slaget, som varede i ti timer, endte med en kneben dansk sejr. Danmark fik hjælp af en kejserlig hær, der rykkede op i Jylland, men den blev hurtigt fordrevet af de svenske tropper. Til gengæld lykkedes det i august at drive de svenske tropper ud af Skåne. Den 13. oktober samme år led danskerne det endelige nederlag i et søslag mod en forenet svensk-nederlandsk flåde i farvandet mellem Lolland og Femern.

Ved Brömsebro-freden i 1645 måtte Danmark-Norge afstå Gotland og Øsel, de norske områder Jämtland og Härjedalen samt Halland for en periode af 30 år. Desuden blev Danmark tvunget til at ned-sætte Øresundstolden og den norske told.

Nyholmen

I slutningen af Christian IV's regeringstid begyndtes et nyt anlæg for flåden nord for Amager langs grunden Refshalen, hvor der efterhånden ved opfyldning indvandt et stort landområde til brug for flåden. Dette anlæg, som blev taget i brug i 1686, blev kaldt Nyholm.

Efter Christian IV's død i 1648 forfaldt flåden på grund af landets dårlige økonomi. Alligevel indledte Frederik III i 1657 en krig mod Sverige, som endte med, at det meste af Danmark blev besat af svenske tropper. Ved fredsslutningen i Roskilde den 26. februar 1658 måtte Danmark-Norge afgive Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Trondhjem og Bohuslen til Sverige. Men allerede i juni måned samme år besluttede den svenske konge Carl X Gustav, som fortsat havde tropper i Jylland og på Fyn, at gøre et nyt forsøg på at erobre hele Danmark. Danmark fik denne gang hjælp fra Holland. Dette forhindrede ikke den svenske konge at forsøge et stormløb på København. Stormløbet blev dog slået tilbage.

Der kom yderligere hjælp fra England og fredsforhandlinger blev indledt. Fredsforhandlingerne trak i langdrag. Da Carl X Gustav pludselig døde den 12. februar 1660, så det ud til, at krigen kunne blive bragt til ophør, men først den 26. maj 1660 var en fredsaftale klar til underskrift. Fredsaftalen baserede sig i det store hele på fredsaftalen fra Roskilde, dog med den undtagelse, at Bornholm og Trond-hjem Len blev tilbageleveret til Danmark.

Frederik III's indførelse af enevælden i 1660 medførte en gradvis genopbygning af orlogslåden.

Flådens opgave var ikke mindst at sikre forsyningslinierne mellem Danmark og Norge, og samtidig beskytte den hollandske handel i danske farvande mod engelske kapere. Allianceforholdet med Holland var en medvirkende årsag til, at Danmark-Norge i 1666-67 blev involveret i en kort krig med England.

Under Christian V (1670-1699) blev flåden højt prioriteret. Ikke alene ønskede kongen at holde den store svenske flåde i skak, men kongen ønskede også at genvinde de tabte provinser i Sverige. Og i 1675 befandt Danmark sig igen i krig med Sverige. Fredsslutningen i Lund den 7. oktober 1679 blev dikteret af Frankrig og betød en uændret grænse-dragning mellem Danmark og Sverige. Ved krigens slutning udstedte Christian V et frihedsbrev til søfolkene på grund af deres tro tjeneste. Brevet gav såvel officererne som gemene og alle dem, som fremover gjorde tjeneste ved søværnet, ret til bosætte sig, hvor de ville og blive fritaget for *»alle borgerlige og bys bestillinger samt tyngde og pålæg«* selv om de tog en lille borgerlig næring. Dog skulle de fortsat betale told, accise og consumption.

Christian V fortsatte med reorganisere flåden og dens organisation. Nyholm blev løbende udvidet med fornødne bedinger, værksteder og magasiner m.m.

For at støtte flåden under operationerne i Østersøen, blev der også anlagt en flådebase på Ertholmene, og den 4. oktober 1684 gav kongen ordre til, at fortet Ertholm skulle kaldes Christiansø.

Herudover havde flåden siden 1671 haft en mindre base ved Glückstadt, ligesom værftet ved Frederikshald i Norge udbyggedes og flyttede til Christiansand i 1687.

I 1682-83 forberedte Danmark sig til endnu en krig med Sverige, men krigen brød aldrig ud på grund af stormagternes indblanding.

Da krigstruslen fra Sverige blev minimeret i 1684, gav Christian V ordre om nedskæringer på både hæren og flåden. Dette forhindrede dog ikke kongen i at besætte de hertuglige enklaver i Slesvig efter, at han var blevet provokeret af fortsatte intriger fra hertugen i Gottorp. Men denne handling skabte modvilje blandt Europas stormagter, og i 1689 måtte Christian V indgå forlig i Altona om at tilbagelevere de erobrede områder.

Frederik IV (1699-1730) havde ligesom sine forgænger ønsker om at tilbageerobre de tabte områder

i Sverige. Og i starten af 1700-tallet blev flåden udrustet til fuld styrke for atter engang at kunne sættes ind mod Sverige. Men Sveriges nye allierede, Holland og England blandede sig. De ankom med en flåde til Øresund og forenede sig med den svenske. I løbet af sommermånederne lykkedes det for den svenske konge Karl XII at overføre en hær til Sjælland støttet af den store allierede flåde.

I slutningen af juli måned 1700 blev København udsat for et bombardement fra søsiden. Da Holland og England ikke ønskede, at Sverige skulle få kontrollen over sundet, blev en ny fred dikteret. Freden betød, at Danmark blev tvunget ud af et forbund med Rusland og Polen og måtte anerkende hertugen af Gottorps rettigheder.

Søartilleriet

Oprindelsen kan føres tilbage til ca. 1550, hvor såvel land- som søartilleriet organiseres omkring tøjhuse ved Københavns Slot. Herfra administreredes alt skyts, der ikke befandt sig på fæstningerne eller var i brug i orlogsskibene. En arkelimester eller tøjmester var ansvarlig for tøjhusets beholdninger og for de hvervede artillerister (bøsseskytterne), der bl.a. forettede tjeneste på orlogsskibene, hvor de betjente kanonerne og i praksis menes normalt at have fungeret som kanonkommandører. Det sidst opførte tøjhus var Christian IV's (1588-1648) Tøjhus. Det blev taget i brug ca. 1600 og anvendes i dag af Tøjhusmuseet.

Fra 1680 blev flådens og hærens artilleripersonel adskilt, og der oprettedes 3 søtøjhuskompagnier, samtidig indførtes 3 grader for søartilleriets befalingsmænd: overarkelimestre, underarkelimestre og konstabler.

Indtil 1739 stod en officer fra hæren (chefen for det danske artilleri) i spidsen for såvel flådens som hærens artilleri.

I 1739 overgik administrationen til Holmens admiral, fra 1856 kaldt *»chefen for orlogsværftet«*, medens dets daglige ledelse kom til at påhvile en søtøjmester. Umiddelbart efter 1739 opførtes et arsenal på Holmen på den opfyldningsø, der senere blev benævnt arsenaløen.

De ovennævnte betegnelser for søartilleriets underofficerer forandredes i 1771 til: overkanoner, kanoner, underkanoner og konstabel.

I 1748 bestod søartilleriets personel bl.a. af 60 over- og underarkelimestre, 60 konstabler, 270 bøs-seskytter. I 1771 ændredes gradsbetegnelserne til henholdsvis overkanoner, kanoner, underkanoner og konstabel.

Det egentlige søartilleri oprettedes 1816, men sorterede lige til 1905 under *»Søtøjmesteren«*, der havde kommandoen såvel over det taktiske som det tekniske søartilleri. Fra 1868 til 1909 var chefen for hærens artilleri samtidig generalinspektør for Søartilleriet. I denne egenskab var han underlagt marine-ministeren og havde til opgave bl.a. at føre tilsyn med søartilleriet.

Hvor findes arkivalierne?

Der er kun bevarer spredt arkivmateriale om søværnet før 1655, som kan findes hos nedenstående arkivskabere:

- Marinen før 1655 (Søetaten), Bremerholm
- Marinen før 1655 (Søetaten), Admiralitetsretten
- Marinen før 1655

Et admiralitet på Københavns Slot pådømte i told- og prisesager, hvorfra der var direkte appel til Kongens Retterting. Fra 1639 omfattede dets jurisdiktion alle søfartssager i Danmark og Norge.

Et admiralitet fandtes ligeledes på Bremerholm til pådømmelse af forbydelser begået på Bremerholms værft, som fungerede som værft fra ca. 1540 og tillige som fængsel og arbejdsanstalt fra slutningen af det 16. århundrede.

Marinen før 1655

- 1646-1647 Alfabetet over årsbogen og bådsmandsbogen fra påskedag 1646 til årsdagen 1647
- 1624-1624 Regnskab vedrørende borgernes 7 orlogsskibe.
- 1638-1645 Regnskabssager vedrørende Jørgen Regelsens regnskaber på prisegods
- 1653-1654 Viceadmiral Jørgen Bjørnsens regnskab med bilag over godset på 22 beslaglagte engelske skibe

Marinen før 1655 (Søetaten), Admiralitetsretten

- 1612-1630 Domprotokoller i admiralitetssager (prisesager)
- 1628-1630 Admiralitetsdommernes arkiv

Før 1655 (Søetaten) Bremerholm

- 1612-1630 Domssager for diverse år
- 1620-1626 Sager om fangerne på Bremerholm
- 1620-1644 Fortegnelser over fanger
- 1638-1647 Skiftebog for Bremerholm
- 1638-1656 Regnskaber om konfiskations- og prisegods
- Der findes kun lidt arkivmateriale af slægtshistorisk interesse bevaret før 1655 i disse arkiver.

Efter 1655-1848

I perioder har søetaten og landetaten haft en fælles administration. Arkivalier, som udelukkende vedrører flådens administration, er normalt udskilt til søetatens arkiver. Hvor dette af arkivalske grunde ikke har kunnet gennemføres, må eftersøgningen foretages i landetatens arkiver.

Af interesse for slægtsforskere er især:

- Søkrigskancelliet (arkiver fra 1535 til 1847).
- Admiralitetet (arkiver fra 1659 – 1848).
- Mønsterskriverne (se kapitlet »Holmens faste stok«).
- Holmens chef.
- Orlogsværftet.
- Søjndrulleringen (se kapitlet »Finde og følge en søværnepligtig i lægdsrullerne og sørullerne«)

Søkrigskancelliet

Under kancelliet henhørte sekretariatssager, herun-

der personelsager (bevilling, bestillinger, afsked og rejsepas m.m.) arkiverne og sportelkassen. Af personelhistorisk interesse bl.a.:

- 1563-1769 Anciennitetslister
- 1660-1770 Historiske oplysninger om marinen og dens personale
- 1670-1809 Reverser af bestillinger
- 1671-1741 Kopier af kongelige ordrer og resolutioner
- 1673-1740 Instrukser og bestillinger for håndværkere, skrivere og skipper
- 1698-1847 Kadetruller
- 1720-1834 Kronologisk førte lister over søofficerer
- 1745-1780 Kongens håndbøger (flådelister)
- 1750-1780 Antal af underofficerer og pligtsfolk tillige med deres besoldning som haver været ved adskillige nye orlogsskibe og fragatters bygning.
- 1753-1831 Alfabetisk fortegnelse over søofficerer
- 1755-1843 Konduitelister
- 1756-1843 Officersbedømmelser eller konduiteprotokoller
- 1772-1811 Kongens flådetabeller
- 1781-1782 Kopibøger over kongelige resolutioner med register
- 1785-1785 Efterretninger om de i Tjeneste i 1785 staaende og siden den Tid antagne Søe-Officerer ved Ulrich Frederik Nissen med register
- 1802-1802 Konduitelister for månedsløjtnanter
- 1807-1814 Bøger over faste officerer og månedsløjtnanter med registre
- 1808-1808 Indkomne bestillinger i anledning af tronskiftet
- 1823-1841 Tilbageleverede udnævnelsercertifikater

Admiralitetet

Den overordnede styrelse for søetaten lå efter 1655 i Admiralitetet (Admiralitetskollegiet), som fra 1673 havde ansvaret for personellet og kommandoen samt prisesager.

- 1657-1659 Kopier af konfiskationsdomme.
- 1658-1660 Admiralitetsrettens diverse dokumenter angående opbringelse af skibe
- 1677-1678 Afregninger og efterretninger angående bytte penge til sø- og landfolkene i anledning af nogle svenske priser
- 1678-1678 Byttepenge for mandskabet på »Christian V« og »Lindormen«.
- 1692-1700 Overkrigsretsprotokol
- 1700-1746 Justitsager.
- 1701-1715 Oberkrigsretsprotokoller
- 1711-1738 Oberkrigsrets domsprotokol
- 1712-1713 Protokol over krigsretsforhørene
- 1715-1715 Mønsterskriverens regnskab over udbetalte prisepenge for slaget på Colberger Heide
- 1716-1716 Mønsterskriverens regnskab over udbetalte prisepenge for slaget i Dynekilde
- 1717-1745 Mønsterskriverens priseregnskaber for aktionerne ved Marstrand, Göteborg, Elfsborg og Strömstad 1719
- 1722-1732 Standretsprotokoller
- 1722-1771 Admiralitetets justitsprotokol.
- 1729-1747 Overkrigsrettens forhørsprotokol.
- 1734-1736 Opbragte skibe fra Hamborg
- 1741-1741 Dom i sagen mellem P. Brock og S. Goldsticher
- 1747-1834 Overadmiralitetsretsager

- 1747-1747 Overkretsrettens kladdeprotokol.
 1749-1810 Justitsprotokol ved Københavns priseret (Overadmiralitetstretten)
 1749-1771 Overadmiralitetets proklamaprotokol.
 1774-1805 Hof-, stads- samt politiretsbøger.
 1776-1776 Protokol holdt i Overadmiralitetstretten over 3 for snighandel opbragte hvalfangerskibe
 1788-1788 Hof- og stadsretsdom over proviantskriver Lindenhan
 1803-1829 Hof- og stadsrettens forhør.
 1806-1918 Voteringsprotokoller ved Københavns priseret.
 1807-1821 Diverse prisesager
 1808-1816 Domme
 1808-1814 Stævninger i kapersager.
 1808-1825 Register over de ved Overadmiralitetstretten pådømte sager
 1808-1814 Dokumenter til Justitsprotokollerne.
 1809-1822 Prisesager
 1809-1908 Justitsprotokol
 1809-1864 Retsprotokol
 1810-1810 Designation over udgifter ved prisskibene
 1810-1810 Ikke incamererede prisesager
 1810-1813 Protokoller over udfærdigede kaperbreve
 1810-1814 Justitsråd Bangs kopibog over bortsolgte priser
 1810-1813 Lejdebreve.
 1810-1814 Protokol over udfærdigede lejdebreve.
 1810-1813 Prisesager fra forskellige steder.
 1810-1816 Voteringer.
 1811-1814 Auktionsprotokol for Søetatens priser.
 1811-1908 Domsprotokol
 1812-1813 Prisepenge (eller udlægs-) beregninger.
 1812-1819 Prisepenge (eller udlægs-) beregninger angående priser taget af ekvipagen i Glücksborg.
 1812-1812 Prisesagen vedr. »Mathilde af New York«
 1813-1816 Liste indeholdende oplysninger om de af den Kongelige Søetat opbragte priser
 1815-1816 Sagen nr. 2. Købmand Bertel Christensen i Aalborg contra lodsvsænet i Hals
- 1816-1816 Sagen mod proviantforvalter Juul, Christiansø
- Holmens chef, Søetatens Tøjhus**
 1789-1897 Konduiteprotokol for søartillerikorpset.
 1798-1854 Ordreprotokol for søartillerikorpset.
- Orlogsværftet**
 1830-1856 Ruller for Artillerikorpset
 1856-1880 B. Register til hovedbog for artillerikorpset
 1856-1863 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1856-1880 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1856-1880 B. Register til hovedbog for artillerikorpset
 1856-1863 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1856-1880 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1856-1880 B. Register til hovedbog for artillerikorpset
 1856-1863 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1856-1880 V. Hovedbog for artillerikorpset
 1867-1869 V. Afregningsrulle for artillerikorpset
 1868-1923 V. Uddrag af resolutioner vedr. artillerikorpsets personel
 1900-1919 V. Mandskabsoversigt for artillerikorpset og Tøjhusafdeling
 1909-1960 V. Liste over Artillerikorpset
 1916-1923 V. Artillerikorpset
- Publikumsmagasinet på Rigsarkivet**
 1790-1870 Orlogsværftets personalia med rullebøger, mandtalsbøger m.v. matroskorpset, artillerikorpset, udkommanderede, ekstra tømmermænd, divisionerne, håndværkerkorpset, værftskorpset, underofficerskoleelever, kontorpersonele m.m.
 1770-1880 Holmens Chefs Personalia med divisionsbøger dvs. mandskabsfortegnelser, mandtalsbøger, hovedruller m.v. for divisionerne, håndværkerstokken, hovedruller for Holmens faste stok.
 1732-1924 Husbøger for Nyboder.

Søofficer fra omkring 1710, søofficer som generaladjutant, sergent i søetaten 1800

Holmens faste stok

Håndværkere fra Holmens faste stok ca. 1850. Fra venstre kvartermand, tømmersmand, lærling og pensionist.

Med Christian III (1534-1559) begyndte en ny udvikling af søværnet. Tidligere havde Danmark hverken haft særlige krigshavne eller et fast, særligt øvet mandskab. Når der var brug for det udrustedes et eller flere skibe i de forskellige havne rundt omkring i landet og samledes dér, hvor kongen havde behov for det. Når togtet var endt, skiltes flåden, og hvert skib og dets besætning drog hjem til den egn, der havde udsendt dem. Men kort før Christian III's regeringstid var flåden begyndt at føre kanoner, som krævede større og stærkere skibe, end landets private kræfter i almindelighed kunne præsentere.

Herudover gik udviklingen i retning af et ønske om en stærkere centralisering af flåden ved oprettelse af en hovedstation, hvor nye orlogsskibe kunne

bygges og gamle repareres, og hvor hele flåden kunne ligge. Selv om staten ejede mindre orlogsværfter andre steder (bl.a. Glückstadt, Neustadt, Frederiksværn, Trosvig m.fl.), så var København hovedstationen for danske orlogsfåde, hvor Bremerholm blev indrettet af Christian III. Men for at skabe en god flåde krævedes der også et pålideligt fast personel bestående af øvede mænd, som var i stand til at bygge, reparere, udruste, bemane og sejle flådens skibe og betjene de kanoner, som skibene var forsynet med. Hertil kom så soldatesken.

Christian III's faste søkrigere stod i starten under kommando af Statsholderen på Københavns Slot, som også havde befalingen over Bremerholm og flåden.

Holmens folk, som blev anset som en slags hofjtjenerne, havde i begyndelsen, det hverv i fredstid at holde øje med flåden, som lå i oplag lidt nord for Københavns Slot og at reparere skibene. Mandskabet var i begyndelsen ikke talrigere, end at mandskabet kunne rummes på Bremerholm, hvor der må have været boliger til folkene. Her fik mandskabet i 1578 også sin egen befalingsmand. Udnævnelsen af denne befalingsmand, som senere blev benævnt som Bremerholms admiral eller Holmens chef tyder på, at de faste søkrigeres og håndværkernes antal blev øget betydeligt på denne tid. For at kunne fastholde et nogenlunde fast antal faste folk, blev det på Christian III's tid (1534-1559) almindeligt at sende kongens bådfolk i vinterleje (borgeleje) i byerne rundt omkring i landet, når der ikke var behov for dem ved flåden. Hver by fik et antal, som de skulle fremkaffe bolig til og underholde med mad og øl.

Tilsvarende skete under Frederik II (1559-1588). Den 20. november 1587 udstedte Kong Frederik II den første »Kongelige Anordning for Holmens Disciplin og Vagt.« Frederik II udvidede den faste stoks størrelse meget betydelig, så at den kom til at bestå både af håndværkere og hvervede krigsfolk.

Selv om Christian III var den første, som ansatte søfolk og håndværkere til fast tjeneste på Bremerholm, var det først under Christian IV (1588-1648) den faste stok antog sin karakteristiske form, lige-

som også tallet på faste »søtjenerne« var langt højere end de foregående tiders mandtal. Kongen udskrev på én gang ca. 1.500 søfolk fra købstæderne og landet til fast tjeneste ved søværnet og gav dem løn i såvel freds- som krigstid.

Den 4. juli 1616 blev der udstedt en kgl. forordning om mandskabets 5-årige tjenestetid m.m. som fremover kom til at udgøre grundlaget for den faste stok.

Skipperboderne

For Christian IV var det vigtigt, at skabe et stort og fast korps af såvel officerer som af mandskab. Hidtil havde man klaret sig med, at bådfolkene boede privat til leje rundt om i København. Men efterhånden kneb det med at skaffe plads. I perioden 1614-1624 lod kongen opføre 130 bådmandshuse (skipperboderne). Bådmandshusene blev opført i bekvem nærhed af såvel Holmen som Tøjhushaven i området omkring Holmens Kanal og Laksegade. Gadernes navne var Størrestræde, Hummergaden, Laksegaden og Delphinstræde. I Hummergaden blev der omkring 1619 indrettet et sygehus for bådfolkene. I 1628 blev sygehuset flyttet til Lille Regnegade, og bygningen overtaget af Bremerholms Skole.

Der findes en beboerliste fra 1620 over de første 119 boliger, der viser, at der i boligene boede 37 skippere, 34 bådsmænd, 28 højbådsmænd, 13 styrmænd og 6 enker foruden en kaptajn, en kvartermester og plitzfoged (opsynsmand).

De ældste huse i Nyboder. Chr. IV's længe.

Holmens faste stok

Efterhånden som kongerne manglede penge, blev mange af skipperboderne pantsatte eller solgt.

I 1694 blev alle skipperboderne frie og pantsatte. Dem, som fortsat var i kongens besiddelse, blev solgt.

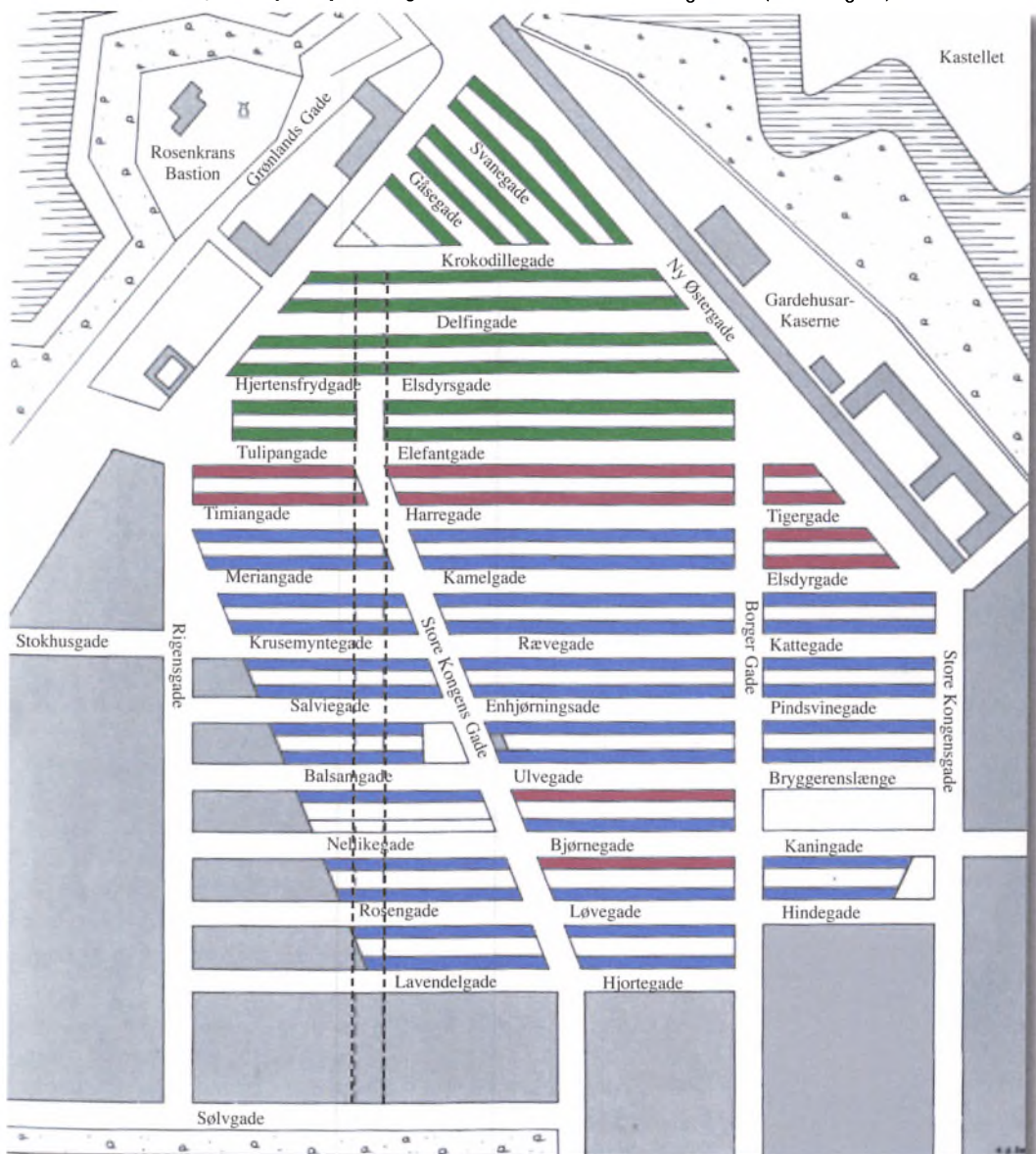
I 1690 blev København hærget af ildebrand, hvor mange af skipperboderne forsvandt.

De sidste forsvandt med den store ildebrand 100 år senere.

Nyboder

Det var også Christian IV der påbegyndte anlæg af St. Annæ ny boder, hvortil det nye mandskab efterhånden flyttedes til, når skipperboderne forfaldt eller blev solgt. Christian IV havde allerede i år 1627 ladet Citadellet Frederikshavn (Kastellet) opføre. De nye boder blev nabo til Kastellet, og den aldrig færdiggjorte kirke St. Annæ Kirken. Byggeriet startede i 1631. Frem til 1639 blev der bygget i alt 616 huse. Det var Christian IV's ønske, at kvarteret skulle hedde St. Annæ by, men navnet slog ikke an.

Kort over Nyboder omkring 1806. De blå huse er opført under Christian 4's tid (1588-1648). De røde under Frederik V's tid (1746-1766). De grønne under Christian VII's tid (1766-1808). De hvide huse er private huse. Den stiplede line viser den senere gennemførte videreførelse af Kronprinsessegade. Gadenavne ændret til nutidige navne (stræde = gade) m.m.

Det var også Christian IV, som bestemte, hvad gaderne skulle hedde. Gaderne vest for Adelgade skulle have plantenavne, formentlig stammende fra de urter, som var de mest yndede på dette tidspunkt. Gaderækkerne mellem Adelgade og Store Kongensgade blev opkaldt efter forskellige dyr.

Husenes udformning

Husene lå i brede gader i modsætning til Københavns snævre gader. Husene var forsynet med rødmaledede vinduesskodder og døre. Murene var hvide. Gadedøren, der bestod af to halvdøre var simpel udført af sammenslåede brædder. Dørråbningen var lav, og også i hele lejligheden var der lavt til loftet.

Hver lejlighed bestod af lille forstue, der fortsatte i et lille mørkt køkken, som var fælles for husets to lejligheder. Køkkenet, som dannede den eneste gennemgang til gården, fik kun lys ved at åbne døren til gården. Hvert hus bestod af to lejligheder, hvoraf den til gaden indeholdt en stue med 2 fag vinduer, og et kammer med et halvt fag vindue. Lejligheden til gården lignede gadelejligheden, men havde kun et fag vindue i den største stue.

Hvert vinduesfag havde blyindfattede ruder. Gulvet var af stampet ler. Væggene bestod af rå kalkpuds med bjælke- og bræddelofter. Der fandtes ingen ovn i stuerne. Da skorstensåbningen ikke var vendt ind i stuen, kunne armens ild ikke opvarme dette rum. Kælderen, var mange steder udgravet under gulvet i det lille kammer. Loftrummet under tegltaget havde et for tiden anseeligt areal. En lem i forstuen åbnede adgang dertil. Oppe på loftet lukke-

de et tyndt bræddeskillerum af mod naboens loft. Christian 4's Nyboder stod i mange år uden at blive øget i antal, og var ikke i stand til at rumme det stadig voksende mandskab med familier. På en tom plads i nærheden af Rigensgade blev der derfor i 1698 opført nye boliger i lighed med de gamle. I 1743 oprettedes »Nyboders Fond«, som dannedes af mandskabets tilbageholdte kvarterpenge. Fondens penge skulle bruges til at bygge nye boliger. I 1755 opførtes der 24 huse, som hvert havde to stokværk og var indrettet til fire familier.

I 1757 besluttedes at opføre 70 huse mellem Elefantgaden og en ny Elsdyrgade (Elsdyrslængen).

I 1772-81 blev de gamle huse i Haregade og Elefantgade revet ned og to-etagers huse blev opført.

I 1785 opføres huse mellem Elsdyrs- og Delfingade og i 1789 bebygges Krokodillegade og i den nærmest følgende tid formodentlig Svane- og Gåsegade.

I 1795 opførtes endnu 13 huse. Alle disse nyere huse var på to etager og lignede i de fleste henseender de ældre huse, men havde lidt større dimensioner end disse. Hvert hus havde en trappegang. Skorstenen skar et stort stykke ud af det største værelse. Køkkenet var fortsat fælles for to familier. Der var nu murstensgulve i alle rum, men kælderrummet var forsvundet.

I 1796-1804 blev husene i Ulvegade og Bjørnegade revet ned og i stedet blev der bygget to-etagers huse. I disse huse kom der gibslofter, bræddegulve, bedre vinduer med større ruder, en bekvem trappegang, der blev brugt af fire familie samt et eget af-

I Nyboder med Grønlandsmøllen i baggrunden, som brændte i 1850'erne. Kopi af J.L. Ridter efter tegning af E. Normann 1843. Københavns Bymuseum.

lukket køkken for hver husstand og endelig en kakelovn. En sådan blev også installeret i de gamle huse.

Vandforsyningen til Nyboder fandtes i Adelgade og Borgergade, hvor der var anlagt enkelte brønde, som supplerede det vand, som kom fra en vandhane i »Guldhuset« i Rigensgade.

Holmens folk havde altid anset, at det at have hus over hovedet for noget særligt vigtigt. Derfor blev et af kongens huse i Nyboder anset som en stor gunst. De, som fik tilstået en bolig, fik et »husbrev« – en form for lejekontrakt – hvori deres rettigheder og pligter samt husets inventar stod opført.

I Nyboder blev der i 1720 foretaget en registrering af alle husene og deres beboere. Formålet var at skabe en mere rationel fordeling af husene.

I februar 1721 blev der nedsat en kommission med formål at fordele Nyboder til de forskellige afdelinger. Hidtil havde de enkelte delinger og korpse-nes sandsynligvis være blandede med hverandre.

En kongelig befaling fra samme år bestemte, at Nyboder skulle ryddes allerede den første påske. Af det mandskab, der gjorde tjeneste, kunne de fleste få en ny bolig i Nyboder. Men de mange afskedigede måtte uden undtagelse flytte bort, selv om de havde haft en forventning om, at de kunne bo der på livstid. Dog skulle de have en form for kompensation. Men opsigelsen gav anledning til stor bekymring. De opsagte beboere kunne fortælle, at de havde været rundt i byen for at finde en ny bolig, men intet kunne få, da flyttedagen var for tæt på. Endvidere havde mange husejere sat huslejen op på grund af den store efterspørgsel. Derfor bad de om at få lov til at blive sommeren over. Kommissionen støttede deres ansøgning ved at indstille til kongen at bevilge henstand med flytningen til Mikkelsdag (29. september). Men kongen bestemte, at kun de, som på ingen måde kunne skaffe sig en bolig i byen til påske, måtte blive i Nyboder til Mikkelsdag.

Nyboder blev herefter opdelt i 6 divisioner; 100 huse blev uddelt til tømmermændene, 57 til Holmens Kompagni (udførte forefaldent arbejde på Holmen) og resten, i alt 428 huse, til matroserne.

I hvert halve hus blev der indkvarteret én familie af de gemene, og hos hver familie skulle der helst også bo én eller to af Holmens ugifte folk.

Ved uddelingen af boligerne blev det iagttaget, at de, som skulle bruge samme gårdsplads, hørte til en og samme afdeling. På den måde mente man, at man kunne undgå uenigheder og ballade mellem folkene.

I 1727 blev et husbrev udstedt til dem, som enten havde udmærket sig ved duelighed, var meget trængende eller var villige til at blive i tjenesten i et vist antal år evt. på livstid. Af bestemmelsen fremgår det, at ikke alle, som stod i flådens tjeneste, kunne få husly i Nyboder. Dem, som ikke kunne få en bolig, måtte søge bolig inde i staden.

Det var pålagt enhver, som havde et husbrev til et hus i Nyboder at sørge for at kontrollere husenes

tilstand og indberette, hvis der opstod skader. Den udvendige vedligeholdelse påhvilede søetaten. Den indvendige lejerer af huset.

Organisering af den faste stok

Først omkring 1680 fandt man frem til en tilfredsstillende organisation af mandskabet, da man foretog en inddeling af det faste, farende personel i divisioner.

Divisionerne, oprindeligt benævnt eskadrer, omfattede fra begyndelsen kun matroserne, mens artilleristerne – som blev kaldt tøjhusfolk – var ordnet i 3 selvstændige kompagnier. Holmens folk (kompagni) og håndværkerne var organiseret for sig selv.

Senere fik hver division et å to artillerikompannier, og omkring midten af 1700-tallet var artillerister og matroser blandet i kompagnierne.

Indtil ca. 1730 vil man kunne se, at divisionernes ruller er benævnt »de 30 kompagnier« eller delt i »de første 20 kompagnier« og »de sidste 10 kompagnier« og Holmens kompagni samt de 3 tøjhuskompagnier. Først efter 1730 slog betegnelsen divisioner rigtig igennem.

I 1730 var der 3 divisioner. I perioden 1719-1730 dog 6 divisioner à 5 kompagnier.

I 1746 inddeltes også håndværkerne i kompagnier. I 1755 blev der oprettet en 4. division.

I 1814 blev antallet af divisioner reduceret til 2, hvoraf håndværkerne dannede 2. division.

Den faste stok omfattede divisionernes matroser, Holmens Kompagni (et kompagni, der udførte alt forefaldende matrosarbejde på holmene), tøjhusfolkene (bøsseskytter, senere artillerister), håndværkerne samt et marineregiment (soldatesken), der dog senere overgik til hæren og blev stamregiment for det senere Bornholms Fodregiment.

Divisionerne kommanderedes af hver sin divisionschef, der enten var admiral eller kommandør.

Divisionen var som regel inddelt i 10 kompagnier med hver sin chef, der var kommandørkaptajn eller kaptajn. Antallet af kompagnier indenfor divisionerne varierede, svarende til tidens mandskabskrav og økonomi. Alle flådens yngre officerer var fordelt ved kompagnierne.

Desuden var der ved hvert kompagni ansat en sergent (kommandosergenten eller kompagnisergenten), der bistået af korporalen (senere kaldt løberen), var kompagnichefens hjælper i det daglige arbejde med kompagniets organisation og kontorarbejde såsom regnskabsførelse, mønstringer, rulleførelse, uddeling af beklædning, ordenshåndhævelse o.s.v. Se særlig omtale af *kompagnisergenten*. side 146.

Foruden det nævnte personel bestod et kompagni i 1748 af en højbådsmand (senere overbådsmand), en skibsmænd, en bådsmandsmath, 3 kvartermestre, 84 matroser, 10 opløbere og 4 drenge. I alt ca. 100 mand. De tre tøjhuskompagnier (senere artillerikompannier) stod under kommando af søtøjsmesteren, bistået af artilleriets officerer.

Sergenten og løberen benævntes henholdsvis profosen og profossvenden, mens kompagniet underofficerer benævntes overarkelmestre (senere overkanonerer), arkelimestre (senere kanonerer), bøsse-mage-re, bøssekrytter (senere konstabler) og drenge. Desuden fandtes der en skolemester til undervisning af drengene.

Holmens ekvipage og kompagni stod under kommando af Holmens chef bistået af ekvipagemestrene samt takkelmesteren. Det omfattede Holmens skipper og højbåds-mænd ved bradbænkene, takkeloftet og prammene, kvartermestre og matroserne ved takkeloftet og prammene samt et større antal matroser til forefaldent arbejde ved dokning, kølhaling, forhaling, ballastarbejder m.v.

Håndværkerne, der fra 1746 var inddelt i 5 kompagnier (senere 8) var under kommando af skibsbygnings- og fabriksmestrene med deres kvartermestre og formænd som underofficerer i en organisation, der lignede divisionerne. De forskellige håndværkere – smede, billedhuggere, bødkere, blokke-drejere, sejlmagere, pælebukkere, tømmermænd m.fl. var inddelt i klasser, tømmermændene i hele hvor 1. klasse var den bedst lønnede.

En tømmermand arbejdede sig fra dreng og lærling op gennem klasserne fra 7. til 1. klasse. Når alderen meldt sig, og hans arbejdskraft aftog, pensioneredes han ved nedgang til lavere klasser og endelig til spånehavemand, hvor han var beskæftiget med arbejdet med træaffald og spåner, der blev uddelt som brændselshjælp.

Kompagnisergenten

Ved reduktionen i 1816 bibeholdt søetaten kompagnisergenten. Denne skulle repræsentere de kommanderende officerer over for mandskabet.

Sergenten måtte ikke have omgang med mandskabet, så at der mellem ham og dette opstod et fællesskab, da dette kunne hindre ham i at holde anseelsen ved lige. Han måtte f.eks. heller ikke holde samkvem med mandskabet i sit hus, »*hvorved Mandskabet noget kunde fortære*«.

Til gengæld kunne han glæde sig over forskellige begunstigelser. Han fik, en forbedring i gagen, der i det 18. århundrede var temmelig lille, enten i form af en månedlig dusør, som blev taget af hver håndværkers løn, eller den såkaldte frimandsdusør, hvis han var sergent ved et matroskompagni. Han kunne også indgå giftermål uden at erlægge konsumtions-skat. Han kunne endvidere vise sig på Nyboders gader om aftenen uden at skulle vise passerseddel. Nogle gange blev han også ansat som proviantskriver til søs og havde således indflydelse på mandskabets bespisninger.

Han var også den, som havde ansvaret for mandskabets mundering. Munderingskammeret indrettede han ofte i sin egen bolig, lige under taget, udsat for sommerens varme og vinterens fugtighed. Dette arrangement var til skade for tøjet, men til fordel for

ham selv. Kompagnisergenten forestod uddelingen under kompagnichefens tilsyn; men en lille dusør til sergenten eller hans kone kunne gøre god nytte, når man ville have tøj, som passede.

Kompagnisergenten udbetalte også folkenes pengeløn og betingede sig gerne forholdsvis høje sportler (afgifter) ved udleveringen.

Endvidere tilbød han små forskud på gagen mod ublu renter, selv om det i følge loven var forbudt kommandosergenten at indgå sådanne aftaler.

Han førte også tilsyn med, at ingen uberettiget tog logi i Nyboder, hvor han havde uindskrænket ret til at gennemse huset og til at bremse »*kiv, klammer og ryggeløshed*«.

Han skulle føre en fuldstændig rulle over kompagniets mandskab og dettes tilstand. Holde journalen i orden og møde hver morgen til mønstringerne. Og når det gjaldt folkenes avancement eller lignende sager, var han rådgiver for chefen.

Han førte også tilsyn med de syge og med kirurgernes arbejde.

Han kontrollerede børnenes skolegang – kort sagt, mandskabets skæbne syntes næsten helt at hvile i hans hånd, og det var da ikke altid i gode hender. Derfor blev kompagnisergenten ikke just betragtet med venlige blikke. Han var både misundt og frygtet.

Hvervning

Det faste mandskab rekrutteredes dels ved hvervning i landsdelene og dels blandt de indrullerede, samt i udstrakt grad blandt den faste stoks egne drengebørn. De såkaldte rugdrenge (se side 154ff).

Den faste stoks størrelse

Det faste styrketal udgjorde:

- 1615 ca. 1.500 mænd.
- 1645 ca. 600 mænd.
- Under Frederik III (1648-1670), ca. 2.000 mænd.
- Under Christian V (1670-1699) mellem 3-4.000 mænd.
- Under Frederik IV (1699-1730) ca. 4.500 mand.
- Under Christian VI (1730-1746) ca. 5.500 mænd.
- Under Frederik V (1746-1766) ca. 7.000 mænd.
- Under Christian VII (1766-1808) ca. 6.000 mænd.
- Under Frederik VI (1808-1839) ca. 2.500 mænd.
- Under Christian VIII (1839-1848) ca. 2.300 mænd.

Herefter skete der en gradvis afvikling af den faste stok.

Matrosernes og artilleristernes tjenestetid og arbejde

Christian IV's matroser og artillerister forpligtede sig til at tjene 5 år. Når de ikke ønskede at tjene længere, skulle de »*forløffuis*« hjem til deres egen for på visse fordelagtige vilkår »*at bruge deres Næring det bedste, de kunde*«; men det var deres pligt at bosætte sig inden for rigets grænser og at give møde i krigstilfælde ligesom landets øvrigt indbyggere.

Men fordelene ved at blive i landet var dog for små til at kunne holde de faste matroser fra at forlade landet, når mere indbringende forhold lokkede dem andet steds hen.

Matroserne og artilleristerne anvendtes fortrinsvis som besætninger på skibene, men når disse ikke var ude, deltog folkene sammen med håndværkerne i arbejdet på holmene. Her mødte de, som håndværkerne, ved klokken om morgenen og arbejdede, kun afbrudt af en middagspause, til sent om aftenen.

Det arbejde, som de blev sat til på holmene, var væsentligst ufaglært arbejde, som helt frem til nyere tid blev kaldt sjoeverarbejde.

I første række var det vagttjenesten på holmene og i skibene, men også sjoeverarbejde ved skibsbygningen, bolteslagning, reparationsarbejder på skibene og deres gods, punpearbejde i skibene og i dokken, arbejde ved opmudringen, isning omkring skibene og meget andet.

Senere konger indskrænkede tjenestetiden for faste »anværbede« matroser eller »Årstjenere« til (mindst) 3 år; men mange vedblev at tjene i en længere årrække og opnåede derved ret til pension. Pensionisten blev i 1655 kaldt: »Gammel Thiener«.

Ingen matros eller artillerist kunne tvinges til at gøre tjeneste i flere år, end han havde meldt sig til, med mindre det var hans eget udtrykkelige ønske; og når en matros f.eks. ved arv opnåede en bedre livsstilling, kunne han få sin afsked før tiden, hvis der var en anden duelig mand, som var villig til at tjene tiden ud i hans sted.

Et mindre antal (7 til 13) af de faste søfolk ved hvert kompagni fik endvidere tilladelse til som »frimænd« at sejle med koffardiskibe (handelsskibe) i et vist tidsrum. En tilladelse, som både frimanden, kompagnichefen og flåden kunne have fordel af.

Frimandsinstitutionen blev indført i 1719 og bortfaldt i 1822. Ved valget af frimænd tog man mange hensyn: de skulle melde sig frivilligt; ugifte mænd blev foretrukne, og af de gifte kun dem, hvis hustruer var i stand til at ernære sig selv under mandens fravær.

Ganske vist skulle matroserne kun arbejde på holmene i to uger og derefter have fri én uge, men når det var nødvendigt – og det blev snart det almindeligste – måtte de arbejde uden friuge. Fra midten af december til midten af januar – i den såkaldte frimåned – lå arbejdet på holmene stille. Dels var arbejdsdagen kort i den mørke tid, dels anså man det for nødvendigt at have denne tid til opgørelse af lagrene, til udarbejdelse af årsregnskaberne og til andre arbejder i magasinerne.

Arbejdet i fritiden blev belønnet med en lille du-sør, som dog ikke kunne opveje, at arbejdet gik ud over fritiden. Matrosen var således bunden til den faste tjeneste, men på kortere tid en håndværkerne og på nogenlunde tålelige betingelser, hvis disse ellers blev overholdt af kongen og regeringen, hvilket ikke altid var tilfældet.

Kommandoen om bord

De forskellige arbejder og kommandoen om bord var ret nøje fastlagt.

Kaptajnen var skibets chef og førte overkommandoen, som hans undergivne officerer skulle hjælpe ham med at gennemføre.

Skipperen skulle passe på selve skibet og dets løbende og stående redskaber, ligesom han skulle sørge for, at det altid var rent. Stillingen som skipper forsvandt i søkrigsartiklerne af 1752, da alle kaptajnernes uddannelse nu tillod dem at tage det fulde ansvar for skibenes ledelse.

Styrmanden skulle tage sig af navigationen og sikre sig, at roret var i orden. Desuden skulle han kontrollere kompasset og sandglassene. Ved tvivls spørgsmål angående kursen skulle kaptajnen lade sagen afgøres af skibsrådet, som bestod af skibets chef, styrmanden og officererne samt nogle enkelte særligt udvalgte besætningen.

Skibsskriveren skulle føre regnskab over skibets løsøre og proviant, ligesom mandskabsrullerne førtes på hans ansvar. Det var også ham, der holdt journalen og udførte andet skriftligt arbejde om bord. Badskæreren måtte sørge for, at hans kiste indeholdt nødvendige instrumenter og medikamenter til alle forefaldende sygdomstilfælde og skader.

Tove, skøder og halse skulle passes af højbåds-mænd, skibsmænd og deres mather.

Tømmermændene skulle lappe, kalfatre og holde skibet tæt, ligesom de skulle påtage sig alle reparationer i tømmerværket.

Arkelinemesteren havde opsynet med krudtkammeret og kanonerne.

Sejlmageren tog sig af sejlene.

Kvartermestrene skulle dag og nat overvåge folkene i deres kvarter, sikre sig, at de var på deres plads og arbejde, og at de fik deres retmæssige kost. Kvartermestrene havde også opsyn med skibsbåden eller chaluppen, som de skulle føre, når den blev bemanded med matroser fra deres kvarter.

Orlogsskibene var i 1700-tallet kun simpelt indrettet. For officererne var der kun få bekvemmeligheder, for mandskabet endnu færre. Skaffeborde og skaffebænke ansås for unødvendige. Ved måltiderne måtte folkene sidde eller ligge ned på dækket, der også tjente som sæde, når de ville bøde på deres klæder, og tillige som pult, hvis de havde noget at skrive og kunne skrive. Skibskister forsynet med lås fandtes, men blev kun brugt til mandskabets private ejendele, når en sæk ikke kunne gøre samme nytte. Det var staten, som leverede hængemåtter til køjer, men det menige personel måtte af egen lomme købe køjeklæderne. Endnu i 1789 må køjeklæderne have været matrosenes ejendom, da det på dette tidspunkt forbydes husværterne i København at tilbageholde de indrullerede søfolks køjeklæder, hvis de f.eks. havde ubetalte krav på matrosen.

De meniges mangel på ordenssans og manglen på penge til en rigelig og varm ekvipering medførte smitte med feber samt hudsygdomme, som heller ikke befalingsmændene gik fri af. F.eks. mistede 4 orlogsskibe i tidsrummet 1779 til 1788 mange folk på grund af sygdomme, sandsynligvis opstået af ovennævnte grunde. Cheferne blev tiltalt, men straffen blev eftergivet, da man på dette tidspunkt ikke havde kendskab til de egentlige årsager til sygdommene og kunne iværksætte virksomme foranstaltninger mod sygdommene. Men efterhånden som skibene blev bedre indrettet, forplejningen blev bedre på især de længere togter og en mere human behandling af matroserne, blev sundhedstilstanden forbedret.

Håndværkernes tjenestetid

Efter hvad man ved, har de været antaget på livstid og skulle altså blive i fortsat tjeneste, så længe de formåede at arbejde. Håndværkeren var derfor den fasteste af alle faste; derfor blev navnet »den faste Stok« oprindeligt brugt om håndværkerne alene, men er i følge senere sprogbrug også blevet anvendt på alle andre af Holmens folk, som ikke var værnepligtige.

Den faste livsvarige stilling, der kun gjaldt for Holmens håndværkere, var formentlig den vigtigste årsag til, at moralen var lav og, som følge deraf, også deres dygtighed. Deres livsbane var afstukket én gang for alle.

Da mulighederne for avancement gennem de forskellige lønningsklasser desuden var meget langsom, syntes fremgang i duelighed unødvendig; derfor fungerede håndværkeren ikke altid som den gode læremester, når han fik lærlinge til oplæring. Han fik dem hurtigere lært sine egne dårlige egenskaber end håndværket selv, skønt han kunne forventes at modtage en præmie, når læretiden var forbi.

Når håndværkeren ikke længere p.g.a. alder var i stand til at klare det samme hårde fysiske arbejde, som han kunne i sine yngre år, blev han flyttet ned i en lavere klasse. Selv om denne tilbagegang (fra 1827) skete successivt, fra klasse til klasse, så var den dog særdeles krænkende for den pågældende håndværker. Men han kunne lige så lidt indvende mod sin bundne stilling som matrosen, når han i sin voksne alder havde påtaget sig forpligtelsen at tjene på livstid. Som voksne mænd, vidste de, hvad de forpligtede sig til; de bandt sig vel for lang tid, men det skete frivilligt, og de kunne da også regne med at have deres udkomme sikret for den samme tid. Helt anderledes stillede sagen sig, når det var børn – de såkaldte »rugdrenge« (se side 154) – som optoges i den faste tjeneste. Dette skete med sikkerhed fra 1730, men er formentlig en langt ældre tradition.

Afsked i unåde

Det kunne tillades den menige at forlade tjenesten før den fastsatte tid, men afsked blev da ikke meddelt ham »i Naade«, og vedkommende måtte opgive ethvert håb om nogen sinde at nyde pension.

Endvidere havde staten formentlig ret til at kræve erstatning for alt, hvad han som dreng havde oppebåret i kost og penge. I de fleste tilfælde blev dette krav dog bortfaldet, da den pågældende ikke rådede over nogle midler.

Løbepas

Der var også en slags afsked før ansættelsesperiodens udløb, når en menig i Frederik V's Dage blev bortjaget af tjenesten for »Skarnvurnhed« (pligtforømmelse). Den afskedigede blev afleveret til nærmeste fæstning, hvor han i stedet måtte arbejde på vand og brød, indtil han ved første skibslejlighed kunne sendes ud af landet med et »løbepas«, hvori enhver, som traf ham, blev anmodet om at lade ham passere, men ikke »repassere« – dvs. vende tilbage.

I 1780 blev bestemmelserne om løbepas sat ud af kraft; men den »Imfame Kassation« blev genoptaget i en kongelig befaling i 1808, som påbød, at de af søetatens mandskab, som havde forbrudt sig så hårdt, at de dømtes til kat, skulle »udsættes« af tjenesten med det samme. En sådan afsked kendtes allerede på Christian IV's Tid, hvor de, som gentagne gange havde pantsat deres våben, blev forvist fra skibet uden pas og afregning.

Boligen

Boligen blev betragtes som en del af aflønningen. Den øvrige aflønning bestod i mundering, kost, pengeføl, sygepleje i et vist begrænset omfang samt skolegang for børnene.

Mundering

Bådsmændene fik allerede under Frederik II (1559-1588) klæder; men reglementeret uniform for de menige indførtes først i 1688 under Christian V (1670-1699) og bestod af en klædeskjole, en »engelsk« hat og en lærreds skibsbeklædning. Også undermundering blev den faste stok forsynet med.

Under Frederik IV (1699-1730) ses mandskabet iført en grå klædetrøje med rødt underfór, grå knæbenklæder, røde strømper og sko. I 1752 forandredes munderingens farve fra gråt til blå. Siden den tid, har den blå farve været symbol for flåden.

Uniformeringen blev i det 18. århundrede udløst under tilsyn af divisionernes chefer, som hvert tredje år fik det nødvendige klæde sammen med en vis sum pengesum for hver enkelt mands klædning. Det blev pålagt cheferne at sikre, at det var en dygtig skrædder som skulle tage mål af hver enkelt mand. Endvidere skulle klæderne fremstilles nøjagtigt efter en godkendt prøve. I 1794 overtog staten selv fremstillingen af folkenes beklædning. Beklædningen blev fremstillet af private leverandører. Samtidig blev der indført lange benklæder.

Fra 1816 blev munderingen fornyet hvert andet år. På samme tidspunkt blev det befaleet, at en del af mandskabet skulle have en sort kokarde på felthatten. Først i 1842 fik kokarden de nationale farver. Det var strengt forbudt at sælge sin uniform.

Blev dette forbud overtrådt kunne det koste sælgeren 150 slag tamp. Alligevel blev forbudet ofte overtrådt.

Senere faldt uniformstvungen væk for håndværkerne. Det var tilladt menige og underofficerer at bære den bedste uniform på søn- og helligdage, ved bryllupper, barsler og andre lejligheder, hvor den ikke kunne blive ødelagt. Endvidere, når der skulle udføres vagttjeneste. Til den daglige tjeneste på Holmen og i krigsskibene var arbejdsklædning tilstrækkelig. Men når der blev holdt ekstraordinære mønstringer på Holmen, så skulle de vise sig i deres fineste puds.

Alle mønstringerne hørte til marinens private anliggender. Kun undtagelsesvis fik tilskuere adgang til at overvære paraderne. Kun ved forskellige offentlige parader kunne søetaten få lejlighed til at vise sit uniformerede mandskab for det store publikum. Det skete bl.a. i anledning af Frederik V's begravelse i 1766.

Herudover skete det i forbindelse med de »ordensdage«, som Frederik VI (1808-1839) indførte i 1809. På ordensdagen uddelte Kongen egenhændigt Dannebrogssordenen til dem, der havde fået ordenen tildelt. Handlingen foregik på Rosenborg. Kongen kørte fra sit palæ på Amalienborg i fuld gala. På vejen mellem de to slotte dannede militæret espaliers, men ærespladserne ved Amalienborg var forbeholdt livgarden og søetaten. Her så man først håndværkerstokkens 8 kompagnier med over 2.000 mand, anført af Holmens chef med deres fane og et musikkorps i spidsen. Håndværkerne var iførte lyseblå frakker med røde kraver og opslag, lyseblå knæbenklæder og strømper, sko og sort hat. Som en art bevæbning medførte de forskelligt værktøj, der viste deres håndværk: f.eks. forsølvede økser, naverbor, tolv tommer lange spigre med røde silkebånd, smukt pudsede høvle, målestokke af træ og jern o.s.v.

Dernæst kom de fire divisioner søfolk, hvert med sit artillerikompani. Denne skare var dobbelt så stor som håndværkerens. Matroserne bar sko, lange lyseblå beklæder og blå trøje med kraver og opslag af forskellig farve, enten rød, hvid, gul eller grøn.

På hovedet havde matroserne en læderkasket i form af en båd. Deres bevæbning var lanser.

Artilleristernes mundering lignede matrosernes, dog havde opslag og krave kun den røde farve, og hovedbeklædningen var en blank hat med en granat som emblem. Bevæbningen var geværer.

Kosten

Ud over en evt. lejlighed i Nyboder og pengelønnen så udgjorde kosten en væsentlig del af aflønningen for det faste mandskab.

Under Christian III (1534-1559) blev kosten udleveret på Københavns Slot, hvor det faste mandskab og deres evt. familier blev bespist. Senere (1578) fandt bespisningen sted på Bremerholm.

I 1625 skete der en ændring. Højbådsmather, skibmænd og deres mather, kvartermestre og professorer på kongens orlogsskibe, måtte fremover tage naturalier med hjem og selv tilberede maden. Dette blev senere udvidet til at omfatte alle gifte. De unge og ugifte skulle fortsat forplejes på Bremerholmen.

Tidligt var der blevet udarbejdet regler for, hvad der tilkom hver enkelt kostgænger, men det forhindrede ikke, at der indkom klager over såvel kvantiteten som kvaliteten af maden.

I 1680 blev der udarbejdet en oversigt over, hvor meget hver ration nøjagtigt var, og en ny spiseseddel blev godkendt. Denne spiseseddel skulle også bruges som spisereglement om bord på orlogsskibene.

Der var ved kongelig befaling udnævnt en mønsterskriver, som skulle være til stede i boden, når det faste mandskab spiste for at påse, at alt gik rigtigt til. Der blev også ansat en spismester, som var forpligtet til at give folkene, hvad kongen havde befalet, at de skulle have. Spisemesteren skulle også kontrollere, at maden blev »vel« kogt i køkkenet af Holmens kok.

Men dette ændrede ikke på det forhold, at spisesedlen var præget af stor ensformighed. Der var bl.a. ordineret ærter 14 gange om ugen, både til middag og aften og med en overflod af dårligt øl (6-7 pottes pr. dag). Den ensformige kost var ikke heldig for folkesundheden, hvilket især viste sig om bord på flåden i 1711, da mange blev syge på grund af maden. Ærterne blev senere erstattet af byggrød.

Fra det 18. århundredes begyndelse omtales Bodden på Gammelholm ikke længere som bespisningsanstalt. Det må formodes, at alt mandskab – som gjorde landtjeneste – hentede naturalierne på Proviantgården (Provianthuset) og selv stod for tilberedningen.

Kosten indbefattede næsten alt, hvad en enkelt person behøvede til underhold, men var ikke tilstrækkelig til at føde en nok så lille familie:

- Byggryn, 1 3/4 otting pr. måned.
- Ærter, 1 otting pr. måned.
- Smør, 4 pund pr. måned.
- Salt oksekød, 8 pund pr. måned.
- Grønsaltet flæsk, 5 pund pr. måned.
- Malt til fremstilling af øl blev udleveret frem til 1740 og herefter erstattet af »maltpenge«, da malten blev brugt til fremstilling af ulovlig øl som blev solgt uden om konsumtionen.
- 2 1/2 skæppe rug om måneden. Rugen malede man selv til mel på en håndkværn. Dejen blev æltet derhjemme og bragtes derefter til bageren for at blive bagt.

Alle former for ekstra tilskud til husholdningen blev udnyttet, men da man fandt ud af, at Nyboderfolkenes håndkværne mod betaling blev udlånt til byens bagere og brændevinsbrændere, som herved kunne slippe for at betale konsumtionsafgiften, blev kværnene konfiskeret. Dette førte til store protester fra

Nyboderfolket og optøjer. Således måtte man i august 1705 sende afdelinger fra Livgarden til Fods og Grenaderkorpset til Nyboder for bekæmpe uroen efter, at toldbetjente havde konfiskeret kværne i Nyboder.

Mangler ved kosten skyldes dels det lave stade, hvorpå ældre tiders agerdyrkning befandt sig på, og dels den omstændighed, at mandskabet, som havde landtjeneste, i reglen fik udleveret tiloversbleven kost fra de skibe der vendte hjem fra togt. Den langvarige opbevaring på skibet havde gjort, at provianten havde tabt betydelig i næringsværdi. Kød og flæsk om bord opbevaredes ikke i lukkede tønder og fade, men indtil 1731 uden dække i selve skibskælderen.

Når provianten skulle udleveres inddeltes mandskabet af sergenterne i roder á 16 mand. Herefter var det op til de 16 mænd selv at fordele provianten mellem sig. Hele den langvarige udleveringsforretning, opdeling og vejning af provianten i mindre partier til hver mand foregik under åben himmel selv om det sneede og regnede. Hvis der opstod uenighed skulle de tilstedeværende underofficerer søge at mægle.

Til at udlevere kosten til de 4 divisioner matroser og håndværkerstokken medgik der 5 dage. Disse såkaldte »kostdage« var fridage for alle og ofte også festdage for den del af mandskabet, som solgte hele eller dele af deres kost for at skaffe sig de eftertragtede kontanter. En medvirkende årsag til denne handel var også, at mandskabet fik udleveret den samme portion uanset om de førte husholdning eller ej. De indvundne penge blev ofte samme dag omsat i spil, druk og slagsmål. Især var mandskabet for fjerde division, som kunne kendes på deres grønne kraver og opslag, kendte for at drikke på kostdagene og komme i slagsmål. Ikke uden grund mødte mange hustruer op til udleveringen for at sikre sig, at naturalierne ikke blev omsat i penge og druk.

Selv om kosten var af ringe kvalitet og præget af de mange fristelser ved udleveringen, så var udlevering af kosten kærkommen for de fleste. Den var en god hjælp i husholdningen, da rede penge var knappe. Og når de såkaldte »rugdrenge« blev 12 år gamle, fik de en fuld portion svarende til en voksen mand. Denne efter tidens forhold store understøttelse,

som forældrene således fik til deres drengebørn, modificeredes dog senere. De forældre, som havde 5 eller flere ukonfirmerede børn, oppebar efter 1814 en halv eller hel portion rug foruden den almindelige ration; og ikke alle skoledrenge fik gratis bekledning. Understøttelsen var således ikke så stor som tidligere, men staten forlangte heller ikke noget vederlag for den.

I 1862 blev Proviantgården nedlagt. De mænd i flådens tjeneste, som før havde været berettiget til at modtage naturalier, fik fremover kostpenge, der beregnedes efter torvepriserne på de varer, som de tidligere havde fået udleveret. Tilsvarende skete med den ret, som håndværkerne havde til hver dag at tage brænderos (afhugget brændestykker) og småspåner, som var affaldet ved mændenes eget arbejde, med hjem. Denne ret blev udvidet til at omfatte alle. Håndværkerne måtte erlægge en mindre sum for transporten af det værdifulde brændsel. De øvrige i søetatens tjeneste fik småspånerne uden betaling. Senere blev denne ydelse konverteret til en pengebetaling – de såkaldte »spånepenge«.

Pengelønnen

Var de dele af aflønningen, som blev leveret naturalier (huset, munderingen, kosten) ikke altid af høj kvalitet, så kunne mandskabet dog glæde sig over pengelønnen, hvis størrelse næsten altid var konstant, selv om den hverken var rundelig eller rigelig og i lange perioder ikke faldt til tiden.

En betingelse for at familien økonomisk kunne klare sig var, at pengelønnen kom i rette tid og uden afkorting. Udeblev gagen, så stod nøden parat uden for døren, da lønnen var så knap, at der ikke kunne lægges noget til side som en slags opsparing eller reserve.

Det synes utænkeligt, at staten ikke ville være i stand til at betale sine ansatte; men det hændte flere gange i Nyboders historie, at staten på grund af pengemangel, måtte standse udbetalingen af lønningerne til Holmens faste stok. Disse var langt fra de første, som igen fik penge, når staten igen var kommet til penge. Kun de befalingsmænd, som var udkommanderet kunne forvente at få deres lønninger nogenlunde regelmæssigt. Men de skulle finde sig i at betale en femtedel af deres gage i krigsskat. Herudover blev lønnen ofte udbetalt i »autoriserede

Tabel 4: Pengelønnen i Nyboder 1737-1847

	1737/1767	1816	1847
Kvartermænd	90 rdl.	180 rdl.	180 rdl.
Smede i I. klasse.....	77 rdl.	117 rdl.	118 rdl.
Højeste løn for de øvrige håndværkere	70 rdl.	117 rdl.	118 rdl.
Laveste løn for håndværkere.....	38 rdl.	68 rdl.	70 rdl.
Arbejdsmand	16 rdl.	36-68 rdl.	68-79 rdl.

Kilde: Lind, H.d. Nyboder og dets beboere.

sedler«, hvis værdi kun var halv så stor som den tilsvarende sum i sølv. Selv de sølvpenge, man fik, havde ofte en forringet værdi, da krigen havde tvunget kongen til at lade slå mønt af ringere kvalitet end tidligere.

Statens manglende evne til at betale betød, at statens gæld til søetatens folk voksede år for år. Fattigdom og misfornøjelse bredte sig blandt familierne i Nyboder, hvor det kom til uroligheder. For at dæmpe urolighederne blev der befalet, at de søkrigere, som blev truffet på gaden efter tappenstreg, skulle arresteres af patruljevagten og afskrækkende straffes. Men dette fik ikke misfornøjelsen til at ophøre. Man besluttede så, at nogle matroser, som var blevet anholdt under opløbene, at de uden dom skulle arbejde i jern på livstid, og at evt. ledere af sådanne optøjer måtte forvente at blive hængt uden al nåde.

Truslen om de strenge straffe havde en vis effekt på opløbene i Nyboder, men ingen effekt på sulten og nøden, som førte til et omfattende tiggeri, som de fattiges fogeder havde svært ved at bekæmpe. Især når de mandlige tiggere ikke var bange for at gå til angreb på fogederne, som forsøgte at stoppe tiggeriet. Og når så fattigfolkene satte sig til modværge med blanke våben, flød der blod. Det hjalp ikke meget, at kongen advarede om, at de Nyboders folk, som kastede sig ind i et opløb og var kommet til skade derved, skulle ligge på deres gerninger, medens fogederne fik de samme rettigheder, som byens vægtere og dermed være fri for at blive tiltalt.

I juni 1771 blev Holmens Chef (Overekvipagemester) og Gammelholms Ekvipagemester afskediget efter omfattende tyverier på Holmen begået af norske matroser, som krævede at få udbetalt tilbageholdte kostpenge.

Senere på året 1771 prøvede Holmens håndværkere at sætte noget lignende i værk, da de var utilfreds med at de i nogen tid var blevet sat til arbejde på helligdagene. Regeringen forsøgte at formidle håndværkerne ved at give løfte om en glad Mikkelsaften, hvor de for kongens regning skulle beværtes med stegt fyldt okse og med øl og brændevin. Den samme aften ville Struensees fjender benytte Holmens folk til at styrte den misundte og forhadte minister. Anslaget mislykkedes.

Struensee var ikke særligt vellidt af Holmens folk. Dette på trods af, at såvel håndværkerstokken som divisionerne var blevet forøget i Struensees tid.

Da Struensees fjender endelig sejrede i januar 1772, var der almindelig glæde i Nyboder. I sejrusrusen deltog folk fra Nyboder sammen med byens pøbel i udplyndringen af både berygtede huse for prostituerede og ølkipper (værtshuse), men også af gårde, hvis ejere formodes at være Struensees venner.

I begyndelse var det kun enkelte matroser, som deltog, men da myndighederne ikke lagde dem nogle hindringer i vejen, steg antallet og omfanget af tyverierne. Om det så var kække lovne, blev de anset som godt og lovligt bytte. Plyndringen førte ikke til

nogen reaktion fra myndighederne. Først klokken to om natten, da generaladjutanten blev sendt ud for at takke folkene i Kongens Navn for deres udviste nidkærhed og befalede dem at gå hjem ophørte uroen.

Struensee havde, dagen før han blev styrtet, ladet en kabinetsordre udgå om, at al naturalforplejning skulle ophøre ved søetaten. Ordren var ikke særlig gennemtænkt og forblev virkningsløst, efter Struensees fald.

Efter Struensees fald gik håndværkerne til kongen med en ansøgning om, bl.a. at få udbetalt deres dagløn månedsvis i stedet for som hidtil kvartalsvis. De gik så vidt, at de tilbød selv at ville betale en skriver for at udføre det ekstra arbejde, som dette ville medføre. Men ansøgningen blev stoppet inden den nåede at blive behandlet af kollegiet, idet man gjorde ansøgerne bekendt med, at deres ansøgning var aldeles utilstedeligt. Men håndværkerne gav ikke op. De søgte igen.

Denne gang i et smukt udstyret, indbunden blåt bind. Ansøgningen vakte stor opmærksomhed ved hoffet, hvor enkedronning Juliane Marie, ville se ansøgningen, som en af ministrene bragte til hende. Men længere nåede ansøgningen ikke.

I en resolution blev det bekendtgjort for folkene, at en sådan forandring ikke ville være til deres egen fordel, eftersom deres kredit i så fald måtte blive mindre, når de ikke havde større pengesummer mellem hænderne på én gang. Det ansøgte ville heller ikke være i statens interesse. Der var ikke tilstrækkelig tid og arbejdskraft til en så hyppig beregning. Herudover måtte det forventes, at den manglende arbejdsdisciplin, som håndværkerne udviste under arbejdet på de dage, som fulgte umiddelbart efter daglønnen udbetaling én gang i kvartalet, ville vise sig tre gange så ofte, hvis forandringen blev indført. Da håndværkerne fortsatte med at mødes og sende protester, blev der udstedt en kongelig ordre, som blev trykt og oplået rundt omkring på Holmene og oplæst flere gange for de samlede arbejdskompagner. Ordren advarede folkene mod at foranstalte uordentlige sammenløb og indskærpede dem at holde sig søkrigsartiklerne efterretteligt.

I 1791 foretog kronprinsen (den senere Frederik VI) en større reduktion, hvorved hver division mistede et kompagni. Antallet af håndværkere reduceredes på grund af nedgang i arbejdet på Holmen, og så meget som muligt af det resterende arbejde, skulle udføres uden for Holmen. Da et halvt hundrede håndværkere formentlig i anledning af et lønnings-spørgsmål i 1794 bringer et opløb i stand ved Bommens vagt, på Amalienborg plads og Gammelholm, agtede regeringen ikke at give efter for deres krav.

En generalkrigsret dømte de skyldige hårde straffe, som selv om de blev formildet af regeringen, var strenge nok. En mand blev dømt til fæstningsarbejde på livstid, 3 til samme arbejde på kongens nåde, 6 blev idømt katstraffen o.s.v. Men kort tid efter tilbagekaldtes beslutningen om at afskedige 300 svenske. Der blev endog antaget ca. 250 nye håndværke-

re, hvorved der blev lagt tre nye kompagnier til stokkens fem ældre. Herudover forsynedes 40 læringe med værktøj for kongens regning. Ikke længe efter fik alle håndværkerne ret til gratis værktøj, dog med den forpligtelse, at de selv skulle holde værktøjet i forsvarlig stand.

Endelig i 1799 fandt lønningsspørgsmålet sin fredelige afgørelse, idet den månedlige udbetaling også blev udstrakt til håndværkernes dagløn.

Den lange arbejdsdag på Holmen

Der var stor utilfredshed med ordningen af arbejdet på Holmen. Håndværkerne måtte møde på værftet hver dag, så ofte, som det forlangtes. Daglønnsens totalsum voksede med arbejdsdagens antal. Disse udgjorde i 1737 286 arbejdsdage. I 1785 304 dage. I 1816 258 dage. Fra 1837 til 260. I 1852 til 268 og i 1856 til 293 dage.

I 1650-80 måtte 400 matroser våge hver døgn fordelt på de enkelte skibe. Da vagtlokalet blev indrettet på land i 1685, kunne man lade sig nøjes med det halve antal matroser. Også i begyndelsen af 18. århundrede anvendte man matroser til dette arbejde. Langt besværligere end vagten var de arbejder, som fulgte med vagttjenesten, og som fortsatte med at påhvile Holmens folk. Det var pumpningen af alle orlogsskibene, som udgjorde det store arbejde.

De fleste skibe var gamle og forsømte, og kølhaltingen svækkede skibene i høj grad, så de lækkede meget. Pumpefolket måtte derfor være i gang både om aftenen før solen gik ned og om morgenen før vagtens afløsning. Vagtmandskabet, som stod for pumpningen, måtte ikke have økse, kniv eller tilsvarende redskab, som kunne anvendes til at gøre indbrud om bord i skibene. Tilsvarende måtte der heller ikke medbringes tobak, fyrstøj eller en bouteille (vinflaske). Skibene, som den gang ikke var forsynet med tag, skulle omhyggeligt fejtes, når det havde regnet eller sneet. Desuden skulle træet afskylles med saltvand for at forhindre, at skibene rådned. Skruede isen sig fast omkring skibet, måtte vagten også holde åbent vand omkring skibet.

I 1720 blev det bestemt, at hvert orlogsskib, hvad enten det var udrustet eller oplagt, skulle have en fast besætning, som skulle holde skibet i god stand, foretage reparationer med bestemte divisionstømmermænd, medens Holmens øvrige stømmermænd skulle sørge for de nye skibes bygning. På denne måde sikrede man sig, at orlogsskibene kunne gøres klar til at stikke i søen med fjorten dages varsel.

Men ulemperne var for både mandskabet og hele flådens tilstand store, og ordningen blev i 1741 delvis ophævet, idet divisionstømmermændene blev afskediget. En lettelse fik mandskabet i 1722 ved indførelsen af *«frimåned»*, som varede fra midten af december til midt i januar, hvor alt arbejde på Holmen lå stille. Frimåned blev først og fremmest indført for at spare daglønnen de korte vinterdage, hvor der ikke kunne udrettes meget arbejde i dagtimerne og for i ro at kunne gøre regnskaber og op-

gørelser over beholdninger op. Denne fritid blev senere indskrænket betydeligt. Tilbage blev kun en mindre juleferie.

Det var mandskabets opfattelse, at forøgelsen af arbejdstiden uden ekstra betaling stred mod kongens tidligere løfte, og de tøvede derfor med at udføre ekstra arbejde på Holmen i deres fritid. På grund af deres fattigdom, var det nødvendigt, at de kunne tjene ekstra ved fritidsjobs uden for Holmen.

Admiralitetet stillede sig på mandskabets side og ville holde arbejdet inden for de af loven fastsatte tidsgrænser. Holmens Chef og General-Kommissariatet turde ikke slå af på de krav, som værfternes regelmæssige drift krævede af mandskabet. Og det blev indskærpet over for mandskabet, at de skulle møde når som helst til arbejde, uden indsigelse, selv i deres fritid. De forsømmelige skulle straffes med arbejde i Bremerholms jern. Dem, som vedblev at vise sig genstridige, skulle ved en standret straks dømmes til døden i galgen. Her indså man dog snart (1732), at man var gået for vidt. De genstridiges straf blev formildet til bøder.

Uanset at man nu havde mere end to divisioner til det daglige arbejde, måtte et betydeligt antal soldater og sjovere (arbejdsmand) tages til hjælp ved arbejdet.

Som et forsøg på at skaffe billig arbejdskraft blev der i 1736 til tjeneste i divisionerne ansat 900 unge mænd mellem 17 og 18 år som opløbere. Men 5 år senere blev 600 af opløberne afskediget. Der blev kun beholdt 10 opløbere ved hvert kompagni.

I 1765 blev der endvidere oprettet to arbejdskompagnier på 100 mand.

I årene 1774-75 fandt en større afskedigelse sted blandt håndværkerne, men skibsbyggeriet gjorde det hurtigt nødvendigt at antage private arbejdere for at erstatte de afskedigede.

Det hårde arbejde gjorde marinens tjeneste forhadet. Enhver, som kunne, unddrog sig denne tjeneste. De, som blev tilbage var for det meste fattige familiefædre, der ikke kunne finde anden beskæftigelse som kunne forsørge dem og deres familier.

I 1783 lykkedes det fabriksmesteren Hendrich Gerne at opfinde en kunstig mølle til skaffe vandet ud af Skjoldungens flydehavn. Pumpeværket, som trådte i stedet for de hidtil anvendte 50 pumper, befriede mandskabet for en stor arbejdsbyrde, selv om det uvante arbejde voldte datidens håndværkere mange problemer.

Arbejdsklokken var signalet til arbejdets begyndelse på Holmen. Den lød omtrent ved solopgang. Arbejdstiden varierede således året igennem.

På Christian IV's tid måtte de have mødt meget tidligt, da det fortælles, at kongen, som ofte selv besøgte værftet og førte tilsyn med arbejderne flid og påpasselighed, under tiden indfandt sig på Holmen endog før klokken 4 om morgenen og begyndte en venlig samtale med enhver, han mødte.

I senere tid begyndte morgenklokken først at lyde klokken 4.45 om sommeren (fra april til sep-

tember) og klokken 8.30 på de mørkeste vinterdage. Kun smedene, det måtte benytte essens ild så længe som muligt, mødte også om vinteren til det førstnævnte klokkeslet og gik da i mørke til deres arbejde.

I ældre tid var det ikke pengepungen, men kosten, som blev indskrænket ved forsømmelser. I 1625 gav man dem, som forsømte at komme til tiden, mindre portioner af den mad, som blev udleveret på Holmen, medens det mandskab, som havde tilladelse til at spise provianten hjemme, fik et fradrag i månedskosten.

Fra 1685 fik de forsømmelige fradrag i pengelønnen. Matrosen måtte bøde med 16 skl. af sin løn for sin forsømmelse; håndværkeren, som var bedre lønnet, skulle i år 1726 betale 48 skl. om sommeren og 32 skl. om vinteren, men i 1732 henholdsvis 1 rdl. og 64 skl. Disse penge sammenspares siden 1690 i »Forsømmelsesbøssen«. I 1702 var straffepengene så rigelige, at de kunne dække udgifterne ved Nyboders nødtørftige brolægning. Og i 1779 indkøbtes der en del materialer til Holmen for 3/4 af forsømmelsespengene.

Næde personen inden for Holmens område i rette tid, måtte han hurtigt finde sin plads i arbejdsparaden (mønstringen). Denne mønstring blev i gamle dage (1690) anset for at have så stor vigtighed, at selv Holmens Admiral fik pålæg om »så vel tidligt som sildigt«, at indfinde sig, hvor den foretoges. I 1729 skulle han blot en gang i mellem være til stede, men ellers kunne han lade overekvipagemesteren føre overtilsynet. I 1732 blev dette tilsyn ført af en kommandørkaptajn.

Selve mønstringen blev udført af Kommissariatets betjente, de såkaldte mønsterskrivere og i det 18. århundrede af kompagnisergenterne, som råbte folkene op. Mønstringen varede en times tid. Herefter gik man over til sit arbejdsplads. Hvis nogen forsøgte at snige sig bort efter mønstringen, blev han straffet som én der gentagne gange var udeblevet fra arbejdet.

Holmens chef, hovedvagschefen, inspektionsofficererne (fra 1737), løjtnanter fra divisionerne m.fl. holdt øje med, at arbejdet blev varetaget samvittighedsfuldt, inder der klokken 11 blev givet tegn til middagshvilens begyndelse. Herefter forlod mandskabet Holmen for at holde middag hjemme for efter en times fravær om for- og efterår og 2 timers fravær om sommeren at vende tilbage til Holmen.

Her blev der foretaget en ny mønstring, inden man gik i gang med arbejdet. I vintermånederne (november-januar) måtte mandskabet ikke gå hjem i middagstunden. Dagens arbejde ophørte henad aften, kl. 19 om sommeren og kl. 15 om vinteren. Smedene holdt ud sommer og vinter til kl. 19.

I 1799 skete der en forandring. Arbejdet skulle fortsat begynde i den tidlige morgenstund men kun vare til kl. 16 om eftermiddagen. Til middagsmåltidet blev der indrømmet folkene et kort ophold, men det blev dem ikke tilladt at forlade Holmen i ar-

bejdstiden. Herved spares en mønstring daglig. Og Holmen kunne være mere sikker på sit mandskabs arbejdsdygtighed medens arbejdstidens længde blev den samme. Hvis det i travle tider var nødvendigt at beholde mandskabet efter kl. 4 om eftermiddagen, blev der udbetalt ekstraløn (timepenge).

Klokkeringningen blev udvidet med et kvarter således, at ringningen begyndte et kvarter tidligere og varede en halv time. Dette skulle begrænse antallet af forsømmelser.

Det gjaldt om at møde i rette tid - dvs. inden for det kvarter, hvor klokken lød.

For at opmuntre til at komme i rette tid blev der i det 18. århundredes begyndelse indført de såkaldte »brikkepenge«, hvilket svarede til en lønforbedring på omtrent 10 rdl. årligt for hver mand, og fra 1803 på næsten 20.000 rdl. for hele håndværkerkorpset. Mødte den pågældende ikke til tiden, så mistede han disse brikkepenge. Varede hans udeblivelse flere timer, så at han kunne mistænkes for uden tilladelse at forsømme arbejdet hele dagen, blev han idømt en »absent«, som forhøjede pengetabet betydeligt og i gentagelsestilfælde, kunne han risikere at blive straffet med tampen (strafferedskab af sammensnoede reb eller tove evt. med knuder for enderne).

I 1847 beregnedes absenten for håndværkerne i de forskellige til henhold 48 á 104 skl. dagligt hele året rundt.

En følge af den nye ordning blev, at Nyboderkerne måtte give deres mænd den »tørre kost« med om morgenen og have middagsmaden parat kl. 16, når manden kom hjem.

Da Holmens arbejde foregik i det fri eller i uopvarmede lokaler, blev arbejdet umuliggjort, når streng kulde, voldsom regn eller stærk storm herskede. Holmens chef havde allerede i 1729 fået bemyndigelse til under sådanne forhold at sætte mandskab til andet arbejde, der kunne udføres under tag. Ofte blev man dog nødt til at sende folkene hjem.

Der blev senere fastsat en norm for, hvornår arbejderne kunne sendes hjem på grund af vejrliget. Det kunne ske, når to inspektionsofficerer ved aflæsning af diverse målere og ved indbyrdes konference med hinanden var kommet til den overbevisning, at arbejdet var umuligt. Så blev der hejst et blåt »dispensationsflag« både i Nyboder og på Holmen som tegn på, at vejrforholdene gav mandskabet en fridag. Men håndværkerne mistede indtil 1847 en dagløn på en sådan dag.

Rugdreng, kostdreng og kompagnidreng

Søværnet har altid gjort brug af skibsdreng (pødker). Det antages, at ordningen med at indskrive dreng i håndværkerstokken med efterfølgende uddannelse og tjeneste i den faste stok eller i marinen er sket siden 1730; formentlig også tidligere.

Som betingelser for et barns antagelse i den faste stok krævedes i 1756:

- at barnet var 8 år gammelt,
- at det havde sin sundhed og førlighed, og
- at faderen stod i den kongelige søtjeneste.

Der var som regel 10 rugdreng ved hvert kompagni. Man forudsatte uden videre, at barnet ejede både lyst og evne til livsstillingen. Drengen eller forældrene kunne ikke vælge om drengen skulle være matros, artillerist eller håndværker eller et bestemt håndværk. Drengen (og forældrene) måtte være tilfreds med, hvad man tilbød ham og de pladser, som tilfældigvis var ledige.

Det var ikke barnet, men forældrene, som lod deres søn indskrive i tjenesten. Det gjorde de oftest på grund af trang. Hvis deres barn kom i fast nummer og blev en af de 10 dreng, der var ved hvert kompagni, ville det forøge hjemmets indtægt med en portion rug foruden den gratis klædning og skolegang, som drengen selv nød godt af. Når forældrenes accept forelå, var barnet bundet til tjenesten og måtte i ventiden – til uddannelsen startede – gå i skole og (efter 1800) også samtidig med skoleundervisningen pille værk for marinen.

Rugdreng i søværnet. Efter Maleri af C. Schleisner (1844) i Generalkonsul Johan Hansens Samling.

Når skolegangen begyndte i divisionsskolen i Nyboder, fik drengen en uniform, der bestod af en høj sort hat, blå trøje med metalknapper, hvide ravnugsbukser og et par sko. Undermunderingen bestod af lærredsskjorte og et par lange hvide uldstrømper. De to første år kaldtes drengene for »rugdreng«.

Forældrene fik hver måned udleveret 2 skæpper rug (ca. 43 l). Familien kunne sælge rugen til Nyborders bager, og på denne måde få tilskud til deres skrantende økonomi. Efter de 2 år som rugdreng skulle drengen være »kostdreng« i yderligere 2 år. Rugportionen blev nu udskiftet med en månedlig ydelse på 4 mark og dertil en kostration.

Efter yderligere 2 år blev drengen en såkaldt »kompagnidreng«. Lønnen blev hævet til 7 mark samt kostration. Denne kostration svarede til en voksens matrostration, som svarede til: 2 skæppe rug, 8 pund saltet kød, 5 pund saltet flæsk, 4 pund smør, 2 otting (ca. 5,5 l) byggryn. Som kompagnidreng var han tre dage i skole; de andre tre dage måtte han mod en ringe løn møde til arbejde på Holmen.

Derefter blev han opløber – en slags jungmand.

Fra han var 11-12 år gammel kunne han blive sendt til tjeneste og/eller uddannelse på kongens kadetskib.

Efter sin konfirmation blev han – hvis han ikke mellemtiden var udtaget som kadet – enten håndværkerlærling på værftet, matroslærling på et orlogsskib eller artillerist. Denne uddannelse tog ca. 4 år.

Når han var blevet udlært og var bleven »karl«, kunne han begynde at aftjene de år, som han havde forpligtet sig til at blive i den faste tjeneste. Så længe denne tvangstjeneste varede, kunne han som hovedregel ikke forlange sin afsked.

Tvangstjenestens længde var 1600-1700-tallet 12 til 18 år for matrosen, der som dreng var indtrådt i tjenesten. Håndværkeren, der fra rugdreng var avanceret til svend, var bunden på livstid.

Denne forskel i tjenestetidens længde for henholdsvis matrosen og håndværkeren bliver i Frederik V's Søkrigsartikelsbrev begrundet med:

»Vi have ladet Haandværkeren fra Barnsbeen oplære og underholdt ham i Læren og saaledes bragt ham frem, at han i Vores Tjeneste haver Leve-Brød sin Livs-Tid.«

Modstående er et brev fra den 16-årige Niels Jacobsen Havn til Holmens Chef admiral Suhm.

Drengens fader var tømmemand ved Holmen, men tjente åbenbart ikke nok til at kunne forsørge sønnen.

Niels Jacobsen skriver om faderen, at han »haver af sin yderste formue, hidentel sørget for at opholde mig med føde og klæde, som hand har kundet. Men formedelst fattigdom og armod kand ikke lengere udstaae at forsørge mig?« Nu vil Niels gerne være rugdreng ved skibbyggeriet.

I nederste højre hjørne under underskriften står »egen Haand, 16 Aar«

Ansøgningen er dateret 28. januar 1749. Påtegningen viser, at han blev antaget som rugdreng allerede d. 31. januar 1749, kun 3 dage efter.

Dette kunne dog med samme ret siges om den fra dredreg »opklækkede« matros.

Den sande grund til uligheden har nok snarere været den, at matroskorpset trængte hyppigere til friske kræfter og ungt blod end håndværkerstokken.

1801 skete der en stor forandring i disse ulige forhold; tvangstjenestens varighed blev omtrent ens for de to afdelinger af Holmens mandskab; de skulle begge tjene 15 eller 16 år.

Fra 1816 skulle alle, som havde modtaget »Drenge-Gehalt«, gøre tjeneste som karle i 20 år. Disse 20 år blev i stokkens sidste levetid (1847) formindsket med otte år.

Men 12 år var lang tid. Da tvangstjenesten i reglen først kunne tiltrædes i mandens 20. år, endte den først i hans 32. år. Når han i den alder skulle prøve på at finde sig en ny livsbane, var det meget vanskeligt, da han kun besad få boglige kundskaber og der var lagt mest vægt på hans praktiske færdigheder, og kun i forhold til dem, som havde haft Holmens specielle forhold for øje. Han kunne dårligt gøre fyldest på andre områder. Havde han herudover stiftet familie i tjenestetiden, måtte det anses for tvivlsomt, om han kunne forsørge kone og børn, medens han arbejdede på at befæste sin nyvalgte men endnu usikre livsstilling uden for Holmen. Resultatet af disse overvejelser blev som regel, at han tegnede en ny kontrakt med tjeneste på Holmen.

Tappenstreg. Når der om aftenen var slået »Tapt«, måtte ingen underofficer eller menig vise sig på gaden uden passeseddell. Uden denne blev han taget i forvaring af vagten.

Udlændinge i søværnet

I flåden var kommandosproget helt overvejende dansk. I modsætning til hæren, hvor kommandosproget frem til 1772 var tysk. Enkelte tyske kommandoord og hollandske ord havde dog indsnegnet sig i marinen. Især til brug i vagtjenesten.

Indfødte danske, norske og andre undersåtter skulle foretrakkes som bøsseskytter (1700), og ingen udenlandsk skipper måtte (1726) uden tilladelse antages som skipper. Udlændinges optagelse i den faste stok krævede Admiralitetets tilladelse. I 1789 måtte hverken svenskere eller »kulørte« optages i stokken.

Omgivelsernes syn på den faste stok

Myndighederne betragtede Nyboders folk med kritiske øjne på grund af deres tarvelige klædning og deres til tider hensynsløse opførsel præget af betleri, druk og slagsmål.

I 1747 lukkede Hofmarskallatet Frederiksberg Have for dem. I 1750 forbød Københavns Kommandantskab dem at færdes på voldene. I 1757 fik folkene fra Nyboder besked om, at de med koner og børn ikke måtte lade sig se om søndagen ved broerne eller bommene uden for stadens porte før ved aftensangs tider.

Sådanne forbud gjorde det klart for Nyboderfolket, at øvrigheden satte dem lavere end den laveste københavnske almue. Forbudene blev dog senere ophævet. Således fremgår det i 1791, at søetatens mandskab havde tilladelse til at spadserer på Stadens volde og i 1810 i Rosenborgs og Frederiksborgs Slotshaver, når blot de var iført uniform.

Men det var ikke kun øvrigheden, som voldte Nyboderfolket vanskeligheder. Det gjorde også de hvervede marinere fra soldatesken, hvoraf mange var tyskere. Disse soldater var blevet hvervet til at besætte vagtposterne på Holmen og skulle også være behjælpelig med at håndhæve mandstugten om bord på orlogsskibene og deltage i entring.

De hvervede marinere, som blev lønnet af landetaten, men brugt af søetaten, udsatte Holmens folk for vedholdende drillerier, som ofte udartede sig til slagsmål mellem parterne. Sammenstødene, som især var voldsomme i 1759 begyndte ved aftenstid i Adelgade og efterlod en del sårede og døde.

Det var pålagt divisionscheferne at hindre disse sammenstød, men de fortsatte. Den sidste kamp fandt sted i 1807, hvor de hvervede tyske marinere bevæbnede med geværer brød op fra deres kaserne i Kronprinsessegade og angreb folkene i Nyboder. Holmens folk havde kun de stene, som de kunne grave op af gaden til at forsvare sig med. Kampen var hurtigt afgjort. Alle Holmens folk flygtede ind i husene og lukkede deres vinduesskodder og spærrede sig inde. Hvor man ikke nåede dette, slog marinerne vinduerne i stykker, trængte ind i husene og mishandlede beboerne. Nyboders vagt blev erobret og skilderhuset brændt af. Sejrherrerne lod arbejdsklokken lyde som signal på deres sejr.

Hestegarden blev sat ind for at genoprette roen. Mange marinere blev idømt strenge straffe, og det blev indskærpet beboerne i Nyboder, at mandskabet skulle opholde sig hjemme inden mørkets frembrud.

Marinekorpsset var præget af rømninger og i den efterfølgende krig gik mange over til fjenden eller deserterede. De endte med, at Holmens vagter blev overtaget af Københavns Borgervæbning. Ikke længe herefter blev Marinekorpsset ophævet og soldateresken på Orlogsskibene overtaget af de i København garnisonerende infanteriregimenter.

I begyndelsen af 1860'erne afskaffedes også denne, idet man i stedet via lægdsrullen udskrev det såkaldte lægdsrullemandskab, som ikke var halv- eller helbefaren sømand, men som fik en uddannelse i søværnet således, at de kunne udføre de pligter, som tidligere havde påhvilet soldatesken.

Rømninger

Sliddet på Holmen og sygdomme ved de forskellige udkommandoer af divisionerne på krigsskibene og mindst de mange desertioner efterlod store huller i mandskabets rækker.

Når en rømningsmand var flygtet til søs, affyredes et kanonskud fra Holmen, og vagtskibet på Reden udsendte ved dette signal armerede både for at indhente rømningsmanden.

Straffen, der ventede rømningsmanden, var 3 gange 27 slag tamp og arbejde ved skubkarren.

Lykkedes rømningsforsøget kunne vedkommende dog næsten altid forvente at få »pardon«, hvis han frivilligt vendte tilbage og indtog sin plads i den faste stok.

For at udfyldte de ledige pladser i divisionerne rekrutteredes der mange nordmænd, som blev lokket med enten kort tjenestetid, hus i Nyboder, pension af Kvæsthuskassen o.s.v.

Krigene mod England 1801 og 1807

En række begivenheder i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, satte deres dybe spor på Holmen og Nyboder.

I 1779 sprang Krudttårnet ved Østervold i luften. Det gik især ud over Nyboder, hvor 47 mennesker blev kvæstede og 7 af dem døde af deres sår. Også mange af husene blev skadet. Skaderne blev opgjort til 40.000 rdl. Tabet, som beboerne led ved ødelæggelsen af deres bohavne blev anslået til 3500 Rdl. Krudttårnet blev opført igen, men blev nedbrudt i 1872.

I 1794 brændte Christiansborg.

Fredag den 5. juli 1796 lød brandklokkerne igen. En ild var opstået i noget tømmer på Holmen. Sommeren var tør, blæsten kraftig og skiftende, og inden længe var store dele af byen omspændt af flammer. Først om søndagen døde ilden ud. Da var 950 huse blevet flammernes bytte. Omkring 28.000 indbyggere stod uden tag over hovedet.

Krigene med England i 1801 og 1807 satte også deres præg på Nyboder og Holmen.

Marinematroser arresterer en sømand (ca 1790). Efter maleri på Københavns Bymuseum.

Den storpolitiske baggrund var den netop indgåede alliance mellem Rusland og Frankrig, der truede med at gøre Storbritannien til revolutionskrigenes taber. Den britiske strategi var at angribe forbundets medlemmer et for et. Danmark var et af disse lande.

Så snart vinteren var omme, sendtes en engelsk flåde under Parker og Nelson i 1801 til København for at overvinde Danmark, medens isen endnu bandt russerne i deres havne.

Den danske flåde lå aftaklet i havnen. I største hast måtte der i Kongedybet, hvorfra byen lettest kunne beskydes, lægges en række blokskibe fra Tre kroner og mod syd.

Denne forsvarslinie førtes af Olfert Fischer. Nelson angreb kl. 10.30 med veltrænede besætninger og en artillerioverlegenhed på 50% samt fordelene af at operere med en bevægelig styrke mod fast forankrede fartøjer. At de sydligste danske blokskibe kunne holde stand i godt 4 1/2 time, var en bedrift. Men omkring kl. 15 var defensionslinjen reelt nedkæmpet.

I Nyboder stod skoledrenge 1801 parat til med sand uskadeliggjøre de bomber, som fjenden måtte sende ind på Toldboden eller flådens leje.

Englænderne, som var på plads i Kongedybet, var nu rede til at indlede et bombardement, som man fra dansk side var ude af stand til at afværge.

I den situation valgte kronprins Frederik VI at indlede forhandlinger med englænderne.

Kort efter slaget indløb den efterretning, at kejser Povl var blevet myrdet og fulgt af sin søn Alexander I. Dermed var neutralitetsforbundet sprængt.

Forhandlingerne med England førte til, at Danmark suspenderede sit medlemskab af Neutralitetsforbundet og indstillede sin igangværende flådeudrustning samt accepterede, at englænderne foretog visitationer af danske skibe.

Nyboder blev således ikke udsat for bombardement i 1801.

Anderledes blev det i 1807, da englænderne indsluttede København, hvor folk fra Nyboder og Holmen i Classens Have sammen med ligesindede øvede en del hærværk og tyverier i haverne uden for byens volde med den begrundelse for tyverierne, at de ville redde det fra at falde i fjendens hænder.

Kadetskibet »Prinds Christian Frederik« kom i kamp med engelske orlogsskibe ved Sjællands Odde i marts 1807. Mere end 200 af dets 625 mand store besætning blev såret eller døde i kampen – heriblandt premierløjtnant Peter Willemoes.

Efter at have landsat store styrker bombarderede englænderne i natterne mellem den 2. og 5. september 1807 København fra landsiden. 1.071 huse blev ødelagt af bomber. Mændene fra Nyboder blev kaldt på arbejde. Matroserne var om bord på roflotillen, som havde 11 træfninger med fjenden med 100 døde og sårede.

Nogle af håndværkerne holdt Sextus Batteri besat under anførsel af Holmens ekvipagemester, medens andre var brandfolkene behjælpelige med slukning på såvel tømmerpladsen som i selve byen.

Kvinder og børn fra Nyboder måtte tilbringe den første nat hjemme i Nyboder. De vidste ikke, hvorledes de skulle forholde sig under bombardementet. Mændene havde rådet dem til ikke at nærme sig vinduerne, for glasruderne kunne skade dem, når de sprang for det stærke lufttryk ved bombernes eksplosion. De ængstelige, rådvilde kvinder overvejede, om det ikke var bedst at holde børnene samlet om

Favelitografi af G.L. Ladhe (1765-1833) efter C.W Eckersgergs (1783-183) maleri af Københavns bombardement natten til den 5. september 1807.

sig, så de alle kun dør på en gang, hvis en bombe slog ned. De rædselsslagne kvinder og børn måtte klare sig selv. Da mændene var kaldt på arbejde. Flere huse i Nyboder blev bombernes bytte, ligesom nogle af dens beboere blev dræbt. Da morgenen brød frem, ophørte bomberegnet.

Kvinderne og børnene fra Nyboder flygtede herefter ud på Christianshavn til Bodenhofs plads, som tilsyneladende lå uden for skudvidde; men englændernes bombardement af området omkring Nyboder blev ikke genoptaget, da man ønskede at skåne den nordlige del af byen af humanitære grunde, hvor byens tre hospitaler lå.

Til sidste kapitulerede kongen. Englænderne beslaglagde hele flåden, og Holmens matroser og håndværkere kunne se på, at orlogsflåden blev bortført af fjenden. 17 linieskibe, 12 fregatter og 8 brigger blev englændernes bytte. Nybygningerne på Gammelholm, og de bygninger, som var under opførelse blev ødelagt.

Efter kapitulationen, som medførte at den danske flåde og værfternes beholdninger blev udleveret til englænderne, var marinens folk meget utilfredse med kapitulationens betingelser.

De samlede sig i truende skarer på Kongens Nytorv uden for det danske hovedkvarter og gav deres harme og vrede luft.

Fra den 7. september til 20. oktober måtte de forblive i hjemmene, da englænderne havde indtaget og fået overdraget værfterne. Selv håndværkernes værktøj blev beslaglagt af englænderne.

I Nyboder blev nogle af de huse, som var blevet ødelagt ved bombardementet genopført, medens andre aldrig senere er blevet genopført.

Holmens tømmermænd og snedkere, som efter flådens udlevering ikke havde noget arbejde af betydning af udføre på Holmen, blev i stedet sat til at råde bod på de ødelæggelser, som bomberne havde forvoldt i Nyboder.

I den efterfølgende tid gjorde regeringen sig store anstrengelser for at skabe en ny flåde. Rundt omkring i landet blev der oprettet midlertidige skibsværfter. Til disse skibsværfter udsendtes en del af Holmens faste skibsbyggere for at vejlede de dér værende skibstømrere i bygningen af mindre krigsfartøjer.

I 1809 blev 400 af Holmens tømmermænd antaget til at gøre aktiv krigstjeneste på roflotillerne; de fleste af disse håndværkere tjente sandsynligvis ved kanonbådene på Københavns Red, og var da indkvarteret i orlogskibet »Lovise Augusta«.

Af de faste søfolk udkommanderedes en del underofficerer og menige til Vliessingen, hvor den franske Kejser Napoleon udrustede en stor flåde. De danske søfolk befandt sig om bord på linieskibene »Pultusk« og »Danzig« og rostes af alle for deres store sømandsdygtighed. De måtte ikke desto mindre lide under både mangler og tilsidesættelse fra den franske regerings side, og harmfulde klager fra de udstationerede blev sendt til de danske myndig-

heder. De danske besætninger blev kaldt tilbage i 1813 og måtte gå til fods til København.

Søetaten må reducere, da der stort set ingen orlogsflåde var tilbage. I 1795 havde det faste mandskab bestået af ca. 6.000 mand. I 1814 var dette tal blevet reduceret til ca. 2.500 mand.

Under den langvarige krig blev landets økonomi ødelagt. Nyboders folk måtte ligesom alle, der tjente for en fastsat løn, bære deres andel af tabet ved pengenes synkende værdi. En følge af den lave kurs på papirpengene, hvori deres løn blev udbetalt, var deres pengeindtægt svundet ind til en ren ubetydelighed

Men kostens kvalitet blev forbedret og de øvrige naturalier: huset, klæderne, brændslet, formildede de trange kår en del.

Dem, som var udkommanderet på kanonbådene og briggerne, havde en god biindtægt i *prisepenge*, selv om disse var blevet stærkt begrænset. Prisepengene kom fra salget af de kaprede skibe. Nyboderfolket havde ikke en sådan rådighed over deres egne priseparter, at de selv kunne sælge dem til civil.

Da så kurantmønten måtte vige for rigsmønten i 1813, sank alle gagers oprindelige beløb med næsten 40 pct. Et beløb, som den faste stok aldrig fik erstattet.

Krigstiden begunstigede tilstande, som bar lovløsheden med sig. Demoraliseringen greb om sig.

De kapere, som blev autoriseret ved udstedelse af kaperbrev og udsendt til søs bar præg af traditionel sørøveri. Endvidere fik de uautoriserede efterlignere på landjorden, hvor tyveriernes antal voksede stærkt.

På brandtomterne omkring Nyboder havde lysky personer deres samlingsstedet og spillebanker. De store summer, som der blev spillet om, vakte forundring hos de fattige nyboderbørn.

Adelgade var på denne tid forvandlet til en torveplads af ejendommelig art. Her havde kvinder lejet sig med dampende baljer, som dækket af pude skjulte baljens indhold af varme og kogte kartofler. Derfor hed Adelgade blandt søfolkene for »Kartoffelkysten«.

Her så man også fattig mænd og kvinder falbyde forskellige klædningsstykker og linned. Disse ting var som regel deres lovlige ejendom, men de blev solgt på grund af trang. Man kunne også få værdifulde genstande, som efter de flestes mening måtte være tyvekoster. Derfor blev Algade også kaldt »Tyvetorvet«.

I Nyboder tog tyveriernes så meget overhånd, at hvervnings- eller indrulleringsløberne (som havde ret til at eftersøge indrulleret mandskab, som var rømt) også blev bemyndiget til at stoppe alle mistænkelige personer på Nyboders gader og undersøge, hvad enhver førte med sig. Gjorde vedkommende modstand, kunne løberne rekvirere hjælp hos de militære myndigheder.

Manglen på levnedsmidler var stor. På forskellige steder i byen udleverede kommissioner brød, smør, gryn o.s.v. til moderate priser. Ofte blev tilstrømningen så stor, at beholdningen var slut, inden de sidste i rækken havde fået, hvad de ønskede. Så gjaldt det om at komme hen til det næste udleveringssted, inden der også her var udsolgt.

De høje priser på livsfornødenheder førte til, at Nyboderfolket begyndte at sælge af deres rugportioner, som blev betalt med 53 rdl. For de penge kunne de hos kommissionerne købe lige så mange brød, som de ellers kunne fremstille af deres rugportion, og spare male- og bagepenge. Til gengæld kunne de ikke altid være sikker på, at der var brød at få, når de stillede sig op i køen med deres penge.

Efter fredsslutningen genindførtes normale tilstande i Nyboder. Det faste mandskab blev omorganiseret og dets antal blev formindsket.

Holmens håndværkere fik en ny organisationsplan i 1813, som bevirkede, at de blev indlemmet i divisionerne samme år.

I 1815 og 1816 blev henholdsvis 3. og 4. division ophævet. Tilbage var 1. og 2. division.

1. division omfattede artillerikorpsset, matroskorpsset, et arsenal- og bådekompagni, to arbejdskompanier og et drengekompagni.

Den nye 2. division kom til at bestå af håndværkere, som blev fordelt i 6 kompagnier.

Håndtryk veksles mellem generalmajor Heinrich Peymann, øverstbefalende for de danske styrker i København, og kommandør Steen Bille, som ledede byens flådestyrker.

Lønningerne blev gennemgående forbedrede, selv om de led under kurstabet. De faste søfolks gager blev fordoblet, da der nu forredes arbejdet af dem hver dag, ligesom af håndværkerne.

Herudover skete der en udvisning i Nyboder af uberettigede logerende. I 1816 fik hver selvstændig beboer i Nyboder befaling om at forsyne sig med en »husbog«, hvori der skulle indføres både de personer, hvoraf hans egen husstand bestod, og de logerende, som han fik tilladelse til at optage i huset. Dem, som blev udvist af Nyboder, måtte med kvinder, børn og deres fattige ejendele campere et helt døgn under åben himmel ved Østervold, i nærheden af Krudttårnet, inden den civile øvrighed kunne skaffe dem husly i Søetatens Drengeskole, som stod ledig på dette tidspunkt, og som marinen overlod til kommunen som midlertidig bolig for de husvilde.

Nyboder fik i 1815 ved siden af den daværende inspektør en militær kommandant med udstrakt myndighed, som skulle bringe bedre skik på området.

Inspektørens embedsforretninger blev i 1831 overtaget af kommandanten, der ligeledes senere i 1856 påtog sig ansvaret for mandskabets økonomi (d.v.s. pengeuddelingen) m.m. Han var fra 1815 også en af de tre direktører for Søetatens Hospital og medlem af såvel den særlige bestyrelse for drengekolerne som af kommissionen for pigeskolerne.

Ingen folk fra Nyboder deltog i urolighederne i forbindelse med jødefejden i 1819-20. Tværtimod blev det fåtallige politi forøget ved midlertidigt at antage en del mænd fra Nyboder som ordenens håndhævere.

I begyndelse af 1820'erne var der i Nyboder konstateret sygelighed og fysisk svækkelse, som formodedes at være hjembragt fra de vestindiske søtoger. Under Christian VIII (1839-1848) blev det faste mandskab atter reduceret Denne gang med 160 mand. Herudover blev der gennemført ændringer i divisionernes opdeling i korps og afdelinger.

I 1841 blev der nedsat en kommission, der skulle foreslå forbedringer i mandskabets kår m.m. For denne kommission fremsatte håndværkernes ønske om, at deres boliger måtte blive forbedret, at deres dagløn blev ændret til en fast gage, at brændslet måtte blive leveres dem gratis samt, at staten ville give dem arbejdstøj. Det eneste, som de opnåede var i 1847 at få en fast gage.

Der havde før 1847 været fremført klager over den besynderlighed, at 1. division havde fast gage, medens 2. division nærmest tjente dagløn.

Det uheldige i den uensartede lønningsmåde viste sig især, hvis manden blev indlagt på Søetatens Hospital. Her blev den syge matros løn afkortet med et beløb, som kun var en fjerdedel af det, en håndværker mistede under sin indlæggelse på hospitalet, idet håndværkeren mistede hele sin dagløn.

Herudover var der den besynderlighed, at 1. division fik de såkaldte hverve- og kapitulationspenge

(6 rdl.) udbetalt hvert 3. år. Det fik håndværkeren ikke. Håndværkeren havde i 1816 mistet de »håndpenge«, som ellers var blevet ham tildelt lige siden 1696. Men de fleste klager forstummede, da regeringen i 1847 have tilstået 2. division fast gage og hospitalsophold efter de samme regler som 1. division.

I 1849 gik mandskabets ønske ud på en forhøjelse af gagen.

I 1847 slog man den faste løn og den mere varierende dagløn sammen til en fast løn. Foruden kvarterpengene havde håndværkerne i samlet årligt pengeindtægt de beløb som fremgår af tabellen nedenfor.

Oprikelig blev pengelønnen udbetalt i »Banquuen«. Senere gik pengelønnen til såvel håndværkere som til matroser den lange omvej fra Kollegiet til Holmens og Divisionernes chefer og fra disse til kompagnicheferne, som atter lod sergenten uddelere pengene til mandskabet.

Senere blev lønnen udbetalt af søetatens intendantur.

Frederik VII' (1848-1863) regering begyndte med krig. De slesvigske krigsår bragte ikke søetaten mange sejre.

Nederlaget ved Eckernförde var en plet, som først blev vasket af 15 år senere ved Helgoland.

Familieliv i Nyboder

Var man blevet ansat i den faste stok som sømand eller håndværker, så var betingelserne til stede for at stifte familie. De fleste ægteskaber blev indgået i en ung alder. Hustruen blev som regel hentet fra samme samfundsklasse, da det var vigtigt, at hun kendte til de forhold, hun i fremtiden skulle leve under.

Der var heller ikke problemer i forhold til formue og stand, da begge parter kår ofte var ens.

Hvis brudgommen var håndværker i første klasse lønnedes han med én rigsmark, dvs. 20 skilling om dagen og var et godt parti.

Hvis den udkårne havde givet sit ja, så måtte han fra ca. 1750 ansøge om en »friseddel«, som skulle udstedes af kompagnichefen uden betaling.

Kompagnichefen skulle vurdere om mandens alder, opførsel og husholdning og kvindens skikkelighed, vindskebelighed (flid og stræbsomhed) samt gode navn og rygte gjorde det sandsynligt, at begge parter kunne være tjent med at blive gift. Kompagnichefen kunne også forhindre ægteskabet, hvis hans dom over de forlovede var ugunstig. Blev der udstedt en friseddel, så skulle denne forevises for provsten ved Bremerholm Kirke (Holmens Kirke), der forsynede sedlen med sit »vidisse« (dvs. at han havde set og med sin underskrift bekræftede, at dokumentet var det ægte og originale). Udover den underskrevne friseddel skulle parret stille med to forlovere (kautionister), som skulle bekræfte, at de pågældende havde den rette alder, ikke var i et sådant slægtskab, at de ifølge loven ikke måtte blive gift med hinanden samt, at der ikke var andre forhold, som forhindrede vielsens gennemførelse.

Hvis parret ikke kunne stille med det nødvendige antal forlovere, skulle manden stille for den »*Kombinerede Ret*« og her aflægge ed på, at der intet var til hinder for hans ægteskabs lovlige fuldbyrdelse.

Brylluppet skulle ske senest 8 uger efter frisedlens udstedelse og skulle altid foregå i Holmens Kirke, uanset hvor kvinden boede. Det sædvanlige var ellers, at vielsen foregik i det sogn, hvor kvinden boede. Skulle der ske det, at en af ægtefællerne døde inden de 8 uger (2 måneder) og inden brylluppet havde fundet sted, så skulle den efterlevende på alle måder anses for at være den afdødes ægtefælle.

Kompagnichefen havde til opgave at sikre, at brylluppet fandt sted inden for de 8 uger.

En anden for tiden særegen ting ved Holmens faste stok var, at manden selv udførte en del af det, som blev opfattet som »*pigearbejde*«, da han ikke kunne love hustruen en tjenestepige.

Det var ingen skam for manden på fridagene at passe på børnene, klæde dem på, give dem mad, lægge dem til hvile i den vugge, han selv havde tømret. Og hvorfor skulle han ikke kunne vaske tøj eller gulv, når han tit havde gjort det om bord på skibene. Hvis det blev forlangt kunne han også dreje håndkværnen, ælte dejen og tage del i konens øvrige pligter. Konen skulle på sin side være villig til at påtage sig arbejde uden for hjemmet for at sikre familien det daglige brød.

De få byærinder, som der behøvedes, tog børnene sig af, når de var blevet store nok til at kunne have ansvaret for penge og bære varerne hjem uden at spilde noget.

Arbejde i byen

Det skete, at Holmens faste Stok påtog sig opgaver ude i byen. I 1768 var over 300 matroser udkommanderet til sammen med en gruppe håndværkere at få rytterstatuen af Frederik V fra Gjethuset på Kongens Nytorv til soklen på Amalienborg slotsplads. Der var også tradition for, at stokken ydede bistand ved større brandslukningsopgaver, havneuddybninger og transporter.

Religiositet

I Nyboder og på Holmen herskede der en stor gudsfrygt, hvor loven påbød folkene religiositet »*For Gud som det højeste væsen bør enhver bære en sand højagtning, vise i sin Gudsdyrkelse en usminket Oprigtighed og i sit Levnet en uforfalsket Hellighed, saasom det alene kan give den sande Kækhed, naardet paagælder, og give vore Idrætter Held og Velsigelse*«.

Der blev grebet hårdt ind overfor gudsbespottere. Mandskabet blev også under kommando sat til at overvære gudstjenesten i Holmens Kirke.

Christian IV havde kun befalet i 1623, at alle Skibs- og Arkelifolk, som tjente på flåden, og alle andre, som var ansat i tjeneste på Bremerholm, flittigt skulle besøge kirken ved gudtjenestetider. Nu skulle de deltage under trussel om tvang.

Også om bord var der tvungen andagt. Udeblivelse blev straffet med bøder og revselse.

Christian IV byggede i 1617-1641 Bremerholms Kirke (Holmens Kirke) som sognekirke for Nyboder og gav i 1647 sine bådsmænd frie stolestader i kirken, medens håndværkerne – smede, skibstømmere, snedkere, blokkedrejere og andre af Hans Majestæts tjenere – som de mere formuende måtte erlægge et ringe årligt beløb for deres stolestader. Om bord læste præsten efter 1625 eller i hans forfald skriveren evangeliets forklaring om søndagen og dagens epistel (afsnit af apostelbreve) eller børnelærdommen om onsdag. Var det stormvejre de nævnte dage, valgtes de derpå følgende dage. Alle måltider om bord begyndte og endte med lovsang og bøn.

Kvæsthuset og flåden var velforsynede med præster. Under Christian V (1670-1699) havde flåden 30 præster om bord. Under Frederik IV (1699-1730) et endnu større antal.

Skibspræsterne indtog under Christian IV (1588-1648) en temmelig uanseelig stilling om bord på skibet. Hvor skipperen, styrmanden, bartskeereren og skriveren spiste særlig forplejning, så måtte præsten nøjes med det mad, som mandskabet modtog.

De følgende konger forbedrede præsternes vilkår, som herefter fik rejsepenge, ret god løn, rigelige kostpenge, andel i byttet og endelig en slags ventepenge, indtil de opnåede ansættelse i land.

Regeringen byttede også i 1716 orlogsskibenes kalk og disk, der hidtil havde været af tin, med lignende af sølv, selv om det skete i en periode med økonomisk krise i landet.

Herudover blev der trykt nye »*håndbøger*«, salme- og bønnebøger til uddeling blandt mandskabet. Der findes gentagne befalinger om, at Nyboders drenge skulle undervises ordentligt i deres børnelærdom.

Helligdagen var altid en hviledag omkring 1735, hvor ingen pengeudbetaling måtte finde sted til folkene. Kun når der var presserende arbejde på Holmen, eller hvis f.eks. en menig skulle stille hos skrædderen for at prøve sin nye uniform, blev dette brudt.

Modelbygger i Nyboder.

Medens det ikke var let for underklasseerne at skaffe sig tilladelse til at udeblive fra arbejde en enkelt dag, nægtes der aldrig friseddel i anledning af kirkelige handlinger, f.eks. om lørdagen til skriftemål.

Man gik også til alters 2-4 gange om året.

I forbindelse med bryllup, barsel eller begravelse blev den faste stok bevilget to fridage.

I 1628 kostede ringning ved begravelse 2 mark. Skulle korskolen synge til begravelsen skulle der også betales 2 mark. I 1674 kunne der i visse tilfælde bevilges fri begravelse, gratis jordpåkastelse og ceremoni samt sang af drengene uden betaling.

Lige indtil 1791 blev der ofret ved brudevielse i Holmens Kirke.

I 1822 blev der indført et reglement, der bestemte, hvor meget mandskabet havde at betale til kirke, præst og degn ved brudevielser, barnedåb og begravelser.

Fritiden

Uden sin foresattes tilladelse måtte en menig ikke fjerne sig 2 mil fra byen og heller ikke være mere end 21 timer fraværende, hvis han ikke ville anses for desertør. Skulle han gøre en længere rejse, så skulle han indhente kollegiets godkendelse (resolution), hvorefter divisionens eller Holmens chef forsynede ham med rejsepas.

Den begrænsede fritid, som Holmens folk havde til deres egen rådighed blev brugt til selskabelige sammenkomster i form af sammenskudsgilder.

De oprindelige Nyboderhuse var på én etage. To-etages-længerne blev først indført 1760. Hver dør som førte gennem huset til baghaven (gården), havde indgang til en lejlighed på hver etage. Lejlighederne var opdelt i stue, køkken og to kamre. Drikkevand fandtes i posten på gaden.

Majfesterne var af mere offentlig karakter. Man gjorde udflugter i det fri og til fods. Gyldenlund (Charlottenlund) var som regel målet for vandringer, når man ikke lod sig nøje med »Gyngehaven« på hjørnet af Toldbodvejen og Bredgade, hvor kalkbrænderierne lå. Gyngehaven blev kaldt »de fattiges dyrehave« eller fællederne. Men ville man rigtig slå sig løs, så gik turen til fods til Dyrehaven.

Skolerne i Nyboder

Allerede fra 1592 var der ansat en lønnet skolemester ved Holmen. I 1607 omtales en Oluf Skoledegn, der fik 4. rdl. i løn. I 1619 udgik der fra Christian IV en kgl. befaling til Sjællands biskop om, at pødkerdrengene (skibsdrengene) skulle »blive instruerede udi deres Katekismo og Tilbords- og Frabordslæsning«.

Holmens skole (Korskolen, Bremerholm Skole)

Den 17. september 1628 oprettes ved kongebrev af Christian IV en selvstændig Holmens Skole på Bremerholm (kaldt Korskolen og Bremerholm Skole). Det var den første almueskole for drenge i København. Den fik plads i det sygehus, som kongen tidligere havde indrettet for søfolk, men som nu var blevet for lille. Her skulle 12 pødkere (skibsdrenge) undervises gratis af skolemesteren, som i løbet af halvandet år skulle lære »dem at læse og i nogen måde at skrive, så og i begyndelsen på regnekunsten«, hvorefter 12 nye elever skulle tages ind.

Udover de 12 skibsdrenge kunne også andre børn mod betaling af 2 skilling danske blive optaget på skolen. Skolen uddannede kødrenge til Holmens kirke, hvor skolemesteren – Anders Jørgensen – var degn. Da skolen – bortset fra de første 12 elever – var en betalingsskole, blev den sjældent anvendt af Nyboders befolkning som skole for deres børn.

Trods skolens ringe størrelse havde den allerede i 1635 fået en *hører* til hjælp. Skolen havde råd til dette, da skolen fik rigelige indtægter fra drengenes sang ved vielse og begravelser. Der var kun elever fra Holmens Skole, der måtte synge i Holmens Kirke og »synge for lig, når nogen dør af Holmens folk«. Korskolen blev i det 18. århundrede kaldt »den sorte« efter de sorte klæder og kapper, som skolens elever bar.

Skolen lå i det kvarter, der hed Bremerholms Låge eller Port, hvor den var beliggende indtil 1647, da skolen flyttedes til Størrestræde.

I 1670 blev drengene mønstret på skolerne. Af de 60 drenge på skolen skulle:

- 12 forældrelose fortsætte på skolen og fortsat nyde fri kost og løn.
- 24 drenge skulle sendes til søs, som opløbere på de kgl. orlogsskibe, som en slags hjælpere for bådsmandene.
- 24 andre skulle oplæres af mestrene og håndværksfolkene på reberbanen, hvor de skulle have 10 rdl. i løn om året samt sædvanlig kost.

I 1795 nedbrændte skolen, hvorefter skolen blev slået sammen med Laksegadens Kirkeskole.

Nyboder Skole (kaldes også Broens Skole)

»Den fromme Herre og Konge, Christian den fjerde forlovede at bo iblandt disse Vaaninger en skolemester, som bemælte Folks Børn og Ungdom skulle lære at læse og skrive.«

Teksten er fra 1654 og bekræfter, at der også har været en skole i Nyboder. Skolen må være oprettet straks efter boligernes færdiggørelse, idet man i 1642 hører om skolemesteren i de nye boder, Laurits Rolandsen, der bliver trolovet med Maren Pedersdatter. Tre år senere nævnes han igen, da han er blevet enkemand og igen den 3. august 1645, da han gifter sig med Karen Madsdatter.

Det bekræftes ligeledes af et dokument fra 1649, hvor skolemester Laurits Rolandsen får forlænget sin ansættelse som skolemester i de nye bådsmandsboder for en løn af 30 kurantdaler og skipperkost. Laurits Rolandsen dør som 48-årig i 1662. Han bliver afløst af Niels Henriksen Røpker.

Nyboder Skole (Broens Skole) lå i 1688 i Laven-delstræde 11-13, kaldet skolemesterlængen. Skolemesteren boede selv i et af husene. Skolestuen fyldte – udover skolemesterens bolig – tre Nyboderhuse.

Optagelsen skete via Holmens provst, som blev bestormet af forældre der ønskede, at få deres børn optaget. Skolegangen var gratis og frivillig, men midlerne til skolevæsenet var små, og der var kun plads til et mindretal af børnene fra Nyboder.

En dreng fik 12 rdl. om året for at gå i skolen, hvilket var det samme kvæstede og gamle fik.

I pestens tid (1711) fik skolen et legat på 600 rdl. kurant, hvoraf renterne fra år 1714 blev delt mellem skolemesteren og til indkøb af sko og strømper til de mest fattige og flittige børn i skolen.

I 1721 blev der undervist over 50 børn. Ti år senere var børnetallet 80. Alligevel gik omkring 3-400 børn – mange fra Nyboder – om på gaden, hvor »de lærte ondt og opdroges til Vildfarelse og deres Sjæls Skade«.

Først i 1762 blev der ansat en ekstra *hører* ved Nyboders Skole, som da forlængst var vokset til 100 børn.

Laboratorieskolen

Laboratorieskolen blev indrettet i de huse, der i 1681 var blevet bygget til søetatens tøjhusfolk (søartilleristerne) i Elefant- og Tulipanlængerne. Disse huse blev kaldt Laboratorium. I nr. 8 boede skolemesteren. En Axel Sinding ansøger den 5. november 1705 om blive skolemester ved Laboratorieskolen »til at informere tøjhusdrene i deres regning og skriven«.

Kun få børn fra Nyboder blev optaget på denne skole. Fra 1717 var der ansat en civil skolemester, og i 1756 findes der her en forskole, hvor der blev undervist i de almindelige skolekundskaber fra klokken 6 til 11 og fra 2 til 7 om sommeren og fra klokken 9 til 3 om vinteren.

Laksegades fattigskole (kirkeskole)

Laksegade Kirkeskole var stiftet i 1714 som en fri-skole, hvor mange af sognets – herunder også Nyboders – børn fik undervisning i deres børnelærdom, skrivning og regning uden krav om betaling. De fattigste og flittigste elever fik brød og klæder af skolen, som modtog så mange pengegaver, at den i 1759 ejede 11.000 rdl. På skolen blev 60 drenge og 40 piger undervist af 4 lærere og læremødre. Skolen blev sammen med de øvrige kirkeskoler nedlagt i 1859.

Fattigskolerne i Søkvæsthuset og Adelgade

I 1733 blev der oprettet to fattigskoler: en i Søkvæsthuset for »tiggende og vanartede børn«, og en for kvæsthuspensionisternes børn, som i begyndelsen holdt til i et lejet hus i Adelgade kaldt »Pelikannen« og senere vist nok i en bygning mellem Salvie-gade og bagerens gade. Børnenes forsømmelser i disse skoler medførte straf for forældrene, idet man afkortede en halv skilling i den understøttelse, forældrene modtog fra Søkvæsthuset, for hver dag, barnet forsømte skolen. Disse to fattigskoler overgik i 1798 til Københavns Fattigvæsen.

Skolen på Gammelholm

De nævnte skoler kunne dog langt fra optage alle Nyboders børn, som ønskede undervisning.

Derfor blev der i 1743 under Christian VI (1730-1746) på Gammelholm oprettet en skole, der var bestemt for 100 drenge fra divisionerne og håndværkerstokken med Holmens chef som dens bestyrelse. Da en ændring af skolerne fandt sted i 1787, blev denne skole nedlagt, og Underofficerskolen oprettet (se herom side 200ff).

Undervisning på Værkloftet

De personer, som var ansat som opløbere (drenge på 18 år, som var antaget til tjeneste ved Holmen), skulle dagligt møde på »Værkloftet« for at blive undervist i læsning og skrivning.

Skolerne fra 1786

I 1786 blev Nyboder Skole (Broens skole), Gammelholms Skole og Laboratoriskolen nedlagt. I stedet blev der oprettet seks skoler i Nyboder; hver beregnet på 100 drengebørn. Håndværkerstokken fik to skoler og hver division én skole.

To af drengeskolerne lå i endehuse i Haregade hus nr. 44-46 og Kamelgade hus nr. 21-23-

Skolerne optog især de drenge, som forældrene lod indskrive i den faste stok. Skolerne fik hurtigt et dårligt ry. Lærerne var dårligt aflønnet, og justitsen ualmindelig hård. De børn, som skoleholderen anmeldte, blev sendt til tamp på Gammelholm.

Eleverne blev inddelt i 4 klasser efter deres dygtighed og alder. Undervisningen foregik efter en plan, som var udarbejdet af kapellanerne ved Holmens kirke.

I første klasse lærte man at kende bogstaver og stave. I anden klasse lærte eleverne at læse højt og lære korte stykker af katekismen udenad. I tredje klasse blev der undervist i religionskundskab med henblik på udenadslære. I fjerde klasse blev der undervist i regne- og skriveøvelser.

De to lærere, som var ansat ved skolen, delte undervisningen mellem sig. Skoleholderen læste om formiddagen i reglen fra kl. 7 til 9 med 3. klasse og fra kl. 9 til 11 med 1. klasse, medens høreren havde eftermiddagstimerne med 2. klasse fra kl. 1 til 3 og 4. klasse fra kl. 3 til 5.

Hver elev (discipel) havde et kortblad, hvor der blev skrevet, hvilket klokkeslet eleven skulle møde på. Forsømmelser førte en søofficer skarpt tilsyn med. Det var provsten, 1. og 2. kapellan ved Holmens Kirke der førte tilsyn med undervisningen således, at hver præst også konfirmerede de børn, som de i skoletiden havde haft tilsyn med.

Selv om skolerne i den første periode uden tvivl har haft en stor positiv betydning for børnene i Nyboder, så opstod der efterhånden en stigende kritik af lærernes kvalifikationer og den strenge disciplin, som kunne føre til, at børnene blev sendt til Gammelholm og dér få en meget streng straf.

Endvidere modtog skolerne især drenge, som var indtrådt i Holmens tjeneste. Mange forældre ønskede ikke at binde deres børn til tjenesten eller at udsætte dem for skolens hårdhjertede tugt. De beholdt

derfor børnene i hjemmet og forsøgte selv at undervise dem eller – hvis de havde råd til det – indmeldte dem i private skoler.

Skolegangen var i begyndelsen af 1800-tallet præget af forsømmelser, som skyldes den store fattigdom i Nyboder. Ofte måtte børnene blive væk fra undervisningen for at tigge brød til dem selv og deres familier. Også kulden, som børnene oplevede i det uopvarmede undervisningslokale om vinteren gjorde, at mange blev væk fra undervisningen.

De 4 favne bølgebrænde som læreren fik bevilget var ikke nok til, at man kunne opvarme det store undervisningslokale om vinteren.

Kritikken var en medvirkende årsag til at skolerne i 1800 blev reorganiseret og reduceret til 3 skoler med flere elever. Men selv efter reorganiseringen havde skolerne et dårligt ry i befolkningen. Dette på trods af, at staten havde gjort en del for at forbedre skolerne med bedre lærerkræfter, bedre lokaler og indførelse af praktiske fag som trædrejning, måttefletning m.m. For dette arbejde fik eleverne fik udbetalt en kompensation ved deres konfirmation. Undervisningen blev udvidet så den varede uafbrudt fra kl. 8 til kl. 16. På skolen fik eleverne et varmt måltid mad mod en lille afkorting i deres rugportion.

Skolen i Gåsegade i 1816 og Svanegade i 1820

I 1816 blev de seks drengeskoler nedlagt. I stedet blev der i Gåsegade indrettet en skole til 600 drenge. De drenge, som blev undervist her, var alle indskrevne i den faste tjeneste og fik uniform og kost. Men der var fortsat mange børn, hvis forældre ikke ønskede, at de skulle indtræde i søetatens faste tjeneste. For dem åbnedes der i 1820 i Svanegade en skole, beregnet på 160 drenge. I disse skoler skete der en positiv udvikling. Skolen lønnede sine lærere bedre og kunne derved skaffe sig bedre lærerkræfter. Børnene blev opmuntret til flid og fremgang ved uddeling af forholdsvis store præmier. Frederik VI besøgte ofte skolerne, som fik ry af at høre til blandt de bedste almueskoler i byen. Samme år blev drengeskolen i Klerkegade udvidet med 100 pladser.

Pigernes skolegang

Laksefadens Kirkeskole var efter 1786 den eneste, hvor også Nyboders piger havde adgang.

I 1792 blev en af Søkvæsthusets skoler omdannet til en skole for 100 af søetatens piger. En tilsvarende skole blev oprettet i Holmens Sogns Arbejdshus.

Disse skoler flyttede efter 1810 til Nyboder. Den ene til Klerkegade og den anden til Hoppenslænge. I alt kunne 460 piger få gratis undervisning. Pigerne havde færre læsetimer end børnene i de kommunale almueskoler. Det var sy-, spinde- og læseskoler med undervisning i religion og sang. Pigerne syede, strikkede strømper til flådens mandskab, leverede arbejde til de handlende og tjente på den måde penge i skoletiden. I 1852 gik der 300 børn i Søetatens to pigeskoler.

I årene 1857-58 blev pigeskolerne samlet og flyttet til hjørnet af Borgergade og Kamelgade, hvor skolen fik en ny, tidssvarende bygning med 8 klasseværelser i Søetatens Pigeskole. Skolen havde plads til 450 elever. Der var ansat ti lærere, halvdelen var kvinder. Otte af lærerne boede på skolen og kan findes omtalt i Nyboders husbøger. Der blev undervist i fire læseklasser, en lille aftenskole, en forberedelsesskole og i håndarbejdsfag. I 1861 blev der ansat en gymnastiklærer.

Dronning Marie Sofie Frederikkes Asyl

I forbindelse med pigeskolerne var der oprettet »Dronings Marie Sofie Frederikkes Asyl« for små børn. Her kunne børnene fra Nyboder modtages, når faderen var til søs, og moderen på hospitalet.

Lukning af skolerne

I 1854 modtog omkring 17.000 børn undervisning i København. I hærens garnisonsskoler gik der 220 børn og i Søetatens skoler 1.095 børn.

I 1866 besluttede ministeriet at nedlægge alle Søetatens skoler. Grunden til nedleggelsen var, at den kommission, som var nedsat til at undersøge Orlogsværftets tilstand, havde foreslået, at ændre det faste mandskabs løn. For at skaffe dækning til disse merudgifter, blev det foreslået, at Nyboderbørnenes frie skolegang skulle ophøre og skolerne nedlægges.

Beslutningen medførte, at de børn, som allerede var indskrevet i Nyboders Skole, fik lov til at fortsætte, mens nye børn blev henvist til de kommunale skole, hvor de nærmeste var i Hindegade og Sølvgade. Søetatens pigeskole i Borgergade blev nedlagt i 1869 og pigerne overflyttet til Nyboders Skole. Pigeskolen måtte overlade sin skole til søkadetterne. Drengeskolerne i Gåsegade og Svanegade blev nedlagt den 1. april 1872.

Siden 1872 har søetaten ikke haft egne skoler. Fra dette tidspunkt skulle det faste mandskabs børn søge undervisning på kommunens skoler, som havde arvet søetatens skoler og formuer.

Nogle foreninger i Nyboder

Fra gammel tid har det været strafbart for personer, der hører til krigsmagten, at indtræde i foreninger, som angår deres tjenesteforhold eller politiske sager m.m. Bestemmelsen kan genfindes i § 68 i Militær Straffelov af 1937.

Men med Grundloven i 1849 blev der indført forenings- og forsamlingsfrihed i Danmark og ovennævnte bestemmelse er således kun anvendelig over for krigsmagten med de indskrænkninger som fremgik af den militære straffelov.

De foreninger, der i tidligere tid blev oprettet i søværnet var først og fremmest af humanitær eller uddannelsesmæssig art. Til førstnævnte må henregnes et stort antal ligkasser (begravelseskasser), som efterhånden blev overflødiggjorte af sociale forsorgsforanstaltninger:

- Kompagni- og Skibsskrivernes ligkasse af 1747.
- Håndværkerstokkens Ligkasse af 1753.
- Artilleriunderofficerernes Ligkasse af 1755.
- Dagvagternes Ligkasse af 1771.
(Begravelsesselskabet af 2. januar 1771).
- Begravelsesselskabet for Søværnets Embeds- og Bestillingsmænd samt Underofficerer af 1816.
- Ligkassen for Søetatens 1. og 2. Divisions embedsmænd og underofficerer, som i 1874 blev slået sammen med Begravelsesselskabets af 1816.

Herudover blev foreningen »Søetatens enkebolig« stiftet i 1851 på initiativ af en gammel nyboderdreng, arbejdsmand på Holmen, senere chaluproer og ordonnans i Marineministeriet Carl Grim. Han havde i 1847 udsendt et trykt opråb til dannelse af en sådan forening, men da det skete uden forudgående tilladelse, modtog han en reprimande herfor.

Først i 1850 blev der givet tilladelse til fra Marineministeriet til afholdelse af det stiftende møde. Gennem kontingenter og overskud fra arrangementer afholdt af »Søetatens Haandværkeres Sangforening« og »Søetatens Dramatiske Forening« blev der skabt en mindre formue.

Den 24. februar 1864 gav Marineministeriet foreningen en byggegrund af Søkvæsthusets have på ca. 2500 kv. alen til en pris af 40 skl. pr. alen.

Den 9. april 1865 blev ejendommen indviet med 58 lejligheder på hjørnet af Bådsmandsstræde og Prinsessegade på Christianshavn.

Også en forening for oprettelse af alderdomsboliger blev i 1873 oprettet ved »Foreningen af 1873 for Tilvejebringelse af en Alderdomsbolig for Søværnets Underklasser«.

Af andre foreninger kan nævnes:

- Søetatens Fyrbøderforening af 1883.
- Søe-Lieutenant-Selskabet af 1784.
- Søofficers-Foreningen fra 1859.
- Søunderofficersforeningen »Ørnen« af 1883.
- Foreningen af Søofficerer i Reserven af 1918.

Holmens hæderstegn

I året 1801 blev der på Christian VII's fødselsdag indstiftet et »Holmens hæderstegn«, der bestod af en sølvmedalje, på hvis sider stod »Fortjent for god tjeneste«. Hæderstegnet skulle bæres i et silkebånd med striber i flagets farve og gav adgang til en mindre årlig pengesum.

Ingen kunne få medaljen tildelt, før en dertil nedsat kommission havde prøvet vedkommendes hele fortid og ikke fundet ham idømt korporlig straf eller hengiven til sådanne laster »som skade Kongens Tjeneste, ødelægge Manden selv og forstyrre huslig Lyksalighed«.

Oprindeligt var medaljen kun bestemt for tømmermænd og smede, som med hæderstegnet fik prædikat af »Kongelige skibsbyggere og skibssmede«. Undtagelsesvis og på strengere vilkår blev også andre håndværkere dekorerede med den. Først senere stillede alle håndværkere lige, og desuden

fik artilleri- og matroskorpset adgang til hæderstegenet. Senere kunne alle i den faste tjeneste, som havde tjent kongen i 25 år, komme i betragtning ved uddelingen. De lykkelige, som blev anset for værdige til at modtage medaljen, der højtideligt overrakte dem på værftet, opnåede mange gange også den ære at blive fremstillet for kongen på hans eget palæ. Også andre medaljer blev uddelt. Efter slaget i Kongedybet i 1801 modtog 62 underofficerer og menig en årlig gave på 15 rdl og en sølvmedalje, hvorpå der var indpræget den hædredes navn og ordene »*Modet værger, Kongen hædrer, Fædrelandet skønner*«.

Holmens hæderstegn indstiftet i 1801.

Den faste stoks opløsning

I begyndelse af 1850'erne blev der taget beslutning om stokkens opløsning. Tiderne for stavnsbinding og tvang blev afløst af krav om politisk frihed og anstændige ansættelsesvilkår.

Opløsningen skete ikke pludselig men over tid. I 1851 bestemte pensionsloven, at de, som dette år havde tjent marinen i 20 år efter eget valg enten kunne fragå med en bestemt sum i rede penge eller modtage en pension, der indbefattede hus til moderat leje, kost og mundering, eller erstatning derfor, samt en mindre sum i penge. Marinen antog ikke længere til fast tjeneste i det omfang, som man gjorde tidligere, og de faste, som blev beholdt, blev stillet friere i deres ansættelse til søtaten.

Faste underofficerer kunne ikke undværes i marinen. Men de faste søkrigeres plads blev udfyldt af værnepligtige marineartillerister og matroser. Håndværkerne blev ikke antaget for en længere årrække, men kaldtes dog fortsat »faste«, hvis de bandt sig for et helt år. I forhold til den militære straffelov blev de stillet på samme trin som underofficerer, og lønnen blev forhøjet.

Bådsmandskolonien på Møn og Bågø

Med Frd. af 12.9. 1696 offentliggjorde Christian V sin plan om etablering af en bådsmandskoloni til 1.000 bådsmænd på Møn og Bogø, som dels skulle bo i de huse, som garden havde rådet over og i indrettede og nybyggede huse fordelt på øerne. Bådsmændene skulle udgøre en nyttig bådsmandskoloni for orlogsflåden. I 1698 oprettede Christian V endvidere en navigationsskole i Stege. Man nåede dog al-

drig op på de 1.000 bådsmænd. I 1702 var man nået op på 475 bådsmænd. Mange var kommet fra Nyboder. Med forordningen af 16. december 1704 om søindrulleringen mistede kolonien sin betydning, da de privilegier, som bådsmændene havde fået, fremover blev givet til alle bådsmænd, som kunne forblive på deres hjemegn. Kolonien er mere udførligt omtalt i Jørgen H. Barfod's bog om »*Christian IV's Nyboder*« fra 1983.

Hvor findes arkivalierne?

Arkivalierne om Holmens Faste Stok findes på Rigsarkivet.

For skolebørnene især i arkiverne for:

- Nyboders Kommandantskab (1785-1866).

For håndværkerne især i arkiverne for:

- Håndværkerstokkens mønsterskriver (1700-1790).
- Nyboders inspektør og direktion (1660-1797).
- Nyboders Kommandantskab (1725-1970).
- Holmens chef (1658-1849).

For de faste matroser, måneds- og årstjenere m.fl:

- Mønsterskriveren ved søfolket (1670-1809).
- Divisionscheferne og divisionsinspektørerne (1727-1852).
- Kabinetsekretariatet (mønsteruller for 1781).

Rugdreng, kostdreng og kompagnidreng

Ved konfirmationer af drenge i Holmens kirke vil man nogle gange kunne se en række nr. og bogstaver: f.eks.

»2 Div 3 Comp no 74«.

Disse nr. henviser til, at den pågældende er indskrevet som dreng i divisionsbogen for 2. division, 3. kompagni under nr. 74.

Ud fra disse oplysninger kan man på Rigsarkivet i publikumsmagasinet finde drengen i divisionsbøgerne for 2. division, under 3. kompagni og hans nr, hvor der vil stå flere oplysninger om den pågældende. Man vil via drengens nr. i divisionsbøgerne kunne følge drengen bagud i de forudgående divisionsbøger til indskrivningen som rugdreng og fremad i de efterfølgende divisionsbøger til, at han udtræder af tjenesten eller dør. Endvidere vil det fremgå, hvem der er drengens fader, og hvor og hvornår faderen er indskrevet i divisionsbøgerne eller i håndværkerstokken. Som regel vil det også fremgå om han eller familien har fået bolig i Nyboder. Der vil også kunne findes flere oplysninger om drengene i andre af flådens arkiver – bl.a. i mønsterskrivernes arkiver og i Nyboders Kommandantskabs arkiver vedr. skolerne i Nyboder.

Håndværkerstokkens mønsterskriver (1700-1790)

Fra embedet som krigsbogholder (i Generalkommissariatet) udskiltes ca. 1673 et embede som mønsterskriver eller mønsterkommissær som mellemlem den overordnede kollegiestyrelse og det underordnede personel i de tre eskadrer (fra 1688 betegnet som

divisioner). I 1706 udskiltes et særligt embede som mønsterskriver på Bremerholm for håndværkerstokken. Mønsterskriveren for håndværkerstokken tog sig af sager om gager, kostforsyninger til officerer og mandskab i divisionerne samt ekviperingsforretninger ved skibsudrustninger og arbejds-kompagnerne, dvs. fangerne på Bremerholm.

Efter 1772 henhørte under mønsterskriveren endvidere bl.a. modelkammeret, konstruktionskommissionen, Dokkens ekvipagemester og materieforvalter, søtøjhuset, faste styrmænd og overkanonerer, fattigbøssen og forsømmelsesbøssen. Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber« »Håndværksstokkens mønsterskriver« – og tryk »Søg«.

Fra-Til:	Arkivseriens navn:
1700-1747	Afbetalte domme
1712-1719	Dokumenter angående modtagelse og løsladelse af svenske fanger
1713-1726	Beregninger over provianten til fangerne
1716-1741	Ruller for jernfangerne på Bremerholmen
1719-1733	Forsømmelsesbøssens regnskab
1719-1733	Forskellige udtællinger
1735-1790	Forsømmelseskassens vedkommende
1738-1738	Konceptregnskab for Forsømmelsesbøssen
1752-1789	Adskillige sager vedkommende håndværkerstokken
1761-1782	Kopibog over anvisninger på Forsømmelseskassen
1768-1789	Mønsteruller for arbejdskompagnerne
1769-1776	Kopibog over Forsømmelsesbøssen
1772-1789	Kvartalsafregningsbøger
1775-1785	Tabeller over Præmieskud ved Søtøjhuset
1777-1790	Afregninger over Holmens officerer, mestre, mestersvende og skipper
1778-1790	Ekstraskattemister
1783-1790	Forsømmelsesbøssens ordrebog

Nyboders inspektør og direktion 1660-1797

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber« »Nyboders inspektør« – og tryk »Søg«.

Fra-Til:	Arkivseriens navn:
1660-1685	Sager vedr. de kgl. våninger i skipperboderne
1669-1720	Journals over Skipper- og Nyboders huse
1687-1699	Bilag til Inspektørens regnskaber
1694-1694	Taxationsforretning over skipperboderne
1721-1797	Husbøger over Nyboder
1770-1770	Inventarium for Nyboders 2. division

Nyboders Kommandantskab 1725-1970

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber« »Nyboders Kommandantskab« – og tryk på »Søg«.

Fra-Til	Arkivseriens navn:
1725-1799	Memorialbog over ordrer og dokumenter Nyboders huse og laboratorium vedkommende
1732-1924	Husbøger for Nyboders beboere
1732-1918	Udtagne sager vedr. Nyboder
1732-1918	V. Udtagne sager vedr. Nyboder
1768-1847	Kopibøger
1785-1790	Sager vedr. Nyboders skolevæsen
1788-1870	Indkomne skrivelser vedr. Søetatens drengeskoler.
1810-1815	Ordrebog for 3. division

1813-1815	Ordrebog for 2. division
1814-1847	Ordrebøger for 1. division
1815-1873	Forhandlingsprotokoller for Kommissionen for søetatens drengeskoler
1816-1870	Straffeprotokoller for drengeskolen
1816-1865	Ruller for drengeskolen
1817-1873	Korrespondanceprotokoller for Kommissionen for søetatens drengeskoler
1818-1863	Eksamens karakterer ved drengeskolen.
1819-1840	Parolbøger.
1820-1826	Skoleprotokol for pigeskolen i Klerkegade
1820-1847	Kopibøger over indgåede breve
1824-1831	Kopibog over udgåede breve for Nyboders bygningskommission
1824-1831	Kopibog over indgåede breve for Nyboders bygningskommission
1826-1873	Kopibøger over ind- og udgåede skrivelser for pigeskolen
1831-1847	Vagtprotokoller for Nyboder.
1834-1840	Protokoller over drengene i 3.-9. klasse samt tegneskolen og geometriskolen.
1838-1841	Skrivelser vedkommende Nyboders asyl.
1838-1895	Fortegnelser over elever fra 1. og 2. division
1843-1847	Register over 1. divisions korrespondance
1843-1847	Skrivelser til chefen for 1. division.
1854-1859	Skrivelser fra Marineministeriet til pigeskolen.
1854-1866	Protokol over drenge i Søetatens faste skole.
1854-1865	Kopibog over indgåede skrivelser vedr. Søetatens drengeskoler
1866-1866	Fortegnelse over børn i kommunens skoler.
1888-1936	V. Diverse skrivelser
1888-1922	A. Ind- og udgåede skrivelser
1899-1923	Ø. Regnskab

Holmens chef 1658-1849

Holmens chef fandtes allerede fra 1655, men han har gennem tiden haft forskellige benævnelser:

- 1570-1612 Tilsynsmand på Bremerholm.
- 1613-1648 Tilsynsmand på Holmen.
- 1648-1658 Holmens Admiral.
- 1658-1792 Holmens Chef.
- 1792-1856 Overekvipagemesteren.
- 1857-1950 Chefen for Orlogsværftet.

Holmens chef ledede skibsbyggeriet på Holmen, administrationen af fangerne på Bremerholm, søtøjhussskriveren, ekvipagekontoret og administrationen af proviantgården.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber« »Holmens chef« – og tryk »Søg«.

1675-1678	Register over de ved Bremerholmen antagne
1684-1739	Domme over fangerne på Bremerholm.
1684-1739	Bøger over Bremerholms fanger. Kopibog over Holmens fanger at slå udi og af jern
1684-1684	Rulle over eskadrenes mandskab samt ekstrakt af proviantregnskab for flådens skibe.
1685-1714	Dokumenter til kopibog over fangerne på Bremerholm
1690-1691	Absentprotokol.
1691-1712	Styrmandsbøger.
1705-1708	Kassationsbog
1706-1711	Indrullerede i Bragenæs distrikt.
1710-1721	Ruller over hvervede søfolk i Hamborg og Glückstadt

- 1714-1739 Bog over jernfangerne og betlerne på Bremerholm.
- 1714-1737 Generalkommissariatets begæringer om fanger at sætte i jern
- 1723-1732 Fortegnelser over fangene på Bremerholm
- 1741-1781 Register til styrmandsprotokol
- 1741-1796 Styrmændenes protokol, som er faste i tjenesten
- 1741-1781 Register til styrmændenes protokol, som er faste i tjenesten.
- 1762-1764 Absentprotokol for divisionerne.
- 1766-1907 Forskellige prisopgørelser
- 1770-1856 Divisionsbøger for 2. division (mandskabsfortegnelser)
- 1770-1813 Divisionsbøger for 3. division (mandskabsfortegnelser)
- 1770-1813 Divisionsbøger for 4. division (mandskabsfortegnelser)
- 1776-1800 Protokoller over håndværkerstokken.
- 1777-1816 Mandtalsbøger for håndværkerstokken.
- 1783-1846 Hovedruller for Holmens faste stok
- 1785-1797 Rapportprotokoller over Gammel- og Nyholms sjovere (daglejere)
- 1787-1793 Hovedbøger for divisionerne
- 1789-1969 Fortegnelse over de kongelige krigsskibe og øvrige Søetaten tilhørende fartøjer m.m.
- 1793-1799 Sygeprotokoller.
- 1795-1806 Ruller over indrullerede i sølimiter
- 1798-1853 Trækkelister for indrullerede
- 1800-1889 Oplysninger vedr. personel på Prøvestenen ført af skipper Olle Erichsen
- 1811-1835 Ekspederede breve
- 1811-1835 Divisionsinspektørens kopibøger.
- 1812-1812 Liste på soldateske som har været udkommanderet på roflotillerne
- 1815-1847 Indkomne sager til divisionsinspektøren.
- 1820-1880 Hovedruller for håndværkerkorpset
- 1820-1830 Hovedbog for 3. division
- 1830-1847 Hovedbøger
- 1830-1846 Mønsterbog over de skibstømmermænd, som er i syge- og ligkasse
- 1841-1856 Kassebøger for 2. division
- 1842-1857 Skipperfortegnelse
- 1843-1849 Rulle over skibsbyggere
- 1843-1855 Kassebøger for 1. division
- 1843-1847 Mandskabsruller
- 1844-1856 V. Konduitelister over det mandskab af divisionerne som har været udkommanderet med skibe og fartøjer samt ved vagtskibstationen
- 1856-1858 Fortegnelse over håndværkerkorpsets 4. afdeling, da det overflyttedes til 5. afdeling
- 1864-1867 Stamrulle for det værnepligtige håndværkerkorpset
- 1869-1887 Stamrulle for håndværkerkorpsets 3. afdeling
- 1898-1943 V. Materiale vedr. mobilisering og sikringsstyrkens formering
- 1915-1915 V. Liste over reserveløjtnanternes tjeneste

Mønsterskriverne ved divisionerne

I 1732 oprettedes tre mønsterskriverembeder for 1., 2. og 3. division, der primært var en inddeling af mandskabet. Ved oprettelsen af en 4. division i 1755 henlagdes mønsterskriverforretningerne for denne division under 1. divisions mønsterskriver.

Mønsterskriveren ved søfolket (1670-1809)

Embedet betegnedes i:

- 1732-55: 1. divisions mønsterskriver.
- 1755-71: 1. og 4. divisions mønsterskriver.
- 1772-39: 2. departements kontor.
- 1790-1814: 4. departement kontor.

Siden 1815 var det sammenlagt med 3. departements kontor. Det tog sig bl.a. af officersgager ved alle fire divisioner. Under embedet hørte kommandanten på Toldboden, fæstningerne Rønne, Christiansø og Frederiksværn, vagt- og koffardiskibene samt matrosindrulleringen i Norge.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«

»Mønsterskriveren ved søfolket« – og tryk »Søg«.

- 1670-1672 Registerbøger over kostsedler for dem, der sejler
- 1670-1672 Registerbog contra tøjhuskriveren
- 1670-1677 Registerbøger over kaptajnens og løjtnanternes kostpenge og månedstjeneres gager
- 1680-1681 Mønsteruller over tøjhusfolket ved Søetaten
- 1680-1681 Proviant- og bryghusbetjentene angående deres gage
- 1694-1698 Betaling af de civile betjentes, mestres og mestersvendes årsløn
- 1700-1701 Assignationsbøger over årstjeneres, officerers, samt civilbetjentes gage
- 1702-1702 Mønsterskriver Klaumans underretning om de 2 procent, som de på flåden værende matroser ved afskeden blev kortet af deres løn
- 1703-1705 Balancebog over søofficerernes og kadetternes samt sø- og tøjhusfolks gage.
- 1705-1708 Mønsterskriverens hovedbøger
- 1707-1708 Mønsterskriverens restancebøger
- 1739-1770 Mønsterkontorets divisionsafregningsbøger
- 1746-1768 Præsentationsbøger over antagelse og afmønstring af 1. divisions 10 kompagnier
- 1755-1768 Præsentationsbøger for 4. divisions mandskab
- 1772-1790 Gagebøger
- 1781-1790 Referatprotokoller ved Søetaten 2. departements kontor.
- 1784-1784 Kostpengebog

2. divisions mønsterskriver 1670-1852

Dette embede blev fra 1732-71 betegnet som 2. divisions mønsterskriver. Fra 1772 kaldet 3. departements kontor. Det omfattede bl.a. Kvæsthuset og Assistenshus samt matrosindrulleringen i Slesvig. Efter 1772 omfattede det bl.a. også flådens proviantering, Dokken og Bryghuset samt Holmens Kirke.

Efter 1790 overtog man alle sager om håndværkerstokken fra Håndværkerstokkens mønsterskriver på Bremerholm (1. departement).

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«

»2. divisions mønsterskriver« – og tryk »Søg«

Fra-Til Arkivseriens navn:

- 1712-1785 Husbøger
- 1727-1841 Officerernes gagebøger
- 1738-1813 Ansøgninger og designationer ved kommende pensionsvæsenet
- 1751-1815 Præsentationsbøger
- 1758-1847 Divisionernes gagebøger
- 1768-1812 Sager vedkommende indkvarteringen
- 1772-1786 Gagebog for udkommanderede betjente
- 1772-1805 Gagebøger for proviantvæsenet og den glückstadtiske ekipage

1773-1773 Bog over fattige, som nyder uddelinger til påske og michaelis ved Holmens Kirke
 1780-1813 Diverse sager vedrørende håndværkerstokken
 1781-1790 Gagebog for Søkadetkompagniet
 1784-1794 Udgiftsbog for landkosten
 1789-1789 Køkkenets slukkelsesruller
 1790-1806 Sygelister for Søkvæsthuset
 1790-1790 Præsentationslister
 1790-1790 Divisionerne pro 1790
 1791-1800 Betalingsruller
 1791-1791 Skibsrunder
 1792-1799 Daglønsbøger
 1797-1839 Sager vedkommende enkekassen
 1798-1798 Betalingsrulle for Søetatens pensionister
 1799-1839 Pensionsbøger
 1801-1802 Beviser for syge og døde på Søkvæsthuset af håndværkerstokken
 1801-1801 Beviser for udgæde restituerede fra Søkvæsthuset
 1801-1823 Hædersmedaljevøger med registre
 1801-1813 Månedsløjtanternes gagebøger
 1801-1833 Pensionsbøger
 1802-1817 Betalingsbøger for drengenes fortjeneste
 1808-1841 Divisionernes kostbøger.
 1811-1811 Ruller over håndværkerstokkens mandskab i arbejdskompagnierne
 1814-1816 3. Divisions Kostrulle
 1814-1815 4. Divisions Kostrulle
 1815-1840 2. Divisions Kostrulle
 1815-1847 Hospitalsbøger for Søkvæsthuset
 1815-1842 Soldateskens gagebøger
 1816-1839 Kost og absentruller for 1. division
 1822-1840 Afregningsruller for 2. division
 1822-1840 Mønsteruller for Gammel- og Nyholm
 1825-1850 Sager vedkommende Søkvæsthusets pensionister
 1827-1842 Adskillige sager, søgagte og emolumenter for officerer
 1828-1839 Lyseruller for 2. division
 1828-1840 Gage, avancer og afregninger for 1. division
 1837-1841 Præsentationslister for 2. division
 1837-1839 Kostpengeruller.
 1837-1841 Kostruller
 1840-1840 1. Divisions Kostrulle
 1842-1847 Præsentationsprotokol for 2. division
 1847-1847 Søgagebog

3. divisions mønsterskriver 1732-171

Blev i 1732-1771 betegnet som 3. divisions mønsterskriver. I 1772-1814 som 4. departements kontor. Fra 1815 var det forenet med 3. departements kontor. Herunder henhørte spindrulleringen i Danmark, endvidere sager om kadetkorpset og Søetatens skoler foruden havne- og lodsvæsen, vagtskibet i Store Bælt og Den Glückstadt'ske ekvipage.

Bemærk, at ved søgning på Daisy, skal der søges efter 4. departements kontor for at finde 3. divisions mønsterskriver.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«

»4. departements kontor« – og tryk »Søg«.

1714-1759 Afregninger, betalingsruller, gagekvitteringer, Kadetkorpset
 1720-1759 Betalingsruller for kadetkorpset.

1743-1788 Gagebøger for indrullerede.
 1772-1815 Gagebøger
 1786-1797 Kostbog
 1789-1792 De fire divisioners kostbog.
 1789-1856 Udlåningsbog, Kadetkorpset

Eskadreskriverne 1673-1813:

Førte regnskaberne over eskadernes forbrug og gager samt ansættelse af årstjenere m.fl.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«

»Eskadreskriverne« – og tryk »Søg«.

1673-1676 Gagebog for norske månedstjenere
 1673-1683 Skipperregnskaber for orlogsskibene Delmenhorst og Norske Løve
 1674-1684 Skipperregnskaber for fregatten Vandhunden
 1675-1677 Bremerholms månedstjenere
 1675-1679 Månedstjenere antagne ved Bremerholm
 1675-1679 Eskadre Johan Nielsens afregningsbog over de udi Holland antagne månedstjenere under generaladmiral M. Rodsteens eskadre
 1675-1677 Alfabet over de udi Holland antagne månedstjenere
 1675-1677 Månedstjenere antagne udi Holland.
 1675-1677 Alfabet over månedstjenere antagne ved Bremerholm
 1676-1676 Gagebog
 1676-1679 Hollandske månedstjeneres afregninger.
 1677-1680 Månedskostbog
 1677-1679 Månedstjenere antagne i Holland, Holsten, Danmark og Norge
 1677-1679 Penges betaling angående 1677-1679
 1677-1677 Betalingsbog
 1677-1677 Bog over matroserne udskrevne i holstenske købstæder under admiral Jens Rodsteens eskadre
 1677-1679 Eskadre Johan Nielsens afregningsbog over årstjenere under generaladmiral M. Rodsteens eskadre
 1678-1679 Flådejournal
 1678-1678 Holstenske månedstjenere
 1678-1678 Afregningsbog for månedstjenere antagne i Holsten
 1678-1679 Skibsbøger
 1678-1679 Hovedbøger over skibenes officerer og besætning, deres gagebetaling m.m.
 1678-1679 Udskrevne fra købstæderne.
 1678-1678 Bremerholm, hollandske og holstenske månedstjenere over de i Holsten antagne søfolk ved admiral Jens Rodsteens eskadre
 1678-1679 Afregningsbøger for tømmere mændene ved Holmen.
 1678-1678 Årstjenernes gagebog (Jens Rodsteens eskadre).
 1678-1678 Alfabet over årstjenere (mons. Rodsteens eskadre).
 1678-1680 Adskillige afregninger.
 1679-1679 Repartition af adskillig provision i søen.
 1679-1679 Bog over de fra købstæderne i Danmark og Holsten udskrevne så og i Hamborg antagne søfolk.
 1679-1679 Bremerholms månedstjenere.
 1683-1687 Afregningsbog for månedstjenere, hvorefter betalingerne er sket ført af N. Klaumann.
 1683-1683 Alfabet på Admiralitetets og amsterdamske månedstjenere.

- 1684-1684 Månedstjenere hvervede i Holsten af kaptajn Søren Hansen Deign.
- 1684-1699 Eskadreskrivernes assignationsbøger over Generalkommissariatets assignationer til overzahlmesteren.
- 1688-1707 Gagebog for søofficerer og Holmens betjente.
- 1693-1693 Gagebog for galajkompagniet i Christianssand og mandskabet ved jagterne i Glückstadt.
- 1719-1719 Admiral Judichærs protokol over den marstrandske ekspedition
- 1719-1719 Journal for fregatten Hvide Ørn på den marstrandske ekspedition.
- 1719-1719 Indkomne sager til admiral Judichær under den marstrandske ekspedition.
- 1757-1758 Justitsprotokol for orlogskibet Island.

Divisionscheferne og divisionsinspektørene (1727-1852)

I divisionschefernes og divisionsinspektørernes arkiver findes bl.a. skibsbøger for divisionerne og kadetkorpset.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«
»Divisionsinspektørene« – og tryk på »Søg«

- 1727-1758 Skibsbøger for 3. division og Kadetkorpset
- 1739-1753 Skibsbøger for 1. division
- 1740-1753 Skibsbøger for 2. division
- 1759-1761 Skibsbog for 4. division

Bremerholm

Der fandtes også et admiralitet på Bremerholm som pådømte forbrydelser begået på Bremerholm værft. Bremerholm værft kendes som værft fra ca. 1540 og fungerede fra slutningen af 16. århundrede tillige som straffeanstalt.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«
»Bremerholm« – og tryk »Søg«.

- 1620-1644 Fortegnelser over fanger
- 1638-1647 Skiftebog for Bremerholm

Se også under »Mønsterskriverværket for Bremerholm« og »Holmens Chef«.

Skipperbodernes og Nyboders husbøger

Husbøgerne begynder i 1669, men ikke alle husbøger er bevaret, og mange er i dårlig stand. Bøgerne indeholder oplysninger om de familier, som har boet i Nyboder.

Nogle gange findes der kun oplysninger om familieoverhovedet; andre gange er alle familiens medlemmer samt evt. logerende nævnt.

Nyboders husbøger findes på Rigsarkivet. Bøgerne fra 1732-1922 er nu stillet frem i publikumsmagasinet på 1. sal, hvor man også kan finde en fortegnelse over, hvilke bøger, der er bevaret, og hvilke gader de indeholder oplysninger om.

Nedenstående er et koncentrat af oplysninger, som findes i fortegnelse over Nyboders husbøger.

- 1732-1770 (ca. 1800), nogle gader. Bindet er stærkt restaureret – mange sider ulæselige. Kun oplysninger om familieoverhovedet.

- 1770-1800, 3 bind, nogle gader. Medtager kun oplysninger om familieoverhovedet.
- 1816-1851 Samtlige gader. Medtager kun oplysninger om familieoverhovedet.
- 1816-1827(1839), 2 bind, nogle gader. Medtager navne og andre oplysninger på alle medlemmer af de enkelte husstande, men bindet er stærkt restaureret og mange sider er delvis ulæselige.
- 1840-1853, 8 bind, alle gader. Medtager navne og andre oplysninger på alle medlemmer af de enkelte husstande. Også oplysninger om søetatens drengeskole og pigeskole.
- 1853, 1. bind samtlige gader. Medtager kun oplysninger om familieoverhovedet.
- 1853-1878, 7 bind, samtlige gader. Medtager navne og andre oplysninger på alle medlemmer af de enkelte husstande. Også oplysninger om søetatens drengeskole og pigeskole.
- 1878-1894, 6 bind, samtlige gader. Medtager navne og andre oplysninger på alle medlemmer af de enkelte husstande.
- 1894-1922, 7 bind, samtlige gader. Medtager navne og andre oplysninger på alle medlemmer af de enkelte husstande.

Bemærk, at ovennævnte husbøger kan findes men ikke bestilles via Daisy, da de er opstillet i selvbetjeningsmagasinet på Rigsarkivet og kan tages med ind på læsesalen.

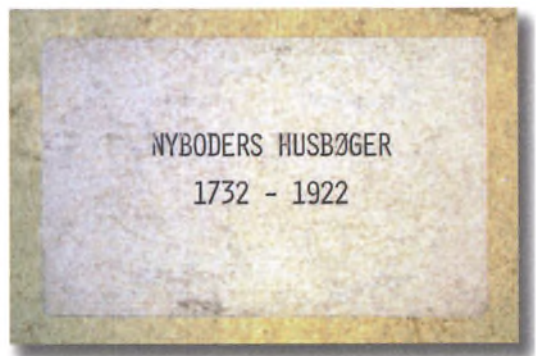
Men også andre steder i Søetatens arkiv findes der husbøger for Nyboder og skipperboderne.

- I 2. divisions mønsterskrivers arkiv findes »Husbøger« (1712-1785). Husbøgerne omfatter 3. og 4. division.
- I Nyboders inspektørs arkiv findes:
»Protokoller over Skipper- og Nyboders Huse« (1669-1720) og »Husbøger over Nyboder« (1721-1797).

Disse husbøger kan findes og bestilles via Daisy.

Gaderne i skipperboderne, som lå lidt nord for Holmens Kirke var Delfingade, Dybenggade, Laksegade, Skippergade, Hummergade, Højbådsmadsgade, Størrestræde og Riddergade.

En fortegnelse over Nyboders husbøger ligger på 1. sal i publikumsmagasinet på Rigsarkivet

Søindrullerede værnepligtige

Til marinen valgte man små med stærke folk. I 1860'erne var uniformer til de værnepligtige ikke indført.

Allerede i 1689 understregede statsholderen i Norge Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704) – Frederik III's uægte søn med Margrethe Pape – forskellen på at være søvant og at være en god orlogsmænd: *»Det navn, som man i almindelighed tillægger søfolket er gode og dygtige søfolk, men det navn synes mig må nærmere forklares, for der er stor forskel på at være søvant for det er alle norske langs søkysten, og at være vel befaren, for det navn hører til dem som længe på kaptarten, på fremmede lande har tjent, hvoraf en del findes i Norge. Med disse to slags var Hans Majestæts flåde forleden år mestendels besat, men kun få af dem af den tredje og rette slag, som kaldes orlogsgæser eller bådsmand, der har tjent til orlogs og ved hvad et orlogsskib tilhører og hvorledes man i batailler og søfægtninger sig forholde skal. Dette er nemlig forskellen mellem søvante folk, befarnede folk og rette orlogsmænd.«* Efter Niels Iuels død i 1697 blev flådens ledelse overdraget til den kun 19 årige Ulrik Christian Gyldenløve (1678-1719), søn af Christian V og Sofie Amalie Moth.

Formentligt inspireret af Christian V's frihedsbrev for søfolk fra 1679 og ikke længe efter Landmilitærens oprettelse i 1701, udgik fra Frederik IV (1699-1730) den 16. december 1704 – *»Forordning og Privilegier for Søe-Folket i Danmark, som sig, til at bruges i Kongens Søe-Tjeneste paa Orlogs-Floden, lader enrollere«*.

En del af disse folk havde man tidligere været nødt til at hverve i udlandet. Det ønskede man nu at komme bort fra. Årsagen til dette var, at hvis en krig stod for døren, så risikerede man, at hvervningen i udlandet blev forbudt på de sædvanlige pladser, eller, at man kom ind i en dyr konkurrence med større og/eller mere kapitalstærke sømagter. Man ønskede derfor at opbygge en hjemlig reserve, når rustningen af flåden fik et omfang, der oversteg *den faste stoks* formåen.

Samtidig skulle fremmede hververe, som blev grebet i at hverve danske søfolk til udenlandsk tjeneste, pågribes. Hvis forsøget på hvervning blev beviset, skulle pågældende betale 100 rdl. for hver

hvervet person samt inden 3 fulde dage forlade landet og efter den tid være fredløs. Herudover var det strengt forbudt ved hvervning eller på anden måde, at antage nogen fra sørullen til tjeneste ved hærens regiment.

Forordningen fra 1704 rettede sig mod dem, der ernærede sig ved søfart og disses sønner og som boede i et sølimit, som lå som en bræmme langs alle landets kyster, købstæderne, øerne og fjordene. Til gengæld for at lade sig indrullere skulle de pågældende nyde godt af de privilegier og friheder, som var angivet i forordningen.

Ordet sølimit kommer fra latin: limes = grænse, og anvendtes som betegnelse både for de til havet grænsende områder og for de personer, der var bosatte i disse områder.

Ordet »privilegier« skulle lokke folk til at melde sig. Men som det fremgår af forordningen, så var de fleste sammen med deres sønner tvunget til at lade sig indskrive i sørullerne og modtage et indrulleringsbevis, som helbefaren, halvbefaren, søvant eller søvante. Opdelingen i hel- og halvbefaren samt søvante og søvante havde også betydning for de ydelser, som de pågældende modtog. Det var derfor nødvendigt at få fastslået, hvad man egentlig forstod ved en befaren, en halvbefaren og en søvant, dette bekendtgjorde admiralitetet i bekendtgørelse den 25. juni 1705:

1. En person som vil passere for *helbefaren* bør billig kunne svare til følgende poster nemlig, at forstå sit kompas og derudi springe frem og tilbage. Dernæst vide at stå til rors og styre vel, såvel udi hårdt som magsvej. Forstå sig at gøre rede, hvorledes alt tovværket indskæres, hvorledes tovene skal opskydes og belægges, hvorledes sejlene skal anslages og igen rebes. Vide at splejdsse, knobe og kende såvel det stående som løbende redskab samt fire strenge tove, og hvorledes varpningen det ene kabeltov skal surres på det andet. Vide at gøre alle slags steg samt være vel beløben udi alle slags skibsredskab.

2. En *halvbefaren* bør i vore tanker på det mindste vide, hvor mange streger et kompas har og kende stregerne, desuden at kende alt løbende redskab, omendskønt han ikke forstår sig på, hvorledes det skal indskæres. Dernæst have nogenlunde hændelag med at gå højbådsmanden til hånde udi spledsen og knobben, så han derpå kan vide at gøre forskel, såvel som kunne indtage og beslå små sejl.

3. For *søvant* kan regnes den, som har faret med de små jægter og ellers ved at omgås og sejle med en jolle samt ro i hult vand, fiske på havet og udfare på stor fiskeri, og tragter med tiden at vorde befaren og ved søen sig at ernære.

I § 10 i Frd. fra 1704 om Privilegier for Søe-Folket i Danmark m.m. nævnes blot, at de skal have gage efter deres dygtighed. I den tilsvarende forordning fra 1739 nævnes i § 10, at en helbefaren skulle have en gage på 5 rdl., en halvbefaren 3½ rdl og en søvant og 2½ rdl. månedligt.

I følge Frd. om Privilegier fra 1770 skulle indrullerede inddeles i fire klasser afhængig af deres befarenhed:

1. Helbefarne: seks års erfaring som sømand (nedsat til tre år i 1861).
2. Halvbefarne: fire års erfaring som sømand (nedsat til 1 1/2 i 1861).
3. Søvante: to års erfaring som sømand (udgik i 1861).
4. Søvante: mindre end to års erfaring som sømand (udgik i 1861).

Forordningen om søe-indrulleringsvæsenet fra 1802 fastholdt taksterne fra 1739.

I forordningen fra 1861 om søindrulleringen ske- te der en række ændringer:

1. Som helbefaren blev en sømand betegnet, hvis han havde sejlet i 36 måneder og i denne tid havde gjort fire togter enten øst for linjen Kalmar- Rügenwalde eller vest for linjen Kap Lindesnæs- Texel.
2. Som halvbefaren, hvis han havde sejlet som sømand i mindst 18 måneder og i denne tid havde gjort to togter enten øst for linjen Kalmar- Rügenwalde eller vest for linjen Kap Lindesnæs- Texel. Betegnelsen halv- og helbefaren kunne ikke gives til nogen, som ikke var fyldt 18 år og kun befarne blev overført til sørullen.

Iflg. værnepligtsloven af 1912 skulle betegnelsen »befaren« gives den værnepligtige, der i 18 mdr. havde været i fart som sømand og i den tid gjort 2 rejser til havne, der var beliggende vest for en linie fra Texel til Kap Lindenæs eller Øst for en linie fra Rügenwalde til Kalmar.

Udskrivning af søfolk

Der blev gennem årene udstedt en række forordninger og love om søindrulleringen.

Forordningen fra 1704 blev opretholdt i hele 1700-tallet med undtagelse af perioden 1726-39, hvor den var ophævet på grund af stridigheder mellem Admiralitetet, General-Kommissariatet og Holmens chef. Ophævelse af indrulleringen efterlod mangel på mandskab i forsvarsordningen. Derfor blev indrulleringen genindført den 30. september 1739.

I 1733 var der fastsat ændrede regler for indrulleringen, hvor bl.a. øerne Amrum, Vesterlands Føhr, Sild, Rømø, Mandø og Fanø samt visse kystområder i Aalborg og Ribe stifter blev udlagt som sølimit-distrikter, hvor beboerne af bondestanden blev fritaget for tjeneste i hæren. Til gengæld skulle de gøre tjeneste i flåden efter behov.

Bemærk, at der også fra sølimitdistrikter blev udskrevet mandskab til hæren, hvis pågældendes erhverv ikke var knyttet til søen. Og at der til flåden fra 1861 blev udskrevet værnepligtige fra lægdsrullerne til at besætte de jobs, som ikke krævede, at man var hel- eller halvbefaren matros. De sidstnævnte blev ikke overført til sørullen.

Den nye forordning fra 1739 om søfolkets privilegier var en næsten ordret gentagelse af forordningen fra 1704. Tilføjet var, at man af hensyn til rullernes ajourføring, hvert år skulle oplæse forordningen fra prædikestolen i alle kirkesogne, hvor der fandtes indrullerede folk. Dette skulle ske på den første søndag efter nytår.

Den 1. februar 1770 udgik der en ny forordning om søindrulleringen i Danmark, hvorved ordningen med sølimitdistrikter blev udstrakt til resten af landet. Forordningen var igen stort set en gentagelse af forordningen fra 1704 med enkelte ændringer, som skulle få ordningen til at fungere lettere samt en skærpelse af de straffe, som skulle forhindre de søindrullerede i at rejse ud af landet. Alle søindrullerede skulle have udleveret nye søpatenter. De tidligere udleverede skulle afleveres og kasseres. Havde pågældende ikke sit gamle søpatent, og kunne han ikke fremkomme med troværdig forklaring på bortkomsten, så skulle han betale 2 rdl. i bøde. Blev det bevist, at han havde udlånt sit patent, skulle han betale 20 rdl., hvoraf angiveren skulle have det halve. Hvis han ikke var i stand til at betale bøden, skulle han arbejde i jern i 6 måneder.

Blev en person antruffet med et patent, som ikke tilhørte ham, skulle han miste sin tilgodehavende hyre, som i stedet skulle tilfalde Søkvæsthuset. Herudover skulle han straks indskrives i sørullen og fremover tilhøre søindrulleringen. Men hvis han var tilhørende landlægdeme eller allerede var indrullet i hæren, så skulle der i det første tilfælde gives besked til hans sessionsdeputerede i det lægd, hvor han var indskrevet. I det sidste tilfælde til regimentschefen, som herefter skulle lade ham afhente og tiltale.

Den 8. januar 1802 udkom en ny forordning om søindrulleringsvæsenet i Danmark, som bl.a. udvidede antallet af sølimitdistrikter i Danmark og præciserede, hvem der var forpligtet til henholdsvis fritaget for at gøre søtjeneste samt afholdelse af ekstrassessioner. Med frd. af 1801 kom flåden til at sortere under samme udskrivningsadministration som hæren som fastsat i 1788. Forordningen i 1802 var i hovedsagen gældende indtil værnepligtsloven af 2. marts 1861. Selv efter indførelsen af den almindelig værnepligt ved loven af 12/2 1849 og til 1862 bibeholdtes sølimitdistrikterne, da tiden i 1849 var for knap til også at foretage en reorganisation af søindrulleringen.

I 1851 overgik rulleføringen til udskrivningsdistrikterne og byfogederne svarende til hæren.

Alle indskrives i lægdsrullen fra 1861

Frem til 1861 blev værnepligtige indført enten i lægdsrullen eller i sørullen. I 1861 ophævedes særadministrationen for udskrivning af søværnepligtige. Efter 1861 fulgte de søværnepligtige samme regler for optagelse og sletning af rullerne som de øvrige værnepligtige. Herefter blev alle værnepligtige – uanset erhverv – indskrevet i lægdsrullerne.

Der blev dog stadigvæk ført søruller (i form af tilgangsruller) frem til 1912, da alle værnepligtige, der mindst var halvbefarne ved optagelse i lægdsrullen eller senere, eller havde en uddannelse som styrmand eller skipper, skulle overføres til sørullen fra lægdsrullen.

Hvem var søværnepligtige?

Følgende var omfattet af søindrulleringen:

- 1) Alle, som boede i købstæderne og ernærede sig af lodsvæsen, sejlede med skibe, pramme, jagter, både m.fl. eller ernærede sig med fiskeri i åben sø eller hav skulle ligesom deres sønner indskrives i sørullen, møde på session og udskrives til flåden, når det blev befalet.
2. Tilsvarende skulle ske med alt mandskab i de distrikter, som var eller ville blive udlagt i sølimitdistrikter uanset deres evt. befarenhed. Det var tilladt andre end søfarende at lade sig indrulle i søværnet, hvis de med attest fra vedkommende øvrighed eller pas fra Land-Milice-Sessionen, kunne bevise, at der ikke var noget som forhindrede deres indrulling.

Det var også tilladt embedsmænd og borgere, hvis sønner ikke hørte under indrulleringen, at lade deres drenge blive indskrevet i sørullerne som frivillige eller volontører uden løn. Sønerne var i så fald berettiget til at sejle med kofardiskibe; men de var samtidig fritaget for udskrivning som matroser. De var dog forpligtet til, når de havde sejlet som frivillige i 7 år, at bevise for sessionen, at de havde taget eksamen i navigation. Hvis de ikke kunne aflægge et sådant bevis, var de ikke længere undtaget fra at blive udskrevet som matroser.

Hvis nogen, som ikke var indrullet i sørullen, blev fundet beskæftiget med søfart m.m., så skulle vedkommende iflg. forordningen fra 1770 indrulleres til søtjeneste Den, som havde givet vedkommende passet, skulle betale en bøde på 30 rdl. samt miste retten til samme mand, som fremover skulle høre under søindrulleringen. Den, som opdagede forseelsen, skulle have halvdelen af det indbetalte beløb og hans navn forties. Den anden halvdel tilfaldt Søkvæsthuset.

Styrmand og skipper

Ingen måtte fritages på baggrund af, at han ejede en part i et skib eller fartøj, med mindre han virkelig var skipper eller styrmand. Det var også et krav, at han på lovlig måde med sessionens tilladelse, var blevet beskikket og antaget efter, at han havde bestået prøve på sin duellighed i »*sømandsvidenskaben*«. Hvis nogen oplyste på sessionen, at han var styrmand, så skulle han iflg. forordningen fra 1770 bevise, at han havde sejlet 7 år som matros, og i den tid have gjort er par rejser til »*Strædet*«, til Vestindien eller andre »*lange farvande*« og var bekendt med Østersøen og Kattegat. Herudover skulle han fremlægge skudsmål fra et skipperlav i Riget om, at han havde fået bevis fra Navigationsdirektøren for sin

dygtighed og havde bestået sin eksamen. Kunne han det, fik han udleveret et certifikat, som gav ham lov til at sejle som styrmand. Men når der var behov for den indrullerede styrmand, måtte han ikke sejle som andet end styrmand på danske handelsskibe.

Ønskede han at udgå i en anden tjeneste, skulle han henvende sig til indrulleringsofficeren for at blive udskrevet til kgl. tjeneste.

Hvis han oplyste, at han var skipper, så skulle han for sessionen bevise, at han havde sejlet som styrmand og fremlægge bevis på sin dygtighed, og at han kunne få et skib eller fartøj med dæk af føre som skipper. Var han i stand til det, skulle sessionen give ham tilladelse til at tage borgerskab som skipper. Når han herefter kunne fremlægge sit borgerskabsbrev, skulle han have udleveret et certifikat, som gav ham lov til at rejse som skipper.

Dem, som havde taget navigationseksamen og godtgjort deres duelighed i styrmands-videnskaben skulle indskrives i sørullen som styrmænd, og ikke udkommanderes til ringere tjeneste på orlogsskibene. Tilsvarende gjaldt for skipperne, som ikke havde borgerskab. Styrmande, som havde gjort to togter som styrmand, og skipperne, som havde gjort et togt som skipper, kunne kun indkaldes som befalingsmænd. Forordningen af 8. januar 1802 om søindrulleringsvæsenet i Danmark indeholdt også bestemmelser om de krav, der skulle stilles til skipperes og styrmands uddannelse og beskikkelse.

Erhvervelse af borgerskab gav ret til sletning

Det var meget vanskeligt at blive slettet i hovedrullen de første 10 år, hvor der ikke måtte udstedes borgerskab til dem. Men hvis den pågældende fik admiralitetets godkendelse til erhvervelse af borgerskab og tilbagebetalte alle de konsumtionsudgifter, som han havde modtaget, så kunne han ved opnåelse af borgerskab blive slettet af sørullen.

Hvem var fritagne for søværnepligt?

Fritagne for indskrivning i sørullen og udskrivning til flåden var indtil 1849:

- Embedsmænds, adelens og de med samme lige privilegeredes, f.eks. degnes og skoleholderes børn, når disses forældre enten havde været akademiske borgere, eller havde taget eksamen fra et kgl. skolelærerseminarium,
- Den, som ikke var af bondestand eller hørte under søindrulleringen, brugte en gård på landet i sølimitdistriktet, kunne få sine sønner befriet for udskrivning, på det vilkår, at han på sin grund opbyggede et hus med tillæg på 3-4 td. land, hvis der bosatte sig en familie med fæste på livstid, hvis deres sønner blev indført i sørullen.
- Ligeledes kunne sidstnævntes børn blive fritaget for udskrivning, hvis forældrene havde opbygget en ny gård eller et nyt hus på et sted, som ikke tidligere havde været beboet eller bebygget.
- Hvis et ungt menneske, som stod i sørullerne, beviste med et vidnesbyrds fra en offentlig lærer

i de lærde skoler, at have gjort fremgang i studierne, og aflagt prøve på flittighed og duelighed, skulle han ikke udskrives, men dog blive stående i sørullen, indtil han var blevet akademisk borger, hvorefter han blev udskrevet af sølimiterne og fik meddelt pas af sessionen.

- Det var også tilladt sønnerne af de skipperne i købstæderne, der i overensstemmelse med Frederik VI's forordning havde opnået borgerskab, at blive fritaget for indrullering.
- Endvidere var det tilladt indbyggerne i en købstad, at få deres sønner fritaget for at blive indskrevet i sørullen, når de enten kunne skaffe andre utjenestepligtige drenge til søetaten eller kunne stille med dygtige afskedigede søfolk i stedet for sønnerne.
- Endelig var de, der havde fået afskedspas fra landmilitæren befriet for at gøre søtjeneste, selv om de ernærede sig ved søen; men deres sønner, som blev født i sølimitdistriktet, skulle indføres i sørullerne.

Efter 1848 gjaldt de samme fritagelsesregler for søværnet og hæren. Og det var fortsat muligt at bytte lodtrækningsnummer og indtil 1867 at stille med en *stillingsmand*.

Privilegier og friheder

Tilstedeværelsen af mønsterskrivere og søofficerer i provinsen skulle bl.a. sikre, at den indrulleredes privilegier og friheder blev respekteret.

Privilegierne, som gjaldt så længe den pågældende levede og var indskrevet i sørullen, omfattede:

- at de havde eneret til at ernære sig ved fiskeri i åbent vand samt at tage hyre og sejle med skibe, jagter, pramme, færger og både og blive ansat, som lodser, hvis de kunne bevise deres duelighed,
- at de var fri for anden udskrivning til lands og til vands,
- at de lige som andre måtte tage lønnet arbejde og ernære sig på den måde, som de bedst kunne og ville, så længe dette ikke begrænsede andres privilegier,
- at de blev befriet for folke- og familieskat, alle personlige skatter uanset ved hvilket navn disse blev kaldt (dog ikke grundskatter) og tillige være fri for byens bestillinger og pålæg,

I stedet for fri konsumtion i købstæderne, fik de søindrullerede udbetalt et beløb. En helbefaren fik udbetalt tre rdl. om året, en halvbefaren to rdl. og en søvnt én rdl. Beløbet blev udbetalt på sessionen, men kunne også udbetales til andre, hvis der forelå en fuldmagt, og hvis det blev bevist, at den udeblevende havde lovligt forfald.

De søindrullerede blev i 1770 ligestillet med soldater, således, at de, første gang de begik lejemål, blev forskånet for lejemålsbøde og skriftemål, som ellers var bestemt i forordningen af 8. juni 1767.

Det blev fremhævet i forordningerne om søindrulleringen, at dersom nogen gjorde sig så fordelag-

tigt bemærket, at han kunne findes værdig til at avancere til under- eller overofficers charge, da skulle han også forvente en sådan forfremmelse, dog med den begrænsende tilføjelse »når Vi hans tjeneste i den kvalitet behøve«. I praksis bevirkede dette, at kun ganske få af de udskrevne blev udnævnt som officer i flåden.

Privilegierne bortfaldt efterhånden, som der skete ændringer i lovgivningen og bortfaldt helt i 1848 med Grundlovens vedtagelse, hvor mange andre privilegier faldt bort.

Indskrivning i sørullen

Ved søindrulleringens start i 1704 skulle søofficerer udnævnt i hver provins i Kongeriget og Norge besøge købstæderne og de udpegede områder langs havene, fjordene og øerne. Her skulle de under overværelse af stiftamtmanden og magistraten (for købstædernes vedkommende) og amtmanden (på landet og øerne) samt landregimenternes officerer udarbejde lister over de søfolk, som var egnet til at gøre søtjeneste i orlogsflåden. Forinden ankomsten skulle præsten fra prædikestolen efter kgl. ordre bekendtgøre, at de pågældende skulle møde frem på sessionen. I rullerne blev pågældende indført med lægdets nummer, et løbenummer og et særligt nummer på hans patent som sømand. Disse rullebetegnelser fulgte ham gennem hele hans tjenestetid.

De folk, som blev fundet egnede skulle indskrives i sørullen med dag, dato, nummer, navn, tilnavn (efternavn), fødested, bopæl, alder, befarenhed, charge (titel) m.m. Fremover skulle mandskabet indskrives i sørullerne fra fødslen og ikke slettes før de af sessionen havde erhvervet afskeds-, udygtigheds- eller fripas. Når de var blevet indskrevet i sørullen, skulle de uden betaling have et bevis på de privilegier og friheder, som forordningen gav dem.

Blev en mand ramt af langvarig svaghed, kunne han blive udslettet af sørullen, men han blev samtidig frataget sit patent til at ernære sig ved søfart.

Til første session efter 1. februar 1770 skulle magistraterne for købstæderne og godsejerne på landet

udarbejde og indsende mandtalsruller over alle de søfolk og deres drengebørn, som befandt sig i deres område. Præsterne skulle fortsat indsende lister over drengebørn, som var fødte eller døde i årets løb med angivelse af forældrenes navne og opholdssted.

I 1796 blev det bestemt, at der hver måned skulle indsendes lister over de søværnepligtige, som havde fået bevilget amtpas. Disse skulle udfyldes og indsendes fra amtskontorerne og toldkamrene til krigs- og landkommissæren. Fra 1799 skulle dette ske på særlige skemaer med oplysning om amt, lægd, nr., navn og fødested, kaution og den periode, som amtpasset gjaldt for. Alle, som var indskrevet i sørullen, var befriet for udskrivning til landkrigstjeneste. Dog skulle de af mandskabet, som ikke forinden deres 20. år enten havde sejlet med skib eller ved fiskeri, udskrives som soldater, såfremt de havde den fornødne højde, hvorved de udgik fra sørullerne og blev overført til lægdsrullerne. Hvis de ikke levede op til højdekravet, skulle de som usøvante blive stående i sørullen, indtil de var fyldt 36 år for i særlige tilfælde at kunne udskrives til sådan tjeneste ved flåden, hvor intet eller kun lidt sømandsskab blev krævet. Værnepligtige fra landrullen kunne frem til 1849 ansøge om at blive overført til sørullen som usøvante, hvis de som 20-årige ikke opfyldte hærens krav om højde (61" = ca. 159 cm), og hvis de som 24-årige endnu ikke havde været indkaldt.

Ungdomsrullerne

I perioden 1803-49 blev de søværnepligtige indskrevet i ungdomsrullen som 0-årige og stod i denne rulle til de fyldte 16 år, hvor de blev overført til hovedrullen. Fra 1849 som 16-årige. Fra 1862 bortfaldt brugen af ungdomsrullen. Befarne blev i stedet indskrevet i tilgangsrullen som 18-årige.

I ungdomsrullen kan der findes oplysninger om: Den værnepligtiges og faderens navn. Hvis faderen også var indskrevet i sørullen er der ofte henvisning til, hvor faderen er indskrevet. Hvis den værnepligtige var født uden for ægteskab, blev moderens navn anført.

Tabel 5: Indskrivningsalder, ungdomsrulle, hovedrulle, ekstrarulle og udskrivningsalder 1704-1912.

	Indskrivningsalder	Ungdomsrulle	Session	Hovedrulle	Ekstrarulle	Udskrivningsalder
1704...	0-1 år	-	14 år ¹	14 ²	-	-2
1739...	0-1 år	-	14 år ¹	14 år	-	-2
1770...	0-1 år	-	14 år ¹	14-49 år ³	50 år	-2
1802...	0-1 år	0-16 år	17-49 år ¹	16-49 år ³	50 år	-2
1849...	16 år ⁴	16-17 år ⁴	22 år ⁵	18-37 år ³	38-50 år	50 år
1861 ⁵ ...	15 år	-	22 år ⁶	18-37 år	-	38 år
1869...	17 år	-	22 år	22-29	-	38 år
1912...	17 år	-	20 år ⁶	20-35 år	-	36 år

1) De skulle møde på session hvert år, hvis de opholdt sig i distriktet, hvor sessionen blev afholdt.

2) De blev stående i ekstrarullen, indtil de enten fik fripas, udygtigheds- eller afskeds- eller døde.

3) Hvis de, som 36/38-årige ikke ernærede sig ved søfart eller kun var søvante, så kunne de få et afskeds- eller fripas og blive slettet af sørullen.

4) Året efter, at han var konfirmeret.

5) I 1861 ophørte brugen af såvel ungdomsruller som ekstraruller. Alle værnepligtige blev indskrevet i lægdsrullen som 15-årige.

6) Var pågældende fyldt 18 år, kunne han selv bede om at blive fremstillet for sessionen. Udsættelse kunne ske til det 25. år.

Hvis den værnepligtige var født ved hemmelig fødsel på Fødselsstiftelsen blev fødselsstiftelsen eller evt. plejefars navn nævnt. Føde- og opholdssted. Alder. Faderens nummer i hovedrullen. Tidspunktet for den værnepligtiges overførsel til hovedrullen.

Værnepligtsloven af 12/2 1849 ændrede blot aldersgrænserne, idet ungdomsrullerne kun skulle indeholde mandskabet mellem konfirmationen og det 17. år; hovedrullen mandskabet mellem 18 og 38 år og ekstrarullen mellem 38 og 50 år. Efter 1849 førtes de tre ruller dog i en rulle.

Hovedrullerne

I perioden 1803-49 var de indskrevet i hovedrullen til det 50. år. Som 50-årige blev de overført til ekstrarullen med mindre, de forinden var blevet erklæret tjenestedygtige eller var døde. De skulle dog fortsat møde op til den årlige session.

I perioden 1849-61 blev de søværnepligtige som 18-årige overført til hovedrullen.

Som 38-årige blev de overført til ekstrarullen.

I hovedrullerne findes oplysninger om: Den værnepligtiges og faderens navn, føde- og opholdssted, alder, højde, befarenhed, nummeret på det *søpatent*, der skulle udstedes til enhver indrulleret efter 1802. Ægteskabelige stilling og antal børn og erhverv. Det skulle noteres, om de ernærede sig ved fiskeri eller landbrug (antal tdr. hartkorn). For købstadsbeboerne skulle angives, om de ernærede sig ved søfart eller fiskeri. Antal togter med de kgl. skibe (orlogsflåden) med angivelse af skibets navn og tidspunktet for togtet. Antal togter med handelsflåden, samt hvornår og hvorfra den pågældende havde tage hyre, skibet og skipperens navn, og hvorhen skibet skulle sejle, dato for forventet hjemkomst, fritagelses- eller kassationsgrunde, skavanker m.m.

Fra 1862 blev søruller kun ført som tilgangsruller svarende til hærens tilgangsruller. I de nye søruller var der følgende ændringer:

- Oplysninger om erhverv, ægteskabelig stilling og antal børn bortfaldt.
- Oplysninger om togter med orlogsflåden indskrænkedes til tidspunktet for indkaldelse og hjemsendelse.
- Oplysninger om ud- og afmønstring blev bibeholdt, men angivelserne blev efterhånden mere kortfattede.
- Søindrulleringspatentet (søpatentet) bortfaldt og blev erstattet af søfartsbogen (se nedenfor). I stedet indførtes et befarenhedsnummer, der også blev indført i søfartsbogen. Befarenhedsnummeret gjaldt for hele den værnepligtiges tjenestetid.
- Oplysninger om den lægdsrulle, hvorfra den værnepligtige var overført.

Ekstrarullerne

I perioden 1803-1848 blev de overført til ekstrarullen som 50-årige med mindre. Personer, som var blevet tjenestedygtige før det 50. år, blev også over-

ført til ekstrarullen. Mandskabet stod i ekstrarullen, indtil de døde, men blev kun indkaldt i krigstid.

Ekstrarullerne fra 1803-1862 indeholder oplysninger om: Caraceter (usøvant, søvant, matros, halv-befaren, befaren., skipper, styrmand, skibstømmermand, bådsmand m.fl.), no (nummer), navn, fødested, opholdssted, indrulleringsår, alder på et oplyst år, ægteskab, antal børn under forsørgelse, årsagen til overførsel til ekstrarullen, om han er i farten (på togt) og i givet fald med hvilken skipper og hvorhen, hvornår han forventes hjem samt anmærkninger. Når nogen med sessionspas gik ud af sørullen, skulle hans patent tilbageleveres og kasseres. På samme måde skulle patenterne for dem, der var påført som døde på de årlige afgangslister, vedlægges listerne og fremsendes til indrulle- og krigskommissæren.

Fra 1849 blev der kun ført en rulle og fra 1862-1912 kun en tilgangsrulle. I 1912 ophørte brugen af søruller. Alle blev udskrevet fra lægdsrullen.

Beboerruller

Ved kancellicirkulære af 14/12 1805 skulle der udarbejdes beboerruller over de lokaliteter, der henregnedes til sølimitdistrikterne. Hvert hus fik i denne rulle et nummer, som det vedblev at have hele perioden igennem. Disse ruller synes kun at være omskrevet én gang i 1825. Ved Justitsministeriets cirkulære af 11. december 1851 ændres rullerne til kun at give oplysninger om selve stederne, men ikke om beboerne. Førings af beboerruller ophørte ved nedlæggelse af sølimitdistrikterne i 1861.

Føring af sørullerne

På landet

For at holde sørullerne ajour, blev der i 1704 ansat mønsterskrivere i provinsen, hvis indførsler skulle kontrolleres af søofficererne.

Mønsterskriverne skulle indføre rigtig dag, dato, navn og tilnavn, fødested, bopæl, alder, statur og befarenhed i distrikts rulle, som skulle kontrolleres af den lokale søofficer og sessionen.

Søindrulleringschefen skulle ligeledes føre protokol, sørulle og mandtal over de indrullerede, samt notere, hver gang nogen begav sig ud på sørejse. Endvidere skulle godsejerne enten ved deres fogeder eller en anden person med kendskab til godset møde op til sessionen for at besvare evt. spørgsmål. Afgav den pågældende urigtige oplysninger, skulle han idømmes bøder på 30 rdl., hvoraf halvdelen tilfaldt en evt. angiver, hvis navn skulle forties. Kunne den pågældende ikke betale, så skulle hans husbond betale. Hvis der var berammet udskrivning, skulle pågældende ikke kun betale en dobbelt så høj bøde men også dømmes til at arbejde i jern i en vis tid. Præsterne skulle i sognet hvert år indlevere en fortegnelse over alle de drengebørn, som var fødte eller døde i sognet i årets løb med oplysninger om deres forældres navne og opholdssted.

I købstæderne blev sørullerne ført af indrulleringscheferne. Magistraterne i købstæderne (Køben-

havn undtaget) og jordegodsejerne på landet i sølimitområderne skulle fra 1770 indlevere mandtalsruller over alle søfolk og deres drengebørn på en trykt formular med angivelse af af- og tilgange over fødte og døde siden sidste session.

Først ved kancellicirkulære af 18/4 1795 kom rulleføringer i faste og mere vedvarende rammer.

Forordningen af 8/1 1802 forudsatte to forskellige systemer til administration af udskrivningen af søværnepligtige, et for sølimitdistrikterne, et for købstæderne.

For sølimitdistrikterne anvendtes det system der var indført ved frd. af 20/6 1788 for landmilitærens vedkommende: en lægdsmand i hvert lægd, en forstander for et eller flere lægder, over disse en krigskommissær, der nu også fik titel af søkrigskommissær, og øverst en generalkrigskommissær.

I købstæderne var der indrettet et parallelt system bestående af købstædernes magistrater, indrulleringschefer og øverst admiraltiets- og kommissariatskollegiet indtil 1803 og siden generalkrigskommissæren.

Sørejser og flytninger fra lægdet

Et særligt problem for søindrulleringen var søfolkenes ret til udøvelse af deres erhverv, der bragte dem bort fra den kontrol, der kunne udøves på landjorden. Hvervet at føre kontrol med de søfarendes forhyringer pålagdes ved frd. af 8/1 1802 krigskommissærer, indrulleringschefer samt udnævnte søofficerer eller stedets tolder. I 1851 overgik dette hverv til udskrivningscheferne. I København til en bestemt embedsmand (senere kaldt mønstringsbestyreren) og toderne.

Det var tilladt den indrullerede frit at ernære sig ved erhvervsfiskeri, lodstjeneste og anden lovlig håndtering. Han var ikke, som den værnepligtige bønderkarl bundet til et bestemt gods, blot han gav besked om sin flytning til den, som havde ansvaret for søindrulleringen på det pågældende sted, hvor han var indskrevet. Han måtte også tage ud at sejle.

Hvis han tog hyre sig med en skipper, skulle han anmelde det til vedkommende krigskommissær eller søofficer og – hvis disse ikke var til stede – til stedets tolder og oplyse navnet på skipper og på skibet samt den forehavende rejse. Herefter skulle den søindrullerede uden ophold og betaling have udleveret et certifikat som sammen med indrulleringspatentet skulle vises for toderen eller søofficeren, det sted, hvor han skulle rejse fra, så han frit og uhindret kunne rejse.

Certifikatet eller passet skulle gives til den skipper, som den pågældende ville tage hyre hos eller sejle med.

Boede land- og søkrigskommissær eller indrulleringschefen længere væk end 4 mil (ca. 30 km.), fra det sted, hvorfra den indrullerede gik til søs, kunne han henvende sig til toderen, for at få et certifikat.

På certifikatet skulle den hyredes navn, lægd, nummer og flere personlig kendetegn anføres.

Hvis en søindrulleret ville flytte fra et sted til et andet i *samme lægd*, skulle han iflg. forordningen fra 1802 anmelde dette til lægdsmanden, som så skulle skrive det nye opholdssted i sørullen. Gjorde han ikke det, kunne han blive idømt en bøde på 1 rdl. til sognets fattige.

Hvis han ønskede at flytte til et *andet lægd men inden for samme amt*, skulle han have en følgeseddel fra den lægdsmand, hvis distrikt han forlod. Straks ved ankomsten til det nye opholdssted skulle han vise følgesedlen for det nye lægds lægdsmand, som forsynede følgesedlen med sin påtegning om, at den pågældende var ankommet til lægdet. Herefter skulle den søindrullerede levere følgesedlen tilbage til lægdsmanden for det lægd, han er flyttet fra, som skulle sørge for, at han blev ført til afgang i sørullen. Ved overtrædelse af dette kunne den søværnepligtige blive straffet med 2 dages fængsel på vand og brød.

Hvis søindrullerede ønskede at flytte til *et lægd i et andet amt eller distrikt*, så skulle han henvende sig til lægdsforstanderen og oplyse, hvor han ønskede at tage ophold. Lægdsforstanderen skulle straks indberette flytningen til krigskommissæren, som uden ophold skulle sende et pas til den søindrullerede. Passet skulle den søindrullerede aflevere til dette steds lægdsforstander, som så skulle indføre ham i sin lægdsliste og sende krigskommissæren passet med påtegning om, at den, som passet angik, var blevet indskrevet i hans lægdseddel eller liste. Overtrædelse medførte en straf på 8-14 dages fængsel på vand og brød for den søværnepligtige.

Tilsvarende straffe blev givet til dem, som ikke sørgede for, at den indrullerede fik de følgesedler og pas, som han havde krav på.

Hvis der var flere matroser i distriktet end der kræves til koffardifarten med de indenlandske skibe, var det i *fredstider* tilladt den søindrullerede at tage hyre på fremmede skibe, når der ikke var befalet udskrivning til flåden.

Dog skulle han stille med en i distriktet bosiddende mand »*til borgen for*«, at han, inden for den aftalte tid som var fastsat i passet, vendte tilbage til distriktet. Kautionsbeviset skulle afleveres til krigskommissæren eller indrulleringschefen, som herefter var bemyndiget til at udstede et pas; men ikke længere end for 2 år.

Hvis han ønskede forhyring med et udenlandsk skib, skulle han anmelde sig hos sin indrulleringsofficer eller hos krigskommissæren, hvor han iflg. forordningen fra 1770 kunne få et to-årigt pas mod at stille 20 rdl. i »*suffisant kaution og skriftlig revers*«.

Hvis han udeblev, så skulle kautionisten indbetale 100 rdl. til Søkvæsthuset. Hvis han ikke betalte, så skulle fogeden inddrive beløbet. Den udeblevne ville samtidig blev anset for og straffet som *meneder* og rømningsmand, hvorved han ville have forbrudt sin arv og ejendom. Nægtede kautionisten frivilligt at betale, skulle myndigheden inden 15 dage inddrive pengene ved udpantning.

Tolderen skulle ved månedens udgang sende listerne med oplysning om, hvorvidt den pågældende var taget afsted med det pågældende skib, til sø- og landkrigskommissæren eller indrulleringschefen, så det kunne blive indført i lægdsrullen. Forsømte toldereren dette, skulle han for hver mand, han havde glemt at indberette, betale i bøde 10 rdl. halvdelen til Søkvæsthuset, og den anden halvdel til stedets fattigkasse.

På samme måde skulle indrulleringschefen og krigskommissæren holde hinanden underrettet, når nogen indrulleret tog bopæl i et andet distrikt og sikre, at han i det nye distrikt blev indført i sørullen.

Søofficererne skulle sammen med toldererne desuden kontrollere de indrulleredes sørejser og notere ned, hver gang nogen begav sig til søs, så man vidste, hvor han befandt sig og hvornår, han kom hjem. Forsøgte nogen søofficer at kræve den søfarende nogen betaling eller forsinkede hans udrejse, så skulle søofficeren bringes for retten og idømmes den straf, som loven foreskrev.

Værnepligtsloven af 1849 gav almindelig rejsefrihed også for de søindrullerede – dog skulle flytningen meldes til krigskommissæren eller indrulleringschefen. Med loven af 2/3 1861 indførtes ensartede regler for hær og flåde.

Rømning og desertering

Hvis de indrullerede havde forladt landet uden tilladelse lovede kongen dem pardon, hvis de vendte hjem, bosatte sig i landet og lod sig indrulle. De ville i så fald blive ligestillet med deres kammerater. Hvis de derimod undlod at vende hjem, ville de, hvis de blev pågrebet, ikke blot blive straffet efter loven, men de ville også have forbrudt deres arvedele og ejendomme i kongens riger og lande.

Hvis de forlod landet efter forordningens offentliggørelse og tog ophold i udlandet for at sejle med fremmede skibe, så ville de blive anset som deserterere, hvis de blev pågrebet.

Krav til og kontrol med skipperne

For at opnå borgerskab som skipper, skulle den pågældende skipper offentligt på rådstuen eller tinghuset med oprakte fingre med tydelig røst aflægge sin ed.

Det var pålagt enhver udgående skipper i Danmark og Norge, som udgik fra en havn eller ladeplads i Danmark og Norge at udarbejde to enslydende lister (ruller) over sit mandskab. Listerne skulle fremlægges for søofficeren. I 1802 ændret til krigskommissæren, indrulleringschefen eller disses stedfortræder. Af listen skulle fremgå søfolkernes navn og tilnavn, hvilket sted vedkommende var indskrevet i sørullen og hvilket nummer den pågældende havde i sørullen, gage og forudbetaling.

Hvis ingen af ovennævnte embedsmænd var til stede, skulle listernes fremlægges for den stedlige tolder, som skulle kontrollere og påtegne listerne, beholde den ene og give den anden til skipperen.

Når skipperen kom tilbage skulle han fremvise listen for distriktets officerer eller mønsterskrivere eller – hvis disse ikke var til stede – for toldereren som skulle kontrollere og attestere listen.

Det var skipperens pligt nøje at gøre rede for dødsfald, desertering, bortvisning og lignende. Var forklaringen ikke tillidsvækkende nok, måtte skipperen betale bøder. Første gang bøde 10 rdl (i 1739 forhøjet til 20 rdl., i 1802), anden gang 20 rdl. (i 1739 forhøjet til 40 rdl., 1802) og tredje gang lide straf som mandatovertræder (i 1739 tab af *boslod*, i 1802 60 rdl. og *miste retten til at være skipper*). Bøderne skulle tilfalde Søkvæsthuset og toldereren det sted, hvor forseelsen var blev opdaget, og skulle indskrives i toldbogen. Indtil han gjorde det, måtte der ikke udstedes nogen toldseddel. Hvis skipperen havde forfalsket listerne, skulle han første gang bøde 60 rdl; anden gang, skulle han – foruden at betale bøder – afsættes som skipper. Hvis skipperen ikke kunne gøre rede for hver mand, han havde haft med sig eller det blev oplyst, at nogen var død eller deserteret, så skulle mandskabet afgive forklaring ved retten. Hvis det blev påvist ved forhøret, at skipperen ved utilbørlig opførsel havde givet nogle af sine søfolk grund til rømme, skulle han efter omstændighederne bøde for hver mand 50 rdl. til 100 rdl. i mulkt, der tilfaldt Søkvæsthuset.

Det var forbudt skipperne at antage andre end dem, som havde et søpatent og de fornødne certifikater og pas. Blev der konstateret overtrædelse af dette forbud, så blev skipperen idømt en bøde på 20 rdl. til lige deling mellem Søkvæsthusets fattige og stedets fattige for hver person, som han uberettiget havde antaget. Hvis der på skibet blev antruffet personer, som ikke var indskrevet i sørullen, så skulle skipperen bevidne, at dette havde været uomgængelig nødvendigt på grund af en indrulleret persons desertion, dødsfald eller lign. Skipperen slap så for straf, men kun for den overståede rejse. Ved næste losse- eller ladeplads skulle mandskabsforholdene bringes i orden. Skete dette ikke, skulle han straffes som beskrevet ovenfor. Det var dog tilladt skipperne som passagerer at medtage søfolk, som var blevet agterudsejlet eller som havde lidt skibbrud, når denne ikke var indskrevet i skibets mandtal og kun fik kost og ingen hyre om bord.

Det pålagdes samtidig skipperne og redere at sørge for, at mindst hver 4. eller 5. mand i besætningen blev taget blandt endnu ikke befarnede folk for at sikre uddannelsen af duelige søfolk til flåden.

Da mange soldater og indrullerede forsøgte at undgå militærtjenesten, blev det indskærpet i forordningen fra 1770, at ingen skipper eller søfarende mand måtte tage nogen af kongens indrullerede eller uindrullerede søfolk, ryttere, dragoner, soldater eller andre undersåtter med på deres skibe hverken til indenlandske eller udenlandske havne, uden at de var i besiddelse af et af kongen autoriseret pas.

Ved overtrædelse skulle skipperen betale 100 rdl. for hver person og i særligt grove tilfælde miste skib

og gods. Denne bøde blev ved forordningen af 1802 forhøjet til 200 rdl. til lige deling mellem Søkvæsthuset og stedets fattige for hver mand, han havde udført eller forsøgt at udføre. Den, som afslørede forholdet, skulle have halvdelen af de 100 rdl. Hvis søfolkene om bord havde kendskab til ulovlighederne, skulle hver af dem miste en måneds hyre.

Færgemænd og fiskere skulle for samme forseelse betale 50 rdl. for hver mand men desuden dømmes til at arbejde i jern i en vis tid.

Grønlandsfarten

Også i forhold til grønlandsfarten hidtidige frie forfyringsret blev der stillet krav. For eftertiden skulle fartens skibe være bemanded med mindst en femtedel befare folk fra sølimitterne.

Forberedelserne forud for session og udskrivning

Udskrivning af folk til søværnet skulle ske i forhold til det antal søindrullerede, som var i distriktet.

I den forbindelse skulle indrulleringschefen, så snart sessionen var overstået, sende en oversigt over, hvor mange personer, der fandtes i rullen fordelt på følgende aldersklasser:

- som var fyldt 16 år,
 - som var mellem 17-36 år.
 - som var mellem 36 år og 49 år som fortsat ernærede sig ved søfart,
 - som var fyldt 50 år og fortsat stod i ekstrarullen.
- De pågældende skulle være fordelt på helbefarne, halvbefarne, søvante og usøvante. Endvidere skulle det oplyses, hvor mange af mændene som havde en vedtegning om, at de var gårdmænd, gamle forældres hjælp eller var tjenestedygtige.

Oversigten skulle af lægdsforstanderen sendes til Admiralitets- og Commissariatskollegiet, og af land- og søkrigskommissæren til Generalkrigskommissæren.

Når generalkrigskommissæren havde modtaget disse oplysninger fra land- og søkrigskommissærene skulle de straks som tabeller sendes til Admiralitets- og Commissariatskollegiet.

Når udskrivning skulle ske angav Admiralitets- og Commissariatskollegiet generalkrigskommissæren, hvor mange folk, der kræves i alt fra sølimitterne på landet, og hvor mange helbefarne, halvbefarne, søvante og usøvante, der skulle udskrives. Generalkrigskommissæren udarbejdede herefter en fordeling over det antal, som hver krigskommissær skulle levere fra de 5 søindrulleringsdistrikter i forhold til dets folkemængde. Alle krigskommissærerne udarbejdede så en oversigt over antallet af dem, som skulle udskrives i hver af deres amter. Krigskommissæren skulle også sørge for, at sessionerne blev berammet og udført, samt sørge for mandskabets og deres skibskisters transport til bestemmelsesstedet.

I købstæderne var det admiralitetet, som ved ordre til sessionerne, gav besked om, hvor mange der fra hvert indrulleringsdistrikt skulle leveres. I forbindelse med de lister, som skulle udarbejdes, skulle

det anføres om nogle af disse søfolk var uddannet som bødker-, seilmager- eller rebslagersvend således, at disse svende – hvis de blev fundet duelige ved sessionerne – kunne anvendes inden for deres fag i den kgl. søtjeneste.

Session for søindrullerede

Almindelige sessioner skulle holdes en gang om året på sådanne tider og steder, som var »*bekvemmelige og belejlige*« for de indrullerede. Alle sølimitdistrikternes beboere samt søvante i købstæderne var pligtige til at møde og lade sig registrere i sørullerne. På sessionen blev de søværnepligtige vurderet, og det nødvendige mandskab til flåden udskrevet. Hvis uforudsete omstændigheder skulle gøre udskrivninger nødvendige på andre tider, skulle der holdes ekstrasektioner. Udskrivning skulle ske ved sessionen under dens deputeredes umiddelbare bestyrelse og nærværelse.

Medlemmerne af sessionerne var i København overpræsidenten og indrulleringschefen. I de øvrige købstæder stiftamtmanden eller amtmanden, hvis købstaden hørte under amtet. På landet amtmanden og land- og søkrigskommissæren.

I sessionerne deltog herudover en magistratsperson i købstæderne og vedkommende herredsfogeder samt godsejerne på landet eller deres fuldmægtige. Endvidere skulle lægdsmanden indfinde sig med deres distrikters mandskab og blive under sessionsbehandlingen for at besvare evt. spørgsmål.

Præsterne skulle bekendtgøre fra prædikestolene om sessionernes afholdelse. På landet skulle sognefogederne og lægdsmandene med advarsel til de søindrullerede og andre indskærpe, at møde til de tider og steder, hvor sessionen blev holdt. Tilsvarende skulle ske til de arbejdsgivere, som havde søindrullerede i deres tjeneste.

Det var forbundet med straffeansvar, hvis nogen af sessionens medlemmer svigtede deres pligter. Og de kgl. embedsmænd og betjente blev truet med afskedigelse, hvis de krævede eller modtog gaver og lign. med den hensigt at udøve indflydelse på sessionsbehandlingen. Alle søindrullerede, som var til stede i distriktet og som var fyldt 16 år, skulle personlig møde op ved sessionerne. Dem, som var overført til reserveruleen var dog fra 1862 undtaget for at møde på sessionen. Ved sessionen fik den søindrulleret, når han havde aflagt sin troskabsed, udleveret sit søpatent som bevis på, at han var søindrulleret.

Hvis nogen ønskede at komme ud at sejle, før han fyldte 16 år, skulle han ikke forhindres i dette, når det var begæret af hans forældre eller formynder. Men han måtte ikke aflægge troskabsed, før han var konfirmeret. Indrulleringspatentet skulle udstedes af vedkommende krigskommissær eller indrulleringschef.

Når nogen med sessionspas udgik af sørullen, skulle hans patent tilbageleveres og kasseres. Patenterne for dem, som var anført som døde på de årlige afgangslister, skulle vedlægges listerne og sendes til indrulleringschefen eller krigskommissæren.

Udeblivelse fra session

Hvis nogen udeblev fra den årlige session uden gyldig grund, blev han idømt en bøde på 1 rdl. første gang og 2 rdl. anden gang. Tredje gang vankede der både en bøde på 4 rdl. og 14 dage på vand og brød.

Udeblivelsen blev samtidig anset som en stiltien-de erklæring om, at han ønskede at blive udskrevet til det forestående søtogt, hvilket medførte, at han blev udskrevet til flåden uden deltagelse i lodkastningen og uden at nogen undskyldning kunne komme i betragtning.

Kassation på session

Hvis nogen erklærede, at han var uduelig til søtjeneste og »*hans legems Bræk eller Sygdom*« ikke var synlig for sessionen, så skulle han besigtiges af kirurgen på sessionen. Blev han fundet uduelig til søtjeneste, skulle han have et udygtighedspas. Men kunne det forventes, at han blev helbredt, så skulle han blive stående i sørullen og møde frem til næste session.

Hvis nogen, for at undgå udskrivning, foregav en sygdom, som ved nærmere undersøgelse viste sig, at han ikke havde eller mødte op med en falsk attest og ikke ville indrømme det, så skulle vedkommende iflg. forordningen fra 1770 fængsles og straks bringes om bord, og – afhængig af omstændighederne – straffes. Den, som havde udskrevet attesten skulle straffes med bøde på 50 rdl. til lige deling mellem stedets fattige og Søkæsthuset. Skete det to gange, så skulle bøderne være det dobbelte, og hvis den pågældende var kgl. embedsmand skulle han miste sit embede. For at forhindre misbrug var det pålagt stiftamtmanden eller amtmanden, at foranstalte en grundig undersøgelse, hvis nogle blandt mandskabet i forbindelse med udskrivning oplyste, at de var syge.

Afskeds- og fripas for søindrullerede

De indrullerede var tjenestepligtige fra den tid, hvor de var fyldt 16 år (fra 1849: 22 år, fra 1912: 20 år) og indtil de fra sessionen var blevet tildelt et afskeds- eller fripas, hvorved de blev udslættet af sørullen. Et afskeds- eller fripas kunne erhverves:

- Når de var fyldt 36 år og ikke længere ernærede sig ved søfart.
- Når de var fyldt 28 år og havde købt eller fæstet en gård, og det var bevist, at gården er overtaget, og der var taget ophold på gården. Hvis pågældende forlod gården, inden han var fyldt 36 år, uden at overtage en anden gård, blev han igen anset som tjenestepligtig indtil det 36. år.
- Af den som var yngre end 28 år, når han ved arv eller fæste har fået en gård efter sine forældre på grund af disses dødsfald. I det nævnte tilfælde gjaldt reglen dog kun, hvis gården mindst omfattede 1 tønde hartkorns matrikelskyld. Hvis overdragelsen var sket, mens forældrene var i live, kom denne bestemmelse ikke til anvendelse.
- Dem, som boede i et sølimitdistrikt på landet og som tog et fattigt drengebarn fra en købstad til sig og opdragede det til det fyldte 16 år, kunne

lade dette barn indskrive i sørullen i en af hans egne sønners sted, hvorved sønnen kunne få et afskeds- eller fripas.

- Herudover kunne der gives afskedsattest til den, som havde været udskrevet 8 gange til søs på de kgl. krigsskibe, når de erklærede, at de ikke længere ville ernære sig ved søfart. I disse tilfælde skulle et søtogt udenfor Europa altid regnes for 2 udskrivninger. Hvis nogen havde sejlet over et år uden at komme hjem, så skulle dette også regnes som 2 udskrivninger, selv om skibet ikke kom uden for de europæiske farvande.
- Endvidere kunne de, som var krøblinge i deres unge år, få et udygtighedspas, således at de kunne få en uddannelse som håndværker eller et arbejde, som de kunne ernære sig ved.

Billighedsregler ved udskrivning til søtjeneste

For at mandskabets udskrivning til krigstjeneste ikke skulle blive vilkårlig, var der herudover fastsat en række *billighedsregler*, som skulle iagttages i forhold til tjenestepligtige, som fortjente at blive fritaget for udskrivning:

- Så længe der fandtes andet »*dygtigt*« mandskab i distriktet, var en gammel gårdsmands eller en gårdbrugende enkes eneste søn fritaget for udskrivning. Hvis der var flere sønner, så kunne kun den ene være fritaget. Dog fandt en sådan undtagelse ikke sted, med mindre sønnerne hele tiden havde været i forældrenes tjeneste fra den sidste fardag (skiftedag) før den dag, sessionen blev holdt.
- De, som var gifte og havde børn, skulle skånes frem for dem, som var ugifte eller ikke havde børn. Blandt dem, som var gifte og havde børn, skulle der lægges vægt på antallet af børn.
- De, som havde gjort 8 søtogter på de kgl. krigsskibe, var fritaget for udskrivning, selv om de fortsat ernærede sig ved søfart. Men hvis der ikke var det fornødne antal duelige folk, så kunne også de være udskrevet til tjeneste.
- Herudover kunne de, som havde bevis på, at de var forhyret med et koffardiskib (handelsskib), *før udskrivningen var blevet bekendtgjort*, blive fritaget, hvis der var tilstrækkeligt mandskab til kongens tjeneste.
- Endelig skulle de søfarende, som var fyldt 50 år, og som var i ekstrarullerne, være helt forskånet for orlogstjeneste, med mindre landets situation krævede det. Af samme årsag var de, som var flyttet til ekstrarullerne, fritaget for at møde personlig ved de årlige sessioner.
- Herudover skulle den, som tidligere var blevet forbigået, fortrinnsvis udkommanderes til det næste søtogt.

Lodkastning

Hvis der var flere brugbare søfolk end man skulle bruge af alle eller enkelte klasser, skete udvælgelsen ved lodkastning inden for hver klasse. Lodkastnin-

gen skulle foregå offentligt og under sessionens opsyn og kontrol. Inden lodkastningen fandt sted skulle sessionen spørge, om der var nogen af de tilstedeværende, som havde lyst til at lade sig udskrive uden, at der blev trukket lov. De, som meldte sig, skulle anføres på listen over udskrevne med tilføjelsen »frivillige til tjenesten.«

Lodkastningen foregik ved, at der på et sted blev lagt så mange kapsler, som der var personer. I et antal kapsler svarende til det antal, som skulle udskrives blev der så lagt en seddel med teksten »*Tilfalder at tiene kongen paa dette Togt*«. De øvrige kapsler var tomme. Derefter tog hver mand en kapsel.

Efter lodkastningen, så kunne evt. frivillige inden en time efter lodkastningen melde sig i stedet for dem, som loddet var faldet på. Efter lodkastningen blev ændret til lodtrækning, hvor den søværnepligtige trak et nr., kunne der ligeledes ske nummebytning med en anden tjenstdygtig person. Dog skulle det være én af samme klasse og ligeså dygtig i tjenesten, som den, der var blevet udtrukket eller havde trukket nummeret.

Hvis nogen på grund af sygdom eller anden lovlig grund ikke var mødt frem på sessionen, så skulle lægdsmanden – i tilfælde af lodkastning – trække et lod på hans vegne, men herudover skulle der udtrækkes en reserve, som kunne indtræde i hans sted, hvis han på grund af sygdom fortsat ikke kunne møde, når mandskabet blev transporteret til skibene.

Husbondens pligter

Hvis en husbond forhindrede pågældende i at møde frem session, så skulle husbonden bøde 10-20 rdl.

Hvis den pågældende blev forhindret i at møde frem ved udskrivning, så skulle en sådan forbyrdeelse straks anmeldes til Admiralitetet, som skulle afgive indstilling til kongen om, at den pågældende husbond blev tiltalt. Hvis husbonden blev fundet skyldig, blev han dømt som kgl. mandats modvillige overtræder og straffet efter loven.

Hvis en husbond antog en søindrulleret i tjeneste uden, at denne var forsynet med pas eller følgeseddel, skulle han bøde fra 10 til 50 rdl. til stedets fattigkasse. Herudover skulle han betale de omkostninger, som var forbundet med at flytte den søværnepligtige tilbage til det distrikt eller lægd, han var kommet fra.

Udskrivning til søtjeneste

Når kongen havde behov for deres tjeneste, og dette blev kundgjort gennem udsendte plakater og fra prædikestolen, skulle de begive sig til deres bopæl og forblive dér, indtil de blev indkaldt til tjeneste i flåden. Som regel var de søværnepligtige i tjeneste fra april til oktober måned, hvorefter de blev permitteret (hjemsendt) for senere igen at blive indkaldt.

I ventetiden skulle de – hvis de ikke måtte tage hyre – have en godtgørelse, som iflg. forordningen fra 1704 og 1739 skulle svare til halv gage af det, som folk med deres befarenhed normalt fik udbetalt.

Fra 1802 skulle en styrmand have 6 rdl. pr. måned. En helbefaren 2 1/2 rdl. En halvbefaren 1 3/4 rdl. En søvant og usøvant 1 1/4 rdl. mdl.

Befandt de sig i udlandet, skulle de, hvad enten deres pas var udløbet eller ej, ufortøvet begive sig hjem, og straks søge til det sted i kongens riger og lande, som de nemmest kunne komme til. Her skulle de straks melde deres ankomst til nærmeste søindrulleringsbetjent og give ham den fornødne orientering om deres navn og det distrikt, hvorfra de var udgået i fremmed skibsfart. De søfolk, som vendte tilbage fra udlandet, skulle – selv om de havde forladt landet uden pas – slippe for tiltale og også have erstatning for deres rejseomkostninger.

Den hjemkomne sømand skulle indtil videre indskrives i den sørulle, hvor han havde meldt sig, og hans ankomst skulle straks meldes til den krigskommissær eller indrulleringschef, som havde givet ham tilladelse og pas til at tage hyre udenlands, eller i hvis sørulle han var anført, da han begav sig ud af landet.

Fra den dag, de mødte på transportstedet og indtil, de fik i kost på transportskibet eller mødte op til hvervningen i København eller andet sted, skulle en styrmand have 4 rdl. pr. måned i kostpenge. De øvrige hver 2. rdl. og 64 skl. Hvis der var sikret dem transport med flådens skibe, skulle de under transporten kun nyde transportkost og ingen kostpenge.

Fra den dag, de ankom til København eller andet sted, hvor de skulle mødes til hvervning, skulle en styrmand have 4 rdl. og 64 skl. i kost- og kvarterpenge. De øvrige hver 3-4 rdl. Desuden fik styrmandene 6 rdl. hver måned, indtil de indgik i fuld gage i søværnet.

Herudover fik alle indrullerede udleveret køjetøj bestående af en krølhårsmadrass, 2 lagener, et dækken og en ransel (rygsæk).

Indkvarteringen skete som regel på særlige kasereskibe, når de ikke var på togt.

Efter ankomsten til tjenestestedet, blev de taget i tjeneste på den plads, der svarede til deres dygtighed og erfaring.

Når de gjorde tjeneste på orlogsflåden, så skulle have samme hyre som dem, der stod i kongens tjeneste. Lønningen på orlogsskibene udgjorde for de udskrevne pr. måned i 1704:

- helbefarne 4 rdl., forhøjet i 1739 til 5 rdl. og i 1802 fortsat 5 rdl,
- halvbefarne 2 1/2 rdl., i 1739 3 1/2 rdl og i 1802 fortsat 3 1/2 rdl.
- ubefarne (søvant) ville få den løn, som blev givet i København for tilsvarende tjeneste, i 1739 2 1/2 rdl. og i 1802 fortsat 2 1/2 rdl.

Hvis de blev antaget som styrmand, bådsmand, skibsmænd, mather, kvartermestre, konstabler, sejlmagere, bøssesmede, tømmermænd, bødkere m.fl., skulle de, når de var kommet om bord på skibet modtage hyre i følge reglementet.

Hyren udgjorde i 1739 og 1802:

- en overstyrmand 16 rdl. i løn og 6 rdl. i kostpenge månedlig,
- andenstyrmanden 14 rdl. i løn og 6 rdl. i kostpenge månedlig,
- tredjestyrmændene 12 rdl. i løn og 6 rdl. i kostpenge månedlig,
- fjerdestyrmanden 10 rdl. i løn og 6 rdl. i kostpenge månedlig,
- en tømmermand fra 9 til 6 rdl. månedlig,
- en sejlmand fra 7 til 6 rdl. månedlig,
- en bødker 6 rdl. månedlig,
- en bøssesmed 5 rdl. månedlig,
- en bådsmand 12 rdl. månedlig,
- en skibsmand 9 rdl. månedlig,
- en bådsmandsmath 8 rdl. månedlig,
- en skibmandsmath 7 rdl. månedlig,
- en kvartermester 7 rdl. månedlig.

Når et orlogstogt var til ende fik en styrmand 4 rdl. og 64 skl. i rejsepenge. De øvrige fik – afhængig af deres distrikts beliggenhed – enten udbetalt 1 rdl. og 48 skilling, 3 rdl. eller 3 rdl. 64 skl. eller fri transport med skibe, som søetaten fremskaffede. Hertil kom så kost- og kvarterpenge.

Herudover skulle de indrullerede ved krigshandlinger på lige fod med dem, der var ansat til fast søtjeneste, have en andel af det bytte, som blev taget.

Fripas for søindrullerede til at arbejde

De indrullerede søfolks privilegier blev udvidet en smule ved forordningen i 1802. I de fire vintermåneder, hvor søfarten for størstedelen lå stille, dvs. 1. december – 31. marts, blev det tilladt dem at ernære sig bedst muligt ved egne hænder arbejde. Undtaget var guld-, smede-, gørtler- og andet arbejde, hvori der indgik smeltning af guld eller sølv. Ej heller måtte de fremstille tønder og andre fustager, da der for disse gjaldt nogle særlige kontrolbestemmelser, som håndværkeren skulle stå til ansvar for. Desuden måtte søfolkene spille på instrumenter ved deres kammeraters sammenkomster. I købstæderne dog kun med stadsmusikantens tilladelse, hvis det drejede sig om bryllup eller barsel. De måtte også sælge bagerbrød og tappe bryggerøl og brændevin, og det var tilladt dem at holde marktenderi.

Sømandshustrerne fik lov til at udøve de samme beskæftigelser hele året rundt, og hun skulle kun betale halv skat sammenlignet med, hvad en høker eller en anden af samme næring og brug skulle betale.

Udskrivning af usøvnante unge

For at gøre det usøvnante unge mandskab egnet til søtjenesten skulle der frem til 1862 ved enhver udskrivning udskrives et antal usøvnante.

Dette antal blev bestemt af admiralitetet. De usøvnante måtte ikke være yngre end 16 år og ikke ældre end 19 år. Når de usøvnante havde tjent på et togt, skulle de overføres som søvnante eller halvbe-

farne afhængig af den karakter, som de fik fra skibenes chefer.

Rømning og udeblivelse fra indkaldelse

Hvis pågældende *ikke* var udskrevet men forsøgte at komme ud af landet uden at være forsynet med tilladelse og pas, så skulle han dømmes ved den civile ret og straffes med 3 måneders arbejde i Forbedringshuset på Christianshavn. Hvis han blev taget 2. gang, skulle han indsættes samme sted til arbejde i 2 år, men skete det 3. gang, skulle han straffes med slaveriet og udslettes af sørullen, som uværdig til at tjene blandt ærlige sømænd.

Hvis den udskrevne udeblev fra indkaldelse for at undgå at blive indkaldt, så skulle han arresteres og ved krigsretten dømmes til 50 slag tamp og derefter tjene det togt, til hvilken han var blevet udtaget.

Hvis den pågældende var mødt og indskrevet ved flåden og herefter rømte, så var han underlagt den militære straffelov og skulle straffes i henhold til krigsartiklerne som desertør.

Var det derimod lykkedes den pågældende at komme ud af landet, og han herefter vendte frivilligt tilbage og lod sig indrulle, så var han iflg. forordningerne bevilget *generalpardon* og fritaget for straf og skulle nyde godt af alle de privilegier, friheder og rettigheder, som var tillagt de udskrevne fra sølimitterne.

Hvis den pågældende blev fundet på fremmede nationers skibe uden de nødvendige pas, så skulle han fratages skipperen. Hvis der ikke på dette tidspunkt fandt nogen udskrivning til søtjeneste sted, kunne han dog ved henvendelse til nærmeste søindrulleringsofficer få udstedt et pas, så han kunne sejle videre med skipperen. Men hvis der fandt udskrivning sted, så skulle han fratages skipperen, som ikke skulle have nogen anden mand i stedet. I begge situationer skulle han have udleveret sit tøj. Skipperen skulle tilbageholdes, indtil dette var sket. Den pågældende, som blev fundet var også her fritaget for straffen som rømningsmand, hvis han straks lod sig udskrive til tjeneste.

Lov om værnepligt i 1849

Bestemmelserne om de søværnepligtige blev i 1849 indført i den nye fælles værnepligtslov for hæren og søværnet. Søværnepligtige var:

- 1) Alle de værnepligtige, som var optaget i sørullerne for sølimitterne.
- 2) Alle de købstadsbeboere, som i henhold til Frd. af 8. januar 1802, § 1 var indført i sørullerne.
- 3) De værnepligtige som havde sø- eller volentørpas.
- 4) De, der var blevet fritaget for værnepligt og som var født efter 1. januar 1826, med mindre, de pågældende ønskede at aftjene deres værnepligt ved hæren.

- 5) Alle dem, der, uden at være søindrullerede, var ansat i søetaten som officerer eller i etatens divisioner eller i fremtiden blev ansat i disse.
- 6) Disses sønner, når disse havde opnået den alder, hvor de skulle indskrives i sørullen.
- 7) For fremtiden, alle de værnepligtige, som har haft ophold inden for et sølimitsgrænser, på det tidspunkt, hvor de skulle optages i sørullen.
- 8) De søværnepligtige, som ved særlig tilladelse blev overført til sørullerne.

Hvis en landværnepligtig ønskede at blive overført til sørullen, inden han fyldte 18 år, kunne han få et midlertidigt søpatent (interimspatent), så han kunne tage hyre. Senest ved sit 22. år skulle han fremstille sig for sessionen for at få vurderet sin befarenhed. Hvis han ikke opfyldte kriterierne for at opnå betegnelsen helbefaren, halvbefaren eller søvant samt i det sidste tilfælde godgøre, at han var beskæftiget ved søfart, skulle han forblive i landrullen og udskrives til hæren. Hvis han af sessionen blev bedømt som utjenstdygtig, skulle han slettes af sørullen og have udleveret et udygtighedspas.

De, som ikke blev bedømt som utjenstdygtige, men som havde sådanne svagheder, at de ikke ved 24. års alderen blev fundet som tjenstdygtige som matroser, skulle med benævnelsen »usøvante« forblive i hovedrullen indtil det 38. år.

Fra det 16. år skulle den søværnepligtige møde på session hvert år, med mindre han var på togt eller havde andet lovligt forfald. De søværnepligtige skulle stå i sørullerne til de fyldte 50 år. Dog kunne de blive slettet som 38-årige, hvis de ikke længere beskæftigede sig med søfart. De søværnepligtige, som var overført til ekstrarullen som 38-årige, skulle kun møde, hvis de blev specielt indkaldt. Udskrivning til tjeneste skete blandt dem, som var indskrevet i hovedrullen. I krigstilfælde og ved ekstra mobilisering kunne der ske udskrivning både fra ungdomsrullen og fra ekstrarullen.

Det var indtil 1867 tilladt et søværnepligtig, som ikke var udskrevet til tjeneste, at møde med en stillingsmand med samme befarenhed og tjenstdygtighed og selv slippe for udskrivning. Men godkendelsen gjaldt kun for det pågældende togt. Var den pågældende allerede udkommanderet til tjeneste krævede det ministeriets tilladelse at få lov til at møde med en stillingsmand. Det var også tilladt den søværnepligtige at flytte og tage hyre. I fredstid også med fremmede skibe. Dog skulle han anmelde det til distriktschefen. Gjorde han ikke det, skulle han betale en bøde på 10 rdl. Tilsvarende skulle ske, når han vendte tilbage fra toget.

I krigstid måtte den søværnepligtige ikke rejse til udlandet eller tage hyre med fremmede skibe uden tilladelse fra ministeriet. Gjorde han det, blev værnepligten forlænget med 1 år udover det 38. år for hvert år, han var i udlandet.

Lov om værnepligt af 2. marts 1861

Systemet med ungdomsruller, hovedruller og ekstraruller ophører. Fremover skulle alle værnepligtige indskrives i lægdsrullen. Det skulle ske ved det fyldte 15. lægdsrulleår. Alle værnepligtige, som havde mindst halvbefarenhedsgrad skulle fra lægdsrullen overføres til sørullen for samme lægd og distrikt. Som 38-årige skulle de udskrives af rullen.

Lov om Værnepligt af 8. juni 1912

Ordringen med selvstændige søruller ophører. Den værnepligtige skulle i november eller december måned i det år, han var fyldt 17 år, henvende sig til lægdsforstanderen på det sted, han var bosat, for at blive indskrevet i lægdsrullen.

Flytning efter det 17. år og indtil udskrivning af lægdsrullen skulle, hvis den varede mere end 5 mdr., anmeldes til lægdsbestyreren inden flytningen. Overtrædelse medførte en bøde på mellem 2 kr til 100 kr.

Det år, hvor den værnepligtige fyldte 20 år, skulle han fremstille sig for session, hvis han ikke havde fået udsættelse. Han kunne få udsættelse indtil det 25. år. Udsættelse bortfaldt i krigstid. Han kunne selv bede om at blive fremstillet på session i det år, hvor han fyldte 18 år. Sessionen var fælles for hæren og søværnet. Udeblev han fra sessionen, blev han i fredstid første gang idømt en bøde fra 10 til 400 kr. Anden gang var straffen fængsel og tab af retten til senere at søge udsættelse. Under formildende omstændigheder kunne han idømmes en bøde. Hvis han udeblev en tredje gang, så skulle han straks udskrives til tjeneste ved hæren eller søværnet.

Hvis han »glemte« at reagere på en indkaldelse til session, kunne han blive idømt en bøde på fra 4 kr. til 40 kr. Enhver, som var i besiddelse af en søfartsbog, havde ret til at møde på session uden for sted, hvor han stod i rullen.

Lodtrækning blev foretaget. Nummerbytning kunne ske mellem værnepligtige, som var ens med hensyn til tjenstdygtighed. Der skulle betales et gebyr til staten. Sessionen udskrev de tjenstdygtige som enten ubetinget tjenstdygtige (K. I) eller som betinget tjenstdygtige (K. II) til de værn, hvortil de blev fundet mest egnede. Hærens og søværnets behov skulle dækkes fortrinsvis af tjenstdygtighedsklassen K. I. Var der ikke nok, blev de manglende taget af dem med betegnelsen K. II.

Indkaldelse skete som regel omkring 22-års alderen. Mødte de ikke til indkaldelse, blev de straffet med bøder fra 10 kr. til 100 kr. og kunne risikere straks at blive afgivet til tjeneste. Indtil 25-års alderen kunne den værnepligtige søge om udsættelse af indkaldelse.

Ved udskrivning skulle de befære aflevere deres søfartsbøger til mønstringsbestyreren. Herefter modtog de underholdspenge af staten indtil den dag, hvor de skulle møde til tjeneste. De kunne også fremstille sig for sessionen og bede om at få lov til at arbejde på Orlogsværftet. For hver arbejdsdag skulle vedkommende have et tillæg til sine underholdspenge.

Underholdspengene udgjorde 10 kr. mdl. for de to første gange, de indkaldtes eller blev stoppet, og ellers 20 kr. mdl. Tillægget for at arbejde på Orlogsværftet udgjorde 50 øre mdl. Værnepligten omfattede 8 års stadig tjeneste ved hæren eller søværnet efter det fyldte 18. år, hvor de pågældende kunne indkaldes til tjeneste. Efter 5 år kunne de ikke indkaldes i fredstid, men blev overført til forstærkningen.

Ved indkaldelse til søværnet blev de helbefarne aflønnet med 24 kr. månedlig samt kost og logi. En halvbefarne med 18 kr. månedlig samt kost og logi.

Tjenestetiden – forstået som den tid, hvor man var pligtig til at gøre tjeneste – var 16 år beregnet fra det tidspunkt, hvor de var udskrevet til tjeneste. Den pågældende blev udslettet af rullen som 36-årig.

Hvis pågældende var udebleven for indkaldelse eller tjeneste, skulle vedkommende blive stående i lægdsrullen indtil det fyldt 48. år.

Sønderjylland

I Slesvig ønskede centraladministrationen ligesom i Kongeriget kun at udskrive søvante personer til tjeneste i flåden. En del af enklavesognene blev allerede i 1733 (som en del af Ribe Stift) udpeget som sølimitdistrikter.

En forordning fra 1741 fastsatte, hvilke områder der hørte til sølimitdistrikterne, og hvem der skulle udskrives. Reglerne om, hvem der skulle udskrives, ændredes næsten ikke ved efterfølgende forordning fra 1838, som bestemte, at følgende grupper kunne udskrives til flåden:

- 1) Alle købstadsborgere, der ernærede sig ved søfart, som lodser eller ved fiskeri i åben sø.
- 2) Værnepligtige beboere i de flækker og landsbyer, der hørte ind under søindrulleringen.
- 3) Beboere i sølimitdistrikterne, der ernærede sig ved skibsfart, fiskeri, landbrug eller som kromænd, høkere, møllere og landhåndværkere.
- 4) Beboerne på øerne ved vestkysten af hertugdømmet.

Udsnit af frise visende matrosenes indrullering den 16. december 1704, hvor Fidelitas (symbolet på troskab) står parat til indrullere matroserne (Rosenborg).

De, der kunne udskrives til flåden, fik eneret på at være lodser og at ernære sig med søfart og fiskeri i åben sø. Dog fik alle andre lov til at udskibe deres egne produkter på egne skibe og at sejle med fragt på fjordene og floderne samt drive lystfiskeri.

De værnepligtige stod i sørullerne, der blev ført hvert år, indtil de fyldte 50 år. Søindrulleringsforordningen af 17. april 1838 var gældende, indtil værnepligten til det nord-tyske forbund trådte i kraft efter 1864. Efter 1867 blev alle værnepligtige registreret i de alfabetiske lister (se side 69).

Hvor findes arkivalierne?

Sørullerne for perioden 1704 og frem til 1802 er kun sparsomt bevaret i gods-, herreds- og rådstuearkiver.

Åf søruller findes bl.a. Sjællands indrulleringsdistrikts hovedrulle fra 1705 og samme distrikts aparterulle (særlig sørulle) 1740 til ca. 1773 med angivelse af fødested. Rullen omfatter de sjællandske søkøbstæder og for Dragørs vedkommende ca. 90 pct. af den mandlige befolkning. Endvidere findes hovedsørullen for København fra 1740 til ca. 1800 med angivelse af fødested. Sørullerne efter 1802 ført af de regionale myndigheder kan findes på landsarkiverne i det omfang, de er bevaret.

Sørullerne for Sønderjylland frem til 1864 findes i amtsarkiverne og i godsarkiverne samt i byarkiverne. I nogle arkiver skelnes der ikke mellem landmilitære og sømilitære udskrivningssager.

De søruller fra 1802-1912, som blev ført af centraladministrationen, findes på Rigsarkivet i Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. Kontors arkiv og er de bedst bevarede.

Mønstringsembedsmændene var for en stor del toldere, men kun få toldstationer har afleveret deres bemandingslister. For København findes der skibs-bemandingslister for tiden indtil 1828 i arkivet efter indrulleringschefen for Sjællandske distrikt i søtattens arkiv på Rigsarkivet. For tiden efter 1869 har mønstringsbestyreren for København afleveret sit arkiv til Landsarkivet i København.

Rigsarkivet har – udover søruller – de arkivalier, som knytter sig til den pågældendes forhold under aftjeningen af søværnepligten (f.eks. gagebøger, stamruller, afregningsbøger, skibsjournaler, straffeprotokoller, pensionsarkiver, støtte til evt. efterladte m.m.). Disse arkivalier er omtalt i de efterfølgende kapitler.

Bemærk, at ikke alle søruller eller arkivalier vedrørende søindrulleringen på nuværende tidspunkt er registreret i Daisy, da kun 60-70 pct. af arkiverne vest for Storebælt er indført i Daisy. Ved at skrive ordet »sørulle« henholdsvis »søindrullering« i feltet »Arkivserie«, kan man se, hvad der er registreret.

Søfartsbog

Søfartsbogen blev indført i 1861 i forbindelse med den nye værnepligtslov, hvor den erstattede det såkaldte søpatent.

Enhver værnepligtig, der ønskede at komme ud at sejle eller forlade landet for at sejle med fremmede nationers skibe, skulle være forsynet med en søfartsbog udstedt af lægdsforstanderen for det lægd i hvis rulle, han var indført og kontrolleret af mønstringsbestyreren.

Af søfartsbogen skulle fremgå hans fulde navn, fødested og fødselsår samt hans lodtrækningsnummer og andre oplysninger fra søfartsrullen vedrørende hans værnepligt såvel som hans ud- og afmønstringer.

Disse oplysninger skulle såvidt muligt hele tiden være ajourførte.

Når han blev indkaldt til aftjening af værnepligt, skulle han aflevere sin søfartsbog.

Når han blev udforlovet (hjemsendt) fik han igen udleveret sin søfartsbog sammen med et pas, som gav ham ret til igen at søge hyre.

Søfartsbogen indeholdt oplysninger om den værnepligtiges navn, fødselsdag og -sted, på- og afmønstringsdato, skippers og skibets navn samt rejsens mål. Søfartsbogen var et personligt dokument, som ikke er afleveringspligtig til Statens Arkiver. Man kan dog finde oplysning om søfartsbøger dels i toldarkiverne og dels i udskrivningskredsens arkiver. For Københavns vedkommende fandtes et særligt mønstringskontor, hvis arkiv befinder sig på Landsarkivet i København.

På mønstringskontoret blev de søfartsbøger udstedt, som hver færende sømand skulle være i besiddelse af.

På mønstringskontoret blev der i søfartsbogen indført, i hvilken egenskab vedkommende skulle påmønstre, med hvilket skib han var blevet forhyret, togtets varighed, hyrens størrelse og togtets varighed. Disse oplysninger blev givet videre til udskrivningsmyndigheden og indført i lægds- og/eller sørullen.

Når han kom hjem skulle søfartsbogen igen forrevises på mønstringskontoret. Hvis den pågældende var udeblevet til indkaldelse, blev han stoppet for at aftjene værnepligten, afsonne evt. straf eller betale idømte bøder. Søfartsbogen blev i så fald tilbageholdt med den konsekvens, at den pågældende – før han igen fik den udleveret – ikke kunne tage hyre på noget dansk handelsskib.

Der kan derfor også i Mønstringskontoret arkiv findes arkivalier om de værnepligtige søfolk på Landsarkivet for Sjælland m.fl.

Ved søgning på Daisy skriv i feltet »Arkivskaber«

»Mønstringskontoret i København« – og tryk »Søg«.

Mønstringskontorets arkivalier

- 1851-1944 Brevbog
- 1851-1963 Diverse fortegnelser
- 1855-1870 Fremmede søfolk
- 1863-1914 Lister over indkaldte befale værnepligtige
- 1868-1870 Skibe på udlandet
- 1869-1945 Annotationsrulle/rulle
- 1870-1963 Skibsbemandslister
- 1870-1924 Skipperjournaler/journaler
- 1890-1924 Skibsbemandslister for forliste eller solgte skibe
- 1900-1963 Register til Skibsbemandslister
- 1901-1945 Register over ikke-værnepligtige, som afmønstres
- 1904-1945 Register over ikke-værnepligtige og udlændinge
- 1904-1945 Register til annotationsrulle
- 1908-1919 Register over ikke-påmønstrede
- 1926-1944 Sager akteret med brevnnummer
- 1926-1944 Journalsager
- 1937-1959 Postbog, indgående skrivelser
- 1947-1964 Kopibog

Søfartsbog for Aksel Nikolaj Rasmussen, født den 21/1 1909 i Frederiksværk. Rømt fra skibet i Boston i 1926.

KONGERIGET DANMARK

Søfartsbog

for

Aksel Nikolaj Rasmussen

født den 21 Januar 1909

i Frederiksværk Sogn.

Udstedt uden Betaling, den 13 1914

af J. Thomsen

Lægdsforstander for Kjøbenhavn.

* Søfartsbogen skal medbringes, naar den Værnepligtige fremstiller sig for Sessionen eller møder hos Udskrivningschefen, Lægdsforstanderen eller Lægdsmanden eller møder til militær Tjeneste.

Finde og følge en søværnepligtig i sørullerne

En sørulle er en fortegnelse over værnepligtige personer, som ernærer sig ved søfart m.v. og deres sønner og som bor i et sølimitområde.

Sørullerne er fra 1802 blevet opdelt i:

- Ungdomsruller omfatter værnepligtige fra det år, hvor de var forpligtet til at lade sig indskrive i sørullen, og indtil de blev overflyttet til hovedrullen.
- Hovedrullen indeholder oplysninger om dem, som er blevet overført fra ungdomsrullen eller som er flyttet til det pågældende sogn og fortsat er søværnepligtige men som ikke er nået den alder, hvor de blev overført til ekstrarullen.
- Ekstrarullen indeholder oplysninger om dem, som overført fra hovedrullen og som ikke forinden er blevet udslettet af sørullen på grund af fritagelse, alder, kassation og dødsfald m.m.
- Tilgangsrullen er en fortegnelse over dem, som enten er tilflyttet eller har opnået den alder, hvor de optages første gang. Tilgangsrullen føres hvert år, men de år, hvor hovedrullen føres, er tilgangsrullen anbragt bagerst i hvert lægd.
- Beboerrullen er en fortegnelse over en række nummerede huse i sølimitdritrikterne. Personer i hovedrullen eller hovedrullerne vil kunne findes i disse beboerruller, hvis der ud for deres navne står anført »beboer stedet« efterfulgt af et nummer.

Sørullerne indeholder frem til 1861 lidt flere oplysninger end lægdsrullen (landrullen) om den værnepligtige, bl.a. indtil 1861 om vedkommende var gift, antallet af hans børn og erhverv. Endvidere oplysninger om togter. Herudover fra 1802-1848 tillige oplysninger om skippercertifikat og styrmanspatent. De kgl. resolutioner om skippercertifikater og styrmanspatent findes i Admiralitetets indrulleringssager.

I ungdomsrullen 1802-1848 bliver der endvidere henviset til det sted i hovedrullen, hvor faderen evt. er indskrevet i hovedrullen.

Indtil 1848 blev de købstadsbeboere, der ernærede sig ved søfart og fiskeri m.m., og alle beboerne i de lægder, som var udlagt til sølimitdistrikter, indskrevet i sørullerne.

Herudover findes for København ruller for Københavnerne uden kvarterer og bornholmere, som flyttede til København. Holmens faste stok og deres sønner skal findes i det kvarter (som regel Nyboder = divisionerne), hvor de boede på det tidspunkt rullen blev ført.

Efter 1849 blev alle købstædernes og efter 1861 alle landdistrikternes mandlige indbyggere indskrevet i lægdsrullerne, hvorfra de hel og halvbefarende

skulle overføres til sørullerne. Først fra 1802 kan man finde en nogenlunde komplet samling af søruller. Samlingen befinder sig på Rigsarkivet og kan bestilles over Daisy. *Rigsarkivet har oplyst, at man IKKE kan bestille søruller via Daisy, men du kan finde den relevante rulle i Daisy og de oplysninger, som du skal bruge for at bestille den og medbringe disse oplysninger i forbindelse med besøget på Rigsarkivet.* Sørullerne for 1802-1912 befinder sig i arkivet for Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. kontor. Dette selv om, at Justitsministeriet først blev oprettet i 1848. Der findes også søruller på landsarkiverne bl.a. i herredsfogedens og byfogedens/politimesterens arkiv samt i amtets arkiv, men disse er mere sporadisk bevaret.

Finde og bestille en sørulle

For at finde og bestille en sørulle skal du vide, hvornår den pågældende har været indskrevet i én af sørullerne og hvilket sølimitdistrikt, han har været indskrevet. I tabel 5 på side 175, kan du se, hvornår han kan have været indskrevet.

På Landsarkivet i København findes i film-læsesalen et navneregister til de københavnske søruller for perioden 1851-1927. Ved hjælp af det nummer, som fremgår af navnekortet kan man lettere spore vedkommende i sørullerne, som befinder sig på Rigsarkivet.

I bogen »Lægdsruller – Sognefortegnelse og forkortelser« med en alfabetisk oversigt over lægder, udskrivningskredse, amter og lægdnumre, kan du se, en oversigt over sølimitområder med angivelse af periode, udskrivningskreds/amt og lægdsnr. Bogen findes på alle landsarkiver og på Rigsarkivet. Hvis der ud for lægdets navn står et »S« (Fig. 25), så var sognet/lægdet et sølimit, hvorfra der blev udskrevet mandskab til søværnet. Når du ved, hvornår og fra hvilke sølimitområde, du skal bruge en sørulle, så kan du på Daisy finde de oplysninger, du skal bruge for at bestille sørullen.

Fig. 25: Udsnit af en side i bogen »Lægdsruller – Sognefortegnelse og forkortelser«.

SOGNeregister S					
S	Sabty	1789-1793	3. jy. dist.	Slivehus a.	lægd 12
		1794-1850	3. jy. dist.	Viborg a.	lægd 16
		1851-1863	6. u. dist.	Viborg a.	lægd 19
		1864-	5. u. kredse		lægd 291
S	Sabty k.	1808-1842	værnepligt, tilflyttere under Volstrup a.		
		1802-1851	søindrulleringsrulle		
		1843-1850	3. jy. dist.	Hjørring a.	lægd 87
		1851-1861	5. u. dist.	Hjørring a.	lægd 87
		1862-	5. u. kredse		lægd 466
S	Sædding	1790-1793	2. jy. dist.	Lundenæs a.	lægd 26
		1794-1850	2. jy. dist.	Ringkøbing a.	lægd 45
		1851-1859	6. u. dist.	Ringkøbing a.	lægd 45
		1860-	5. u. kredse		lægd 10

Finde og følge en søværnepligtig i sørullen

Der blev fundet 18 poster.

Side 1 af 1 (Nr. 1 - 18)

Fra [?]	Til	Arkivskaber [?]	Arkivserie [?]
1862	1866	Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. Kontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. Kontor	Sørulle ←←
1861	1912	Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. Kontor	Sørulle ←←
1862	1866	Justitsministeriet, 2. Departements Ekspeditionskontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 2. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle
1861	1912	Justitsministeriet, 2. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle
1862	1866	Justitsministeriet, 2. Ekspeditionskontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 2. Ekspeditionskontor	Sørulle
1861	1912	Justitsministeriet, 2. Ekspeditionskontor	Sørulle
1862	1866	Justitsministeriet, 2. Kontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 2. Kontor	Sørulle
1861	1912	Justitsministeriet, 2. Kontor	Sørulle
1862	1866	Justitsministeriet, 3. Departements Ekspeditionskontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 3. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle
1861	1912	Justitsministeriet, 3. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle
1862	1866	Justitsministeriet, 4. Departements Ekspeditionskontor	Diverse indkomne lægds- og søruller
1802	1860	Justitsministeriet, 4. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle
1861	1912	Justitsministeriet, 4. Departements Ekspeditionskontor	Sørulle

Fig. 26: Søgeresultat på »Justitsministeriet« og »Sørulle«.

På Daisy kan du i feltet »Arkivskaber« nøjes med at skrive »Justitsministeriet«, hvis du samtidig i feltet »Arkivserie« skriver »sørulle«

Tryk på teksten »Sørulle«. Du vil herefter få et skærmbillede frem (Fig. 26) med en række arkivskabere, som henviser til søruller m.m.

De to vigtigste fra 1802-1850 og 1850-1912 har jeg sat en rød pil ved.

Bemærk, at sørullerne er opdelt i tidsperioderne:

- 1802-1860 og
- 1860-1912.

Efter 1912 blev der ikke ført søruller. Alle værnepligtige i søværnet blev udskrevet direkte fra lægdsrullen og blev kaldt »lægdsrullemandskab«.

Hvis du herefter trykker på teksten »sørulle« ud for årstallene 1802 1860 Justitsministeriet, 1. afdeling, 2. kontor, så vil du se på skærmbilledet (ikke vist), at der er 602 fysiske enheder.

Hvis du herefter trykker på teksten »vis/bestil«, så vil du komme hen til den første side, hvor disse søruller starter (Fig. 27). Der er i alt 24 sider med søruller, som er ordnet efter gruppenumre. De starter med gruppe 13 og slutter med gruppe 31. København inkl. tilgange af af bornholmere har gruppe 20 og 28. Du er derfor nødt til at bladere frem og tilbage, indtil du finder den rigtige sørulle for det søgte år i det rigtige amt eller distrikt.

Tilsvarende gælder, hvis du trykker på sørullerne fra 1860-1912 (ikke vist). For denne periode findes i alt 87 fysiske enheder (søruller) fordelt over 4 sider.

Fig. 27: Startside for sørullerne fra 1802.

Gå til side:		1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 ▶▶																	
Nr.	Indhold fra																	Indhold til	
13-1	13 1802 Dragør ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Dragør hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Helsingør ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Helsingør hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Holbæk ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Holbæk hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Kalundborg ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Kalundborg hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Korsør ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Korsør hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Københavns Amt hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Køge ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Køge hovedrulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Næstved ekstrarulle																		gå til bestilling
13-1	13 1802 Næstved hovedrulle																		gå til bestilling

Finde og følge en søværnepligtig i sørullen

Finde en slægtning i sørullen før 1861

På de næste sider vil jeg gennemgå nogle eksempler på personer, som er indskrevet i sørullen eller har aftjent deres værnepligt ved søværnet uden at være indskrevet i sørullen.

For at finde oplysninger skal du vide i hvilket sølimdistrikt eller hvilken købstad pågældende boede i, da han var indskrevet i sørullen.

Det første eksempel er fra København. Jeg leder efter en slægtning, som jeg ved boede i Nyboder som barn omkring 1810. Hans navn var Peder Olsen født omkring 1800.

For at finde disse søruller via Daisy kan jeg nøjes med at skrive:

Arkivskaber: Justitsministeriet

Arkivserie: sørulle

Da der findes 602 fysiske enheder (søruller) i arkivet fra 1802-1860 er jeg nødt til at »bladere« frem til, at jeg finder gruppe 20, som er de københavnske søruller. På side 19 (ikke vist) finder jeg under nr. 20 - 27 en ungdomsrulle for København, som starter i 1803. Da der ikke findes nogen speciel rulle for Nyboder på dette år, må ungdomsrullen for Nyboder fra 1803 befinde sig i den rulle, som kaldes »divisionerne«.

Ved at trykke på teksten »gå til bestilling« kommer jeg frem til siden, hvor jeg kan bestille sørullen.

Da sørullerne iflg. Rigsarkivet ikke kan bestilles via Daisy, da de befinder sig på Rigsarkivets nærarkiv, så skriver jeg de oplysninger ned, jeg skal bruge for at udfylde bestillingssedlen, når jeg kommer på Rigsarkivet.

Arkivnummer: 0005

Arkivskaber: Justitsministeriet, 2. Kontor

Titel: København Ungdomsrulle

Nummer: 20-27

År: 1803

Magasinopstilling: 11+Rig+6+11+07+04

Der findes ikke noget navneregister, men ved at bladere lidt rundt i protokollen, finder jeg (Fig. 28) en Peder Olsen, som er 9 år i 1811.

Det oplyses, at han er født i København og er blevet indskrevet i 1811. Hans fader skal findes i H.R. (Hovedrullen) Litra A (dvs. Nyboder divisionerne) under nr. 409. Familien bor i Svanegade 16. Peder Olsen er blevet tilført rullen 30/11 og er blevet antaget som rugdreng ved 2. div (division), 2. comp. (kompagni) under nr. 78. Han er antaget (som matros) efter en indstilling af admiral og kammerherre Billes skrevet den 29. april 1813. Ud fra disse oplysninger kan jeg kigge efter Peder Olsens far i hovedrullen for København. På Daisy finder jeg de oplysninger, som jeg skal bruge for at bestille hovedrullen for det pågældende år:

Arkivnummer: 0005

Arkivskaber: Udskrivningsvæsenet

Titel: København Hovedrulle

Nummer: 20-24

År: 1803

Magasinopstilling: 11+Rig+6+11+07+04

Numrene 20-24 henviser til de distrikter i København, som rullen omfatter.

Vær opmærksom på, at Nyboder i sørullen kaldes for divisionerne.

Da jeg har et nr. at gå efter finder jeg hurtigt frem til nr. 409 selv om forskellige numre er overstreget.

Fig. 28: Ungdomsrulle for København, Divisionerne (Nyboder) i 1803

No.	Navne.	Fødested.	Alder.	Naar indskreven.	Faderens Stilling, med flere Anmærkninger.
110	Peder Olsen	Nyhavn	9	1811	Faderen findes i H.R. Litra A Nr. 409 Svanegade 16 Antaget som Rugdreng ved 2. Div. 2 Comp. Nr. 78 efter Adm. Billes Billes Brev af 29 April 1813
9733 110	Carl Christophersen - Nyhavn Torshavn	Nyhavn	X 1812	1813	Fader findes i H.R. A 131 Matros for Befolk. af 26/10
9735 112	Jens Olsen - Nyhavn	Nyhavn	25 1810	1810	Se i H.R. 338 Commandant Søvær. 4. 2. Div. Litra B Nr. 1057

Finde og følge en søværnepligtig i sørullen

Hoved-Rolles No.	De indrollerede Fædres og Sønners			Nu havende Opholdsted.		Befarenhed.			Fik Søe-Patent Anno	Hans Stille (Om han er gift)	Nærings-veic. Substanc.	Har gjort Orlogs-Togter.
	Navne.	Fødested.	Al-der Aar.	Gadens Navn.	Hu-fers Ho.	Heibefæren.	Halvafæren.	Styrandi.				
9697 405	M. J. Jørgensen	Nyhavn	44 1811	Sølvsøng	42				1811			
9774 409	H. Christoffersen	Indgårdsvarn	47 1811	Svaneg	16				1811			
1165 409	Jacob Lorenzen	Nyhavn	32 1812	Ersting	30				1812			Comd. 1811

Fig. 29: Hovedrulle for København, Divisionerne (Nyboder) i 1803, venstre side.

Hovedrullen går over 2 sider. Af venstre side (Fig. 29) fremgår, at faderen til Peder Olsen er Ole Christoffersen, som i 1811 er 47 år gammel. Han er født i Frederiksværn (Norge). Han bor i Svanegade nr. 16, er helbefaren og indskrevet i 1811. Han er gift og har 4 børn. Men det fremgår også under hans nr., at han er blevet overført til reserverulle, hvor han er indført under 56B litra A p.g.a. øjensvaghed

Af højre side (Fig. 30) kan jeg se, at hans næringsvej har været skibsfart, og at han ikke har gjort nogen orlogstogter men er tjenstdygtig. Han er senest Comd. (kommanderet) til tjeneste den 25. juni 1811. Han er afgået til 4. div. (division), 1. art. (artilleri) comp. (kompagni), hvor han er indskrevet under nr. 14 som constabel. Han har senest været

indrulleret til kaperfart. Ud fra disse oplysninger kan jeg finde flere oplysninger:

- om sønnen Peder Olsen i de efterfølgende ungdomsruller og hovedruller samt i divisionsprotokollen for 2. division, hvor han er indført under 2. kompagni, som nummer 78 og
- om faderen Ole Christoffersen i reserverullen og i divisionsprotokollen for 4. division, hvor han er indført under 1. artillerikompani under nr. 14 som constabel
- samt i Nyboders husbøger m.m.

I divisionsprotokollerne (opstillet i publikumsmagasinet på Rigsarkivet) vil jeg kunne følge begge bagud til deres indskrivning og fremad, indtil de ophører i tjenesten.

Fig. 30: Hovedrulle for København, Divisionerne Nyboder) i 1803, højre side.

Nærings-veic. Substanc.	Har gjort Orlogs-Togter.	Er tjenst-dygtig.	Har modtaget Douceur.			Er i Farren.		Kom hjem den	Aarlaget som befrier for Udkrivning til Orlogstienesten.	Anmærkninger.
			An-no.	R.	β	Hvorhen og naar expederet.	Med hvilken Skipper.			

Finde og følge en søværnepligtig i sørullen

Fig. 31: Sørullen for 5 udskrivningskreds, lægd 45 i 1881

Overført til sørullen og indkaldt

Peter Søren Pedersen (Fig. 31, øverst), søn af husmand Jens Peter Jensen, født den 23/2 1861 i Byrum er anført som halvbefaren, i 1867 ændret til helbefaren, har været indkaldt den 5/4 1887 og er blevet hjemsendt den 29/9 1887. Han er blevet godtgjort to togter.

Det vil være muligt at finde flere oplysninger om ham i søværnets arkiver, se side 193.

Overført til sørullen men aldrig indkaldt

Anton Christian Jørgensen født den 8/4 1858 i Bygum, indskrevet i lægdsrullen (ikke vist) i lægd 408, Bygum sogn, Hjørring Amt under Ø 8 (Ø = 1878). Han har fået søfartsbog i 1878, og er overført til sørullen under F-3 (F = 1883).

Fig. 32: Sørullen for 5 udskrivningskreds, lægd 45 i 1881

Af sørullen for 5. udskrivningskreds, 44 5 E 1881 (Fig. 31, nederst) fremgår, at Anton Christian Jørgensen, søn af skomager Hans Peter Jørgensen, født den 8/4 1856, er indskrevet som nr. i 3 i sørullen for Bygum. Det oplyses, at han er halvbefaren, der er ingen oplysninger om, at han er indkaldt. Grunden til, at han ikke er indkaldt, kan man kun gisne om. Måske har han trukket et højt lodtrækningsnummer, som gør, at han er sluppet for indkaldelse. Der vil derfor ikke kunne findes oplysninger om ham i søværnets arkiver men måske i udskrivningmyndighedernes arkiver på landsarkiverne.

Overført til sørullen, udskrevet til søværnet men udeblevet

Christian Fanning Nielsen (Fig. 32), fader Niels Olesen, født i Green i 1842 er indskrevet i sørullen for 5. udskrivningskreds, lægd nr. 10 (tidligere nr. 45), indskrevet under litra J (=1857), som nr. 1.

Fig. 33: Sørullen for 5 udskrivningskreds, lægd 45 i 1881

Han er overført fra lægdsrullen i samme lægd, hvor han er indført under nr. 23. Det oplyses, at han er helbefaren nr. 5 i 5. udskrivningskreds. Den 29/11 1869 har han anmeldt, at han har taget hyre med fremmede nationers skibe. I 1870 bliver han forlods indkaldt i henhold til § 37, men tilsyneladende møder han ikke op. Af en anden senere sørulle (ikke vist) fremgår, at han er slettet i 1881 uden tilsyneladende at være indkaldt, formentlig fordi han har sejlet i fast udenrigsfart. Der vil således ikke kunne findes oplysninger om ham i søværnets arkiver.

Overført til sørullen, udskrevet og mødt til tjeneste ved søværnet

Joseph Andreas Christopher Mazur (Fig. 33) blev indskrevet i lægdsrullen for Frederiksberg (ikke vist) under nr. G 33 (G = 1883). Det fremgår af lægdsrullen, at han har fået søfartsbog og er blevet overflyttet til sørullen i samme udskrivningskreds, lægd 2 under J 7 (J = 1885).

Af sørullen fremgår, hvilken lægdsrulle, han er indskrevet fra. I 1886 afleverer han sin indkaldelse. Det fremgår af lægdsrullen højre side, at han er udmønstret 15/5 1886 og er blevet afmønstret 18/11 1886. Han er blevet godskrevet for 2 togter. Han er afskediget (dvs. slettet af sørullen) i 1903. Der kan findes oplysninger om ham i Søværnets arkiver.

Fig. 34: Sørullen for 5. udskrivningskreds, lægd 101 i 1864.

Ikke overført til sørullen men alligevel aftjent værnepligt ved søværnet

Christian Larsen Holm (Fig. 34) er indskrevet i lægdsrullen for lægd 101 i 5. udskrivningskreds under O 6 (O = 1864). Det fremgår ikke af lægdsrullen, at han er overført til sørullen, men forkortelsen E K 1 viser, at han har aftjent sin værnepligt ved flåden og har været indkaldt fra 1/4 – 26/10 1871 til Søværnet. Han er det man i søværnet kalder »Lægdsrullemandskab«. Der kan ikke findes oplysninger om ham i sørullen, men der kan findes oplysninger i søværnets arkiver, se side 193.

Finde søruller efter 1860

For at finde den rigtige sørulle, så skal du efter 1860 vide: lægdsnr, udskrivningskreds, år for indskrivning i sørullen. Disse oplysninger kan du finde i bogen »Lægdsruller – sognefortegnelse og forkortelser«, da sørullerne efter 1860 følger den samme opdeling som lægdsruller med hensyn til udskrivningskredse og lægdsnr. Sørullerne befinder sig Justitsministeriets, 1. afdeling, 2. kontors arkiver.

Bemærk, at efter 1861, så kan man ikke på Daisy se navnet på hverken amt eller lægd. Når der i forbindelse med en sørulle efter 1860 i Daisy under teksten »Indhold fra« står »40 I N 1863«, så skal det forstås således:

- 40 = lægd 40
- I = 1. udskrivningskreds.
- N = lægdsrulleåret (se side 63), hvor N = 1863.
- 1863 = Det år, hvor lægdsrullen starter.

Oversigt over sølimitdistrikter fordelt på gruppe- numre samt (for København) kvarterer 1802-1860

Gruppe 13:

Dragør (fra 1802), Helsingør (fra 1802), Holbæk (fra 1802), Kalundborg (fra 1802), Korsør (fra 1802), Københavns amt (fra 1802), Køge (fra 1802), Næstved (fra 1802), Præstø (fra 1802), Skælskør (fra 1802), Vordingborg (fra 1802), Frederiksborg (fra 1802), Hirschholm (= Hørsholm, fra 1802), Kronborg (fra 1802), Roskilde (fra 1802).

Gruppe 14:

Sorø (fra 1802), Tryggevejle (fra 1802), Vordingborg (fra 1802), Halsted (fra 1802), Nykøbing Falster (fra 1802), Ålholm (fra 1802), Maribo (fra 1803), Præstø (fra 1803), 2. Sjællandske distrikt.

Gruppe 15:

Fyns amter (fra 1802), Odense (fra 1804), Rugård (fra 1804), Assens (fra 1805), Hindsgavl (fra 1806), Svendborg (fra 1806)

Gruppe 16:

Ribe (fra 1802), Vejle (fra 1802), Århus (fra 1802), Jyske distrikt ekstrarulle (fra 1803), Skanderborg (fra 1825)

Gruppe 17:

Randers (fra 1802), Ringkøbing (fra 1802), Thisted (fra 1803)

Gruppe 18:

Viborg (fra 1802), Ålborg (fra 1802), Hjørring (fra 1802),

Gruppe 19:

Beboerruller for:

- Frederiksborg (fra 1806).
- Hjørring (fra 1806, 1825, 1828).
- Holbæk (fra 1806).
- København (fra 1806).
- Maribo (fra 1806, 1825).
- Odense (fra 1806).
- Randers (fra 1806).
- Ribe (fra 1806, 1827).
- Ringkøbing (fra 1806).
- Roskilde (fra 1806).
- Præstø (fra 1806).
- Skanderborg (fra 1827).
- Sorø (fra 1806, 1825).
- Svendborg (fra 1806).
- Thisted (fra 1826).
- Vejle (fra 1806, 1827).
- Viborg (fra 1806).
- Ålborg (fra 1806, 1825)
- Århus (fra 1806, 1827).

Gruppe 20:

Staden København, som er fordelt på kvarterer, der hver har sit eget litranr.

• Divisionerne (Nyboder)	Litra A
• St. Vester Annæ kvarter	Litra B
• St. Øster kvarter	Litra C
• Rosenborg kvarter	Litra D
• Købmager kvarter	Litra E
• Øster kvarter	Litra F
• Klædebo kvarter	Litra G

• Frimands kvarter	Litra H
• Udenbys Klædebo kvarter	Litra I
• Snarens kvarter	Litra L
• Nørre kvarter	Litra M
• Vester kvarter	Litra N
• Udenbys Vester kvarter	Litra O
• Christianshavns kvarter	Litra P

Gruppe 21:

Helsingør købstad (fra 1802), Holbæk købstad (fra 1802), Kalundborg købstad (fra 1802), Korsør købstad (fra 1802), Køge (fra 1802) Næstved købstad (fra 1802), Præstø købstad (fra 1802), Skælskør købstad (fra 1802), Vordingborg købstad (fra 1802).

Gruppe 22:

Samsø (fra 1803)

Gruppe 23:

Fyns og Langelands købstæder (fra 1802).

Gruppe 24:

Falsters, Lollands og Møns købstæder (fra 1802).

Gruppe 25:

Østjyllands og Frederikshavns købstæder (fra 1802).

Gruppe 26:

Vestjyllands købstæder (1803)

Gruppe 27:

Jyllands købstæder (fra 1831).

Gruppe 28:

Staden København (fra 1851) inkl. tilgangsrulle for bornholmere.

Bemærk, at hvis disse ruller sammenholdes med navneregistret på Landsregistret i København, hvor der i navneregistret er anført et lbnr., så skal lbnr. findes i følgende protokoller:

- 28-1 1851 A Staden København (Lb.nr: 1-770).
- 28-2 1851 B og C Staden København (Lb.nr: 771-1605).
- 28-3 1851 D, E og F Staden København (Lb.nr: 1606-2283).
- 28-4 1851 G, H, J, K, L, M, N, O Staden København (Lb.nr: 2284-2927).
- 28-5 1851 P Staden København (Lb.nr: 2928-3832).
- 28-6 1851 Rulle over bornholmere i København.
- 28-7 1851 Københavns tilgangsrulle.

Gruppe 29:

Hjørring og Ålborg tilgangsruller (fra 1851).

Gruppe 30:

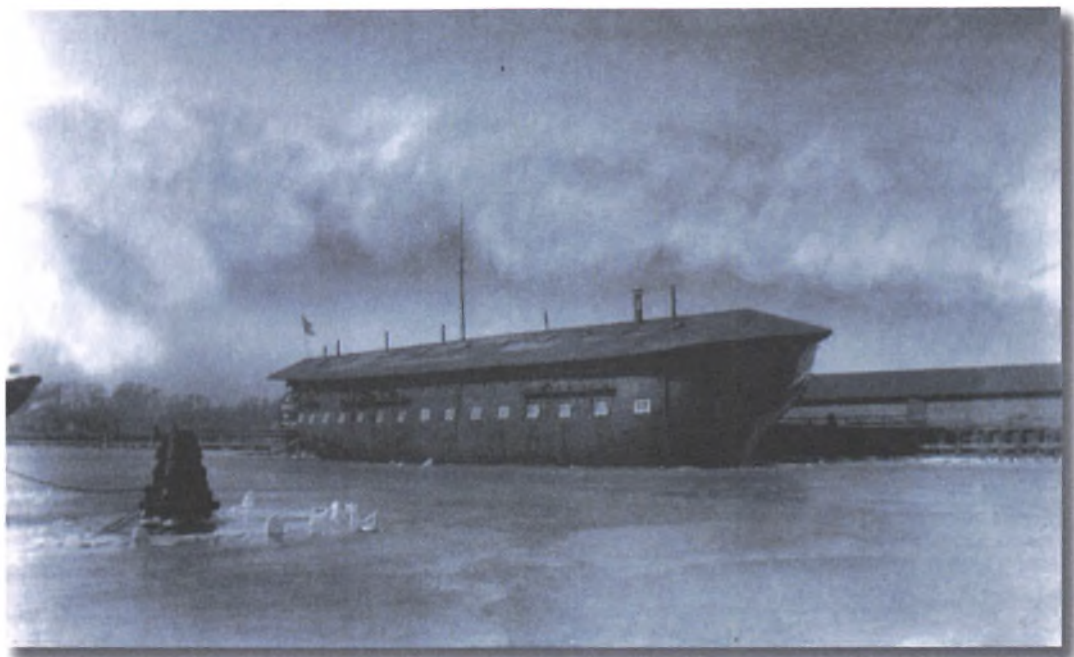
Ringkøbing, Thisted, Viborg tilgangsruller (fra 1851).

Gruppe 31:

Skanderborg, Århus, Randers tilgangsruller (fra 1851).

Fra ca. 1860 følger sørullelægderne den samme inddeling som lægdsrullerne. I 1912 ophører brugen af søruller, og de søværnepligtige tilbageføres til lægdsrullerne.

Søværnets arkiver på Rigsarkivet

Linjeskibet Dronning Marie blev som andre udtjente skibe ombygget til logiskib for de søværnepligtige og fungerede som dette i perioden 1862-1894.

Når man skal forsøge at finde en slægtning i søværnets (søetatens) arkiver, så kan det forekomme vanskeligt, da der mangler en systematisk sammenhæng og beskrivelse af arkiverne. De mest relevante arkivalier – udover sørullerne – for slægtsforskere er:

- Udskrivningslister vedr. hvervningen.
- Hvervningens gagebøger/ruller/afregningsbøger.
- Kommandolisterne vedr. skib eller tjenested.
- Skibenes/tjenestedets ruller.
- Skibsjournaler.
- Straffe- og domprotokoler.

Herudover findes der i Marineministeriets arkiv:

1862-1943: Register til stamruller, Lægdrullemandskab (dvs. mandskab udskrevet fra lægdsrullen)

1896-1911: Register til stamrulle over Sørullemandskab (halv og helbefarent)

Udskrivningslister vedr. hvervningen

Når det indrullerede mandskab skulle udskrives til tjeneste ved søværnet (flåden), tilgik der distrikterne ordre om det antal, disse skulle stille, hvorefter distrikterne indkaldte og sendte de udskrevne – ledsaget af en udskrivningsliste – til hvervningen (søindrulleringen). En myndighed, som blev oprettet hver gang større indkaldelser fandt sted.

Disse udskrivningslister er kun sparsomt bevaret i de regionale arkiver på landsarkiverne, men en kopi af udskrivningslisterne blev sendt til de centrale udskrivningsmyndigheder og kan for 1784-1815 findes i Ekviperingssekretariatets arkiv.

Herudover findes der for 1805-1847 registre til indrulleringsreferatprotokollerne ordnet efter emne og evt. efternavn, som henviser til journalsagen, som så kan bestilles frem. I nogle af registrene er der sidst i protokollen et samlet navneregister. I protokollerne kan der findes oplysninger om bl.a. indrullering, interimspatent, søpatent, rejsetilladelse til udlandet, ruller over udskrevet mandskab (udskrivningslister), skippercifikat, sætteskipperbevilling, styrmandspatentsager, volentørpatenter m.m.

Fra 1847 findes tilsvarende registre i Admiraltetskontorets arkiv:

1847-1874: Register til journal for mandsskabssager. Fra

1875-1892: Register til indkomne skrivelser vedr.

Divisionssager/Mandskabssager

1892-1912: Register til indkomne skrivelser vedr. militære sager

For at finde den pågældende i registret skal man vide, hvilket år pågældende ca. er blevet indrulleret i flåden.

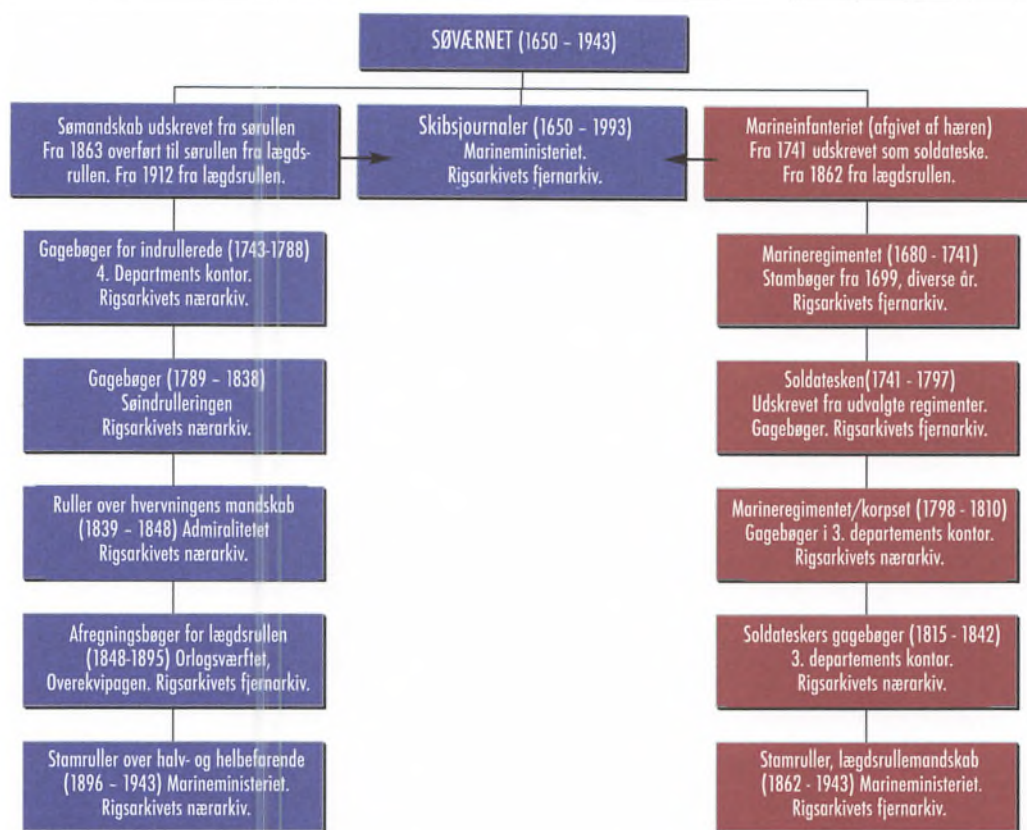

Fig. 35: Oversigten viser, hvor de forskellige arkivalier er placeret, og om de er placeret på Rigsarkivets nærarkiv eller fjernarkiv.

Gagebøger, stambøger og stamruller

Når det indrullerede mandskab ankom til hvervningen blev hver enkelt mand indført i dennes gagebøger, der førtes særskilt for hvert distrikt. Her fik han et nummer, som – kombineret med hans søpatentnummer – fulgte ham under tjenesten.

I gagebøgerne m.fl. findes anført, hvilken tjeneste han har gjort, og hvad der tilkommer ham af penge. Det er også i gagebøgerne, man skal finde oplysninger om hans evt. udkommandoer til de enkelte skibe, hospitalsophold, straffe m.m.

Gagebøgerne findes i arkiverne for:

- 1743-1788: 4. departements kontor.
- 1789-1838: Søindrulleringen.
- 1839-1848: Admiralitet (Ruller over hvervningens mandskab).
- 1848-1895: Overekvipagen (Afregningsbøger for lægdsrullen).
- 1896-1943: Marineministeriet (Stamruller over halv og helbefarende).

Herudover findes der bevaret stambøger for soldatesken (marineinfanteriet) i følgende arkiver:

- 1680-1741: Marineregimentet (stambøger, diverse år).
- 1790-1810: Marineregimentet/Marinekorpset (stambøger)
- 1815-1842: 3. departements kontor (stambøger)

Endvidere findes stamruller findes for det mandskab, som – uden at være indskrevet i sørullen – blev overført fra lægdsrullen til tjeneste i søværnet i:

- 1862-1943: Marineministeriet
(Stamruller, lægdsrullemandskab).

Kommandolister

Når pågældende blev udkommanderet til et skib eller til anden tjeneste, blev han indskrevet på en kommandoliste, hvor han blev opført med sit nummer fra hvervningen samt sit søpatentnummer.

Kommandolister findes bl.a.:

- 1789-1816: Generalkommissariatet (Søetaten), Ekviperingssekretariatet (Kommandolister og lignende).
- 1808-1814: Generalkommissariatet (Søetaten), Ekviperingssekretariatet (Kommandolister. Afgang).
- 1840-1931: Orlogsværftet, (Kommandolister, Udkommando).
- 1848-1850: Marineministeriet, Admiralitetskontoret (Kommandolister for skibene)
- 1916-1917: Søværnets Kaserne (Kommandolister)
- 1939-1939: Søværnets Personelkontor (Kommandoliste)

Skibenes/tjenestestedets ruller m.m.

Når han ankom til skibet eller tjenestestedet, blev han indført i dettes rulle med oplysning om dato for hans ankomst til skibet og senere for hans afgang. Desuden findes for skibene en betalings- og afregningsruller, hvor besætningen er opførte på kategorier, og hvor hans tilgodehavende er optegnet. Disse bøger har mere organisatorisk end personalehistorisk interesse og kan bl.a. findes:

1779-1814: Ekviperingssekretariatet
(Betalings- og afregningsruller).

Skibsjournaler

Pakkerne med skibsjournaler befinder sig i Marineministeriets arkiv på Rigsarkivets fjernarkiv. Her findes 4.806 skibsjournaler dækkende perioden 1655 – 1993.

Pakkerne kan have et meget forskelligt indhold afhængig af, hvad der er bevaret og hvilken funktion skibet havde og tidspunktet, f.eks.:

- Skibsjournaler.
- Hovedjournaler.
- Kommandoprotokollen.
- Logbøger.
- Protokol vedr. det daglige arbejde om bord.
- Telegram-Journalprotokol.
- Maskinjournal.
- Protokoller med pergamentkopier af udgående skrivelser, som beskriver hændelser om bord.
- Protokoller med indgåede skrivelser ofte som svar på de skrivelser, der er sendt fra skibet.

Skibsjournalerne kan findes og bestilles via Daisy. For at bestille en skibsjournal, skal man kende skibets navn og det tidspunkt, hvor det har været på togt. Disse oplysninger fremgår af afregningsbøgerne (1848-1895) og stamrullerne over sørullemandskab (1896-1911) for det hel- og halvbefarende mandskab, som er udskrevet fra sørullerne. Af gagebøgerne/stamrullerne (1815-1943) for det mandskab, som er udskrevet fra lægdsrullerne.

På Daisy er skibsjournalerne indført kronologisk, så man skal blade sig frem til det rigtige årstal og herefter finde det pågældende skib under dets navn og årstal for togtet. Vær opmærksom på, at det samme skibsnavn blev genanvendt. Fregatten Jylland, som i dag ligger i Ebeltoft, var f.eks. det 4. skib, som bar dette navn.

Af Fig. 35 fremgår endvidere, hvor gagebøger, afregningsbøger og stamruller m.m. befinder sig, hvilken periode, de dækker, og om de er på Rigsarkivets nærarkiv eller fjernarkiv. De har som regel et indhold, som svarer til hærens stambøger/stamkort.

I disse bøger/ruller, kan man se på hvilke skibe og hvornår pågældende har gjort tjeneste på skibene.

Andre arkivalier

Hvor ikke andet andet er anført findes arkivaliet i Søindrulleringens arkiv på Rigsarkivet.

- 1667-1863 Forordninger vedrørende sødskrivningen
- 1678-1680 Mandskabsruller for Niels Juels eskadre i Admiralitetets arkiv.
- 1705-1705 Indkomne sager vedrørende indrulleringen i Mønsterskriverens for søfolkets arkiv.
- 1766-1817 Konsumtionsbøger for Sjællands distrikt og København.
- 1771-1841 Diverse breve til indrulleringschefen for Sjællands distrikt m.m.
- 1778-1828 Indkomne sager vedkommende hvervningen.
- 1779-1815 Ordre- og brevprotokoller for hvervningschefen .
- 1779-1803 Indrulleringsbøger for norske distrikter.
- 1779-1806 Indrulleringsbøger for danske og slesvigske distrikter.
- 1780-1828 Skipperjournaler.
- 1788-1815 Indkomne kollegiesager til hvervningschefen.
- 1789-1815 Kvæsthusbreve.
- 1789-1838 Gagebøger for sjællandske distrikt.
- 1789-1835 Gagebøger for Lolland-Falsters distrikt.
- 1789-1838 Gagebøger for Fyns distrikt.
- 1789-1813 Gagebøger for Vester Jyllands distrikt.
- 1789-1838 Gagebøger for Slesvigs distrikt.
- 1789-1820 Gagebøger for Øster Jyllands distrikt.
- 1789-1813 Gagebøger for de norske stifter og distrikter.
- 1789-1813 Divisionernes frimandsbøger.
- 1789-1813 Gagebøger.
- 1790-1790 Søindrulleringsregister.
- 1790-1870 Mandtalsbøger i Orlogsværftets arkiv.
- 1792-1803 Anhang til Københavns nye hovedrulle.
- 1792-1828 Folkelister.
- 1794-1802 Gagebøger for Øster Jyllands limitter.
- 1794-1802 Gagebøger for Vester Jyllands limitter.
- 1794-1838 Gagebøger for Fyns limitter.
- 1794-1802 Gagebøger for Lolland-Falsters limitter.
- 1794-1802 Gagebøger for sjællandske sølimitter.
- 1795-1801 Indtægt og udgift ved hvervningen.
- 1795-1795 Gagebøger for Jyske sølimitter.
- 1795-1800 Gagebøger for civile søfolk.
- 1796-1828 Regnskaber over konsumtionsdouceurer.
- 1800-1800 Pressebøger.
- 1800-1821 Ruller over det mandskab af sjællandske distrikt og København by, der har været under hvervningen.
- 1801-1805 Hvervningspapirer.
- 1802-1828 Sessionsprotokol for sjællandske distrikt.
- 1803-1829 Ekspeditions- og afmønstningslister samt annotationsruller.
- 1803-1804 Adskillige skrivelser og lister vedkommende den slesvigske og holstenske søindrullering.
- 1803-1838 Gagebøger for 2.jyske nationale distrikt.
- 1803-1838 Gagebøger for 3.jyske distrikt.
- 1803-1827 Beviser for indrullerede.
- 1803-1838 Gagebøger for 1.jyske nationale distrikt.
- 1803-1808 Gagebøger for Fyns nationale distrikt.
- 1803-1838 Gagebøger for 1.sjællandske nationale distrikt.
- 1803-1838 Gagebøger for 2.sjællandske nationale distrikt.
- 1804-1821 Afgangs- og tilgangslister samt præsteattester.
- 1805-1828 Generalrevisionsnotater med dokumenter
- 1806-1828 Koncepter til sjællandske distrikts meldingslister.
- 1809-1809 Gagebøger.
- 1809-1813 Gagebøger for Holstens distrikt.

Søværnets arkiver på Rigsarkivet

- 1872-1930 Styrkeliste i Overekvipagens arkiv.
 1874-1884 V. Udkommandobog i Orlogsværftets arkiv.
 1877-1908 Søværnets lægdsrullemandskab. Overekvipagens arkiv.
 1881-1919 Rulle over ekvipageafdelingen. Overekvipagens arkiv.
 1890-1905 V. Værnepligtige af lægdsrullen som i mobiliseringstilfælde skulle indkvarteres i kaserneskipet Niels Juel. Orlogsværftets arkiv.
 1890-1915 V. Protokol over værnepligtige der ved mobilisering skal indkvarteres i kaserneskipet Fyen. Orlogsværftets arkiv.
 1891-1922 V. Protokol over værnepligtige lantermegaster. Orlogsværftets arkiv.
 1896-1905 V. Liste over udelevne værnepligtige. Orlogsværftets arkiv.
 1896-1911 Register til stamrulle over Sørulemandskab (halv og helbefarent) Marineministeriets arkiv.
 1900-1919 Mandskabsoversigt for artillerikorps og tøjhusafdeling. Orlogsværftets arkiv.
 1909-1960 V. Liste over artillerikorpset. Orlogsværftets arkiv.
 1909-1922 V. Liste over Matroskorpset. Orlogsværftets arkiv.
 1910-1938 Register til hovedrulle. Orlogsværftets arkiv.
 1910-1938 Hovedrulle. Orlogsværftets arkiv.
 1911-1918 V. Værnepligtige indkaldt snarest. Orlogsværftets arkiv.
 1913-1924 Fortegnelse over personel tildelt orlov. Overekvipagens arkiv.
 1913-1923 Udsendte ekstraordinære indkaldelser. Overekvipagens arkiv.
 1913-1915 V. Befarnes klassificering. Orlogsværftets arkiv.
 1913-1917 V. Oversigt over matroser. Orlogsværftets arkiv.
 1913-1916 V. Liste over mødte ved mobilisering. Orlogsværftets arkiv.
 1914-1921 V. Til- og afgangsprotokol. Orlogsværftets arkiv.
 1918-1918 V. Liste over værnepligtigt mandskab til til Limfjordsdamperne. Orlogsværftets arkiv.

Flere oplysninger om skippere og styrmænd kan findes i de samme arkiver som søværnets øvrige befalingsmænd.

Oplysninger om søværnets straffearkiver er omtalt på side 206ff.

Arkivalier vedrørende søværnets syge, invalide, udtjente og døde samt deres efterladte er omtalt på side 215ff.

Udsnit af afregningsbog fra 1881

The image shows two pages from a handwritten ledger book, likely a 'afregningsbog' (account book) from 1881. The pages are numbered 5171 on the left and 5172 on the right. The handwriting is in cursive and includes various entries, some with dates and amounts. The left page has a header 'Tilkommer:' and the right page has a header 'Modtaget:'. There are several rows of entries, some with sub-headers like 'Medbringende' and 'Medbragt'. The bottom of each page shows a total sum: 185 - 170 on the left and 115 55 - 119 66 on the right. The date '189 66' is written at the bottom of the left page.

Flådens lange togter og kaperne

I 400 år har dansk-norske handelsfartøjer sejlet på Sydøstasien, Indien, Afrika og De vestindiske Øer og har i perioder haft brug for beskyttelse og bistand af den danske orlogsflåde.

Fra 1671 til 1917 foretog flådens skibe omkring 140 togter til kolonierne i Vestindien. De første gange var skibe og mandskab udlånt til det handelskompagni, der skulle etablere og drive kolonien på Sankt Thomas.

Efter etableringen af kolonien på Sankt Thomas i 1672, blev øen Sankt Jan besat i kongens navn i året 1718.

Fra franskmændene købte man i 1733 den noget større ø Sankt Croix.

Efter at kongen i midten af 1750'erne havde overtaget driften af de tre øer og på grund af de krige, som de europæiske magter udkæmpede i anden halvdel af 1700-tallet og frem til 1807, blev flåden benyttet til en række opgaver.

Opgaverne omfattede transport af tropper og embedsmænd, konvojsejllads mellem Europa og Vestindien og lokalt mellem Øerne i Vestindien. Desuden skulle det danske flag vises i farvandet omkring øerne på grund af sørøveri og kapervirksomhed. Størst var aktiviteten i årene 1779-1782, hvor op til fire orlogsskibe hvert år blev sendt af sted fra København.

Fra 1793 blev der holdt mindst ét skib ved øerne størstedelen af året, hvilket var gældende helt frem til den engelske besættelse af Dansk Vestindien i 1807.

Efter den engelske besættelses ophør i 1815 opstod der en række problemer vedrørende driften af kolonierne. De sydamerikanske koloniers oprør mod Spanien førte til kaperaktivitet omkring de danske øer, hvor Spanien truede med at blokere havnen på Sankt Thomas. Den frie farvede befolkning krævede ligestilling med de andre frie indbyggere.

I årene fra 1816 og frem til 1842 blev udstationeringen af skibe ved Vestindien en af flådens største opgaver. Fra 1818 og frem til 1842 lå der konstant to orlogsskibe ved øerne det meste af året. I årene derefter fortsat ét frem til årene omkring krigen i 1864, da tjenesten for en tid ophørte.

Ved slaveopstanden i 1848, der bragte en ende på slaveriet, spillede flådens tilstedeværelse også en rolle i bekæmpelsen af opstanden. Helt frem til salget af øerne til USA i 1917. Hørte det til flådens opgave at bidrage til at holde befolkningen i ro og opretholde kolonisamfundet. Det anslås, at omkring 15.000 mand har gjort tjeneste om bord den danske flådes togter mellem 1671-1917 – ikke så få omkom under sejladserne eller under opholdet p.g.a. sygdom.

Det var ikke kun omkring de vestindiske øer, der var brug for den danske flåde på grund af sørøveri og kapervirksomhed. Også *barbaresken* fra de nordafrikanske sørøverstater Algier, Tunis og Marokko udgjorde en konstant trussel mod den dansk-norske handelsflåde i Middelhavet.

Selv om der i 1746 blev indgået en traktat med sørøverstaterne om at afstå fra sørøveri mod dansk-norske skibe mod til gengæld at få en række gaver af Danmark, så varede det ikke længe, før traktaten blev brudt. Den danske orlogsflåde måtte helt frem til 1844 sende skibe til Middelhavet for at bekæmpe og beskytte de danske interesser mod sørøverne. Men det var ikke alene mod sørøverne, de dansk-norske skibe skulle beskyttes. Også overfor de krigsførende magters orlogsskibe og kaper måtte der optrædes med fasthed. Ikke mindst i forhold til England. Da således tre engelske fregatter juleaften 1799 ville visitere en konvoj, der var ledsaget af fregatten Havfruen, nægtedes dette af kaptajn van Dockum, der med kanonudtvang englænderne til at tilbagekalde de fartøjer, der var udsendt for at foretage visitationen. Også året efter – i 1800 – kom fregatten Freja med kaptajn Krabbe i kamp med 6 engelske skibe, hvoraf de tre var fregatter. Disse konvojkonflikter med England var medvirkende årsag til krigen med England i 1801.

Men heller ikke danskerne holdt sig tilbage for kaperi. Trods oprettelsen af den danske orlogsflåde var kapervirksomheden i mange år en del af Danmarks og andre landes søkrigsførelse. I Danmark blev der gennem flere århundreder udstedt skiftende kongelige forordninger om kaperi og om, hvordan byttet skulle fordeles.

En kaper var en privat kaptajn, der i form af et kgl. udstedt kaperbrev havde statens bemyndigelse til at opbringe fjendtlige skibe. Et kapret skib blev kaldt en prise. Danske kaper opbragte fjendtlige skibe og bragte dem til danske havne, hvor særlige domstole (priseretterne), dømte om skibet var en »god prise« – d.v.s. en lovlig prise. Var kapringen lovlig, blev skib og last bortauktioneret til den højstbydende, hvilket kunne være en højest indbringende affære. Dømtes prisen for ulovlig, blev skibet og dets evt. besætning straks frigivet – evt. med erstatning til følge.

Først i Frederik V's krigsartikler fra 1752 frasagde kongen sig retten til en andel af gevinsten.

Da englænderne i 1807 havde beslægtet den danske flåde som krigsbytte, blev benyttelse af kaperne en vigtig del af de danske bestræbelser på at kunne kontrollere landets havne og farvandet omkring dem. Reglement for kaperfarten af 14/9 1807.

I årene 1807-1814 blev der udstedt omkring 600 kaperbreve.

Oftest blev skibene udrustet af private selskaber, der købte »aktier« i et eller flere skibe, og som derved fik ret til en del af gevinsten. Besætningen fik afhængig af rang en større eller mindre andel af udbyttet. Ved at deles om mange skibe, delte man også risikoen ved kaperiet, hvis skib og mandskab blev opbragt af englænderne eller gik ned.

De typiske kaperbåde var mindre skibe som kuttere, luggere og jagter, der blev udstyret med nogle få kanoner. De havde den fordel, at de kunne sejle hurtigt og have en relativt stor besætning om bord. Der var dog også større skibe som skonnerter og en enkelt fregat blandt de danske kaperfartøjer. Besætningen var tiltrukket af muligheden for at tjene hurtige penge, hvorfor ikke kun sømænd, men også småhandlende og håndværkere af forskellig nationalitet påmønstrede kaperskibene.

Årene 1807-1809 blev de mest udbytterige for de danske kaper. Siden blev englændernes modforanstaltninger mere effektive. For at kunne hamle op mod den engelske flåde var kaperne afhængige af, at der var steder, hvor de kunne samarbejde med marinen og med deres priser komme i »læ« under kystbatterierne. Et sådant sted var Christiansø, der i 1684 var blevet opført på øgruppen Ertholmene nord for Bornholm.

Tidligt om morgenen den 24. oktober 1808 blev Christiansø udsat for et voldsomt bombardement fra en engelsk eskadre bestående af fem orlogsskibe og tre bombarderfregatter. Angrebet var direkte afledt af kaperens aktiviteter, samt et forsøg på at teste fæstningens forsvarsevne i forhold til et engelsk ønske om at indtage øerne. Kaperne deltog i forsvaret af øerne. Bombardementerne fortsatte indtil middagstid. Englænderne afstod fra at forsøge at indtage øerne.

Da de private kaperes aktiviteter blev neddroset i starten af 1809, overtog fæstningens mandskab kapervirksomheden fra egne skibe, indtil der i august 1809 blev udstedt et midlertidigt forbud mod kaping af engelske handelsskibe.

Både i folkeretlig praksis og teori var man i det 19. århundredes begyndelse kommet til enighed om, at kaperbreve kun kunne udstedes af krigsførende stater, og at ingen kunne tage kaperbrev fra mere end én stat, selv om de var allierede. Endvidere var det aftalt, at neutrale staters undersætter ikke måtte tage kaperbreve fra krigsførende magter og sejle under disses flag. Kaperskibet skulle føre statens flag og være underkastet den pågældende stats krigslove.

Deres priser (opbragte skibe) skulle sejles til vedkommende stats admiralitets havn, hvor der skulle træffes afgørelse om lovligheden af kapingen. Endelig var det aftalt, at blokade ved havne ikke kunne iværksættes ved hjælp af kaperfartøjer.

Det var delvis disse grundsætninger som indgik i det dansk-norske Kaperreglement af 28. marts 1810;

men det gik videre, idet der udtrykkeligt blev nævnt i reglementet, at kaperbreve kun ville blive givet til danske og norske undersætter.

Kaperiet havde også sin pris. Ca. 5.000 søfolk blev taget til fange og ført til England. På Rigsarkivet findes en særlig registratur over disse. Oplysningerne ligger også i en database, som kan findes Digitalarkivets hjemmeside (Prisonfanger 1807-1814).

Fra midten af året 1809 og indtil marts 1810, blev kaperiet forbudt. Men igen genoptaget med ændringer i reglementet. Den 4. marts 1814 blev al form for kaperi forbudt og alle bestemmelser og forordninger om kapervæsenet blev ophævet.

Hvor findes Arkivalierne?

Arkivalierne om orlogsflådens togter uden for de dansk-norske farvande er bl.a. beskrevet i skibsjournaler (se side 195ff) og indberetninger til Admiralitetet.

Arkivalier om kaperbreve kan bl.a. findes hos følgende arkivskabere:

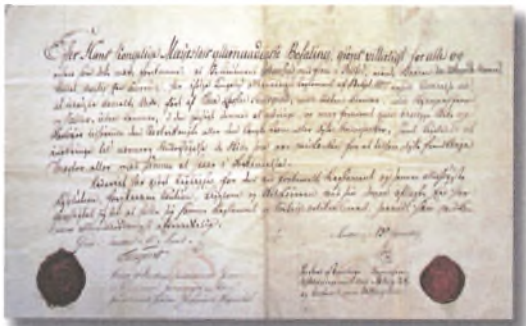
- Byfogedens arkiver.
- Christian Colbiørnsens arkiv.
- Amtets arkiver.
- Stiftsamkets arkiver.
- Generalauditøren for Søetatens.
- Danske Kancelli, 3. departement.
- Overadmiralitetsretten.
- Reviderede regnskaber, sømilitære regnskaber.
- Auditøren for Bornholms værn.

Om Kaperen Tordenskjold af Randers (1808-1809) findes der oplysninger på Landsarkivet i Viborg.

På Københavns Stadsarkiv i Magistratens 1. sekretariats arkiv findes ansøgninger om kaperbreve (1810-1819) samt kationer for udstedte kaperbreve (1810-1812). Kan findes og bestilles på www.starbas.dk

På www.skippere.dk kan der findes oplysninger om bl.a. skippere og kapere.

Kaperbrev fra 1809 udstedt til søløjtnant Johansen, kaperskibsreder i Thisted, som får tilladelse til at drive kapervirksomhed med skibet »Den tiltagende maane« ført af skipper Peder Larsen Skielsgaard.

Søværnets lærlinge og underofficerer

Flaadebatteriet Nr. 1 (Willemoes) i Slaget paa Rheden (2den April 1801).

I det 16. og 17. århundrede havde flåden ingen underofficerskoler, idet skibenes såkaldte underbefalingsmænd rekrutteredes fra de dygtigste bøsseskytter og matroser, som via deres tjeneste tilegnede sig faglig viden, der gjorde dem egnede til forfremmelse. Underofficerer var i:

- 1561 højbådsmanden og kvartermesteren og fra
- 1602 Arkelimester og fra
- 1625 overarkelimesteren, underarkelimesteren og constablen, bådsmandsmathen, skibsmanden, skibmandsmathen og i
- 1680 nævnes for første gang betegnelsen »underofficer«.

En arkelimester var en forstander og regnskabsfører for et arkeli, dvs. artillerigodset og våbenbeholdningen. Bøsseskytterne var den tids menige artillerister og formentlig den laveste underofficersgrad svarende til en konstabel.

Christian IV oprettede omkring 1628 Holmens Skole på Bremerholm og i 1640 Nyboders Skole.

I 1743 oprettedes Gammelholms Drengeskole, der optog 100 drenge fra divisionerne og håndværkerstokken. Denne skole blev nedlagt og underofficerskolen oprettet i 1787 som en fortsættelse af Gammelholms Drengeskole men kom først i gang

ca. 7 år senere. Den blev omorganiseret i 1800; men herefter nedlagt og indlemmet i Søetatens Drengeskole i 1816.

På Underofficerskolen blev der undervist i mange fag: religion, dansk retskrivning og stiløvelse, historie, geografi, naturhistorie, naturlære, frihånd- og skibstegning, skrivning, regning, svømning og gymnastik. De mange fag gjorde, at skoletiden blev meget lang (ca. 10 timer hver dag) og meget måtte læres udenad. Der var meget hjemmearbejde og eleverne fik kun ringe vejledning i timerne. Disciplinen var hård. Straffen bestod i risikoen for, at de »skulle stryge sejl for Kronborg«, dvs. legemlig revselse. Ikke kun for dovenskab eller grove forsømmelser, men for almindelige barnestreger foretaget af børn og unge mellem 10 og 16 år. Riset blev der ikke sparet på. Ved siden af riset var der tampen, som fandtes i to udgaver: en tyk og en tynd. Den, tykke, der blev kaldt »Grevens Tamp«, var den stiveste og værste; men den tynde var også frygtet, da den efterlod striber med underløbet blod, hvor den ramte. En »mildere« straf var den mørke, stående arrest, som især om vinteren var streng, når børnene skulle stå i flere timer i et koldt aflukke. Disciplinen var så hård på skolen, at Frederik VI med foragt udtrykte

om Underofficerskolen, at »den var en styg skole!« og ikke den mønsterskole, som den skulle have været. Undervisningen på skolen skete efter de samme principper som hos søkadetterne.

Artilleriskolen (Laboratorieskolen)

I 1534 var der et fælles artilleri for flåden og hæren blevet adskilt. Søartilleriet blev oprettet den 30. januar 1739 af Christian VI.

Indtil 1768 havde artilleriskolen (Laboratorieskolen) haft til huse på Københavns Tøjhus, men den blev i 1772 flyttet til Christiansholm. Undervisningen må have været dårlig for i 1789 beklager søtøjsmesteren sig over, at artillerilærlingene, der har gået på skolen, intet har lært »De kan næppe skrive et bogstav og aldeles ikke regne. De dovne og ryggløse burde til skræk og advarsel og velfortjent straf ganske forflyttes fra Artilleriet til Matroskompagniet«. Der blev også klaget over, at drengene om bord på skibene blev brugt som oppassere, og at deres uddannelse om bord blev forsømt. Ved reskript af 23. februar 1810 skrev Admiralitetet bl.a. »at det paases, at de af Underofficer-Artilleri-Skolen udkommanderede Elever ikke bruges til nogen anden Tjeneste i Skibet end anordnet er, men bliver omhyggelig udannede til deres Bestemmelse«.

Underofficerskolen

I 1866 oprettede flåden sin egen underofficerskole på Christianshavn. Her begyndte 14-årige drenge fra matros- og artillerikorpset den 1. oktober 1867 en uddannelse som underofficer

Underofficerskolens drenge blev indkvarteret på Søetatens Kaserne i Søkvæsthuset på Christianshavn. Tidligere havde de boet hjemme hos deres forældre eller værger. Undervisningen foregik på Ankerøskolen på Holmen.

Skolen var opdelt i 2 afdelinger: En afdeling for de yngste og en for de ældste. Hver afdeling kunne gennemgås i løbet af 3 år. I den ældste afdeling kunne også optages søværnepligtige, der havde tjent mindst et togt til orlogs og fandtes kvalificerede.

Hvert år i september blev der afholdt en optagesprøve. Ansøgere skulle være 14-16 år samt have en sund, kraftig og fejlfri legemsbeskaffenhed.

Normalt blev der af ca. 200 ansøgere udtaget 20-25 lærlinge, som det efterfølgende år var på et 5 mdrs. sommertogt med skolens øvelsesskib. Efter togtet afgik ca. 20 pct. af lærlingene som uegnede, mens de øvrige blev optaget som elever i skolens yngste klasse.

Omkring den 1. oktober rykkede lærlingene ind på skolen, og den teoretiske undervisning, der daglig varede ca. 7 timer incl. gymnastik, øvninger samt våbenøvelser, begyndte. Efter afsluttet eksamen i april fulgte ca. 5 måneders udkommando med øvelsesskibet. Denne plan blev gentaget de 4 første skoleår. De 2 sidste skoleår gik dels med uddannelse ved det korps (artillerikorpset eller matroskorpset),

den enkelte havde ønsket at indtræde i, og dels med sejlads med et af øvelsesskadrens skibe. Matroseleverne togt om vinteren gik som regel til Middelhavet eller Dansk Vestindien.

Uddannelsen sluttede 6 1/2 år efter optagelsen på skolen, hvor eleverne afgik som underofficerer af II. klasse til tjeneste ved korpserne.

Der var, selv efter tidens forhold, en meget streng disciplin på skolen, og overtrædelser af reglementet blev strengt straffet.

Skolen har skiftet navn flere gange:

1888: Søværnets Underofficerskole

1903: Elevskolen.

1909: Konstabelevskolen.

1916: Konstabelskolen. Samtidig oprettedes en elev-

1922: Dæksofficerskolen.

Før at dæksofficerassistenterne kunne avancere til dæksofficerer, skulle de gennemgå »Officerskolen for Dæksofficerassistenter«, der varede 6 måneder med en daglig undervisningstid på 6 timer. I 1932 blev skolerne opdelt i »Underkvartermesterskolen« og »Kvartermesterskolen«.

Hvor findes arkivalierne?

Arkivalierne befinder sig på Rigsarkivet. I publikumsmagasinet på 1. sal er der opstillet:

- Orlogsværftets personalie 1790-1870 (rullebøger, mandtalsbøger m.v. matroskorpset, artillerikorpset, udkommanderede, divisionerne, underofficerskole-elever m.m.)
- Holmens Chefs Personalia 1770-1880 (divisionsbøger dvs. mandskabsfortegnelser, mandtalsbøger, hovedruller m.v. for divisionerne m.m.)
- Nyboders husbøger (1732-1924).

Herudover kan der bl.a. findes oplysninger hos følgende arkivskabere:

Nyboders kommandantskab

- Arkiver for Nyboders skoler (1785-1883).
- Fortegnelse over børn i kommunens skoler (1866).

Holmens chef, Søtøjhuset

- G. Register over befarne og lærlinge (1868-1886).
- Divisionsruller (1694-1709).
- Konduiteprotokol for søartillerikorpset (1789-1897).

Orlogsværftet

- Rulle over eskadrenes mandskab samt ekstrakt af proviantregnskab for flådens skibe (1684-1684).
- V. Afregningsrykker for artillerikorpset (1867-1869).
- Protokol over lærlinge og elever, der er udkommanderet (1868-1870).
- G. Hovedrulle for månedslønnede (1877-1979).
- G. Hovedrulle for tjenestemænd (1880-1978)

Takkelmesteren

- Straffeprotokol (1814-1862).
- Generalrulle for 1. kompagni (1814-1821).

Søværnets Dæksofficerselevskole

- Eksamensprotokoller (1868-1919).
- V. Indtegnede aspiranter (1880-1895)

Søværnets officerer

Fra ældre tid blev krigsskibene kommanderet af to forskellige grupper: Dels officerer og dels særlige navigationskyndige, i Danmark kaldt skipperne. Skipperne sørgede for at bringe skibene frem til operationsområdet, hvor der skulle kæmpes mod fjendtlige skibe. Derefter overtog officererne ledelsen af kampen. Der var ikke udviklet nogen speciel søtaktik. Krigen til søs foregik omtrent på samme måde som på land ved, at besætningerne forsøgte at borde det fjendtlige skib og nedkæmpe dets besætning ved en regulær nærkamp – efter 1500 støttet af kanoner.

De oprindelige grader i flåden var admiral, kaptajn og løjtnant. Der var ikke tale om faste stillinger. En kaptajn, en adelsmand eller en landkrieger kunne,

Søkadet omkring 1795

hvis han havde kongens tillid og gunst, blive udnævnt til admiral med kommando over en hel flåde eller nogle få skibe. Når skibene vendte hjem, gik admiralen i land og blev i mange tilfælde ikke admiral mere. Søofficererne blev – især til de højere grader – fortrinsvis taget fra adelen, men også fra borgerskabet og tillige til løjtnantsgraden fra dygtige skipperne, som således kunne avancere op i officersklassen.

Man kunne blive officer ved at begynde som page ved hoffet. Her lærte de unge mænd kavaler-mæssig optræden og fremmede sprog samt blev opøvet i våbenbrug. Derefter fulgte en praktisk uddannelse om bord på flådens skibe som frivillige (volontører) eller på handelsskibe – ofte med nogle år i fremmed orlogstjeneste. Disse volontører kaldes også adelsburscher og vides bl.a. at have været om bord på Christian IV's skibe.

Efter 1650 udvikledes særlige tremastede sejlskibe, der var forsynet med kanoner. Disse skibe var først og fremmest beregnet til at ødelægge eller sænke de fjendtlige skibe ved hjælp af artilleriild. Nærkamp mellem besætningerne blev vanskeliggjort af skibenes artilleridueller. Artilleriduellerne medførte, at krigsskibet blev en integreret våbenplatform, der virkede i kraft af samspillet mellem skibets artillerikapacitet og sejlmanøvreringsevne.

Dem, der skulle lede kampen til søs, måtte derfor både vide, hvordan de skulle manøvrere skibet, og hvordan, der skulle kæmpes. Det var derfor nødvendigt fremover at uddanne personer, der kunne begge dele: kampteknik og navigation.

I Nederlandene begyndte man efter 1650 at tage unge adelsfolk ind. De fik både en militær uddannelse og en uddannelse som navigator. Der var tale om praktisk indlæring uden en egentlig teoretisk uddannelse. Flere europæere søgte denne ny lærlingeuddannelse i Nederlandene for at lære den nye søtaktik, hvor kampen foregik mellem skibe og ikke længere som nærkamp mellem besætningerne. Den danske admiral Niels Juel (1629-1697), som var født i Norge, gennemførte som ung en sådan uddannelse i Nederlandene og kan derfor siges at være den første dansker, der er blevet uddannet som søofficer. I Frankrig indførtes en tilsvarende lærlingeuddannelse men her suppleredes uddannelsen med forelæsninger i navigation.

Navigationsskole

Allerede under Christian IV var der i 1619 blevet oprettet en navigationsskole. Skolen ophørte i 1624, da den beskikkede styrmand Joris Carolis tog tjeneste som styrmand i Nederlandene. Først i 1647 hører man igen om den. Eleverne blev kaldt lærlinge fra

1670. Skolen lå på dette tidspunkt i Hummergade i Nyboder. Lærlingenes praktiske uddannelse foregik i udlandet eller ombord på skibe til Ostindien.

I 1690 udarbejdes en specificeret rangliste for alle søofficerer fra Niels Juels og nedefter til de yngste lærlinge. Ikke færre end 29 unge lærlinge er opført og heraf var de syv indtrådt i 1689 og yderligere seks i 1690.

Sø-Cadet-Academiet

Ulrik Christian Gyldenløve, der blev chef for den dansk-norske flåde i 1701 havde været i Frankrig på studieophold og havde kendskab til den franske uddannelse af søofficerer. Han ønskede at forbedre den lærlingeuddannelse, der foregik i Danmark, og gik et skridt videre, end man havde gjort i Frankrig.

I januar 1701 indsendte han forslag til kongen, Frederik IV (1699-1730), om oprettelse af et Sø-Cadet-Academi, hvor unge mænd kunne uddannes til søofficerer ved at få en militær træning og samtidig blive undervist i navigation.

Kongen godkendte dette forslag den 26. februar 1701. Samtidig med oprettelse af skolen, blev der oprettet et søkadetkorps. Den første chef for det nye Sø-Cadet-Academiet blev kommandør Chresten Thomesen Sehested.

Korpset bestod oprindeligt af 100 kadetter, men tallet formindskes senere. Ordet kadet er fransk og blev anvendt om en adelsfamilies yngste søn/sønner.

Den ældste overtog godset, den næstældste blev måske præst og de yngre sønner var henvist til at gennemføre en militær uddannelse. Derfor kaldtes de unge adelsmænd, der gennemførte en militær uddannelse for kadetter.

På Søkadetakademiet blev der indtil 1814 optaget såvel danske som norske kadetter. En berømt kadet på skolen var Peter Wessel, som var født i Norge, kendt under adelsnavnet Tordenskjold. Sammenlignet med uddannelsen i Frankrig havde den sømilitære uddannelse i Danmark en række teoretiske fag sammen med flere alment dannende fag. Der skulle bl.a. undervises i navigation, sejlkundskab, skibskonstruktion, tegning og artillerikundskab m.m.

I forbindelse med oplysningstiden og skibsfartens øgede betydning i slutningen af 1700-tallet fik søofficererne en relativ høj status i det danske samfund, og uddannelsen til søofficer søgtes derfor af mange. I denne periode havde Søkadetakademiet en markant chef i form af H.C. Sneedorff, der ud fra tidens ideer om pædagogik søgte at højne søofficersuddannelsen. De søofficerer, der kæmpede under Slaget på Københavns Red den 2. april 1801, var uddannet på Søkadetakademiet i løbet af 1700-tallet.

Fra starten var skolen placeret på Bremerholm, i nærheden af Holmens Kirke, hvor flåden holdt til og havde sin base. I 1728 forenedes Sø- og Landkadetakademiet og flyttede til det gamle operahus på hjørnet af Fredericiagade og Bredgade i den bygning, hvor Østre Landsret i dag har til huse.

Sø- og landkadetakademiet med facaden ud mod Cadettegaden (i dag Fredericiagade). Huser i dag Østre Landsret.

I 1738 oprettedes særlige kadetskibe til uddannelse af kadetterne, men først i 1763 blev det bestemt, at kadetterne skulle aflægge og bestå eksamen, før de kunne forfremmes som officerer.

I 1768 flyttede landkadetakademiet til det Brockdorffske Palæ på Amalienborg. Operahuset blev sat i stand og blev igen brugt af søkadetterne, hvoraf en del dog kom til at bo ude i byen.

I 1788 flyttede Søkadetakademiet også til det Brockdorffske Palæ på Amalienborg, hvor det blev til 1827.

I 1814 indskrænkedes korpset til 40 kadetter og i 1833 yderligere til 30.

I 1827 flyttede Søkadetakademiet til Den Søbøtterske Gård på hjørnet af Toldbodvejen og Norgesgade (nu Bredgade nr. 76).

Som skole fik Søkadetakademiet i 1868 overladt Nyboders Pigeskole beliggende i Gernersegade 20.

Omtrent samtidig ændredes betegnelsen »Søkadetakademiet« til »Søofficersskolen«, der atter i juni 1903 blev forandret til »Kadetskolen«.

I 1932 skiftede »Kadetskolen« navn til »Søofficersskolen« og i 1951 til »Søværnets Officersskole«.

Den danske flåde blev indskrænket i 1900-tallet, men undervisningen på Søofficersskolen blev fastholdt med de nye fag, som den tekniske udvikling gjorde nødvendig. Bl.a. blev der nu uddannet søofficerer, der samtidig havde gennemgået en uddannelse som maskinmestre.

Stadigvæk var det formålet at kombinere officersuddannelsen med en maritim specialuddannelse. Ud over navigation var der således linjer for maskinmestre, ingeniører, intendanten (forvaltningsofficerer) og senere administration.

Hvor findes arkivalierne?

Neden for vises i kronologisk rækkefølge nogle af de mest relevante arkiver for slægtsforskere i Søværnets Officersskoles arkiver på Rigsarkivet.

Arkivet kan findes via Daisy ved at skrive arkivskaberens navn i feltet »Arkivskaber« og herefter trykke på »Søg«.

Arkivskabere:

Søværnets officerskole

- 1714-1715 Afregningsbog for Søkadetkorpset.
- 1716-1802 Forhørsakter
- 1716-1846 Kopibøger over ind- og udgåede breve
- 1716-1757 Skolejournaler
- 1716-1847 Ruller over søkadetkorpset.
- 1716-1835 Parolbøger.
- 1716-1945 G. Alfabetisk register over søkadetter
- 1717-1720 Forstræknings- og gældsboøger for Søkadetkorpset.
- 1724-1802 Forhørsprotokol.
- 1750-1848 Journaler for kadet- og øvelsesskibene.
- 1750-1830 Kadetternes døbesedler.
- 1750-1820 Anciennitetsprotokol.
- 1771-1847 Kadetbedømmelser.
- 1775-1838 Protokoller over kadetternes fremgang.

- 1789-1856 Udlåningsbog, Kadetkorpset
- 1790-1848 Eksamensprotokoller.
- 1791-1792 Kadetbedømmelsesprotokol
- 1795-1804 Skibsjournaler for kadetskibene
- 1798-1821 Regnskabsbog med kadetterne.
- 1800-1857 G. Anciennitetsprotokol
- 1806-1848 Prøveskriftsprotokoller
- 1815-1828 Udtagne elevtegninger
- 1820-1842 Assignations- og gagebøger.
- 1821-1848 Officersprotokoller.
- 1830-1830 Afhandlinger og håndskrevne notater
- 1831-1831 Eksamensopgaver.
- 1839-1868 U. Kadetternes fremgang
- 1841-1962 U. Eksamensprotokol
- 1845-1869 E. Officersprotokol
- 1846-1902 Ø. Gagebog
- 1847-1968 F. Diverse materiale vedr. straffe
- 1848-1935 G. Rulle over søkadetkorpset
- 1848-1899 A. Indkomne skrivelser
- 1852-1954 S. Skibsjournal
- 1857-1936 G. Anciennitetsliste efter søtogter
- 1870-1900 Studiesamling af tegninger
- 1870-1940 U. Undervisningsprotokol
- 1874-1942 U. Karakterlister
- 1876-1922 G. Aspiranter indmeldte på søofficersskolen
- 1879-1919 G. Rulle over lærlinge
- 1904-1932 K. Udtalelser om eleverne
- 1906-1935 S. Generalrulle
- 1910-1970 G. Kadetbedømmelser
- 1918-1924 U. Elevopgavebøger
- 1919-1922 U. Karakterprotokol
- 1923-1934 U. Søfartsprotokol for lærlinge
- 1923-1935 G. Anmeldte lærlinge til kadetskolen
- 1929-1938 G. Kadetbedømmelser for reserveofficersuddannelsen
- 1931-1985 G. Kadetmapper, bedømmelser
- 1931-1931 G. Kommende og gående rulle

Men også under andre arkivskabere, kan der findes oplysninger:

- Eskadreskriverne (1688-1705).
- Mønsterskriveren ved søfolket (1703-1705).
- Bogholder-, arkiv- og depechekontoret (1720-1834).
- Kabinetssekretariatet (1789-1789).
- Marineministeriet, Sekretariats- og Kommandokontoret (1808-1939).
- Marineministeriet (1909-1921).
- Chefen for Flådestationen (1925-1926).
- Bedømmelsesrådet for Søofficerer (1933-1956).
- Marineministeriet, Kommissariats- og Bogholderkontoret (1850-1900).
- Marineministeriet, Admiralitetskontoret (1814-1932).
- Marinestaben (1868-1989).

Arkivalier om månedsløjtnanter kan findes bl.a. hos følgende arkivskabere:

- Mønsterskriveren ved søfolket (1670-1677)
- Eskadreskriverne (1673-1684).
- Admiralitets- og Kommissariats Kollegiet, Bogholder-, arkiv- og depechekontoret (1802-1814)
- Søkrigskancelliet (Søetaten), 3. Departements Kontor (1801-1827)
- Admiralitetet (Søetaten), Kommissionsdomstole (1811) Sag mod kaptajn løjtnant V. D. Gottlieb, månedsløjtnant H. J. Wittenberg og matroseme N. Sömmigsen og

J. L. Molsgaard 1811, samt sag mod kommandørkaptajn Sommerfeldt og mønsterskriver, søkrigskommissær J. H. Horn

Også i Kgl. Biblioteks Håndskriftssamling findes der oplysninger om søofficerers forhold, bl.a. i en dagbog ført af Søetatens Generalkommissariat, Gregers Haxthausen samt to anonyme notesbøger fra 1760-1790. Kan også findes og hentes på Jakob Serups hjemmeside: www.forskerblog.dk

Bøger med oversigter om danske og norske søofficerer kan finde i denne bog's litteraturoversigt, side 228ff.

Styrmandsskolen på Holmen

Ved siden af de styrmandsskoler/navigationsskoler som blev oprettet uden for søværnet bl.a. i Stege (1647) og senere bl.a. i København, Svendborg, Ålborg, Nordby på Fanø, Bogø, Marstal og Rønne, blev der i ved kgl. resolution af 15. marts 1743 på Danneskiold-Samsøes foranledning en styrmandsskole på Holmen – af og til omtalt som »Lærlingeskolen«.

Hensigten var at uddanne en fast kerne af styrmænd til orlogsskibene. Oprettelsen skete i forbindelse med antagelse af 30 styrmænd i fast tjeneste og antagelsen af tre drenge ved hvert kompagni, der skulle uddannes til at skrive og regne.

I alt skulle der optages 20 lærlinge, som skulle modtage løn, mens de gik på skolen. De startede som lærlinge og blev undervist i styrmandskunsten af navigationsdirektøren, men modtog også undervisning i regning, skrivning og tegning.

Imidlertid blev projektet aldrig nogen succes. En nærliggende årsag var formentlig, at Danneskiold-Samsøe faldt fra magten i 1746, og uden hans personlige engagement syntes der ikke at have været den store vilje til at føre uddannelse videre.

Styrmandsskolen blev nedlagt ved Kgl. Resolution af 22. september 1747.

De 30 pladser som styrmænd i fast tjeneste i Søetaten, var aldrig blevet fuldt besat. Da Søetatens Generalkommissariat ikke mente, at der var brug for dem, blev disse styrmænd og lærlingerne afskediget. Af de 20 lærlinge, der havde været ved Styrmandsskolen på Holmen, blev de otte af dem siden optaget som sekondløjtnanter i Søetaten. De syv af dem ved udnævnelsen d. 25. december 1755. Den sidste blev udnævnt 8. november 1759. De havde alle i mellemtiden sejlet i koffardifart i bl.a. Asiatisk Kompagni.

Det er ikke lykket at finde noget arkiv for skolen; men iflg. Jakob Seerups forskerblog på internet, så kan der findes oplysninger om skolen i Admiraltetets Generalkopibog, 1741-1743, s. 709-710, brev dateret 6. marts 1743, og Admiraltetets Generalkopibog, 1746-1748, s. 443, brev dateret 27. september 1747 samt de i de to nævnte resolutioner.

Om de pågældende styrmænd og lærlinge i Topsøe-Jensen og Marquards bog med officersbiografier i »Den Dansk-Norske Søetat«.

Månedsløjtnanter (månedstjenere)

Månedsløjtnanter var midlertidig ansatte løjtnanter i flåden. Allerede på Frederik III's tid (1648-1670) skelnede man mellem søofficerer, der var ansatte i årstjeneste (fast ansatte) og dem, der var ansatte i månedstjeneste.

Af sidstnævnte slags havde man både kaptajner, kaptajnløjtnanter og løjtnanter.

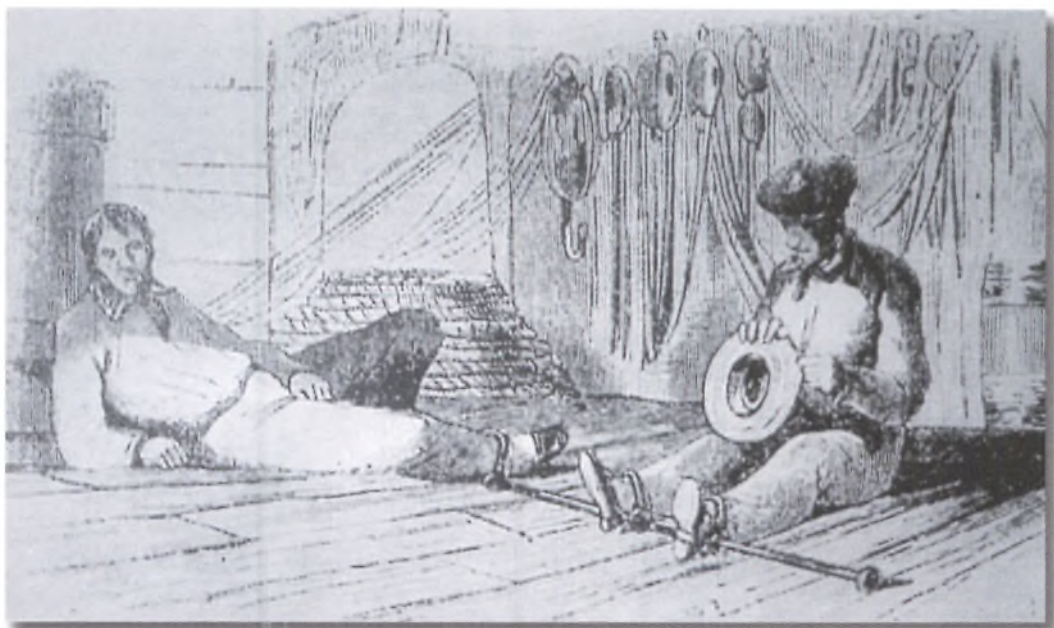
De blev antaget, når krig stod for døren, eller ekstraordinært store søudrustninger skulle foretages. I reglen blev de afskediget, så snart normale tilstande atter indtrådte; dog findes der mange eksempler på, navnlig i den Skånske krig (1676-1679), at vel-tjente månedsofficerer kunne træde over i årstjeneste. I krigen 1807-1814 og i 1848-1850 hvervedes mange månedstjenere, som efter krigen blev afskediget. Senere, f.eks. under krigen i 1864, hvor der var brug for løst ansatte officerer, blev de kaldt reserveløjtnanter. En klasse, der blev bibeholdt i søværnsordningen.

De månedsløjtnanter, der hørte til den dansk-norske flåde og som overgik ved landenes adskillelse i 1814 til norske søofficerer, blev meddelt afsked i slutningen af 1814 og begyndelsen af 1815.

Kadetunderofficer og søkadet, gala og daglig sommeruniform, 1842.

Søværnets straffearkiver

Sat i bøjen. Selv om den korporlige straf var afskaffet i 1881, så kunne man blive sat i bøjen med den ene eller begge fødder.

Selv om Holmens folk havde mange pligter og var underlagt en hård og disciplin, så havde de også rettigheder.

Mandskabet skulle behandles vel og ikke forurettes eller overfuses med uanstændige talemåder, ukvems- og skældsord. Endvidere skulle rettens pleje ske uden partiskhed.

Alligevel kunne det ikke forhindre, at mandskabet ofte led under hård behandling, som lovgiverne uden held forsøgte at forhindre.

Om den barske behandling tav mandskabet ikke stille, men fremkom med sine ønsker og klager. Disse var dog ikke altid velsete i søværnet.

At fremkomme med klager især var risikabelt. I 1555 hed det, at når rejsen var endt, måtte ingen »arge eller anche« på det, som der sket inden skibsborde. Den, som forsyndede sig herimod, skulle straffes som en skælm og forræder.

Ofte forløb de menige sig, når de ville fremføre, hvad de havde at klage over. Som regel mødte de op i en større flok, når der ikke fandtes en enkelt blandt dem, som havde mod eller evne til at føre ordet. Så kom det let til at se ud som en sammensværgelse. Selv om de tider var forbi, da man »uden Naade« blev kastet over bord for en sammensværgelse, så var det jo ikke straf, man ønskede at opnå ved sin klage.

Man valgte måske en ordfører. Men den ofte længe tilbagetrængte harme gav sig luft i uoverlagt tale, så at andragendet ikke blev fremført med den »Sagtmodighed og Beskedenhed«, som loven påbød.

Mandskabet manglede ofte den fornødne kunnen til at indgive skriftlige klager. Disse kom derfor let til at støde an mod formerne og faldt virkningsløse til jorden. Herudover var det også vanskeligt at finde en skrivekyndig, som var villig og dygtig nok til at nedfælde klagepunkterne.

Vagten i Nyboder

I lange perioder var regeringen ikke i stand til at betale den faste stok. Dette gav anledning til uro og optøjer i Nyboder. For at sikre den offentlige fred i Nyboder blev der i 1693 udstedt en kgl. resolution om oprettelse af en vagt i Nyboder. Vagtbygningen – som også fungerede som klokkestol blev antagelig taget i brug i 1674 og bestod til 1787. Fra vagten udgik der en vægterskare, som skulle sikre ro i bydelen. Men også gadefogderne og de senere gadekommisærere, der varetog rengøringen af gaderne, fik deres station der. Fra vagten udgik indtil begyndelsen af 1800-tallet også »tappenstregen«. Forrest marcherede en underofficer eller en vægter, dernæst en trommeslager, og endelig kom bagtroppen, som bestod af to vægtere, med lanser på skulderen.

Når det var blevet mørkt, og »Taptio« var slagen, måtte ingen underofficer eller menig vise sig på Nyboders gader. De, som patruljerne traf på, blev anholdt og indsat i arresten, med mindre de var forsynet med en passeressedel.

Vagten blev kommanderet af en sergent, som stod under chefen for Gammelholms Hovedvagt. Opstod der uro eller tumult, så sendte han vagtfolk ud for dæmpe gemytterne. Lykkedes det ikke, kunne den eller de opsætsige blive arresteret og indsat i arresten. Ofte bidrog vagtmandskabets nidkære og voldsomme fremfærd til mere uro og ballade.

I arresten i Nyboder, som blev omtalt som »hundehullet«, sad den pågældende højst én nat. Den næste dag blev vedkommende under bevogtning ført til Gammelholm, hvor Holmens chef, under hvis jurisdiktion Nyboder hørte lige indtil 1816, havde sin bolig.

I Gammelholms Hovedvagt (også kaldt Holmens Låge) var der indrettet arrester. Her blev den pågældende mødt af de andre arrestanter, som modtog ham med åbne arme i det glade håb, at han ville traktere dem med drikkevarer. Indvilgede han ikke straks, så kunne han risikere at blive visiteret af sine medarrestanter. Fandt de ikke kontanter på ham, kunne de finde på, at trække klæderne af ham. Med et bud blev hans tøj sat i pant ude i byen. De indkomne kontanter blev brugt til indkøb af drikkevarer, så velkomsten kunne fejres på behørig vis med druk og drikkeviser, indtil justitskvartermesteren skred ind og gjorde en ende på lystigheden for en tid.

Men også en anden fare mødte den indsatte. Det var svindsot (tuberkulose). Vagtens lokaler blev selv af søetaten omtalt som snævre, stinkende og usunde fængsler. Især var kælderarresterne berygtede. Vagten, der var overfyldt med arrestanter, blev så inficeret, at 4 mænd, som sad der inde, i foråret 1782 døde af tuberkulosen, som skyldtes de usunde omgivelser. Tuberkulosen bredte sig fra arresten og ud til Nyboder, hvor flere af beboerne blev smittet.

Disciplinen om bord

Når de udskrevne folk blev kommanderet på flådens skibe, underkastedes de samtidig de gældende søkrigsartikler.

Christian III's artikler om Søkrigstjeneste fra 1555 dannede grundlaget for de følgende kongers love. De straffe, som Christian III's artikler fastsatte for matroserne, var meget strenge.

Når de ankom til flådestationen blev søfolkene kaldt til skibs ved, at trommerne rørtes. Derefter blev der holdt en hovedmønstring om bord, og denne blev indledt med, at alle nyantagne eller udskrevne søfolk aflagde en højtidelig troskabs- og lydighedshed med oprakte fingre. Dermed var de forpligtet til at lyde artiklerne, som blev oplæst for dem.

Der var livsstraf for at vrage, spilde eller bortkaste noget af kongens proviant og for at stjæle så meget som af 4 skillings værdi. Hvis nogen i vrede trak

sin kniv mod en staldbroder, så skulle hans hånd nables fast på til masten.

Den menige, som uden tilladelse betrådte skansen på orlogsskibene (officerernes opholdssted) skulle kølhales.

Christian IV mildnede i 1611, 1615 og 1625 nogle af straffene således, at den mand, der havde gjort sig til tyv for 4 skillings skyld, skulle slippe med at erstatte det stjalne med 4 gange dets værdi. Til gengæld blev andre straffe skærpet. Den til masten naglede hånd skulle vedkommende nu selv rive løs. Og nye straffe blev opfundet.

Den, der for anden gang lånte penge på sit våben, skulle springe fra råen.

Foruden disse love for Søjtenesten fandtes der også de såkaldte »Holmens og Arsenalets Artikler« fra Christian IV's tid.

Christian V udstedte i 1675 og 1683 nye love for sømagten, men de var skrevet i samme ånd som de tidligere love.

Vagten i Nyboder med klokketårn, ca. 1880.

Fredrik V's Søkrigsartikelsbrev

Frederik V's Søkrigsartikelsbrev med artikler for Sø- og Landtjenesten fra 1752 og 1756 betegner et fremskridt.

Søkrigsartiklerne, som bl.a. beskriver straffebestemmelser og retsplejebestemmelser for søværnet, var – sammen med de udstedte krigsartikler for landtjenesten ved Søetaten fra 29. juli 1756 – i kraft indtil 1881, for så vidt angår straffebestemmelserne. Helt op til 1919 for så vidt angår retsplejebestemmelserne.

Søkrigsartiklerne var resultatet af et langstrakt kommissionsarbejde i 1737-52.

Der blev først forfattet et udkast, som blev afprøvet om bord på skibene i 1743. De indhøstede erfaringer resulterede i en række forandringer. Men først i 1752 kunne bogen med søkrigsartikelsbrevene udkomme.

I 1756 fulgte så lovgivningen for landtjenesten ved Søetaten.

Det var et særdeles solidt og holdbart værk, der kom ud af anstrengelserne. Med en del forandringer og tilføjelser var artiklerne i brug til langt op i 1800-tallet. Anden udgave af Søkrigsartiklerne udkom i 1811.

Straffebestemmelserne for Landtjenesten gik bl.a. ud på, at »misæderne« blev truet med dødsstraf ved sværd, økse eller arqvebusering (skydning); med kassation, med kat, tamp og ris i forskellige grader og antal; med brændemærke og arbejde i jern som fæstningsslave; med at stå uden sko på en spids pæl,

Forside til Frederik V's Søkrigsartikelbrev fra 1752

at ride på kanonen, at bære flinter, at bære fiddelen, at krumsluttes (langt eller kort), at nyde arrest på vand og brød, at arbejde ved skubkarren o.s.v.

Frederik V gør en mildere brug af disse straffe end de foregående konger. Kun i forhold til Gudsbespottere var der fastholdt den gamle bestemmelse »da skal han straffes, andre til afsky, med evigt fængsel, eller og skal tungen ham levende af hans mund udskares og så hans hoved afslås med en økse«.

Kongen farer heller ikke lempeligt frem mod menedere, som skulle miste to fingre og udvises af landet.

Ny straf – men velkendt fra tidligere lovgivning – var fastsættelsen af straf for selvmordere. Hvis den sørgelige gerning var fuldbyrdet, så skulle selvmorderens legeme hænges ved benene fra rånokken til solens nedgang eller begravnes i galgebakken. Hvis selvmordsforsøget ikke var lykket, så skulle han arbejde i jern på livstid på Bremerholm.

Nyere tiders indflydelse mærkes derimod, når der – af hensyn til kvindernes sarte konstitution – blev fastsat som højeste straf for kvinder, at de skulle kattes (piskes) med de finere hår.

Artiklen om æresoprejsning må dog ikke glemmes.

Selv om en synder på grund af sine misgerninger var blevet erklæret for »infam« og hans navn var blevet opslået på galgen, skulle han dog ved sin senere opførsel kunne gøre sig værdig til at få sin ære igen. Dette skete med en vis højtidelighed. Til den berammede tid formerede en kommando menige en kreds, som oftest på paradepladsen. Den pågældende blev ledt frem midt i kredsen, hvor han knælende hørte den kongelige benådningsresolution blive oplæst. Hans navn blev herefter udslettet af galgen, og endelig svingedes det danske kongeflag tre gange over hans hoved. Den således benådedes blev herefter iført sin soldatermundering, indtrådte i sit geled og marcherede bort.

Straffene om bord

Overtrædelser blev straffet på forskellig måde, lige fra bøde, tampning og anbringelse i bøjen, spring fra ræer, kølhaling og dødsstraf.

Ved kølhaling bandt man et tov om livet på den dømte. Tovet førtes under kølen til skibets anden side. Derpå belastede man ham med sten, så han ikke skulle støde mod kølen, og lod ham så falde i vandt fra storraån, hvortil den anden ende af tovet var fastgjort for herefter at trække ham under skibet til den anden side. Denne straf blev somme tider gentaget flere gange og ikke sjældent brækkede delikventen arme og ben, blev flået af de kalkalger, som befandt sig på kølen eller omkom under afstraffelsen.

For mindre forbrydelser brugte man en straf, hvor den pågældende skulle falde, løbe eller springe fra ræen.

Delikventen blev sat på en håndspage (tømmerstok, der vandret sættes i et hul på gangspilletts tromle), hvortil et tov var bundet. Torvet gik gennem en blok på nokken af storraan og ned til dækket. Delikventen blev herefter med et tov om livet bundet til spagen og med hænderne over hovedet bundet til faldet, som fortsatte til benene. Man halede i tovet og trak ham op under raan. Derpå gav man los og lod ham falde i vandet. Undertiden hængte man kanonkugler til fødderne for, at han skulle falde hurtigere og synke dybere. Til tider blev straffen gentaget nogle gange.

Somme tider blev den også mildnet, så den dømte kun faldt til havoverfladen og ikke blev våd. Med et tov, der i forvejen var bundet til spagen, blev han halet indenbords igen. For at han ikke skulle tage skade ved at blive halet op under raan igen, havde man bundet en stok fast over hans hoved til at stoppe ved blokken.

Dommene blev afsagt af skibskrigsretten, der tog sig af alle lovovertrædelser om bord fra højbåds-mænd til matroser. Skibskrigsrettens dommer var kaptajnen. Som bisiddere havde han andre befalingsmænd.

Officerer, skipper og styrmænd skulle stilles for Overkrisretten.

Når dommen lød på dødsstraf, legemsdeles afhugning og kølhaling, skulle den dog godkendes af flådens admiral, førend den udførtes. Befandt skibet sig i rum sø, måtte kaptajnen i disse tilfælde handle efter omstændighederne.

Der var dødsstraf for alle modvillige, forsætlige og onde gerninger som f.eks. forræderi, oprør, hårdnakket opsætsighed, mord, røveri, brandstiftelse, of-fentlig Gewalt, falsk og lignende.

Der blev ligeledes set meget strengt på tyveri. Første gang kunne det sones med bøde og bøje. Anden gang blev det kølhaling i stedet for bøjen. Men tredje gang var det dødsstraf. Det samme gjaldt for den, der ikke ville lade gammelt had eller trætte være glemt. Hvis nogen sårede sin kammerat eller ligemand, skulle han også kølhales. Drab på en kammerat gengældtes med døden. Skete det om bord, blev drabsmanden bundet til den døde, ryg mod ryg, hvorefter de kastedes over bord. Fandt drabet sted på land, slap morderen med at lide døden ved sværdet.

Understod nogen sig i at forlade sin vagt før afløsningen var nået frem, eller blev han fundet sovende på sin post, skulle han kølhales tre gange og siden stå ved masten.

Hvis nogen uvedkommende tillod sig at affyre en kanon, pille ved dens stilling eller gå ind i krudtkammeret, så måtte han også tre gange under kølen.

Sammenrotninger eller blot hemmeligholdt kendskab om noget sådant ansås som en forbrydelse, som kvalificerede til dødsdom. Det samme gjaldt antistiftelse af stor tumult.

Den, der fordristede sig til i skibsfolkernes forsamling, eller når man skulle stå til søs, at råbe på penge eller begære sin afregning, måtte lide døden. For han kunne ikke være uvidende om, at han burde henvende sig med tilbørlig respekt til søetatens repræsentant og overfor ham tilkendegive sin nød og trang.

Den, der gik ind i krudtkammeret med brændende lunte eller ild, måtte ligeledes lide døden.

Endelig måtte enhver som forsøgte at hindre retsens udøvelse stå til samme hårde straf.

Det samme gjaldt for svigagtighed under vagten, buldren og larmen, der hindrede kommandoføringen, overløb til fjenden og lignende fejhed samt salg af våben, krudt og kugler.

De fleste mindre forseelser blev straffet med tamp ved masten, hensætning i bøjen eller arrest på vand og brød i otte dage.

Hvis nogen rømte fra et krigsskib, skulle han dømmes og straffes efter krigsartiklerne; dvs. med dødsstraf.

Hvis han undveg eller gemte sig efter, at han var udskrevet, skulle han arresteres og føres til det krigsskib, som han skulle gøre tjeneste på, og ved krigsretten dømmes til 50 slag med tamp og derefter antages til at tjene på det togt, som han var udskrevet til.

Selv om en del af de hårdeste straffe blev nedsat efter appel, så var straffene hårde og brutale.

Nyt reglement i 1849

De hårde straffebestemmelser blev gennem tiden mildnet bl.a. i forbindelse med »Reglement om bord i de kongelige Krigsskibe af 1849«.

Hovedformålet med det nye reglement var, at begrænse anvendelsen af legemlige straffe, hvor bl.a. tamp normalt kun måtte anvendes på de menige, der var blevet overflyttet til straffekompaniet. I dette kompagni måtte en mand for en enkelt forseelse kun blive i indtil 2 måneder, hvis han i øvrigt opførte sig ordentlig.

Antallet af slag måtte ikke overstige 27 og skulle tildeles med en 24 tommer lang, utjæret tovende. Delikventen skulle have skjorte og trøje og evt. tynd vest på. Skulle der gives mere end 6 slag, skulle han stå på dækket hvilende mod en køje, der blev surret til en mast, et spil eller til et vant. Lykkedes det ham at slippe ud af landet og selv vendte tilbage, så kunne han forvente benådning, hvis han igen indtrådte i tjenesten.

Straffelov for Krigsmagten i 1881

Ved »Straffelov for Krigsmagten« af 7. maj 1881 og disciplinærreglementet af 20. juni 1881 afskaffedes den legemlige straf helt og blev erstattet med bl.a. arrest- og fængselsstraf, idet dog livsstraf bevarede. Men først i 1919 blev krigsretterne afskaffet. Fremover skulle de borgerlige retter behandle de militære straffesager, som ikke var løst med en disciplinær afgørelse.

Den arbitrære straf

Den arbitrære straf (straf ikendt uden dom, men efter en foresats skøn), der i ældre tid var hyppigst i brug i såvel sø- som landetaten, var frygtet af mand-skabet, der mente, at partiskhed og vilkårlighed ofte gjorde straffen strengere, end den ville have været, hvis retten havde dikteret den.

Ifølge en kongelig anvisning fra 1722 skulle de menige ikke idømmes pengebøder (pengemulkt) men »bøde« på kroppen. Derved lovliggjordes de »lussinger efter behag«, som Holmens folk fandt så nedværdigende at tage imod.

Man kunne også i ældre tid opleve, at officererne selv personligt eksekverede dommen ved at gå løs på den stakkels synder med stok, kårde og andet våben. Dette blev dog forbudt i 1730, hvor det blev overladt til profossen at udføre afstraffelsen.

Der kunne også engang imellem vanke en ørefi-gen, selv om denne straf allerede i 1756 blev betegnet som en uanstændig revselsesmåde.

Hidtil havde enhver fungerende officer haft ret til at dømme arbitrære straffe: men Frederik V lagde afsigelsen af alle arbitrære straffe i én mands hånd. Denne mand var Holmens chef. Det var dog ikke forbudt underofficerer at bruge tampen for derved at drive uvillige til arbejde. Officererne skulle kun have magt til at lade deres undergivne arrestere, når det drejede sig om større forbrydelser. Arrestationen skulle straks meldes til Holmens chef. Det var alene Holmens chef, som havde ret til at diktere straffe efter bedste skøn. Men da han kunne idømme mellem 27-81 slag tamp, var hans magt ingenlunde ringe og den indskrænkedes kun lidt ved en kongelig ordre fra 1815, som fastsatte straf for de officerer, som tildelte deres undergivne en anden eller hårdere kor-rektion end den anordningerne hjemlede.

Den blå bod og galgen

På Gammelholm bag Hovedmagasinbygningen fandtes et skur, i hvis ende der fandtes en pæl, hvorpå var anbragt en madras. Skuret blev kaldt »den blå bod«.

Fra omtrent 1700 blev der i det blå rum gennemført de revselsesstraffe, som Holmens mandskab blev idømt.

Når en mand skulle straffes til pælen, så fik han oftest en seildugsskjorte over sit tøj, så det ikke skulle sønderlides ved afstraffelsen. Dernæst blev han ved et reb om begge hænder klynget op, så han lige berørte jorden med fødderne samtidig med at skuldre og ryg udspændtes.

Der fandtes også en galge på Holmen. Det vides, at i 1587 lod Frederik II opstille en galge på Holmen, da skibsfolket var tilbøjelig til at rømme, skønt de efter kongens mening ikke kunne klage over den behandling, de blev udsat for.

Galgen nævnes så sent som i 1756 men er formentlig forsvundet samtidig med profosserne.

Profossen

Profossen eller mestermanden, som han også blev kaldt, var den, som stod for afstraffelsen. Holmen var i lang tid fælles med byen København om en mestermand, som varetog en skarpretters sædvanlige funktioner. På Christian IV's tid (1588-1648) nævnes, at Mester Konrad er antaget af kongen til at fungere i alle forekommende tilfælde ved Holmen, Slottet og Tøjhuset mod en fast årlig gage af 100 rdl. Den høje gage tyder på, at mange korporlige straffe. Således krævede mesteren i 1612 kun 4 rdl. for at brænde en forbyrder, 2 rdl. for at halshugge eller hænge en forbyrder, og 3 mark for at kagstryge eller pine vedkommende.

Profossen var også overbefalingsmand i Københavns Væbning.

En fængsling om bord i lænker kostede i 1625 1 à 2 skilling eller afhængig af omstændighederne det dobbelte; men de penge måtte den anholdte selv betale til profossen.

I 1655 nævnes en »Holmens profos«. I 1676 benævnes han som »bøddel«, men i 1680 som »Oberprofos«.

De profosser, som var ansatte i søtaten, havde også andre erhverv udover at stå for den legemlige afstraffelse.

Om bord på skibene var profossen en slags befalingsmand. Når han havde vagt, så måtte ingen lar-me eller tappe øl længere. Det var også profossen, som påbød stilhed på skibet om aftenen, når vagten var sat.

I land anvendtes han under Christian V til, at bringe delingerne til arbejde på Holmen.

For at begrænse tobaksrygning på værfterne blev han af Frederik IV udstyret med så megen myndighed, at han reelt fungerede som en »politiret«, som både kunne tiltale, dømme og straffe de skyldige.

Foruden profossen var der ansat en mængde »knægte« eller »profossvende« ved Holmen og Tøjhuset.

Fra 1688 til 1730 fandtes der en profossvend ved hvert kompagni (32 i alt). Dette antal blev forøget væsentligt, når flåden blev udrustet og stak til søs. Men efterhånden blev antallet reduceret i takt med en mere menneskelig behandling af søværnets folk.

Christian VI (1730-1746) beholdt kun 2 profosser ved hver division (9 i alt).

Frederik V (1746-1766) bestemte, at Ober-Profossens stilling skulle nedlægges, når den blev ledig, hvilket skete i 1757.

Ved begyndelse af det 18. århundrede ser det ud til, at alle profosstillinger er blevet nedlagt i søtaten. De pågældendes opgaver blev fremover overtaget af justitskvartermesteren og af justitssergenten. Denne havde allerede fra 1756 været virksom ved arrestationer, hvor han skulle sikre og kontrollere, at låsene på håndjernene sluttede godt, og at de hverken var for snævre eller for vide.

Gældsfangerne

Den faste stok havde i sidste halvdel af 1700-tallet sit eget gælds fængsel.

De menige kunne idømmes gælds fængsel, når de havde været under tiltale og ikke kunne udrede sagens omkostninger, eller når de havde solgt deres mundering og ikke straks kunne erstatte det solgte.

Gælds fangerne blev kaldt »skubkarregaster«.

Deres arbejde mindede meget om det arbejde, som tidligere blev udført af slavernes på Bremerholm og fangerne, som var indsat i Citadellet (Kastellet). De dømte blev dømt til skubkarren (en slags trillebør), som de var lænket til under arbejdet. Deres eneste føde bestod af vand og brød (hårde beskjøtter). De gjorde i reglen tjeneste med deres skubkarrer ved muddermaskinerne og virkede her sammen med de foragtede fæstningsslaver, som marinen »lånede« af landetaten.

Så længe gasterne arbejdede ved skubkarren, fik de udbetalt 8 skilling ugentlig til et forfriskningsmåltid om søndagen, der bestod af suppe og kød.

I 1792 afskaffedes skubkarrestraffen i søetaten. Den gæld, som folkene hidtil havde aftjent på denne måde, blev fremover betalt ved månedlige fradrag af gagen.

Domstole og retter i søværnet

Krigsretten og Overkrisretten

Alvorlige straffesager om bord i flådens skibe blev behandlet ved krigsretten, og hvor der blev afholdt krigsforhør.

Retten bestod af 3 personer, hvoraf formanden skulle være en officer, medens de to andre kunne udtages blandt de fjemmeste underofficerer, hvis man ikke havde officerer nok.

I krigsforhøret forberedtes sagen.

Sagen blev herefter forelagt krigsretten, hvis pågældende havde charge til og med kaptajn løjtnant og ellers en overkrisret.

Krigsretten beklædtes af 7 personer, hvoraf størstedelen skulle være officerer. Overkrisretten bestod af 13 officerer, med den kommanderende chef som formand, 2 flagmænd og de resterende blandt skibshefer og flagofficerer.

Sager der angik nogens liv, ære eller livsvarigt fængsel eller nogen officers eller betjents charge, skulle indsendes til *generalauditøren* til forelæggelse for kongen.

Domstole og retter på Holmen

I 1587 under Frederik II var der på Bremerholm en domstol, som var sammensat af kaptajner, skippere og styrmænd. Denne ret skulle bl.a. dømme i tjenesager. I visse civile sager hørte Holmens mænd under borgmester og byfoged. Holmens ret nævnes endnu under Christian IV.

I 1655 nævnes Under-Retten. Den bestod af 4 løjtnanter og 4 skippere. Under-Retten skiftede se-

nere navn til »*Underadmiralitetsretten*«, som i en periode behandlede alle civile sager mod Holmens mænd. I 1690 fandtes en »*Kommission*«, der skulle dømme i alle tvister mellem Holmens folk. En schoutbynacht (søofficer af admiralsklassens laveste grad) var præsident for retten, som herudover bestod af 2 løjtnanter af landetaten, 1 officer af søetaten og 2 borgere.

I 1720 til 1727 fandtes også en »*Divisionsret*« ved hver division der lededes af divisionscheferne og især pådømte forseelser mod disciplinen.

Standretten

Ved siden af disse domstole og retter, under hvis jurisdiktion mandskabet til forskellige tider og i forskellige sager tilhørte, har der sandsynligvis været en domstol (Standretten) på Holmen. Den havde navn efter den hurtige rettergangsmåde, den brugte.

Det er måske den, som i 1622 kaldes »*Skibs-officerernes Ret*« og som bl.a. kunne idømme Holmens stridbare kvinder mindre straffe.

Standretten nævnes udtrykkeligt i 1686, men 6 år i forvejen findes en lovbestemmelse, som forudsætter dens eksistens: »*begaar nogen gemen forseelser ved Kongens arbejde, da skal han straks på stedet straffes*«. Blandt de »*mindre*« forseelser, som denne ret kunne behandle, blev tyveri senere medtaget.

I 1737 træffer vi Standretten igen. Den består da af 3 officerer, men ophæves 5 år senere.

Søetatens Kombinerede Ret og General- og Overkrisretten

Sager fra standretten og de øvrige retter blev efterhånden overtaget af Søetatens Kombinerede Ret, der var oprettet i 1727.

Små forseelser skulle pådømmes straks og disse domme skulle blot forevises Holmens og Divisionschefer.

Arrestanter måtte ikke uden rettens kendelse holdes mere end 2 gange 24 timer i varetægts fængsel.

Domstolen bestod af præsidenten, 1 *auditør* (Søetatens fiskal), 7-9 officerer og nogle civile borgere. Retten blev fra midten af 1700-tallet den eneste ret, hvor alle sager anlagt af eller mod Holmens mandskab skulle behandles; dog skulle sager mod stabs-officerer m.fl. samt en række grove forseelser behandles ved General- og Overkrisretten.

Auditøren ledte processen og affattede dommen, der blev underskrevet af præsidenten.

Det var også auditørens pligt, at sagerne blev behandlet ordentligt men også så summarisk som muligt.

Når mandskabets sager verserede for retten, præsiderede enten Holmens chef eller en af divisionscheferne ved retten.

Den Kombinerede Rets domme kunne i civile sager indankes for Overadmiralitetsretten, men der var ingen adgang til at anke i militære straffesager.

I 1908 blev de civile sager som hovedregel henlagt til de borgerlige domstole.

I 1919 blev retterne afskaffes, således at de borgerlige domstole overtog behandlingen også af de militære straffesager.

Straffelov for Krigsmagten af 7. maj 1881

Med Straffelov for Krigsmagten af 7. maj 1881, som trådte i kraft den 1. juli 1881, skete der en op-hævelse af de i krigsartikelbrevene og andre bestem-melser gældende straffebestemmelser for såvel flå-den som hæren. Den nye lov var en fælles straffelov for begge værn. Fremover kunne der idømmes:

- Livsstraf (dødsstraf).
- Strafarbejde.
- Fængselsstraffe: simpel arrest, dvs. kvarterarrest eller vagtarrest, arrest i bøjen (simpel eller streng), mørk og lys arrest (med eller uden indskrænket kost), fængsel på vand og brød (simpel eller strengt), fæstningsarrest (simpel eller strengt) samt statsfængsel.
- Embeds eller bestillings fortabelse.
- Irettesættelse.

Uden dom kunne de berettigede officerer og chefer fra 1881 idømme ompudsning, ekstraarbejde og ek-stravagter, inddragelse af vin og brændevin, irette-sættelse, simpel arrest, ensom arrest, arrest i bøjen, lys arrest og mørk arrest på fuld eller indskrænket kost, simpelt fængsel på vand og brød samt bøder op til 40 kr. for overtrædelse af den civile Borgerli-ge Straffelov.

Simpelt fængsel på vand og brød måtte kun på-lægges i indtil 10 dage. Tilsvarende gjaldt de andre arreststraffe.

Om bord på krigsskibe kunne der ske indskræn-king af fritid, tildeling af ekstraarbejde og ekstra-vagter, ekstratur til rors samt indskrænkning af vin eller brændevinsration. Endvidere kunne der om bord anvendes straffe svarende til 20 dages simpel fængsel på vand brød uden, at straffen kunne ind-bringes for Den Kombinerede Ret.

Hvor findes arkivalierne?

Holmens og søværnets straffearkiver findes mange steder i søetatens arkiver på Rigsarkivet. Neden for er angivet navnene på nogle af Søværnets (søeta-tens) arkivskabere, som ligger inde med straffesager.

Ved i feltet »Arkivskaber« at skrive den pågæl-dende arkivskabers navn og trykke på »søg«, så kan man se en oversigt over de bevarede straffearkivali-er.

- Overadmiralitetsretten (1657-1864).
- Underadmiralitetsretten (1684-1778)
- Den Kombinerede Ret (1747-1919)
- Overkrigsretter (1757-1848. 1908-1920)
- Holmens Chef (1814-1862)
- Justitssergeanten - Gammelholms hovedvagt (1785-1874)
- Håndværksstokkens mønsterskriver på Bremerholm (1706-1790)
- Generalauditøren Søetaten (1746-1869)
- Generalkrigsretter (1757-1845)
- Orlogsværftet, overekvipagen (1843-1851)

Standretssager kan bl.a. findes i:

- 1722-1732 Admiralitetet (Søetaten),
Overadmiralitetsretten, Standretsprotokoller
- 1721-1805 Chefen for Orlogsværftet, Standretssager

Et eksempel på at finde en straffesag i søværnets arkiver på en værnepligtig

Joseph Andreas Christopher Mazur, som er omtalt på side 191, var i følge hans stamrulle blevet straf-fet, medens han var indkvarteret på logiskibet »Dronning Marie«. For at få flere oplysninger om hans forseelse bestilles skibsjournalen for logiskibet »Dronning Marie« for 1886.

På Daisy finder jeg skibjournalen i Marinemini-steriets arkiv.

Arkivskaber: Marineministeriet

Arkivserie: Skibsjournaler

Ved at trykke på teksten »Skibsjournaler« kan jeg se, at arkivet består af 5126 fysiske enheder.

Jeg trykker på teksten »vis/bestil« og kan så bla-dre mig frem til det relevante år og skib. Skibsjour-nalerne ligger i kronologisk rækkefølge.

Under gruppe 33 finder jeg skibsjournalen for lo-giskibet »Dronning Marie«.

Ved at trykke på teksten »gå til bestilling« kom-mer jeg hen til siden, hvor jeg kan bestille skibs-journalen, som ligger på Rigsarkivets fjernarkiv i (Glostrup) og vil ankomme til Rigsarkivet 1-2 dage arbejdsdage efter bestilling.

Skibsjournaler

Skibsjournaler kan have et blandet indhold af proto-koller m.m.

Skibsjournalen for logiskibet »Dronning Marie« indeholder 6 enheder:

- 3 kopiprotokoller med udgående skrivelser,
- 2 protokoller med afskrifter af indkommende breve og
- 1 protokol, der beskriver de daglige arbejder om bord.

Der findes normalt ikke noget navneregister i disse protokoller, så jeg er nødt til at »blade« protokol-lerne igennem.

For Joseph Mazur's vedkommende fremgår op-lysningerne om forseelsen af såvel kopibogen som brevbogen. Hans forseelse bestod i, at han var ude-bleven efter en landlov fra den 14. – 17. oktober 1886. I kopibogen findes en kopi af en skrivelse til Chefen for orlogsværftet fra chefen på »Dronning Marie«, som anmoder om, at Joseph Mazur idøm-mes straf på grund af udeblivelse. Det oplyses, at han tidligere er idømt 3 dages vand og brød på fre-gatten »Jylland« og har været idømt arrest på kanon-båden Store Bælts togt.

Af brevbogen fremgår, at sagen har været frem-sendt til søetatens auditør, som efter forhør har idømt ham en straf på 8 dages mørk arrest på ind-skrænket kost.

Denne dom kan Joseph Mazur enten modtage eller anke til Den Kombinerede Ret. Oplysningerne skal i så fald findes i Den Kombinerede Rets arkiv.

Den kombinerede rets arkiver

For at finde en sagen skal man starte med at bestille journalen for det pågældende år.

På Daisy skrives i feltet arkivskaber »Den kombinerede ret«. Herved fremkommer en oversigt over, hvilke arkivserier arkivet består af.

Ved at trykke på arkivserien »Journaler« som består af én protokol, som dækker årene 1851-1895 og herefter »gå til bestilling« kommer jeg hen til den side, hvor jeg kan se, at protokollen befinder sig på Rigsarkivet nærarkiv, da der står »Rig« ud for feltet »Magasinopstilling: 11+Rig+2+25+07+07«.

På Rigsarkivet udfyldes en bestillingsseddel med følgende oplysninger (jeg kunne også have bestilt protokollen via Daisy, så den ligger til mig ved ankomsten).

Arkivnummer: 514
Arkivskaber: Den Kombinerede ret
Titel: Journaler
År: 1851-1895
Nummer: 137
Magasinopstilling: 11+Rig+2+25+07+07

Journalen dækker flere år. I 1886 under nr. 92 står en lille notits om sagen (Fig. 36).

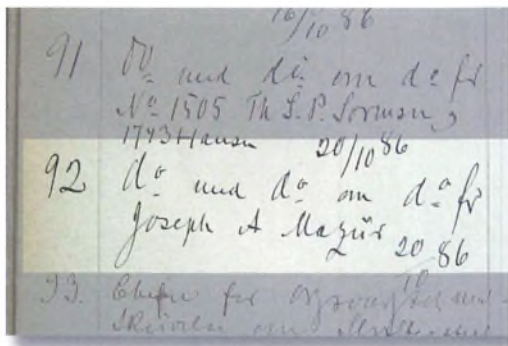

Fig. 36: Notat i journalen vedr. Joseph A. Mazur.

Men ud fra sagens nr. 92 og år kan man være heldig at finde akter fra sagen. Disse sagsakter befinder sig – hvis de er bevaret – i arkivserien »Journalsager A« for det pågældende år.

Bestillingssedlen udfyldes med følgende oplysninger, som jeg finder på Daisy:

Arkivnummer: 514
Arkivskaber: Den Kombinerede ret
Titel: Journalsager A
År: 1884-1887
Nummer: 140
Magasinopstilling: 11+Rig+2+25+07+07

Af magasinopstillingen, kan jeg se, at også journalsagerne befinder sig på Rigsarkivets nærarkiv (=Rig). I journalsagen findes det originale brev fra Chefen for Orlogsværftet til auditøren ved Søetatens Kom-

binerede Ret med auditørens afhøring af Joseph Marcus og hans afgørelse (ikke vist).

Joseph Mazur har ikke anket afgørelsen. Havde han anket dommen ville jeg kunne finde sagen omtalt i domprotokollen.

I logbogen for Fregatten Jylland i 1886 (Fig. 37) finder jeg et notat, hvoraf det fremgår, at han er blevet indsat i lys arrest på vand og brød i 3 dage, hvor skibet befandt sig i Frederikshavn.

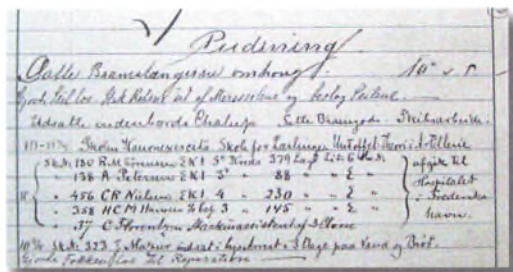

Fig. 37: Logbog Fregatten Jylland vedr. Joseph A. Mazur.

Den kombinerede rets arkivserier:

- 1684-1797 Skifter
- 1747-1820 Kombinerede rets domme
- 1748-1759 Acta militaria criminalia, justitsprotokol.
- 1748-1899 Sager til Justitsprotokollen
- 1748-1899 Sager til Justits- og domprotokoller
- 1751-1800 Den kombinerede rets bog
- 1760-1761 Sager muligvis tilhørende justitsprotokollen
- 1774-1804 Justits- og domsprotokoller.
- 1774-1804 Register til justits- og domprotokoller
- 1778-1822 Diverse sager
- 1794-1820 Udtaget af Kombinerede rets domme
- 1798-1803 Acta criminalia militaria vedkommende Generalauditoriatet
- 1801-1900 Orlogsværftsdomme
- 1802-1854 Kombinerede retsbøger
- 1802-1839 Sager vedrørende søkadetkorpsets auditoriat
- 1802-1839 Justitsprotokol for Det kongelige søkadetkorpsets
- 1802-1839 Sager til søkadetkorpsets justitsprotokol
- 1802-1809 Auditør Rasmussens kopibøger
- 1804-1902 Justitsprotokoller.
- 1804-1903 Domsprotokoller
- 1804-1916 Generalregister til domsprotokollerne.
- 1804-1903 Register til Domsprotokoller
- 1809-1855 Indkomne sager
- 1815-1878 Fortegnelser over behandlede sager
- 1836-1871 Kopibøger
- 1836-1871 Register til kopibøger
- 1845-1881 Arkivregistratur
- 1845-1900 Koncepter
- 1851-1895 Journaler
- 1851-1894 Journalsager A
- 1856-1918 Ujournaliserede indkomne sager
- 1860-1867 Kontobog for justitssergeant Carlsen
- 1867-1881 Kontobog for justitssergeant Carlsen
- 1868-1874 Diverse forhørsprotokoller
- 1869-1875 Skrivelser til den kombinerede ret
- 1881-1894 Register til kombineret Rets bøger
- 1896-1919 A. Sagsakter
- 1902-1919 F. Justitsprotokoller

- 1903-1919 F. Domprotokoller
 1914-1916 F. Strafferegister
 1914-1919 A. Registere til sagsakter
 1918-1918 F. Retsliste
- Overadmiralitetetsretten**
 Overadmiralitetetsretten var en speciel ret som dømte i prise- og konvojsager og sager vedrørende lodsvæsenet samt sager om misbrug af kongelig flag og vimpel m.m.
- Overadmiralitetetsrettens arkivserier**
 1657-1659 Kopier af konfiskationsdomme.
 1658-1660 Admiralitetetsrettens diverse dokumenter angående opbringelse af skibe
 1677-1678 Afregninger og efterretninger angående byttepenge til sø- og landfolkene i anledning af nogle svenske priser
 1678-1678 Byttepenge for mandskabet på »*Christian V*« og »*Lindormen*«.
 1692-1700 Overkrigsretsprotokol
 1700-1746 Justitssager.
 1701-1715 Oberkrigsretsprotokoller
 1711-1738 Oberkrigsrets domsprotokol
 1712-1713 Protokol over krigsretsforhørene
 1715-1715 Mønsterskriverens regnskab over udbetalte prisepenge for slaget på Colberger Heide
 1716-1716 Mønsterskriverens regnskab over udbetalte prisepenge for slaget i Dynekilde
 1717-1745 Mønsterskriverens priseregnskaber for aktionerne ved Märstrand, Göteborg, Elfsborg og Strömstad 1719
 1722-1732 Standretsprotokoller
 1722-1771 Admiralitetets justitsprotokol.
 1729-1747 Overkrigsrettens forhørsprotokol.
 1734-1736 Opbragte skibe fra Hamborg
 1741-1741 Dom i sagen mellem P. Brock og S. Goldsticher
 1747-1834 Overadmiralitetetsretssager
 1747-1747 Overkrigsrettens kladdeprotokol.
 1749-1810 Justitsprotokol ved Københavns priseret (Overadmiralitetetsretten)
 1749-1771 Overadmiralitetets proklamaprotokol.
 1774-1805 Hof-, stads- samt politiretsbøger.
 1776-1776 Protokol holdt i Overadmiralitetetsretten over 3 for snighandel opbragte hvalfangerskibe
 1776-1776 Dokumenter henhørende til den nedsatte overadmiralitetetsret over 3 for snighandel opbragte hollandske hvalfangere
 1788-1788 Hof- og stadsretsdom over proviantskriver Lindenhan
 1790-1790 Hof- og stadsretsdom i anledning af rigsdalersedlens hændelser
 1803-1829 Hof- og stadsrettens forhør.
 1806-1918 Voteringsprotokoller ved Københavns priseret.
 1807-1821 Diverse prisesager
 1808-1815 Udlåningsbog med videre Overadmiralitetetsretten vedkommende
 1808-1814 Koncepter til bytteberegninger
 1808-1816 Domme
 1808-1809 Udgåede sager
 1808-1814 Stævninger i kapersager.
- 1808-1822 Sagslister
 1808-1825 Register over de ved Overadmiralitetetsretten pådømte sager
 1808-1810 Realisationsregnskaber for priserne
 1808-1814 Dokumenter til Justitsprotokollerne.
 1808-1814 Bytteberegninger
 1808-1814 Adskillige til bytteberegninger hørende papirer
 1809-1822 Prisesager
 1809-1908 Justitsprotokol
 1809-1864 Retsprotokol
 1810-1810 Designation over udgifter ved prisskibene
 1810-1821 Indkomne sager.
 1810-1810 Ikke incamererede prisesager
 1810-1813 Protokoller over udfærdigede kaperbreve
 1810-1814 Justitsråd Bangs kopibog over bortsolgte priser.
 1810-1813 Lejdebreve.
 1810-1814 Protokol over udfærdigede lejdebreve.
 1810-1814 Summarisk ekstrakt af regnskab angående nedlagte Århus priseret
 1810-1810 Den norske konvoj.
 1810-1813 Prisesager fra forskellige steder.
 1810-1813 Kvitteringer for indsendte akter
 1810-1816 Voteringer.
 1811-1814 Auktionsprotokol for Søetatens priser
 1811-1908 Domsprotokol
 1812-1827 Bestilte akter og udskrifter
 1812-1813 Prisepenge (eller udlægs-) beregninger.
 1812-1819 Prisepenge (eller udlægs-) beregninger angående priser taget af ekvipagen i Glücksborg
 1812-1812 Prisesagen vedr. »*Mathilde af New York*«
 1813-1816 Liste indeholdende oplysninger om de af Den Kongelige Søetat opbragte priser
 1815-1816 Sagen nr. 2. Købmand Bertel Christensen i Aalborg contra lodsvæsenet i Hals
 1816-1816 Sagen mod proviantforvalter Juul, Christiansø
 1833-1836 Kopibog.
 1848-1864 Diverse akter
 1907-1907 Akter vedr. sagen Grønsund Lodseri vs. DFDS
- Ved Lov af 27. maj 1908 om forandringen i den militære retspleje blev muligheden for at anke krigsretsdomme udvidet, og der oprettedes en Overkrigsret.
- Overkrigsrettens arkivserier**
 1908-1919 F. Journal
 1908-1918 A. Ministerielle skrivelser
 1908-1920 F. Journal
 1908-1917 F. Underskrevne edsformularer fra rettens militære medlemmer
 1908-1920 F. Sagsakter
 1909-1920 F. Forhandlingsprotokol
 1915-1915 F. Referat af sag ved Overkrigskommissionen vedr. æreskrænkende udtalelser af oberstløjtnant Buhl, chef for 44. Bataljon

Søværnets syge, invalide, udtjente og døde søfolk samt deres efterladte

Søetatens hospital i Nellikegade (i dag Fredericiagade) med den store hospitalsbygning i baggrunden.

Sygdom var først og fremmest en privat sag, som ikke vedkom arbejdsgiveren eller staten; sådan var det også oprindeligt inden for søetaten.

Kun hvis en mand var blevet såret i krigen, kunne han få ekstra forplejning. Hvis han havde brug for hjælp af en bartsvær (kirurg), så skulle udgifterne dækkes af mandskabets andel af byttet.

Først med Christian IV (1588-1648) anerkendtes statens forpligtelse til at tage sig af de sårede.

I en udsendt anordning stod der: *»hvo, som bliver udygtig til at fortjene sit Brød ved de Saar, han faar af Fjenden, skal forsørgeres af Kongen; og den, som saares af Fjenden eller i Kongens Tjeneste, skal underholdes og læges frit og nyde sin fulde Løn; men for andre Saar og Skader skal hver især betale.«*

Med udtrykket *»sår og andre skader«* fremgår det af anordningen, at kongen har ment lemlæstelser, som folkene fik ved deres bestilling i søetaten og ikke skader opstået ved deres eget arbejde uden for søetaten eller på grund af drukkenskab og slagsmål. Ved sådanne skader skulle de selv betale bartsværrens løn. For at kunne opfylde denne forpligtelse over for Holmens folk, ansatte kongen en bartsvær,

som mod en løn af 400 specier skulde tilse dem, der kvæstedes i kongens tjeneste paa værftet og formentlig også i Nyboder.

Der blev af Christian IV (1588-1648) oprettet hospitaler i Roskilde, Helsingør og Slagelse til sårede søkrigere.

Bådsmændenes sygehus

Samtidigt med en bartsværers ansættelse blev der omkring 1618 oprettet et sygehus på Holmen. Det lå oprindeligt ved indgangen til Bremerholm, ikke langt fra Holmens Kirke; men da dette hus skulle anvendes i andet øjemed, evakueredes de syge til et hus omgivet af en have bag *»Den Gamle Mønt«*, som var blevet indrettet til formålet.

Sygehuset blev kaldt Bådsmændenes Sygehus. Der var ansat en forstander ved sygehuset. En instruks for ham foreligger fra år 1637.

Når en syg meldte sig til indlæggelse, skulle den syge afkræves *»vor Admiral paa Bremerholm hans Seddel«*, hvis indhold blev indført i sygehusets bog. Ved udskrivningen skulle den syge melde sig for atter at gå i arbejde på Holmen.

Forstanderen skulle forpleje de syge efter sædvanlig »Holmens Taxi« og påse, at alt var i orden. Herudover skulle han »holde en kok, en kældersvend og to kvindfolk«, som skulle forpleje de syge, holde stuerne rene, rede sengene og tørre de syges klæder.

Men skønt hospitalet af og til havde en god indtægt fra forskellige bøder, kunne disse indtægter ikke forhindre, at hospitalet forfaldt.

For at skaffe penge til hospitalet, blev der på privat initiativ i 1658 ombåret en kollekt. Indsamlingen gav et så godt udbytte, at det indkomne beløb kunne danne grundlaget til hospitalets senere betydelige kapitalformue. Samtidigt fik Kvæsthuset, som det nu blev kaldt, et nyt lokale i »Sejlhuset«; en bygning på Brømerholm fra Frederik II's tid (1559-1588) – vist nok det senere gammagasin for enden af reberbanen ud mod Kongens Nytorv. Med denne udvidelse havde hospitalet fået plads til 250 syge.

I 1668 blev Kvæsthuset flyttet til Børnehuset på Christianshavn. I 1675 til Guldhuset i Rigensgade.

I 1682 købte man admiral Jens Rostgaards ejendom og grund ved Kongens Kanal. Bygningen blev nedrevet. Den 26. maj 1684 lagde kronprinsen, den senere Frederik IV, grundstenen til et nyt kvæsthus. Kvæsthuset blev indviet i 1686. Den lå umiddelbart ud til havneløbet for enden af Sankt Annæ Plads i den gade, som siden hen har fået navn efter Kvæsthuset. Under normale omstændigheder var der plads til 250 patienter fordelt på fire sygestuer, men i spidsbelastningsperioder har man haft helt op til omkring 1.200 sengeliggende på én gang.

Personale var der ikke meget af. En skikkelig kvinde på hver stue og dertil nogle opvartningskoner, som sørgede for den daglige pleje af patienterne. De tog sig af vask og rengøring, strøede nyt sand på gulvet, tømte natpoter og lagde rene lagner på sengene en gang om måneden.

Der var en læge tilknyttet hospitalet, men det blev i stigende grad bartsværeren, som tog sig af de praktiske opgaver. Han var tillige barber, og det var ham, der blev tilkaldt, når det var nødvendigt at skride til kirurgiske indgreb og amputation af ødelagte arme og ben. Det mere end 300 år gamle Kvæsthus ligger stadig, hvor det blev bygget. Bygningen er i dag overtaget af Dansk Sygeplejeråd.

Oprindeligt var Kvæsthuset fælles for sø- og landetaten, men i 1690 fik søværnet Kvæsthuset som sit eget søkvæsthus.

Søkvæsthuset

Søkvæsthuset optog i 1693 – foruden de sårede – også matroser, og fra 1727 også håndværkere, der var blevet syge i kongens tjeneste. Søkvæsthuset var dog ikke kun et sygehus men også en invalidestiftelse og fattigforsørgelsesanstalt for flåden.

I 1777 flyttede Søkvæsthuset til Overgaden oven Vandet på Christianshavn. Bygningen ved Christianshavns Kanal blev opført i 1754 som opfostringshus for drenge. I 1777 blev det taget i brug som søkvæsthus for flåden.

Skønt Søkvæsthuset under krigsforhold anvendtes som sygehus, var det hospital i den tids opfattelse af ordet, dvs. også lemmestiftelse for fattige.

På grund af de mange fattige som Søkvæsthuset fik at forsørge i 1733, havde det vanskeligheder med at få balance mellem indtægter og udgifter. I 1739 blev der derfor foretaget omfattende indskrænkninger i sygeplejen, som skulle ske i kvarterne ude i byen, men for Søkvæsthusets regning.

Søkvæsthuset skulle fremover kun fungere som fattig- og arbejdshus for de af Søetatens fattige, der blev beskæftiget med værklukning i bygningen i Kvæsthusgade. Stiftelsen var nu blevet et fattighus, hvilket ikke havde været tilsigtet med fundatsen.

I Nyboder havde tilsynet med de syges pleje siden 1688 været kompagnichefernes sag; men i 1736-37 blev der ansat kirurger ved håndværkerstokken og divisionerne (matroserne m.fl.). Derved blev man i stand til at åbne yderligere fire sygestuer i Nyboder, som skulde behandle frakturskader og smitsot.

Sygestuerne, som havde til huse i de små, lave Nyboders værelser, var dårligt indrettede og modtog kun mandlige patienter. Sygestuerne for håndværkerne fandtes i 1749 i Hoppenslænge. For første matrosdivision i Rosengade. For anden division i Enhjørningsgade og for tredje division i Meriansgade. Senere blev smitsot dog ikke behandlet paa sygestuerne, men henvistes til Søkvæsthuset.

Når der ikke var plads på sygestuerne, måtte de syge passes i hjemmet. Lægerne var ude af stand til at klare tjenesten på Søkvæsthuset på en passende måde, fordi de også skulle styrte omkring i byen og til Nyboder. Søkvæsthuset var herudover forbeholdt de udkommanderede og de fattige.

Divisionskirurgens embedspligt medførte ikke lægetilsyn i hjemmene. Det stod de menige frit at lave aftaler med kirurgen om – mod en vis årlig betaling – at sikre behandling af dem selv og deres familier. Det offentlige førte kontrol med, at kirurgen ikke forsømte dette arbejde. Direkte pengetilskud til sygehjælp for familierne gav staten ikke før 1793, hvor en mindre sum blev bevilget til pleje for divisionernes syge koner og børn.

Søetatens hospital

I april 1805 gjorde Kollegiet i en forestilling opmærksom på »den pligt, som Menneskeligheden pålægger enhver Husfader at bære muligste Omhu for sine Tjenesteryendes Helbredelse« og anbefalede, at der i Nyboder blev bygget et Søetatens Hospital, hvor syge af »den faste stok samt deres Koner og Børn kunne faa gratis pleje«. Forslaget blev godkendt af kongen. Søetatens Hospital blev taget i brug i 1806. Det var beliggende i Nyboder mellem Bålsamgade og Nelliikegade. Hospitalet kunne yde både mand-skabet og deres familier en ordentlig sygepleje i store luftige lokaler. Konernes og børnenes indlæggelse og pleje på hospitalet førte ikke til noget fradrag i mandens løn.

Der indførtes streng disciplin på hospitalet. Børn, der tilsmudsede deres klæder, fik ris. De med udslæt befængte patienter måtte save og hugge brænde nogle timer dagligt. Rekonvalescenterne blev sat til tilsvarende arbejde den sidste dag, de opholdt sig i hospitalet. Trods disse tvangsbestemmelser og trods den afkortning i lønnen, som den faste stok måtte lide under i forbindelse med deres indlæggelse i hospitalet, var der dog enkelte, som fandt hospitalslivet behageligt. De søgte derfor på alle måder at forlænge deres ophold i sygehuset så meget, som reglementet tillod.

Der var også mangler ved hospitalet. Det holdt i begyndelsen sin egen svinesti. Nyboderfolkene mente, at svinene fik for meget, og at de selv fik for lidt af den grød, der ni gange om ugen blev serveret for de syge. Der kom også klager over hospitalets strenge tugt, men behandlings- og plejemæssigt lå Søetatens Hospital på højde med byens øvrige sygehuse, da det blev nedlagt i 1867.

Det fællesskab, som der i begyndelsen havde bestået mellem Marinen og Landetaten om Kvæsthuset, trådte i kraft igen. Søetaten henviste efter nedlæggelsen af Søetatens Sygehus sine syge til Garnisonssygehuset i Rigensgade. I 1886 måtte man igen tage Søetatens Hospital i brug som reservehospital. Fra 1888 fungerede det som Garnisonssygehusets epidemihospital. Søetatens Hospital blev nedrevet i 1905.

I 1928 blev Garnisonssygehuset i Rigensgade afløst af Militærhospitalet ved Tagensvej.

Invalideforsørgelse og pension samt hjælp til evt. efterladte enker og børn

Invalide

Det ældste spor til anerkendelse af statens forpligtelse til at yde hjælp til invalider findes i Frederik V's søartikelbrev af 8. januar 1752 (§ 935), hvor det bestemmes, at *»bliver nogen i Vores Tjeneste saaret eller lemlæstet, da ville Vi ham paa Vores Bekostning lade læge, imidlertid give ham hans Besoldning og saa hannem en Gave lade udtælle.«*

Dette søkrigsartikelbrev gjaldt dog kun Søetaten og ikke landetaten (hæren). Søetatens folk var bedre stillet end landetatens i forhold til invaliditet, idet mandskabet fra søetaten også kunne blive overført til invalidekompagniet for at blive beskæftiget eller få pension fra kvæsthuskassen. Dette blev først ca. 40 år senere indført i hæren i forbindelse med oprettelse af de garnisonkompagnier.

Det udbetalte beløbs størrelse afhang af den skade, pågældende havde fået og varierede fra 200 rdl. (for den venstre arm eller den venstre hånd) til 1.000 rdl. for tabet af synet på begge øjne.

Mistede pågældende senere sin førtilighed, så at han blev ude af stand til at tjene kongen eller ernære sig selv og sin familie, kunne han søge om et engagementsbeløb, en mindre pension eller om et embede, som han kunne bestride og forsørge sig ved.

Pension og hjælp til de evt. efterladte

I 1595 blev en gammel mand, som havde været i kongens tjeneste og som i 1567 havde mistet sin førtilighed på den danske flåde, indlagt i Helligåndss Hospital (en stiftelse for syge og svage). Han kan måske betragtes som søetatens første pensionist af underklasserne.

I 1626 blev der på lignende måde sørget for en skibstromeper, der blev optaget i samme stiftelse. I 1663 blev 7 bådsmand indskrevet i Vartov til forsørgelse. Men hurtigt gik man bort fra at forsørge de utjenstedygtige på denne måde. Man var allerede for længe siden begyndt at give dem en lille pengeunderstøttelse.

Disse såkaldte *»nådspenge«* kom fra Bådsmændenes Sygehus, det senere Søkvæsthus, som af Kongen havde fået stillet en sum penge til rådighed for at kunne forsørge fattige bådsmandsfolk, deres efterladte kvinder og deres børn.

I 1680 blev der givet nådspenge til 31 gamle og svage af såvel de meniges klasse som af officerernes og skippernes.

De meniges pension udgjorde 16 rdl. årligt. Beløbet blev fastholdt gennem et helt århundrede, men pengene blev kun udbetalt, hvis der var penge nok i kvæsthuskassen – og kun til de mest trængende. Enkelte modtog ikke løbende understøttelse men fik en sum én gang for alle.

Frederik IV (1699-1730) anvendte i 1700 en i søetaten ellers temmelig ukendt pensioneringsmåde, idet han tilstod enker efter bådsmands et *»nådsens-år«*, hvori de både nød *»husværelse og deputat«* (logi og brændsel).

Han lod også Søkvæsthuset i 1721 udrede 200 portioner à 16 rdl. årligt til de menige, der var blevet udygtige til arbejdet.

Der var ingen fast pensionsalder blandt Holmens faste stok. Man blev ved med at arbejde, så længe man kunne klare opgaverne – evt. til en reduceret aflønning.

Når sygdom og alderdom ikke længere gjorde det muligt for matrosen eller håndværkeren at fortsætte i erhvervet, så kunne han få en lille pension fra kvæsthuskassen. Størrelsen af denne pension kunne variere men var ikke stor. Pengene gjorde alligevel stor nytte ved siden af de øvrige naturlydelse – især huset og kosten – som håndværkeren og matrosen beholdt i sin alderdom, selv om han var blevet afskediget. Han kunne måske være heldig at få et job som prammand på værfterne, som *»ti-marksmatros«* eller i spånehaven få et eller andet let arbejde, der ikke oversteg hans kræfter, men som kunne give et tilskud til pensionen. Også enker fik udbetalt en lille pension. Der blev endvidere ydet beløb til vanskabte børns underhold.

Antallet af pensioner steg i de efterfølgende 14 år så meget, at Søkvæsthusets kasse ikke kunne bære byrden.

Den 9. april 1735 blev det befaleet, at der skulle afdrages 1 procent af alle månedstjenernes, håndværkerfolkernes og matrosernes gage til søindrulleringsfonden, således at disse, hvis de var trængende dertil, skulle modtage pension af kvæsthuskassen, som den 30. juli s.å. blev fritaget for at bestride plejen af de af søetatens syge, som vel lå på kvæsthuset, men som ikke havde smitsomme sygdommen. Søindrulleringsfonden, som senere indgik i kvæsthuskassen, var blevet oprettet med det formål, at anvende fondens indtægter, til forbedring af de indrulleredes pensioner.

I 1743 svævede Søkvæsthuset i fare for at blive lukket, da Rentekammeret forlangte, at dets kapitaler skulle opsiges og indbetales til kongens kasse mod at få 5 % i rente.

Kommissariatet for Søkvæsthuset gjorde opmærksom på, at Søkvæsthuset kapital ikke kunne frigøres, da den var anbragt i jorde og huse, og at Søkvæsthuset ikke kunne løse sin opgave, hvis man berøvede dets disponible kapitaler, samt at Søkvæsthuset fra Frederik IV's tid allerede havde over 68.000 rdl. til gode hos staten.

Ikke desto mindre pressede Rentekammeret på. Men da alle debitorerne erklærede, at de ikke kunne betale, og Kommissariatet gjorde opmærksom på fundatsens ord om »*Guds Hævn og Straf, ifald Kvæsthusets Midler blive brugte til Andet end det, hvortil de vare legerede*«, blev det godkendt, at kapitalerne måtte blive stående hos debitorerne.

I 1744 havde Søkvæsthuset 200 pensionister at forsørge, hvilket tal senere blev forøget til 300. De fik 8 mark om måneden. Ingen kunne få pension uden at have stået i tjeneste i 20-25 år som matros eller håndværker.

Det var de mange fattiges underhold, som tyngede Søkvæsthusets økonomi. Selv om lemmerne blev beskæftiget med at plukke værk, så kostede hver fattig anstalten 20 skilling mere pr. uge end den pågældende kunne indtjene. Et forsøg på at skaffe disse folk arbejde lykkedes kun, da Danneberg i 1746 antog 200 af de fattige fra Søkvæsthuset på sin Klædefabrik på Frederiksberg mod at få 500 rdl. af kvæsthuskassen til en ny fabriksbygning.

Seks år efter var økonomien så dårlig, at direktionen rent ud erklærede, at Kvæsthuset ikke mere kunne opfylde sin bestemmelse i krigstid og ville »*avancere til sin Undergang*«, hvis det ikke fik nye indtægter. På dette tidspunkt forsørgede Søkvæsthuset 143 fattige på Kvæsthuset, 645 ude i byen og 300 pensionister. I alt 1.088 mennesker.

Da assistenshusets privilegium blev ledigt, meldte både Københavns Fattigvæsen og Søkvæsthuset sig som ansøgere. Efter en del forhandlinger blev det bestemt, at de begge skulde købe forretningen af byfogedens enke og hver give hende 3.000 rdl. som betaling, ligesom de i fællesskab skulde udlægge 200 rdl. til hendes to søstre, indtil disse penge kunne tages af statens postkasse.

Kort efter blev der truffet den aftale med fattigvæsenet om, at Søkvæsthuset alene skulle overtage assistenshusets udlånsvirksomhed mod at betale fattigvæsenet i København 1400 rdl. om året.

I 1769 nedsattes antallet af pensionister atter til 200. Samtidig blev pensionen forhøjet fra 16 til 24 rdl. om året.

Søkvæsthusets indtægter forøgedes hurtigt efter overtagelsen af assistenshuset. Det varede ikke længe, før man kunne give en stor del af officersenkerne tillæg til deres pensioner. Det lykkedes også at få mere ud af Børsen ved at forlange højere leje for boderne. Børsens bygning, som skulle vedligeholdes af kongen, var meget forfalden, og der blev anvendt overordentlig lidt på den af Søkvæsthusets kasse.

De meniges pension betragtedes af regeringen som en form for fattigunderstøttelse. Fra midten af det 18. århundrede kaldes de pensionerede for »*fattige*«.

Foruden dem, der efter 20 års tjeneste på grund af svagelighed fik pension og blev kaldt *kvæsthuspensionister*, fik også de mænd, som på grund af svagelighed eller skade måtte forlade tjenesten inden de 20 år, en mindre ydelse på 2 à 3 mark om måneden i »*fattigpension*« foruden naturalydelse. De sidstnævnte blev kaldt *almisselemmer*.

Den tredje klasse, som søetaten havde at forsørge, var *løsgængerne*. Disse var anholdt for betleri i København. De fik kost og 4 skilling om dagen for at plydse tovværk på Søkvæsthuset, hvor de vist nok blev holdt indespærrede. De blev kaldt »*Kvæsthusets fattige*«.

Medens udgifterne til »*almisselemmernes*« pension i året 1772 udgjorde i alt ca. 8.000 rdl., var udgifterne til »*Kvæsthusets fattige*« endnu større (ca. 9.000 rdl.). Dette beløb dækkede fattigforsørgelsen af ca. 200 personer.

Kvæsthusets fattige overgik i 1805 til forsørgelse af Københavns Fattigvæsen. I 1814 overgik også de to andre klasser til Københavns Fattigvæsen efter, at fattigvæsenet havde påtaget sig at sørge for disse folk, hvis pensionens beløb viste sig at være utilstrækkeligt til deres underhold. Søetatens mandskab skulde herefter kunne indlægges som lemmer på fattigvæsenets stiftelser, som – for at blive i stand til at modtage det forøgede antal personer – lejede en fløj af Søkvæsthuset.

I 1851 blev der oprettet to fonde fælles for hæren og søværnet under »*Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen*« (også kaldet Invalidebestyrelsen), som er nærmere beskrevet på side 120. For første gang påtog staten sig det fulde ansvar for de mange syge, sårede og udtjente og deres familier.

De nye fonde rettede sig først og fremmest mod de menige soldater og søfolk og disses underofficerer samt evt. efterladte.

Ved lovens revision af 1. marts 1876 fandt man, at man skulde have to adskilte love:

- Lov om pensionering af underbefalingsmænd og menige samt de med disse klasser ligestillede af hæren og søværnet.
- Lov om invalideforsørgelse m.m. Se mere herom side 123ff.

Søofficererne og deres evt. efterladte

Søofficerernes Enkekasse (1724-1741)

Søofficerernes enkekasse oprettedes som statsgaranteret enkekasse i henhold til kgl. befaling 27.3. 1724 og havde en tilsvarende Landofficersenkekasse af 3.6. 1707 som forbillede. Kassen finansieredes ved tvungne bidrag, militære bøder og særlige indtægter. Kassen eksisterede, indtil den ved kgl. resolution 6.2. 1741 blev ophævet, hvor der blev givet søofficerne adgang til Landmilitæretatens pensionskasse.

Selv om de faste, kgl. udnævnte officerer kunne se frem til at modtage en vis begrænset pension, når de på grund af alder eller sygdom udrådte af tjenesten, så skete det i form af en personlig nådesbevisning af kongen, som ofte var afhængig af, om kongen havde brug for deres tjeneste og statens økonomiske situation. Udgifterne blev frem til 1733 dækket af postkassen og skatammeret.

Den 4. februar 1733 befalede kongen, at officeres og embedsmændene, når de på grund af alderdom eller svaghed ikke kunne tjene længere, ligesåvel som deres enker, skulle være berettigede til pension fra Kvæsthuskassen og som de jo havde betalt til ved afdrag af deres gager.

Den 5. marts 1760 blev en almindelig pensionskasse oprettet, hvori enhver kunne gøre indskud.

Den 24. september 1766 godkendte kongen, at en del af overskuddet fra Assistenthuset straks skulle anvendes til pensioner for søetatens officerers og betjentes enker, hvortil også det øvrige overskud skulle anvendes, når først Assistenthusets gæld til Kvæsthuset - ca. 70.000 rdl. - var betalt den. 24. december

I 1793 oprettedes sø-militære pensionsfond, hvortil alle officerer betalt 5 pct. af deres gage. Fondene indgik ligeledes i kvæsthuskassen.

Den 6. marts 1824 udstedtes et reglement for søofficerernes pension, hvorved disse beregnedes et det temporaire tillæg, som fra 1822 blev tilstået, og reglement, som var udstedt den 4. marts 1821. ophævedes. Tilsvarende hærens officerer blev der i 1851 efter grundlovens vedtagelse i skabt mere ordnede forhold for de kgl. udnævnte søofficerer og søetatens embedsmænd. Fremover blev det finansministeriet, som skulle dække udgifterne til pension.

Dødsfald, begravelse og skifte

Indtil 1680 skulle man meddele dødsfaldet til mønsterskriveren og efter 1680 til kompagnichefen.

I Nyboder beholdt man det omhyggeligt klædte lig i hjemmet i den lille lejlighed lige indtil begravelsesdagen. Man gik ind og ud af det værelse, hvor den døde lå. I stuen kunne de voksne så drøfte evt. arvespørgsmål. En venskabelig drøftelse krævedes af alle for at undgå splid og trætte om den smule,

som den døde havde efterladt sig. Det var bedst at have så lidt som muligt at bestille med øvrigheden, til hvem man skulle meddele dødsfaldet. Der skulle betales, hvis boet skulle opgøres ved rettens hjælp. Det var ikke de store udgifter, da de menige matroser og håndværkerne blandt andet var fritaget for at skulle bruge stempelpapir i skiftesager. Men det forventedes, at man gav en mindre erkendelse til skifteforvalteren.

Ved begravelsen kunne de efterladte håbe på, at præsten uopfordret ville holde en tale over den afdøde. For selv om kompagnichefen kunne give en måneds besolding, som en form for pengehjælp, så havde man sjældent råd til at bestille præsten til at holde en speciel tale over den afdøde. Man havde heller ikke råd til at betale for klokkeringning til ære for den afdøde, og slet ikke til at lade skolemester og skolebørn synge liget ud af huset. Alle de penge, der kunne afses, gik til mere materielle ting, som til mad og drikke til følget og dem, der skulle bære liget ud. Alt dette var nødvendigt for at vise den afdøde den sidste ære.

I den ældste tid af Nyboders historie blev skiftet foretaget af »fiskalen« sammen med to mænd, f.eks. en mønsterskriver og en skipper. Fiskalen var oprindelig en embedsmand, hvis hverv det var at anlægge fiskale sager – dvs. sager der vedrørte statskassen.

I 1714 fik Underadmiralitetens præsident eneret på at behandle alle søetatens dødsboer, men i 1720 fik også divisionscheferne denne ret. Dette førte til adskillige tvistemål mellem disse to myndigheder indtil 1724, hvor de fik hvert sit område. Divisionscheferne blev skifteforvaltere for underofficerer og gemene (menige) og Underadmiralitetens præsident for officerer og andre. Men efter 3 år overgik alle flådens skiftesager til Underadmiralitetens præsident. I 1771 overgik alle arve- og skiftesager til Hof- og Stadsretten (dvs. skifteretten i København). Almislemmers efterladenskaber forvaltedes dog gratis og uden rettens mellemkomst af Søkvæsthusets betjente.

Hvor findes arkivalierne?

Søkvæsthusets arkivalier

Arkivalierne findes på Rigsarkivet. En del af arkivalierne er på Rigsarkivets fjernarkiv.

Vær opmærksom på, at der i nedenstående oversigt alene er medtaget arkivalier, hvor det kan forventes at finde oplysninger om personer, som har modtaget pleje eller økonomisk støtte fra Søkvæsthuset. Vær også opmærksom på, at der kan findes oplysninger om fattige fra København i Søkvæsthusets arkiver, selv om de pågældende fattige ikke har haft nogen tilknytning til flåden eller søetaten. Dette skyldes, at Søkvæsthuset i slutningen af 1700-tallet også fungerede som fattigstiftelse for fattige i København. Herudover kan der også findes oplysninger om koppepatienter, da Søkvæsthuset også i en periode fungere som koppehospital.

En oversigt over arkivalier kan findes via Daisy ved at skrive »*Arkivskaberens navn*« i feltet »*Arkivskaber*« og herefter at trykke på »*Søg*«. På den næste side skal man trykke på teksten »*vis arkivserier*« for at få en oversigt over arkivserierne.

Søkvæsthuset (eksempler på arkivserier)

- 1733-1792 Eksaminationsprotokoller over opbrugte fattige
- 1733-1788 Kommende og gående mandtalsruller
- 1733-1785 Mandtalsbøger over fattige, syge og almisselemmer
- 1734-1785 Auktioner over afdøde lemmers efterladenskaber
- 1743-1773 Protokol over afdødes efterladenskaber
- 1773-1825 Registre til mandtalsbøger over almisselemmer
- 1774-1804 Ruller over de fattiges arbejder
- 1778-1786 Ansøgninger angående indlæggelse og løsladelse af fattighusene
- 1778-1799 Auktionsprotokoller
- 1779-1785 Forhandlinger angående almisseuddeling
- 1781-1819 Sygejournaler for skibe og afdelinger
- 1781-1810 Ordre angående almissefordeling
- 1781-1790 Mandtalsbøger over almisselemmer og fattige
- 1781-1819 Ruller over Almisselemmers betaling
- 1781-1806 Sygejournaler for skibe og afdelinger
- 1782-1823 Sygejournaler fra udkommanderede skibe
- 1783-1789 Dagbog for optagne betlere
- 1785-1796 Arkivdokumenter angående fattige og syge.
- 1785-1809 Mandtalsbøger over fast mandskab
- 1786-1798 Skolebørns forsømmelse
- 1786-1788 Inspektørens breve angående syge søfolk
- 1786-1788 Kollegiebreve angående pensionister
- 1786-1836 Ruller over pensionisters betaling
- 1786-1789 Ordreprotokol over sygt mandskab
- 1786-1788 Ekstrakter af breve vedkommende almisse-skolen
- 1786-1788 Direktionens referatprotokoller
- 1786-1788 Inspektørens breve angående syge søfolk
- 1787-1787 Kollegiebreve angående pensionister
- 1787-1787 Almisseansøgninger
- 1787-1790 Ordre angående fattiges ind- og udskrivning, eventuelt forblivelse
- 1787-1798 Ordreprotokol over almuelemmer
- 1787-1798 Sygeprotokol for 4. division
- 1788-1815 Sygeprotokol
- 1788-1815 Mandtalsbøger over udkommanderede syge søfolk
- 1788-1789 Ordre angående fattiges understøttelse
- 1791-1801 Rulle over konfirmander
- 1792-1798 Ordreprotokol over udskrevne fattige
- 1792-1798 Ind- og udskrivning af almisselemmer
- 1792-1853 Dagbøger over syge søfolk
- 1795-1815 Fremmede søfolks ophold, samt indkomme, udgåede og døde af udkommanderet mandskab
- 1798-1799 Mandtalsbog
- 1801-1803 Sygeprotokol for 1. division
- 1824-1836 Mandtalslister over koppepatienter
- 1824-1829 Ruller over koppepatienter
- 1824-1831 Sager vedr. koppehospitalet
- 1830-1831 Kommende og gående rulle over koppepatienter
- 1832-1834 Lister over betalende og ikke betalende koppepatienter

- 1832-1851 Søkvæsthusets folketællingslister
- 1861-1890 Nådensbrød

Kirkebøger for Søkvæsthuset

På Landsarkivet i København og Rigsarkivet findes kirkebøgerne for Søkvæsthuset.

- Født 1745-1815.
- Konfirmerede 1743-1758, 1773-1800.
- Viede 1743-1759.
- Døde 1792-1815.

Søetatens hospital (eksempler på arkivserier)

- 1806-1842 Mandtalsbøger
- 1807-1875 Sygejournaler for skibe og afdelinger
- 1810-1812 Kranken-Journal
- 1810-1812 Sygejournal for skibskirurg Bernard
- 1813-1829 Kirurgens vagtprotokol
- 1814-1814 Sygeprotokol for 3. division
- 1815-1840 Synsforretninger over syge, der har ligget mere end en måned
- 1815-1847 Sygejournal for Nyholms medicinanstalt
- 1820-1847 Gammelholms sygeprotokol
- 1825-1844 Sygeprotokol
- 1825-1845 Patientjournal
- 1826-1836 Protokol over fnatpatienter
- 1829-1838 Sygeprotokol for 1. division
- 1835-1845 Sygeprotokol for 2. division
- 1838-1838 Rulle over Søetatens faste mandskab, der har nydt pleje
- 1841-1853 Sygelister for 1. division
- 1904-1940 V. Protokol for Nyboder Nordre lægedistrikt.
- 1905-1916 V. Sygejournal for hustruer og børn
- 1906-1916 V. Protokol over fast mandskab, der er syge i hjemmet
- 1908-1931 V. Lægejournal A
- 1910-1933 V. Protokol for Søværnets underklasser, Sundbyerne
- 1910-1925 V. Register til lægejournal
- 1910-1921 V. Protokol for Distrikt IV
- 1912-1939 V. Journal for Holmens Lægevagt
- 1914-1925 V. Kasernens lægejournal
- 1914-1928 V. Patientjournal
- 1915-1939 B. Register til sygejournal for Holmens Lægevagt
- 1915-1927 B. Register til til- og afgang af patienter
- 1915-1928 V. Journal over dødsfald
- 1915-1915 V. Lægejournal for søværnets kaserne
- 1915-1920 V. Patientjournal
- 1916-1939 V. Kasernens sygejournal
- 1917-1917 V. Supplement til sygejournal for Holmens lægevagt
- 1918-1928 V. Sektionsprotokol for Marinehospitalet
- 1918-1928 V. Udskrivningsprotokol
- 1919-1923 V. Liste over Landetat-patienter
- 1921-1925 V. Konsultationsprotokol
- 1923-1940 V. Protokol for Nyboder Søndre lægedistrikt
- 1924-1928 V. Ambulantprotokol for Marinehospitalet
- 1925-1928 B. Register til Ambulantprotokol for Marinehospitalet
- 1928-1930 V. Vaksinations-, vægt- og synsprotokol
- 1931-1943 V. Fortegnelse over fast mandskab og familie indlagt på andre hospitaler
- 1931-1931 V. Patientkort for Søværnets Kasernes Lazaret
- 1932-1955 V. Journal over udstedte Lægekort

Underkanoner Johan Ferdinand Olsen, hårdt såret under Dybbøllaffæren den 18. april 1864

Som eksempel på, hvor man kan finde oplysninger om krigsinvalidere og pensionister i forbindelse med de slesvigske krige, har jeg valgt underkanoner Johan Ferdinand Olsen, København, som ved Dybbøl blev hårdt såret den 18. april 1864. Johan Ferdinand Olsen er søn af arbejdsmand i søetaten, 1. div., 1. comp., Friderich Christian Olsen og hustru Johanne Elisabeth, født Blansholm. Han er født den 29. marts 1828, hjemmedøbt og fremvist i Holmens kirke den 7. april 1828. Konfirmeret i Holmens kirke 8. oktober 1843.

Indskrevet i søartilleriet som lærling i 1844, halvbefaren math 1847, helbefaren math 1851, overkonstabel 1858 og underkanoner 1864.

Gift med Ane Amalie Dreier den 28. marts 1853 i Holmens Kirke med hvem han har 3 børn: Agnes Luchretiaf, født den 5. juli 1854, Amalie Elisabeth, født 5. maj 1862 og Ralf Thorkild 8. juli 1864, alle døbt i Holmens Kirke. Bosat i Nyboder i Enhjørningsgade nr. 23 a. En datter: Dagmar Olga Olsen, født den 15/9 1856 er død 29/9 1857 af diaré.

Udkommanderet i 1848 med korvetten Valkyrien, 1849 med korvetten Diana, fregatten Thetis, Batteriet Rolf Krake. Hårdt såret i hovedet under Dybbøllaffæren den 18. april 1864 i forreste tårn (nr. 2) på panserbatteriet »Rolf Krake«, medens han gjorde tjeneste i forreste tårn. Transporteret til Søetatens Hospital. Afskediget fra marinen den 31. april 1865.

Som følge af ovenstående modtaget krigsmedaljen fra begge krige og blev i 1864 udnævnt som Dannebrogsmænd.

Efter ansøgning beskikket til havnefoged i Saksøbing den 1. maj 1865 med årlig løn på 500 kr. Da denne post bliver nedlagt den 1. maj 1880 p.g.a. svigtende havneindtægter, bliver han ansat som arrestforvarer og reservepolitibetjent i Saksøbing med årlig løn af 300 kr, forhøjet i 1888 til 400 kr. samt fri bolig.

Efter ansøgning modtager han efter lov 9. april 1851, § 8, fra 1880, 136 kr. årlig. Har endvidere af Generalkommissær O. T. Langes legat fået tildelt livsvarig pension med 20 kroner halvårlig udbetalt af Saksøbing Toldkammer Fra december termin 1884 modtager han premierløjtnant V.B. Jespersens Legat med 40 kr årlig. Endvidere fik han af Saksøbing byråd tildelt pension med 40 kr. årlig. Skønt tilsyneladende rask, lider han af mere eller mindre svimmelhed, ligesom hukommelsen svigter.

»Da jeg udskrives fra Søetatens Hospital håbede jeg på en stadig bedring i såvel min legemlige som sjælelige tilstand og kunne ej give lægen, som stadig tvivlede på min fremtidige tjenstdygtighed, medhold i at lade mig indstille til kassation, selv om jeg derved som det formodes kunne opnå højeste pension, men derimod antog jeg, at forandrede forhold mulig kunne fremme min fuldkomne helbredelse. Og da det tilbød sig, søgte og erholdt jeg posten som havnefoged, og derfølgende arrestforvarerplads, hvor det til sidste skortede mig på evner til at udfylde tilfredsstillende tjenesten. Vielsesattest vedlagt. Min hustru i 66 år.«.

Bevilget pension på 136 kr. årlig fra 1/5 1880. Forhøjet til 172,20 kr. i 1901.

I 1891 flyttet til København, Dybdensgade nr. 3, 1. sal. Iflg. politiets dødeblade bor han den 1/5 1894 i Tordenskjoldsgade 12, 1. sal og den 1/11 1895 i Søetatens enkebolig i Bådsmundsstræde nr. 31, st., hvor han fra oktober af bestyrelsen er blevet ansat som inspektør for »Søetatens Enkebolig«. Pr. 1/11 1907 fremgår det, at han er flyttet til nr. 25, 3. sal i samme ejendom. På grund af vedblivende klager over kulde og fugtighed i inspektørboligen, har bestyrelsen godkendt hans anmodning om at få anvist en anden lejlighed på 3. etage, lejlighederne til begge sider af gangen.

I 1907 følger anmoder han bestyrelsen for Enkeboligen om at måtte fratæde sin stilling til oktober, da han føler sig træt. Bestyrelsen vedtager enstemmigt at indvilge i, at han fratæder sin stilling. Som påskønnelse af hans virksomhed som Enkeboligens inspektør, bevilger man ham samtidig et halvt års fribolig i ejendommen.

Hustruen Ane Amalie f. Dreier dør den 27. oktober 1916 og bliver begravet via Holmens kirke.

Den 25. oktober 1917 dør Johan Ferdinand Olsen i hjemmet, 89 år gammel. Han bor fortsat i Enkeboligen. Datteren Agnes Luchretiaf Olsen oplyser over for Københavns Skifteret, at den afdøde kun ejer nogle værdiløse gangklæder og en begravelseshjælpsforsikring på ca. 300 kr., der af skifteretten udlægges til datteren til dækning af begravelsesomkostningerne. Dødsfaldet er indskrevet i kirkebogen for Vor Frelser Sogn, hvor der ikke er anført noget om hans begravelse. Men af begravelsesprotokollen på Københavns Stadsarkiv fremgår det, at han er blevet begravet på Holmens kirkegård formentlig i samme gravsted som hustruen.

Oplysninger om den pågældende kan bl.a. findes i:

- Holmens Kirkebog vedr. dåb, konfirmation, vielse og begravelse. Vor Frelser kirkebog vedr. Johan Ferdinand Olsens død.
- Nyboders husbøger for Enhjørningsgaden nr. 7 og 23, Ulvegade 15 B.
- Folketællingerne for de relevante år og byer.
- Orlogsværftet 1790 - 1870, mandtalsbøger, Artillerikorpsbet.
- Sørullen for København.
- Søværnets underofficerskole (lærlingeskolen).
- Skibsjournalerne for de forskellige skibe i Marineministeriets arkiv.
- Arkiverne vedr. tapperhedsmedalje, erindringsmedalje, hædersgave, æresgave og jubilæumsgave.
- Krigsministeriets lazarettet i forbindelse med krigen.
- Bestyrelsen for militære underklasser pensionering og invalideforsørgelse (Invalidebestyrelsen).
- Lønnings- og pensionsdepartementet, Pensionskontoret, Journalsager litra A. 1848-1939. A-330 - 699 nr. 1, her findes sagen overført fra Invalidebestyrelsen.
- Hof- Statskalenderen for 1865. Dannebrogskorset
- Lønnings- og pensionsdepartementet, Pensionskontoret 1848-1939. Journalsager A 464.
- Politiets dødeblade på Landsarkivet i København.
- København Skiftekommissions arkiver på Landsarkivet.
- Bogen om Søværnets Enkebolig.

Arkivskaber: Søværnets lægevæsen

(eksempler på arkivserier)

- 1835-1872 B. Register til indkomne sager
1835-1872 B. Register I.
1835-1872 B. Journal over udgæede skrivelser U.
1835-1872 b. Journal U.
1835-1925 C. Kopibog
1848-1925 A. Indgæede skrivelser
1856-1867 V. Diagnoseprotokol for Søetatens personel
1868-1892 V. Sygeprotokol for Nyboder
1871-1913 V. Journal for vagthavende læge
1875-1892 B. Journal indkomne og ekspederede sager ved Lægekorps
1875-1913 V. Skibslægejournal
1883-1885 V. Sygeprotokol for Søværnets Kaserne
1887-1912 V. Sygejournal for Christiansø
1888-1908 V. Lægejournal for Søværnets Barakhospital
1888-1892 V. Sygeprotokol for vagtskibet ved København, »Sjælland«
1893-1903 V. Protokol over sygemeldt mandskab
1896-1913 V. Sygelister for skibe uden læge
1898-1904 V. Lægeprotokol for vagtskibet »Sjælland«
1909-1909 V. Protokol over sygemeldt fast mandskab udenfor Nyboder og III. Distrikt
1927-1947 V. Lufttjeneste
1927-1948 V. Undervandsbådsundersøgelse
1932-1955 V. Journal over udstedte Lægekort

Søartilleriets ligkasse (Rigsarkivet)

- 1888-1922 Medlemsprotokol med indlagt medlemsfortegnelse m.m.

Skiftesager

Evt. gennemførte og bevarede skiftesager skal dels findes i Underadmiraltetsrettens arkiv, dels i divisionschefernes (mønsterskrivernes) arkiver på Rigsarkivet og efter 1771 i Hof- og Stadsrettens (Københavns Skifteret) arkiver på Landsarkivet i København. I Underadmiraltetsrettens arkiv på Rigsarkivet findes også oplysninger om formyndersager vedr. søetatens umyndige børn.

Søetatens enkebolig

Foreningens arkiv er ikke afleveret til Statens Arkiver men opbevares af foreningen, som kan kontaktes på:

Søetatens Enkebolig
Amaliegade 28 A
1256 København K

Om Søetatens enkebolig har H. Paulsen skrevet bogen. »Søetatens Enkebolig gennem 100 år«, som er udgivet i 1951 af Foreningen Søetatens Enkebolig.

Arkivalier vedrørende invalideforsørgelse og pension samt hjælp til evt. efterladte og børn

Da arkivalierne vedr. pensioner og anden økonomisk støtte til søetatens (Søværnets) mandskab og deres evt. efterladte enker og børn arkivmæssigt – bortset fra kvæsthuskassen – er blevet slået sammen med de samme kasser og fonde som landetatens (hærens), henvises til bogens afsnit om disse, se side 117-131 og oversigten side 124.

Det drejer sig især om arkiverne for:

- Krigshospitalskassen (1682-1851).
- Skatkammeret, sekretariatet (1769-1803).
- Postkaspensionsdirektionen (1786-1816).
- Den Almindelige Pensionskassedirektion (1816-1856).
- Statssekretariatet for nådesager (1840-1849).
- Pensionskontoret m.v. (1848-1987).

- Bestyrelsen for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen (1852-1909).
- Finansministeriet, pensionskontoret (1842-1987).
- Finansministeriet, anvisnings- og bogholderkontoret (1909-1973).
- Enkeforsørgelseskontoret (1909-1926).

Herudover kan der findes oplysninger om pensioner m.m. i 2. divisions mønsterskrivers arkiv på Rigsarkivet.

I Søofficerernes Enkekasses arkiv på Rigsarkivet er kun bevaret regnskabsmateriale.

Enkekasserne er overflyttet til Landmilitæretatens pensionskasse og herfra til Krigshospitalskassen.

Krigshospitals-, pensions- og enkekasserne udgør på tidspunktet omkring 1780 til ca. 1850 én hjælpekasse.

De slesvigske krige

Oplysninger om sårede, savnede og døde i forbindelse med de slesvigske krige i 1848-1850 og 1864 samt ansøgninger om taperhedsmedaljer, erindringsmedalje, hædersgaver og jubilæumsgaver, se side 79.

Bortset fra erindringsmedaljen fra 1848-1850 og 1864 er arkiverne fælles for hærens og flådens personel.

Ansøgningerne fra flådens personel om erindringsmedaljen fra 1848-1850 og 1864 er tilsyneladende blevet kasseret, men der findes to arkiver bevaret i Marineministeriet, Sekretariats- og Kommandokontorets arkiv (Andragender om erindringsmedalje) for 1848-1850 og 1864:

- Dels et navregister over (samtlige?) ansøgere med oplysning om ansøgningen er bevilget.
- Dels ansøgningerne fra danske undersåtter i udlandet samt fremmede undersåtter.

Herudover findes der mange oplysninger i arkiverne for »Bestyrelsen for de militære underklasserpensionering og for invalideforsørgelsen« og de andre fonde, som gav støtte til krigsinvalider og deres efterladte.

Det tidligere Opfostringshus og Søkvæsthus på Christianshavn bruges i dag bl.a. af Orlogsmuseet.

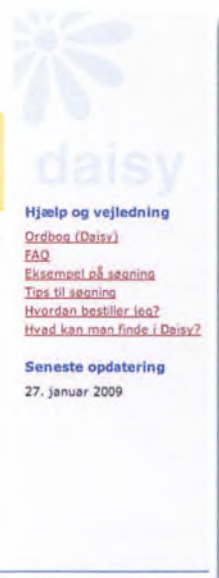
Om at søge og bestille arkivalier i Daisy

Dansk Arkivalieinformationssystem

Version 4.0

1 Arkivskaber: <input type="text"/> Arkivserie: <input type="text"/> Arkivskaber eller arkivserie: <input type="text"/>	2 Periode: <input type="text"/> - <input type="text"/>	3 <input type="button" value="SØG"/>
--	---	---

Hjælp og vejledning

- [Ordbog \(Daisy\)](#)
- [FAQ](#)
- [Eksempel på søgning](#)
- [Tips til søgning](#)
- [Hvordan bestiller jeg?](#)
- [Hvad kan man finde i Daisy?](#)

Seneste opdatering

27. januar 2009

I arkivdatabasen Daisy kan du finde:

Hvem	Hvad	Hvor
Arkivskaber Information om myndigheder, institutioner, virksomheder, foreninger og personer, som har skabt arkivserierne i vores samlinger. Du får vist arkivskaberens yderår, supplerende navne og evt. andre korte oplysninger.	Arkivserier mv. Information om de arkivserier og fysiske enheder, som samlingerne består af, og som er registreret i Daisy. Du får vist arkivseriernes yderår, supplerende navne og evt. andre korte oplysninger, samt oplysninger om indholdet af de enkelte fysiske enheder, dvs. pøkker og blind.	Arkivaliernes placering Information om, hvor arkivserierne findes. Du får vist hvilken institution i Statens Arkiver, som opbevarer arkivalierne.

I arkivdatabasen Daisy kan du bestille arkivalier.

På www.daisy.sa.dk kan man finde og bestille materiale (arkivalier), der befinder på Statens Arkiver, og som er blevet registreret i Daisy (Dansk Arkivalieinformationssystem).

- Statens Arkiver består af syv enheder:
- Rigsarkivet (København),
 - Landsarkivet for Sjælland (København),
 - Landsarkivet for Fyn (Odense),
 - Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg),
 - Landsarkivet for Sønderjylland (Aabenraa),
 - Dansk Data Arkiv (Odense).
 - Erhvervsarkivet (Århus). Er samtidig stadsarkiv for Århus.

Ordforklaringer

Et *arkivalie* er en del af et arkiv fra en myndighed, institution, virksomhed, forening eller en person.

En *arkivserie* kan både være meget lille, f.eks et register bagerst i en regnskabsprotokol, eller meget stor, f.eks. 30 meter journalsager.

En *arkivskaber* er den myndighed, institution, virksomhed, forening eller person, som har oprettet og afleveret arkivet til Statens Arkiver.

Et *arkivnummer* er det nummer en arkivskaber er blevet tildelt af Statens Arkiver.

For at søge efter arkivalier på Daisy, skal man enten vide arkivskaberens navn *eller* arkivseriens betegnelse. Helst begge dele for at begrænse antallet af fundne arkivalier.

Registreringen er endnu ikke færdig

Registreringen af arkivalier i Daisy er færdig på Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Dette er ikke tilfældet i Statens Arkivers institutioner vest for Storebælt, da det skal udføres inden for de ordinære bevillinger. Her er kun ca. 40 pct. registreret i Daisy.

Tilgængelighed

Da arkiverne ofte indeholder personfølsomme oplysninger, er man nødt til i visse tilfælde at søge om dispensation, hvis man ønsker at få adgang til oplysningerne.

Arkivalier, der er yngre end 20 år, og arkivalier, der indeholder personfølsomme oplysninger, der er yngre end 75 år, kræver som hovedregel en særlig adgangstilladelse. For sager der omhandler statens sikkerhed gælder der særlige regler.

Har du søgt og fået en adgangstilladelse, skal du anføre journalnummeret på adgangstilladelsen ved bestilling i Daisy, samtidig med, at du bestiller arkivaliet. Du skal derfor søge om dispensation, *før* eller *senest samtidig med*, at du bestiller arkivaliet.

Et eksempel på at finde en stambog i forsvarrets arkiver

Lad os tage som eksempel, at du har haft en slægtning, som har været i drabantgarden ca. 1750, og at du er interesseret i at finde oplysninger i en evt. stambog, hvor den pågældende er anført.

Om at søge og bestille arkivalier i Daisy

1. Søg på www.daisy.sa.dk og skriv følgende:

Arkivskaber: Drabant

Arkivserie: stam

Ved kun at skrive »stam« i feltet »Arkivserie« finder du både evt. bevarede stamkort og stamlist. Du vil så finde 2 poster, som er én og samme post, når man sammenligner årstal, arkivskaber, arkivserie. Det skyldes, at Drabantgarden også er registreret under navnet »Drabankorpset«.

1 Arkivskaber:
Arkivserie:
Arkivskaber eller arkivserie:

2 Periode: -

3

Der blev fundet 2 poster.

Side 1 af 1 (Nr. 1 - 2)

Fra	Til	Arkivskaber	Arkivserie
1718	1763	Hæren (Infanteriet), Drabantgarden	G. Stamlist
1718	1763	Hæren (Infanteriet), Drabankorpset	G. Stamlist

2. Ved at trykke på arkivseriens navn »G. Stamlist« = gamle stamlist, så kan du se, hvad arkivserien omfatter. I dette tilfælde 1 fysisk enhed.

Arkivserie

G. Stamlist 1718 - 1763

Navn(e):

G. Stamlist (officielt)

Dateringer:

Arkivserien er dannet i perioden: 1718 - 1763

Eksemplar:

Original, papir m.m.

Fysiske enheder:

1 fysiske enhed(er) [vis/bestil](#)

Arkivinstitution:

Rigsarkivet

Fra	Til	Arkivskaber(e)
1718	1763	Hæren (Infanteriet), Drabankorpset

3. Ved at trykke på feltet »vis/bestil« vil du komme hen til den side, hvor du kan bestille arkivaliet.

Arkivskaber(e): Hæren (Infanteriet), Drabankorpset
Arkivserie: G. Stamlist 1718-1763
Eksemplar: Original, papir m.m.
Indhold beskrives med: År (År)
Antal fysiske enheder: 1

Nr.	Indhold fra	Indhold til
G-1	1718	1763

[gå til bestilling](#)

4. Når du trykker på »gå til bestilling« kommer du til den side, hvor du kan bestille arkivalier ved at skrive navn, postnr., emailadresse, benyttelsesdato, læsesal (arkiv) og evt. pladsen på læsesalen (hvis du befinder dig på arkivet ved bestillingen og har fundet en plads, hvor du kan få det bestilte leveret til).

Bestil i:
daisy

Navn *
[?]
[]

Vælg læsesal *
[?]
[]

Adgangstilladelse udstedt af Statens Arkiver (anfør journalnummer)
[?]
[]

Adgangstilladelse udstedt af donator (anfør dato)
[?]
[]

Postnr *
[?]
[]

Benyttes fra (dato) *
[?]
[]

E-mail *
[?]
[]

Læsesalsplads
[?]
[]

* Udfyldelse af feltet er obligatorisk

BESTIL

Oplysning om fysisk enhed:

Arkivinstitution: Rigsarkivet
 Arkivskaber(e): Hæren (Infanteriet), Drabantkorpset
 Arkivserie: G. Stammlister 1718-1763
 Eksemplær: Original, papir m.m.
 Indhold fra: 1718
 Indhold til: 1763
 Indhold beskrives med: År (År)
 Nr: G-1

Det valgte er i en fysisk enhed med etiketteksten:

Arkivnummer: 0210-001
 Arkivskaber: Hæren (Infanteriet), Drabantkorpset
 Arkivserie: G. Stammlister. 1718-1752
 Indhold: 1718 - 1763
 Løbenummer: G-1
 Stregkode: 8013868311

Magasinopstilling: 12+Glo+70+21+04+06

Hvis du ikke bor i nærheden af det arkiv, som har arkivaliet, så kan du evt. bestille det sendt til et af de andre godkendte læsesale.

En oversigt over de læsesale, som du kan bestille arkivaliet til, finder du Daisy. Bestillingen er gratis.

Hvis det har været nødvendigt at søge om dispensation, skal du angive journalnummeret og dato for dispensationen.

Når du har udfyldt de obligatoriske felter, som er angivet med * og har trykket på »Bestil«, så vil din bestilling blive afsendt til det arkiv, hvor arkivaliet befinder sig, og der vil blive sendt en bekræftelse til din mailadresse. Du kan maksimalt bestille 5 arkivalier pr. dag.

Af oplysningerne i det indrammede felt, kan du se, hvad der står i forbindelse med søgning på det valgte eksempel med Drabantkorpset.

Bemærk, at du af magasinopstillingen kan se, hvor arkivaliet befinder sig. I eksemplet »Glo«, som er Rigsarkivets fjernarkiv i Glostrup. De koder, som anvendes er:

- Rig = Rigsarkivet.
- Kom 1 og Kom 2 = Landsarkivet i København
- 91 = Erhvervsarkivet og Stadsarkivet i Århus.
- Glo, Recal, Rec, Iro, 92 eller 93 = Fjernarkiv. Arkivaliet ankommer først nogle arbejdsdage senere. Antallet af dage fremgår af bestillingen.
- 07+Nye = Er ikke endnu pladsregistreret. Er under opstilling på nærarkiv eller fjernarkiv.

I eksemplet har jeg valgt Drabantkorpset, som er et af de nedlagte regimente og derfor har sig eget arkiv. Hvad der ellers er bevaret af arkivalier fra Drabantgarden, kan du finde ved skrive »drabantgarden« i feltet »Arkivskaber«.

Drabantgarden er også registreret under regimentsnavnet »drabankorpset«. Hvis du søger på »drabankorpset« i feltet »arkivskaber«, så finder du kun én arkivskaber:

- 1) Hæren (infanteriet), Drabantgarden. Men hvis jeg søger på »drabantgarden«, så får du også udover ovennævnte arkivskaber:
- 2) Generalauditøren, Auditøren ved Drabantgarden.

I arkivserien for Drabantgarden findes:

- 1705-1764 A. Indgåede skrivelser
- 1705-1764 A. Kongelige ordrer
- 1695-1763 A. Kongelige Resolutioner
- 1695-1763 A. Sagsarkiv
- 1705-1764 A. Sagsarkiv
- 1695-1764 B. Registratur
- 1718-1763 G. Stammlister
- 1740-1752 M. Kopi og listebog m.m.
- 1705-1740 V. Reglementer
- 1705-1740 V. Varia

I arkivserien for »Auditøren ved drabantgarden« findes:

- 1738-1841 F. Justitsprotokoller (straffeprotokoller)
- 1738-1807 F. Registre til justitsprotokoller

Arkivalier fra de regimenter, som ikke er blevet nedlagte men er indgået i et andet regiment eller bataljon, skal findes ved at følge regimentet eller enheden i de såkaldte »navnekæder«.

Læs om regimenternes navnekæder på side 81ff.

Hvis du ikke finder noget?

Hvis du ikke finder noget, så har Statens Arkiver på deres hjemmeside givet følgende råd til overvejelse:

Måske har du skrevet en betegnelse på en arkivserie, der ikke svarer til det, som er registreret i Daisy. Hvis du kender arkivskaberen, kan det være en god idé at prøve »vis tilknyttede arkivserier«. Så ser du samtlige arkivserier, der er registreret under arkivskaberen. Ved større arkivskabere som f.eks. et ministerium er det vigtigt også at se på de arkivserier, som hører til de underordnede kontorer. Arkivskabere kan have haft forskellige navne gennem tiden, og måske er det navn, du har skrevet, endnu ikke registreret i Daisy. Hvis du kender et andet navn, så prøv det.

Måske har du skrevet betegnelsen for arkivserien i flertal. I Daisy er de fleste betegnelser for arkivserier skrevet i ental, fx Kopibog, ikke Kopibøger. Prøv derfor at skrive arkivseriens navn i ental. Måske er du kommet til at skrive navnet på en arkivserie i det felt, der er beregnet til arkivskaberens navn – eller omvendt. Prøv i stedet at skriv navnet i feltet »Arkivskaber« eller »Arkivserie«.

Måske har du ikke skrevet navnet på arkivskaberen eller arkivserien på samme måde, som det er registreret i Daisy. I Daisy er de fleste navne registreret med moderne retskrivning. Skriv evt. kun en del af navnet.

F.eks. kan begge stavemåderne Ringkøbing og Ringkjøbing optræde i arkivskabernavnet. Du finder begge stavemåder ved at søge på »Ringk«.

Hvis du søger på grundlag af en ældre henvisning, kan det ske, at kombinationen af arkivskaberen navn og arkivseriens betegnelse ikke svarer til den nuværende registrering, da alle arkivalier er nyregistreret i Daisy. Prøv at søge på arkivseriens navn alene, eller prøv i stedet at skriv navnet i feltet »Arkivskaber« eller »Arkivserie«.

Endelig er der jo den mulighed, at den arkivskaber, du søgte efter, ikke har afleveret sine arkivalier til Statens Arkiver. Det gælder især private institutioner og virksomheder.

Vær opmærksom på, at hvis der på arkivvæskan er tilføjet et »M.M.« (=med mere), så kan der i æsken befinde sig mere og ofte noget helt andet end det, som fremgår af æskens indhold.

Trådløs adgang til internet i 2009 på alle Statens Arkivers læsesale

Det er besluttet, at der inden udgangen af 2009 vil blive installeret trådløs adgang til internet på alle Statens Arkivers læsesale.

Når det er sket, så vil det bl.a. blive muligt under besøget på arkivet at søge efter arkivalier i Daisy og bestille disse uden at udfylde en håndskreven bestillingsseddel. ■

Pikener, 1608.

En soldat, der er udstyret med pike, et spyd med en 4-6 m lang stange og en kort od. I 1600-tallet udgjorde pikenerer sammen med musketerer hovedparten af infanteriet. Pikenerer var bedre beskyttet end de øvrige soldater og blev især anvendt som beskyttelse mod kavalleriangreb.

Adresser

Rigsarkivet

Rigsdagsgården 9
1218 København K.

Tlf: 33 92 33 10.

E-post: mailbox@ra.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/ra/

Åbningstider:

Mandag-Lørdag: 9.-16 Lørdagslukket: 1. maj - 31. august.

Ekspedition:

9-12 og 13-14.30.

Vejledning:

9-12 og 13-15

Landsarkiverne

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

Jagtvej 10, Box 661 2200 Kbh. N.

Tlf: 35 24 82 00

E-post: mailbox@lak.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/lak

Åbningstider:

Mandag-Lørdag: 09.00-16.00 Lørdagslukket: 1. maj - 31. august.

Ekspedition:

9-12 og 13-14.30.

Vejledning:

9-12 og 13-15

Landsarkivet for Fyn

Jernbanegade 36A

5000 Odense C

Tlf: 66 12 58 85

E-post: mailbox@lao.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/lao

Åbningstider:

Tirsdag-Lørdag: 09.00-16.00

Lørdagslukket: 1. maj - 31. august.

Ekspedition:

9-12 og 13-14.30.

Vejledning:

9-12 og 13-15

Landsarkivet for Nørrejylland

Ll. Sct. Hans Gade 5

8800 Viborg

Tlf: (+45) 86 62 17 88

E-post: mailbox@lav.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/lav

Åbningstider:

Tirsdag-Lørdag: 09.00-16.00

Lørdagslukket: 1. maj - 31. august.

Ekspedition:nationale

9-12 og 13-14.30.

Vejledning:

9-12 og 13-15

Landsarkivet for Sønderjylland

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

Tlf: 74 62 58 58

E-post: mailbox@laa.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/laa

Åbningstider:

Tirsdag-Lørdag: 9.00-15.45.

Lørdagslukket: 1. maj - 31. august.

Ekspedition:

9-12 og 13-14.30.

Vejledning:

9-12 og 13-15

Erhvervsarkivet

Vester alle 12

8000 Århus C

Tlf: 86 12 85 33

E-mail: mailbox@ea.sa.dk

Hjemmeside: www.sa.dk/ea

Åbningstider:

Mandag-Fredag: 9-16.

Lørdag lukket.

Ekspedition og vejledning:

9-11.30 - 12.30-14.30.

Telefontid: 9-12 - 12.30-16.

Erhvervsarkivet fungerer også som Stadsarkiv for Århus Kommune.

Orlogsmuseet

Overgaden oven Vandet 58,

Kbh. K.

Tlf: 33 11 60 37

E-post: thm@thm.dk

Hjemmeside: www.orlogsmuseet.dk

Åbningstider:

Tirsdag-Søndag 12-16.

Ændrede åbningstider i skoleferierne.

Adgangspriser:

Voksne 40,- kr, børn 0-17 år gratis adgang. Gratis adgang om onsdagen.

Marinens Bibliotek

Henrik Gerners Plads.

Bygning 37, Nyholm

1439 København K.

Tlf: 32 66 40 20

E-post: is-mab@fak.dk

Hjemmeside: www.fak.dk/mab

Åbningstider:

Mandag-Fredag 9-15

Tirsdag dog 12-18.

Nyboders Mindestuer

Skt. Paulsgade 24

1313 København K.

Tlf: 33 32 10 05

Åbningstider:

Søndag 11.00 - 14.00

Besøg af skoler, foreninger aftales på tlf. 33 32 10 05

Det Kongelige Garnisonsbibliotek

Kastellet 46

2100 København Ø

Tlf: 33479525

E-post: is-kgb@fak.dk

Åbningstider:

Mandag og onsdag: Kl. 13.00 - 18.00

Tirsdag og torsdag: Kl. 13.00 - 16.00

Tøjhusmuseet

Besøgsadresse:

Tøjhusgade 3, København K

Postadresse:

Frederiksholms Kanal 29

1220 Kbh. K

Tel: 33 11 60 37

E-post: thm@thm.dk

Hjemmeside: www.thm.dk/

Åbningstider:

Tirsdag til søndag kl. 12.00 - 16.00.

Mandag lukket.

Uge 8 og 42 samt hele juli måned:

Mandag-søndag 10.00-16.00.

Skoletjenesten har åbent for undervisningsforløb om formiddagen.

Museet er lukket 23. - 26. og

31. december samt 1. januar.

Adgangspriser:

Voksne 30,- kr, børn 0-17 år gratis adgang. Gratis adgang om onsdagen

Københavns Stadsarkiv

Københavns Rådhus,

1599 København V

Tel: 33 66 23 70

E-post: stadsarkiv@kff.kk.dk

Hjemmeside: www.ksa.kk.dk

Åbningstider:

Mandag, onsdag, fredag 9-15

Torsdag 10-17

Lørdag 9.30-12.30, dog ikke i perioden 1/6 til 31/8.

Begrænset vejledning om lørdagen

Lukket påskelørdag, 1. maj, 5. juni

og lørdagen efter Store Bededag.

Alle Statens Arkiver er lukkede:

Søn- og helligdage, Påskelørdag, Lørdag efter St. Bededag, Fredag efter Kr. Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, 23. december - 2. januar incl. og forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Vær også opmærksom på, at nogle dage har arkiverne oprydningssdage eller personalemøder som medfører, at der ikke er mulighed for at få arkivalier den pågældende dag, så hvis du kommer langvejs fra så ring til arkivet inden du tager afsted eller kig på arkivets hjemmeside for at se om der ekspederes arkivalier og ydes rådgivning den dag.

Anvendt litteratur m.m.

- Baggesen, C.H.C.
Haandbog i de for Hæren gældende lov og bestemmelser. I-III.
København 1890.
- Barfod, Jørgen H.
Så til søs! - Orlogsflådens søfolk i tiden før 1700
Forlaget Falcon, København 2004
- Barfod, Jørgen H.
Christian IV's Nyboder Nyboders første 100 år
Maritim Kontakt 5.
København. 1983
- Barfod, Jørgen H.
Den danske flådes historie 1660-1720
Marinehistorisk Selskab. 1997.
- Bauditz, O
De danske tropper i Frankrig i 1816-1818
Udsendt på Gads Magasin i 1921.
- Bilsted, H.F.
Det 3. Auxiliærkorps 1815
Militært Tidsskrift.
- Bilsted, H.F.
Fra det danske Armeekontingent i Frankrig 1816-1818
Vort Forsvar 1906.
- Bjerg, Hans Christian
Til fædrelandets forsvar Værnepligten i Danmark gennem tiderne
Værnepligtsstyrelsen. 1991.
- Bjerg, Hans Christian
Stavnsbånd og værnepligt - omkring værnepligtsreformen 1788.
Værnepligtsstyrelsen. 1988.
- Bloom, Henrik Stoltenberg
Om Landmilicevæsenets og Søjndrulleringen i Danmark.
København. 1835.
- Blaabjerg, Anton og Birgit Øskov
Lad os stå vagt og værne
Tillæg til Slægten -Forum for Slægts-Historie. 1994.
- Borgstrøm, Erik
Lidt om børn og militær
Krigshistorisk Tidsskrift 10:3, 1974, s. 19-20.
- Buk-Swienty, Tom
Slægtbænk Dybbøl 18. april 1864 - Historien om et slag.
Gyldendal. 2008.
- Christian V's krigsartikler af 1683.
Kan findes på Rigsarkivet.
- Christian den V's krigsretsinstruktion af 1683 med forklaring af Frederik IV af 1703.
- Dalberg, C.A.S
Hærens udvikling og Nuværende Ordning
Trykt i V. Falbe Hansen og Will.
- Damholt, Tine
Fædrelandskærlighed og borgerdyd
Museum Tusulanums Forlag. 2000.
- Erichsen, John og H. Chr. Bjerg
Danske Orlogsskibe 1690-1860
Lademanns Forlag, 1980.
- Fabricius, Hanne
Gader og mennesker i middelalderens & renæssancens København - Slotsholmen, Bremerholm og Ny-København.
Aschehoug 2007.
- Garde, H. G.
Efterretninger om den danske og Norske sømagt (4 bind).
Udgivet på forfatterens forlag.
København. 1832-1835
- Bianco Lunos Bogtrykkeri
- Garde, H. G.
Den Dansk-Norske Sømagts Historie 1535-1700
Udgivet af den danske historiske Forening.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
København, 1861
- Garde, H. G.
Den Dansk-Norske Sømagts Historie 1700-1814
J. H. Schubothes Boghandling,
København, 1852
- Green, Jørgen og Michael Green
Schmidt
Slægtsforskerens ABC
Forlaget Grifo. 2007.
- Hillestrøm, O
Om forhyring og mønstring af skibsmænd til vejledning for mønstringsbestyrere og skibsførere
Gyldendalske Boghandel. 1876.
- Hillestrøm, O
Om Værnepligten og Udskrivningsvæsenet efter dansk ret.
København 1884.
- Hillestrøm, O
Fremstilling af Lovgivningens Bestemmelser om Værnepligt og Udskrivningsvæsen
2. forbedrede og forøgede udgave.
København 1879.
- Hillestrøm, O
Om Værnepligten og Udskrivningsvæsenet efter dansk ret
København. 1907.
- Hjelholt, Holger
Lægsrullerne og deres betydning for slægtshistorisk forskning
Fortid & Nutid, bd. 11.
København. 1935-36, s. 169-190.
- Jensen, Jens Kusk
En sømands oplevelser i krig og fred.
Maritim Kontakt XVII.
København. 1950.
- Jørgensen, Torben
De aldrig hædrede
Ældre Sagen. 2005.
- Klint, Helge
Den danske hær (7 bind)
Levin og Co og Forlaget Sixtus.
1977 og 1978.
- Krogh, Tyge
Oplysningstiden og det magiske Samleren. 2000.
- Krohn, Victor
Kastellet Frederikshavn's Fængselshistorie
Dupplikeret manuskript.
Rigsarkivet. 1926.
- Krohn, Victor
Kastellets »stokke«
Historiske Meddelelser om København. 3. RK. Bd. 3, s. 201-217. 1926
Dupplikeret manuskript.
Rigsarkivet. 1926.
- Krohn, Victor
Sygehusforholdene i Kastellet indtil 1818.
Historiske Meddelelser om København 1938-1939, s. 396-404.
- Krøier, J og J. Hinge
Den danske underofficer
Gyldendal. 1916.
- Landsarkivet for Nørrejylland
Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. 1972.
- Larsen, Karl
Under vor sidste Krig: Samtidige dagbogsoptegnelser og breve fra Mænd og Kvinder af alle Stænder (om krigen i 1864),
København. Gyldendal. 1897
- Leschley, E.
Historisk beretning om 5. dragonregiment.
Randers. 1929.
- Liebe, Poul Ib
Napoleons danske hjælpetropper Auxiliærkorpset 1813
1968.

- Nielsen, Per
Flåden og dansk Vestindien. Den danske flådes togter til Caribien 1671-1917.
Forlaget Marinehistoriske Skrifter og Dansk Vestindisk selskab 1997.
- Nilsson, Birger m.fl.
Den Danske Hær og Flådes uniformer 1886
Våbenhistoriske Aarbøger 1997, Forlaget Devantier, Næstved 1997
- Norrie, Gordon
Bornholms Værns Historie
Bornholmke Samlinger. 1969.
- Norrie, Gordon
Auxiliarkorpset ved Rhinstrømmen 1733-1736
Krigshistorisk Tidsskrift, 1965, nr. 2.
- Norrie, Gordon
Københavns Garnisonssygehus 1818-1918
Henrik Koppels Forlag. 1918.
- Norrie, Gordon
Militære børneskoler i København
Historiske Meddelelser om København 1966, s. 22-81.
- Nübling, Theodor Ulrich
Otte år i Danmark, en hvervet tysk soldats erindringer 1783-1791
Tøjhusmuseet. 2005.
- Olafsson, Jon
Oplevelser som bøsseskytte under Christian IV
Memorier og breve.
Julius Clausen og P.Fr. Rist.
Gyldendalske Boghandel. 1905.
- Olafsson, Jon
Oplevelser som Ostindienfarer under Christian IV
Memorier og breve.
Julius Clausen og P.Fr. Rist.
Gyldendalske Boghandel. 1907.
- Oppermann, R. Th.
Den danske Rets Bestemmelser om Værnepligten og Udskrivningsvæsenet.
København. 1864.
- Paulsen, H
Søetatens Enkebolig gennem 100 år
Foreningen Søetatens Enkebolig. 1951.
- Petersen, Karsten Skjold
Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803
Museum Tusulanums Forlag. 2002.
- Petersen, Karsten Skjold
Landsoldater og nationalrekrutter – to typer udskrevne 1767-1802.
Personalhistorisk Tidsskrift 2001. Nr. 2, s. 235-.
- Petersen, Karsten Skjold
Den danske hærs hvervning af soldater i slutningen af 1700-tallet.
Fortid og Nutid, september 2001.
- Pontoppidan, Erik
Den Danske Atlas
Rosenkilde og Bagger. 1969.
Fotografisk genoptryk.
- Rist, P. Fr.
Fra støvlettiden
København. 1884.
- Rosenstand-Goiske P.
Krigsret for den danske landmagt. I og II.
København 1799.
- Rockstroh, K.C.
Om Garnisonsskoler (militære børneskoler) ved Den danske Hær Vor Ungdom 1927.
- Rockstroh, K.C.
Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. Arhundrede.
København. 1909-26.
- Schultz, J.H og K.E. Ackermann
Den danske Marine 1814-1848. Orlogsfarten.
København. 1950.
- Skaaning, Jytte og Bente Klercke Rasmussen
Find din slægt - og gør den levende.
København. 2005.
- Ræder, J.V.
Den Danske Armes Organisation og sammes vedkommende.
København. 1837.
- Steensen, Steen R. (Red.)
Flåden gennem 450 år
Martins Forlag. 1970.
- Sørensen, Erich
Samling af de vigtigste Forordninger, placater, Rescripter etc. Landmilicevæsenet, Søe-Sessions-Sagerne, de nationale Rytter og Artilleri-Heste i Danmark angaaende.
København. 1817.
- Teisen, Jørgen og S. E. Pontoppidan
Danske Søofficerer 1933-1982
Udgivet af Søe-Lieutenant-Selskabet, København. 1984.
- Teisen, Jørgen
Månedsløjtnanter 1801-14
Særnummer af Tidsskrift for Søvæsen 132. Aargang
- Teisen, Jørgen
Måned- og reserveløjtnanter 1848/50 og 1864
Særnummer af Tidsskrift for Søvæsen, 1964.
- Thiede, Svend Egil
Dansk Søartilleri 1400-2000
Tøjhusmuseet. 1999.
- Thiede, Svend Egil
Dansk Søartilleri 1640-2004
Tøjhusmuseet. 2004.
- Thomsen, Rudi:
Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark.
København. 1949.
Rigsarkivets Registratur nr. 156.
- Thorsteinsson, Hjalmar
Sessionen i historisk perspektiv
København. 1997.
- Topsøe-Jensen, Th. A.
Det Danske Søofficerskorps 1801-1919
Gyldendals Boghandel og Nordisk Forlag, København, 1919.
- Topsøe-Jensen, Th. A.
og Emil Marquard
Officerer i den Dansk-Norske Søetat 1660-1814 og den Danske Søetat 1814-1932
Bind I og II, H. Hagerups Forlag, København, 1935
- Tuxen, J.C.
Den danske og norske sømagt
København. 1875.
- Wahlstrøm, Sven
Forsvarets auditørkorps
København 1969.
- Wandel, C. F.
Danmark og Barbareskerne 1746-1845
I kommission hos Jacob Lund, København 1919
- Wandel, C. F.
Søkrigen i de Dansk-Norske Farvande 1807-14
København 1915
- Vaupell, Otto
Den Danske Hærs Historie til Nutiden og Den Norske Hærs Historie til 1814
2 bind. Forlaget Gyldendal.
Udkom i 1872-76
- Wigender, Nete Balslev
Kvæsthuset – det gamle hospital ved havnen
Danske Sygeplejeråd. 2005.
- Wolter, Hans Chr.
Den danske hærs uniformering
En annoteret bibliografi og en nøgle til offentlige samlinger.
Det Kongelige Garnisonsbibliotek. 1985.
- Worsøe, Hans H.
Slægtshistorie i Sønderjylland - en vejledning
Historisk Samfund for Sønderjylland. 1999.
- Waaben, Ebba
Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet
Foreløbige Arkivregistratur Ny Serie nr. 19.
Rigsarkivet. 1978.

Ordforklaringer og forkortelser

A.A. = Artilleriafdeling
A.C. = Artillerikorps
Adelbuser
 Aldelburs betød egentlig en ung adelsmand, men udtrykket brugtes om erfarne og prøvede soldater, der fik særlige hverv og egnede sig til at være officerer.
Afd. = Afdeling.
Afgb. = Afgangsbevis.
Afg. L. = Afgangslisten.
Afg. T. = Afgået til.
Af landet leveret
 Se under *Nationalrekrut.*
Afs. = Afskediget.
À la suite
 Om officerer i overtalligt nummer, som gik ud af tjeneste uden løn, men med ret og pligt til indtræden i den pågældende grad, hvis det forlangtes. Officerer à la suite oppebar undertiden kun underofficersløn.
Anbringerpenge
 Dusør til en person, der skaffede en ny hvervet soldat til regimentet.
A.P. = Amtspas.
A.R. = Artilleriregiment.
Arkebusering
 Udskrivning af nationalrekrutter.
Arkeli
 Forråd af våben, især skyts med ammunition og tilbehør; krigsmateriel.
Arkivskaber
 Den myndighed, virksomhed, forening eller person, som har skabt et arkiv.
Arkivnummer
 Et nummer alle arkivskaber er blevet tildelt af Statens Arkiver. Kaldes også for proveniensnummer.
Art. = Artilleri.
Art. Batl. = Artilleribatallon.
Art. Batt. = Artilleribatteri.
Assessor = meddommer.
Assnigation
 Ældre betegnelse for en anvisning på udbetaling fra en offentlig kasse (assnigrationskontor).
Atps. = Amtspas.
Aux. C. = Auxilliærkorps
 Hjælpekorps, som blev udlånt til andre landes regenter.
Auditør
 Jurist, som fungerede som anklager og sommetider også som dommer i hæren og søværmet.
Augementerede
 Se under *Nationalrekrut.*

Aux. Rekr. = Auxiliær rekrut.
 Auxiliære tropper.
 Hjælpetropper udlånt til andre landes regenter eller regeringer som led i en gensidig traktat om et forsvarsforbund.
Avantage = Fordel
 Særlig ansættelsesform for kommende underofficer. At være f.eks. korporal på avantage indebar, at man fik løn som menig, indtil en stilling som lønnet korporal blev ledig.

B. = Bataljon.
Bal. = Bataljon.
Barbaresken
 Beboerne af Berberiet i Nordafrika.
 Berygtede som sørøvere.
Bataljon
 Normalt en infanterienhed (liniebataljon). Også andre våbenarter opstillet bataljoner, som da betegnes efter den pågældende våbenart.
Balp. = Ballonparken.
Batl. = Bataljon.
Bat. og Batt. = Batteri.
 En underafdeling i artilleriet.
Batt. Kutsch. Res. = Batteriet Kutscher Reserve.
B. Br. = Borger Brev.
Beg. = Begiert/Begæret.
Beh. = Behandles.
Behl. = Behandling.
Bestalling
 Betegnelse for kgl. udnævnelse til et embede eller ret til at udøve en vis profession, f.eks. som advokat.
Bestilling
 Tidligere anvendt i betydningen »embede«.
Bevilling
 En tilladelse eller dispensation givet af kongen eller en offentlig myndighed efter ansøgning fra en person. Kgl. bevillinger kaldes også for kongebreve.
Bl. = Blå eller blond med andre forkortelser, f.eks. Bl. Blå øjne eller blondt hår.
Bl. Br. Mand = Går ud af rullen.
 Oftest om dem, der er for gamle til at stå i rullen.
Bombarder
 Tidligere anvendt som som rang for en underofficer ved artilleriet, svarende til en korporal.
Boslod
 Alt hvad en person ejer.
Br. = går ud af rullen.

Br. (38".) = Brystvidde 38" (tommer)
Br. Haar = Brunt hår.
Bremerholm Kirke = Holmens Kirke.
Brevbog – se under *Kopibog*
B.s.L. som o.A. = Kan betyde »Bør søge læge som overdrages til amtet.«
Btk. og B.T.K. = Batterikusk.
Btl. = Bataljon.

C. = Compagni eller Corps.
Can. Resl. = Cancelliets Resolution.
Capitulation =
 Indgåelse af den kontrakt, hvor soldaten forpligter sig til at tjene en vis tid enten ud over det som bestemt i loven, hvis der er tale om nationalt udskrevne eller den eller den aftalte tid, hvis der er tale om en hvervet soldat.
 Hvis soldaten så recapitulerer, fornyer han denne kontrakt.
Cass. = Cassabel = Kasseret.
Caut. = kaution eller kautionist.
Cav. = Cavalleriet = Rytteriet.
Charge
 Militær grad.
Chargering
 Skydning.
Citadellet Frederikshavn
 Kastellet i København. Opført i 1662-1664 af Frederik III. Erstattede Sct. Annæ Skanse, som var bygget af Christian IV i 1626. Citadel betyder lille fæstning nær ved en by. »Havn« var det ord, man benyttede for et tilflugtssted. Citadellet skulle være det sted, hvor den kongelige familie havde mulighed for at forskanse sig i tilfælde af krig. Der var planer om at opføre et slot og en slotskirke på stedet, men planerne blev opgivet. Citadellet har – udover at indgå i befæstningsplanen og forsvaret af København – fungeret som soldaterkaserne og fængsel for såvel militære, politiske og civile fanger.
 De to krudtårne blev i 1817 indrettet til fængsel for nogle af de fanger, der havde deltaget i oprøret og brandstiftelsen i »Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset« på Christianshavn, men har også huset prominente fanger, som Peter Griffenfeldt den engelske eventyrer og kaperkaptajn John Norcross, Struensee, grev Brandt, generalløjtnant Gähler og hustru, negerhøvdingen Adum af kongeriget Aqva-

pin (Ghana) og hans minister Sabah-Akum.
Herudover var der en mølle og et bageri, hvor man i fire store ovne helt op til 1960 bagte rugbrød, sigtebrød, franskrød og tvebakker til kaserer uden for Kastellet.

Claudius – Se under *Stokkeknægt*.
Comd. = Comd. = Commanderet, f.eks. på tog med orlogsflåden.
Comp. = Compagni = Kompagni.
Com. Serg. = Commandersergent.
Const. = Constabel = Konstabel.
C.R. = Cancelliets resolution.
Cst. = Constabel = Konstabel.
Cuir. = Kyrassér, rytter med kyras.
Cy. = Cyklisteskadron.

D. = Korps = Dyrølgekorps.
Dagbog
Føres af regimenter, afdelinger og selvstændige underafdelinger for derved at tjene som grundlag for historiske studier.
Daisy – DAISY
Statens Arkivers online registratur på www.daisy.sa.dk.
Forkortelsen står for Dansk Arkivalie Informations System, hvor man kan søge efter og bestille arkivalier fra Statens Arkiver.
Deputat = Ydelse af f.eks. af brænde eller fødevarer.
Detachere
Udskille og udsende en mindre troppe- eller flådestyrke fra den hovedstyrke, hvortil den normalt hører.
D.L. = Dronningens Livregiment.
DL = Dyrølge.
d.L. = dette Lægd.
DLR = Dronningens Livregiment
Douceur = Dusør
Ved hjemsendelse for tjeneste modtog den værnepligtige »douceurpenge«, som i 1842 udgjorde 2 rdl.; senere forhøjet til 4 rdl.
Drabantgarden
Oprettet 1571 for at være kongens vagt i fred og krig, Drabantgarden blev indlemmet i hæren i 1666. Størstedelen af drabantgarden faldt i slaget ved Gadebusch. Christian VI havde to drabantgarder. Alle drabantgardens folk havde rang som kaptajner eller løjtnanter. Udover slotsvagten havde drabantgarden vagt ved Højesteret og fik 3 rdl. af den vindende part for hver af de 3 første dage og yderligere et tillæg på 1 rdl. af begge parter for hver dag en sag varede længere end 3 dage. Drabantgarden blev ophævet i 1763. Dens opgaver blev overtaget af Livgarden.
Drag. 5 Rgt. = 5. dragonregiment.

Dress: Artill. = Dresseret = uddannet ved Artilleriet.
D.Rg. = Dragonregiment.
Dron. = Dronningens.
Dron. LR = Dronningens Livregiment.
D.T./d.t. = Dette år.

Eft. = Efter.
efter skr. = efter skrivelse
Ei m. = Ej mødt (til session).
Ei m.s.t. = Ej mødt samme tilstand.
E.K. = Egentlig Krigstjeneste.
Forkortelsen E.K. angiver, hvilken militær enhed, som den værnepligtige er udskrevet til. Betegnelserne ændrede sig over tid. Nedenstående oversigt udarbejdet af Statens Arkiver er derfor ikke nødvendig udtømmende og kan rumme unøjagtigheder.
EK 1: (1862-1893) Mandskab til søvæmet.
EK 1a: (1894-1911) Søværnet, særlig egnet.
EK 1b: (1894-1911) Søværnet, anvendelig.
EK 2: (1862-1893) Gardere til hest eller fods.
EK 2a: (1894-1911) Fodfolket, særlig egnet.
EK 2b: (1894-1911) Fodfolket, anvendelig.
EK 3: (1862-1893) Kavallerister, ryttere og artilleriets trainkonstabler.
EK 3a: (1894-1911) Livgarden, særlig egnet.
EK 3b: (1894-1911) Livgarden, anvendelig.
EK 4: (1862-1893) Ingeniører, artilleriets konstabler og håndværkere, feltartilleriets konstabler samt mandskab af pontoneerkompagniet.
EK 4a: (1894-1911) Rytteriet, særlig egnet.
EK 4b: (1894-1911) Rytteriet, anvendelig.
EK 5: (1862-1893) Infanteriet (fodfolket). Blev tidligere anvendt som betegnelse for dem, som ikke var egnet til gruppe E1-E4.
EK 5a: (1894-1911) Feltartilleriets konstabler, særlig egnet.
EK 5b: (1894-1911) Feltartilleriets konstabler, anvendelig.
EK 6a: (1894-1911) Feltartilleriets trainkonstabler, særlig egnet.
EK 6b: (1894-1911) Feltartilleriets trainkonstabler, anvendelig.
EK 7a: (1894-1911) Fæstningsartilleriet, særlig egnet.
EK 7b: (1894-1911) Fæstningsartilleriet, anvendelig.
EK 8a: (1894-1911) Ingeniører, særlig egnet.
EK 8a: (1894-1911) Ingeniører, anvendelig.

EK 9H: (1894-1911) Hestepassere og trainkonstabler.
EK 9S: (1894-1911) Sundhedstroppe.
EK 9T: (1894-1911) De tekniske afdelinger.
Enevold – Enevældig
Uindskrænket regeringsmagt, hvor det er kongen, som bestemmer. Enevælden blev i Danmark indført af Frederik III, som lod sig hylde som arvekonige i 1660. Enevælden medførte, at adelens ret til at vælge landets konge bortfaldt og der med også adelens ret til særstilling og magt. Kongeloven blev vedtaget i 1665. Kongeloven gav kongen uindskrænket magt over lovgivning, embeder, skatter og afgifter, krig og fred samt over kirken. Blev afskaffet ved Grundloven i 1849.
Enkadreret
Opstilling af hærstyrke.
Enrouleret
Se under *Landsoldat*.
Enroulering
Optagelse af landsoldater i rullen.
ER. = Ekstrarulle.
Erkl. = Erklæring.
Erl. = Erlagt.
Eskadron
Underafdeling af et rytterregiment, på ca. 150 mand, kommanderet af en ritmester
E.T.V. = Endeligt tingsvidne.
Person, som har aflagt ed og vidnet ved retten.
Ex officio
På embeds vegne. Blev bl.a. anvendt af embedsnævn, som havde fået bemyndigelse af kongen til at udstede kgl. bevillinger.
Ex. Skolen = Exccersskolen.
Ext. Sess. = Ekstrasessionen.
Extr. = Ekstra.
F. = Forplejningskorpset.
Fanesmed
Beslagsmed ved rytteriet.
Fast bogstav
Kaldes også Litra. Anvendes af de forskellige ministerier og styrelser til bl.a. angive, hvilket år en sag er indkommet, eller en mand indskrevet i lægdsrullen. Bogstavet kan variere mellem de forskellige myndigheder.
F.B. = Flyttebevis.
ff = og flere følgende (sider).
F.G. = Fodgærde (garden til fods).
f.l. = fra lægd.
Eksempel, f.l. 15 no. 19 = Fra lægd 15 nr. 19.
F.I.R. = Falsterske Infanteriregiment eller Fynske Infanteriregiment.
Fl. Bev. = Flyttebevis.

- Flinte**
Flintebøsse.
Fltr. = Flyvetroppe.
Fo. = Fodtropper (infanteriet).
- Forbedringsgage**
De første to måneders lønforhøjelse, der tilbageholdtes ved officers forfremmelse.
- Forestilling – Forestillingsprotokol**
Indstilling fra et regeringskollegium eller ministerium til kongen.
Forestillingen blev forsynet med kgl. resolution tilbagesendt. En kopi blev indbundet i en forestillingsprotokol ordnet kronologisk på datoen for den kgl. resolution.
- Forl. = Forlover (dvs. kautionist).**
- Forordning**
Betegnelse for vigtige love under enevælden. Selve ordet »lov« brugtes sjældent på dette tidspunkt.
- Forst. = Forstærkningen.**
- Forstærkningen**
Reservetropper bestående af tidligere inkaldte soldater, som kan genindkaldes ved krigstilstand.
- Forstærkningsbataljon**
1. – 4. Forstærkningsbataljon oprettedes 1848. 5. Forstærkningsbataljon i 1849.
- Fourer**
En underofficer, der ved kompagniet er ansvarlig for pengevæsen, lønninger, forplejning og indkvartering. Skulle kunne skrive og regne.
- Forurerskytte**
Menig der hjalp forurere med indkvartering.
- F.R. = Fynske Regiment.**
f.R. = Forrige rulle.
Fra 1' Del = Overflyttes fra landrullen = (1' del) til Sørollen = (2' del).
- Fremvisning**
Bruges i arkiver, der er ordnet efter Rentekammersystemet.
Fremvisningen står i journalen og viser frem til en nyere skrivelse i sagen.
- Frfl. = Fraflyttet.**
Frstkn. = Forstærkningen.
- Frifolk – Frimænd – Frimand - Fripas**
Soldater, der udenfor den årlige eksercertid, havde permission (tilladelse) til at tage civilt arbejde. Frifolk fik ikke løn eller indkvartering i den tid, de havde permission.
- Frikorporal**
Officersselev ved et regiment.
- Frikøb**
Mod betaling at blive frigjort fra kapitulationen. Ofte ved at stille en anden i sit sted.
- Frilodsmænd**
Indtil videre fritaget for militærtjeneste på grund af højt lodtrækningsnummer.
- Fripas – fripassedel**
Tilladelse til at indgå ægteskab. Blev givet af regimentschefen.
Frstkn. = Forstærkningen.
F.Rt. = Fynske Infanteriregiment.
f.S eller F.S. = Følgeseddel.
f.T. = for Tiden.
f.T. Utjstd. = for Tiden utjenstdygtig.
- Fugtel**
Officerers afstraffelse af underofficerer. Slag med den flade side af sabelklingen.
- Fæstningsstraf**
Fæstningsarrest eller slaveri, hvor fangeme i lænker og under streng disciplin, bl.a. blev beskæftiget med arbejde for især hæren, flåden og kongen.
- Følges. = Følgeseddel.**
- Fyrværker**
Tidligere anvendt underofficersgrad ved artilleriet, svarende til sergent. Overfyrværker svarede til kommandersergent.
- Gard. = Garder.**
- Garnisonering**
Hvor regimentets soldater er indkvarteret.
Der findes en utrykt fortegnelse opstillet på film læsesalen på Rigsarkivet.
- G.B.E.S. = Gårdbrugende enkes søn.**
- Gefreter – Gefrejter – Gefriter**
Menig soldat, der gjorde tjeneste som korporal.
- Gemene soldater = Menige soldater**
- Generalhvervning**
Fælles hvervning for hele hæren. Blev varetaget af Generalhvervekommissionerne i 1764, 1783-92 og 1795-1808.
- Generalpardon**
Benådning, der omfatter alle, der har begået en bestemt lovovertrædelse. I denne sammenhæng at forlade landet for at undgå eller rømme militærtjeneste.
- Gevaldiger**
Fællesbetegnelse for fangevogter, slavefoged og skarpretter. Oftest om regimentsgevaldigeren, der var stokkeknægtenes overordnede.
- Geworbne soldater**
Hvervet soldater.
- G.H. = Garderhusar.**
G.H.R. = Garderhusarregimentet.
Gmd. = Gårdmand
Gmds. pas = Gårdmandspas.
G.M.S. = Gammel mands søn.
G1.M.S. = Gammel mands søn.
G.M.P.S. = Gammel mands plejesøn.
- Gratialprotokoller**
En slags journal i Danske Kancelli i 1700-tallet vedr. ansøgninger om embeder, titler m.m.
- Gratialvæsen**
Administrativ enhed som behandlede ansøgninger om embeder, titler m.v.
- Gratifikationer**
Godtgørelse, belønning.
- Gratifikationsbøger**
Alfabetisk fortegnelse med sammentælling, regnskab over personer, der har fået udbetalt gratifikationer.
- Grdb. Enkes søn = Gårdbrugende enkes søn.**
- Grenader**
Menig soldat ved infanteriregimenternes grenaderkompagnier.
Oprindeligt med speciale i håndgranatkastning, senere om udvalgte, særlig dygtige soldater, der udgjorde et elitekorps med særlige forrettigheder, men med samme bevæbning som det øvrige fodfolk. Ingen måtte antages til grenader, som havde løbet Spidsrod, og hvis en grenader udstod denne straf, skulle han degraderes til musketer.
- G.t.F. = Garder til fods.**
G.u. = Går ud (af rullen).
Gårdbrugende = person, som driver en gård uden at eje den.
- Halvmåneblæser**
Jægerkorpsets og de lette infanteribataljoner havde ikke tambourer og pibere, men ved hvert kompagni to-fire halvmåneblæsere, også kaldet valdhornister.
- Herredag**
Sammenkomst af rigets stormænd, især til rådslagning og afholdelse af retterting sammen med kongen.
- H paa = F.eks. blind på Højre øje.**
H.I.R. = Holstenske Infanteri Regiment.
- Hkom = hartkom.**
H.L.R. 1 = Holstenske Regiment og Holstenske Lansener Regiment eller Holstenske Liv Regiment.
- Hmd. = Husmand.**
Holst. = Holstenske.
Holst. 3. Reg. = Holstenske Infanteriregiment.
Holst. Lanz. RT. = Holsteinische Lanzenier Regiment.
- Hornblæser**
Spillemand ved infanteriet. Anvendtes tidligere i signaltjenesten ved at blæse forskellige signaler, der hver havde deres betydning i ordreforbindlingen.
- HR = Hovedrulle.**
HR Dom = Højesteretsdom.

H.R.R. = Holstenske Rytter Regiment.
Hsmd = Husmand.

H.t.K. = Hærens tekniske korps.

Htk. = Hartkom.

Htkr. = Hartkom.

Hurenweibel

Den saakaldte »Hurenweibel« havde befaling over de kvinder og børn, der fulgte regimentet. Han skulle drage omsorg for, at de på marcherne kom frem samtidigt med soldaterne og uden at hindre disse, så at soldaterne hurtig kunne få, hvad de behøvede af mad og drikke, både under hvil, og når dagmarchen var endt. Under kamp dannede de en særskilt gruppe, der blev stillet op under hans befaling på et tilstrækkeligt beskyttet og dog ikke for fjært sted.

Hus. Regt. = Husarregimentet.

Hvervepatent – Hvervepas

Kongelig autorisation, der gav ihændeoveren ret til at hverve inden for et fastsat geografisk område.

Hører

Underlærer i en lærd skole. Kan også være en ældre elev, som underviser en yngre elev.

Håndpenge

Kontant engangsbeløb til den person, som lod sig hverve som soldat.

I.B. = Infanteribataljon.

Indbringerpenge - Opbringerpenge

Dusør for at indfange desertør.

Indf. = Indfordres eller indfordring.

Inf. = Infanteriet eller indfordring.

Inf. = Infanteriet eller infanterist.

Indf.Ex. Sk. = Infanteriets Excerskole.
Infanteri

Benævnes også som fodfolk.

Våbenart, som kæmpede både med skudvåben (gevær og pistol) og med blanke våben (bajonet og sabel).

Infanterienheder.

Sammensætningen og antallet af kompagnier i en bataljon og af bataljoner i et regiment eller i en brigade har ændret sig over tid. I midten af 1700-tallet indgik der 6 kompagnier i en bataljon.

Et kompagni opstilledes på 4 geledder og bestod af ca. 100 menige, heraf 2 tamburer, 1 piber, 2 tømmermænd, 8 grenaderer og resten korporaler og musketterer.

Ofte virkede kompagniemestertømmermænd og grenaderer samlet i bataljonen.

Regimentet bestod af 2 bataljoner, hvis 12 kompagnier fordeltes med de ulige numre nummerede kompagnier til 1. bataljon og de

lige nummerede til 2. bataljon.

Senere i samme århundrede formeredes et regiments grenaderer i et særligt grenaderkompagni, og regimentets 2 bataljoner bestod da hver af 4 musketerkompagnier, som blev fordelt som tidligere nævnt.

Indlæg

I Danske Kancelli bruges ordet synonymt med bilag og betegner de dokumenter, der vedrørte de kgl. ekspeditioner.

Infanterist

Soldat til fods.

Inkvisitorisk

Strengt undersøgende eller afhørende undersøgelse evt. kombineret med fysisk vold (tortur) for at fremtvinge en tilståelse.

Interim

Midlertidig, foreløbig.

Interimsprotokol

Foreløbig protokol.

IR/I.R. = Infanteriregiment eller

Interims (midlertidig) rulle.

I Res. = I reserven.

Ispostering – Isvagt – Ispatrolje

Deling af soldater kommanderet

til at patruljere på det tilfrosne Øresund og indfange desertører på vej til Sverige.

I St.R. = Stamrulle (også regimentets navn.)

J.C. = Jægerkorpsen.

J.I.R. = Jyske Infanteri Regiment.

J.I.R.2' = 2. Jyske Infanteri Regiment.

J. Mst. = Justitsministeriet.

Journal

Betyder oprindelig dagbog, men journal bruges i administrationen om en protokol, hvor der foretages fortløbende registrering af indkommende skrivelser. Brevene blev i Journalen forsynet med et journalnummer, der henviste til en journal-sag, som ofte indeholder sagens dokumenter. Mange journaler indeholder et navneregister.

Journal-sag – Se under Journal.

J.R. 2' = 2. Jyske Regiment.

Jurisdiktion

Person eller myndighed, som har retten til dømme inden for et bestemt sagsområde. Kan også være en retskreds – f.eks. et herred.

Jæg. = Jæger.

Jæger

Soldat tilhørende særlige korps, jægerkorps), beregnet til at anvendes i lettere infanteritjeneste.

Overjæger svarer til korporal.

Jægerkorps

En infanterienhed på bataljonsstørrelse, ca. 1000 mand.

K

K.I.1 Søværnet, særlig egnet

K.II.1 Søværnet, anvendelig.

K.I.2 Fodfolksregimenterne, særlig egnet

K.II.2 Fodfolksregimenterne, anvendelig

K.I.3 Livgarden, særlig egnet

K.II.3 Livgarden, anvendelig.

K.I.4 Rytteriet, særlig egnet.

K.II.4 Rytteriet, anvendelig.

K.I.5 Feltartilleriets konstabler, særlig egnet.

K.II.5 Feltartilleriets konstabler, anvendelig.

K.I.6 Feltartilleriets trainkonstabler, særlig egnet.

K.II.6 Feltartilleriets trainkonstabler, anvendelig.

K.I.7 Ingeniører, særlig egnet.

K.II.7 Ingeniører, anvendelig.

K.I.8 Kystartilleriet og fæstningsartilleriet, særlig egnet.

K.II.8 Kystartilleriet og fæstningsartilleriet, anvendelig.

K.I.9 Trainet, særlig egnet.

K.II.9 Trainet, anvendelig.

K10 a Arbejdstropper, kan godt følge med på march.

K10 b Arbejdstropper, kan ikke følge med på march.

I 1916 blev 9. klasse (K.I.9 og K.II.9) brugt om arbejdstropper med tilføjelsen a og b) og 10. klasse blev slettet.

Ved kgl. anordning af 19. juli 1912 forsvandt den særlige opdeling af militærarbejdere, og alle udskrevne blev inddelt i 10 klasser. Der anvendtes forkortelserne K1-10, idet der tilføjes et romertal I for de særlige egnede og et romertal II for de anvendelige. For klasse 10's vedkommende tilføjedes et a for dem, der ikke havde legemsfejl, der forhindrede dem i at følge en afdeling på march og et b for de øvrige.

Værnepligtige, der enten havde bestået lægeeksamen eller arbejdet 12 måneder som volontører på større hospitaler m.m. fik tilføjet et L.

Dyrlæger et D til nedenstående forkortelser.

Tjenestdygtige til de tekniske korps fik tilføjet et T.

Tjenestdygtige særlig egnet til sundhedstropperne fik tilføjelsen S.

Værnepligtige, som var vant med at passe heste, fik tilføjelsen H.

Værnepligtige, som havde bestået studentereksamen eller lærereksamen og personer, som havde taget en praktisk uddannelse af 3 års varighed inden for kontor og regnskab fik til-lægsvedtegningen F (tjenestdygtig til forplejningskorpsen).

Værnepligtige, som havde førerbevis til køretøjer over 2500 kg. egenvægt, fik tillægsvedtegningen C.

Kantonist

Se under *Landsoldat*.

Kantonnement

Indkvartering hos landbefolkningen i forbindelse med felttog og øvelser.

Kapitulation

Soldatens indgåelse af hvervekontrakt. Også om selve kontrakten.

Karakterisering

Udnævnelse af officerer til en højere grad. Lønnen bibeholdtes og virkelig forfremmelse var betinget af vakanser. Forfremmelse af navn ikke af gavn.

Kass. Att. = Kassationsattest.

Kasemearrest, se *Kvarterarrest*

Kavaleri = Rytteri

Dvs. dragon-, garde til hest- eller gardehusarregiment.

Kbf. = Kystbefæstning.

Kbh. Inf. R. = Københavns

Infanteriregiment.

Klaudit (kladit)

Betyder slutteren, fangevogteren, men kunne også betyde selve arresten.

Kml. = Kystmilit.

Koffardiskibe = Handelsskibe.

Kompagni

Underafdeling i infanteriet.

Kommandersergent

Tidligere anvendt underofficersgrad ved søværnet.

Koncepter

Udkast til brev eller dokument.

Kong.:R. = Kongens Regiment.

Kong: Rgt. = Kongens Regiment.

Konsumption – Konsumptionsintrader

Forbrugsafgift på visse varer.

Kopibog

Kronologisk ordnet samling af brevkopier, enten i fuld tekst eller i form af resumé. Kaldes også for brevbog.

Komet

Befalingsmandsgrad, placeret mellem sergent og korporal.

K.P.R.: Kronprinsens Regiment.

Kr. = Kongens Regiment.

K.R. = Kronens /Kongens Regiment.

I nogle tilfælde krigsreserven.

Krg. Res. = Krigsreserven.

Kr. Min. Res. = Krigsministeriets resolution.

Kronarbejde

Statsligt bygge- og vedligeholdelsesarbejde som soldaterne blev udkommanderet til.

Kron. R. = Kronens Regiment.

Krum – Krumslutning

En militær afstraffelse, hvor soldaten i et vist antal timer »sluttes krum«, ved at hans hænder med

lænker og bøjler fastgøres til hans fødder.

Krøsus

Krøsus (Kroisos) var den sidste konge af Lydien 560-547 f.Kr. og var berømt for sin rigdom. Hans navn er derfor blevet et øgenavn for rige personer med dyre vaner.

Kstm. = Kystmilit.

Kurant

Gangbar, sælgelig mønt, rigsmønt.

Kvarterarrest

En militær straf bestående i, at soldaten ikke maa forlade sin kaserne, sit kvarter (ikke få landlov osv.) i den tid, straffen varer. Kaldes også for *Kasernearrest* og *Simpel arrest*.

Kvartermester

Tidligere anvendt underofficersgrad ved rytteriet og søværnet, svarende tilsergent.

Københavns Stokhus

Stokhus er en gammel benævnelse for et militært arresthus, som fik navn efter den bjælke (stok) med to udborede huller, hvor arrestantens to ben blev anbragt. Stokhuset var beliggende på hjørnet af Østervoldgade og Stokhusgade. Stokhuset blev fra 1741 til en egentlig straffeanstalt for udståelse af slaveri og fæstningsstraf.

Efter fæstningsstraffens ophævelse l. april 1851 blev anstalten, som kunne rumme op til 500 fanger, nedlagt, og fangerne overført til de bestående tugthuse.

Stokhuset lagde også lokaler til »Inkvisitionskommissionen«, som siden 1668 optog forhør og afsagdom i sager om bl.a. tyveri, hæleri, off. usædelighed, løsgængeri samt dem »der havde gjort pagt med fanden« og som frem til 1837, havde ret til at anvende tortur for at fremtvinge en tilståelse.

Kyrasserer

Rytteri, der bar det såkaldte »kyras«, en let rustning bestående af bryst- og rygplade.

Kyst. = Kystbevogtning.

Kystml. = Kystmilit.

Kystmlt. = Kystmilit.

Ladegården

Fungerede som »hospital« – dvs. sygehus og fattiginstitution for hæren.

Landausschusses

Se under *Landsoldat*.

Landetat = Hæren og dens personel.

Landkadet

Officersselev ved landkadetkompagniet/landkadetakademiet.

Landrekruit

Se under *Nationalrekruit*.

Landsoldat

Værnepligtig soldat udskrevet blandt karlene på landet.

L.:LL = Læge, underlæge 1869ff, se under M 4.

Langl. B. = Langelandske bataljon.

Lands. = Landsoldat.

Udskreven national rekruit.

Landudskudsfolk (landausschusses)

Se under *Landsoldat*.

L.B. = Line batteri eller linie bataljon.

L.D. = Landdragon.

L.Drag. = Landdragon.

Ld.No./Ldno. =

Lodtrækningsnummer.

L. Drag. = Landdragon.

Let bataljon

En infanterienhed.

Lds. = Landsoldat.

Ldsd = Landsoldat.

Legit. = Legitimerer.

Lejemål

Samleje uden for ægteskab.

Lett I B = Lette Infanteri Bataljon.

Lfst. = Lægdsforstander.

LG = Livgarden.

L.I.B = Linie Infanteri Bataljon,

Langelandske Infanteri Bataljon

eller Lette Infanteri Bataljon.

Limit

Den til søtjeneste pligtige beboer af et lægd ved kysten (sølimit).

Lin Bat = Liniebataljon.

En infanterienhed bestående af 4-6 kompagnier. I infanteriet findes linietropper og lette tropper. De førstnævnte blev fortrinnsvis anvendt i større styrker, hvorimod de sidstnævnte på grund af større bevægelighed især kæmpede i sluttet orden. Jægerenheder er at ligne med lette enheder.

Listebog

Bog, hvori regimenterne førte diverse lister, såsom måneds-, garnisons-, brød-, nations- og visitationslister.

Livg. = Livgarden.

L.J.C. = Langelandske Jægerkorps.

L.Kps. = Lægekorpset.

LL = Underlæge, 1869 ff, se under M.

L M H = Lægdsmandshjælp.

L.N. = Lodtrækningsnummer (altid fulgt af et nummer).

L.R. = Luftværnsregiment.

LR 1 = Livregimentet (oprindelig Dronningens livregiment).

LR 2 = Landrytter.

L.R.Dr. = Livregiment dragoner.

L.Rt.C. = Liv Regiment cuiraser.

L.Rt.Dr. = Livregiment dragoner.

L.Ryt./L.Rytter = Rytter, landrytter.

Ls/LS = Landsoldat.

L S K P R = Landsoldat,
Kronprinsens Regiment.
Lt.no = Lodtrækningsnummer.
Lukkede breve – Se under *Missiver*
Lægds Sv. = Lægds svar.

M. = Mørk. Kun i forbindelse med andre forkortelser og kun i slesvigske søruller, f.eks. mørkt hår.

M efterfulgt af et år, f.eks. M 1823 = Maj 1823.

M blev også sammen med et tal brugt som betegnelse for militærarbejdere, trainsoldater, hestevartere (hestepassere), køresvende/kuske, sygepassere – dvs. soldater, som ikke var fuldt tjenstdygtige.

M1 (1862-1875) Militærarbejdere ved søværnet. (1876-1893) Trainsoldater og hestepassere.

M2 (1862-1868) Infanterionerer og ambulancesoldater. (1869-1875) Forplejningskorpsets mandskab. (1876-1893) Sygepassere.

M3 (1862-1875) Køresvende og hestepassere.

M4 (1862-1893) De øvrige militærarbejdere ved hæren.

MA 1 = Militærarbejdere ved søværnet.

MA 2 = Militærarbejdere ved hæren.

MA 3 = Hestepassere og køresvende.

MA 4 = Øvrige militærarbejdere.

Marche- og dusørpenge

Godtgørelser til dækning af den enkelte soldats udgifter under rejsen til pågældendes militære afdeling.

Marinekorps

Infanterister udlånt af hæren til flåden. Oprettet i 1798.

Marktender – Marktenderi

Privat person, der fik tilladelse til på nærmere aftalte vilkår, at sælge varer til hærens og søværnets personel via sin butik eller telt, som blev kaldt marktenderiet.

Math

Betegnelse for frivillig antaget menig i bl.a. søværnet og artilleriet.

Mellemstab

Understaben blev ved 1803-hærplanen delt i henholdsvis en under- og en mellemstab. Sidstnævnte bestod af regimentsfælskæderen, regimentskvartermesteren, auditøren og underkirugen. Medlemmer af mellemstaben var ligestillede med officerer.

Meneder

Person, der sværger eller har svoret en falsk ed.

Midl. Findes i slesvigske søruller og kun i forbindelse med andre forkortelser, f.eks. midl. h. = . Middel høj. Middel af bygning.

Missiver – Missiveprotokoller

Indtil 1799 betegnelse for kgl. »lukkede breve«, som var rettet til en eller flere bestemte personer. De begyndte med ordene »Vor Gunst tilforn«. Kopier af missiver blev indført i protokolrækken *tegnelser*.

Modsætningen var de »åbne breve« og som alle begyndte med ordene »gøre alle vitterligt«.

M.L. = Meldt (meddelt) lægdet. I Udskrivningskreds- og distriktruller sammen med ændring eller tilførsel til rullen, altid med dato.

Musketer

En med musket bevæbnet infanterist (fodfolksoldat) ved infanteriregimenternes kompagnier.

m.s.T = i forbindelse med "Ei mødt samme tilstand".

M.v.kp. = Motorvognskompagni.

Navnekæde

Kronologisk kæde af regimentter som er optaget i andre regimentter. Ved at følge kæden, når man frem til det regiment eller bataljon, som ligger inde med arkivalier om regimentet.

Nat. = National soldat.

Nationalrekrut – National rekrut

Udskrevet værnepligtig soldat, som udover deltagelse i eksercits og øvelser havde en fastere tilknytning til det regiment end de såkaldte *Landsoldater*. Modtog hvervepenge og havde forrang ved udtagning af frifolk.

National soldat

Se under *Landsoldat*.

N.L.R. = Norske Livregiment.

n.S. = Næste session.

O.A. = Overdrages amtet.

O.I.R. eller Old.Rt. = Oldenborgske Infanteriregiment.

Oldb. Reg. = Oldenborgske Regiment. Opdaget efterfulgt af et årstal = F.eks. opdaget i 1811 i betydningen, at han ikke har stået i lægdsrullen.

Opl. = Oplysning.

Ovcp. = Overcomplet.

Overc. = Overcomplet – Overkomplet Soldater i overtalligt nummer.

Overtrompeter

Musiker, spillemand af sergentsgrad ved artilleriet, og da daglig faglig foresat for de øvrige spille-mænd ved afdelingen.

Overofficer

Synonym med stabsofficer. Undertiden blot anvendt om alle officerer i modsætning til underofficerer.

Pack Kn.Res. = Pack Knecht Reserve.

Pallask

Svær, bred ryttersabel med lige klinger

Pardon = Benåde.

Partikulærhvervning

Hvervning foretaget af regimentet. Undertiden anvendt som fællesbetegnelse for henholdsvis regiments- og kompagnihvervning.

Partikulærkassen

Kongens private kasse.

P.C.R. = Prins Christians Regiment.

P.C. F.R. = Prins Christian Frederiks Regiment.

Peloton

Deling eller underafdeling af et kompagni.

Pensionsanmeldelsesbøger

Kopibøger over skrivelser til *Zahlkassen* med ordrer om udbetaling af pensioner i henhold til reglementet.

Pensionsfodjournal

Regnskabsprotokol over pensioner.

Pensionsforestillinger

Indstillinger til kongen vedrørende halvårige pensionsforslag med navnelister og godkendte pensionsansøgninger.

Pensionsliste, den aftagende

Udgiftsbudgetter for ydelse uden for det normale pensionsreglement.

Pensionsreglement

Udgiftsbudget over pensioner, disponeret efter institutioner med angivelse af ydelse til hver enkel pensionsmodtager.

Pensionsruller

Navnefortegnelse over pensionsmodtagere.

Permission = tilladelse.

Orlov fra tjeneste. Specielt om den orlov, der tildeltes *frifolk*.

Permitt. = Permitteret (midlertidig fri fra regimentet).

P.F.I.R. = Prins Frederiks Infanteri Regiment.

P.F.R. = Prins Frederiks Infanteri Regiment.

Pgfr. = Pegefinger.

Pi = Pioner.

Piber – Piberdreng

En pibe var et fløjtelignende blæseinstrument i hæren og søværnet. Drengen måtte ikke være fyldt 12 år ved indgåelse af kontrakten, der som hovedreglen blev tegnet for 12 år.

Plakat

En kongelig bekendtgørelse før 1849. Betegnelse for kortere eller mindre vigtige love. Centraladministrationens bekendtgørelser kaldes nogle gange for kancelioplakater eller kollegieplakater.

Plat B: Fødder = Platfodet på begge fødder.

Pifd. = Plejefader.

Plovdr. Hmd. = Plovdrivende husmand.

Plukhvervning

Hvervning foretaget af kompagniet eller af den enkelte soldat på egen hånd.

Pr. att. = Præsteattest.

Pr. F. R. = Prins Frederiks Regiment.

Prinz Ferd. Dr. Regt. = Prinz Ferdinand Dragoner Regiment.

Prise

Skib eller varer der under søkrig er (lovlig) opbragt af en krigsførende magt.

Prisepenge

Den del af en prises værdi, som tildeles besætningen på det opbringende skib.

Profos

Profossens bestilling var at foretage arrestationer, passe på arrestanterne og sørge for, at de ikendte straffe blev fuldbyrdet. Sandsynligvis har han her, ligesom i Tyskland, været dommer i mindre betydelige retssager, der angik ro og orden.

Profossen bar som tegn på sit embede en rund træstok af omtrent halvanden alens længde (ca 1 meter), malet og prydet med et våbenskjold. Denne stok betegnedes med ordet »regiment«.

Stokmesteren og Stokkeknægtene var profossens underordnede. De skulle tillige gå skarpretteren til hånde. På grund af disse omstændigheder var især stokkeknægtene hadede af soldaterne, og deres bestilling risikabel.

I Frederik II's Tid findes ordet claudit nogle gange brugt i stedet for stokkeknægt, og ved århundredets slutning synes stokmesterens bestilling at være blevet forenet med profossens, samtidig med, at dennes sank i anseelse.

Profossvend

Ny titel på stokkeknægt, indført i 1791 i forbindelse med en ærliggørelse af hvervet som fangevogter, bøddel og skarpretter.

Pr. og Skol. Attest n.S. = Præste- og skolelærer. Attest næste session.

Proprietær(godsejer)

Før ca. 1850 om en besidder af en hovedgaard med derunder hørende bøndergods.

Prot. = Protokol.

En indbunden bog til skriftlige indførsler.

Præstationsseddel

Præsternes fødselslister

Oplysninger om navn etc. kontrolleredes gennem præsternes fødselslister, der i 1849 erstattedes med konfirmandlister. Fra 1869 afløstes disse lister af den dåbsattest eller fødselsattest, som den værnepligtige skulle aflevere ved sin anmeldelse til rullen.

p.t. = pro tempore (på tiden).

Pv.kp. = Panservognskompani.

Pælståen

Tidsbestemt straf, hvor den dømte fik lænket hænderne til nogle jernringe på en pæl over hovedet. Den dømte kunne kun finde fodfæste på nogle spidse pæle. Som en skærpelse kunne straffen ekserkveres uden sko. Pælståen blev i 1778 afskaffet for underofficerer og for menige i 1792.

R = Regiment, rekrut eller rytter.

R og f.eks. 20 = Betyder, at han i 1820 var til tjeneste ved sit regiment. Ofte skrevet med rød farve.

Ravelin

Den af fæstningsanlæg. Lille ø i voldgraven ud for byporten.

Byporten og ravelinen var forbundet af en vindebro.

R.C. = Reserve Classe.

Rec. = Recrut (Rekrut).

Rekapitulation

Fornyelse (forlængelse) af kontrakt.

Reg. = Regiment/Regimentet.

Regimentsstab

Regimentschefen, oberstløjtnanten, majorerne og stabskaptajnerne.

Register – Registre

Alfabetisk kartotek i protokoller eller på kartotekskort, typisk ordnet efter navn, emne eller lokalitet.

I protokollen eller på kortet vil normalt stå henvisning til de journalnumre (sager), som har noget med det pågældende navn, emne eller lokalitet at gøre. Andre ord er typisk emneregister, topografisk register eller navneregister.

I Danske Kancelli til og med 1799, protokoller, hvori kopier af åbne breve indførtes. Lukkede breve (missiver) indførtes i protokolrækken »tegnelser«.

Registrant

I kancellibøgerne betegnelse for kopibøger for kgl. ekspeditioner med navne- og emneregister.

Registratur

En slags indholdsfortegnelse over protokoller og arkivpakker som den enkelte arkivskaber har afleveret.

Regtet. = Regimentet.

Regt. Sk. s.d. = Regimentets skrivelse samme dato.

Rekapitulation

Genhvervning dvs. forlængelse af første kontrakt efter udløb.

Repassere

Komme tilbage. Forekommer i forbindelse med tildeling af pas, som giver pågældende mulighed for at passere, men ikke at vende tilbage.

Repetenter

Yngre kadetter. Blev senere kaldt kadetunderofficerer.

Res. = Reserve.

Rescript – Reskript

Skriftlig tilkendegivelse, befaling fra kongen til myndigheder, enkeltpersoner eller flere personer.

Anvendtes under enevælden ved kgl. initiativ m.h.t. udnævnelser, lovgivning m.v.

Resl. = Resolution.

Resol. = Resolution.

Resolution

En på embeds vegne truffet afgørelse.

Resolutionsprotokol

Ofte brugt om journaler, der ved siden af et uddrag af det indkomne brev har tilskrevet en resolution knyttet til brevet.

Res.Tr.Kutsch. = Reserve Train Kutscher.

Reveille

Musiksignal, der hver morgen før solopgang blev afgivet for at markere dagens begyndelse for gansoen, og mandskabets ret til at forlade deres kvarterer.

Revue

Større parade, som regel som afslutning på lejrøvelse. Ved majestætens tilstedeværelse benævnt som Kongerevue.

Rgt. = Regiment.

Ritmester

Ved rytteriet officersgraden, der svarede til kaptajn.

Rol. = Rulle.

Ronde

Patrolje, der uanmeldt kontrollerede vagtposterne tre til fire gange i døgnet.

Rotting

Afstraffelse med stokkeslag.

Stikordsregister

- R.R. = Rytterregiment.
Rug.Amt = Rugårds amt.
Rytter
Ridende person, der gjorde soldater- eller krigstjeneste til hest.
- S.** = Soldat eller session.
S + f.eks. 1810 = Betyder, at han var soldat i 1810.
Sag – Journalsag
I et arkiv er en sag, de dokumenter, der tilvejebringes under sagens behandling og lægges i sagsmappen. Kaldes ofte for journalsag.
s.d. = samme Dato.
Ses. eller Sess = Session.
Sjel. R.R. = Sjællandske Rytterregiment.
Siell. Sk = Sjællandske Skyttekorps.
S.i.F. = Soldat i forstærkningen.
S.i.Forst. = Soldat i forstærkningen.
S I C = Sjællandske Jæger Corps.
Simpel arrest, se *Kvartar arrest*
S I R = Sjællandske eller Slesvigske Infanteriregiment.
Siell.sk. = Sjællandske Skyttekorps.
Siell.sk.C. = Sjællandske Skyttekorps.
Siel. R.R. = Sjællandske Rytterregiment.
Siæl. sk. C = Sjællandske Rytterregiment.
S.J.C. = Sjællandske Jæger Corps.
Sjell. = Sjælland.
Sjover
Person, der tager løst, tilfældigt arbejde som drager, skibsværftsarbejder eller især som havnearbejder til lastning og losning af skibe.
S.J.R. = Sjællandske Infanteriregiment eller Slesvigske Infanteriregiment.
Sk. = Skole.
Skarpsk. C. = Skarpskytter Corps.
Skarpskytte
Menig infanterist med særlig skydetræning. Hærloven af 1789 indførte 12 skarpskytter samt en tilsvarende underofficer ved hvert kompagni. Kendetegnet ved hvid fjer med blå top, siden grøn, i hatten. Ved hærplanen af 9. september 1803 blev alle regimentets skarpskytter samlet i et særligt jægerkompagni.
Sksk.C. = Skarpskyttekorps.
Skol. = Skolelærer, skolemester.
Skp.: Skyttekompagni.
Skr. efter = Efter skrivelse.
Sksk. C. = Skarpskyttekorps.
Slave – Slaveri, se *Fastningsstraf*
S.L. = Sølimit.
Slfs. = Slegfredsøn (lyst i kuld og køn, stedbar)
S.L.R. = Sjællandske Regiment (rytterregiment) eller Sjællandske Lansenerregiment.
- Sl. Reg. = Slesvigske infanteriregiment.
S.M. = Samme Mål.
S M S. = Svag Mands Søn.
Soldatnavn
I stedet for pågældendes familienavn, fik soldaten nogle gange et soldatnavn der ofte var navnet på sogn eller sted, hvor han boede.
Nogle gange anvendte soldaten sit soldatnavn fra tjenestetiden, når han vendte tilbage fra tjenesten.
Soldateske
Infanteriets afgivelse af soldater til flåden. Blev også kaldt marineinfanteriet og marinekorpset..
Solemærke
Tidsrum mellem to på hinanden følgende nedgange af solen = døgnet.
Spidsrod
Hård legemsstraf ved hæren.
Afskaffet i 1836.
Sportel – Sportler
Kurv med gaver eller et mindre pengebeløb givet som betaling til en embedsmand for en bestemt embedsforretning. Udgjorde tidligere en del af embedsmandens løn.
S.R. = Sørulle.
S.R.R. = Sjællandske Rytterregiment.
S.Rt.3/1: Schleswigche Infanterie Regiment 3. bataljon, 1. kompagni.
Ss = Session.
S.S. J. C. = Stamrulle Sjællandske Jægerkorps.
s.T. = samme Tilstand.
S.T. = Samme Tilstand.
st. = stående.
Stabsofficer
Medlem af regimentsstaben.
Officer med grad af oberst, oberstløjtnant, major eller stabskaptajn.
st. H. = Stående hær.
St: hær = Stående hær.
Stigrem
Hård legemsstraf ved kavaleriet.
Den dømtes førtes et antal gange gennem sine kammerater, der var opstillet i to parallelle rækker, i alt 200 mand. Hver mand tildelte soldaten ét slag med en stigbøjlerem ved hver passage. Erstattet af spidsrod i 1791.
Stillingsmand
Person, som (indtil 1867) mod betaling trådte i stedet for en anden, der var udskrevet til militærtjeneste.
Stk. = Stykkudsk.
Stk.Kn.Res = Stück Knecht Reserve.
Stk.Ku.enr. = Stück Kutscher enroliert.
Stokkeknægt
Regimentets afstraffer. Gevaldigere medhjælper. Skiftede i 1791 navn til *profos*. blev også kaldt *claudit*.
- St.R. = Stamrulle.
St. R. 1 = Stadens (dvs. Københavns) ruller.
St. R 1/Str. i. = I stamrullen ved N.N. regiment.
Strøgods
Spredt liggende bøndergods, der lå over to mil fra hovedgården.
S.T.t.T. = Samme tilstand, tjenlig til trainusk.
St.V. = Stell-Vertreter (stedfortræder).
Subalterner officer
Officer med rang af kaptajn, premierløjtnant, sekondløjtnant eller fænrnk., der gør tjeneste ved et kompagni og ikke ved en stab.
Subordination
Regel om, at en undergIVEN militær altid skal være sin overordnede lydige.
S.u.C. = Sættes under kur.
Supplik, supplikant, supplikbøger
I den enevældige stat havde borgerne ingen ret overfor kongen, men kunne bønfalde ham om en gunst ved at indsende et supplik. Indsenderen blev betegnet som supplikant. I Danske Kancelli før 1800 var supplikbøgerne journaler over indkomne breve, forsåvidt disse ikke indførtes i gratialprotokollen.
Sv = Svar.
Sæl = Sjællandske.
Søetat
Betegnelse for søværnet og dets personel.
Søev. = Søvant.
Søev. Comd. = Søvant, commanderet. D.v.s. udskrevet til søvæsenet.
Sølimit = Latin: limes = grænse
Betegnede både de til havet og fjorde grænsende områder og de personer, som var bosat inden for disse (limitter).
Søøjlmester
Leder af søartilleriet. Embedet blev oprettet i 1739 ved en adskillelse mellem det danske land- og søartilleri og eksisterede til 1922. Den overordnede ledelse af søartilleriet lå hos Holmens chef.
Søv. = Søvant.
- T**ambur – Tambour
Trommeslager/spillemand, der sammen med pibere (fløjtespillere) anvendtes i signaltjenesten.
Tappenstreg
Musiksignal, der hver aften blev afgivet for at kommandere soldaterne til deres kvarterer.
Td. = Tjenestedygtig.
Tegnelse
Kopibog i Danske Kancelli. Brugtes til de såkaldte lukkede breve og missiver, der oftest var

Ordforklaringer og forkortelser

henvendt til enkeltpersoner og f.eks. indeholdt afskedigelser, befalinger eller instrukser. De lukkede breve modsvarede af de åbne breve, der havde et mere alment indhold, som f.eks. forordninger, bevillinger, bestillinger eller skøder. Kopibøgerne for de åbne breve i Danske Kancelli kaldtes for registre, hvilket ikke må forveksles med register, f.eks. et navneregister.

Tg. = Telegraf.

Til 1. del = overført til Landrullen (1' del) fra sørullen (2' del).

Til 2' del = Overført til Sørullen (2' del) fra landrullen (1. del).

Tilbagevisning

Bruges i arkiver, der er ordnet efter rentekammersystemet. Tilbagevisningen står i journal og viser tilbage til en tidligere skrivelse i sagen.

Till. = Tilladelse.

Tjstudpas = Udygtighedspas.

T.K. = Trainkusk.

Train

De dele af en hær, hvis opgave det er at transportere troppernes udrustning og forsyninger.

Trk = Trainkusk eller trainkonstabel.

Nævnes i forbindelse med TT = tjenlig til Trk.

Trdsk. = Trainkusk.

Trkp. = Trainkompagni.

Tr.Ku.Res. = Train Kutscher Reserve.

Trompet

Spillemand/hornblæser ved rytteriet og artilleriet. Kan være af underkorporals- eller korporalsgrad.

t.S. = Til sessionen.

t.Sess. = Til sessionen.

T.Sk. = Tinglæst skøde.

tstd = Tilstand eller tjenstdygtig.

t.t. Cav. = Tjenlig til Cavalleriet (rytteriet).

t.t. Cav. Ltmo = Tjenlig til Cavalleriet (rytteriet) lodtrækningsnummer.

t.t. Const. = Tjenlig til constabel.

t.t. Cst. = Tjenlig til constabel.

tt.inf. ltrn. eller tt. if. ltrn. = Tjenlig til infanteriet lodtrækningsnummer.

t.t.M.A.3. Lodtr.nr. = tjenlig til M.A.3

(se dette) og lodtrækningsnummer.

T.t.Trk. = Tjenlig til trainkusk.

t.t.Trk. = Tjenlig til trainkusk.

t.t. Trdsk. = Tjenlig til trainkusk.

Tu.pas. = Tjenudygtighedspas.

T.V. = Tingsvidne.

Tømmermand

Menig med pionerfunktion ved et grenaderkompagni, hvis opgave bl.a. bestod i at anlæg af skanser, rydde passager og slå feltbroer m.m.

U.a. = Udskrivningsår.

U.C. = Ueber Complet.

Ucf = Ukonfirmeret.

U.conf. = Ukonfirmeret.

ud = udygtig.

Udygtighedspas = Bekræftelse på at han var kasseret som soldat og udkrevet af lægdsrullen.

Udbl. = Udeblevet.

Udc. = Udkommanderet.

Udkommando

Udkommando kaldes i marinen den ordre, iflg. hvilken en til søværet hørende person beordres til tjeneste i et orlogsskib. En liste (kommandolisten — over det udkommanderede mandskab tilstilles skibschefen forinden toget fra de respektive korpschefer. Arkiverne befinder sig bl.a. i Orlogsværftet arkiv.

Udpas = Udygtighedspas.

Udhspas = Udygtighedspas.

Udpas = Udygtighedspas, kasseret.

Udress = Udresseret, dvs. uøvet.

Uds. = Udsættelse.

Udsk. = Udskrevet.

Udspas = Udygtighedspas.

Udskrevne geworbne

Se under *Nationalrekrut*.

Udt. = Udtjent.

Udth. Pas = Udygtighedspas.

Udt. sold = Udtjent soldat.

Uh – uh = Uhinderlig.

Underofficer

Underofficersgruppen omfattede fra midten af 1700-tallet kommandersergent, sergent, fourer, korporal. Undertiden rubriceres også gefrejttere og vicekorporaler som underofficerer.

Fra hærloven i 1867 stabssergent, oversergent og sergent samt korporalsklassen; fra 1909 stabssergent, oversergent og sergent; fra 1922 sergent; fra 1932 oversergent og sergent. Betegnelsen underofficer forsvandt med hærloven i 1951, hvor alle skulle omtales som befalingsmænd.

Understab

For et normalt infanteriregiment bestod understaben indtil 1803 af en regimentsgevaldiger, en regiments-tambur, en regimentskvartermester, en regimentsfeltskær, en auditør, en underkirurg, seks hoboister, en stokkeknægt/profos, en bøssebærer samt tre eller fire kompagnifelt-skærere. I 1803 blev understaben reduceret, men fik i stedet tilføjet en depotsergent og en sygehussergent.

Unt.Pass. = Untüchtigheits Pass (udygtighedspas).

U.pas. = Udygtighedspas.

U.R. = Ungdomsrullen.

Utingl. = utinglæst.

Utd = Udygtighedspas.

U.T.M. = Utjenlig til militærtjeneste, dvs. uegnet til at være soldat.

Uts. s.s. Trk. = Uegnet til soldat eller utjenlig til trainkusk.

Utpas = Utjenstdygtighedspas, bevis på at han er kasseret som soldat.

V.paa = på venstre, f.eks. blind på venstre øje, nedsat syn på venstre øje.

Vagtmester

Tidligere underofficersgrad ved kavalleriet, svarende til kommandersergent.

Varia

Forskelligt blandet indhold.

Vartpenge

Ventepenge. En slags efterløn til en fratrædende embedsmand som ventede på at tiltræde et nyt embede.

V.B. = Vilkår bytning.

Viddløftig

Vanskelig, stridbar.

V.L. = Værnepligtsloven.

V og B = Vand og brød.

Vornedskab

Den ordning på Sjælland, Lolland, Falster, Møn og Bogø fra midten af 15. århundrede til 1702, at den mandlige bondebefolkning paa godsene havde pligt til at ikke uden husbondens (herremandens) tilladelse at forlade fødestavnen og til der at modtage gård eller hus i fæste.

Vpl – Vpls = Værnepligtsloven.

Zahlkasse

Rigets hovedkasse, hvorfra der bl.a. blev udbetalt pensioner m.m.

Økonom

Embedsmand, der forestår indkøb, forplejning m.m. ved en offentlig institution. Blev også kaldt en køkkenmester eller kældermester.

Åbne breve – Se under *Missiver*
Årsknægte – årsknægte
Skibsbesætningens infanteri.

Stikordsregister

Fed sidetal angiver side/r for mere udførlig omtale om emnet:

1. Artilleribataillon 88
 1. Artillerikompani 88, 98, 189
 1. Artilleriregiment 90, 133
 1. Artilleriregiments underofficers-skole 101
 1. Auxiliærkorps 25
 1. Bataillon 82, 83, 98, 133
 1. Bataillon, Livgarden 82
 1. Bataillon af Københavns Væbning 85
 1. Batteri 88, 89, 90
 1. Danske Infanteriregiment 81, 84
 1. Dragonregiment 86
 1. Forstærkningsbataillon 85
 1. Fæstningskompagni 90
 1. Feltartilleriregiment 74, 90
 1. Fodfolkspionerbataillon 83
 1. Frederikshavnske bataljoner 27
 1. Fyenske nationale Bataillon 82
 1. Fyenske nationale Regiment 83
 1. Holstenske Contingentbataillon 85
 1. Holstenske Bataillon let Infanteri 85
 1. Holstenske Infanteribataillon 84
 1. Husarkorps 87
 1. Husarregiment 87
 1. Infanteribataillon 83
 1. Infanteriregiment 83
 1. Ingeniørbataillon 91
 1. Ingeniørkompagni 91
 1. Jægerkorps 81, 85
 1. Jyske Infanteriregiment 84
 1. Jyske nationale Rytterregiment 86
 1. Jyske Rytterregiment 23
 1. Kavalleribrigade 86
 1. Kystartilleribataillon 90
 1. Lette Infanteribataillon 83
 1. Linie Infanteribataillon 83
 1. Livgardebataillon 82
 1. Livregiment til Fods 83
 1. Luftværnsafdeling 90
 1. Pionerbataillon 91
 1. Regiment 72, 82, 133
 1. Reservebataillon 85
 1. Reservebatteri 88, 89
 1. Reservejægerkorps 85
 1. Sjællandske Bataillon let Infanteri 85
 1. Sjællandske Regiment Ryttere 86
 1. Slesvigholstenske Bataillon let Infanteri 85
 1. Slesvigholstenske Dragonregiment 86
 1. Trainkompagni 92
 1. Østre Jyske Landeværnsregiment 82
 2. Artilleriafdeling 133
 2. Artilleribataillon 88
 2. Artillerikompani 88, 98
 2. Artilleriregiment 90, 133
 2. Auxiliærkorps 25
 2. Bataillon 81, 83, 85, 98
 2. Bataillon af Københavns Væbning 85
 2. Bataillon let Infanteri 81
 2. Batteri 28, 88, 89
 2. Divisions Mønsterskriver 168
 2. Dragonregiment 87
 2. Fæstningskompagni 90
 2. Feltartilleriregiment 90
 2. Fodfolkspionerbataillon 83
 2. Forstærkningsbataillon 85
 2. Frederikshavnske bataljoner 27
 2. Fyenske nationale Rytterregiment 86, 87
 2. Holstenske Infanteribataillon 84
 2. Husarkorps 87
 2. Husarregiment 87
 2. Infanteribataillon 83
 2. Infanteriregiment 83
 2. Ingeniørbataillon 91
 2. Ingeniørkompagni 91
 2. Jægerkorps 72, 85, 132
 2. Jyske Infanteriregiment 84
 2. Jyske nationale Rytterregiment 86
 2. Jyske regiment 25, 53, 86
 2. Jyske Rytterregiment 23
 2. Kavalleribrigade 86
 2. Kystartilleribataillon 90
 2. Linie Infanteribataillon 83
 2. Linie-Infanteri-Bataillon 83
 2. Livgardebataillon 82
 2. Livregiment til Fods 83
 2. Pionerbataillon 91
 2. Regiment 72, 82
 2. Reservebataillon 85
 2. Reservebatteri 89
 2. Sjællandske Bataillon 81
 2. Sjællandske Regiment Rytteri 86
 2. Trainkompagni 92
 2. Østre Jyske Landeværnsregiment 82
 3. Artilleribataillon 28, 88
 3. Artillerikompani 90
 3. Auxiliærkorps 25
 3. Bataillon 83
 3. Batteri 88, 89, 90
 3. Divisions mønsterskriver 169
 3. Dragonregiment 87, 111
 3. Forstærkningsbataillon 85
 3. Fæstningskompagni 90, 92
 3. Feltartilleriregiment 90
 3. Holstenske Infanteribataillon 85
 3. Infanteribataillon 83
 3. Infanterie-Regiment 132
 3. Infanteriregiment 83
 3. Ingeniørbataillon 91, 92
 3. Ingeniørkompagni 91
 3. Jægerkorps 85
 3. Jyske geworbne Dragonregiment 87
 3. Jyske Infanteriregiment 84
 3. Jyske nationale Rytterregiment 86, 87
 3. Jyske og Holstenske Fodregiment 25
 3. Kavalleribrigade 86
 3. Kystartilleribataillon 90
 3. Linie-Infanteribataillon 83
 3. Livgardebataillon 82, 85
 3. Livregiment til Fods 83
 3. Pionerbataillon 92
 3. Regiment 82
 3. Reservejægerkorps 85
 3. Reservebataillon 85
 3. Reservebatteri 85
 3. Ridende Artillerikompani 90
 3. Sjællandske nationale Bataillon 82
 4. Artilleriafdeling 133
 4. Artilleribataillon 88
 4. Artillerikompani 88
 4. Bataillon 83
 4. Bataljon 133
 4. Bataljons 132, 133
 4. Bataljons 4. kompagni 133
 4. Batteri 88
 4. Dragonregiment 65, 66, 67, 74, 77, 86, 133
 4. Forstærkningsbataillon 85
 4. Fæstningskompagni 90
 4. Feltartilleriregiment 90
 4. Infanteribataillon 83
 4. Infanteriregiment 83
 4. Ingeniørbataillon 91
 4. Ingeniørkompagni 91
 4. Jægerkorps 72, 85
 4. Linie-Infanteribataillon 83
 4. Regiment 82, 133
 4. Reservebataillon 85
 5. Artilleribataillon 88
 5. Artillerikompani 88
 5. Bataillon 83
 5. Batteri 88
 5. Dragonregiment 87
 5. Forstærkningsbataillon 85
 5. Fæstningskompagni 90
 5. Infanteribataillon 83
 5. Infanteriregiment 83
 5. Ingeniørbataillon 91
 5. Ingeniørkompagni 91
 5. Jægerkorps 72, 85
 5. Jyske nationale Rytterregiment 87
 5. Linie Infanteribataillon 83
 5. Linie-Bataillon 83
 5. Regiment 82, 83
 5. Reservebataillon 85
 6. Dragonregiment 111
 6. Artilleriafdeling 87
 6. Artillerikompani 89
 6. Bataillon 83, 84
 6. Batteri 89
 6. Dragonregiment 87, 111
 6. Fæstningskompagni 90
 6. Infanteribataillon 84
 6. Infanteriregiment 84
 6. Ingeniørkompagni 91
 6. Linie Infanteribataillon 84
 6. Regiment 83
 6. Reservebataillon 85, 117
 7. Artilleriafdeling 87
 7. Artillerikompani 89
 7. Bataillon 84
 7. Batteri 89
 7. Infanteribataillon 84
 7. Infanteriregiment 84
 7. Ingeniørkompagni 91
 7. Linie Infanteribataillon 84
 7. Regiment (1880-1957) 83
 8. Artilleriafdeling 87
 8. Artillerikompani 88, 89
 8. Bataillon 84, 132, 133
 8. Batteri 89

8. Infanteribataillon 84
 8. Infanteriregiment 84
 8. Ingeniørkompagni 91
 8. Linie Infanteribataillon 84
 8. Regiment 83
 8. Regiments officerskorps 133
 8. Ridende Artillerikompagni 88
 9. Artilleriafdeling 87
 9. Artillerikompagni 88, 89
 9. Bataillon 84
 9. Batteri 87, 88, 89
 9. Infanteribataillon 84
 9. Infanteriregiment 84
 9. Ingeniørkompagni 91
 9. Linie Infanteribataillon 84
 9. Regiment 83
 10. Artilleriafdeling 87, 90
 10. Artillerikompagni 89
 10. Bataillon 84
 10. Batteri 89
 10. Fæstningskompagni 133
 10. Infanteribataillon 84
 10. Infanteriregiment 84
 10. Ingeniørkompagni 91
 10. Kompagni 89
 10. Lette Infanteribataillon 84
 10. Linie Infanteribataillon 84
 10. Regiment 83
 11. Artilleriafdeling 87
 11. Artillerikompagni 90
 11. Bataillon 84
 11. Batteri 89
 11. Infanteribataillon 84
 11. Infanteriregiment 84
 11. Ingeniørkompagni 91
 11. Linie-infanteri-bataillon 84
 11. Regiment 85
 12. Artilleriafdeling 87
 12. Artillerikompagni 89
 12. Bataillon 83, 84
 12. Batteri 88, 89
 12. Fæstningskompagni 133
 12. Infanteribataillon 84
 12. Infanteriregiment 84
 12. Ingeniørkompagni 91
 12. Lette-Infanteri-Bataillon 84
 12. Linie-Infanteri-Bataillon 84
 12. Regiment 85
 13. Armeekorps 25
 13. Artilleriafdeling 87, 91
 13. Artillerikompagni 90
 13. Bataillon 84
 13. Batteri 90
 13. Infanteribataillon 84
 13. Infanteriregiment 84
 13. Ingeniørkompagni 91
 13. Linie-infanteri-Bataillon 84
 13. Luftværnsafdeling 87, 91
 13. Regiment 85
 14. Artilleriafdeling 87, 91
 14. Bataillon 84
 14. Infanteribataillon 84
 14. Infanteriregiment 84
 14. Ingeniørkompagni 91
 14. Lette Infanteribataillon 84
 14. Linie Infanteribataillon 84
 14. Luftværnsafdeling 87, 91
 14. Regiment 86
 15. Artilleriafdeling 87
 15. Artillerikompagni 90
 15. Bataillon 84, 133
 15. Batteri 90
 15. Infanteribataillon 84
 15. Linie Infanteribataillon 84
 15. Regiment 86
 16. Artilleriafdeling 87
 16. Bataillon 84
 16. Infanteribataillon 84
 16. Infanteriregiment 84
 16. Linie Infanteribataillon 84
 16. Artillerikompagni 90
 17. Bataillon 84, 85, 133
 17. Infanteribataillon 85
 17. Infanteriregiment 85
 17. Linieinfanteribataillon 85
 18. Bataillon 85, 133
 18. Fæstningskompagni 90
 18. Infanteribataillon 85
 18. Infanteriregiment 85
 19. Bataillon 85
 19. Bataljon 132
 19. Infanteribataillon 85
 19. Infanteriregiment 85
 20. Bataljon 133
 20. Bataillon 85
 20. Bataljon 133
 20. Infanteribataillon 85
 20. Infanteriregiment 85
 21. Artilleriafdeling 87
 21. Artillerikompagni 88, 89
 21. Artilleriregiment 87
 21. Bataillon 72, 73, 85, 133
 21. Infanteribataillon 72, 85
 21. Infanteriregiment 72, 85
 22. Artilleriafdeling 87
 22. Artillerikompagni 89
 22. Bataillon 85, 133
 22. Infanteribataillon 85
 22. Infanteriregiment 85
 22. kompagni 89
 23-33 Bataillon 85
 23. Bataljon 133
 24. Bataillon 133
 27. Bataljon 133
 30. Bataljon 133
 32. Artilleriafdeling 87
 34.-40. Bataillon 85
 41. og 42. Bataillon 85, 98
 41.-42. Bataillon 85
 43.-50. Bataillon 85
- A**
 Absenten 153
 Adelsburscher – Adalburser 32, 202
 Adelsgodset 33
 Aderkaas Regiment 81
 Adjudantstaben 103
 Adjudanturtjeneste 103
 Admiralitetet 138-139, 152, 170, 172, 179, 180, 182, 194, 199, 201, 204, 212
 Admiralitets- og Commisariatets-kollegiet 178
 Afgangsruller 59
 Afhugning af hånd eller finger 107
 Afregningsbøger 169, 184, 193, 194, 195
 Afskæring af øre 107
 Afsked i unåde 148
 Afskeds- og fripas 179, 180
 Agrim 22
 Ahlefeldts Kyrasserregiment 86
 Ahlefeldt-Laurvigs, Christian arkiv 44
 Akademikadetter 99
 Akademisk Skytteforening 98
 Akademisk Skytteforening og Skyttekorps 98
- Aktive Armés Reservetraindepot, den 92
 Alimentsbidrag 110
 Almindelige Enkekasse, den 110, 118
 Almindelig værnepligt, den 8, 33, 54, 55, 58, 68, 172
 Almindelige Invalidefond, den 120, 121, 123, 126
 Almisselemmer 218, 219, 220
 Altona 17, 95, 117, 138
 Altona Garnisonshospital 117
 Ammunitionsarsenalet 94, 96
 Amtsforvalteren 37, 45, 56, 59
 Amtspas 47, 57, 60, 174
 Anbringerpenge 16, 230
 Arbejde i jern 34, 151, 172, 176, 178, 208
 Arbejde ved skubkarren 157, 208
 Arbejdsbataillonen 94
 Arbejdskompagnier 151, 152, 159
 Arbejdstropper 56, 92
 Arbitrære straffe 71, 95, 106, 111, 210
 Arenfeldts Depotkommando 94
 Arenfelt, Mogens 33
 Arild Hvidfeldts krønike 13
 Arkelimester 146, 147, 200
 Armeekorps 24, 25
 Arqvebusering 208
 Arresødallejren 96
 Arrest i bøjen 109, 212
 Arrest på vand og brød 208, 209, 213
 Artilleribatailloner 88
 Artilleribrigaden 90
 Artilleridetachementer 88
 Artilleriets batterier 88
 Artilleriets Befalingsmandsskoler 102
 Artilleriets faste officerer 133
 Artilleriets Prøveanstalt 93
 Artilleriets skoler 102
 Artilleriets Tekniske Tjeneste 93
 Artilleriets underofficerer 74
 Artillerikadetinstiut 100
 Artillerikadetter 74
 Artillerikorpset 10, 28, 90, 97, 100, 101, 159, 196, 197
 Artillerilejren, Esbjerg 96
 Artilleriofficerer 44, 72, 74, 75
 Artilleriregimentet 90
 Artilleriskydeskolen 102
 Artillerivejens Kaserne 96
 Assistens Kirkegård 137
 Assistenthuset 218
 Athlone 22
 Auditør 8, 9, 18, 72, 73, 75, 78, 95, 97, 98, 104-111 (hæren), 199, 206-214 (søværnet), 226
 Auditøren ved Drabantgarden 73
 Auditøren ved 1. Frederikshavnske Bataljon 29
 Auditøren ved 2. Frederikshavnske Bataljon 29
 Auditøren ved Drabantgarden 73, 226
 Auditøren ved Kronborg Bataljon 29
 Auditøren ved Marineregimentet 29
 Auxiliære korpstropper 22-26, 28, 76
 Avancement 21, 22, 118, 146, 148, 182
 Avantage 21, 22
 Avedørellejren 96, 133

Banquen 160
 Barbaresken 198, 23
 Barfredshøjlejren 96
 Bartskeerer 215
 Bataljonsøvelser 37
 Batteri Kaufmann 88, 89
 Batteri Lundbye 90
 Batteri Wegener 89
 Batteriet Just 89
 Beboerruller 175, 186, 192
 Becks, von Hans kompagni 88, 89
 Befalingsbøger 29, 71, 72, 95,
 Befaren 175, 176
 Begravelse 10, 137, 149, 162, 219,
 221
 Begravede fra krigen 1864 på
 Garnisons kirkegård 79
 Begravelseskasser 165
 Benådning 107, 111, 208, 209
 Berliens kartotek 74
 Bernstorffs Rytterregiment 87
 Berritsgårdlejren 96
 Bertauchs Kompagni 88
 Bestallinger for afdøde officerer 74,
 80
 Bestyrelsen for de militære under
 klassers pensionering og for
 invalideforsørgelsen 120-131
 Bettlere 15, 220
 Bevægelige Auxiliærkorps. det 25
 Bielefeldts kompagni 89
 Billes kompagni 89
 Bille, W. P. kompagni 89
 Bille, Steen 33, 159
 Billighedsregler ved udskrivning til
 søtjeneste 180
 Binzers Kompagni 89
 Blichers Kompagni 88
 Blokkedrejere 146
 Blå bod, den 210
 Bolt og jern 107
 Borgen 34, 177
 Borgerkompagnier 52, 68, 97
 Borgerskab 19, 97, 173, 177
 Borgervæbningen 75, 97
 Boris (Funderlejren) 96
 Bornholm 16, 27, 33, 43, 46, 68, 69,
 70, 137, 138, 199
 Bornholmske Infanteriregiment 84,
 Brechwoldz batteri 88
 Bremerholm 33, 34, 44, 109, 112,
 135, 136, 137, 138, 141, 142,
 149, 160, 161, 162, 167, 168,
 169, 170, 200, 201, 203, 208,
 211, 212, 215
 Bremerholms admiral 142
 Bremerholms kirke 134, 137, 161
 Bremers Regiment 83
 Brikkepenge 153
 Broens Skole 163, 164
 Brændemærke 107, 208
 Brænding 107
 Brömsebro-freden 137
 Brüggemanns kompagni 89
 Bryghuset 136, 168
 Budde-Lunds batteri 90
 Bülow's Kaserne 96
 Bykadetter 99
 Bøddel 210
 Bødker 179, 181
 Bødkere 146, 181
 Børn født uden for ægteskab 58

Børnehuset på Christianshavn 21,
 216
 Børneofficerer 21
 Børnepenget 110, 126
 Børsen 218
 Bøssemagere 146
 Bøssekytter 145, 146, 156, 200
 Bøssemæde 181
Caroe's kompagni 89
 Castenschiold, Joachim general-
 løjtnant 53
 Centralkomiteen af 1948 98, 120,
 121, 126, 131
 Centralkomiteen for frivillige korps
 98
 Centrakorporalskolen 74, 102
 Charlottenlund Fort 90
 Christian V's Krigsartikelbrev af
 9. marts 1683 104
 Christian VI's håndbog 15
 Christians Plejehus 21, 73, 74, 119,
 120, 126
 Christianssand 138
 Cიცignons Bataillon 83
 Ciudadellet Frederikshavn 20, 93, 94,
 95, 96, 101, 143, 211
 Classenske Legatskole 21, 101
 Cohen, A.D. 75
 Cohen, V 75
 Colbjørnsen, Christian 44, 48
 Constablen 200
 Copulationseden 110

Dagbøger 71, 76, 220
 Daglejere 55, 168
 Daglig Melding 71
 Daisy 223-226
 Danorbataillonerne 98
 Danske Armékontingent i Frankrig,
 det 25, 28, 76
 Danske Artilleribataillon 90
 Danske Artilleribrigade 90
 Danske Artillerikorps 90
 Danske FN-styrker 98
 Danske Fortifikationsetat 91
 Danske geworbne Infanteriregiment
 81
 Danske Infanteriregiment 81, 84
 Danske Ingeniør Detachement, det 91
 Danske Ingeniørbrigade, den 91
 Danske Kommando i Tyskland, den
 133
 Danske Landmilitæretat, den 75
 Danske Livregiment 72, 82, 83, 86
 Danske Livregiment Rytter 86
 Danske Militære Institut, det 101
 Danske og Norske Officerer 44, 72,
 75
 Danske Uniformer 24, 132
 Dansk indfødsret 55, 56, 119, 123
 Dansk Ungdomsforbundet 98,
 Dansk-Norske Kaperréglement af
 28. marts 1810 199
 De slesvigske krige 1848-1851
 og 1864 75
 De vestindiske Øer 198
 Degradering 22, 27, 107, 118
 Deichmanns kompagni 89
 Delmenhorstske geworbne
 Infanteriregiment 81
 Depotkompagnier 93, 94
 Desertering 108, 177

Dewitz Rytterregiment 86
 Diettrichsens kompagni 89
 DIS-Danmark 61
 Disciplinærbøger 71
 Disciplinære straffe 71, 109
 Dittmann 75
 Ditmersens Rytterregiment 86
 Divisionscheferne 156, 166, 170, 211,
 219
 Divisionsinspektørene 166, 170
 Divisionskirurgens 216
 Divisionsret 211
 Divisionsskolen 154
 Dockum van kaptajn 198
 Dombroicks regiment 23, 83
 Dommered 105, 107
 Domprotokoller 110, 138, 213, 214
 Drabantgarden 73, 74, 81, 118, 223,
 224, 225, 226
 Drabantkorps 17, 224, 225, 226
 Dragon 38, 39, 41, 53, 87, 111
 Dragoner 14, 23, 25, 26, 38, 39, 40,
 68, 84, 87, 178
 Dragørfort 90
 Drange-Gehalt 156
 Driberg 44, 48, 52
 Dronings Marie Sofie Frederikkes
 Asyl 165
 Dronning Marie 165, 193, 212
 Dronningens Livregiment 22, 83, 85
 Dronningens Regiment 25
 Dustads kompagni 88
 Dyrehavelejren (Kolding) 96
 Dyr læger 74, 80
 Dødsboer 109, 219
 Dødsfald 42, 47, 61, 118, 177, 178,
 180, 186, 219, 220
 Dødsstraf 40, 105, 107, 108, 109,
 208, 209, 212

Ebersteins Regiment 83
 Eckenförde 21, 160
 Edelsgave 133
 Edsflæggelse 18
 Edsbøger - Edsprotokoller 71
 Edsliste 29, 110
 Edsprotokoller 10, 71
 Efterskoler 201,
 Eichstedts Regiment 81
 Eksercerpladserne 33, 37, 38, 42
 Eksercerskoler 101
 Eksercertid 20, 232
 Eksercitsen 38, 40
 Ekstraarbejde 109, 212
 Ekstrarulle 10, 60, 175, 180, 183,
 186, 192
 Ekstrasessioner 48, 49, 172, 179
 Ekstravagter 212
 Ekvipagemestrene 146
 Elevskolen 101, 201
 Elevskolens afgangsklasse 133
 Ellbrechts batteri 88
 Embeds eller bestillings fortabelse
 212
 Engelsing 135
 Engländernes bombardement af
 København 24, 54
 Enkedronning Juliane Marie 151
 Enkekasse 110, 118, 125, 130, 169,
 219
 Ensom arrest 78, 109, 212
 Epidemihospital 116, 217
 Erik af Pommern 134

- Erindringsmedaljen 74, 75
 Erindringsmedalje for pleje af syge og sårede 79
 Ertholmene 138, 199
 Eskadreskrivnerne 169, 204
 Espingolbatterierne 90
- Faldne 1848-50 og 1864 74, 75**
 Faldne i Istedslaget 75
 Faldne i slaget på Reden 130
 Falsterske Fodregiment 29, 82
 Falsterske Regiment 84
 Familie- og folkeskatten 37
 Fangerne på Bremerholm 138, 167, 168
 Farum Kaserne 96
 Faste stok, den - Holmens faste stok 9, 10, 60, 136, 137, 141-170 186, 206, 211, 216-220
 Fattiges 151, 162, 218, 220
 Feilberg 75
 Felartilleriets Befalingsmandsskole 102
 Felthaubitgruppen 90
 Feltpresten 23
 Feltskærer 8, 16, 17, 56, 74
 Fensmarchs batteri 88, 90
 Fensmarcks kompagni 89
 Fensmarks batteri 88, 90
 Fibigers batteri 88, 90
 Fiskalen 219
 Flagofficerer 211
 Flemming, Ivar 33
 Flinte 15
 Flyvevåbnet 78, 80, 91, 133
 Fodfolkets underofficerer og spillemænd 74
 Fodfolkskasernen i Næstved 96
 Fodfolkspionerbataillon 83
 Fodfolkspionerkommandoen 83
 Folke- og familieskat 42, 174
 Folkeværn 35
 Fonden for Kvæstede og Faldnes efterladte 119
 Forbedringshuset 55, 182
 Foreningen af 1873 for Tilvejebringelse af en Alderdomsbolig for Søværnets Underklasser 165
 Foreningen af Officerer udenfor aktiv tjeneste 133
 Foreningen af Søofficerer i Reserven af 1918 165
 Formyndersager 222
 Forordning om Landeværnet 28
 Forsømmelsesbøssen 153, 167
 Forstærkningen 10, 56, 57, 67, 121, 184
 Forsvarets Billedarkiv 72, 76, 132, 133
 Forsvarets Intendanturkorps 103
 Forsvarets Krigsmaterielforvaltnings Skole 102
 Forsvarets Materielintendantur 103
 Forsvarets seddelkartoteker 74
 Forsyningstropperne 92, 132
 Forsyningstropperne skoler 102
 Fortegnelse over danske i krigsfangenskab 1848-50 75
 Fortroligt eller klassificeret arkiv 71, 72, 95
 Fourer 19, 21, 22
 Fredensborg Kaserne 96
- Fredericia Garnisonshospital 117
 Fredericiagades Kaserne 99
 Fredericias Fæstning 95
 Frederik II's Artikelsbrev 104
 Frederiks Plejehus 120
 Frederiksborg Slot 96
 Frederikshald 138
 Frederiksholms Kanals Kaserne 96
 Frederiksort 15, 95, 118
 Frederiksort Fæstning 95
 Frederiksværk Krudtværk 94
 Frederiksværn 141, 168, 189
 Fredrik V's Søkrigsartikelsbrev 208
 Friboes, F. G. kompagni 89
 Friboes, H. A. kompagni 88, 89
 Friboes, J. C. F. kompagni 88
 Frie knægte 32
 Friefolk 10, 19, 20, 28
 Frihedspas 43, 44, 49, 56, 57
 Friis' kompagni 89
 Fri konsumtion 174
 Frikøbe 17
 Frikorporal 21
 Frimand 19, 20, 27, 50, 147
 Frimåned 152
 Fripas 20, 21, 43, 44, 174, 179, 180
 Fripas for søindrullerede til at arbejde 181
 Friseddel 21, 47, 74, 110, 160, 162
 Frisedler i forbindelse med ægteskab 74
 Frisensborgs, Friis Rytterregiment 86
 Frivillige enheder 97, 98
 Frivillige Uddannelse, den 98
 Fyensgades Kaserne 96
 Fyensk Dragonregiment 87
 Fyenske geworbne Infanteriregiment 81
 Fyenske Landregiment til Fods 83
 Fyenske Regiment 83, 87
 Fyenske Regiment Rytter 87
 Fyenske Rytterregiment 87
 Fynske Bataillon 82
 Fynske Dragonregiment 25
 Fynske fodregiment 25
 Fynske geworbne Infanteriregiment 81
 Fynske geworbne Regiment 83
 Fynske Infanteriregiment 84
 Fynske Landeværnsregiment 82
 Fynske Livregiment 83
 Fynske Nationale Infanteriregiment 82
 Fynske og Slesvigske Fodregiment 25
 Fynske Regiment 23, 25
 Fynske Regiment til fods 23
 Fynske Ridende Jægerkorps 86
 Fæstningsarbejde 19, 151
 Fæstningsarrest 107, 109, 212
 Fæstningsartillerikommandoen 90
 Fæstningsartilleriregimentet 90, 133
 Fæstningskommandanten i Rendsborg 28, 95
 Fæstningskommandantskaberne 95
 Fæstningskommandoer 95
 Fæstningskompagnier 90
 Fæstningsslave 208
 Fæstningsslaver 211
 Fødselsstiftelsen 55, 175
- G**adebusch 41
 Gaffrons Regiment 81
 Gammel Thierner 147
- Gammelholm 24, 149, 151, 158, 163, 164, 207, 210
 Gammelholms Drengeskole 164, 165, 200, 207
 Gammelholms Ekvipagemester 151
 Gardehusardivisionen 87
 Gardehusarerne 114
 Gardehusarkasernen i Næstved 96
 Gardehusarregimentet 87
 Garden til fods 15
 Garder 22, 48, 53
 Garnisons Kirkegård 137
 Garnisonsauditør 105
 Garnisonshospitalet 117
 Garnisonskommandanter 95
 Garnisonskompagnier 118, 217
 Garnisonskompagniet i Citadellet 94
 Garnisonskompagniet i Helsingør 94
 Garnisonskompagniet i Nyborg 93
 Garnisonsregiment 118
 Garnisonsskoler 113, 165
 Garnisonsskolerne i København 101
 Garnisonssygehuset 113-117, 217
 Geddes kompagni 89
 Gefreitere 16
 General- eller Overretten 105
 General- og Overkrigsretten 105, 106, 211
 General-Commissariats-Collegiet 74, 113
 Generalauditøren 72, 73, 97, 105, 106, 107, 110, 111, 199, 211, 212, 226
 Generalauditørens arkiv 73, 111
 Generalauditariatet 111, 213
 Generalhvervekommissionen 17, 27, 28, 74
 Generalherverning 16, 17, 74
 Generalitets- og Commissariats Collegiet 74, 113
 Generalcommissariatet 139, 140, 152, 166, 172, 194
 Generalkrigskommissæren 45, 59, 60, 176, 178, 184, 186
 Generalkrigsret 151
 Generalpardon 108
 Generalpostkassen 118
 Generalstaben 99, 100
 Gestenbergs kompagni 88, 89
 Geværfabrikken 94
 Gevaldigeren 108
 Geworbne soldater 8, 52
 Glahns kompagni 89
 Glückstadt 15, 95, 111, 117, 138, 141, 167, 169
 Glückstadt Fæstning 95
 Glückstadt Garnisonshospital 117
 Glückstadt'ske ekvipage 169
 Gottorp 23, 35, 69, 88, 95, 138
 Grenadér 13, 15, 22, 74, 81, 150
 Grenaderkorpset 15, 74, 81, 150
 Grevelejren 96
 Grubbe, Jakob 33
 Grundloven 34, 55, 68, 118, 165
 Grüner, F.F.: 75
 Grüners kompagni 88, 89
 Grønsegendammeriet 103
 Guidekasernen 96
 Guldhuset 112, 145, 216
 Gyldenløve, Ulrik Christian 84, 171, 203
 Gyldenløve, Ulrik Frederik 84, 171
 Gøldsfangerne 211

- Grønlandsfarer 178
 Grønlandsmøllen 144
 Grønnegade Kaserne i Næstved 96
 Grønnegårds Havn 136
 Gårdryttere 15
- H**aderslev Garnisonshospital 117
 Haderslev Kaserne 96
 Hald Kaserne 96
 Hals' kompagni, N. C. 89
 Hals Skanse 95
 Halshugning 107
 Halvbatteri Boeck 88, 89
 Halvbatteri Haxthausen 88, 89
 Halvbatteri Jonguiler 88, 89
 Halvbatteri Tillisch 88, 89
 Halvbefaren 58, 172, 174, 175, 181, 182, 184, 190, 196, 221
 Hamermøllen 94
 Hansen, Jesper 111
 Hansen, Niels 51
 Heiligers, G. J. kompagni 88, 89
 Helbefaren 157, 174, 175, 176, 181, 182, 184, 189, 190, 191, 196, 221
 Helsingør Garnisonshospital 117
 Herluf Trollegades Kaserne 96
 Herregårdsjægere 98
 Hertugen af Gottorp 23
 Hertugen af Wiirtemberg 35
 Hessen, Carl af 48, 74, 120
 Hessens, Carl af Arkiv 74
 Hestedepotet i Århus 92
 Hestegarden 28, 157
 Hestevesenet 103
 Hirsch's kompagni 89
 Hjælpetropper 22-24, 76, 92
 Hjemforlovet 35
 Hjemmeværnet 133
 Hoboister 16, 53
 Hof- og Stadsretten 139, 214, 222
 Hoffmanns kompagni 88, 89
 Hofners, J. W. kompagni 88
 Hofkadetter 99
 Hogmanns kompagni 88
 Holbæk Garnisonshospital 117
 Holbæk Kaserne 96
 Holcks Regiment Dragoner 84
 Holmens Admiral 153, 167
 Holmens chef 142, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 162, 164, 166, 167, 170, 172, 207, 210, 211, 212
 Holmens ekvipage 146
 Holmens ekvipagemester 158
 Holmens faste stok 10, 136, 141-170, 186, 206, 210, 211, 215, 217
 Holmens hæderstegn 165, 166
 Holmens kirke 134, 135, 137, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 203, 215, 221
 Holmens Kirkegård 137, 221
 Holmens ret 211
 Holstein Holsteinsborg Rytterregiment 86
 Holstenske Artilleribrigade 90
 Holstenske Artillerikorps 90
 Holstenske Dragonregiment 86, 87
 Holstenske Fortifikationsetat 91
 Holstenske geworbne Infanteriregiment 81
 Holstenske Infanteriregiment 84
 Holstenske Ingeniørbrigade 91
 Holstenske Ingeniørdetachment 91
- Holstenske Jægerbataillon 85
 Holstenske Jægerkorps 72, 85
 Holstenske Kyrasserregiment 86
 Holstenske Landeværnsregiment 82
 Holstenske Lanseregiment 86
 Holstenske Militære Institut 101
 Holstenske Regiment 25, 86
 Holstenske Regiment Ryteri 86
 Holstenske Rytterregiment 25
 Holstenske Rytterregiment 23, 86, 87
 Holstenske Skarpskyttekorps 25, 26, 85
 Hoveddepotet i Citadellet 93
 Hovedkrigsjordebøgerne 39
 Hovedrulle 10, 34, 59, 60, 62, 63, 64, 173, 174, 175, 183, 184, 186, 188, 189, 195, 196, 197
 Hoveri 31
 Hundelew, Christen Pedersen 51
 Hurenweibel 21
 Husareskadroner 25
 Husarregimentet 64, 87
 Husbøger (Nyboder) 136, 165, 167, 168, 170, 189, 221
 Husbondens pligter 180
 Hverve- og kapitulationspenge 160
 Hvervede soldater 8, 12-21, 22, 27, 28, 38, 42, 47, 53, 60, 74, 109, 174
 Hvervede soldater 9, 10, 29
 Hvervekontorer 17
 Hvervepenge 14, 27
 Hverveprotokoller 10, 18, 28, 74
 Hvervning 8, 9, 13, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 28, 41, 52, 53, 100, 119, 146, 171, 181, 193, 194, 195
 Hvidovre 45, 46, 54, 58
 Hædersgave 76
 Hængning 107
 Hærens Officersskole 132
 Hærens Ammunitionsarsenal 28, 94
 Hærens Brødfabrik 93
 Hærens Dyrslægekorpset 103
 Hærens Elevskole 100-101, 102
 Hærens Gymnastikskole 101, 117
 Hærens Hjælpetropper 92
 Hærens Krudtværk 94
 Hærens Laboratorium 94
 Hærens Militærarbejderdepot 92
 Hærens Officersskole 100
 Hærens Prøveanstalt 93
 Hærens Rustkammer 94
 Hærens Signalskole 102
 Hærens signaltekniske Tjeneste 92
 Hærens straffearkiver 78, 104-111
 Hærens Tekniske Korps 28, 93, 94, 102
 Hærens Tekniske Korps Skole 102
 Hærens tekniske tjenester og fabrikker 93, 94
 Hærens Tøjhus 94
 Hærens Våbenarsenal 94
 Højbådsmænd 136, 142, 145, 146, 147, 200, 209
 Højbådsmather 149
 Højskoleofficererne 100
 Høstfiskomiteen 121
 Høveltelejren 96
 Høvelte Telegrafkaserne 96
 Håndpenge 10, 16, 17, 27, 28, 34, 136, 160
 Håndvåbenværkstederne 94
 Håndværkernes tjenestetid 148
- Håndværkerstokkens mønsterskriver 166, 168
 Hårbøllebatteriet 90
- I**mfame Kassation 148
 Inddragelse af vin og brændevin 212
 Indenlandsk hvervning 16, 41
 Indgåelse af ægieskab 74, 110
 Indgående skrivelser 71, 72, 185
 Indkvartering 20, 133
 Indrulleringschef 160, 176, 177, 178, 179, 184, 195
 Indrulleringsofficer 173, 177
 Indrulleringspatenter 176, 179
 indsidder-, folke- og familieskat 42
 Indskrivning i sørullen 173, 174, 191
 Infanteriets Befalingsmandsskole i Sønderborg 102
 Infanteriets Befalingsmandsskole på Kronborg 102
 Infanteriets Hoveddepot 93
 Infanteriets Reserveofficersskole i Kronborg 102
 Infanteriofficer 53
 Infanteriskolen 102
 Infanterist 53, 87
 Infirmeri 117
 Ingeniør 87, 91, 93, 117, 132, 204
 Ingeniørbatailloner 91
 Ingeniørkompagnier 91
 Ingeniørkorps 91, 99, 100, 101, 102, 113, 115
 Ingeniørkorpsset Korporal- og Sergentskole 102
 Ingeniørregimentet 91, 101
 Ingeniørskolen 102
 Ingeniørtropperne 91
 Ingeniørtropperne Befalingsmandsskole 102
 Ingeniørtropperne skoler 102
 Inkvisitorisk 106
 Intendanten 75, 204
 Intendanturkorpssets skole 102
 Interimspatent 182, 193
 Invalide 74, 76, 112-131 (hærens), 197, 215-222 (søværnets)
 Invalideforsørgelse, Lov om 123, 219
 Invalide-Regiment 118
 Invalidebestyrelsen 116, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 218
 Invalideforsørgelsen 120, 121, 122, 218
 Invalidenavn, Sønderborg 123
 Invalideskole, Sønderborg 124
 Inventariedepotet 103
 Irettesættelse 109, 212
- J**ahn, J.H.F. Personalie for danske officerer 75
 Jubilæumsgave 76
 Juel, Niels, admiral 197, 202
 Jungmand 154
 Justitskvartermesteren 207, 210
 Justitsprotokoller 10, 29, 44, 71, 73, 74, 95, 110, 111, 139, 140, 170, 213, 214, 226
 Justitssergenten 210
 Jyske Arsenal 94
 Jyske Dragonregiment 25, 87
 Jyske geworbne Regiment 84
 Jyske Infanteriregiment 84
 Jyske Ingeniørregiment 91
 Jyske Jægerkorps 85

- Jyske Kyrasserregiment 86
 Jyske nationale Regiment 84
 Jyske Parkområde 94
 Jyske Regiment 25, 53, 83, 84, 86, 87
 Jyske Regiment Dragoner 87
 Jyske Regiment lette Dragoner 87
 Jyske Regiment Rytter 86, 87
 Jyske Regiment til føds 84
 Jyske Skarpskyttekorps 81
 Jyske Tøjhus 94
 Jyske Wedelske Regiment til Føds 84
 Jæger 22, 28, 53, 68, 97, 110
 Jægerkorpset 28, 110
 Jægersborg Dyrehave 96
 Jægersborg Garnisonshospital 117
 Jægersborg Kaserne 96
 Jægersprislejren 96
- K**adet 99, 154, 203, 204
 Kadettester 74
 Kadetkorpset 169, 170, 204
 Kadetskibe 204
 Kadetskolen 204
 Kadetter 16, 99, 100, 203, 204
 Kadetter med fri undervisning 99
 Kadetunderofficerer 100
 Kammer- og Stueretten 105
 Kanonbådene 158, 159
 Kanoner 27, 146
 Kaperbrev 140, 159, 198, 199, 214
 Kapere 22, 138, 159, 198, 199
 Kaserne- og Lazaretdepotet 103
 Kasernekommandantskaber 96
 Kassation på session 179
 Kassationsprotokoller 117
 Kassationsprotokoller 11, 56, 57
 Kastellet 20, 26, 27, 72, 95, 96, 109, 117, 133, 143, 211
 Kastrupfort 90
 Kautionsbeviset 177
 Kavallerister 66
 Kertemindelejren 96
 Kielske Geworbne Infanteriregiment 81
 Kirurger 19, 74, 115, 216
 Kirurgerne 23
 Kjellerupgades Kaserne 96
 Kjøbings kompagni, P. 89
 Klafficeret arkiv 71, 72, 95
 Kolbek, Jørgen 51
 Kolberger Heide 137
 Koleraepidemi 116
 Kombinerede Ret, den 161, 211-214
 Kommissionen til understøttelse for kvæstede og faldnes efterladte 131
 Kommandanten i København 95, 113
 Kommandoen over Ingeniørtropperne 91
 Kommandosergenten 145, 146
 Kommandoskoler 74, 102
 Kompagni- eller plukhvervning 16
 Kompagnidreng 154, 166
 Kompagnihvervning 16
 Kompagnisager 72
 Kompagnisergenten 145, 146, 153
 Konfirmerede 101, 164, 220
 Kongelige Artilleri, det 28, 90
 Kongelige Artilleribrigade, den 90
 Kongelige Artillerikorps, det 90, 100, 101
 Kongelige Ingeniørkorps, det 91
 Kongelige Livgarde, den 28, 82, 86
 Kongelige Livgarde til Føds, den 82, 86
 Kongelige Livgarde til Føds og til Hest, den 28, 82, 86
 Kongelige militære Højskole, den 100
 Kongelige Norske Militære Matematiske Højskole, den 101
 Kongelige Uld-Manufaktur, den 20
 Kong Georgsvejs Kaserne 96
 Kong Hans 135
 Kongens Artilleriregiment 87, 90
 Kongens Livjægerkorps 98
 Kongens Livkorps 98
 Kongens Livregiment 83
 Kongens Regiment 83, 84
 Konstabel 78, 146, 181, 200
 Konstabelevskolen 201
 Konstabelskolen 201
 Kopibøger 71, 72, 96, 117, 125, 126, 128, 129, 139, 167, 168, 204, 213, 226
 Korck 22
 Korporalskaber 31
 Korporalskoler 102
 Korporlige legemsstraffe 107
 Korrespondancebøger 71, 72, 74, 77, 95, 96, 117, 126
 Korskolen 162, 163
 Kost- og kvarterpenge 181
 Kostdage 150
 Kostdreng 154, 166
 Kostkadetter 99
 Krabbe, kaptajn 198
 Krabbe, Otto Gehejmeråd 38
 Kragtsdahl, Peder Jensen 51
 Kragts Regiment 81
 Krebs, K. F. T. kompagni 88, 89
 Krigs- og landkommisssæren 43, 174
 Krigsartikelbreve 30, 35, 104, 109, 212
 Krigsartikler 18, 34, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 136, 182, 198, 208, 209
 Krigsfangelejr 132
 Krigsfanger i tysk fangenskab 133
 Krigsforhør 106, 111, 211
 Krigshospitalskassen 19, 74, 112, 113, 116, 118, 119, 120, 124, 125, 222
 Krigskancelliet 73, 139
 Krigskollegiet 34, 73, 139
 Krigskommissær 18, 36, 38, 45, 56, 57, 58, 59, 175, 176, 177, 178, 179, 181
 Krigskommissæren for I. Sjællandske Distrikt 58
 Krigsmedaljer 96
 Krigsministeriets arkiv 75, 78, 79, 80
 Krigsordinansen 17. december 1615 31
 Krigsreservens Centraldepot 94
 Krigsret 22, 35, 95, 104, 105, 106, 107, 109, 182, 209, 211
 Krigsretsdom 95, 106, 109, 111, 214
 Krigsretsinstruktionen af 9. marts 1683 105
 Kristians Plejehus 21
 Kristoffer Hvas 33
 Kroghs, M. kompagni 88
 Kromænd 55, 184
 Kronarbejde 19, 20, 34
 Kronborg Geværfabrik 94
 Kronens Artilleriregiment 90
 Kronens fæstebønder 31
 Kronens Regiment til føds 83
 Krongodset 33, 35, 36, 43
 Kronprins Christians Regiment 83
 Kronprins Frederiks Regiment 83
 Kronprinsens Livkorps 98
 Kronprinsens Regiment 27, 83
 Kronprinsessegedes Kaserne 96
 Krossings batteri 90
 Krudtværket 94
 Krumslutning 108, 208
 Kruues, H. A. kompagni 88
 Kursmede 74
 Kuske 48, 50, 111
 Kvarterarrest 109, 212
 Kvartermænd 141
 Kvartermester 15, 105, 136, 142, 145, 146, 147, 181, 200
 Kvæsthus 74, 112, 113, 161, 163, 173, 216, 217, 218, 219
 Kvæsthusets fattige 218
 Kvæsthusgades Kaserne 96
 Kvæsthuskassen 119, 124, 217, 218, 219
 Kvæsthuskassen 157, 218, 219
 Kvæsthuspensionister 218
 Kystartilleribatailloner 90
 Kystartilleriets Befalingsmandsskoler 102
 Kystartilleriets Forter og Batterier 90
 Kystmilicen 98
 Kystmilitisen 54, 98
 Københavns Væbnings Musikkorps 98
 Københavns Amts Skyttekorps 98
 Københavns Artilleri 97
 Københavns Borgerlige Infanteri 97
 Københavns Borgervæbning 97, 157
 Københavns Garnisonsbataillon 93
 Københavns Hof- og Stadsret 109
 Københavns Infanteri Regiment 27, 98
 Københavns Infanteriregiment 98
 Københavns Laboratorium 94
 Københavns Luftværnsartilleri 91
 Københavns Luftværnsartilleriforsvar 91
 Københavns Militærhospital 117
 Københavns Red 26, 158, 203
 Københavns Skyttekorps 98
 Københavns Stokhus 109
 Københavns Tøjhus 94, 201
 Københavns Væbning 85, 98, 210
 Københavnske Lægsdruller 60, 65
 Kaas, Jørgen 33
- L**aalandske Infanteriregiment 83
 Laboratorieafdelingen 94
 Laboratorietaten 94
 Laboratoriemagasinerne 94
 Laboratorieskolen 163, 164, 200, 201
 Laboratorieværkstederne 94
 Laboratorieværkstedet 94
 Ladegården 21, 53, 112, 113, 120, 125
 Laksegade Kirkeskole 163
 Lammefælleden 96
 Lammers' kompagni 88
 Land- og krigskommissæren 56, 59
 Land- og søkrigskommissæren 45, 46, 56, 178, 179
 Land- og søkrigskommissærens arkiver 60
 Land-Milice, se under Landmilitisen

- Land-Milice-Sessionen* 172
Landeværnet 10, 28, 33, 48, 52, 53, 54
Landeværnsartilleribataillon i Sjælland 90
Landeværnsmand 54
Landeværnsregimenter 82
Landgilde 31, 32, 33
Landhåndværkere 55, 184
Landkadetakademiet 99, 100, 102, 203, 204
Landkadetkompagniet 99
Landkadetkorpset 99
Landkommissærerne 33
Landkrigskommissærens 60
Landmilicefondet 55
Landmiliteariatens pensionskasse 119, 124, 130, 219, 222
Landmilitisen 8, 10, 16, 22, 27, 28, 29, 30-45 47, 58, 68, 71, 74, 173, 176
Landmilitisfonden 57
Landrekutter 28, 47, 50, 52
Landsogn 58
Landsoldat, se under *Landmilitisen*
Landstormen 98
Langelands Ridende Jægerkorps 87
Langelandsgade Kaserne 96
Langelandske Infanteribataillon 82
Langelandske Landeværnsbataillon 82
Langeliniebatteriet 90
Lansenérregiment 86
Latinskole 41
Laubs, G. kompagni 89
Lauenborgske Jægerbataillon 84
Lauenborgske Jægerkorps 72, 85
Lazaretter 75, 80, 117, 125, 132, 221
Legatkadetter 99
Legemsstraffe 107
Lejdebrev 140, 214
Lejermål – Lejermålsbøder 42, 174
Lejrkommandantskaber 96
Lejrøvelse 20
Ligkasser 165
Lindenov, Henrik 33
Lindormen 139, 214
Liniebatailloner 85
Listebøger 29, 71, 72, 126
Liv- og æressager 107
Livgarden 16, 28, 82, 86, 110, 113, 114, 149, 150
Livgarden til Fods 28, 82, 150
Livgarden til Hest 28, 86, 87, 113
Livgardens forstærkningsbataillon 82
Livgardens justitsprotokoller 74
Livgardens Liniebataillon 82
Livjægerkorps, Hendes Kongelige Højhed Hertuginde Louise Augustas 98
Livkompagniet 15
Livregiment Dragoner 23, 25, 87
Livregiment, Hans Kongelige Majestæts 82
Livregiment Kyrasserer 86
Livregiment lette Dragoner 87
Livregiment Ryttere 25, 86
Livregiment til Hest 86
Livsstraf 105, 109, 207, 209, 212
Løbepas 148
Løberen 145, 146
Lodkastning 28, 36, 47, 180
Lodtrækning 49, 57, 66, 173, 180, 183, 185, 190
Lollandske Infanteriregiment 84
Lottekorpset 133
Luftværnsartilleriet 90
Luftværnsregimentet 90
Lund, B. E. kompagni 89
Lundbys kompagni 88
Lübbes Regiment, Oberst Johann Eckerick 83
Lützens kartotek 75
Lützows kompagni 88, 89
Lynæs Batteri 90
Lynetten 90
Lys arrest 109, 212, 213
Lysemose Kaserne 96
Lægdsforstander 45, 46, 59, 177, 17, 183, 185
Lægdsforstanderskaber 46
Lægdsinddelingen 41, 45, 46, 58
Lægdsmand 34, 35, 36, 37, 39, 45, 47, 48, 49, 51, 57, 59, 176, 179, 180
Lægdsrulleår 63, 183
Lægdsrullemandskab 8, 27, 157, 187, 191, 194, 196, 197
Lægdsruller – Sognefortegnelse og jorkortelser 61, 186, 191
Lægekorpset 116, 222
Lægekorpsets skoler 102
Lægeprotokol 129, 222,
Læger 9, 19, 75, 80, 113, 115, 116
Lærling 141, 146, 221
Lærlingeuddannelse 202, 203
Løjtnant-holdet 1885 133
Løvendahls Dragoneskadron 87
Løvendahls Dragonregiment 87
Løvenørn, krigsminister 43
Mallings batteri 89
Maltzans Regiment 81
Mandtsalbøger 168, 195, 220, 221
Mandtsruller 174, 176, 220
Marienlyst Slot 120
Marineinfanteri 9, 19, 26, 56
Marineinfanteriet 22, 26, 35, 194
Marineinfanterist 20
Marineinfanterister 8, 26
Marinekompagni 26
Marinekorpset 8, 27, 28, 29, 81, 82, 157, 194
Marinelæge 116
Marineregimentet 8, 26, 27, 29, 53, 82, 84, 194
Marktender 105
Math 181, 221
Mather 147, 149, 181
Matros- og Konstabelskolen 201
Matroslærling 154
Mecklenburgs, H. E. kompagni 88
Medaljesager 74
Mebylejren 96
Mellemfort 90
Mellemstab 105
Memel 23,
Meneder 177, 208
Mester Konrad 210
Mestermænd 210
Mezas de C.J. batteri 89
Michaelsens kompagni 89
Middelgrundsfort 90
Militærarbejdere 196
Militære Brødfabrik 93
Militære Gendarmerikorps, det 103
Militære gravsteder og mindesmærker 133
Militære Højskole, den 100
Militære Klædeoplag 93
Militære Plejehus 113
Militære retspejelov af 4. oktober 1919 106
Militære straffelov 104, 165
Militære Varedepot, det 93, 103, 120
Militærhospitalet 117, 217
Militærhospitalets 117
Militærpolitiskolen 102
Moltkes Husarregiment 87
Mosedede Batteri 90
Motorordnans- korpset 133
Motorordnanskorpset 98
Muddermaskinerne 211
Muncks kompagni 89
Mundering 19, 20, 119, 146, 148, 149, 166, 211
Munderingsdepotet 93, 103
Mushards kompagni 88
Musikfolk 53
Musketer 13, 15, 19, 22, 23, 29, 226
Myhrns kompagni 90
Mønske geworbne Infanteriregiment 84
Mølholmlejren 96
Mølleparkens Kaserne 96
Møllere 55, 184
Mønsterskriver 110, 139, 149, 153, 166, 167, 168, 169, 174, 176, 177, 205, 212, 219, 222
Mønsterskriveren for håndværkerstokken 167
Mønsterskriveren ved søfolket 166, 168, 204
Mønsterskriverne ved divisionerne 168
Mønstring 15, 34, 38, 153
Mønstringer i Rendsborg 74
Mønstringsruller 28
Mørk og lys arrest 109, 212, 213
Månedstjenere 169, 170, 205
Nadverens sakramente 41
Nægler batteri 88, 89
Næstved Garnisonshospital 117
Napoleon 24, 25, 28, 158
National rekrut 8, 10, 22, 27-29, 71, 74, 174
Nationale enheder 22, 40
Nationale fodfolk 30, 34, 37, 81
Nationale regimenter 33, 40, 41, 42, 44, 82
Navigationseksamen 173
Navigationsskole 166, 202
Navnet slået på galgen 107
Navneændring 58, 85
Neerwinden 22
Neunbergs Kyrasserregiment 86
Neustadt 141
Nikolaj Kirke 135, 136,
Nordjyske Parkområde 94
Nordre Sjællandske Landeværnsregiment 82
Numsens Kyrasserregiment, Oberst 86
Nørre Jyske Bataillon 82
Nørre Jyske Landeværnsregiment 82
Nørre Jyske Nationale Infanteriregiment 82

Nørre Utrupps Kaserne 96
 Nørrejske Artilleriregiment 87
 Nørrejske Artilleriregiment 90
 Norske Artilleribrigade 90
 Norske Artillerikorps 90
 Norske Fortifikationsetat 91
 Norske Ingeniørbrigade 91
 Norske Ingeniørdetachment 91
 Norske Livregiment til fods 83
 Ny Tøjhus 96
 Nyboder 109, 136, 137, 141-170, 186, 188, 189, 192, 203, 206, 207, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222
 Nyboder Skole 163, 164
 Nyboders Fond 144
 Nyboders husbøger 165, 170, 189, 221
 Nyboders Inspektør 166, 167
 Nyboders inspektør og direktion 166, 167
 Nyboders Kommandantskab 166, 167, 201
 Nyboders Mindestuer 137
 Nyboders Pigeskole 204
 Nyboders Skole 163, 165, 200
 Nyborg Garnisonshospital 117
 Nyholm 137, 138, 169
 Nyholmen 137
 Nørrejske Armékorps Reserve-trainepot, det 92

Oberprofos 210
 Odense Garnisonshospital 117
 Odense Kaserne 96
 Oertzens Rytterregiment 87
 Officerer i fremmed krigstjeneste 76
 Oksbøllejren 96
 Oldenburgske Bataillon 82
 Oldenburgske geworbne Infanteriregiment 81
 Oldenburgske Infanteriregiment 84
 Oldenburgske Kyrasserregiment 86
 Oldenburgske nationale Infanteriregiment 82
 Oldenburgske nationale Regiment 81
 Oldenburgske Rytterregiment 86, 87
 Oldenburgske Regiment 25
 Ompudsning 212
 Omskrevne ruller 59, 63
 Ophør med hvervning 22, 53
 Opløber 145, 152, 154, 163, 164
 Oppens kompagni 88, 89
 Opvartningskone 114 116
 Ordrebøger 71, 72, 95, 167
 Orlogsværftet 136, 167, 184, 194, 196, 212, 213, 221
 Overadmiralitetsretten 139, 140, 199, 211, 212, 214
 Overarklimester, 146, 200
 Overbådsmand 145
 Overekvipagemester 151
 Overformynderisager 73, 110
 Overkanonerer 146, 167
 Overkriksretten 105, 106, 139, 209, 211, 212, 214
 Overkrikssekretærens håndbreve 74
 Overmønstringskommissionen 103
 Overordentlige Invalidefond, den 121, 123, 126

Padborglejren 96
 Panserskolen 101

Paradislejren 133
 Pardon 18, 157, 177, 182
 Paroljournaler 71, 75
 Patent 172, 174, 175, 179
 Pengebøder 107, 210
 Pengeløn i Nyboder 150
 Pension 11, 61, 73, 75, 112-132 (hæren), 147, 148, 157, 166, 215-222 (søværnet)
 Permitteret 19, 20, 27, 174, 181, 196
 Personalia 71, 75
 Piberne 16
 Pikener 34, 54, 226
 Pioner- og Telegrafskolen 102
 Piskning 107
 Pløenske geworbne Infanteriregiment 81
 Poge Klasse 99, 100
 Pontoppidan, Axel: 75
 Poppes kompagni 89
 Portrætalbum over Hærens faldne og sårede 133
 Postlister 71
 Prehns Rytterregiment 86
 Prins (arveprins) Frederiks Regiment 83
 Prins Anhalt-Bernburgs kompagni 88
 Prins Carl af Hessens kompagni 88
 Prins Carls Regiment 83
 Prins Christian Frederiks Regiment 84
 Prins Christians Regiment 83
 Prins Ferdinands Dragoner 25, 26
 Prins Frederik af Hessen 25
 Prins Frederik Ferdinands Dragoneregiment 87
 Prins Frederik Ferdinands lette dragoner 87
 Prins Frederiks Infanteriregiment 81
 Prins Frederiks geworbne Infanteriregiment 83
 Prins Frederiks Regiment 83
 Prins Karls Regiment til fods 23
 Prinsens Livregiment 81, 82
 Prinsessegades Kaserne 96
 Prispenge 139, 140, 159, 214
 Priser 139, 140, 159, 199, 214
 Prisesager 138, 139, 140, 214
 Profos 15, 146, 149, 210
 Profossvend 146, 210
 Provianthuset 136, 149
 Proviantskriver 139, 146, 214
 Pruust's kompagni 90
 Præster 8, 9, 11, 49, 56, 161, 173
 Prøvesten 90
 Pultusk 158
 Pælebukkere 146
 Pælen 107, 108, 109, 210

Radbrækning 107
 Raket-, Sappør- og Ingeniørkorpsets 74
 Raketbatteriet 91
 Raketfabrikken 91
 Raketkompagniet 91
 Raketkorpset 91
 Randers Garnisonshospital 117
 Rapportbøger 71, 72, 95, 96
 Rasphuset 55
 Rauchs Rytterregiment 87
 Reberbane 135, 136
 Rebslagersvend 179
 Refshalen 137

Regimenternes navnekæder 81- 92
 Regimenthvervningen 16
 Regiments- eller partikulær hvervning 16
 Regimentsauditorer 105
 Regimentskirurgen 23
 Regimentskvartermester 110
 Regimentsøvelser 37
 Register over underofficerer og menige nævnt i justisprotokollerne 111
 Registraturbøger 71, 72, 95, 117
 Reglement om bord i de kongelige Krigsskibe af 1849 209
 Regnskaber 20, 71, 72, 76, 80, 97, 117, 125, 126, 138, 152, 167, 195, 199, 222
 Regnskabsføreren) 110
 Rejsepas 56, 139, 162
 Rejsepenge 161, 181
 Rejserapporter fra officerer 74
 Rekapitulere 16, 20
 Rekrutskole 20, 100
 Rekrutskoler under sikringsstyrken 101
 Remontedepotet på Koldinghus Staldgård 103
 Remontekommissionen 103
 Rendsborg 15, 16, 17, 20, 24, 25, 28, 53, 74, 92, 94, 95, 101, 117, 118
 Rendsborg Garnisonshospital 117
 Repassere 148
 Repetenter 100
 Reservebatailloner 85
 Reserveofficersaspirantskolen 74, 102
 Reserveofficersaspirantskoler 102
 Reserverullerne 39, 49
 Reservetrainepotet 92
 Retsbetjentarkiverne 44, 60
 Rettergangsmåden 104, 107
 Reventlow, Christian Ditlev Frederik greve 44
 Revshalen 136
 Riberske Infanteribataillon 84
 Ride- og beslagkolen 101, 103
 Ride på kanonen 208
 Rigsgades Kaserne 96
 Rigsrådet 13, 14, 31, 32, 34
 Ringsted Garnisonshospital 117
 Ringsted Kaserne 96
 Ris 208, 217
 Ritmestjerne 33
 Rustkrohs kartotek til navne og erhverv 75
 Roflotillen 158, 168
 Roosens kompagni 89
 Rosbachs, F. kompagni 88
 Rosenkrants, Max Regiment 83
 Rosenørns Regiment 81
 Roskilde Garnisonshospital 117
 Roskilde Kaserne 96
 Rostgaard, Frederik 38
 Rostjeneste 14, 15, 32, 33, 34
 Royal Danois 22
 Rugdreng 146, 148, 150, 154, 156-158, 166, 188
 Rummelshofs Kompagni, C. F. 88
 Rustkammerværkstedet 94
 Ruses Regiment, Oberst Henrik 83
 Ryttergods 35, 36
 Rytteriets underofficerer 74
 Rytterregimenterne 110
 Ryvangen 96

- Rådighedspligt 31
Røjle 88
Rømning 38, 39, 41, 42, 43, 44, 48, 51, 52, 108, 157, 136, 157, 177, 182, 185, 209
- Sachsen 23, 140**
Sadelen på ryggen 107
Saintaubains, J. F. C. kompagni 88
Saltholmbatterierne 90
Saltholmflakfort 90
Samlingsstederne 42
Sandholmlejren 96, 101
Savnede, oplysninger om 1848 75
Sappeur- og pionerskoler 102
Schacks Regiment 83
Scheels kompagni 88
Schöpfes 76
Schmidts batteri 89
Scholtens geworbne Infanteriregiment 81
Scholtens Regiment 81
Scholtens, General 42
Schønnings kompagni 89
Schoutbynacht 137, 211
Schubarts Kyrasserregiment 86
Schultheiz 105
Sct. Helena Medaljen 28, 29, 74, 80
Seidelins kompagni 89
Sejlmager 146, 147, 179, 181
Sekondløjtnantskoler 100
Selvejerbønder 30, 31
Sessionspas 175, 179
Sexti Batteri 158
Sikringsstyrken 101, 133
Simpel arrest 109, 212
Simpel fængsel 212
Sjællandske Artilleriregiment 90
Sjællandske Bataillon 81, 82, 85
Sjællandske Dragonregiment 86, 87
Sjællandske geworbene Dragonregiment 86
Sjællandske geworbne Infanteriregiment 81
Sjællandske geworbne Regiment til Fods 83
Sjællandske Infanteriregiment 81
Sjællandske Jægerkorps 72, 85
Sjællandske Kompagni af Skånske Regiment Knægte 83
Sjællandske Kyrasserregiment 86
Sjællandske Landregiment til Fods 83
Sjællandske Lanseregiment 86
Sjællandske Livregiment 82
Sjællandske Luftværnsregiment 90
Sjællandske nationale Infanteriregiment 82
Sjællandske nationale Regiment 83
Sjællandske nationale Rytterregiment 15, 86
Sjællandske ridende Jægerkorps 87
Sjællandske Rytterregiment 86
Sjællandske Skarpskyttekorps 85
Sjællandske Trænregiment 92
Sjælsmark Kaserne 96
Sjover 19, 152, 168
Skandinaviske frivillige i de slesvigske krige 74
Skarpskyttekorpene 110
Skibmænd 149
Skibmandsmath 181, 200
Skibsbylejren 96,
Skibsjournaler 184, 193, 195, 199, 204, 212
Skibskirkegården 137
Skibskrigsretten 209
Skibsmænd 145, 147, 181, 200
Skibsofficerernes Ret 211
Skibspræsterne 161
Skibstømmermand 175
Skifte 73, 74, 105, 109, 110, 219, 222
Skillingsbørn 17
Skillingshvervning 16
Skipperboderne 136, 142, 143, 167, 170
Skippercetifikat 186, 193,
Skolegang for regimentets børn 21
Skolelærere 11, 55, 56, 173
Skrittemål 42, 162, 174
Skubkarregaster 211
Skubkarren 109, 157, 208, 211
Skubkarrestraffen 211
Skult 105
Skydeskolen 102, 132
Skydeskolen for Håndvåben 102
Skyttekorpset 98
Slagelse Garnisonshospital 117
Slagelse Kaserne 96
Slaget på Reden, begravelse 130
Slaget på Reden, medalje 74, 96
Slaver 18, 95, 109, 110, 114, 118, 136, 182, 198
Slesvig Garnisonshospital 117
Slesvig-holstenske nationale Infanteriregiment 82
Slesvig-holstenske nationale rytterregiment 87
Slesvigske Fodregiment 25, 72, 82
Slesvigske Gendarmekorps 73, 74, 103
Slesvigske Infanteriregiment 84
Slesvigske Jægerkorps 25, 26, 72, 73, 85
Slesvigske Kyrasserregiment 87
Slesvigske Landeværnsregiment 82
Slesvigske nationale Infanteriregiment 82
Slesvigske nationale Rytterregiment 15, 87
Slesvigske Regiment 25, 87
Slesvigske Regiment Rytter 87
Slesvigske Rytterregiment 25, 87
Slesvigske Dragonregiment 87
Smede 146, 150, 161, 165, 181
Sneedorff, H.C. 203
Sognelisterne 48
Sognerytterne 15
Soldaterhold 13, 30, 33
Soldatesken 8, 19, 20, 22, 26, 27, 35, 53, 80, 104, 105, 141, 145, 156, 157, 194, 168
Soldatesquen, se Soldatesken
Späts Husarer 87,
Spidsrod 22, 24, 34, 104, 107, 108
Spillemand 8, 16, 22, 53, 74
Spisemester 149
Spodsbjergbatteriet 90
Sprechlers kompagni 88
St. Aubains kompagni 89
Stabskirurgen 113
Stabskrigsforhør 106
Stabsofficerer 16, 116, 211
Stamblade – Stambøger – Stamkort 10, 29, 59, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 93, 94, 95, 117, 126, 194, 195, 224
Standret 107, 152, 211
Starbas 97, 126, 199
Statsfængsel 109, 212
Statsholderen på Københavns Slot 141
Statssekretariatet for Naadessager 131
Stavnsbåndets løsning 8, 9, 11, 16, 28, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 58
Stervboer 109
Stillingsmand 52, 56, 57 173, 183
Store nordiske krig, den 38, 40, 97
Strafarbejde 44, 109, 212
Straffede militære personer, navneregistre over 110
Straffelov, militære 104, 165
Straffebøger 71, 72, 93, 95
Straffekompagniet 209
Straffelister 111
Straffelov for Krigsmagten af 7. maj 1881 209, 212
Straffe til livet 107
Struensee 151
Struensees 99, 151
Strøgods 44, 59
Sundhedstropper 92
Stykjunkere 74
Styrmænd 135, 136, 142, 167, 172, 173, 175, 181, 197, 205, 202, 209, 211
Styrmandspatent 186
Svanemøllens Kaserne 96
Svenske krigsfanger 42, 111, 167
Sværge til fanen 18
Sygehjælperkolen 102
Sygelister 117, 169, 220, 222
Sygeopvartere 116
Sygepassersergent 115
Sygestuer i Nyboder 216
Sælboes Batteri, C. F. W. 88, 89
Sø- og Landkadetakademiet 203
Sø-Cadet-Academiet 203
Søbefæstningen 133
Søe-Lieutenant-Selskabet af 1784 165
Søetatens Dramatiske Forening 165
Søetatens Drengeskole 160, 170, 200
Søetatens enkebolig 165, 221, 222
Søetatens Epidemihospital 116
Søetatens fiskal 211
Søetatens Fyrbøderforening af 1883 165
Søetatens Generalkommissariat 205
Søetatens Haandværkeres Sangforening 165
Søetatens Hospital 117, 160, 201, 215-221
Søetatens Kombinerede Ret 211, 213
Søetatens Pigeskole 165
Søetatens skoler 165, 169, 201
Søetatens Sygehus 116, 217
Søfartsbog 58, 175, 183, 185, 190, 191
Søgaardlejren 96, 133
Søindrulleringens udskrivningsdistrikter 45, 178
Søindrulleringschefen 176
Søindrulleringsfonden 218
Søkadetakademiet 203, 204

Søkrigsartikelsbreve 104, 147, 151, 154, 207, 208
 Søkrigskancelliet 139, 204
 Søkvæsthuset 76, 112, 120, 163, 164, 165, 169, 172, 173, 177, 178, 179, 201, 215-222
 Sølimitter fordelt på gruppenumre 192
 Sølvadens Kaserne 21, 96
 Sønderborg Kaserne 96
 Sønderjyske Artilleriregiment 90
 Søndre Jyske Bataillon 82
 Søndre Sjællandske Landeværnsregiment 82
 Søndrejyske nationale Infanteriregiment 82
 Søofficer 9, 19, 118, 139, 140, 164, 170, 174, 176, 177, 178, 202-205, 211, 219
 Søofficerernes Enkekasse 219
 Søofficers-Foreningen fra 1859 165
 Søofficersskolen 204
 Søpatent 58, 172, 175, 178, 179, 182, 185, 193
 Sørejser og flytninger fra lægdet 176
 Sørollerne for København 10
 Søtøjsmesteren 145, 201
 Søunderofficersforeningen »Ørnen« af 1883 165
 Søværnets dæksofficersskole 201
 Søværnets lærlinge 200, 201
 Søværnets Officerskole 204
 Søværnets straffearkiver 197, 206-214
 Søværnets Underofficerskole 201, 221
 Søvant 10, 58, 60, 174, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 184
 Sårslægerne 23

Tabslister, officielle 1848-1849 75
 Takkelmesteren 146, 201
 Tambur, 13, 16, 108
 Tamp 149, 153, 157, 164, 182, 200, 208, 209, 210
 Tappenstreg 151, 156
 Tapperhedsmedaljer 11, 76
 Tapto 156, 207
 Tekniske tjenesters skoler 102
 Telegrafbataillon 92
 Telegraftroppernes Befalingsmands skoler 102
 Telegraftroppernes skoler 102
 Testamenter 105
 Ti-marksmatros 217
 Tilgængelighedsfrist og lægdsruller 58
 Tilgangsrunder 59, 60, 63, 64, 66, 172, 175, 186, 192
 Tjenestereglement for Hæren 105
 Tjenstdygtighed 56, 183, 221
 Tjenstdygtighed og kassation 56
 Tordenskjold 199, 203
 Torstensson-Fejden 14
 Træhesten 107, 108
 Træskoslager 53
 Trainafdelingen 92
 Traindepoter 92
 Traindepotet i Flensborg 92
 Traindepotet i Odense 92
 Trainkompagniet 92
 Trainkonstabler 66
 Trainkuske 52, 92, 95
 Trainkuske depot 92
 Trainkuske depotet 92

Tranemoes' kompagni 89
 Trappaudes Rytterregiment 86
 Tredivårskrigen 13, 14
 Trekroner 90, 157
 Trompeter 13, 15, 33
 Troskabsed 43, 56, 179
 Trunken 136
 Tugt- eller rasphuset 55
 Tvangsarbejde 19, 31, 33, 107, 109, 136
 Tysk krigstjeneste 69, 76
 Tårnbækfort 90

Udeblivelse fra session 58, 68, 179
 Udeblivelse og afrejse til udlandet 64
 Udelt lægd 58
 Udforlovet 185
 Udgæde skrivelser 29, 72, 96, 111, 126, 167, 222
 Udlændinge i søværnet 156
 Udskrivningsalder 10, 50, 60, 183
 Udskrivningsalderen 39
 Udskrivningschef 45, 48, 60, 176
 Udskrivningsdistrikter og udkrivningskredse 45-46, 59, 186, 191
 Udskrivningsdistrikter for søindrulleringen 45
 Udskrivningsprincip 40
 Udskrivningsvæsenet 33, 45-46, 58, 60, 186, 188
 Udtjent soldat 52
 Udygtigheds pas 10, 60, 179, 180, 182, 183
 Ulrik Christian Gyldenløves Regiment Dragoner 84
 Underretten 211
 Underadmiralitetsretten 211, 212
 Underadmiralitetsrettens 222
 Underarkelimesteren 200
 Underlægeskolen 102
 Underofficerer ved Artilleriet 132
 Underofficersskoler, 101, 102, 132, 164, 200, 201
 Ungarn 22, 23
 Ungdomsrulle 10, 60, 174, 175, 183, 186-192
 Usøvant 174, 175, 178, 181, 182, 183

Vagtarrest 109, 212
 Vagten i Nyboder 206, 207
 Vand og brød 44, 50, 107, 109, 148, 177, 179, 208, 209, 211, 212, 213
 Varde Kaserne 96
 Wellesley, Arthur general 53
 Weckers kompagni 89
 Weckers kompagni 88
 Wedels geworbne Rytterregiment 87
 Wellinghøi, Jacob Christensen 51
 Wellesley 53
 Wendells kompagni 89
 Vends kompagni 88, 89
 Vester Allés Kaserne i Århus 96
 Vestindien 27, 132, 17, 198, 201, 228
 Vestindiske Gendarmkorps, Det 103
 Vestindiske rekruttering, den 160
 Vestindiske søtogter 160
 Vestre Jyske Landeværnsregiment 82
 Weyhers Regiment, Oberst Adam 83
 Viborg Garnisonshospital 117

Viborgske geworbne Infanteriregiment 28, 81
 Wildenrød 48, 52
 Wildersgades Kaserne 96
 Vilna-Kommandoet 98
 Winkel Horns, F. batteri 88
 Winterfeldts Rytterregiment 86
 Virkelige kadetter 99
 Volentørpas 182
 Volontærer 21, 172, 202
 Volontærklasse 99
 Von der Goltz's Rytterregiment 87
 Vor Garde til Fods 82
 Vordingborg Garnisonshospital 117
 Vordingborg Kaserne 96
 Vorned – Vornedskab 37, 50
 Württembergske Kyrasserregiment 86
 Würtzens kompagni 88, 89
 Würtzens, C.G. kompagni 88, 89
 Værløselejren 96
 Våbenarsenalet 94
 Våbenbrødrene 75

Ægter 31
 Ægteskab 21, 58, 74, 110, 160, 174, 175
 Æresoprejsning 121, 208
 Æresstraffe 107

Økonomen 114, 116
 Øresundstold 137
 Østerbrogades Kaserne 96

Ålborg Garnisonshospital 117
 Aalborgske Infanteriregiment 84
 Århus Garnisonshospital 117
 Århusiske Infanteriregiment 84
 Årstjenere 147, 166, 169

Hærens og søværnets arkiver udgør en guldgrube for slægtsforskere. Det samme gør lægdsrullerne og sørullerne.

Bogen hjælper slægtsforskeren og den militærhistorisk interesserede med at finde frem til de relevante arkivalier på Statens Arkiver og ved brug af Dansk Arkivalieinformationssystem (DAISY) at finde og bestille dem. Herudover indeholder bogen mange faktuelle oplysninger om søværnet og hæren fra 1600-tallet og frem til ca. 1930; bl.a. om:

- De hvervede soldater og deres regimenter.
- Landmilitisen (nationale rekrutter og landsoldater).
- Marineinfanteriet.
- Holmens faste stok.
- De værnepligtige soldater.
- De søindrullerede.
- Hærens og søværnets underofficerer og officerer.
- Hærens og søværnets straffearkiver.
- Forsvarets og Søetatens arkiver.
- Arkiverne om de syge, sårede, invalide, udtjente, døde samt deres evt. efterladte enker og børn.

Bogen afsluttes med ordforklaringer og anvendte forkortelser i lægds- og sørullerne samt et omfattende stikordsregister, som gør det nemt at finde frem til de relevante oplysninger.

Bogen er skrevet af slægtsforsker Jørgen Green, der også er forfatter til bogen »Slægtsforskerens ABC« udgivet af Forlaget Grifo.

Landeværnsmand fra 1807

ISBN 87-89466-72-9

ISBN 978-87-89466-72-9

9 788789 466729